SOCIALINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS

LIETUVOS ŠEIMA

Tarp tradicijos ir naujos realybės

Vilnius 2009

UDK 316.3(474.5)
Li331

LIETUVOS ŠEIMA
Tarp tradicijos ir naujos realybės

Atsakingos redaktorės ir sudarytojos:
prof. habil. dr. Vlada Stankūnienė
dr. (HP) Aušra Maslauskaitė

Recenzentai:
Dr. Neringa Klumbytė – Majamio universitetas, Antropologijos katedra (JAV)
Dr. Allan Puur – Estijos tarpuniversitetinis gyventojų tyrimo centras (Estija)

Monografija parengta Socialinių tyrimų institute ir Instituto tarybos rekomenduota spausdinti (2009-11-30, protokolas Nr. VI-8)

Monografija parengta ir publikuota vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo finansuojamą projektą *Demografinės krizės grėsmės tautos išlikimui globalizacijos sąlygomis: veiksniai, sprendimai, perspektyvos.*

Lietuvių kalbos redaktorė Rasa Kriaučionytė
Anglų kalbos redaktoriai: Nijolė Bičiūnienė, Alan Hendrixson

ISBN 978-9955-531-28-9
© Socialinių tyrimų institutas, 2009

TURINYS

PRATARMĖ 5

I dalis. ŠEIMOS FORMAVIMO MODELIAI: KAITOS VEKTORIAI 7
1. Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė 9
2. Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima“? 37

II dalis. GIMSTAMUMO IR PROKREACINĖS ELGSENOS KAITA 99
3. Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai 101

III dalis. LYČIŲ VAIDMENYS: KAITOS ŽYMĖS IR PRIEŠTAROS 167
4. Vyriškas ir moteriškas šeimos pasaulis: struktūros poveikis ar tapatumo konstravimo strategija? 169
5. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas: konflikto perspektyva 220

IV dalis. KARTŲ DEMOGRAFINIAI IR SOCIALINIAI MATMENYS BEI SKIRTYBĖS 257
6. Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai 259
7. Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai 297
8. Kartų, lyčių ir šeimų gerovės skirtumai 336

V dalis. ŠEIMOS, KARTŲ IR LYČIŲ SVEIKATOS GEROVĖS MATMENYS 367
9. Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai 369

VI dalis *KARTŲ IR LYČIŲ TYRIMO* METODOLOGIJA 417
10. *Kartų ir lyčių tyrimo* metodologija, struktūra ir organizacija 419

Santrauka 427
Summary 436

LITERATŪRA 446

PRIEDAI 471
Skyrių priedai 473
Klausimynas 493

CONTENTS

PREFACE 5

Part I. FAMILY FORMATION MODELS: CHANGES AND DIRECTIONS 7
Chapter 1. Change in family formation patterns: a comparative analysis 9
Chapter 2. Cohabitation in Lithuania: a stage in family formation or "the new family"? 37

Part II. SHIFTS IN FERTILITY AND CHILDBEARING BEHAVIOUR 99
Chapter 3. Fertility behaviour and preferences: trends and determinants 101

Part III. GENDER RELATIONS: TRANSFORMATIONS AND CONTRADICTIONS 167
Chapter 4. Masculine and feminine domains of the family: structural determinants vs. identity strategies 169
Chapter 5. Reconciliation of family and work lives: the conflict approach 220

Part IV. GENERATIONS: SOCIAL AND DEMOGRAPHIC DIMENSIONS AND INEQUALITIES 257
Chapter 6. Transition to adulthood: trajectories and determinants of leaving the parental home 259
Chapter 7. Intergenerational solidarity and its predictors
Chapter 8. Differences in well-being of generations, gender, and families 297

Part V. HEALTH, FAMILY, GENERATIONS AND GENDER 367
Chapter 9. Determinants of health: the impact of family and gender relations on self-perceived health 369

Part VI. *GENERATIONS AND GENDER SURVEY* METHODOLOGY 417
Chapter 10. Generations and Gender Survey methodology, structure and organization 419

Santrauka 427
Summary 436

REFERENCES 446

ANNEXES 471
Annexes of chapters 473
Questionnaire 493

Pratarmė

Ši monografija skirta Lietuvoje atlikto tarptautinio *Kartų ir lyčių tyrimo (Generations and Gender Survey)* rezultatams pristatyti. Tyrimas Lietuvoje dar vadinamas *Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje* (trumpinys – TEVAMO). Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, makrolygmens kontekstine informacija, teorijomis monografijoje kompleksiškai analizuojama demografinių ir socialinių procesų raida, jų sąryšis ir veiksniai, ypač daug dėmesio skiriama šeimos ir gimstamumo pokyčių, santykių tarp vaikų ir tėvų, santykių tarp sutuoktinių, partnerių ir šeimos narių vertinimui, tiriami įvairūs demografiniai įvykiai, kaip antai santuokinių ir partnerystės ryšių kūrimas ir irimas, išėjimas iš tėvų namų, išsilavinimo įgijimas. Pirminiai empiriniai tyrimo duomenys – standartinės lentelės – jau publikuotos leidiniuose lietuvių ir anglų kalba „Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje“ (Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008 a, b).

Kartų ir lyčių tyrimas yra sudedamoji tarptautinės *Kartų ir lyčių programos (Generations and Gender Programme)* dalis, kurią sudaro šis tyrimas ir *Kontekstinė duomenų bazė (Contextual data base)*.

Tarptautinę *Kartų ir lyčių programą* 2000 m. inicijavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (*United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit – UN ECE PAU*). Šiuo metu *Kartų ir lyčių programą* vykdo jau per 20 išsivysčiusių pasaulio šalių. Tarp šalių, vykdančių *Kartų ir lyčių programą*, – daugiausia Europos šalys. Prie šios programos taip pat prisijungė Japonija, Kanada, Australija, t. y. šalys, taip pat susiduriančios su panašiomis demografinėmis problemomis – sparčiai kintančia šeima, labai sumažėjusiu gimstamumu, dideliais gyventojų senėjimo tempais.

Kartų ir lyčių tyrimo Lietuvoje organizatoriai, koordinatoriai ir atsakingi tyrėjai – Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centro mokslininkai. Kartu su Socialinių tyrimų institutu į *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatų analizę įsijungė Vytauto Didžiojo universiteto, Klaipėdos universiteto sociologai ir Makso Planko demografinių tyrimų instituto demografai.

Pirmos *Kartų ir lyčių tyrimo* bangos apklausos darbai Lietuvoje atlikti 2006 m. Apklausos darbus atliko „Baltijos tyrimai Ltd.“ Pagrindiniai finansiniai *Kartų ir lyčių tyrimo* Lietuvoje remėjai – Lietuvos valstybinis

mokslo ir studijų fondas ir Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija. Konsultantas – Lietuvos statistikos departamentas.

Monografiją sudaro šešios organiškai susietos dalys, skirtos pagrindinėms *Kartų ir lyčių tyrimo* temoms:

1. Šeimos formavimo modeliai ir formos.
2. Gimstamumas ir prokreacinė elgsena.
3. Lyčių vaidmenys.
4. Demografiniai ir socialiniai kartos matmenys.
5. Sveikatos socialiniai veiksniai.
6. *Kartų ir lyčių tyrimo* metodologija.

Monografiją sudaro dešimt skyrių, kuriuos rengė autoriai:

1 skyrius – Vlada Stankūnienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
Marė Baublytė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
2 skyrius – Aušra Maslauskaitė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
3 skyrius – Vlada Stankūnienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
Marė Baublytė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*
4 skyrius – Liutauras Kraniauskas, *Klaipėdos universiteto Sociologijos katedra*
5 skyrius – Jolanta Reingardė, *Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedra*
6 skyrius – Sigita Kraniauskienė, *Klaipėdos universiteto Sociologijos katedra*
7 skyrius – Margarita Gedvilaitė-Kordušienė, *Socialinių tyrimų institutoDemografinių tyrimų centras*
8 skyrius – Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė, *Socialinių tyrimų instituto Socialinės ekonomikos skyrius*
Romas Lazutka, *Socialinių tyrimų instituto Socialinės ekonomikos skyrius*
9 skyrius – Vylius Leonavičius, *Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedra*
Domantas Jasilionis, *Makso Planko demografinių tyrimų institutas (Vokietija)*
10 skyrius – Vlada Stankūnienė, *Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras*

***

Monografijos autoriai dėkoja Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui už tyrimo, monografijos parengimo ir publikavimo finansavimą, LR statistikos departamentui ir asmeniškai generalinio direktoriaus pavaduotojai Daliai Ambrozaitienei – už nuolatinį palaikymą atliekant tyrimą ir konsultacijas, Vladui Gaidžiui – už vertingas pastabas ir patarimus rengiant monografiją.

PIRMA DALIS

Šeimos formavimo modeliai: kaitos vektoriai

1 SKYRIUS

Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė

Įvadas

Nuo XX a. septinto dešimtmečio industrinių šalių demografinėje raidoje ėmė ryškėti naujų bruožų. Prasidėjo spartūs ir esminiai šeimos instituto pokyčiai, vyko ir tebevyksta perėjimas prie naujo šeimos formavimo modelio, kurio pagrindiniai požymiai yra vėlesnės/vėlyvos santuokos, plintanti/paplitusi kohabitacija, didėjanti/didelė niekada nesituokusiųjų dalis. Jie yra kone svarbiausia fundamentalių šiuolaikinės demografinės raidos pokyčių – antrojo demografinio perėjimo – sudedamoji dalis (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987, 1997). Lietuvoje šie pokyčiai prasidėjo daugiau kaip dviem dešimtmečiais vėliau nei Šiaurės ir Vakarų Europos šalyse. Kaip akcentuojama daugelyje tyrėjų darbų, Rytų ir Vidurio Europos šalyse pastarieji šeimos pokyčiai prasidėjo paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje (Lesthaeghe, Surkyn, 2002; Mamolo, 2005; Macura ir kt., 2002; Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008). Šie pokyčiai dažnai interpretuojami kaip panašūs visose šio regiono šalyse.

Pagal šeimos pokyčių laipsnį šalys dažnai skirstomos į šalis, kuriose pokyčiai toliausiai paženge (čia dažniausiai minimos Šiaurės ir liberalios Vakarų, ir ne tik Vakarų Europos, šalys); šalis, kuriose vyksta vidutinio masto pokyčiai (konservatyvios Vakarų ir familistinės Pietų Europos šalys), ir šalis, kuriose šie pokyčiai prasidėjo gerokai vėliau ir yra paženge gerokai mažiau (tarp jų dažniausiai minimos Rytų ir Vidurio Europos postkomunistinės šalys, tarp jų ir Lietuva). Tačiau toks klasifikavimo principas į vieną grupę jungia ir vėlesnės bei lėtesnės šeimos raidos šalis Lietuvą, Lenkiją (Stankūnienė, Maslauskaitė ir kt., 2009), ir labai sparčiai ir reikšmingai šia linkme paženguisią Estiją, esančią tarp šių procesų raidos lyderių, ir Rusiją, kuri pagal kai kuriuos šeimos modernėjimą ženklinančius požymius yra tarp šalių pionierių (Zakharov, 2006, 2007a). Apskritai postkomunistinių šalių jungimas į vieną grupę iš esmės rodo grupavimą pagal politinės, o ne demografinės raidos požymį. Ir nors jose šeimos pokyčiai, prasidėję paskutiniame XX a. dešimtmetyje, yra panašūs,

tačiau, žvelgiant iš istorinės perspektyvos (Hajnal, 1965), šių šeimos pokyčių startinė pozicija ir kultūrinės-vertybinės pokyčių prielaidos (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008) yra skirtingos. Taigi ar galima teigti, kad šiose šalyse šeimos pokyčiai, prasidėję ar tik suintensyvėję (kaip Rusijoje ar Estijoje) su XX a. pabaigos politinėmis ir socioekonominėmis transformacijomis, ir požymiais panašūs į pokyčius, identifikuojamus kaip antrasis demografinis perėjimas, reiškia tą patį? Ar tokiu būdu neignoruojama skirtinga kultūrinės ir struktūrinės šalių raidos kelio istorinė patirtis, kuri įvairių tyrėjų vertinama kaip svarbus šeimos pokyčių specifiką lemiantis veiksnys (Reher, 1998; Mamolo, 2005)? Kokios yra skirtingų šalių šeimos raidos trajektorijos? Kokia yra Lietuvos šeimos kitimo specifika? Kuo ji yra panaši į kitas šalis ir nuo jų skiriasi?

Šio skyriaus tikslas ir yra, remiantis *Kartų ir lyčių programos* (*Kartų ir lyčių tyrimo* ir *Kontekstinės duomenų bazės*) informacija ir rezultatais, apžvelgti ilgalaikius Lietuvos šeimos formavimo pokyčius, vertinti šių procesų kitimo savitumus ir panašumus lyginant su kitomis šalimis, su kuriomis istorinėje perspektyvoje vienu ar kitu periodu Lietuva turėjo socialinės, ekonominės, politinės ar demografinės raidos panašumų. Lietuvos šeimos formavimo kaitai kontekstiškai palyginti pasirinktos dvi šalys – Rusija ir Prancūzija. Pasirinkimą pirmiausia lėmė turima lyginamoji informacija (šiose šalyse *Kartų ir lyčių tyrimas* buvo atliktas panašiu laiku); antra, viena iš jų atstovauja Rytų postkomunistinėms, kita – Vakarų Europos šalims; trečia, penkiasdešimt metų trukusios visuomenės struktūrinės organizacijos bei pastarųjų transformacijų pradžios ir eigos bendrumai su Rusija ir ketvirta, istoriniai demografinės raidos panašumai su Prancūzija.

1.1. Duomenys ir metodai

Analizėje naudota statistinė, analitinė informacija ir *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys. Lietuvos, Prancūzijos ir Rusijos šeimos formavimo pokyčių lyginamajai analizei naudoti Lietuvos *Kartų ir lyčių tyrimo* mikroduomenys ir publikuota Prancūzijos bei Rusijos *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatų informacija.

Lietuvos šeimos formavimo kalendoriaus ir formų analizei naudoti kumuliaciniai procentai, apskaičiuoti remiantis 301, 302, 307, 310, 326, 327, 330, 331, 334 klausimų duomenimis. Nuostatų dėl kohabitacijos plitimo analizei naudoti 1107a, b, h klausimų duomenys.

1.2. Lietuvos šeimos formavimo modelio kitimo istorinis kelias: ar jis unikalus?

Siekiant remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis vertinti Lietuvos šeimos formavimo modelių kaitos universalumo ir savitumo laipsnį ir suprasti šeimos formavimo strategijos variacijas, šiame skirsnyje trumpai aptariama trijų šalių – Lietuvos, Rusijos ir Prancūzijos – istorinė lyginamoji šeimos formavimo modelių kaitos analizė. Analizei naudojami pagrindiniai šeimos formavimo modelį apibūdinantys požymiai/indikatoriai: šeimos formavimo laikas (vidutinis amžius pirmos santuokos metu, vertinantis matrimonialinės elgsenos periodo debiutą pagal amžių), šeimos deinstitucionalizacijos lygis (ne santuokoje gimusių vaikų dalis, leidžianti pagal statistinę informaciją iš dalies vertinti kohabitacijos paplitimo laipsnį) ir niekada nesituokusiųjų dalis (kaip matrimonialinės elgsenos strategijos pasekmė).

Šeimos formavimo kalendorius. Remiantis istorine, statistine ir analitine informacija galima teigti, kad Lietuva iki XX a. pradžios priklausė vėlyvų „europinių santuokų“ modeliui (Hajnal, 1965). Santuokos buvo kuriamos vėlai, nesusituokusiųjų dalis didelė (1.1 pav., 1.1 lent., 1.1 priedas). Pagal šeimos formavimo modelį Lietuva tuo metu buvo labai panaši į Prancūziją (1.1 lent.). Tačiau, prasidėjęs dar XIX a., XX a. pradžioje Prancūzijoje jau vyko „pabėgimas“ iš šalių, priklausiusių vėlyvam „europinių santuokų“ modeliui, grupės. Prancūzija pagal šiuos matrimonialinės elgsenos pokyčius buvo tarp šalių pionierių – ji anksti pasuko į vadinamąjį „santuokų aukso amžių“ (Festy, 1980), kai tuokiamasi anksti, santuokoms būdingas universalumas, partnerystė pradedama santuoka. Lietuvoje vėlyvosios „europinės santuokos“ išliko iki XX a. vidurio (Marcinkevičienė, 1999; Vishnevsky, 1977; Vishnevsky, Tolts, 1983; Volkov, 1986; Blum, Rallu, 1993; Stankūnienė, 1989, 1995, 1997, 2001). Rusija, priešingai, nuo seno atstovavo „neeuropinių“ (Zakharov, 2007b) ankstyvųjų ir universaliųjų santuokų modeliui (1.1 lent.). Lietuva, kaip ir kitos Baltijos šalys, buvo rytinėje „europinių santuokų“ paplitimo zonoje, atitinkančioje katalikybės ir protestantizmo paplitimo arealą (Vishnevsky, 1977; Vishnevsky, Tolts, 1983). Rusija ilgai buvo kitoje Sankt Peterburgo–Triesto linijos (Hajnal, 1965) pusėje – ankstyvųjų santuokų zonoje, kurios specifika, paveikta XX a. pirmos pusės bolševikinių politinių-teisinių eksperimentų ir Antrojo pasaulinio karo pasekmių nulemtų santuokos modelio deformacijų (Vishnevsky, Zakharov, Ivanova, 2006), išliko iki XX a. paskutinio dešimtmečio.

1.1 pav. Vidutinis pirmosios santuokos amžius pagal moterų gimimo kartas. Lietuva

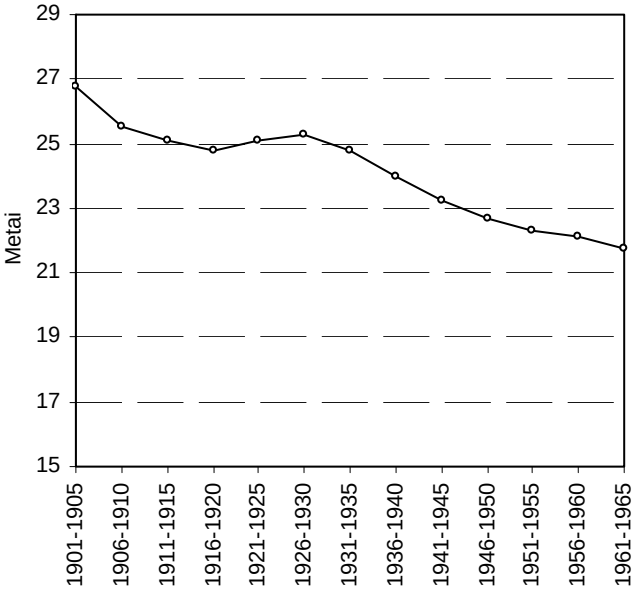

Šaltinis: apskaičiuota remiantis atsitiktine 30 % 2001 m. gyventojų surašymo duomenų bazės atranka.

Antrasis pasaulinis karas, o Lietuvoje ir pokario metų rezistencija bei trėmimai gerokai deformavo evoliucinę šeimos formavimo modelio raidą. Statistinė šio periodo informacija yra skurdi. Gyventojų surašymo duomenys, leidžiantys atkurti šeimos formavimo amžių pagal kartas, rodo, kad Lietuvoje santuokų jaunėjimas buvo prasidėjęs dar prieš Antrąjį pasaulinį karą (1906–1920 m. gimusių kartų vidutinis pirmą kartą besituokiančių moterų amžius jau buvo pradėjęs mažėti, 1.1 pav.). Tačiau vėlesni istoriniai įvykiai vertė santuokas atidėti, tad perėjimas prie vadinamojo „santuokų aukso amžiaus“ periodo, kuriam būdingos ankstyvos santuokos, Lietuvoje nusikėlė dar daugiau nei dešimtmečiui. Nurimus rezistencinėms kovoms, sparčiai nykstant valstietiškai ir įsigalint industrinei gamybos organizacijai bei miestietiškam gyvenimo būdui, Lietuva, priėmusi ankstyvųjų ir universaliųjų santuokų modelį, vėl priartėjo prie Prancūzijos ir kartu supanašėjo su Rusija, kurios demografinės raidos kelias nuo seno pasižymi ankstyvomis santuokomis ir aukštais santuokystės rodikliais (1.1 lent.). Tačiau pagal pagrindinius šeimos formavimo indikatorius Lietuvos ir Prancūzijos panašumai išliko mažiau nei du dešimtmečius – maždaug iki XX a. septinto dešimtmečio vidurio. Vėliau Prancūzija pasuko į naująjį – modernųjį – šeimos demografinės raidos etapą: pra-

deda mažėti santuokų, santuokos nukeliamos vyresniam amžiui, daugėja kohabituojančių porų, nesituokusiųjų. Tuo tarpu Lietuva dar beveik tris dešimtmečius žengė greta su Rusija ne tik politinės, ekonominės, socialinės, bet ir demografinės raidos keliu. Lietuvoje, kaip ir Rusijoje, santuokų „jaunėjimas" truko iki XX a. dešimto dešimtmečio pradžios. Mažiausias vidutinis amžius pirmos santuokos metu Lietuvoje oficialios statistikos buvo užregistruotas 1992 m. (vyrų – 23,8, moterų – 22,1 metai; Demografijos, 2006), Rusijoje – 1992–1993 m. (vyrų – 23,4, moterų – 21,7 metai; Naseleniye, 2006). Atsakyti, ar Lietuvoje dėl konservatyvių katalikiškų vertybių ilgiau išliko santuokų universalumas ir dėl to ilgiau tęsėsi „santuokų aukso amžius", ar sovietinės aplinkos veikiama Lietuva priartėjo prie Rusijai būdingo „neeuropinių santuokų" modelio, antroje XX a. pusėje pagal požymius priartėjusioje prie „santuokų aukso amžiui" atstovaujančių šalių, nėra lengva. Tačiau tai ir nėra pagrindinis šio darbo tikslas. Istorinių šeimos modelių kaitos pažinimas šiame darbe yra tik būdas geriau suprasti šeimos formavimo trajektorijų kaitą ir svyravimus, fiksuotus *Kartų ir lyčių tyrimo* metu.

Vėliau Lietuva su kitomis postkomunistinėmis šalimis pagal šį rodiklį pradėjo artėti prie jau gerokai atitolusių Vakarų Europos šalių. Rytų ir Vidurio Europos šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, prasidėjo santuokų atidėjimas, savo forma panašus į vieną iš antro demografinio perėjimo požymių. Bet ar tai yra būtent šio demografinės raidos fenomeno raiška, ar kitų (ir kitų) visuomenės transformacijos periodo veiksnių (Stankūnienė, Jasilionienė, 2008) daroma įtaka šeimos institutui, sunku vienareikšmiškai atsakyti.

Šeimos deinstitucionalizacija. Nesantuokinių porų plitimas, vienas iš antrojo demografinio perėjimo požymių, Lietuvoje pradėjęs reikštis prieš maždaug dvidešimt metų, savo ruožtu keičia šeimos formavimo laiko trajektoriją. Kai visuomenė pradeda priimti neinstitucionalizuotų porų koegzistavimą kartu su santuokinėmis šeimomis, santuokos dar labiau atidedamos. Šie procesai tarpusavyje yra susiję ir skatinantys vienas kitą.

Kohabitacijos plitimo tempai XX a. paskutiniame dešimtmetyje dėl Lietuvai būdingos savitos konservatyvios (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008; Katus ir kt., 2008) kultūrinės aplinkos gerokai skiriasi ne tik nuo liberaliosios Prancūzijos, bet ir nuo Rusijos. Lietuva net sovietmečiu nepriartėjo prie „neeuropinių santuokų" modelio, kuriam būdingas nuosaikus santuokos neregistravusių porų paplitimas, nuo seno vykstantis Rusijoje (1.1 lent.). Tai leidžia manyti, kad modernėjant visuomenei Lietuva eina gana savitu šeimos formavimo modelio kaitos keliu.

1.1 lentelė. Šeimos formavimo kitimo istorinis kelias Lietuvoje, Prancūzijoje ir Rusijoje: pagrindiniai šeimos kitimo požymiai

	Iki XX a. vidurio	**XX a. vidurys–XX a. septinto dešimtmečio vidurys**	**XX a. septinto dešimtmečio pabaiga–devintas dešimtmetis**	**Nuo XX a. dešimto dešimtmečio**
SANTUOKOS LAIKAS (AMŽIUS SANTUOKOS METU):				
Lietuva	**Vėlyvos santuokos**	**Ankstyvos santuokos**		**Santuokos „senėja“**
Rusija	Ankstyvos santuokos			Santuokos „senėja“
Prancūzija	Nuo XIX a. vidurio ėjimas nuo vėlyvų santuokų prie ankstyvų	Ankstyvosios santuokos	Santuokos „senėja“/ vėlyvos santuokos	
ŠEIMOS DEINSTITUCIONALIZACIJA/KOHABITACINĖS SĄJUNGOS:				
Lietuva	**Nėra (išimtini atvejai)**	**Deviacija**		**Plinta**
Rusija	1918 m.–penktas dešimtmetis: plinta	Nuosaikus paplitimas		Plinta/dažnos
Prancūzija	Nėra (išimtini atvejai)	Plinta		Plinta /labai dažnos
NIEKADA NESITUOKĖ:				
Lietuva	**Didelė niekada nesituokusiųjų dalis**	**Labai maža niekada nesituokusiųjų dalis**		**Niekada nesituokusiųjų dalis didėja**
Rusija	L. maža niekada nesituokusiųjų dalis	Maža niekada nesituokusiųjų dalis		Niekada nesituokusiųjų dalis didėja
Prancūzija	Nuo didelės niekada nesituokusiųjų dalies prie nuosaikios	Labai maža niekada nesituokusiųjų dalis	Niekada nesituokusiųjų dalis didėja/ didelė	

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Šeimos deinstitucionalizacijos proceso raišką (kohabitacijos plitimą) netiesiogiai vertinančio rodiklio – ne santuokoje gimusių vaikų dalies – pokyčiai rodo, kad Lietuvoje kohabituojančių porų iki pastarojo meto buvo labai mažai. Ne santuokoje gimusių vaikų dalis Lietuvoje ilgą laiką buvo apie 5–7 %, išskyrus pirmuosius pokario dešimtmečius, kai šis rodiklis, rezistencinių kovų periodu pagausėjus nesusituokusių porų, buvo padidėjęs iki 13 % (Demografijos, 2006; Stankūnienė ir kt., 2000). Ne santuokoje gimusių vaikų dalis Lietuvoje nuosekliai pradėjo didėti tik nuo paskutinio XX a. dešimtmečio (1990 m. – 7 %, 2008 m. – 28,5 %; Demografijos, 2009). Pagal šį rodiklį Lietuva iki septinto dešimtmečio vidurio buvo panaši į Prancūziją. Tačiau vėliau, Prancūzijai pasukus antrojo

demografinio perėjimo keliu, ne santuokoje gimusių vaikų dalis ėmė sparčiai didėti (septintame dešimtmetyje sudarė 6–7 %, 1990 m. – 30 %, 2006 m. – 50,5 %; EUROSTAT, 2007; Recent, 2004). Tuo tarpu Rusijoje dėl nuo seno nuosaikiai paplitusių ir visuomenės priimamų nesusituokusių porų, gerokai pagausėjusių XX a. pradžioje vadinamųjų bolševikinių šeimos ir santuokos eksperimentų metu (Zakharov apibendrinimai apie Rusijos XX a. pradžios šeimos pokyčius straipsnyje; Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009), didesnė ne santuokoje gimusių vaikų dalis (per 10 %) buvo jau gana ilgą laiką (Naseleniye, 1996). Tačiau spartus ne santuokoje gimusių vaikų daugėjimas Rusijoje prasidėjo beveik tuo pačiu metu, kaip ir Lietuvoje, ir šiuo metu tokių vaikų dalis sudaro arti trečdalio visų gimstančių vaikų (2007 m. – 28 %; Demografijos, 2009). Taigi, šeimos deinstitucionalizacijos procesą vertinant ne santuokoje gimusių vaikų rodikliu, galima teigti, kad Lietuva šiuo požiūriu XX amžiuje ilgą laiką buvo artimesnė vakarietiškajam keliui, tik šeimos kitimo procesai Lietuvoje vyksta gerokai lėtesniais tempais, atsilikdami maždaug trimis dešimtmečiais. Tačiau ar tai vyksta dėl gana konservatyvių visuomenės nuostatų ir/ar dėl sovietmečiu sulėtėjusio visuomenės modernizacijos proceso?

Niekada nesituokusiųjų dalis ir santuokystės lygis. Kaip šeimos formavimo modelių kaitos pasekmė, kinta ir santuokystės lygis, keičiasi niekada nesituokusių individų dalis.

XX a. pradžioje (1923 m. gyventojų surašymo duomenimis) dėl vėlyvų santuokų kas dešimtas 40–49 metų amžiaus Lietuvos gyventojas nebuvo kada nors susituokęs (1.1 priedas). Labai panaši situacija tuo metu (1926 m.) buvo ir Prancūzijoje (Stankūnienė, Maslauskaitė ir kt., 2009). Tuo tarpu Rusijoje dėl vyravusių ankstyvų ir universalių santuokų santuokystės lygis buvo labai aukštas, o niekada nesituokusiųjų dalis – labai maža (1926 m. tarp niekada nesituokusiųjų buvo 3–4 % 40–49 metų vyrų ir moterų) (1.1 priedas).

XX a. antroje pusėje pereinant/perėjus prie „santuokų aukso amžiaus" Lietuvoje niekada nesituokusių dalis labai sumažėjo (1.1 priedas) ir priartėjo prie Rusijos situacijos. Tačiau XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje prasidėjus santuokos modernėjimui niekada nesituokusiųjų dalis Lietuvoje vėl didėja ir didėja sparčiais tempais (1.1 priedas), net greičiau nei Rusijoje. Lietuva lyg ir vejasi Prancūziją, pagal šį matrimonialinės elgsenos indikatorių XX a. pradžioje panašią šalį (1.1 priedas).

Taigi, remiantis statistine ir istorinės demografijos informacija, galima teigti, kad XX a. Lietuvos šeimos formavimo modelis buvo paveiktas

esminių evoliucinių ir net revoliucinių pokyčių. XX a. Lietuvos šeimos formavimo modelis keitėsi: vadinamąjį vėlyvų „europinių santuokų“ modelį, kuriam būdinga ir didelė nesusituokusiųjų dalis (Hajnal, 1965), pakeitė tradicinis (Waite ir kt., 1986; Keilman, 1987) modelis, kuriam būdingos santuokų ankstyvumas ir universalumas (Europoje gyvavusio „santuokų aukso amžiaus“ periodu; Festy, 1980) bei maža nesusituokusiųjų dalis, o šį – modernusis modelis, pasižymintis vėlyvomis santuokomis, šeimos/partnerystės formų įvairove ir didele nesusituokusiųjų dalimi (būdingas antrajam demografiniam perėjimui; Lesthaghe, Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987). „Europinių santuokų“ modelis Lietuvoje vyravo iki XX a. vidurio, po Antrojo pasaulinio karo evoliucionavo į tradicinį, trukusį apie keturis dešimtmečius, o XX a. paskutiniame dešimtmetyje Lietuva revoliucingai pasuko naujo šeimos formavimo modelio link.

1.3. Naujojo šeimos formavimo modelio link

1.3.1. Šeimos formavimo kalendoriaus kaita pereinant prie naujojo modelio

Šeimos formavimo modelių kaitą XX a. pabaigoje, taip pat ir posūkį naujo (modernaus) modelio link atspindi įvairių kartų šeimos formavimo kalendoriai *(timing)*, kuriuos detaliau leidžia tirti *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys.

Pirmoji partnerystė kaip santuoka. Lietuvoje vyriausių analizuojamų kartų atstovų (gimusių 1930–1939 m.) matrimonialinė elgsena dar turi „europinių santuokų“ modelio požymių – santuokų kumuliacinių procentų kreivės iki 30 metų amžiaus dar brėžia žemesnę trajektoriją, ypač vyrų populiacijoje (1.2 pav.), t. y. šios kartos vyrai ir moterys (labiau vyrai nei moterys) tuokėsi būdami kiek vyresnio amžiaus.

Tačiau, kaip rodo 2001 m. gyventojų surašymo duomenys, tai buvo pirma karta, kuri jau žengė santuokų „jaunėjimo“ linkme. Dešimt metų vyresnės kartos (gimusios 1920–1929 m.)[1] matrimonialinė elgsena dar pasižymi akivaizdžiu vėlyvų santuokų antspaudu (Stankūnienė, 2006).

1930–1939 m. gimimo karta pagal pasiektą santuokystės (kaip pirmosios partnerystės)[2] lygį vyresniame amžiuje (per 30 metų) irgi jau artėja

[1] Pati vyriausia tyrime dalyvavusi karta, gimusi trečio dešimtmečio pabaigoje, nors ir dalyvavo *Kartų ir lyčių tyrime*, tačiau dėl jau gana negausios populiacijos, ypač vyrų, į santuokų formavimo kalendoriaus analizę neįtraukiama.

[2] *Santuokystės kaip pirmosios partnerystės lygis* – susituokusiųjų sulaukus tam tikro amžiaus dalis (procentais), kuriems santuoka yra pirma partnerystė, t. y. dalis kartos atstovų, pirmą kartą kūrusių šeimą santuokos būdu *(direct marriage)*. Šiame skyriuje teikiamas tik toks santuokystės lygio apibrėžimas, net jei nenurodyta, kad tai tik pirmosios partnerystės rodiklis.

prie „santuokų aukso amžiaus“ periodui būdingo aukšto santuokystės lygio ir nedidelės nesituokusių individų dalies. Tai matyti ir iš 1.3 pav. pateiktos lyginamosios informacijos.

1.2 pav. Vyrų ir moterų pirmosios partnerystės kaip **santuokos** kumuliaciniai procentai pagal kartas

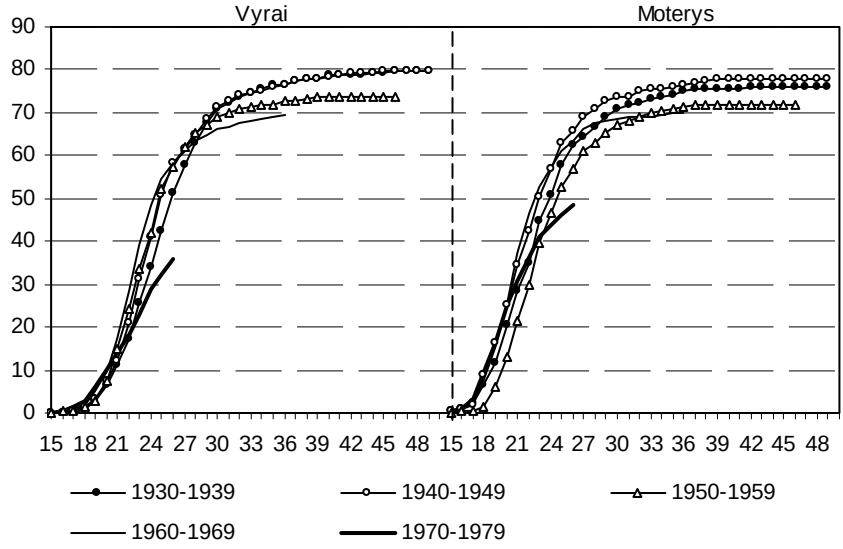

Lietuvos šios kartos matrimonialinės elgsenos debiuto (santuokos kaip pirmosios partnerystės) laiko *(timing)* trajektorija mažai skiriasi nuo Prancūzijos, kur ši karta, aktyviausiai besituokusi šeštame dešimtmetyje–septinto dešimtmečio pradžioje, jau atstovavo tradiciniam šeimos formavimo modeliui ir patyrė „santuokų aukso amžiaus“ klestėjimą, kai santuokos buvo ankstyvos, o šeima buvo kuriama sudarant santuoką. Tuo tarpu Rusijoje ši karta pratęsė „neeuropinės“ matrimonialinės elgsenos, pasižyminčios ankstyvomis santuokomis, bet žemesniu santuokystės lygiu, periodą. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šios kartos matrimonialinės elgsenos trajektorijos visose lyginamose šalyse labai panašios. Tačiau visose šiose šalyse jai atstovaujantys skirtingi santuokos formavimo modeliai reiškiasi skirtingais etapais: Lietuvoje tai iš esmės pirma karta, nuo vėlyvų „europinių santuokų“ modelio pasukusi tradicinio link; Prancūzijoje ši karta buvo tradicinio šeimos formavimo modelio klestėjimo atstovė, o Rusijoje ji atstovavo tuo metu vis dar paplitusiam „neeuropiniam“ šeimos formavimo modeliui, deformuotam bolševikinių eksperimentų.

1.3 pav. Moterų pirmosios partnerystės kaip **santuokos** kumuliaciniai procentai: lyginamasis požiūris

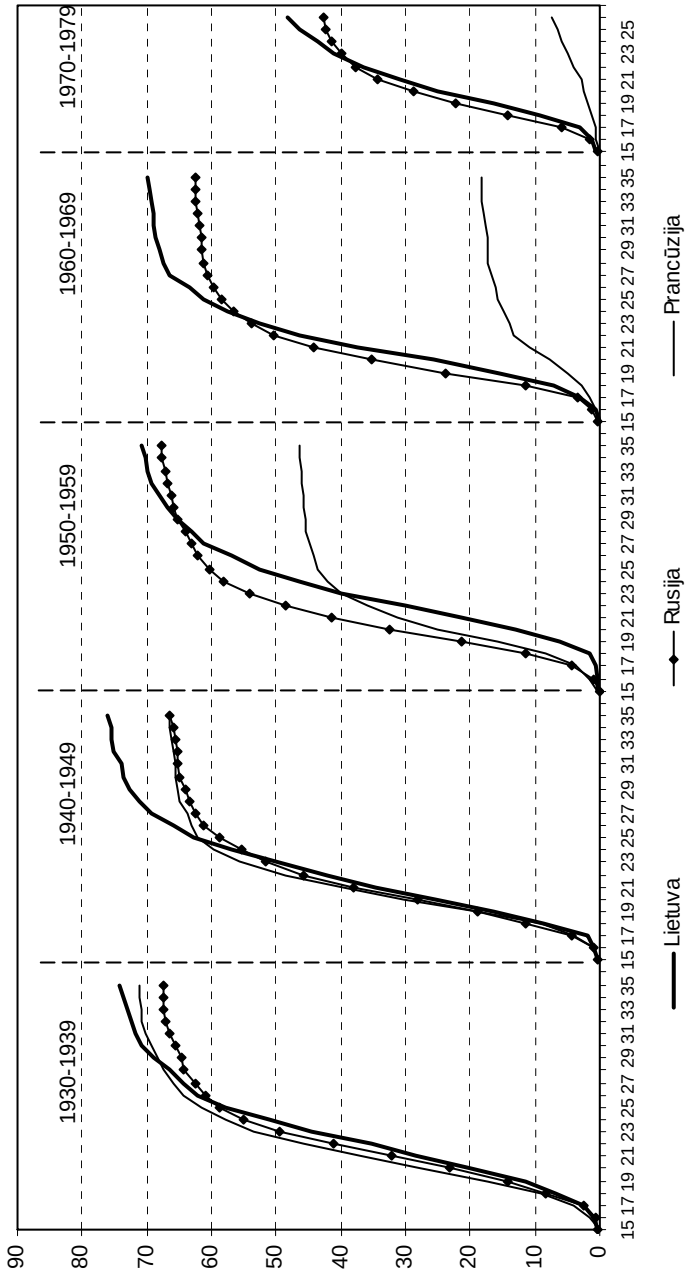

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

1940–1949 m. gimusi karta Lietuvoje jau yra tipiškiausia „santuokų aukso amžiaus“ atstovė: santuokos ankstyvos, santuokystės lygis labai aukštas. Jaunesnėje kartoje, gimusioje 1950–1959 m., jau pradeda mažėti susituokusiųjų (pirmoji partnerystė) dalis, labiausiai tarp vyrų, o moterų santuokų kumuliacinių rodiklių kreivė kiek pasislenka į vyresnius metus (1.2 pav.). Tai dar niekada nebuvo fiksuota naudojant statistinę informaciją. Būtent šios kartos Lietuvos moterys nebeatitinka ankstyvųjų santuokų modelio, dar akivaizdžiai būdingo Rusijai ir net Prancūzijai (1.3 pav.). Iš esmės tai gali būti susiję ne su evoliuciniais santuokų sudarymo kalendoriaus pokyčiais, bet ir su tuo, kad Lietuvoje labai sparčiai augo šių kartų moterų išsilavinimo lygis, tarp jų sparčiai gausėjo moterų, įgyjančių aukštąjį išsilavinimą (Gečienė, 2003). Kaip žinia, siekis įgyti aukštąjį išsilavinimą šeimos kūrimą atitolina.

Jaunesnių kartų (gimusių 1960–1979 m.) santuokystės (pirmoji partnerystė kaip santuoka) lygis pagal pamečiui jaunesnes kartas mažėja spartėjančiais tempais, o kartos, pradedant gimusiomis aštuntame dešimtmetyje, akivaizdžiai priima naujos matrimonialinės elgsenos modeliui būdingą formą (1.2, 1.4 pav.). Tai labai gerai matyti 1.4 pav., iliustruojančiame kiekvienos 1960–1979 m. gimusios moterų kartos santuokinės elgsenos debiuto trajektorijas.

1.4 pav. 1960–1979 m. gimusių kartų moterų pirmosios partnerystės kaip **santuokos** kumuliaciniai procentai

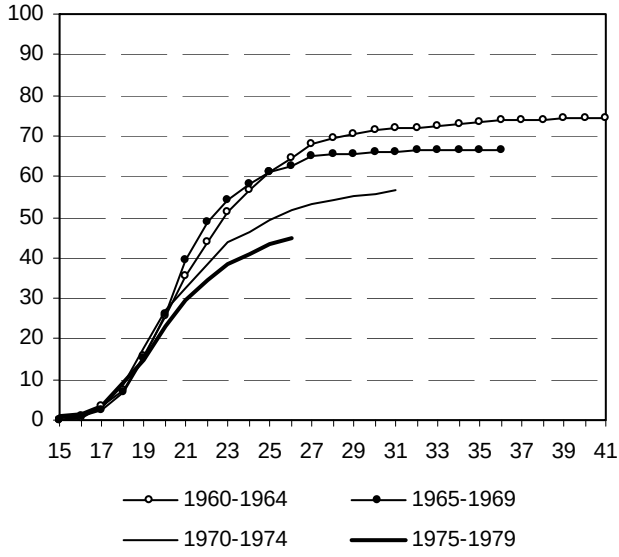

1.5 pav. Pirmosios partnerystė kaip **santuokos** kumuliaciniai procentai pagal kartas Lietuvoje, Rusijoje ir Prancūzijoje

Vyrai

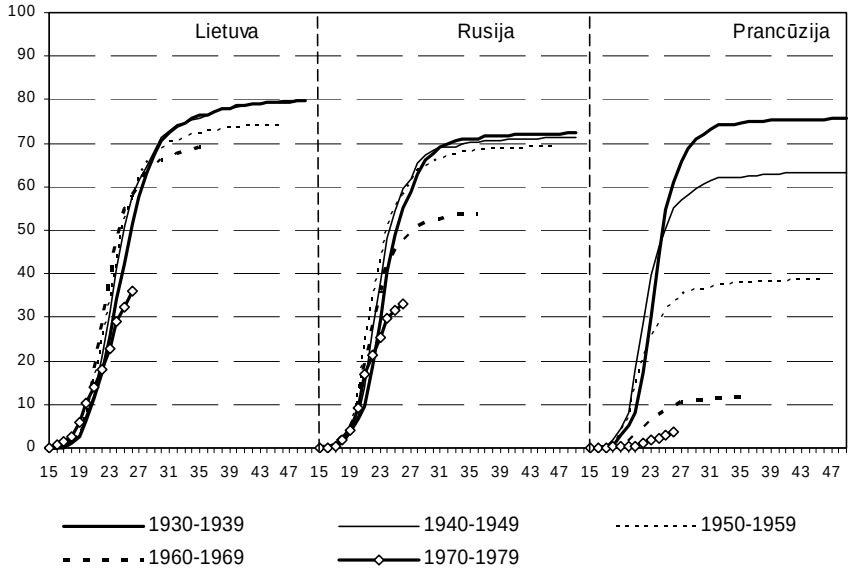

Moterys

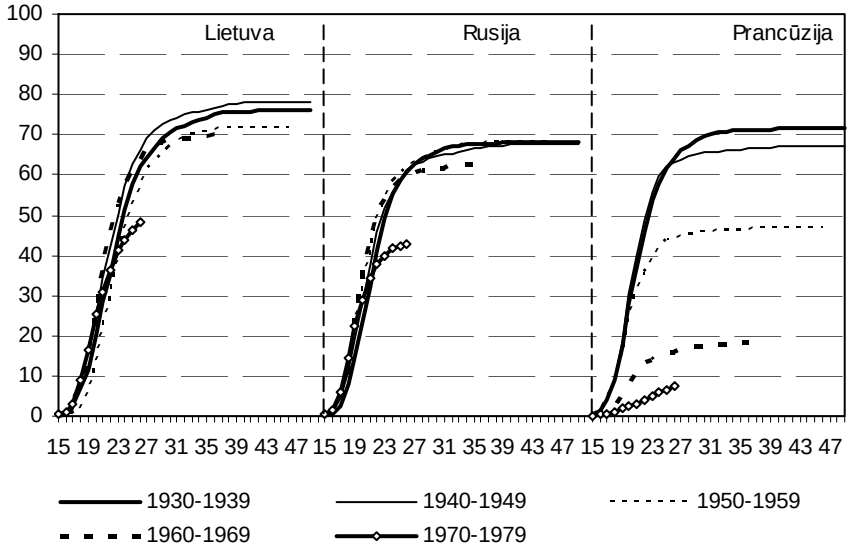

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Lyginant Lietuvos šeimos kūrimo sudarant santuoką (kaip pirmąją partnerystę) kalendoriaus *(timing)* trajektorijas ir pasiektą santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygį su atitinkamais Rusijos ir Prancūzijos šeimos kitimo indikatoriais (1.5 pav.) matyti, kad šios šalys eina ne tik skirtingais šeimos formavimo modernizacijos tempais, bet ir keliais. Lietuvoje kuriančiųjų šeimas santuokos (pirmoji partnerystė) būdu dalis mažėja tik tarp jauniausių tiriamų kartų atstovų, Rusijoje šis procesas jau yra gerokai pažengęs – santuokos būdu kuriančiųjų šeimas dalis jau yra mažesnė tarp visų analizuojamų kartų atstovų, o Prancūzijoje dėl revoliucionuojančio santuokos instituto (pirmoji partnerystė) nykimo proceso sparčiai mažėja kiekvienos 1930–1979 m. gimusios kartos santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygis ir artėja prie minimalių reikšmių (1.5 pav.). Prancūzija yra tarp pastarųjų šeimos instituto pokyčių pionierių. Rusija, kurios situaciją nemažai nulėmė šeimos formavimo modelio specifika ir istorinės deformacijos (Zakharov, 2007b; Vishnevsky, Zakharov, Ivanova, 2006), į antrojo demografinio perėjimo raidos etapą pateko jau turėdama šioje srityje nemažos patirties. Lietuva į šį šeimos kitimo, įvardijamo antruoju demografiniu perėjimu, etapą tik ką įžengė. Ar Lietuva kol kas tik atsilieka nuo pirmaujančių šiame procese šalių ir ateityje žengs tuo pačiu keliu, sunku prognozuoti, tačiau proceso pradžios pobūdis leidžia daryti prielaidas, kad visa tai Lietuvoje gali vykti sparčiau nei šalyse pionierėse.

Pirmoji partnerystė kaip kohabitacija. Ankstesni tyrimai (Stankūnienė ir kt., 1999 ir kt.) bei *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatai rodo, kad šeimos deinstitucionalizacija kaip procesas Lietuvoje prasidėjo nuo praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio ir tempais tapo akivaizdžiai revoliucinis, kai pradėjo reikštis nuo aštunto dešimtmečio gimusios kartos (1.6 pav.). Dalis pirmųjų partnerysčių kaip kohabitacija prasidėdavo ir tarp vyresnių kartų atstovų (tarp vyriausių analizuojamų kartų atstovų – iki 10 %) (1.6 pav.), tačiau iki pastarojo meto ši pirmosios partnerystės forma Lietuvoje nebuvo paplitusi.

Ir nors vyriausių analizuojamų kartų (gimusių 1930–1939 m.) matrimonialinės elgsenos debiutas sutapo su sovietmečiu, tačiau, kaip rodo 1.7 pav. pateikta informacija, Lietuva pagal šių kartų atstovų praktikuojamą šeimos kūrimo (kaip pirmosios partnerystės) kohabitaciniu būdu dažnį labiau panaši į Prancūziją nei Rusiją. Ketvirtame dešimtmetyje gimusių kartų pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos paplitimo rodikliai Lietuvoje ir Prancūzijoje dar buvo labai panašūs. Prancūzijoje tokia situacija yra „santuokų aukso amžiaus“ periodu vyravusių tradicinių šeimų raiškos rezultatas (kai vyresnėms analizuojamoms kartoms dar buvo

būdingas santuokų ankstyvumas ir universalumas). Lietuvoje ši karta dar labai tvirtai „saugojo“ santuokinį šeimos kūrimo modelį. Rusija pagal pagrindinius šį reiškinį charakterizuojančius indikatorius tebepraktikavo jai primestą bolševikinių eksperimentų deformuotą „neeuropinį“ matrimonialinės elgsenos modelį (Zakharov apibendrinimai straipsnyje; Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009) – ankstyvas santuokas ir nuosaikiai paplitusią kohabitaciją.

1.6 pav. Pirmosios partnerystės kaip **kohabitacijos** kumuliaciniai procentai pagal kartas, Lietuva

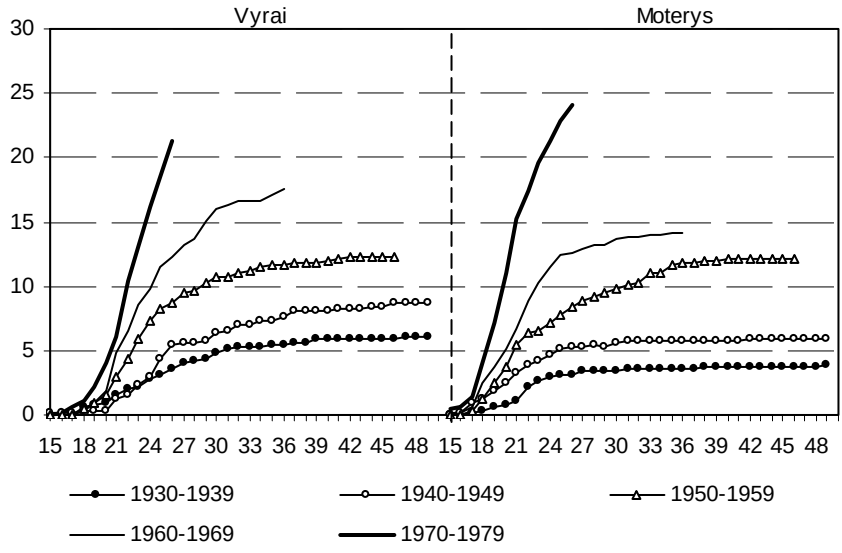

Lietuvoje ir Rusijoje tarp 1940–1949 m. gimusių kartų atstovų esminių matrimonialinės elgsenos pokyčių dar nevyko – kohabitacija pirmąją partnerystę pradedančiųjų dalis išliko beveik ta pati. Tuo tarpu Prancūzijoje šios kartos atstovai jau gerokai dažniau kaip pirmąją partnerystę rinkosi kohabitaciją.

Lietuvoje kohabitacijos būdu (pirmosios partnerystės) kuriamų šeimų dažnėjimas tarp 1950–1969 m. gimusių kartų atstovų, palyginti su šių kartų matrimonialinės elgsenos formų pokyčiais Rusijoje ir ypač Prancūzijoje, yra nedidelis ir evoliucinio pobūdžio (1.7 pav.). Akivaizdu, kad Rusijoje ir Prancūzijoje vykstančių šeimos kūrimo formų kitimo kontekste Lietuvoje pirmoji partnerystė kaip kohabitacija iki jauniausių kartų iš esmės tebuvo išimtiniai atvejai.

1.7. Pirmosios partnerystės kaip **kohabitacijos** kumuliaciniai procentai pagal kartas Lietuvoje, Rusijoje ir Prancūzijoje

Vyrai

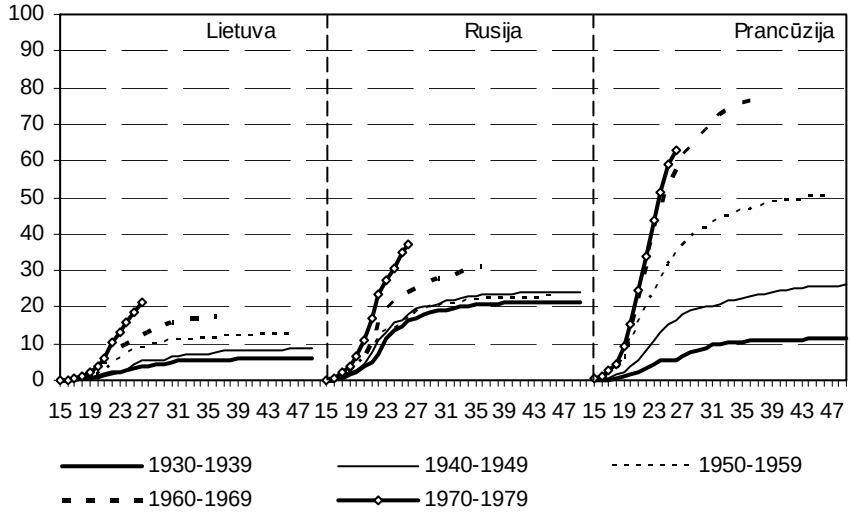

Moterys

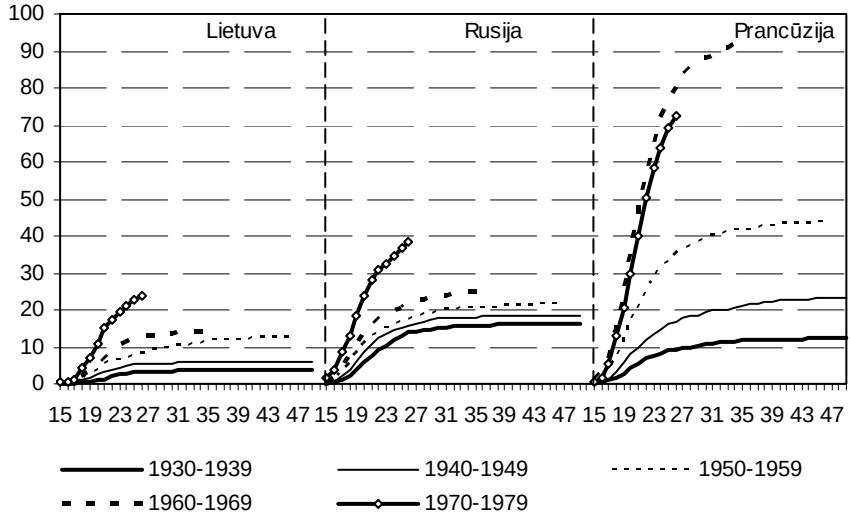

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Prancūzijoje kohabitacinės elgsenos sklaidos revoliucioniere buvo 1950–1959 m., Lietuvoje – 1970–1979 m. gimusi karta. Rusija pradedant 1970–1979 m. gimusiųjų karta irgi revoliucingai žengė į naują, universalė-

jančio kohabitacijos plitimo etapą (1.7 pav.), tačiau joje šis procesas prasidėjo jau turint nemažą kohabitacijos raiškos patirtį.

Lyginant Lietuvos ir Prancūzijos gyventojų matrimonialinės elgsenos modelių kaitos istorinius panašumus gal būtų galima daryti prielaidą, kad Lietuvoje šiuo metu yra kohabitacinės elgsenos „sprogimo" padėtis, kuri Prancūzijoje buvo prieš keletą dešimtmečių. Tačiau vargu ar galimos tiesioginės analogijos. Dėl įvairių kultūrinių, socialinių ir politinių aplinkybių visuose šeimos formavimo modelio kaitos etapuose Lietuva pasižymėjo lėtesniais tempais. Tad projektuojant tolesnę kohabitacijos sklaidą galima tikėtis, kad Lietuvoje po „sprogimo" formą primenančios šio fenomeno raiškos pradžios kaita vyks ne tokiais sparčias tempais kaip Prancūzijoje, juolab kad pastaruoju metu vykdoma (bandoma vykdyti) šeimos politika kohabitacinių šeimų atžvilgiu pasižymi diskriminaciniais elementais (Valstybinė, 2008).

Pirmosios partnerystės pradžia (kaip santuoka ir kaip kohabitacija). 1.2 ir 1.4 pav. pateikta informacija rodo, kad kuriant pirmą šeimą (pirmoji partnerytė) tuokiasi vis mažesnė populiacijos dalis. Tačiau 1.5 ir 1.6 pav. atskleidžia kitos, Lietuvai dar naujos šeimos kūrimo formos – kohabituojančių porų – gausėjimą, ir labai spartų. Silpnėjant vienos gyvenimo kartu poroje formos (santuokos) raiškai, stiprėja kita, moderni (kohabitacija). Kokiu laipsniu viena partnerystės forma keičia kitą?

Iš matrimonialinės elgsenos debiuto strategijos pokyčių, būdingų jauniausioms kartoms (gimusioms 1960–1979 m.), labai paveiktoms šių matrimonialinės elgsenos pokyčių (1.8 pav.), matyti, kad šeimos kūrimo santuokos ir kohabitacijos būdu (kaip pirmųjų partneryščių) pokyčiai vyksta priešinga linkme: šeimų, kuriamų sudarant santuoką, mažėja, kohabitacinių šeimų gausėja. Tačiau galutinis rezultatas – bendrieji 1960–1979 m. gimusių vyrų ir moterų, turinčių gyvenimo partnerystėje patirtį, rodikliai Lietuvoje beveik nesikeičia, ypač moterų: nesikeičia nei pasiektas lygis, nei kalendoriaus trajektorija *(timing)*, t. y. nesikeičia amžius, kada pradedama pirmą kartą gyventi partnerystėje, tokie patys ir pirmosios partnerystės kumuliaciniai dažniai pagal amžių.

Jei analizuojamos ne tik sparčiausiai pagal matrimonialinės elgsenos debiutą kintančios kartos, tai matyti, kad dėl kohabituojančių porų plitimo bendras pirmosios partnerystės lygis net aukštėja (1.9 pav.). Panašūs pokyčiai vyksta/vyko ir lyginamose šalyse – Rusijoje ir Prancūzijoje, pastarojoje – kiek mažiau.

Įstatymais neformalizuojama arba bent mažiau formalizuojama (kohabituojanti) šeima kuriama anksčiau. Dėl to kuo jaunesnė karta, tuo pirmą kartą pradedantys partnerystėje gyventi jos atstovai yra vis jaunesni

ir vis didesnė jų dalis turi gyvenimo partnerystėje patirties, t. y. kiekvienos paskesnės kartos pirmoji partnerystė yra ir „jaunesnė“, ir labiau paplitusi. *Taigi plintanti kohabitacija ne tik kompensuoja santuokystės lygio mažėjimą, bet net didina bendrą partnerystės lygį ir „jaunina“ pirmosios partnerystės pradžią.*

1.8 pav. 1960–1979 m. gimusių **pirmosios partnerystės**, pirmosios partnerystės kaip **santuokos** ir **kohabitacijos** kumuliaciniai procentai pagal kartas

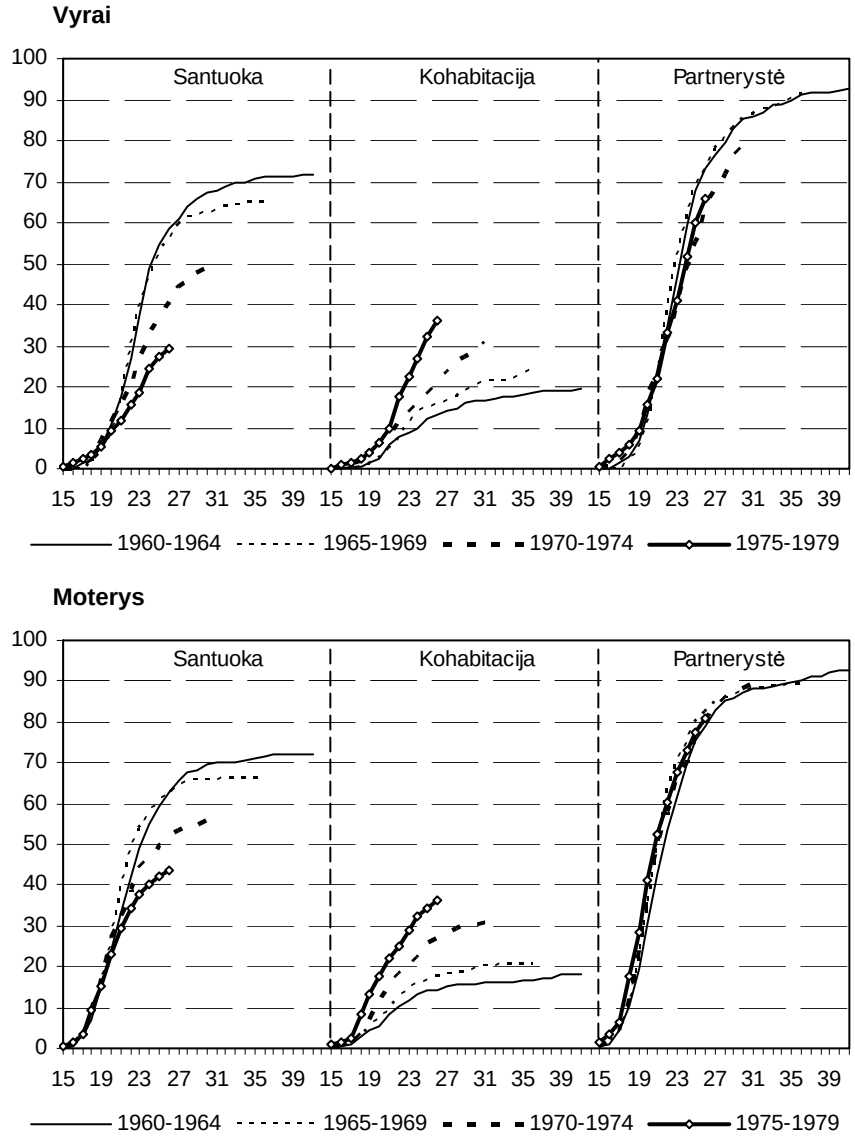

1.9 pav. Pirmosios partnerystės kumuliaciniai procentai pagal kartas Lietuvoje, Rusijoje ir Prancūzijoje

Vyrai

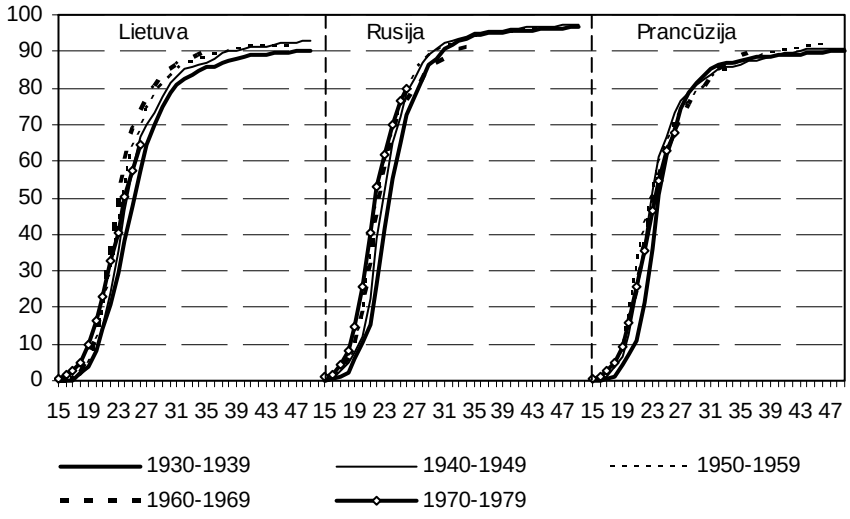

Moterys

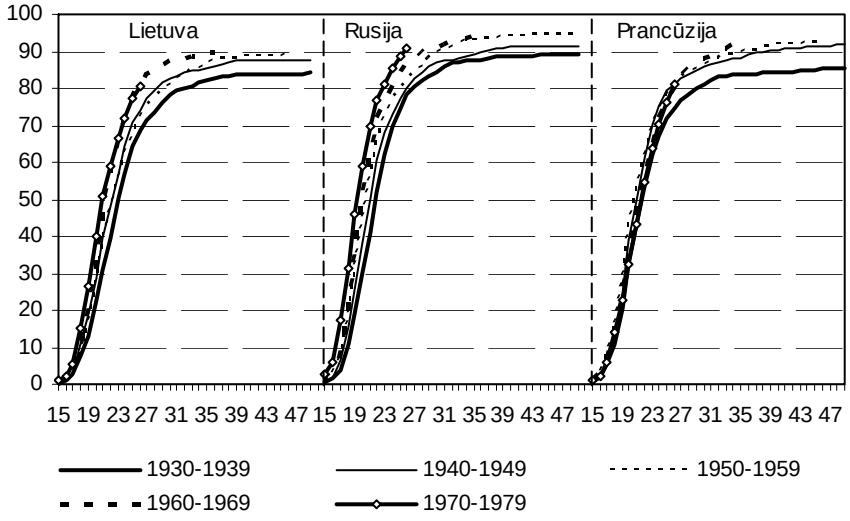

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Tai, kad plintant kohabitacijai ir „jaunėja“, ir universalėja pirmoji partnerystė, labai akivaizdžiai matyti lyginant sąlygines „motinų“ ir „dukterų“ kartas, besiskiriančias 25 metais, kai „dukterų“ kartai atstovauja re-

voliucingai į moderniąją partnerystę įžengusi aštuntame dešimtmetyje (1970–1979 m.) gimusi karta (1.10 pav.), o „motinų“ karta (gimusi 1945–1954 m.) dar tebeatstovauja „santuokų aukso amžiui“.

Taigi detalesnė analizė rodo, kad kuo jaunesnė karta, tuo labiau „senėja“ santuokos ir mažėja pirmosios santuokystės lygis, taip pat plintant ir „jaunėjant“ kohabitacijai pirmosios partnerystės pradžia „jaunėja“, o bendras partnerystės lygis didėja. Šią šeimos formavimo transformacijos specifiką leido atskleisti *Kartų ir lyčių tyrimas*.

1.10 pav. „Motinų“ ir „dukterų“ kartų **pirmosios partnerystės**, pirmosios partnerystės kaip **santuokos** ir **kohabitacijos** kumuliaciniai procentai

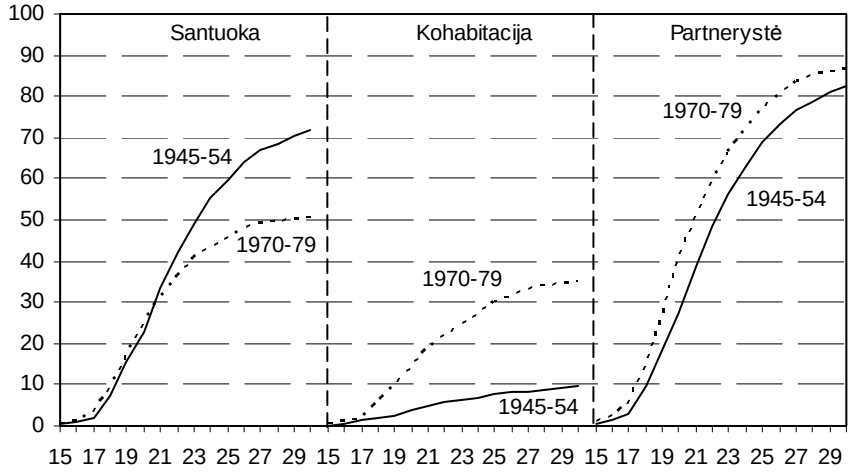

Santuokų „senėjimas“, santuokos instituto nykimas ar jauname amžiuje kohabituojančių porų gausėjimas ir partnerystės „jaunėjimas“? Remiantis statistine informacija dažniausiai daroma išvada, kad mažėja santuokų, šeimų kūrimas atidedamos vyresniam amžiui. Tačiau, kaip parodė gilesnė pirmųjų partneryščių analizė, šeimų kūrimo „senėjimas“ iš esmės yra iliuzija. „Senėja“ tik santuoka. Tačiau šeimų kūrimą santuokos būdų keičia kohabitacija, be to, „jaunėjanti“ kohabitacija. Kohabitacija ne tik kompensuoja, bet net suintensyvina pirmosios partnerystės kūrimą. Galbūt pirmųjų santuokų „senėjimas“ yra tik pradinis perėjimo į universaliąją kohabitaciją etapas?

1.3.2. Pirmosios partnerystės kaip santuokos laikas pagal kartas

Iki tam tikro amžiaus pasiekto santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygio analizė leidžia identifikuoti avangardines kartas, t. y. kartas, iki tam tikro amžiaus pradedančias praktikuoti naują matrimonialinę

elgseną. Be to, šis tyrimo metodas leidžia atskleisti ir tai, kuri iš kartų ir kokiame amžiuje yra veikiama įvairių makrolygmens veiksnių, keičiančių matrimonialinę elgseną. Šiame skirsnyje lyginamosios analizės būdu trumpai aptariamas santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygio kitimas pagal kartas sulaukus 20, 25 ir 30 metų amžiaus.

Visų analizuojamų kartų *vyrų*, sulaukusių 20 metų, santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygis Lietuvoje yra žemas. Lietuvai niekada nebuvo būdingos labai jaunos santuokos. Ketvirtame, penktame ir šeštame dešimtmetyje gimusių vyrų santuokystės lygis sulaukus 20 metų Lietuvoje nesiekė 10 %. Šių kartų santuokystės lygis sulaukus 20 metų buvo panašus ir lyginamose šalyse. Lietuvoje ir Rusijoje toks pats santuokystės lygis išliko ir tarp vyrų, gimusių septintame dešimtmetyje, ir net tarp aštunto dešimtmečio pradžioje gimusių vyrų. Tuo tarpu Prancūzijoje jau nuo septintame dešimtmetyje gimusios vyrų kartos santuokystės lygis ne tik labai jauname (iki 20 metų), bet ir vyresniame amžiuje (iki 30 metų) mažėjo labai sparčiai ir priartėjo prie minimalių reikšmių (1.11 pav.), t. y. tiesioginių santuokų kaip pirmųjų partnerysčių beveik neliko. Vyrų iki 20 metų amžiaus pasiekto santuokystės lygio staigus kritimas Lietuvoje ir Rusijoje prasidėjo nuo aštunto dešimtmečio antroje pusėje gimusios kartos.

Pradedant septinto dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje (kaip ir Rusijoje) gimusiais vyrais labai sparčiai mažėja ir santuokystės lygis, pasiekiamas iki 25 ir 30 metų. Panašus vyrų santuokystės lygio (pasiekiamo pirmųjų partnerysčių kaip santuokų būdu) kritimas Prancūzijoje palietė maždaug 20 metų vyresnes kartas. Taigi Lietuva (ir Rusija), atsilikdama dvidešimt metų, tarsi atkartoja spartų Vakarų šalių (analizėje atstovaujamų Prancūzijos) šeimos kūrimo tiesioginių santuokų būdu mažėjimą.

Moterų santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) „jaunėjimas“ po Antrojo pasaulinio karo, būdingas Vakarų šalims (tarp jų ir Prancūzijai) ir Rusijai, Lietuvą palietė mažiau. Lietuvoje nė viena moterų, sulaukusių 20 metų, karta nepriartėjo prie 30 % santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygio (1.11 pav.). Galbūt tokia matrimonialine elgsena reiškėsi gerokai ilgiau Lietuvoje išlikęs vėlyvųjų santuokų modelis. Lietuvoje aukščiausias moterų santuokystės lygis sulaukus 20 metų amžiaus (27 %) buvo pasiektas tarp moterų, gimusių 1970–1974 m. Bet tai jau nebegali būti sietina su XX a. antroje pusėje vykusiu santuokų „jaunėjimu“. Būtent šios gimimo kartos moterys ir vyrai Lietuvoje tuokėsi gerokai jaunesni nei kitų kartų. Tai sietina su Lietuvos politiniais pokyčiais, kurie paveikė ir matrimonialinę elgseną.

1.11 pav. Pirmosios partnerystės kaip **santuokos** kumuliaciniai procentai pagal kartas sulaukus 20, 25 ir 30 metų amžiaus Lietuvoje, Rusijoje ir Prancūzijoje

Vyrai

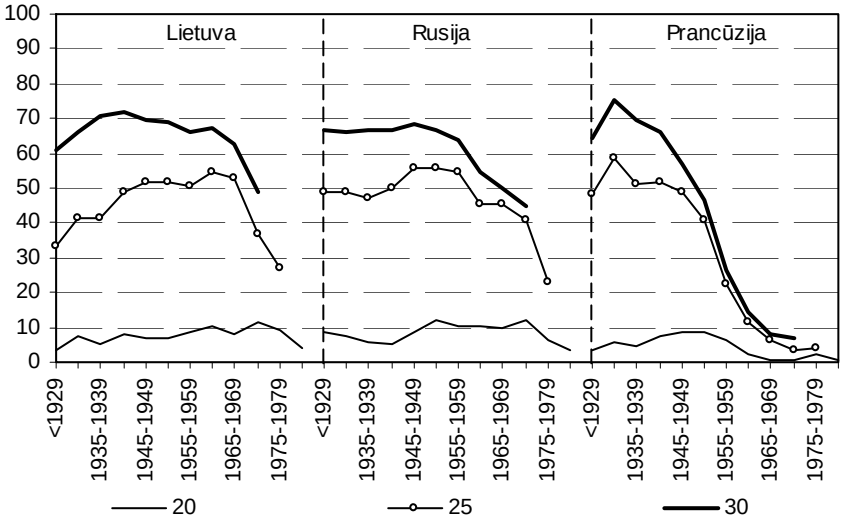

Moterys

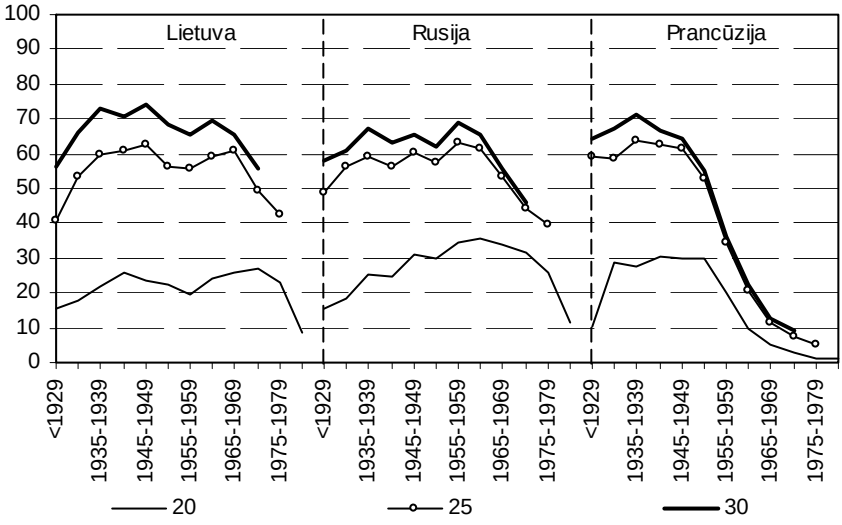

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Prasidėjus Atgimimui ir pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, kol iš Lietuvos nebuvo išvesta sovietų armija ir vaikinai galėjo būti „rekrutuoti“, dalis jų pasinaudojo vienu iš galimų variantų išvengti privalomosios karinės tarnybos – tuoktis ir sulaukti vaikų. Todėl tarp šios kartos atstovų santuokų labai jauname amžiuje pagausėjo. Tuo periodu Lietuvoje pagausėjo santuokų ir tarp kiek vyresnio šaukiamojo amžiaus vyrų ir atitinkamo amžiaus moterų. Tokį santuokų pagausėjimą rodo ir santuokystės lygio tarp 1964–1969 m. gimusių moterų ir vyrų padidėjimas (25 ir 30 metų kreivės; 1.11 pav.).

Santuokų atidėjimu vyresniam amžiui ypač išsiskyrė 1974–1979 m. gimusi karta. Tačiau tai, kad ir penkeriais metais vyresnių kartų santuokystės rodikliai mažėjo labai sparčiai, tik vyresniame amžiuje (žr. 25 ir 30 metų kreives), leidžia teigti, kad iš esmės tai nebuvo laipsniškas perėjimas prie naujo matrimonialinės elgsenos tipo: visų kartų vyrai ir moterys, kurie dar nebuvo susituokę iki dešimto dešimtmečio pertvarkų pradžios sunkumų, santuokas atidėjo arba keitė kohabitacija. Tokie matrimonialinės elgsenos pokyčiai nepanašūs į evoliucinius. Tai išorės nepalankių veiksnių nutraukta natūrali santuokinė elgsena, kuri, susidarius naujoms sąlygoms, transformavosi į naują, jau būdingą postmodernioms visuomenėms modelį.

1.3.3. Pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos laikas pagal kartas

Iki tam tikro amžiaus (20, 25 ir 30 metų) individų, turinčių kohabitacijos (kaip pirmosios partnerystės) patirties, kreivių pagal kartas kitimo forma visai priešinga santuokų kitimo formai (1.11, 1.12 pav.). Spartų santuokystės (kaip pirmosios partnerystės) lygio mažėjimą lydi spartus turinčiųjų kohabitacijos patirties gausėjimas. Nuo retai pasitaikančios prie sparčiai dažnėjančios kohabitacijos kaip pirmosios partnerystės Lietuvoje pasuko aštuntame dešimtmetyje gimusi karta, pradėjusi praktikuoti gyvenimą poroje nesusituokus net visai jauname amžiuje (iki 20 metų). Tačiau laipsniškas pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos plitimas kiek vyresniame amžiuje pamažu plito ir tarp vyresnių kartų atstovų. Jau pradedant šeštame dešimtmetyje (1950–1959 m.) gimusia karta per 10 % vyrų ir moterų, sulaukusių 30 metų, turėjo pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos patirties. Taigi *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatai leidžia teigti, kad kohabitacija Lietuvoje pradėjo plisti dar iki revoliucingų paskutinio XX a. dešimtmečio šeimos pokyčių, tačiau šie procesai vyko lėtai ir, palyginti su kitomis šalimis, išliko žemo lygio.

1.12 pav. Pirmosios partnerystės kaip **kohabitacijos** kumuliaciniai procentai pagal kartas sulaukus 20, 25 ir 30 metų amžiaus Lietuvoje, Rusijoje ir Prancūzijoje

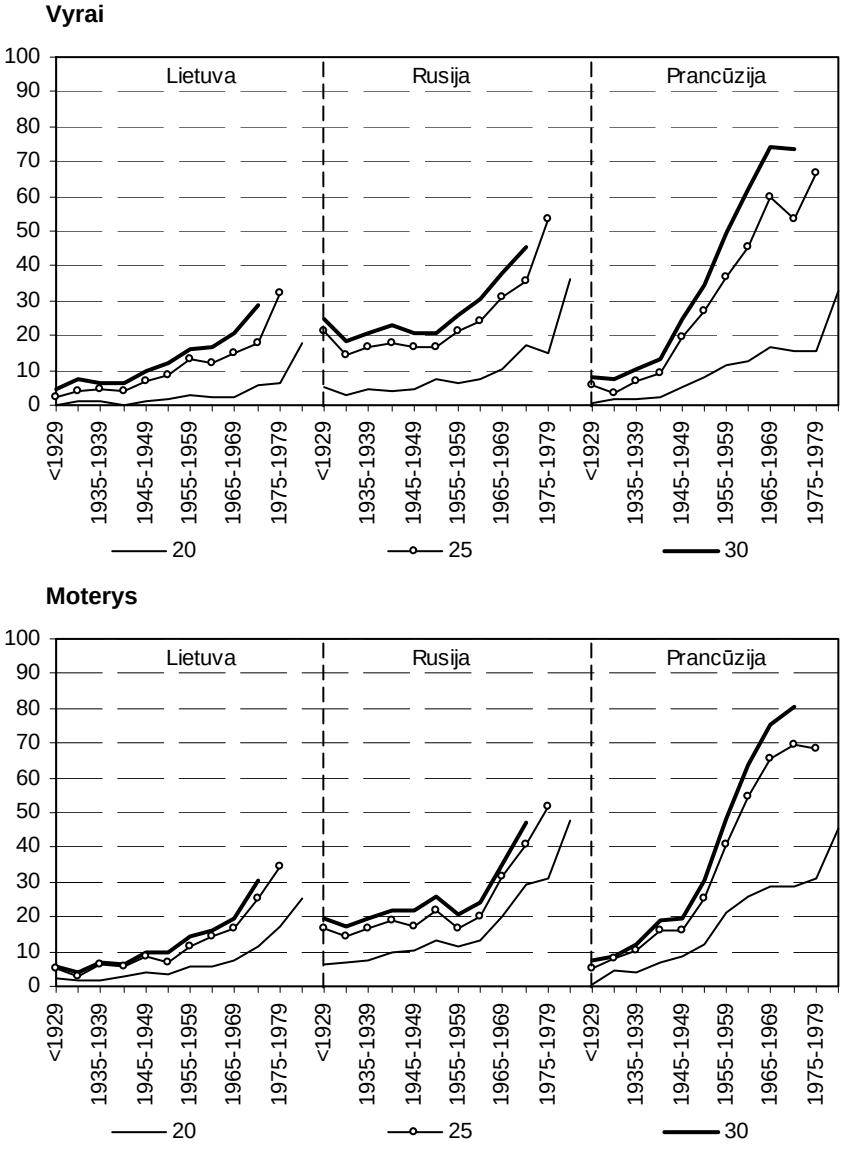

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Rusijoje jau apie penktadalį trečiame–šeštame dešimtmetyje gimusių tiek vyrų, tiek ir moterų, sulaukusių 30 metų, turėjo pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos patirties (1.12 pav.), tačiau vėliau gimusioms

kartoms jau būdingas spartus kohabitacijos plitimas. Tuo tarpu Prancūzijoje vyriausių analizuojamų kartų (gimusių trečiame–ketvirtame dešimtmetyje ir net penkto dešimtmečio pradžioje) „santuokų aukso amžiaus" dalyvių matrimonialinė elgsena buvo panaši, kaip ir Lietuvoje: pirmąją partnerystę kaip kohabitaciją pradėdavo maža šių kartų atstovų dalis (sulaukę 30 metų tokios patirties turėjo mažiau nei dešimtadalis šių kartų atstovų). Tačiau vėliau gimusios kartos matrimonialinės elgsenos debiuto formą revoliucingai pasikeitė: kuo jaunesnė karta, tuo sparčiau Prancūzijoje gausėjo kohabituojančių porų (pirmosios partnerystės), o tarp jauniausių kartų atstovų tai iš esmės yra universalus reiškinys.

Taigi Lietuvos vyriausių analizuojamų kartų matrimonialinė elgsena buvo panaši kaip ir Prancūzijos bendraamžių, tačiau, Lietuvai ilgiau išlaikius tradicinį šeimos formavimo modelį, vidurinės kartos elgsena labai skiriasi nuo Prancūzijos, anksti pasukusios į antrajam demografiniam perėjimui būdingą universalėjančią kohabitaciją, o pačios jauniausios Lietuvos kartos su kelių dešimtmečių atsilikimu atkartoja Prancūzijos nueitą kelią. Lietuvos analizuojamų kartų matrimonialinės elgsenos debiuto panašumai su Rusija yra gerokai mažesni, pirmiausia dėl Rusijoje ilgą laiką vyravusių „neeuropinių" santuokų bei bolševikinių santuokos ir šeimos formavimo eksperimentų (Vishnevsky, Zakharov, Ivanova, 2006; Zakharov apibendrinimai straipsnyje; Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009). Lietuva su Rusija panašios tik pagal posūkio link spartaus antrojo demografinio perėjimo raiškos laiką. Tai matyti iš spartaus jauniausių kartų atstovų kohabitacinės elgsenos labai jauname amžiuje (iki 20 metų) plitimo (1.12 pav.).

1.3.4. Pirmosios partnerystės laikas pagal kartas

Analizuojant bendrą pirmosios partnerystės (santuokos arba kohabitacijos) laiką pagal kartas išryškėja papildomų matrimonialinės elgsenos kitimo aspektų: mažėjant besituokiančiųjų daliai bendra kuriančių šeimas asmenų dalis ne tik nemažėja, bet jauname amžiuje (iki 20 metų) net didėja (1.13 pav.).

Lietuvos jauniausių kartų santuokų mažėjimas jauname amžiuje ne tik kompensuojamas kohabitacija, bet net ir gerokai viršijamas, tad bendra gyvenančių partnerystėje (santuokoje arba kohabitacijoje) individų dalis tarp jauniausių kartų didėja, ypač tarp septintame–aštuntame dešimtmetyje gimusių moterų (1.13 pav.). Kohabitacija „jaunina" partnerystę ir didina dalį žmonių, turinčių gyvenimo partnerystėje patirties. Panaši situacija ir Rusijoje, tik joje partneriškų santykių plitimas jauname amžiuje dar inten-

syvesnis. Jauname amžiuje (iki 20 metų) panašūs, tik kiek mažiau išreikšti šie matrimonialinės elgsenos kitimo aspektai būdingi ir Prancūzijai.

1.13 pav. Pirmosios partnerystės kumuliaciniai procentai pagal kartas sulaukus 20, 25 ir 30 metų amžiaus Lietuvoje, Rusijoje ir Prancūzijoje

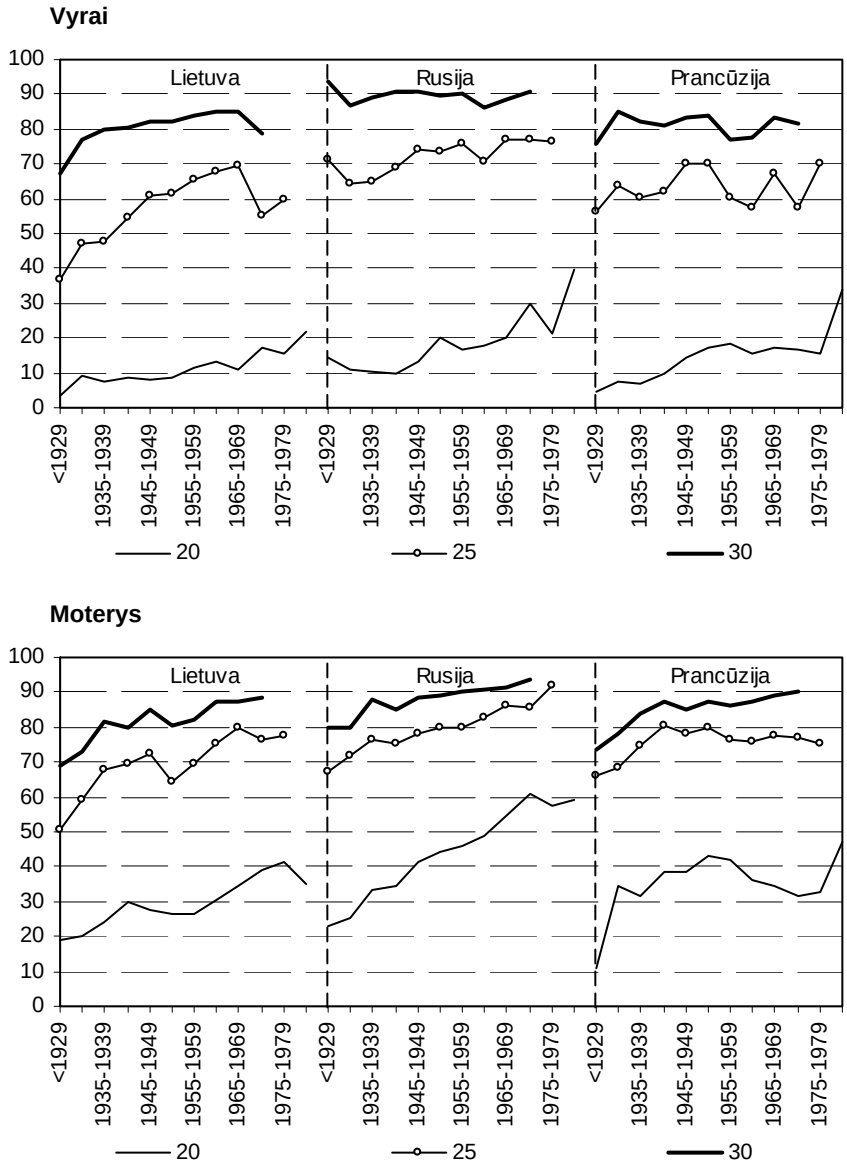

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

1.4. Nuostatos dėl naujų partnerystės formų plitimo

Tarp nuostatų dėl matrimonialinės elgsenos ir praktikuojamų partnerystės formų yra abipusis, tačiau sunkiai apibūdinamas ryšys. Sunku nustatyti, ar nuostatų kaita veikia elgseną, ar pasikeitusi elgsena veikia nuostatas; greičiausiai tiek viena, tiek ir kita vyksta kartu (Haskey, 2001). Tyrimai rodo, kad pozityvios nuostatos dėl gyvenimo kohabitacijoje veikia kohabitacijos rodiklių didėjimą (Axinn, Thornton, 1993). Liberalesnėje aplinkoje, toleruojančioje naują matrimonialinę elgseną ar net pritariančioje šeimos formų įvairovei, šeimos instituto pokyčiai yra spartesni. Vyraujantis konservatyvus požiūris, netoleruojantis matrimonialinės elgsenos pasirinkimo, bent jau kuriam laikui gali pristabdyti/sulėtinti vykstančius pokyčius. Todėl nuostatų dėl šeimos formų kitimo, kohabitacijos plitimo vertinimas teikia galimybę realiau prognozuoti ateities matrimonialinės elgsenos kitimo strategijas, o lyginimas su šalimis, kuriose naujų šeimos formų plitimas jau yra gerokai toliau paženges, leidžia vertinti santykį tarp nuostatų ir realios elgsenos.

Tarp lyginamų trijų šalių Lietuvoje mažiausia visų kartų respondentų dalis pritaria teiginiui, kad *nėra nieko bloga, jei pora gyvena kartu be ketinimų kada nors susituokti* (1.14 pav., 1.3 priedas). Tačiau kiekvienos kartos požiūris į kohabituojančias poras Lietuvoje labai skiriasi: iš vyriausių analizuojamų kartų respondentų (gimusių ketvirtame dešimtmetyje) tam pritaria tik apie 10 %, o iš gimusių aštuntame ir devintame dešimtmetyje – net apie 60 % (1.14 pav., 1.3 priedas). Tiek Rusijoje, tiek juo labiau Prancūzijoje palankų požiūrį dėl kohabitacinių porų plitimo išsako gerokai didesnė visų kartų respondentų dalis. Tačiau jaunesnių kartų požiūris į kohabitacijos plitimą visose lyginamose šalyse panašėja, ypač tarp vyrų.

Gerokai rečiau išsakomas pozityvus požiūris į kohabitaciją Lietuvoje pirmiausia gali būti sietinas su tuo, kad Lietuvoje kohabitacija – dar labai naujas reiškinys. Tačiau tai gali būti sietina ir su konservatyvia kultūrine aplinka, sunkiau priimančia naujų šeimos formų raišką, juolab kad ir pagal kitų su šeimos pokyčiais susietų lyginamųjų tyrimų rezultatus Lietuva patenka tarp konservatyvių šalių (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008; Katus ir kt., 2008). Be to, ne tik vyriausių, bet net ir pačių jauniausių kartų atstovai retai išsako nuostatą, kad tokiam gyvenimo būdui *visiškai* pritaria (tokią nuostatą išsako tik 2–3 % vyriausių kartų ir 14–16 % jauniausių kartų respondentų). Prancūzijoje labai pozityvų požiūrį *(visiškai sutinku*) dėl kohabituojančių porų buvimo išsako dauguma (apie 80 %) jaunosios kartos atstovų (Stankūnienė, Maslauskaitė ir kt., 2009). Taigi Prancūzijoje kohabitacija turi beveik universalų pritarimą nuostatų lygmeniu ir universalų paplitimą elgsenos lygmeniu.

1.14 pav. Nuostatos dėl gyvenimo kohabitacijoje (procentais)
(Atsakymai į klausimą: „Ar Jūs sutinkate ar nesutinkate, kad nėra nieko bloga, jei pora gyvena kartu be ketinimų kada nors susituokti?“)

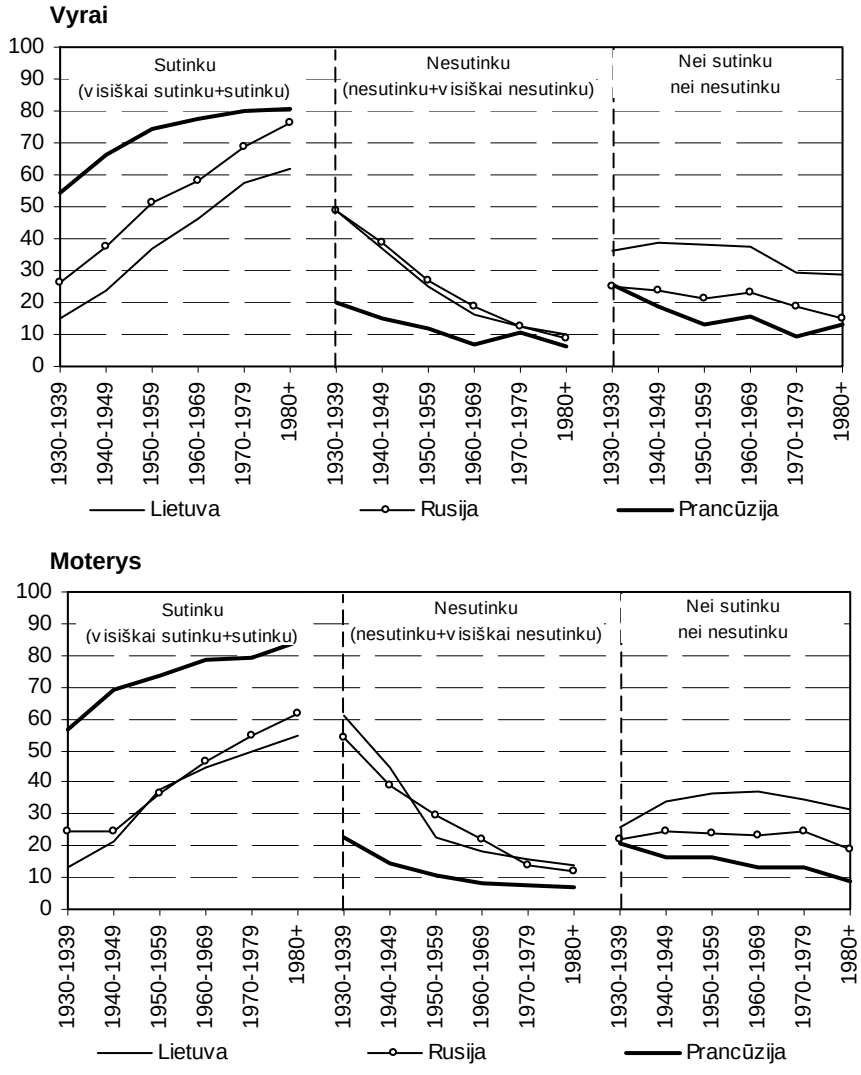

Šaltinis: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

Kaip jau nustatyta ir kitais tyrimais (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008), Lietuva nuo kitų šalių skiriasi ir didele dalimi (apie trečdalis) respondentų, kurie neturi aiškios nuomonės: negali pasakyti, ar kohabitacija yra gerai ar blogai (1.14 pav., 1.3 priedas). Aiškių nuostatų neturėjimas šiuo atveju gali reikštis tiek dėl to, kad reiškinys dar labai naujas, tiek ir

dėl to, kad labai sparčiai kintančių sąlygų, vertybių bei normų aplinkoje jaučiamas pasimetimas renkantis vertybines orientacijas, ypač tarp vyresnių kartų atstovų. Tačiau tai gali būti vertinama ir kaip tolerancijos išraiška kohabituojančių porų atžvilgiu, juolab kad pagal negatyvų šio reiškinio vertinimą tiek Lietuvos vyrai, tiek ir moterys nesiskiria nuo Rusijos, o jaunesnės kartos – ir nuo Prancūzijos (1.14 pav., 1.3 priedas).

Subjektyvus kohabitacijos plitimo vertinimas teikia svarbios informacijos apie proceso eigą, fundamentalumą, universalėjimą ir leidžia daryti prielaidas dėl tolesnės proceso kaitos. Vertinant išsakytas nuostatas galima manyti, kad Lietuvoje šis procesas artimiausioje ateityje gali būti lėtesnis, tačiau netrukus turėtų paspartėti ir pradėti vytis avangarde esančias šalis.

Išvados

XX a. Lietuvoje šeimos kūrimo modelis ne kartą keitėsi: vadinamojo vėlyvų „europinių santuokų“ modelį, kuriam buvo būdinga ir didelė nesusituokusiųjų dalis, keitė tradicinis modelis, pasižymintis ankstyvomis santuokomis („santuokų aukso amžiaus“ periodas) ir maža nesusituokusiųjų dalimi, o šį – naujasis modelis, pasižymintis vėlyvomis santuokomis, didele nesusituokusiųjų dalimi bei šeimos/partnerystės formų įvairove (antrasis demografinis perėjimas). „Europinių santuokų“ modelis Lietuvoje dominavo iki XX a. vidurio, po Antrojo pasaulinio karo apie keturis XX a. antros pusės dešimtmečius evoliucionavo į tradicinį ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje revoliucingai pasuko naujojo modelio link.

Kartų ir lyčių tyrimo rezultatų lyginamoji analizė leido atskleisti, kad, nors atrodytų, jog Lietuvos šeimos formavimo modelis per pastaruosius porą dešimtmečių sparčiai modernėjo (mažėjo susituokusiųjų dalis, tuoktasi gerokai vėliau, ėmė daugėti kohabituojančių porų ir niekada nesituokusių individų), tačiau pagal pasiektą „modernumo“ laipsnį gerokai atsilieka nuo Rusijos, kuriai būdingas savitas „neeuropinis“ šeimos formavimo modelio kitimas, ir ypač nuo Vakarų šalims atstovaujančios Prancūzijos, į kurią Lietuva XX a. pradžioje pagal šeimos formavimo modelį buvo labai panaši. Nepaisant sparčių šiuolaikinių šeimos kitimo tempų, Lietuvos šeimos formavimo modelio kitimą galima priskirti lėto modernėjimo tipui. Pastaruosius Lietuvos šeimos pokyčius lyginant su Prancūzijos patirtimi galima būtų prognozuoti, kad per ateinančius dvidešimt metų kohabituojančios poros Lietuvoje taps universaliu reiškiniu. Tačiau, vertinant nuosaikiai konservatyvias visuomenės nuostatas dėl tokių porų gausėjimo, galima manyti, kad Lietuva ir toliau žengs lėtesnio šeimos modernėjimo keliu.

2 SKYRIUS

Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima“?

Įvadas

Sugyventinių pora (kohabitacija)[3] yra vienas iš raktinių skiriamųjų šiuolaikinės šeimos egzistavimo pobūdį apibrėžiančių bruožų, minimas greta dažnų skyrybų, vėlyvų santuokų, jų mažėjimo, gimstamumo „senėjimo“ ir jo mažėjimo. Nors kohabitacija demografiškai pirmiausia reiškia kintantį šeimos formavimo kelią, ji yra betarpiškai susijusi su kintančia šiuolaikinės šeimos struktūra, jos tipologine įvairove. Sociologiniu požiūriu kohabitacija kaip partnerystė, išsprūdusi iš institucinės socialinės kontrolės, atskleidžia visuomenės individualizacijos proceso ypatumus, jo atspindžius privačiame individų gyvenime ir kintančias visuomenės fizinės ir socialinės reprodukcijos sąlygas. Kohabitacija transformuoja įsipareigojimo, partnerių teisių ir pareigų vienas kitam, vaikams, kitiems giminės nariams socialines reikšmes, kurios organizuoja šeiminius santykius. Nesantuokinė partnerystė tampa iššūkiu visuomenės teisinei ir socialinės saugos sistemoms, nes verčia arba inkorporuoti šias partnerystės formas į šeimos teisės subjektų sąrašą su visomis išplaukiančiomis pasekmėmis, arba ignoruoti jas. Suprantama, kad visa tai yra pakankamas motyvas leistis į akademines šios partnerystės formos studijas. Tačiau lygiagrečiai egzistuoja ir dar vienas motyvas, kurį norėtųsi aptarti šio skyriaus įvadinėje dalyje.

Šeimos pokyčiai, kurių prieloškiantis akivaizdumas tapo nebestebinančia kasdiena, Lietuvoje, kaip ir daugelyje savo raida toliau pažengusių šalių, tapo kultūrinių „karų“ objektu. Šiuos karus kariauja politinės jėgos į juos įtraukdamos ir visuomenę. Kohabitacijos ir ją lydinčių procesų aki-

[3] Lietuvių kalba tiksliausiai gyvenimo kartu nesusituokus situaciją nusakytų žodžių junginys „sugyventinių buvimas poroje“, o gyvenančius kartu nesusituokusius asmenis – žodis „sugyventiniai“. Tačiau bent jau iki šiol sąvoka „sugyventiniai“ vis dar turi neigiamą konotaciją, kuri, tikėtina, ilgainiui nunyks. Siekiant vartoti sąvokas, turinčias neutralų prasminį krūvį, darbe apsispręsta vartoti sąvoką „kohabitacija“, kuri plačiai vartojama tarptautiniame socialinių mokslų diskurse. Kohabitacija (*cohabitation* – angliškai, *cohabitacion* – ispaniškai, *cohabitação* – portugališkai, *coabitazione* – *itališkai)* – sąvoka, kilusi iš lotynų kalbos žodžio *cohabitatio*, susijusio su žodžiu *cohabitare,* reiškiančio apsigyvenimą kartu. Maždaug nuo XVI a. jis žymi poros apsigyvenimą kartu ne santuokoje ir be santuokos teikiamų teisės numatomų privilegijų.

vaizdoje tai padaryti nėra sudėtinga, nes šis su šeimos gyvenimu susijęs pokyčių kaleidoskopas leidžia paliesti visuomenės „nervą“, valdantį pamatinių visuomenės bendrabūvio principų vaizdinius. Pasitelkdami visuomenę politikai kariauja dėl galios apibrėžti tą socialinės kasdienybės lauką, kuris turėtų teisę būti pripažintas šeimos gyvenimu. Tiesa, šis apibrėžimas nėra galutinis kovų tikslas – jis tėra socialinės inžinerijos, nukreiptos į vaizduotėje kuriamą visuomenės projektą, priemonė. Pagal šią logiką šeima ir jos kaita, taip pat ir kohabitacija, yra patogus įrankis, nes juo nesunku pridengti visuomenės ydas ir kartu užtušuoti politinio mąstymo ir veikimo impotenciją, kurios rezultatas – įsigalinti nelygybė, socialinė atskirtis, socialinis beteisiškumas ir daugybė su tuo susijusių socialinių demografinių procesų, vykstančių Lietuvoje. Bet ar tikrai ir kiek šeimos pokyčiai, kuriuos išgyvename, yra visuomenės socialinių ydų režisieriai? Ar ir kiek pastangos suvaldyti šiuos pokyčius teisinėmis priemonėmis yra vaisingos? Ir ar įmanoma patenkinti šią modernybės, kuriai būdingi aiškūs ir koherentiški naratyvai, nostalgiją šiuolaikinėje politinės demokratijos ir rinkos visuomenėje? Ar kuriami naratyvai nėra paremti tik nuomonėmis ir tikėjimu Lietuvos šeimos raida, kai norima realybė pristatoma kaip esama?

Pateikiamas monografijos skyrius nepasiūlys suformuluotų atsakymų į šiuos klausimus, tačiau kohabitacijos, kaip vieno iš reikšmingų šeimos pokyčių dėmens, analizė, turėtų padėti praplėsti mąstymo apie valstybės, rinkos ir šeimos santykius lauką. Tuo labiau kad *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys į daugelį probleminių klausimų apie ne santuokoje gyvenančias poras leidžia atsakyti naujos ir Lietuvoje pirmą kartą gautos mokslinės informacijos šviesoje. Nors pirmą kartą moksliškai šis kohabitacijos reiškinys fiksuotas 1994–1995 m. atliktame tarptautiniame lyginamajame *Gimstamumo ir šeimos tyrime*[4], tačiau šių partnerystės formų plitimo procesas tuo metu dar buvo tik prasidėjęs, o su šiuo reiškiniu siejamos negatyvios kultūrinės reikšmės, tikėtina, stūmė šį reiškinį į pogrindį ir galbūt neleido fiksuoti kai kurių kohabitacijos tipų, jau tuomet egzistavusių visuomenėje. Šią ir kitas informacijos apie kohabitaciją spragas užpildo *Kartų ir lyčių tyrimas*. Praėjus kiek daugiau nei dešimtmečiui po *gimstamumo ir šeimos tyrimo* kohabitacijos difuzija visuomenėje įgavo pagreitį, kartu pakito ir jos santykis su normatyvine

[4] *Gimstamumo ir šeimos tyrimas* (*Fertility and Family Survey – FFS*) atliktas 1994–1995 m. Tyrimui vadovavo ir jį koordinavo tuometinio Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografijos skyrius, vadovė V. Stankūnienė. Tyrimo duomenys ir rezultatai skelbti mokslo darbuose: V. Stankūnienė, M. Baublytė „Lietuvos šeimos ir gimstamumo tyrimas“. Standartinės lentelės ir pagrindiniai tyrimo duomenys. LSFI, 1996; V. Stankūnienė (ats. red.) „Šeima ir gimstamumas Lietuvoje“, LFSI 1997; V. Stankūnienė, M. Baublytė, V. Kanopienė, S. Mikulionienė „Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris“, LFSI 1999.

šeiminį gyvenimą kontroliuojančia sistema. Be to, *Kartų ir lyčių tyrimas* dėl pakankamai didelės imties suteikia galimybę patikimai ir įvairiapusiškai nagrinėti egzistuojančią bei buvusią kohabitaciją ir tampa unikaliu ir itin reikšmingu šeimos pokyčių Lietuvoje tyrimo instrumentu.

Šio skyriaus uždaviniai: atskleisti kohabitacijos raidą Lietuvoje, kintantį kohabitacijos ir santuokos santykį, atskleisti šį santykį lemiančius veiksnius, identifikuoti dabartinės kohabitacijos tipologinę ir struktūrinę įvairovę, taip pat palyginti šeiminių santykių organizavimą kohabituojančiųjų ir sutuoktinių porose.

Skyrių sudaro penki skirsniai. Pirmasis skirtas kohabitacijos mokslinio ištirtumo užsienio šalyse ir Lietuvoje aptarčiai ir supažindina skaitytojus su šio reiškinio tyrimų rezultatais, kurie leidžia suvokti kohabitacijos raidos ypatumus, jų plitimą lemiančius veiksnius skirtinguose socialiniuose kontekstuose. Antrame skirsnyje, kuriame pereinama prie *Kartų ir lyčių tyrimo* empirinės informacijos analizės, aptariami metodologiniai informacijos analizės pagrindai, skaitytojai supažindinami su naudojamais indikatoriais ir jų konstravimo logika bei technika. Trečiame skirsnyje nagrinėjama kohabitacija kaip pirmoji partnerystė, atskleidžiama jos plitimo XX a. antroje pusėje Lietuvos visuomenėje dinamika, aptariami kohabitacijos ir kintančių seksualumo normų sąryšiai sovietmečiu ir dabartinėje visuomenėje, nagrinėjamos kohabitacijos tranzicijos. Ketvirtas skirsnis pristato tyrimo metu ne santuokoje gyvenančių porų analizės rezultatus, jame nagrinėjami struktūriniai šių porų ypatumai, analizuojami jų santuokiniai ketinimai, taip pat stengiamasi nustatyti šiuos ketinimus lemiančius veiksnius. Penktas skirsnis skirtas šeiminių ir partnerystės santykių kohabituojančių ir susituokusių individų porose lyginamajai analizei, kuri motyvuota klausimo, ar nuo partnerystės tipo priklauso šių santykių organizavimo skirtumai. Čia nagrinėjami namų ūkio vaidmenų organizavimo, galios santykių ypatumai, tarpusavio santykių kokybė. Skyrius baigiamas išvadine dalimi.

2.1. Kohabitacija ir jos tyrimai

2.1.1. Kohabitacijos raida Europoje ir JAV

Kohabitacijos istorinė raida skirtingose visuomenėse rodo, kad ji – labai įvairialypis reiškinys. Pirmiausia svarbu pabrėžti, kad kohabitacija istoriškai nėra tik XX a. fenomenas. Istoriniai tyrimai rodo, kad ji įvairiose šalyse egzistavo ankstesniais istoriniais periodais ir buvo būdinga keletui visuomenės grupių: skurdžiųjų sluoksnių atstovams, stokojantiems ištek-

lių kurti ilgalaikę ekonominę sąjungą; individams, negalintiems išsiskirti nepaisant iširusios ankstesnės santuokos; tam tikriems kaimo gyventojų sluoksniams; žmonėms, kurie ideologiškai nepritarė bažnytinei santuokai (Kiernan, 2001). Pavyzdžiui, Švedijoje XX a. pr. buvo paplitę du kohabitacijos tipai: „Stokholmo santuoka", t. y. neturtingų darbininkų sluoksniuose paplitęs gyvenimas kartu neregistravus partnerystės, ir „sąžinės santuoka", kurią praktikavo intelektualai, protestuodami prieš bažnytinį santuokos registravimą (Trost, 1978). Kiernan teigia, kad panašių į „Stokholmo santuokas" partneryščių paplitimas fiksuotas ir skurdžiuose Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Vokietijos visuomenių sluoksniuose (Kiernan, 2001; Kiernan, 2004), o Prancūzijoje kohabitacija tarp darbininkų klasės buvo paplitusi ir iki pat septinto dešimtmečio (Villeneuve–Gokalp, 1991).

Nors istoriškai kohabitacija kaip sugyvenimo forma nėra naujas reiškinys, tyrėjai pabrėžia, kad šiuolaikinė kohabitacija, pradėjusi Vakarų Europos šalyse plisti XX a. septintame–aštuntame dešimtmetyje, yra iš esmės kito pobūdžio partnerystė. Šį skirtumą leidžia apibrėžti kohabitacijos ir santuokos santykio kaita. Jei istoriškai ankstesnė kohabitacija negriovė dominuojančios santuokos pozicijos šeimos kūrimo procese ir leido išlaikyti normatyvinį santuokos primatą, šiuolaikinė kohabitacija susijusi su santuokos instituto kaita, kai kohabitacija tampa alternatyva santuokinei partnerystei.

Šiuolaikinė kohabitacija nėra statinis darinys, nuo jos plitimo pradžios iki šių dienų skirtingose visuomenėse kito su ja siejamos socialinės reikšmės, jos difuzijos tempas, paplitimo lygmuo, šias partnerystės formas priimančių grupių struktūrinės ir kultūrinės charakteristikos, kito kohabitacijos ir santuokos, kohabitacijos ir gimstamumo proceso santykiai. Mokslinėje literatūroje įvairiai susisteminama kelių dešimtmečių kohabitacijos raidos patirtis (Prinz, 1995; Rindfuss, Van den Heuvel, 1990; Casper, Bianchi, 2002; Heuvelin, Timerlake, 2004; Kiernan, 2001, 2002a, 2002b, 2004; Sobotka, Toulemon, 2008). Paprastai atsižvelgiama į keletą kohabitacijos raidos proceso aspektų: kohabitacijos paplitimą, jos santykį su santuoka, socialinį šios partnerystės formos priėmimą bei kohabitacijos vaidmenį susilaukiant vaikų ir juos auginant. Nepaisant kohabitacijos raidos bendravardiklinančių dimensijų tipologijų įvairovė yra gana plati.

Prinz išskyrė keturis kohabitacijos raidos etapus atsižvelgdamas į keletą matmenų: kohabitacijos socialinį normatyvumą (visuomenės nuomonę jos atžvilgiu), kohabitacijos paplitimą, kohabitacijos baigties pobūdį (perėjimas į santuoką ar iširimas), kohabitaciją ir vaikų auginimą (ar kohabitacija įsitvirtinusi kaip tinkama vaikus auginti aplinka) (Prinz, 1995).

Rindfuss ir VandenHeuvel skiria du kohabitacijos raidos etapus: kohabitaciją kaip įžangą, arba santuokos preliudą, ir kaip santuokos alternatyvą (Rindfuss, VandenHeuvel, 1990). Akivaizdu, kad pirmajame etape visuomenė išlaiko santuokos prioritetą, antrajame kohabitacija traktuojama kaip tolygi institucinei partnerystei, taigi griežtos ribos tarp šių dviejų partnerystės formų jau nutrinamos.

Casper ir Bianchi sukūrė tipologiją, leidžiančią įvertinti ir ketinimus kurti santuoką, taip pat, atsižvelgdami į šią dimensiją teigė, kad galima skirti keturis kohabitacijos tipus: santuokos alternatyvą, santuokos pirmtaką (*precursor*), bandomąją santuoką (*trial marriage*) ir romantišką gyvenimą kartu (*coresidential dating*) (Casper, Bianchi, 2002). Lūkesčiai susituokti būdingi santuokos „pirmtakui“, tačiau nebūdingi santuokos alternatyvos ir romantiško gyvenimo kartu kohabitacijai, o bandomojoje santuokoje šie lūkesčiai nėra įgavę apibrėžtos formos.

Heuvelin ir Timerlake, remdamiesi *Gimstamumo ir šeimos tyrimo* duomenimis, praplėtė kohabitacijos tipologizavimo galimybes įvedę reprodukcijos dimensiją ir išskyrę šešis kohabitacijos tipus: tai marginalinis tipas, santuokos preliudas (bevaikė stadija), santuokos kūrimo proceso etapas, alternatyva būti netekėjusiam/nevedusiam (panašu į romantišką gyvenimą kartu, išskirtą Casper ir Bianchi (Casper, Bianchi, 2002)), santuokos alternatyva, kohabitacija neatskiriama nuo santuokos (Heuvelin, Timerlake, 2004).

Literatūroje galima aptikti ne tik įvairių kohabitacijos periodizavimo variantų, bet ir pastangų pateikti metaperiodizaciją, paremtą daugelio tyrėjų išskirtų kohabitacijos raidos etapų apmąstymu ir sinteze. Kiernan, apibendrindama kitų autorių darbus, išskyrė keturias kohabitacijos visuomenėje raidos fazes: kohabitacija kaip deviacija, kohabitacija kaip bandomasis etapas kuriant santuoką (bevaikis periodas), kohabitacija kaip santuokos alternatyva, kai gali būti auginami vaikai, kohabitacija kaip neatskiriama nuo santuokos parterystė (Kiernan, 2001). Sobotka ir Toulemon, atsižvelgdami į kohabitacijos paplitimo ir tranzicijų požymius, siūlo skirti tris jos raidos etapus: sklaidos (kai vis daugiau individų renkasi šią partnerystės formą), pastovumo (kohabitacija trunka ilgiau ir vis rečiau virsta santuoka), kohabitacija kaip šeimos santykių etapas (nėštumas vis rečiau tampa kohabitacijos peraugimo į santuoką priežastimi) (Sobotka, Toulemon, 2008).

Kiekvienoje visuomenėje kohabitacijos raida yra pasiekusi skirtingą etapą, tačiau šalys reikšmingai skiriasi pagal kohabitacijos paplitimą, jos trukmę, vaikų susilaukimą šioje partnerystėje ir kt. požymius. Europoje kaip šalis, perėjusi visas raidos stadijas, taip pat vienintelė šalis, kurioje kohabitacija nesiskiria nuo santuokos, taigi pakeitusi santuoką, literatūro-

je dažniausiai nurodoma Švedija. Kohabitacijos formų adaptacijos lyderė taip pat yra Prancūzija, nes jau prieš dešimtmetį absoliuti dauguma partneryščių prasidėjo kohabitacija, jos buvo vis ilgesnės, šios formos partnerystėje vis dažniau susilaukiama vaikų, santuoka be kohabitacijos etapo tapo išimtimi (Toulemon, 1997). Nagrinėjant kitas Europos šalis paprastai skiriama Šiaurės ir Pietų Europa: pastarojoje kohabitacijos raida yra pradinėse stadijose. Tačiau įvairovė egzistuoja ir kontinentinėje Europoje. Be jau aptartos Prancūzijos, kuri artėtų prie Šiaurės Europos varianto, Vokietijoje, Šveicarijoje kohabitacijos paplitimas mažesnis, o vaikų susilaukimas ir auginimas siejamas su santuoka (Kiernan, 2002b). Todėl bent jau dabartinė situacija nerodo, kad visos šalys judėtų ta pačia linkme ir perimtų Švedijos modelį, tuo labiau kad yra duomenų ir apie kohabitacijos raidos proceso stabilizavimąsi, kai, pasiekus tam tikrą etapą, kohabitacijos raidos tempai sulėtėja (Kiernan, 2002b).

Vidurio ir Rytų Europos regionas dažnai traktuojamas kaip vienalytis, kuriam būdingas vėlesnis kohabitacijos plitimo startas, tačiau išsamesnė analizė atskleidžia reikšmingus regioninius skirtumus (Stankuniene, Maslauskaite ir kt., 2009). Šioje monografijoje jau aptartas Rusijos išskirtinumas, nes šioje šalyje istoriškai kohabitacija buvo ankstyva, o jos paplitimas nulemtas politinių veiksnių (1 dalies 1 skyrius). Nepaisant skirtingų istorinių ištakų, jau pasirodanti lyginamoji *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenų analizė rodo, kad kohabitacija regione tampa vis populiaresnė ir tai pasakytina ne tik apie pirmąsias partnerystes, bet ir apie išsiskyrusių ir našlių pakartotinai kuriamas partnerystes (Kulik, 2005; Philipov, Jasilioniene, 2008; Hoem, Kostova, Jasilioniene, Mureşan, 2009a; Hoem, Kostova, Jasilioniene, Mureşan, 2009b).

Tendencijos JAV rodo, kad, nors kohabitacijos augimo tempas pastaruoju XX a. dešimtmečiu sulėtėjo, šios partnerystės formos populiarumas auga, ir dauguma pirmų santuokų arba santuokų po skyrybų pradedama kohabitacija (Smock, Maning, 2004). Gal kiek apibendrintai galime teigti, kad padėtis JAV nuo Europos skiriasi tuo, kad, nepaisant kohabitacijos plitimo, JAV išlaikomas aukštesnis santuokystės lygis.

2.1.2. Kohabituojantieji: nuo selektyvios grupės universalijos link

Kohabitacijos raidos tendencijos kelia klausimus apie jos partnerystės formų plitimo prigimtį. Vienas iš būdų ją atskleisti – įvardyti socialines, ekonomines, kultūrines jėgas, skatinusias individus rinktis kohabitaciją kaip partnerystės kūrimo kelią. Kitaip tariant, nustatyti gyventojų grupių, kurias sudarė šio partnerystės tipo pionieriai, struktūrines ir kultūri-

nes charakteristikas. Šios tematikos tyrimus sunkina tai, kad kohabitacija yra difuziškas reiškinys, plintantis iš vienų visuomenės sluoksnių į kitus, todėl tam tikru visuomenės raidos momentu identifikuoti konkrečias kohabitacijai simpatizuojančias grupes yra sudėtinga. Galbūt todėl daugelio šalių tyrimų rezultatai yra prieštaringi.

Norvegijos ir Prancūzijos tyrimai atskleidžia, kad XX a. septintame–aštuntame dešimtmetyje pradėjusi plisti šiuolaikinė kohabitacija pirmiausia buvo studentų iš aukštesnių socioekonominių klasių pasirinkimas, tačiau vėliau šis gyvenimo būdas išplito ir į žemesnius visuomenės sluoksnius (Villeneuve–Gokalp, 1991; Kiernan, 2002b). Tuo tarpu Britanijoje kohabitacija išplito labai greitai, ir identifikuoti konkrečius socialinius sluoksnius, kaip teigia šios šalies tyrėjai, neįmanoma (Kiernan, 2002a). JAV kohabitacija ilgą laiką buvo žemesnių visuomenės klasių, tam tikrų rasinių grupių pasirinkimas, tačiau šiuo metu išplito ir tapo beveik universalia praktika (Smock, Manning, 2004). Skirtingai nuo Europos šalių, JAV aukštesnių klasių asmenų kohabitacija dažniau pereina į santuokas, taigi akivaizdu, kad egzistuoja keli skirtingi kohabitacijos tipai. Tad atsižvelgiant į kohabitavimo patirties tapimą kone universalia praktika mokslinio tyrimo klausimą „kas kohabituoja?“ privalu keisti klausimu „kas nekohabituoja?“, nes selektyvią grupę jau sudaro individai, kurie tuokiasi negyvenę kohabitacijoje (Smock, 2000; Smock, Gupta, 2002).

Vis dėlto, net ir įvertinus šią diskusiją, taip pat atsižvelgus į kohabitacijos raidos Lietuvoje etapą, tikslinga kelti klausimą apie kohabituojančių grupių išskirtinumą, kuris mokslinėje literatūroje bendravardiklinamas selektyvumo hipoteze. Ji teigia, kad kohabitacija yra selektyvus procesas, o besirenkantys šį partnerystės formavimo kelią turi turėti tam tikrų išskirtinių (selektyvių) socioekonominių, kultūrinių ir kitų požymių. Nors, kaip jau aptarta, kohabitacijai tampant vis labiau universaliu reiškiniu selektyvūs pasirenkančiųjų šį partnerystės tipą požymiai silpsta (Cunningham, 2007), Lietuvoje šią hipotezę dar prasminga tikrinti. Literatūroje išskiriama keletas selektyvių požymių, kurie visuomenėse veikė arba ir dabar tebeveikia kaip kohabitacinį elgesį apsprendžiantys veiksniai.

XX a. paskutinio dešimtmečio JAV tyrimai rodė, kad individai, turintys kiek žemesnį socioekonominį statusą, matuojamą išsilavinimo ir pajamų požymiais, linkę šiek tiek dažniau kohabituoti (Waite, 1995; Thornton, Axinn, Teachmann, 1995; Bumpass, Lu, 2000). Socioekonominiai veiksniai daugiau diskutuoti situaciją JAV nagrinėjančioje literatūroje. Manoma, kad žemesnis socioekonominis statusas susijęs su ekonominiu nestabilumu, neaiškiomis ekonominėmis perspektyvomis, o tai at-

graso nuo ilgalaikiu įsipareigojimu susaistyto ryšio kūrimo. Kita vertus, yra įrodymų, kad aukštesnis išsilavinimas gali turėti įtakos pirmą partnerystę renkantis kaip kohabitaciją (Impicciatore, Billari, 2005) arba kad išsilavinimas tokiam pasirinkimui neturi įtakos (Turcotte, Belanger, 1997).

Kohabitacijos tyrimuose vis dažniau atsižvelgiama ir į kultūrinės kilmės veiksnius ir teigiama, kad matrimonialiniam elgesiui turi įtakos ne tik socioekonominis statusas, bet ir individo nuostatos, vertybės (Smock, Gupta, 2002). Gausu tyrimų, kurie tikrina religijos, lyties tapatybės, nuostatų šeiminio gyvenimo atžvilgiu ir religingumo įtaką renkantis kohabitaciją (Björnberg, 2001; Batalova, Cohen, 2002; Bernhardt, 2007; Reneflot, 2007; Mynarska, Bernardi, 2007). Tyrimai rodo, kad sugyventiniai dažniau yra mažiau religingi, demonstruoja liberalesnes nuostatas lyčių tapatybės ir netradicinių šeiminių vaidmenų atžvilgiu (Clarkberg, Stolzenberg, Waite, 1995; Thornton, Axinn, Hill, 1992). Tačiau, kaip įspėja kiti tyrėjai, bent jau egalitarinės nuostatos lyties tapatybės atžvilgiu tarp kohabituojančiųjų nėra universalus reiškinys (Batalova, Cohen, 2002), o šios nuostatos ne visada reiškia labiau egalitarines šeiminių santykių organizavimo praktikas (Shelton, John, 1993; Gupta, 1999).

Kitas iš kohabituojančiųjų selektyvumą apibūdinančių požymių – tarpgeneraciniai veiksniai. Tyrimai rodo, kad nestabilios, išsiskyrusios ar sugyventinių tėvų šeimos patirtis vaikystėje yra susijusi su didesne rizika rinktis kohabitaciją (Thornton, 1991; Axinn, Thornton, 1993, 1996; Turcotte, Bélanger, 1997; Kiernan, 2002a; Wolfinger, 2005). Šis ryšys nustatytas ne tik JAV, bet ir daugelyje Šiaurės, Vakarų ir Pietų Europos šalių. Pastarosios tematikos tyrimų rezultatus apibendrinančioje literatūroje pabrėžiama, kad toks ryšys fiksuojamas nepaisant skirtingų duomenų šaltinių, tyrimų metodologijų ir metodikų, tad stebina toks vieningas sutarimas (Smock, Gupta, 2002). Manoma, kad tėvų skyrybos lemia vaikų nenorą ir (arba) nesugebėjimą prisiimti ilgalaikius partnerystės įsipareigojimus. Remiantis *Gimstamumo ir šeimos tyrimo (FFS)* duomenimis (Stankūnienė, 1997), toks ryšys buvo nustatytas ir Lietuvoje.

Dar vieni tarpgeneraciniai veiksniai, į kuriuos atsižvelgiama, – tai socioekonominė/klasinė kilmė. Remiantis gyvenimo kelio teorija (Elder, 1994) daroma prielaida, kad individo gyvenimo kelio pasirinkimas priklauso nuo tėvų šeimoje turimų socialinių ir materialinių išteklių. Vaikai iš skurdesnių sluoksnių yra priversti anksčiau įgyti išsilavinimą ir pradėti profesinę bei šeiminio gyvenimo karjerą. Tačiau žemesnės išsilavinimo pozicijos susijusios su ribotais materialiniais ištekliais, o tai irgi turi įtakos santuokinei elgsenai (Kostova, 2007).

2.1.3. Kohabitacijos ištirtumas Lietuvoje

Nors kohabitacija Lietuvoje sparčiai pradėjo plisti dešimtą XX a. dešimtmetį, jos ištirtumas iki šiol yra nepakankamas. Tai pirmiausia nulėmė adekvačios empirinės informacijos stygius. Minėtinas pirmasis išsamus ir patikimas informacijos šaltinis, kuris suteikė galimybę įvertinti kohabitacijos paplitimą skirtingose sociodemografinėse gyventojų grupėse, šių partnerystės formų trukmę. Tai *Gimstamumo ir šeimos tyrimas*, kurio tarptautinis pobūdis ir bendros metodologijos taikymas suteikė galimybę palyginti šeimos formavimo kelio kaitą Lietuvoje ir užsienio šalyse ir įvertinti šeimos instituto pokyčių Lietuvoje tempus. Antrasis informacijos šaltinis – 2001 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas.

Gimstamumo ir šeimos tyrimas, kaip minėta, buvo pirmasis, leidęs įvertinti kohabitacijos plitimą Lietuvos visuomenėje. Jo rezultatai rodė, kad ši partnerystės forma labiausiai plito tarp tyrimo metu jauniausios vedybinio amžiaus kohortos (1971–1975 metų gimimo) atstovų, kurių 8,1 % vyrų ir 12,1 % moterų sulaukę 20 metų pirmą partnerystę pradėjo ne santuoka, o kohabitacija, taigi Lietuvoje buvo fiksuota kohabitacijos kaip santuokos preliudo etapo pradžia (Stankūnienė, 1997). Šie rezultatai atskleidė, kad XX a. dešimto dešimtmečio viduryje Lietuvoje prasidėjo šeimos formavimo kaitos procesas, kuris Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse buvo prasidėjęs prieš keletą dešimtmečių. Kohabitacija pradėjo plisti kaip šeimos formavimo strategijos etapas, t. y. santuokos preliudija, o pati kohabitacija kaip partnerystės forma įžengia į pradinį savo raidos etapą.

Buvo galima tikėtis, kad Lietuvoje kohabitacija toliau plis atkartodama šiuolaikinės kohabitacijos raidos trajektoriją, kuri būdinga Vakarų bei Šiaurės Europos ir Šiaurės Amerikos šalims. Tačiau 2001 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenų analizė atskleidė, kad nuo XX a. dešimto dešimtmečio vidurio kohabitacijos raida Lietuvos visuomenėje buvo kur kas *kompleksiškesnis* procesas, jam buvo būdingas paralelus šiuolaikinių ir istoriškai ankstesnių kohabitacijos tipų plitimas (Maslauskaitė, 2006). Amžių sandūroje Lietuvoje koegzistavo keli kohabitacijos tipai, o šiuolaikinis kohabitacijos tipas toli gražu nebuvo dominuojantis ir įsitvirtinęs. Kaip šeimos atkūrimo praktika po dėl skyrybų ar partnerio mirties iširusios ankstesnės šeimos kohabitacija kaimo vietovėse plito sparčiau nei miestuose. Atsižvelgiant į tai, kad sugyventinių poros tarp ne jaunimo buvo labiau paplitusios kaimiškose vietovėse, ir į itin netolygią Lietuvos socioekonominę kaimo ir miesto raidą, daryta išvada, kad kaime kohabitacija plito ir kaip „skurdo santuokos“, kurios buvo būdingos Vakarų ir Šiaurės Europos šalims dar XX a. pradžioje (Maslauskaitė, 2006).

Aptarti informacijos šaltiniai nesuteikė galimybės atsakyti į daugelį su kohabitacija ir jų raida susijusių klausimų. Šeimos formavimo modelio kaitos pradžią leido fiksuoti *Gimstamumo ir šeimos tyrimas*, tačiau dėl tuo metu vyravusio normatyvinio konteksto, kai kohabitacija dar buvo sankcionuojama, buvo neįmanoma adekvačiai įvertinti šios partnerystės formos paplitimo sovietiniu laikotarpiu. 2001 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas, suprantama, buvo orientuotas į daugelio gyventojų rodiklių fiksavimą, tad kohabituojantieji ir informacija apie juos yra labai ribota. Taigi pirmą ir išskirtinę galimybę nagrinėti kohabitaciją ir joje gyvenančius asmenis suteikia *Kartų ir lyčių tyrimas*, nes kohabitacijos raida Lietuvoje tyrimo metu jau buvo gerokai įsibėgėjusi, o tyrimo metodologija leidžia ieškoti atsakymų į dar neatsakytus klausimus ir atskleisti kohabitacijos dinamiką bei statines charakteristikas.

2.2. Analizės metodai ir kintamieji

Siekiant įgyvendinti skyriuje iškeltus uždavinius buvo taikyti aprašomosios statistinės analizės, statistinio modeliavimo (daugialypė ir logistinė regresija) ir įvykių istorijos (*event history*) analizės metodai.

Pagrindinis priklausomas kintamasis, taikytas nagrinėjant tyrimo metu egzistavusią kohabitaciją, – dabartinis partnerystės tipas: santuoka ar kohabitacija (302a kl.). Nagrinėjant pirmos partnerystės tipą priklausomas kintamasis buvo sukurtas atsižvelgiant į: a) respondento partnerystės istorijos kalendorių (325 kl., 326 kl. ir 327 kl.), kuriame fiksuotos visos partnerystės, taip pat ir tos, kurios buvo prieš dabartinę; b) dabartinę partnerystę (302a kl.), jei ji yra ir pirmoji; c) dabartinę partnerystę, jei ji yra pirmoji ir partneriai gyvena atskirai (306a kl., 310a kl.).

Analizuojant partnerystes statistiniu įvykių istorijos metodu buvo transformuotas duomenų masyvas ir iš įvykiais paremtos duomenų struktūros (*event-based data structure*) sukurta asmens ir laiko duomenų struktūra (*persona-time (diary) data structure*). Šios duomenų struktūros konversijos esmė – kiekvieną partnerystę aprašyti atsižvelgiant į ją charakterizuojančius laiko ir būsenos pakeitimo parametrus. Pavyzdžiui, taip transformuotame duomenų masyve kiekviena respondento partnerystė aprašoma atskira eilute, kurioje fiksuoti su partnerystės sudarymu, tranzicijų (perėjimo į santuoką, iširimo ir pan.) momentu susiję kintamieji, o nuo laiko nepriklausomi kintamieji (pvz., lytis, gimimo metai) kartojasi kiekvienoje vieno respondento partnerystes aprašančioje eilutėje.

Atliekant analizę naudota keletas nepriklausomų kintamųjų, kuriuos galima grupuoti pagal socialinės tikrovės lygmenį (individualus,

partnerystės, namų ūkio, intergeneracinis) ir matuojamus atitinkamo lygmens aspektus.

Individualus lygmuo – sociodemografiniai kintamieji:

1. Amžius: nusakomas absoliučiaisiais metais, naudojamos penkiametės ir dešimtmetės grupės.

2. Gimimo kohorta: respondento gimimo metai, naudojamos penkiametės ir dešimtmetės grupės.

3. Respondento lytis.

Individualus lygmuo – struktūriniai socialiniai kintamieji:

1. Gyvenvietės tipas gautas naujai sujungus kintamojo „gyvenamosios vietos tipas“ (2 kl.) kategorijas. Išskirtos keturios kategorijos: Vilnius, vidutiniai ir didieji miestai (100–500 tūkst. gyventojų), maži miestai (2–100 tūkst. gyventojų) ir kaimo tipo gyvenvietės (iki 2 tūkst.). Tyrimo metu pagal gyventojų skaičių vidutiniams ir didiesiems miestams priklausė Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys. Mažų miestų kategorija pradiniuose analizės etapuose buvo išskaidyta į dvi (2–10 tūkst. ir 10–100 tūkst. gyventojų), tačiau dėl mažos dalies kohabituojančiųjų šios grupės buvo sujungtos.

2. Respondento išsilavinimo kintamasis (120 kl.) sukurtas išskiriant tris kategorijas: aukščiausia išsilavinimo grupė (doktorantūra, universitetas, akademija, kolegija), vidurinė išsilavinimo grupė (aukštesnioji mokykla, technikumas, vidurinė ar profesinė mokykla, kurioje įgytas vidurinis išsilavinimas), žemiausia išsilavinimo grupė (profesinė mokykla be vidurinės, pagrindinė mokykla, pradinė ar nebaigta pradinė). Atsižvelgiant į šį principą konstruoti ir respondento partnerio bei respondento motinos ir tėvo išsilavinimą vertinantys kintamieji.

3. Respondento užimtumo statusas (8 kl. iš Namų ūkio schemos), vertinamas keturiomis kategorijomis: dirbantis (jungia samdomus darbuotojus, savarankiškai dirbančius, darbdavius, šeimos narius, neapmokamai dirbančius šeimos versle ar namų ūkyje), besimokančiuosius (moksleivius, studentus), bedarbius, kitus (pensininkus, išėjusius motinystės/tėvystės atostogų, namų šeimininkus, ilgą laiką neįgalius asmenis, atliekančius karo tarnybą ir nurodžiusius „kita“ asmenis).

4. Būsto nuosavybės santykis, vertinamas pergrupavus 116 kl., apimantis kategorijas: savininkus, nuomininkus (mokančius ar nemokančius nuomos mokestį), kita.

5. Mėnesio pajamų pakankamumas (1002 kl.), vertinamas pagal dvi kategorijas – „nepakanka“ (sujungtos originalios kategorijos „labai sunkiai pakanka“, „sunkiai“, „gana sunkiai pakanka“) ir „pakanka“ („gana lengvai pakanka“, „lengvai“, „labai lengvai“).

Individualus lygmuo – kultūriniai kintamieji:

1. Religinis tapatumas vertinamas integravus du kintamuosius: formaliąją religinę tapatybę nusakantį kintamąjį (1101 kl.) ir dalyvavimo religinėse apeigose (išskyrus krikštynas, vestuves ir laidotuves) dažnumą (1102 kl.), išreiškiamą kartais per savaitę, mėnesį, metus. Formalioji religinė tapatybė pergrupuota sujungiant į pirmą kategoriją krikščioniškų konfesijų atstovus, į antrą – nekrikščionis (musulmonus, judėjus, karaimus, kitos religinės bendruomenės) ir trečią – nepriskiriančius savęs jokiai bendruomenei. Į tolesnę analizę nekrikščioniškų bendruomenių atstovai nebuvo įtraukti, ir tai pirmiausia lėmė maža šios grupės imtis (N=62). Galutinį religinio tapatumo kintamąjį sudaro keturios kategorijos: krikščionys, kurie bent kartą per savaitę ar dažniau dalyvauja apeigose (11,1 %); krikščionys, kurie bent kartą ar iki trijų kartų per mėnesį dalyvauja religinėse apeigose (20,9 %); krikščionys, kurie bent kartą per metus ar dažniau dalyvauja religinėse apeigose (48,2 %), ir krikščionys arba netikintys respondentai, kurie niekada nedalyvauja religinėse apeigose (19,8 %).

2. Šeimos formavimo vertybės – tai kintamasis, klasterinės analizės būdu sukonstruotas iš dviejų kintamųjų: „santuoka (registruota) yra pasenęs dalykas“ (1107a kl.) ir „nėra nieko blogo, jei pora gyvena kartu be ketinimų kada nors susituokti“ (1107b kl.). Pirmoji šeimos formavimo vertybių kintamojo kategorija – „institucionalistai“, kurių 97,3 % nesutinka, kad santuoka yra pasenęs dalykas, ir 73,5 % nėra apsisprendę arba nesutinka, kad nėra nieko bloga, jei pora gyvena kartu ir neketina tuoktis. Antroji šeimos formavimo vertybių kategorija – „individualistai“, kurių 37,7 % mano, kad santuoka atgyvenusi, o 62,3 % neturi aiškios nuomonės. 62 % „individualistų“ įsitikinę, kad nėra nieko bloga, jei pora gyvena kartu be ketinimų susituokti, ir 36,1 % šiuo klausimu neturi nuomonės. Iš viso yra 60,6 % „institucionalistų“ ir 39,4 % „individualistų“.

3. Santuokos vertybės – sintetinis kintamasis, kuris atskleidžia respondentų nuostatas dėl santuokos tęstinumo. Jis jungia nuomones „vedybos yra visą gyvenimą besitęsiantys santykiai ir niekada neturėtų baigtis“ (1107c kl.) ir „nėra nieko blogo, jei nelaimingi sutuoktiniai išsiskiria, net jei jie ir turi vaikų“ (1107d kl.). Pirmajai grupei – „santuokos ortodoksams“ – priklauso tie, kurių dauguma (70 %) sutinka, kad santuoka sukuriama kartą ir visam gyvenimui (30 % šiuo klausimu neturi aiškios nuomonės), ir tie, kurių 40 % nežino, ar pateisinti skyrybas, tokia pati dalis jas pateisina ir 20 % nepateisina. Antrai grupei – „santuokos reliatyvistams“ priklauso tie, kurie nesutinka, kad santuoka yra kuriama visam gyvenimui (50 %), arba

šiuo klausimu neturi aiškios nuomonės (47 %) ir dažniausiai sutinka, kad nelaiminga pora, net ir turinti vaikų, gali išsiskirti (93 %).

4. Nuostatai lyčių santykių egalitariškumo/patriarchalumo atžvilgiu įvertinti sukurtas suminis kintamasis, jungiantis respondentus, pritariančius teiginiams „porai yra geriau, jei vyras yra vyresnis nei moteris“ (1113a kl.), „jei moteris uždirba daugiau nei sutuoktinis/partneris, tai gali kenkti jų santykiams“ (1113b kl.), „moterys turėtų pačios nuspręsti, kaip gali išleisti savo uždirbamus pinigus, neatsiklaususios sutuoktinio/partnerio (1113d kl.), „ikimokyklinio amžiaus vaikai nukenčia, jei jų motina dirba“ (1113f kl.). Kiekvienas teiginys vertinamas pagal penkiabalę skalę, kur 1 reiškia „visiškai sutinku“, o 5 – „visiškai nesutinku“; siekiant išlaikyti bendrą prasminę visų teiginių logiką, kai mažesnis vertinimas išreiškia egalitariškumą, o didesnis – patriarchalumą, klausimo a1113d vertinimai buvo perkoduoti. Naujasis kintamasis išreiškia suminį visų teiginių vertinimo koeficientą, kurio minimali reikšmė – 5, o maksimali – 20.

Individualus lygmuo – prokreaciniai ir partnerystės ketinimai:

1. Ketinimai susilaukti vaikų tyrimo momentu (a611 kl.).

2. Ketinimai tuoktis su dabartiniu ar bet kuriuo kitu partneriu per artimiausius trejus metus (324 kl.): analizei atlikti sukurtos kategorijos, pagal kurias grupuojami originalūs atsakymo variantai: ketinimų tuoktis nėra („tikrai ne“ ir „tikriausiai ne“) bei ketinimų tuoktis yra („tikriausiai taip“ ir „tikrai taip“).

3. Kohabituojančiųjų ketinimai tuoktis priklausomai nuo prieš tai buvusio partnerystės tipo – kintamasis, agreguojantis ketinimus tuoktis (324 kl.) ir partnerystės tipą prieš dabartinę kohabitaciją (kintamojo sukūrimo metodika aprašyta toliau). Išskirtos keturios kategorijos – pirma kohabitacija su ketinimais tuoktis, pirma kohabitacija be ketinimų tuoktis, kohabitacija po skyrybų ar partnerio mirties su ketinimais tuoktis ir kohabitacija po skyrybų ar partnerio mirties be ketinimų tuoktis.

4. Ketinimai nutraukti santykius vertinami pagal du kintamuosius: ar buvo svarstyta apie santykių nutraukimą per praėjusius 12 mėnesių (410 kl.) ir ar per trejus metus ketinama išsiskirti su savo dabartiniu sutuoktiniu/partneriu (411 kl.); naudojami grupuoti atsakymai: neketinantieji skirtis („tikrai ne“) ir dvejojantieji („tikriausiai taip“ ir „tikriausiai ne“).

Partnerystės lygmuo – partnerystės istorija:

1. Partnerystės tipas prieš dabartinę kohabitaciją – kintamasis sukurtas iš keturių klausimyno kintamųjų (302a kl., 325 kl., 327 kl., 330 kl., 334 kl.) ir sudarytas iš keturių kategorijų: dabartinė kohabitacija yra pirmoji partnerystė, prieš tai buvusi partnerystė – kohabitacija, prieš tai bu-

vusi partnerystė – santuoka (nutrūko įregistravus skyrybas arba jų neįregistravus), prieš tai buvusi partnerystė – santuoka, kuri nutrūko dėl partnerio mirties.

2. Pirmos partnerystės tipas – kintamasis, sukurtas įvertinus partnerystės istoriją, dabartinę partnerystę ir dabartinę partnerystę, kai partneris gyvena atskirai. Išskirtos dvi kategorijos – kohabitacija ir santuoka.

3. Pirmos partnerystės kalendoriniai metai – kintamasis, sukurtas apskaičiavus pirmos partnerystės kalendorinių metų pradžią.

4. Dabartinės kohabitacijos trukmė – kintamasis sukurtas apskaičiavus partnerystės trukmę iki interviu momento mėnesiais.

5. Asmens mėnesiai sudarius partnerystę (*person-months in partnership*) – sukurtas kintamasis, skaičiuojantis asmens mėnesius, praleistus kiekvienoje partnerystėje (kohabitacijoje ar santuokoje). Duomenys cenzūruoti iš dešinės (*right censored*), t. y. tebesitęsiančios partnerystės baigiamasis stebėjimo taškas – interviu momentas.

6. Asmens mėnesiai sudarius kohabitaciją – sukurtas kintamasis, skaičiuojantis asmens mėnesius, praleistus kiekvienoje kohabitacijoje.

7. Asmens mėnesiai kohabitacijoje iki santuokos – sukurtas kintamasis, skaičiuojantis mėnesius, kurie truko nuo gyvenimo kartu pradžios iki santuokos (visos respondento turėtos kohabitacinės partnerystės iki visų santuokų).

8. Kiekvienos kohabitacijos tranzicija į santuoką – sukurtas kintamasis, įvertinantis visų asmens turėtų partneryščių ir dabartinės partnerystės teisinį statusą (santuoka ar kohabitacija).

9. Kiekvienos partnerystės pabaiga – sukurtas kintamasis, nustatantis, ar partnerystė interviu metu tęsėsi, buvo nutrūkusi dėl skyrybų ar dėl partnerio mirties.

Partnerystės lygmuo – pirmas pastojimas, pasibaigęs gimdymu, ir partnerystės tranzicijos:

1. Partnerystės tipas pirmo pastojimo metu – kintamasis sukurtas atsižvelgiant į mėnesius, praėjusius nuo pirmo vaiko gimimo ir pridedant aštuonis mėnesius bei įvertinant respondento partnerystės statusą pastojimo momentu (statusas kalendoriškai išskaičiuojamas atsižvelgiant į asmens partnerystės kalendorių). Išskirtos keturios kategorijos: pastojimas, pasibaigęs pirmo vaiko gimimu, įvyko po santuokos, pastojimas įvyko gyvenant su partneriu ne santuokoje, pastojimo momentu su partneriu kartu negyventa, partnerystės statuso identifikuoti neįmanoma.

2. Partnerystės tranzicijos, įvykusios tarp pastojimo, pasibaigusio pirmo vaiko gimimu ir gimimo. Kintamasis sukonstruotas atsižvelgiant į

partnerystės ir gimimo kalendorius. Išskirtos šios kategorijos: pastojo negyvendama su partneriu ir gimdė neturėdama partnerio; pastojo negyvendama su partneriu, bet gimdė santuokoje; pastojo kohabitacijoje, bet gimdė santuokoje; pastojo ir gimdė santuokoje; pastojo ir gimdė kohabitacijoje; kiti atvejai (pvz., pastojo santuokoje, gimdė neturėdama partnerio arba pastojo kohabitacijoje, gimdė neturėdama partnerio).

Partnerystės lygmuo – santykiai:

1. Namų ūkio darbų krūvis – indeksinis kintamasis, sukurtas įvertinant respondentui, partneriui ar kitiems namų ūkio nariams tenkantį namų ūkio darbų krūvį. Į kintamąjį įtraukti keturi iš septynių klausimyne fiksuotų namų ūkio darbų (401 kl.) – tik tie, kurie pasižymi kasdiene rutina ir nėra atsitiktiniai, nes būtent tokio pobūdžio veikla tiksliausiai atskleidžia šeimos narių namų ūkio darbų krūvį. Tokiems darbams priskirtas valgio ruošimas (401a_a kl.), indų plovimas (401a_b kl.), maisto pirkimas (401a_c kl.) ir namų tvarkymas (401a_d kl.). Iš šių kintamųjų sukurtas indeksinis kintamasis, sumuojantis atsakymų į kiekvieną klausimą reikšmes. Minimali indeksinio kintamojo reikšmė yra 4, reiškianti, kad respondentas visus namų ūkio darbus daro pats, maksimali – 16. Kuo didesnė kintamojo reikšmė, tuo daugiau pagalbos iš partnerio ar kitų šeimos narių sulaukia respondentas.

2. Galios santykius poroje nusakantis kintamasis gautas sumuojant atsakymus į tris klausimus, kurie fiksuoja, kas priima sprendimus įsigyjant įprastinius pirkinius namams (405a kl.), kas priima sprendimus įsigyjant rečiau perkamus, brangesnius pirkinius namams (405b kl.) ir kas sprendžia dėl visuomeninio gyvenimo ir laisvalaikio (405f kl.). Minimali indeksinio kintamojo reikšmė 3 reiškia, kad respondentas visais minėtais šeiminio gyvenimo klausimais sprendimus priima pats, o maksimali reikšmė 12 reiškia, kad sprendimus visais nagrinėjamais klausimais dažniausiai priima kiti šeimos nariai.

3. Finansinių išteklių organizavimo pobūdis vertinamas pagal atsakymus į 406 kl., analizėje naudotos kategorijos atitinka nurodytas klausimyne.

4. Konfliktiškumui poroje vertinti sukurtas kintamasis iš kintamųjų, fiksuojančių konfliktų dažnumą dėl pinigų (408b kl.) ir santykių su draugais (408e kl.). Nors 408 klausime fiksuotų šeiminio gyvenimo sričių, dėl kurių gali kilti konfliktų, yra daugiau, analizei pasirinktos tik dvi, leidusios nustatyti statistiškai reikšmingus konfliktiškumo tarp kohabituojančiųjų ir susituokusiųjų skirtumus (vidurkių palyginimo testas, $p<0,01$). Taip pat parengiamoji analizė atskleidė, kad tarp kohabituojančiųjų dažnesni konfliktai dėl vaikų auginimo ir požiūrio, ar reikia susilaukti dar vai-

kų. Kadangi skirtumus, susijusius su požiūriu į vaikų susilaukimą ir jų auklėjimą, galėjo nulemti kohabituojančiųjų ir susituokusiųjų namų ūkio struktūra, šių teiginių į indeksinį kintamąjį neįtraukėme. Sukurtas indeksinis kintamasis, sumuojantis konfliktiškumą dėl pinigų ir santykių su draugais. Minimali šio kintamojo reikšmė gali būti 2, o maksimali – 10. Kuo didesnė kintamojo reikšmė, tuo dažnesni konfliktai.

5. Bendras pasitenkinimas santykiais su partneriu ir sutuoktiniu (407 kl.) vertinamas pagal 11 balų skalę: 0 reiškia „visiškai nepatenkintas“, o 10 – „visiškai patenkintas“.

Namų ūkio lygmuo – namų ūkio struktūra:

1. Vaikai namų ūkyje – kintamasis, sukonstruotas atsižvelgiant į Namų ūkio schemą, pagal kurią fiksuojamas namų ūkyje gyvenančių vaikų skaičius ir giminystės ryšys respondento atžvilgiu. Sukurtas kintamasis įvertina, ar vaikų namų ūkyje nėra (0) ar yra (1).

Intergeneraciniai veiksniai – tėvų šeima:

1. Socialinė kilmė vertinama pagal tėvo (573 kl.) ir motinos (575 kl.) išsilavinimą; kintamojo kategorijos jau aptartos šio skirsnio pradžioje.

2. Tėvų šeimos struktūra vertinama atsižvelgiant į respondento tėvų šeimos struktūrą iki respondentui sukako 15 metų, ar jis gyveno su abiem tikrais savo tėvais ar ne (569 kl.).

3. Tėvų šeiminių santykių kokybė – vertinama pagal respondento retrospektyviai vertinamą (11 balų skalė) tėvų šeiminių santykių kokybę, kuri buvo didžiąją dalį laiko iki respondentui sukako 15 metų (571 kl.).

2.3. Kohabitacija kaip pirmoji partnerystė

Kohabitacija, kaip jau minėta, yra vienas iš raktinių šeimos instituto kaitos šiuolaikinėje visuomenėje požymių. Ji ženklina šeimos formavimo modelių slinktį, kai dominuojantis šeimos kūrimas tiesioginės santuokos būdu imtas keisti gyvenimu kartu nesusituokus; atskleidžia seksualumo socialinės kontrolės pokyčius, kai santuoka kaip seksualumą kontroliuojanti institucija praranda savo galią; keičia vaikų susilaukimo ir auginimo, t. y. visuomenės fizinės ir socialinės reprodukcijos, aplinką. Kohabitacija kaip socialinė praktika tampa ir savotišku kultūrinių normų, organizuojančių šeiminį gyvenimą, dirgikliu, kuris ardo nusistovėjusius normatyvumo rėmus, kuria veiksmo ir vertybės prieštaras. Atsižvelgiant į aptartas aplinkybes šiame skirsnyje kohabitacija nagrinėjama kaip pirmoji partnerystė. Būtent pirmų partneryščių analizė rodo šiuolaikinės kohabitacijos, kuri nuo istoriškai ankstesnių kohabitacijos formų skiriasi vaidmeniu šeimos formavimo procese, atsiradimą ir plitimą. Pagrindiniai šio skirsnio

klausimai skirti kohabitacijos raidos analizei, galimam šios raidos periodizavimui, kohabitacijos pasirinkimą skatinančių veiksnių identifikavimui, pirmosios kohabitacijos tranzicijų analizei.

2.3.1. Kohabitacijų raida ir periodizavimas

Kaip rodo *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, 28,3 % Lietuvos gyventojų, kada nors gyvenusių partnerystėje, ją pradėjo kohabitacija, 71,7 % – santuoka. Siekiant atskleisti kohabitacijos kaip pirmosios partnerystės raidą tikslinga ją nagrinėti dviem aspektais: kohortos ir periodo. Pirmuoju atveju kohabitacijai kaip pirmajai partnerystei nagrinėti suformuotos atitinkamos individų gimimo kohortos, o antruoju atveju nagrinėjama kohabitacijos kaip pirmų partneryščių dalis pagal tam tikrą kalendorinį laikotarpį. Taigi pirmuoju atveju analizės svorio centras yra kohortos atstovų elgesys, o antruoju – tiriamo fenomeno raiška. Kadangi kohabitacija yra viena iš partnerystės formų, toliau tikslinga nagrinėti ne visus gyventojus, o tik tuos, kurie kada nors buvo sukūrę kokio nors tipo partnerystę. Norint atskleisti kohabitacijos vaidmens šeimos formavimo procese pokyčius ji nagrinėjama santuokų kaip pirmų partneryščių kontekste.

Kohabitacija kaip pirmoji partnerystė gimimo kohortose. Iki XX a. šešto dešimtmečio pradžios Lietuvoje kiekvienoje gimimo kohortoje kohabitacija pirmą partnerystę pradėdavo nuo 9 iki 11 % kiekvienos atitinkamos gimimo kohortos individų, kada nors sukūrusių partnerystę (2.1 pav.). Kohortose, gimusiose tarp 1950 ir 1964 m., kohabitacija pradedančiųjų partnerystę dalis augo labai nuosaikiai, bet nuosekliai – nuo 15,7 iki 19 %, tačiau jau penkeriais metais jaunesnėje kohortoje, gimusioje 1965–1969 m., partnerystę kohabitacija pradėjo jau ketvirtis kohortos atstovų. Dar penkeriais metais jaunesnėje kohortoje, gimusioje 1970–1974 m., pirmą partnerystę kohabitacija pradėjo 37,2 % jos atstovų. Kohabitacijos kaip startinės pirmosios partnerystės formos

2.1 pav. Pirmosios partnerystės tipas pagal gimimo kohortas (procentais)

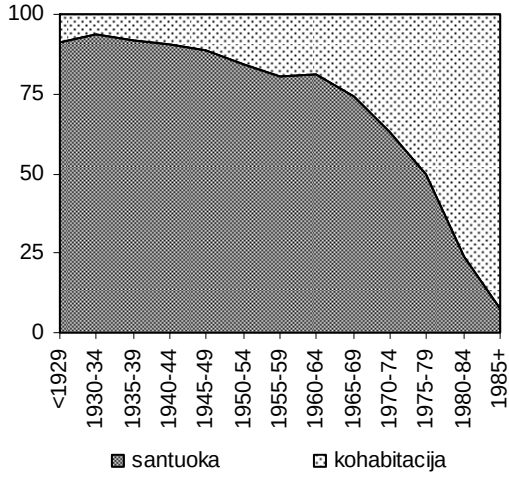

plitimo akceleracija itin sustiprėja dar jaunesnėse gimimo kohortose: 1975–1979 m. gimusiųjų kohortoje pusė visų, kūrusių partnerystę, asmenų pradėjo nuo kohabitacijos. Dvi jauniausios – 1980–1984 ir 1985–1988 gimimo metų – kohortos tyrimo metu dar tik buvo įžengusios į aktyviausią savo gyvenimo kelio (*life course*) matrimonialinio elgesio stadiją, tad jų partnerystės formavimo modeliai gali būti nagrinėjami tik su išlygomis, traktuotini kaip brėžiantys šių kohortų partnerystės modelio vektorius, kurie galutinę formą įgaus tik po kurio laiko. Tikėtina, kad šiose kohortose šiek tiek išaugs santuokos pagrindu kuriamų partneryščių dalis, tačiau akivaizdu, kad kohabitacija kaip startinė partnerystės forma šiose kohortose įsitvirtins. 1980–1984 m. gimimo kohortoje tarp individų, kurie tyrimo metu jau buvo gyvenę pirmoje partnerystėje, net 75,8 % buvo sukūrę kohabitaciją.

Kohabitacijos plitimo tempas atskirose gimimo kohortose gana vaizdžiai atsiskleidžia išskiriant sutartines senelių, tėvų ir vaikų kartas. Pagal pasirinktą atskaitos – senelių – kartą galima išskirti tris intergeneracines struktūras (2.2 pav.). Dėl jau aptartų priežasčių, susijusių su jauniausia gimimo kohorta, trečioji inergeneracinė struktūra gali būti nagrinėjama tik iš dalies, ir jauniausia „vaikų“ karta (1980–1984 m. kohorta) neturėtų būti lygintina su „tėvų“ ir „senelių“ kartomis.

2.2 pav. Pradėjusių pirmąją partnerystę kohabitacija dalis sutartinėse kartose nuo visų individų, sukūrusių pirmąją partnerystę (procentais)

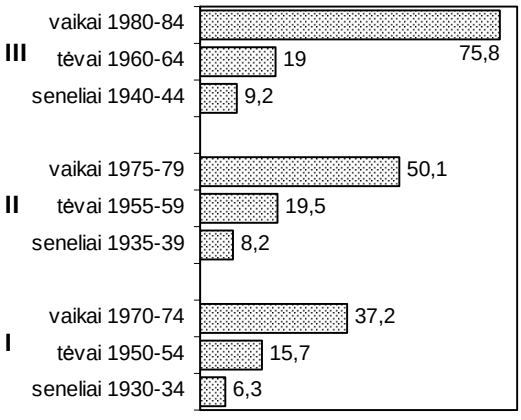

Visose trijose intergeneracinėse struktūrose „senelių“ kartos partnerystės formavimo modelis yra panašus: pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos patirties turi mažiau nei dešimtadalis kartos. Taigi, nepriklausomai nuo kintančių socialinių ekonominių, politinių sąlygų, turėjusių įtakos kiekvienos intergeneracinės struktūros „senelių“ kartai, partnerystės formavimo strategija nekito, o kohabitacija buvo ir išliko marginalinė matrimonialinės elgsenos strategija, galbūt net turinti deviantinių socialinių kultūrinių reikšmių.

Visų trijų intergeneracinių struktūrų „tėvų“ karta vis dažniau rinkosi kohabitacijos pagrindu kuriamą partnerystę, tačiau variacijos tarp „tėvų“ kartų nėra didelės. Lyginant visas tris struktūras pagal „senelių“ ir „tėvų“ rodiklius pasikartoja tas pats modelis: „tėvų“ kartoje fiksuojama vis dažniau kohabitacija pradedama partnerystė. „Tėvų“ kartose akivaizdi gana lėta, bet nuosekli šios partnerystės formos difuzija, o kohabitacija kaip socialinė praktika praranda marginalumo reikšmę (bet, matyt, išlaiko deviantines socialines kultūrines reikšmes).

„Vaikų“ kartose vyksta sparti kohabitacijos plitimo akceleracija. Pirmoje intergeneracinėje struktūroje vaikai du, o antroje – du su puse karto dažniau, palyginti su tėvų karta, partnerystę pradeda ne santuoka, o kohabitacija. Ši įsivirtina kaip socialiai normatyvinis partnerystės kūrimo būdas, nes kas antras respondentas, gimęs aštunto dešimtmečio antroje pusėje, partnerystę pradeda kohabitacija.

Gimimo kohortose fiksuojamos kohabitacijos priėmimo, įtraukimo į matrimonialinio elgesio galimybes tendencijos leidžia daryti keletą reikšmingų išvadų, apibendrinančių šios partnerystės formos plitimo procesą. Pirma, kohabitacija nėra tik jaunesnėms ar jauniausioms gimimo kohortoms būdinga pirmosios partnerystės strategija. Iš 1950–1954 ir 1955–1959 m. gimimo kohortų, kurių aktyviausias matrimonialinio elgesio periodas sutapo su sovietmečio epocha, net penktadalis kaip pirmosios partnerystės formą rinkosi kohabitaciją. Jei darysime prielaidą, kad šių kohortų atstovai kohabitaciją kūrė sulaukę dvidešimties, galėsime teigi, kad dar aštuntame dešimtmetyje, t. y. gerokai iki radikalių XX a. dešimto dešimtmečio pradžios visuomenės pokyčių, kohabitacija kaip socialinė praktika buvo paplitusi ir nebuvo tik marginalinio pobūdžio. Ar tai buvo tyli/latentinė šeiminio gyvenimo revoliucija, o demografijos kalba – šeimos kūrimo modernizacija, bus galima atsakyti tik išnagrinėjus kohabitacijos kūrimą pagal kalendorinį periodą. Antra, vertindami kohabitacijos plitimo proceso pobūdį, galime teigti, kad jis buvo difuzinis ir gana lėto tempo XX a. šešto ir septinto dešimtmečio pradžios gimimo kohortose, tačiau kohortose, gimusiose septinto dešimtmečio antroje pusėje ir aštuntame dešimtmetyje, tai įgavo akceleraciją.

Kohabitacija kaip pirmoji partnerystė pagal kalendorinį periodą. Kohabitacijos analizė pagal jos sudarymo kalendorinį periodą papildo informaciją, gautą nagrinėjant kohabitaciją pagal gimimo kohortas. Periodo analizė suteikia galimybę pažvelgti į kohabitacijos raidos procesą minimizuojant amžiaus, kurio metu buvo sudarytos pirmosios partnerystės, kaitą. Kai kohabitacijos plitimo procesą vertinome remdamiesi atskirose

gimimo kohortose sudarytomis partnerystėmis, turėjome daryti prielaidą, kad, pavyzdžiui, tam tikros kohortos partnerystės buvo sukurtos kohortai sulaukus dvidešimties metų, tačiau partneryščių kūrimo startas kohortose yra kintantis. Būtent dėl šios priežasties nagrinėjant kohabitacijos raidos procesą tikslinga pažvelgti į jos sudarymo dinamiką kalendoriniu periodu.

Iki aštuntojo dešimtmečio Lietuvoje kohabitacijos dalis tarp visų kiekvienais kalendoriniais metais sudaromų pirmųjų partneryščių buvo labai nežymi, o santuokos buvo akivaizdžiai dominuojantis pirmosios partnerystės formavimo būdas (2.3 pav.). Nuo aštuntojo dešimtmečio pirmųjų partneryščių sudarymo strategijos ima keistis: sudaromų pirmų partneryščių kaip kohabitacijos augimas tolydus, bet gana nuosaikus. Per dešimtmetį kohabitacijos dalis išaugo 7 procentiniais punktais: nuo 7 iki 14 %. Panašios augimo tendencijos fiksuojamos ir devintame dešimtmetyje, kurio pabaigoje, t. y. 1989 m., 20,3 % visų sudarytų pirmųjų partneryščių buvo kohabitacinės, o augimo tempas išlaikė ankstesnio dešimtmečio lygį.

Dešimtame dešimtmetyje prasideda naujas kohabitacijos raidos etapas, pasižymintis labai sparčia kohabitacijos plitimo dinamika: kohabitacijos dalies augimo tempas sudaro 25 %, o dešimtmečio pabaigoje jau pusė visų sudarytų partneryščių prasidėjo kohabitacija. Didžiausias kohabitacijos dalies prieaugis fiksuojamas paskutiniais šio dešimtmečio metais. Šio dešimtmečio pabaiga gali būti laikoma istoriniu šeimos raidos lūžio tašku, nes visais paskesniais metais vis daugiau pirmųjų partneryščių pradedamos ne santuoka, o kohabitacija. Proceso eiga XXI a. pirmojo dešimtmečio pirmoje pusėje rodo, kad ne santuokinės partnerystės pradžia tampa dominuojančia socialine praktika, nes apie 70 % visų atitinkamais kalendoriniais metais sudaromų partneryščių jau yra kohabitacija.

Kohabitacijos plitimo tempo pokyčiai kalendoriniais periodais akivaizdžiai matomi ir nagrinėjant grupuotus kalendorinius periodus (2.4 pav.). Antai iki 1969 m. kohabitacijos mastas siekė tik 7,5 % visų šiuo laikotarpiu sukurtų partneryščių, o aštuntame–devintame dešimtmetyje jau artėjo prie penktadalio. Itin spartus kohabitacijos dalies tarp visų partneryščių, sudarytų atitinkamais periodais, augimas fiksuojamas 1990–1994 ir 1995–1999 m., kai per penkerius metus (1990–1994 m.) kohabitacijos dalis išauga 12 procentinių punktų. Šis augimo tempas išlaikomas ir antroje dešimto dešimtmečio pusėje, o XXI a. pradžioje jis dar paspartėja.

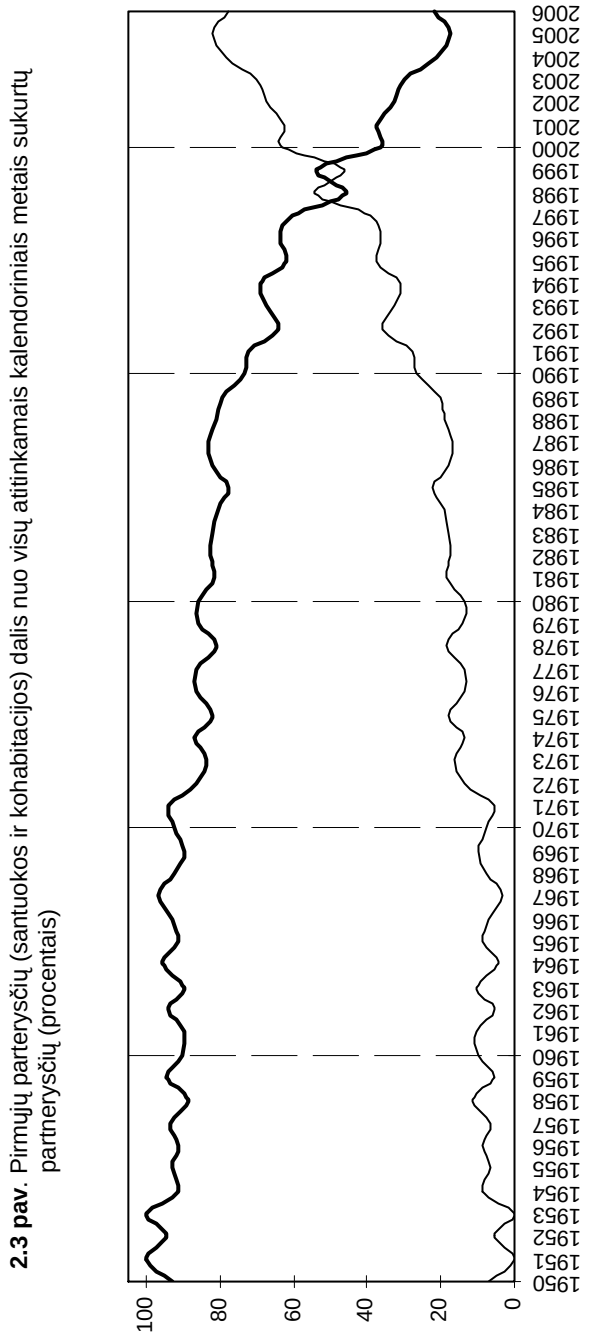

2.3 pav. Pirmųjų parteryščių (santuokos ir kohabitacijos) dalis nuo visų atitinkamais kalendoriniais metais sukurtų parteryščių (procentais)

2.4 pav. Pirmosios partnerystės tipas pagal partnerystės sudarymo kalendorinį periodą (procentai)

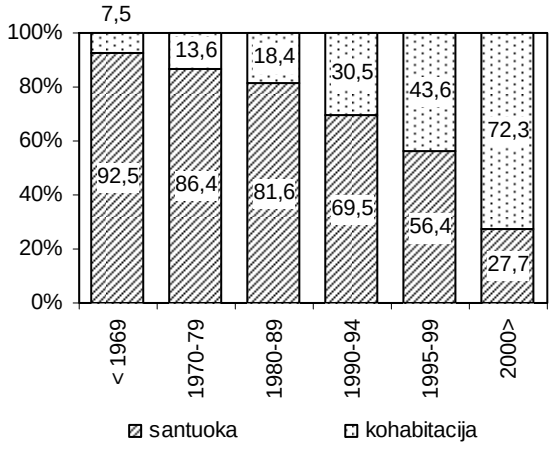

* kategorija <1969 jungia periodą nuo 1943 iki 1969 m.

Taigi galime išskirti keletą kohabitacijos raidos Lietuvoje etapų: iki 1970-ųjų – *marginalinis periodas*, kai kohabitacija buvo ypač retas reiškinys, o dominuojanti šeimos kūrimo strategija išliko santuoka; nuo aštunto dešimtmečio pradžios iki devinto dešimtmečio pabaigos – *latentinės akceleracijos periodas*, kai, nepaisant kultūroje dominuojančių šiai partnerystės formai kontradikcinių normų, vyksta nuosekli, bet nuosaiki kohabitacijos kaip socialinės praktikos difuzija; dešimtas dešimtmetis – *sparčios akceleracijos ir įsitvirtinimo periodas,* kai nuosaikią du dešimtmečius trukusią kohabitacijos kaip pirmųjų partneryščių difuziją keičia itin spartus jos plitimas; nuo XXI a. pradžios – *dominavimo periodas*, kai kur kas didesnė dalis partneryščių pradedamos kohabitacija, o ne santuoka.

Žvelgiant iš šeimos istorinės raidos perspektyvos itin reikšmingi yra *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatai, atskleidžiantys kohabitacijos raidą aštuntame ir devintame dešimtmetyje. Nors šiais dešimtmečiais vis dar buvo išlaikoma santuokos universalumo norma, legitimuojanti šeiminių santykių kūrimą tik santuokos būdu, socialinių praktikų lygmeniu šis universalumas, kaip matome, hegemoniją jau buvo praradęs. Taigi, nors demografiškai Lietuva šiuo periodu išgyveno „santuokų aukso amžių“, kai buvo tuokiamasi gausiai ir jauname amžiuje, jau buvo prasidėjęs šeimos formavimo demografinės modernizacijos (kai šeima kuriama ne tiesiogiai santuokos būdu, bet per kohabitaciją) procesas. Tad sovietmečiu vykę partnerystės formavimo pokyčiai atspindi socialinių praktikų perstruktūravimą ir gali būti traktuojami kaip 1990 m. prasidėjusių radikalių savo tempu ir mastais šeimos formavimo pokyčių uvertiūra. Žinoma, tai teigdami, vis dar galime klausti, ar socialinės kohabitacijos reikšmės iki ir po 1990 m. buvo tos pačios? Kita vertus, ar visuma veiksnių, skatinusių kohabitacijos difuziją ir jos akceleraciją dešimtame dešimtmetyje ir dar labiau – nuo 2000-ųjų, buvo ta pati? Iš dalies į šiuos klausimus atsakoma kiek toliau.

2.3.2. Kohabitacijos ir seksualumo normų kaita

Kohabitacijos kaip šeimos formavimo proceso etapo atsiradimas rodo, kad visuomenėje kinta iki tol veikusių seksualumą kontroliuojančių kultūrinių ir socialinių normų vaidmuo. Vakarietiškose visuomenėse seksualumas ilgą istorinį periodą buvo susaistytas su santuoka, kuri legitimavo seksualinius santykius, tačiau XX a. antroje pusėje, ypač per šeštą–septintą dešimtmečius, dažnai vadinamus „seksualinės revoliucijos“ dešimtmečiais, ši seksualumo ir santuokos sąjunga buvo išardyta. Būtent vadinamoji seksualinė revoliucija literatūroje nurodoma kaip viena iš ilgalaikių kohabitacijos plitimo priežasčių (Bumpass, 1990). Ši revoliucija sugriovė ankstesnius kohabitacijos plitimo barjerus ir nepritarimą nuolatiniams seksualiniams santykiams tarp nesusituokusių asmenų (Smock, Gupta, 2002). Taigi, kaip rodo tyrimai, kartu su seksualumo normų kaita, taip pat reiškiantis ir kitiems veiksniams, plito ir kohabitacija. Atsiribojant nuo bandymų atsakyti į klausimą, ar seksualinė revoliucija vyko ar vyksta Lietuvoje, būtų tikslinga pažvelgti į kohabitacijos, seksualumo ir santuokos sąryšius, kuriuos įmanoma nustatyti naudojantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis. Galbūt tai padės išgryninti įžvalgas jau aptartų šeimos formavimo pokyčių, vykusių XX a. aštuntame ir devintame dešimtmetyje?

Tenka apgailestauti, kad per pirmosios tyrimo bangos apklausas nebuvo klausiama apie respondentų amžių pirmų seksualinių santykių metu. Ši informacija leistų tiesiogiai įvertinti seksualinio starto ir partnerystės formos ryšius. Tačiau surinkta vaikų susilaukimo kalendoriaus informacija suteikia galimybę nustatyti, esant kokiai partnerystės situacijai buvo pradėta lauktis pirmojo gimsiančio vaiko. Tokia analizė suteikia galimybę pažvelgti į partnerystės ir seksualumo santykį.

Dvejose vyriausiose analizuojamose gimimo kohortose (gimusių iki 1939 ir 1940–1949 m.) dauguma pirmųjų pastojimų, leidusių sulaukti vaiko, įvyko susituokus (2.5 pav.), tačiau apie penktadalį ir šios kohortos atstovių pastojo ne santuokoje. Dviejų paskesnių gimimo kohortų, kurių atstovai gimė ir formavosi sovietmečiu (1950–1959 ir 1960–1969 m.), pastojančių ne santuokoje dalis nuosekliai augo ir sudarė atitinkamai apie 29 ir 33 %, taigi beveik trečdalis šių gimimo kohortų atstovų seksualinį gyvenimą buvo pradėję ne santuokoje. Vadinasi, santuokos ir seksualumo sąjunga buvo išardyta dar sovietmečiu, santuoka kaip privaloma seksualumo prielaida jau buvo pradėjusi prarasti lyčių santykių kasdienybę organizuojančią galią. Labai tikėtina, kad būtent šis procesas atvėrė ir naujų partnerystės formų plitimo kelius, nes kohabitacija yra seksualumo emancipacijos nuo santuokos instituto rezultatas. Vis dėlto, nepaisant to, kad

2.5 pav. Partnerystės tipas pastojimo, leidusio sulaukti pirmojo vaiko, momentu, gimimo kohortos (procentai)

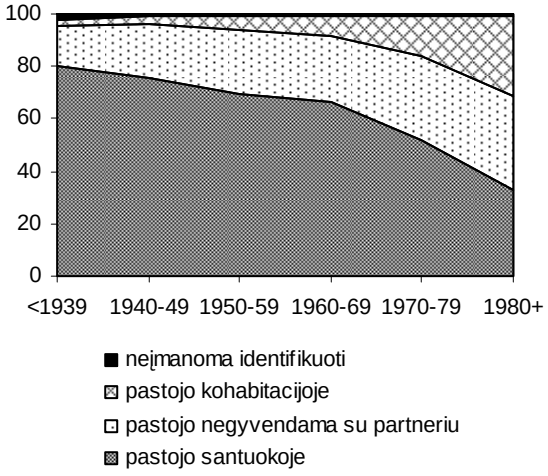

šis su seksualumo normomis susijęs kohabitacijos plitimo barjeras buvo pradėjęs irti, sovietinėje visuomenėje nevyko arba, palyginti su Vakarų visuomenėmis, vyko lėčiau kiti su šeiminio gyvenimo transformacijomis susiję pokyčiai (kultūrinė individualizacija, ekonominės transformacijos ir pan.), galbūt todėl kohabitacijos difuzija buvo nuosaiki. Vis dėlto akivaizdu, kad demografinis šeimos modernėjimo procesas siekia sovietinius laikus, taigi šeimos formų diversifikacija nėra tik dešimtame dešimtmetyje vykusių socialinių-ekonominių pokyčių rezultatas. Tai fundamentalių šeimos pokyčių, nulemtų visuomenės modernėjimo sovietmečiu ir perėjimo į posovietinės visuomenės modernybę, rezultatas.

2.3.3. Kas linkę rinktis pirmą partnerystę kaip kohabitaciją?

Jau aptarta selektyvumo hipotezė teigia, kad individai, pasirenkantys pirmąją partnerystę kaip kohabitaciją, gali nuo kitų individų skirtis tam tikromis demografinėmis ir socialinėmis charakteristikomis. Kadangi nagrinėdami pirmąją kohabitaciją susiduriame su praeities įvykiu, privalu būtų žinoti jį nulėmusių veiksnių būsenas įvykio metu. Idealiu atveju turėtume žinoti, kokios kohabitacijos sudarymo metu buvo individo socialinės (pvz., išsilavinimas, gyvenamoji vieta), kultūrinės (religinės pažiūros, kultūrinės nuostatos ir pan.) charakteristikos. Tačiau, suprantama, turėti tokios informacijos beveik neįmanoma tiek dėl techninių, tiek ir dėl metodologinių tiriamosios veiklos ribotumų. Todėl, siekdami identifikuoti veiksnius, kurie, galimas dalykas, turėjo įtakos pasirenkant pirmąją partnerystę kaip kohabitaciją, į analizę įtrauksime tik nuo laiko nepriklausomus kintamuosius, o kai kuriuos nuo laiko priklausomus kintamuosius į analizės modelį įtrauksime tik su išlygomis.

Iš kitų šalių tyrimų rezultatų žinoma, kad pirmosios partnerystės kaip kohabitacijos pasirinkimas gali būti susijęs su respondento išsilavini-

mu, kuris yra netiesioginis respondento socialinio mobilumo ir gyvenimo kokybės šansus išreiškiantis matmuo (Wait, 1995; Thornton, Axinn, Teachmann, 1995; Bumpass, Lu, 2000; Impicciatore, Billari, 2005). Tačiau, kaip jau aptarta, empiriniai rezultatai šiuo klausimu yra nevienareikšmiai. Gali būti, kad ankstesnį partnerystės formavimą skatins žemesnis išsilavinimas, nes anksčiau įsijungiama į darbo rinką. Kita vertus, yra ir duomenų, kad pirminiuose kohabitacijos plitimo etapuose kohabituoti buvo daugiau linkę studentai ar asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą. Tenka apgailestauti, kad per pirmosios *Kartų ir lyčių tyrimo* bangos apklausą nebuvo renkama informacija apie individo išsilavinimo ir užimtumo kalendorių, todėl šiuo metu neįmanoma tiksliai įvertinti, koks buvo respondento išsilavinimo statusas partnerystės formavimo metu.

Kita selektyvumo dimensija – socialinė individo kilmė (Kostova, 2007). Vienas iš jos matų – tėvų išsilavinimas, nors, atsižvelgiant į sovietmečiu egzistavusį iškreiptą ryšį tarp išsilavinimo ir klasės, suponuojančios tam tikras galimybes ir gyvenimo būdą, išsilavinimo kaip socialinės kilmės indikatoriaus vartojimas taip pat nėra tikslus.

Nagrinėjant kohabituojančiųjų selektyvumą svarbu atsižvelgti ir į intergeneracinius veiksnius: tėvų šeimos struktūrą vaikystėje ir tėvų šeimos santykių vertinimą. Egzistuojančius galimo šių veiksnių poveikio rezultatus jau aptarėme ankstesnėje darbo dalyje, verta tik paminėti, kad yra nemažai empirinių duomenų (Thornton, 1991; Axinn, Thornton, 1993; Wolfinger, 2005), rodančių, kad vaikystė ne pilnoje šeimoje gali turėti įtakos vaiko šeiminio gyvenimo sprendimams. Tačiau galima atsižvelgti ne tik į formalų šeimos struktūros požymį, bet ir tėvų šeimos santykių kokybę. Visi šie veiksniai buvo įtraukti į logistinės regresinės analizės modelį, kur konkuruojantys įvykiai buvo pirmoji partnerystė, pradėta santuoka (0) arba kohabitacija (1). Buvo konstruojami atskiri vyrų ir moterų populiacijos modeliai, daryta prielaida, kad kai kurie veiksniai yra priklausomi nuo lyties (2.1 lent.).

Remiantis atlikta analize daugelį darytų prielaidų tenka atmesti. Respondento socialinė kilmė, vertinta atsižvelgiant į tėvų išsilavinimą, pasirenkamam pirmosios partnerystės tipui įtakos neturi. Tas pats pasakytina ir apie vieną iš intergeneracinių veiksnų – tėvų šeimos struktūrą. Nepilnos tėvų šeimos patirtis tiek moterų, tiek ir vyrų populiacijoje reikšmingos įtakos pirmosios partnerystės formai neturi. Tik su išlygomis galime priimti respondento išsilavinimo ir pirmosios partnerystės formos sąryšį, nes reikšmingos asociacijos fiksuotos tik vyrų populiacijoje: turintys žemesnį išsilavinimą respondentai rečiau nei turintys aukštesnį pirmą partnerystę pradeda kohabitacija.

2.1 lentelė. Galimybės (B) ir galimybių santykiai (Exp(B)) pradėti pirmą partnerystę kohabitacija.

	Vyrai		Moterys	
	B	Exp (B)	B	Exp (B)
Pirmosios partnerystės sukūrimo kalendorinis periodas				
1980+ (ref.)		1		1
<1939	-4,14***	0,01	-3,73***	0,02
1940–1949	-3,71***	0,02	-3,52***	0,02
1950–1959	-3,18***	0,04	-2,76***	0,06
1960–1969	-2,8***	0,06	-2,57***	0,07
1970–1979	-1,68***	0,18	-1,71***	0,1
Respondento išsilavinimo grupė				
Aukščiausia (ref.)		1		1
Vidutinė	-0,3**	0,73	n.	0,92
Žemiausia	-0,62**	0,53	0,65*	1,91
Motinos išsilavinimo grupė				
Aukščiausia (ref.)		1		1
Vidutinė	-0,35*	0,69	n.	0,87
Žemiausia	n.	0,97	n.	0,78
Tėvo išsilavinimo grupė				
Aukščiausia (ref.)		1		1
Vidutinė	0,33*	1,39	0,34*	1,4
Žemiausia	n.	1,23	n.	1,15
Iki 15 metų gyveno su abiem tėvais				
Ne (ref.)		1		1
Taip	n.	1,949	n.	0,78
Tėvų tarpusavio santykių vertinimas (nuo 0 iki 10)	-0,098***	0,9	-0,08***	0,921
Stebėjimų skaičius	*2427*		*2487*	
Prognozuojama variacijos dalis (proc.)	*78,4*		*73*	
Nagelkerlės R2	*0,31*		*0,309*	
-2Log pseudolikelhood	*2292,1*		*2425,9*	

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01%, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05%, * – reikšmingumo lygmuo 0,1%.,
n – nereikšminga.

Kontroliuojant respondento socialinės kilmės, tėvų šeimos struktūros, respondento išsilavinimo veiksnius akivaizdžiai reikšmingos įtakos pirmosios partnerystės tipo pasirinkimui turi tik respondento gimimo kohorta ir tėvų santykių vertinimai. Jei pirmasis sąryšis yra nesunkiai nuspėjamas atsižvelgiant į jau aptartą kohabitacijos raidą, tai antrasis, regis, teikia gana svarbios naujos informacijos. Tiek vyrams, tiek ir moterims galimybė pradėti pirmąją partnerystę kohabitavimu mažesnė, kai individas turi dar vaikystėje (iki jam suėjo 15 metų) įgytą teigiamą tėvų šeiminių santykių patirtį: kiekvienas aukštesnis tėvų santykių kokybės vertinimo balas 90 % sumažina tikimybę, kad vyrai ir moterys pradės pirmą partnerystę kohabitacija.

Svarbu ir tai, kad būtent tėvų santykių kokybė, o ne tėvų šeimos struktūra (išsiskyrę, nepilna šeima ir pan.) modeliuoja vaikų kartos šeiminio gyvenimo sprendimus. Prasta šeiminių santykių kokybė tėvų šeimoje didina šansus pradėti pirmą partnerystę kohabitacija, taigi, tikėtina, mažina santuokos kaip partnerystės formos patrauklumą. Manytume, jog svarbu ir tai, kad tėvų šeiminių santykių kokybės ir vaikų pasirenkamos pirmosios partnerystės ryšys nepriklauso nuo lyties. Nors kultūriškai su tarpasmeninių santykių sritimi siejamos moterys, t. y. šie santykiai pripažįstami turinčiais svarbesnį vaidmenį moters asmens tapatumui, tačiau tėvų šeimoje patirtų tarpasmeninių santykių vaidmuo asmeniniams šeiminio gyvenimo sprendimams reikšmingas tiek vyrams, tiek ir moterims.

Nors, kaip jau aptarta, nustatyti veiksnius, kurie sąlygojo kohabitacijos kaip pirmosios partnerystės pasirinkimą įvairiose gimimo kohortose, neįmanoma dėl informacijos apie nuo laiko priklausomų kintamųjų stygių, papildyti nagrinėjamų veiksnių sąrašą įmanoma apsiribojus tik pirmųjų partnerysčių, sukurtų nuo 2000 iki 2006 m., kai buvo atliekamas tyrimas, analize. Taip pat daroma prielaida, kad religinis tapatumas ir kultūrinės respondentų orientacijos šiuo periodu nekito. Taigi pirmiau aptartas modelis papildomas respondento religinio tapatumo, vertybinių orientacijų šeiminio gyvenimo atžvilgiu, vertybinių orientacijų lyčių santykių šeimoje ir visuomenėje atžvilgiu kriterijais. Dėl mažesnio nagrinėjamos grupės dydžio respondentai nebus diferencijuojami pagal lytį. Priklausomas šio, kaip ir aptarto pirmiau, modelio kintamasis yra partnerystės tipas, kai pirmoji partnerystė kaip kohabitacija koduota „1“, o santuoka – „0“ (2.2 lent.).

Šis papildytas modelis, leidžiantis nagrinėti tik pirmąją partnerystę, sukurtą nuo 2000 m. iki tyrimo pradžios, atskleidžia, kad, renkantis pirmosios partnerystės tipą, yra svarbūs kultūriniai veiksniai. Kontroliuojant visus į modelį įtraukus veiksnius matyti, kad prie jau anksčiau nustatytų tarpgeneracinių tėvų šeimos veiksnių (tėvų šeiminių santykių kokybė) kiti reikšmingi veiksniai, susiję su partnerystės pasirinkimu, yra religingumas ir vertybinės šeimos formavimo orientacijos. Niekada nedalyvaujančių pamaldose krikščionių ir netikinčių respondentų tikimybė pradėti pirmąją partnerystę kohabitacija yra 2,28 karto didesnė nei krikščionių, bent kartą per savaitę dalyvaujančių pamaldose. Įdomu, kad krikščionių, bent kartą per metus dalyvaujančių pamaldose, tikimybės santykis yra artimesnis nedalyvaujantiems pamaldose krikščionims ir netikintiesiems respondentams (nors statistiškai tai nėra reikšminga), o krikščionių, bent kartą per mėnesį dalyvaujančių pamaldose, šansai tokie patys, kaip ir dalyvaujančių

pamaldose bent kartą per savaitę. Taigi akivaizdu, kad religija matrimonialiniam elgesiui turi įtakos tik tada, kai ji yra ne vien tik kultūrinės individo tapatybės dalis, bet ir praktika.

2.2 lentelė. Galimybės (B) ir galimybių santykiai (Exp(B)) pradėti pirmą partnerystę kohabitacija tiems, kurie pirmą partnerystę sudarė po 2000 m.

	Galimybės (B)	Galimybių santykiai (Exp(B))
Respondento išsilavinimo grupė		
Aukščiausia (ref.)		1
Vidutinė	n.	n.
Žemiausia	n.	n.
Motinos išsilavinimo grupė		
Aukščiausia (ref.)		1
Vidutinė	n.	n.
Žemiausia	n.	n.
Tėvo išsilavinimo grupė		
Aukščiausia (ref.)		1
Vidutinė	0,35*	1,42
Žemiausia	n.	n.
Iki 15 metų gyveno su abiem tėvais		
Ne (ref.)		1
Taip	n.	n.
Tėvų tarpusavio santykių vertinimas (nuo 0 iki 10)	-0,13**	0,87
Religinis tapatumas		
Krikščionis, bent kartą per savaitę dalyvauja pamaldose (ref.)		1
Krikščionis, bent kartą per mėnesį dalyvauja pamaldose	n.	1,008
Krikščionis, bent kartą per metus dalyvauja pamaldose	n.	1,4
Krikščionis arba netikintis ir niekada nedalyvauja pamaldose	0,82*	2,28
Vertybinės orientacijos dėl šeimos formavimo		
„Institucionalistai“ (ref.)		1
„Individualistai“	0,4***	1,5
Nuostatos dėl lyčių santykių egalitariškumo/patriarchalumo	n.	n.
Stebėjimų skaičius	*807*	
Prognozuojama variacijos dalis, proc.	*68,8*	
Nagelkerlės R2	*0,065*	
-2Log pseudolikelhood	*1111,051*	

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01%, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05%, * – reikšmingumo lygmuo 0,1%, n – nereikšminga.

Renkantis pirmosios partnerystės formą įtakos turi ir vertybinės šeimos formavimo orientacijos. „Individualistų“, arba dažniau pritariančių nuomonei, kad santuoka yra atgyvenęs dalykas, ir nevertinančių negatyviai porų, kurios gyvena kartu, bet neketina susituokti, tikimybės santykis pradėti pirmąją partnerystę kohabitacija yra 1,5 karto, arba 50 %, didesnis nei taip nemanančių „institucionalistų“.

Taigi, įvertinant ribotas galimybes fiksuoti nuo laiko priklausomas individų charakteristikas ir atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, galima teigti, kad visų gyventojų, pradėjusių pirmąją partnerystę kohabitacija, selektyvumą Lietuvoje sudaro keletas dėmenų – amžius ir vienas iš tarpgeneracinių veiksnių, t. y. tėvų šeimos santykių kokybė. Negatyvi tėvų šeiminių santykių patirtis yra vienas iš matrimonialinę elgseną vaikų kartoje lemiančių veiksnių, nes turintieji neigiamą tėvų santykių patirtį dažniau pirmąją partnerystę pradeda kohabitacija. Taigi svarbi tarpgeneracinio perdavimo mechanizmo detalė yra ne tėvų šeimos forma, bet tėvų santykių kokybė, kuri, pasirodo, turi įtakos vaikų santuokinio elgesio sprendimams ir, tikėtina, nuomonėms apie santuoką. Vengimas pradėti pirmąją partnerystę santuoka nulemtas negatyvios patirties tėvų šeimoje ir galbūt didesnio atsargumo kuriant partnerystę, kai tikimasi, kad bandomoji santuoka apsaugos nuo nekokybiškų santykių. Būtina paminėti, kad kohabituojančių individų grupės selektyvumas nepriklauso nuo socialinių-ekonominių veiksnių, taigi kohabitacija nėra tik kokios nors aiškiu socialinių ekonominių charakteristikų rinkiniu apribotos grupės pasirinkimas.

Apsiribojus tik kohabitacijos, sukurtos nedideliu laiko intervalu nuo tyrimo momento, analize, leidžiančia patikrinti ir nuo laiko priklausomų veiksnių poveikį, selektyvumo dėmenų sąrašas išsiplečia. Darydami šias išlygas galime teigti, kad, renkantis pirmosios partnerystės formą, irgi turi įtakos religinis tapatumas ir vertybinės šeimos formavimo orientacijos. Netikintieji asmenys arba krikščionys, nedalyvaujantys religiniuose ritualuose, turi kur kas daugiau šansų pradėti pirmąją partnerystę kohabitacija nei kiti krikščionys. Darant prielaidą, kad religinė tapatybė formuojasi iki aktyviausio matrimonialinio gyvenimo kelio (*life course*) periodo, galima teigti, kad religingumas yra veiksnys, nulemiantis pirmosios partnerystės formą. Tuo tarpu nustatyti priežasties ir pasekmės ryšį pagal vertybinių orientacijų ir kohabitacijos santykį nėra taip paprasta, nes vertybinės orientacijos, fiksuotos tyrimo metu, gali būti ir matrimonialinio elgesio pasirinkimo pasekmė, ir priežastis.

Taigi akivaizdu, kad selektyvumo mechanizmas, išskiriantis kohabituojančiuosius iš kitų gyventojų grupių, Lietuvoje dar veikia, ir kohabita-

cija nėra universalus reiškinys. Kitaip nei, pavyzdžiui, Prancūzijoje, kurioje selektyvumas apribotas tik religinės tapatybės, taigi yra vienadimensinis (Stankuniene, Maslauskaite ir kt. 2009), Lietuvoje kohabituojančiųjų selektyvumas dar išlaiko daugiadimensinį formatą.

2.3.4. Kohabitacijos tranzicijos

Žinias apie kohabitacijos raidą visuomenėje reikšmingai papildo kohabitacijos virsmo santuokomis analizė, atskleidžianti kohabitacijos vietą šeimos kūrimo procese. Ankstyvos tranzicijos, kai laikotarpis nuo kohabitacijos pradžios iki santuokos sukūrimo momentų nėra ilgas, rodo dominuojančią santuokos kaip partnerystės organizavimo formos poziciją visuomenėje. Kohabitacija tokiu atveju tėra tik santuokos preliudas, o gyvenama kartu nesusituokus tik neilgą laikotarpį ir toks pasirinkimas gali būti nulemtas situacinių veiksnių. Ilgesnis kohabitacijos laikotarpis rodo, kad ši partnerystės forma pradeda konkuruoti su santuoka, o kohabitacijos kaip preliudo etapas keičiamas kitu, pasislenkama į kito kohabitacijos raidos etapo pradžią.

Išnagrinėjus visas pirmąsias partnerystes, kurios prasidėjo kaip kohabitacija ir baigėsi santuoka, galima teigti, kad kiek mažiau nei pusė jų (42 %) iki šešto mėnesio pabaigos tapo santuokomis, o pirmųjų metų pabaigoje į santuokas jau būna peraugę 62 % kohabitacinių partneryščių, iki antrų metų pabaigos – 83 %, iki trečių metų pabaigos – 89 %, iki ketvirtų pabaigos – 93 %, o iki penktų metų – absoliuti dauguma – 95 % – kohabitacinių partneryščių. Kadangi, kaip matyti, daugumos kada nors Lietuvoje sudarytų pirmųjų partneryščių, prasidėjusių kohabitacija ir peraugusių į santuoką, tranzicija įvyksta iki trečių metų pabaigos, toliau išsamiau ir nagrinėjamos kohabitacinės partnerystės, perėjusios į santuoką per trejus metus (36 mėn. nuo kohabitacijos pradžios). Šiam tikslui bus naudota statistinė įvykių istorijos analizė (*event history analysis*), taikomos gyvenimo lentelių (*life-tables*) ir Kaplano-Meierio išlikimo analizės (*Kaplan-Meier survival analysis*) procedūros.

Pirmųjų partneryščių, pradėtų kaip kohabitacija, perėjimo į santuokas atskirose gimimo kohortose statistinė analizė rodo vieną itin reikšmingą dalyką: jaunesnėse gimimo kohortose vyksta kohabitacijos tranzicijos į santuoką atidėjimas, t. y. ilgėja laikotarpis, kuriuo gyvenama kartu iki santuokos. Akivaizdūs du skirtingoms gimimo kohortoms būdingi kohabitacijos tranzicijos į santuokas modeliai (2.6 pav.): pirmasis būdingas kohortoms, gimusioms iki 1969 m., o antrasis – gimusioms po 1970 m. Šių dviejų modelių skirtumo reikšmingumas patvirtinamas ir statistiniais testais

(pirmos grupės, kuriai priklauso vyresnės kohortos, ir antros grupės, kuriai priklauso kohortos, gimusios po 1970 m., pasikliautiniai duomenų intervalai nesikerta, o Mantel-Cox ir Breslow testai taip pat patvirtina statistiškai reikšmingus skirtumus, p<0,001).

2.6 pav. Pirmų kohabitacijų išliekančių per atitinkamą intervalą dalis nuo visų gimimo kohortose

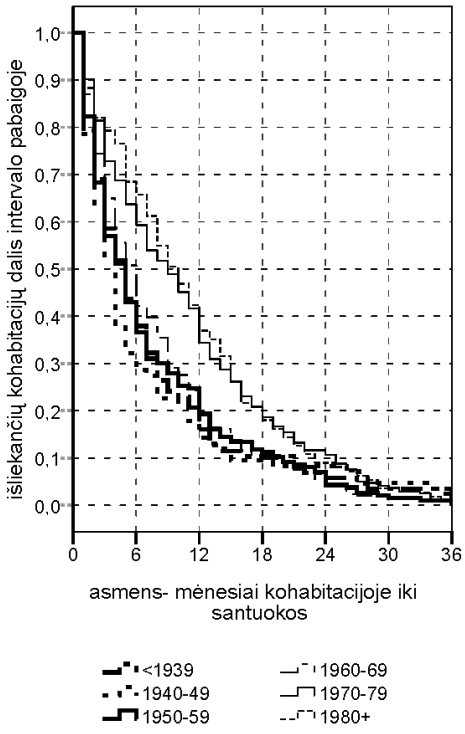

Vyresnėse kohortose iki šešto mėnesio pabaigos apie 60–70 % kohabitacinių partneryščių jau būna tapusios santuokomis, taigi kohabituojančiųjų atitinkamai išlikdavo apie 30–40 % (2.6 pav.), o kohortose, gimusiose po 1970 m., pirmo partnerystės pusmečio pabaigoje į santuokas buvo perėję apie 30–40 % kohabitacinių partneryščių (atitinkamai 1970–1979 kohortoje – 36 %, o 1980–1988 m. kohortoje – 32 %). Vyresnėse kohortose pirmųjų partnerystės metų pabaigoje į santuoką neperaugusių pirmųjų partneryščių, prasidėjusių kohabitacija, dalis sudarė tik apie 20 %, o tarp dviejų jauniausių gimimo kohortų atstovų – po 42 %. Tačiau antrųjų metų pabaigoje išlikusios kohabitacijos dalis skaičiuojant nuo visų kiekvienoje gimimo kohortoje sudarytų pirmųjų partneryščių, prasidėjusių kohabitacija ir perėjusių į santuoką, yra daugmaž vienoda visose gimimo kohortose ir labai nedidelė, nesudaranti nė dešimtadalio. Taigi, nors kohabitacijos tranzicijos į santuoką laikotarpis jaunesnėse gimimo kohortose reikšmingai pailgėja, vis dar išlaikoma bendra visoms kohortoms būdinga tendencija – iki antrųjų metų dauguma pirmųjų kohabitacinių partneryščių, kurios perauga į santuokas, jau būna išgyvenusios šią tranziciją.

Pirmųjų partneryščių, kurios prasidėjo kaip kohabitacijos ir perėjo į santuoką tendencijas atskleidžia ir per atitinkamą laiko intervalą įvykusių santuokų dalies pokyčiai, skaičiuojami nuo tam tikro laiko intervalo pradžioje buvusios (išlikusios) kohabitacijos dalies (2.3 lent.). Tikslinga kiek išsamiau aptarti 1950–1959 ir 1970–1979 m. gimimo kohortų kohabitaci-

2.3 lentelė. Visų pirmų partneryščių, prasidėjusių kohabitacija ir perėjusių į santuoką, dalis per atitinkamą laiko intervalą gimimo kohortose (procentai)

	0–6 mėn.	6–12 mėn.	12–18 mėn.	18–24 mėn.	*N*
<1939	56	53	50	33	*96*
1940–1949	68	44	47	13*	*103*
1950–1959	57	43	52	41	*216*
1960–1969	49	52	56	48	*268*
1970–1979	36	35	50	44	*326*
1980–1989	32	38	51	57	*111*

*Intervale mažiau nei 15 atvejų.

jos tranzicijas į santuoką, nes pirmoji atstovauja pirmojo modelio vidurinei kohortai, o paskesnioji įkūnija antrąjį kohabitacijos perėjimo į santuoką modelį. Matome, kad 1950–1959 m. kohortoje iki pusės metų į santuokas jau būna perėję 57 % kohabitacinių partneryščių, tuo tarpu dvidešimčia metų vyresnėje kohortoje per pirmus mėnesius ši tranzicija apėmė tik 36 % kohabitacinių partneryščių. 1950–1959 m. kohortoje pirmų metų pabaigoje iš likusių kohabitacinių partneryščių į santuoką perėjo 43 %, o jaunesnėje nagrinėjamoje kohortoje – 35 %. Matome, kad tranzicijų iš kohabitacijos į santuoką dalys lyginamose gimimo kohortose visais paskesniais periodais pernelyg nesiskiria, taigi esminiai skirtumai koncentruojasi pirmaisiais kohabitacinių partneryščių gyvavimo metais.

Nagrinėjant kohabitacijos tranzicijas į santuoką būtų tikslinga paminėti ir medianinį kohabitacijos išlikimo laiką, t. y. kiek mėnesių trunka, kol pusė visų atitinkamos gimimo kohortos kohabitacinių partneryščių pereina į santuoką. Medianinė išlikimo laiko analizė atskleidžia reikšmingus kohortų skirtumus, kurie papildo mūsų aptartą informaciją apie pirmų partneryščių, kurios prasidėjo kohabitacija, tranzicijas į santuoką. Iki 1939 m. gimusiose kohortose partnerystės, prasidėjusios kohabitacija ir peraugusios į santuoką, šią tranziciją išgyveno tarp penkto ir šešto mėnesio, dešimčia metų vyresnėje kohortoje – tarp ketvirto ir penkto mėnesio (2.7 pav.). Panašus medianinis laikas būdingas ir kohortoms, gimusioms 1950–1959 ir 1960–1969 m., tiesa, pastarojoje tranzicija įvyko tarp šešto ir septinto partnerystės mėnesio. Tačiau jau dešimčia metų jaunes-

2.7 pav. Medianinis kohabitacijų išlikimo (perėjimo į santuoką) laikas (mėnesiais)

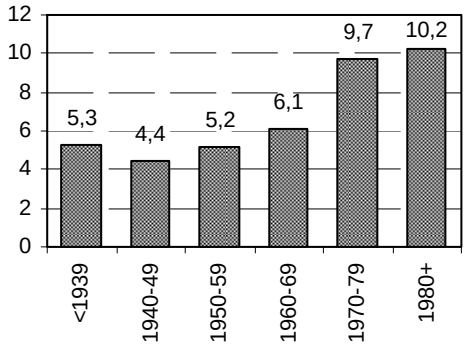

nėje – 1970–1979 m. gimimo – kohortoje fiksuojamas reikšmingas lūžis: pusė visų į santuokas peraugančių pirmų partneryščių, prasidėjusių kohabitacija, šią tranziciją išgyvena tarp devinto ir dešimto, o dar jaunesnėje kohortoje (gimusioje 1980–1984 m.) – tarp dešimto ir vienuolikto mėnesio.

Apibendrinant pirmų partneryščių, kurios prasidėjo kohabitacija ir peraugo į santuoką, tendencijas skirtingose gimimo kohortose, galima teigti, kad kohabitacijos tranzicija į santuoką jaunesnėse kohortose atidedama, taigi kohabitacija ilgėja, vis dėlto dauguma kohabitacinių partneryščių iki antrųjų metų pabaigos pereina į santuokas. Nors, palyginti su vyresnėmis kohortomis, jaunesnėse perėjimo tempas pirmaisiais metais sulėtėja, paskesniais metais jis jau beveik toks pats, kaip „tėvų“ (t. y. dvidešimčia metų vyresnėje) kohortoje. Kadangi kohabitacijos trukmė yra svarbus požymis įvertinant jos raidą, galime teigti, kad jos ilgėjimas atskleidžia vykstančią slinktį link kohabitacijos kaip pastovesnės partnerystės, kuri tampa santuokos alternatyva. Žinoma, fiksuojamas pailgėjimas atskleidžia tik pradinius šio proceso etapus.

2.4. Kohabitacijos struktūros ir raidos perspektyvos

2.4.1. Struktūrinės kohabituojančiųjų charakteristikos

Kohabituojantieji pagal individualius struktūrinius požymius: amžius ir lytis. Didžiausia sugyventinių dalis yra jauniausioje – 20–24 metų – amžiaus grupėje, kur ji siekia net 50,7 %[5] (2.8 pav.). Palyginti su šia amžiaus grupe, vyresnėse grupėse sugyventinių dalis vis reikšmingiau mažėja. 25–29 metų grupėje sugyventinių dalis siekia 23,6 %, penkeriais metais vyresnėje grupėje sugyventinių dalis sudaro 12,7 %, o dar vyresnėse amžiaus grupėse sugyventinių nuosekliai mažėja maždaug dviem procentiniais punktais. Taigi akivaizdu, kad didžiausia sugyventinių dalies dinamika būdinga iki 34 metų amžiaus grupėse, kur sugyventinių dalis kinta ypač sparčiai, o tarp vyresnių nei 35 metų amžiaus grupių kaitos amplitudė nėra didelė, ir sugyventiniai atitinkamai sudaro nedidelę visų gyvenančių partnerystėje dalį.

Atsižvelgiant į absoliučius sugyventinių amžiaus grupių dydžius tolesnę analizę tikslinga sutelkti į 20–49 metų amžiaus gyventojus. Kadangi, kaip matyti, amžius yra itin reikšmingas tyrimo metu kohabitavusių respondentų grupę struktūruojantis matmuo, aprašant šią grupę pagal kitus požymius būtinai atsižvelgiama ir į amžių.

[5] 8 pav. pateikti ir jauniausios – 18–20 metų – amžiaus grupės duomenys, nors, kaip buvo aptarta pirmiau, ši grupė nėra pakankamai didelė išsamesnei analizei atlikti. Aptariant kohabituojančius asmenis amžiaus požymiu ji įtraukta sąmoningai, siekiant nors bendrais bruožais parodyti visų amžiaus grupių partnerystės formos ypatumus. Panašios logikos laikomasi ir dar keliose skyriaus vietose, kur, manytume, svarbu vertinti padėtį tarp visų gyventojų

2.8 pav. Sugyventiniai ir sutuoktiniai pagal amžiaus grupes (procentai)

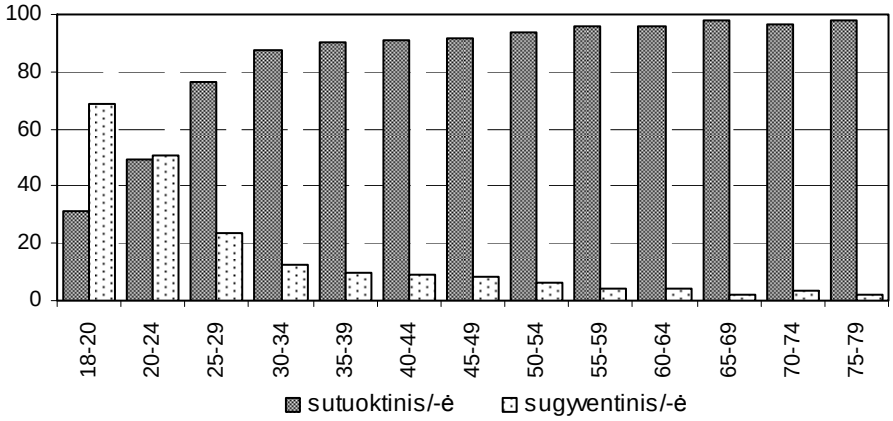

2.9 pav. Kohabituojančiųjų amžius pagal lytį tarp 20–49 metų amžiaus gyventojų (procentai)

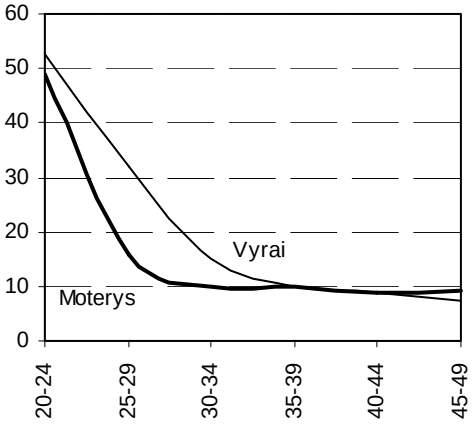

Kohabituojančiųjų dalies pokyčiai vyrų ir moterų amžiaus grupėse atskleidžia reikšmingus lyties nulemtus partnerystės elgesio ypatumus (2.9 pav.). Akivaizdūs vyriški ir moteriški partnerystės formavimo scenarijai. Jauniausioje amžiaus grupėje tarp vyrų ir moterų kohabitacija paplitusi vienodai (jos dalis atitinkamai siekia 52,7 % ir 49,1 %), tačiau jau tarp 25–29 metų respondentų akivaizdūs lyties skirtumai: moterų dalis sumažėja kiek daugiau nei tris kartus (iki 15,6 %), o vyrų dalis – tik apie pusantro karto (iki 31,9 %). 30–34 metų grupėje kohabitacijoje gyvenančių moterų ir vyrų dalių skirtumas nebėra toks reikšmingai didelis (nors vyrų sugyventinių dalis išlieka didesnė), o 35–39 metų grupėje moterų ir vyrų dalys susilygina.

Struktūriniai socialiniai požymiai: gyvenamoji vieta, užimtumas, materialinė gerovė. Kohabitacijos reiškinys bemaž vienodai paplitęs įvairaus dydžio gyvenamosiose vietovėse: jos dalis panaši teik kaimo tipo gyvenvietėse (iki 2 tūkst.), tiek mažuose ar vidutiniuose (2–100 tūkst.) ir dideliuose (100–500 tūkst.) miestuose, tiek ir Vilniuje (2.4 lent.). Tačiau ši bendra tendencija slepia gana reikšmingus skirtumus, kurie tampa akivaizdūs įvedus

amžiaus požymį. Vilniuje ir didžiuosiuose miestuose jauniausiose amžiaus grupėse (20–24 ir 25–29 metų) kohabitacijos dalis yra didžiausia, tačiau ji mažėja vyresnėse amžiaus grupėse. Panaši kohabitacijos dalies amžiaus grupėse dinamika būdinga ir vidutiniams ir dideliems miestams, tačiau kaimo tipo gyvenvietėse ir mažuose miestuose tendencija yra priešinga: vyriausiose amžiaus grupėse kohabitacijos dalis yra didesnė nei jaunesnėse amžiaus grupėse. Šie rezultatai dar kartą atskleidžia kohabitacijos plitimo proceso kompleksiškumą ir patvirtina rezultatus bei išvadas, gautas nagrinėjant 2001 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenis (Maslauskaitė, 2006). Jie leidžia teigti, kad Lietuvoje plinta skirtingų tipų kohabitacija, o socialiniai mechanizmai, sąlygojantys šios partnerystės formos atskirų tipų difuziją, taip pat gali būti skirtingi.

2.4 lentelė. Kohabituojantieji pagal gyvenamą vietą ir amžių (procentai)

	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	*Iš viso*
Iki 2 tūkst.	20,1	28,6	29,3	39,7	33,3	32,6	*28*
2–100 tūkst.	18,5	24,3	27,3	29,4	30,2	32,5	*24,7*
100–500 tūkst.	33,5	20	24,2	16,2	22,2	18,6	*24,7*
Vilnius	27,9	27,1	19,2	14,7	14,3	16,3	*22,6*
Iš viso	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*

Kohabituojantieji pagal užimtumo statusą. Kohabituojančių asmenų užimtumo struktūroje dominuoja dirbantieji, sudarantys 68,4 % visų sugyventinių. 9,4 % mokosi, 8,6 % yra bedarbiai, 13,6 % išėję motinystės/tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų asmenys, namų šeimininkai/-ės, atliekantys karinę tarnybą kariai, pensininkai ar asmenys, nurodę savo užimtumo statusą kaip „kita“ (visos šios subkategorijos tolesnėje analizėje buvo sujungtos į kategoriją „kita“). Visose amžiaus grupėse dominuojančią daugumą sudaro dirbantys sugyventiniai, kurių dalis siekia apie 80 %. Tik jauniausioje nagrinėjamoje 20–24 metų amžiaus grupėje tarp sugyventinių yra mažiau dirbančių (56,7 %) ir daugiau besimokančių (28,4 %). Tenka pripažinti, kad dėl gana mažų kitų užimtumo kategorijų grupių išsamesnės analizės pagal užimtumo statusą atlikti neįmanoma.

Kohabituojantieji pagal disponavimą būstu. Santuoka yra socialinio statuso sudedamoji dalis, ir šis statusas reikalauja tam tikrų materialinių pagrindų, kuriuos kiekviena visuomenė apibrėžia specialiu turiniu. Materialinių išteklių ar jų sutaupymo perspektyvų ribotumai gali tapti barjeru institucionalizuojant partnerystę. Neturint tam tikrų materialinių išteklių, ku-

rie suvokiami kaip būtini kuriant ilgalaikiu įsipareigojimu pagrįstą partnerystę, ji gali būti atidedama. Kaip vienas iš itin svarbių materialinių išteklių šeimos kūrimo procese suvokiamas nekilnojamasis turtas. Būstas tampa tiek fizine, tiek ir simboline šeimos kūrimo erdve. Todėl tikslinga panagrinėti Lietuvos sugyventinių disponavimą būstu ir palyginti jį su padėtimi sutuoktinių grupėje. Kadangi būsto įsigijimas yra akumuliacinis procesas, jis susijęs su amžiumi, ir į šį požymį taip pat būtina atsižvelgti.

2.10 pav. Būsto savininkų dalys tarp kohabituojančių ir susituokusių asmenų amžiaus grupėse (procentai)

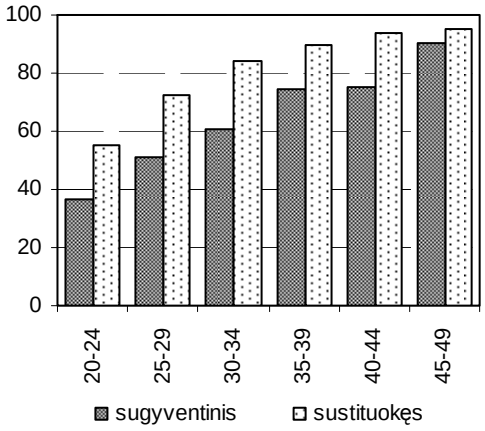

Bendrai Lietuvoje 58 % sugyventinių yra būsto, kuriame gyvena, savininkai, 27,9 % būstą nuomojasi, 14 % gyvenamo būsto atžvilgiu nurodė turį kitą turtinį santykį. Tačiau ši informacija nebūtų prasminga nepapildžius jos sugyventinių ir sutuoktinių gyvenamojo būsto savininkystės statuso palyginimu amžiaus grupėse (2.10 pav.). Visose nagrinėjamose amžiaus grupėse, išskyrus vyriausią (45–49 metų), sugyventiniai, palyginti su sutuoktiniais, rečiau yra būsto, kuriame gyvena, savininkai, ir šis skirtumas siekia apie 20 procentinių punktų. Todėl galima manyti, kad ryšys tarp disponavimo būstu (buvimo savininku) ir partnerystės formos nėra atsitiktinis, o atskleidžia ekonominius santuokos kūrimo mechanizmo aspektus.

Ribotos galimybės įsigyti būstą gali tapti santuokos barjeru, nes ji suvokiama kaip ilgalaikės perspektyvos sąjunga, kuri nuo pat kūrimo pradžios reikalauja tam tikrų materialinių išteklių. Santuoka kaip statuso simbolis asocijuojama su kitais statusą išreiškiančiais simboliais. Būsto turėjimas šiuo atveju yra materialioji statuso išraiška, demonstruojanti turto akumuliaciją ir atskleidžianti ne tik dabartines pozicijas, bet ir ateities perspektyvas. Galbūt kiek spekuliatyviai galime teigti, kad būsto vaidmuo santuokos kūrimo procese per praėjusius du dešimtmečius iš esmės pasikeitė. Ankstesnės sovietmečiu santuokas kūrusios kartos būsto įsigijimą nukeldavo po santuokos sukūrimo. Dėl tuometinių socialinių-ekonominių sąlygų santuoka dažnai būdavo būsto įsigijimo prielaida (ji ir vaikų susilaukimas padidindavo šansus pasistūmėti būsto laukiančiųjų eilėje), o šiuo metu būsto įsigijimas tampa santuokos prielaida.

2.4.2. Kohabitacijos tipai

Kohabitacija Lietuvoje labiausiai paplitusi kaip pirmoji partnerystė, nes net 67,4 % tyrimo metu kohabitacijoje gyvenusių asmenų (20–79 metų amžiaus) ši partnerystė buvo pirmoji (2.11 pav.). Antras kohabitacijos tipas – ši partnerystės forma kaip šeimos atkūrimo būdas (*family reconstitution*) pasirenkamas iširus prieš tai buvusiai santuokai dėl skyrybų ar partnerio mirties. Šiam tipui priskirtinos 26,2 % kohabitacinių partnerysčių. Didžioji jų dalis (20,9 %) susiformuoja po skyrybų – įregistruotų (18,1 %) arba neįregistruotų (2,8 %) ir netekus partnerio dėl jo mirties (5,3 %). Gana nedidelė dalis (6,4 %) kohabitacinių partnerysčių susiformuoja iširus prieš tai buvusiai kohabitacijai. Taigi matyti, kad partnerystės eigos/istorijos požiūriu Lietuvoje koegzistuoja trys kohabitacijos tipai: *pirmoji partnerystė, šeimos atkūrimo būdas ir serijinė kohabitacija.* Nors dominuoja pirmasis tipas, tačiau antrasis kohabitacijos tipas irgi gana dažnas. Atsižvelgiant į Lietuvos šeimos istorijos raidą visi trys tipai rodo reikšmingus šeimos instituto pokyčius, tačiau pirmasis ir trečiasis žymi demografinį šeimos formavimo kelio modernėjimą.

2.11 pav. Kohabituojančiųjų gyventojų partnerystės statusas prieš dabartinę kohabitaciją, visi gyventojai (procentai)

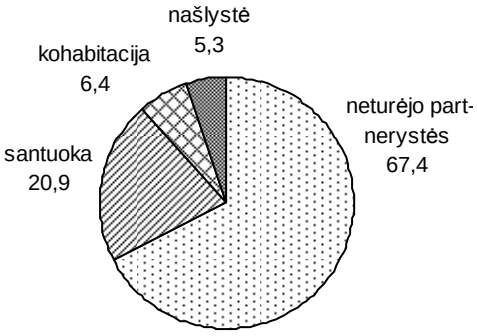

Kohabitacijos tipai reikšmingai skiriasi pagal amžiaus grupes (2.5 lent.). Tarp dvidešimtmečių absoliuti dauguma sugyventinių yra sukūrę pirmąją partnerystę. Tarp trisdešimtmečių ši tendencija nebėra tokia ryški, ir šioje grupėje yra akivaizdi takoskyra tarp 30–34 ir 35–39 metų amžiaus grupių. Pirmojoje kohabitacija kaip pirmosios partnerystės dar tebevyrauja, nors šiek tiek padaugėja išsiskyrusių sugyventinių ir gyvenančių serijinėje kohabitacijoje. Tačiau penkeriais metais vyresnėje grupėje (35–39 metų) fiksuojama iš esmės skirtinga nuo jaunesnių grupių struktūra, kuri jau panaši į vyresnių amžiaus grupių. Tarp 35–39 metų sugyventinių apie pusę sudaro išsiskyrę respondentai, ir kuo vyresnė grupė, tuo jų dalis didesnė, atitinkamai mažėja tų, kuriems kohabitacija yra pirmoji partnerystė, ir didėja sugyventinių našlių dalis.

2.5 lentelė. Sugyventiniai pagal prieš tai buvusį partnerystės statusą 20–49 metų amžiaus grupėse (procentais)

	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	*Iš viso*
Pirmoji partnerystė	95,4	88,4	67,7	43,1	32,3	29,3	*72,5*
Kohabitacija	4,1	7,2	14,1	4,6	8,1	2,4	*6,8*
Santuoka	0,5	3,6	18,2	50,8	50	58,5	*18,7*
Našlystė	0	0,7	0	1,5	9,7	9,8	*2*
Iš viso	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*

Kohabitacijos tipai įvairuoja ne tik pagal amžių, bet ir pagal gyvenamąją vietovę (2.6 lent.). Vilniuje akivaizdžiai dominuoja kohabitacija kaip pirmoji partnerystė, apie dešimtadalį kohabitacinių partneryščių sudaro serijinė kohabitacija bei kohabitacija, sukurta iširus ankstesnei santuokai. Kito tipo vietovėse kohabitacija dažniau nei Vilniuje pakeičia pakartotinę santuoką. Tokia tendencija labiausiai būdinga kaimo tipo vietovėms, mažiems bei vidutinio dydžio ir dideliems miestams, kur apie penktadalis kohabitacinių partneryščių sukurtos po skyrybų, kiek mažiau nei dešimtadalis – iširus santuokai po partnerio mirties, o kohabitacija kaip pirmoji partnerystė sudaro apie du trečdalius.

2.6 lentelė. Prieš dabartinę kohabitaciją buvusi 20–49 metų gyventojų partnerystė pagal gyvenamąją vietovę (procentais)

	<2 tūkst.	2–100 tūkst.	100–500 tūkst.	Vilnius	*Iš viso*
Pirmoji partnerystė	61,2	65,5	71,8	73,2	*67,4*
Kohabitacija	4,9	5,8	5,7	10,1	*6,4*
Santuoka	26,2	20,7	20,1	14,8	*20,9*
Našlystė	7,8	8	2,3	2	*5,3*
Iš viso	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*

Taigi, nepaisant bendros dominuojančios kohabitacijos kaip pirmos partnerystės tendencijos, kohabitacijos plitimas ne Vilniuje, o kitose vietovėse yra keliakryptis: jis apima tiek pirmas partnerystes, tiek ir šeimos atkūrimą iširus ankstesnei santuokai. Vilniuje ryškėja labiau į moderniąsias kohabitacijos plitimo formas centruota tendencija, kai kohabitacija įsitvirtinusi kaip pirmoji partnerystė arba net ir kaip serijinė kohabitacija. Žinoma, šiuos rezultatus dideliu mastu galėjo nulemti demografiniai struktūriniai veiksniai ir pirmiausia skirtinga amžiaus struktūra atitinkamose gyvenamosiose vietovėse.

2.4.3. Kohabitacija: bevaikė partnerystė?

Vaikų buvimo kohabitacijoje faktas yra reikšmingas požymis, atskleidžiantis kohabitacijos raidos visuomenėje etapą. Vyraujanti bevaikė kohabitacija rodo, kad ši partnerystės forma visuomenėje netoleruojama kaip palanki terpė vaikams augti, ir vaikų auginimas siejamas su santuoka. Tačiau auganti kohabituojančių porų, turinčių vaikų, dalis rodo, kad ši partnerystės forma netenka socialinio išskirtinumo, riba, skirianti santuoką ir kohabitaciją, tampa pralaidesnė.

Lietuvoje 60,3 % kohabituojančiųjų namų ūkiuose vaikų nėra, tačiau net 39,7 % kohabituojančių partnerių augina vaikus. Suprantama, vaikų buvimas sugyventinių namų ūkyje susijęs su sugyventinių amžiumi. Šiuo požiūriu yra akivaizdi tendencija: bevaikės kohabitacijos dalis didžiausia jauniausioje amžiaus grupėje (apie 82 %), tačiau kuo vyresnė amžiaus grupė, tuo ši dalis reikšmingai mažesnė ir 35–39 metų grupėje pasiekia žemiausią lygį (22,4 %), o vyresnėse grupėse bevaikių sugyventinių dalis vėl pradeda augti (2.12 pav.). Taigi daugumoje 30–44 metų amžiaus sugyventinių namų ūkiuose auga vaikai, o jų dalis kiekvienoje šio amžiaus tarpsnio grupėje (30–34, 35–39 ir 40–44 metų) svyruoja nuo 63 iki 77 %. Galima būtų manyti, kad šią grupę daugiausia sudaro kohabituojančios poros, susikūrusios iširus ankstesnei santuokai, t. y. išsiskyrę asmenys arba našliai, turintys kartu gyvenančių vaikų, ir kohabituojantieji. Tačiau šią prielaidą tenka koreguoti atsižvelgiant į jau aptartą kohabitacijos tipų pasiskirstymą amžiaus grupėse (2.5 lent.). Kaip matyti, tarp 30–34 metų sugyventinių vyrauja tie, kuriems kohabitacija yra pirmoji partnerystė (67,7 %), taip pat 63 % šios amžiaus grupės sugyventinių augina vaikus.

2.12 pav. Kohabituojantieji pagal vaikų buvimą namų ūkyje ir amžiaus grupes (procentai)

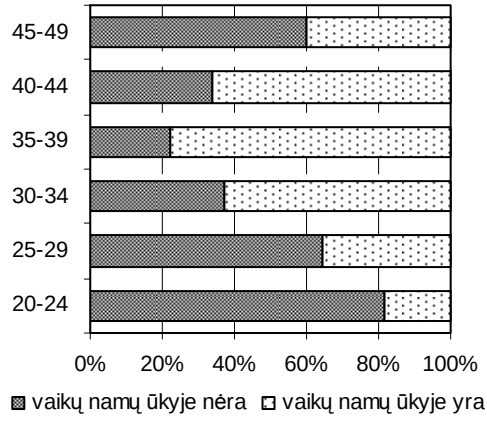

Didžiausia dalis vaikų auga išsiskyrusių kohabituojančių grupėje, kurioje apie 60 % kohabituojančiųjų turi kartu gyvenančių vaikų, panaši dalis yra ir kohabituojančių našlių namų ūkiuose (2.13 pav.). Reikšminga ir tai, kad apie trečdalis kohabituojančiųjų ir gyvenančių pirmoje partne-

2.13 pav. 20–49 metų kohabituojantys gyventojai, turintys ir neturintys vaikų namų ūkyje pagal ankstesnės partnerystės tipą (procentai)

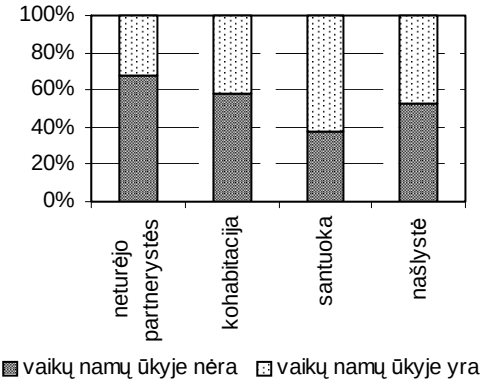

rystėje taip pat turi kartu gyvenančių vaikų. Atsižvelgdami į šiuos rodiklius galime teigti, kad socialinės kohabitacijos reikmės kinta. Kohabitacija tampa aplinka, kurioje susilaukiami ir auginami vaikai.

2.4.4. Kohabitacijos trukmė

Tyrimo metu egzistavusios visos kohabitacinės partnerystės įvairuoja pagal savo trukmę ir, kas yra svarbu, nėra vien trumpalaikės. Apie penktadalio visų kohabitacinių partneryščių trukmė siekė iki vienų metų[6], tačiau kiek daugiau nei dešimtadalį sudaro kohabitacija, trunkanti atitinkamai iki dvejų, trejų, ketverių–penkerių, šešerių–devynerių metų ir net tokia ilgalaikė kaip trunkanti iki dviejų dešimtmečių. Jei tarsime, kad trumpalaikė kohabitacija trunka iki vienų metų, vidutinės trukmės – nuo dvejų iki penkerių, o ilgalaikė – nuo šešerių ir daugiau metų, tai matysime, kad pirmoji sudaro toli gražu ne didžiausią tyrimo metu egzistavusių kohabitacinių partneryščių dalį. Tokių buvo penktadalis, apie pusę (49,6 %) sudarė vidutinės trukmės, o beveik trečdalį (30,5 %) – ilgalaikė kohabitacija (2.14 pav.). Dalis pastarųjų partneryščių prasidėjo dar devintame ar net aštuntame XX a. dešimtmetyje, kai tokia partnerystės forma normatyviškai buvo priskiriama deviacijai, tačiau jos išliko ir šiuo metu egzistuoja visai skirtingoje normatyvumo terpėje, apibrėžiančioje socialiai priimtinas partnerystės formas.

2.14 pav. Tyrimo momentu egzistavusių kohabitacinių partneryščių trukmė metais, visi gyventojai (procentai)

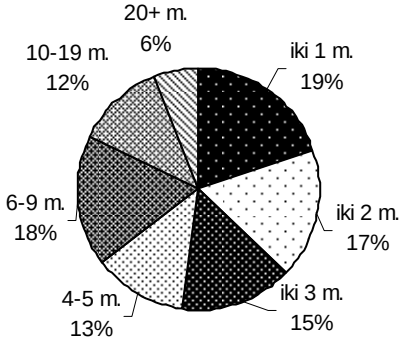

Atliekant tolesnę analizę vis dėlto tikslinga nagrinėti mažiau apibendrintas kohabitacijos pagal truk-

[6] Kohabitacijos trukmė apskaičiuota mėnesiais, todėl, jei kohabitacija truko iki metų, vadinasi ji tęsėsi 12 mėnesių, jei iki dviejų metų – nuo 13 iki 24 mėnesių ir t. t.

mę grupes, todėl išskirsime kohabitaciją, trunkančią iki vienų metų, vidutinės trukmės kohabitaciją suskirstysime į dvi grupes – kohabitaciją, trunkančias nuo dvejų iki trejų ir iki ketverių–penkerių metų; ilgalaikės kohabitacijos grupėje taip pat išskirsime dvi grupes – šešerių–devynerių metų ir trunkančią ilgiau nei dešimt metų kohabitaciją. Kadangi vyriausiose amžiaus grupėse kohabituojančiųjų skaičiaus nepakanka statistiškai patikimai analizei užtikrinti, apsiribosime tik 20–49 metų amžiaus gyventojais.

Kohabitacijos tipai pagal trukmę amžiaus grupėse pasiskirsto formuodami keletą modelių. Suprantama, jauniausioje amžiaus grupėje dominuoja trumpalaikė, t. y. trunkanti iki vienų metų, kohabitacija ir šiek tiek ilgesnė – dvejų–trejų metų trukmės kohabitacija (2.7 lent.). 25–29 ir 30–34 metų grupėse akivaizdus poslinkis link vidutinės trukmės kohabitacijos, trunkančios nuo dvejų iki penkerių metų. Šiose amžiaus grupėse minėto tipo kohabitacija sudaro apie pusę, tačiau lygiagrečiai atsiranda (apie penktadalį) ilgalaikė, trunkanti nuo šešerių iki devynerių metų, kohabitacija. Vyresnėse (35–49 metų) amžiaus grupėse fiksuojamas trečias kohabitacijos pasiskirstymo modelis: čia didžiausią svorį sudaro ilgalaikė, t. y. trunkanti nuo šešerių ir ilgiau nei dešimt metų, kohabitacija, tačiau gana nemažą dalį sudaro ir vidutinė, t. y. dvejų–trejų metų trukmės, kohabitacija.

2.7 lentelė. Kohabitacijos trukmė amžiaus grupėse (procentai)

	Trukmė metais	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	*Iš viso*
Trumpa	Iki 1	37,5	20	7,4	7,6	4,7	9,5	*19,9*
Vidutinės trukmės	2–3	46,4	35,7	36,8	21,2	21,9	28,6	*35,7*
	4–5	8,9	18,6	12,6	18,2	15,6	14,3	*13,9*
Ilgalaikė	6–9	7,3	22,1	26,3	28,8	20,3	14,3	*18*
	10+	0	3,6	16,8	24,2	37,5	33,3	*12,5*
Iš viso		*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*	*100*

Galima būtų manyti, kad šis kohabitacijos tipų pagal trukmę pasiskirstymas amžiaus grupėse pirmiausia susijęs su matrimonialinio elgesio ciklu kiekvienoje amžiaus grupėje. Tada tarp trumpalaikės kohabitacijos partneryščių reikėtų tikėtis didesnės dalies pirmųjų partneryščių, o tarp ilgalaikių – pakartotinių partneryščių iširus ankstesnei santuokai. Tačiau kohabitacijos trukmės tipų analizė pagal prieš tai buvusią partnerystę rodo, kad kiekvienam kohabitacijos trukmės tipui būdinga beveik identiška struktūra: didžiausią dalį (apie 70 %) sudaro pirmosios partnerystės, apie 20 % – kohabitacinės partnerystės, sukurtos po prieš tai iširusios santuokos, iki 5 % – kohabitacinės partnerystės, sukurtos iširus ankstesnei san-

tuokai po partnerio mirties, ir panaši dalis pakartotinių kohabitacinių partneryščių. Sąlygine išimtimi galima laikyti tik trumpalaikę, iki 1 metų trunkančią kohabitaciją, kai dabartinė kohabitacija kaip pirmoji partnerystė sudaro 84 %, o kohabitacija po skyrybų – 11 %. Vadinasi, net ir tarp ilgalaikės kohabitacijos partneryščių dominuojančią dalį sudaro pirmosios kohabitacinės partnerystės. Taigi galima išskirti rezistuojančią visuomenės grupę, kuri pradėjo gyventi kohabitacijoje dar tuomet, kai ši partnerystės forma nebuvo socialiai priimtina, ir išliko iki šių dienų.

2.4.5. Dabartinės kohabitacijos perspektyvos: santuoka, kohabitacija, iširimas?

Nagrinėjant kohabitacijos raidą ir siekiant identifikuoti raidos etapą ypač svarbus yra kohabitacijos ir santuokos santykio klausimas. Kaip jau buvo aptarta, jei kohabitacija pereina į santuoką, vadinasi, visuomenėje dar išlaikoma institucinės partnerystės dominantė, o kohabitacija atlieka tik tarpinę funkciją santuokos formavimo procese. Jei kohabitacija vis rečiau perauga į santuoką, galima kalbėti apie institucinės partnerystės formos socialinio vaidmens mažėjimą, individualizuotų šeimos formavimo praktikų įsigalėjimą visuomenėje. Kohabitacijos tranzicijos į santuoką procesą galima nagrinėti veiksmo ir subjektyvių ketinimų lygmeniu. Šiame skirsnyje būtent į pastarąjį ir susitelkiama ir analizuojami šiuo metu kohabitacijoje gyvenančių asmenų ketinimai tuoktis. Be to, siekiama nustatyti, kaip skirtingo pobūdžio veiksniai modeliuoja kohabituojančiųjų ketinimus tuoktis.

Tarp visų tyrimo metu kohabitacijoje gyvenančių respondentų 38,5 % nesieja dabartinės partnerystės su santuoka ir per ateinančius trejus metus neketina susituokti (su dabartiniu ar kitu partneriu), 61,5 % mano, kad jų partnerystė peraugs į santuoką. Kas gali paveikti tokį sprendimą? Siekiant atsakyti į šį klausimą buvo sukonstruotas daugiadimensinis analizės modelis, jungiantis įvairaus lygmens veiksnius:

a) individualaus lygmens: struktūriniai demografiniai (lytis ir amžius), struktūriniai socialiniai (gyvenamoji vieta, materialinės padėties vertinimas, partnerio išsilavinimas), kultūriniai (religingumas, vertybinės nuostatos santuokos atžvilgiu (požiūris į šeimos formavimą ir santuokos tęstinumą));

b) namų ūkio lygmens (vaikų buvimas/nebuvimas namų ūkyje);

e) partnerystės lygmens (partnerystės trukmė, prieš tai buvusios partnerystės tipas, ketinimai nutraukti partnerystę).

Veiksnių įtraukimą į šį modelį sąlygojo tam tikros teorinės prielaidos ir kitų šalių tyrimų rezultatai. Vertinant individualaus lygmens struktūrinius demografinius veiksnius galima manyti, kad priklausomai

nuo kohabitacijos vaidmens reikšmingas kintamasis, sąlygojantis perėjimą nuo kohabitacijos prie santuokos, šeimos formavimo procese galėtų būti amžius. Jei visuomenėje kohabitacija šeimos formavimo procese atlieka tik tarpinį vaidmenį, bet nėra santuokai tolygi partnerystė, tikėtina, kad amžius bus reikšmingas veiksnys pereinant iš kohabitacijos į santuoką. Santuokos kūrimą nagrinėjant ne tik kaip emocinį, bet ir kaip racionalaus pasirinkimo nulemtą veiksmą, privaloma atsižvelgti ir į individualaus lygmens struktūrinius socialinius veiksnius. Santuokos kūrimas, viena vertus, rodo, kad besituokiantis asmuo sukauptą socialinį ir materialinį kapitalą vertina kaip pakankamą kurti į ilgalaikę ateitį orientuotą partnerystę; kita vertus, esamas kapitalas sveriamas ateities rizikų šviesoje, orientuojantis į tai, kad turimi ištekliai užtikrintų esamiems ir būsimiems šeimos nariams pakankamą gyvenimo kokybę. Taigi struktūriniu socialiniu lygmeniu kohabituojančiųjų ketinimus tuoktis gali veikti esamos materialinės padėties vertinimas (išreiškiantis sukauptus materialinius išteklius), išsilavinimas (netiesioginis ateities perspektyvų darbo rinkoje ir socialinio bei materialinio statuso determinantas), gyvenamoji vieta, nors ir labai agreguotai, bet reprezentuojanti nuo aplinkos priklausančius gyvenimo kokybės šansus.

Suprantama, ketinimą tuoktis, pereiti iš kohabitacijos į santuoką, gali nulemti ir individo kultūrinės, pirmiausia religingumo, nuostatos, nes religija teikia veikimo gaires, kurios galiausiai susaistomos su žmogaus gyvenimo įprasminimu. Taip pat konkrečiomis kultūrinėmis nuostatomis, išreiškiančiomis individo įsitikinimus ir nuomones apie santuokos vaidmenį šeimos formavimo procese bei santuokos tęstinumą.

Perėjimą iš santuokos į kohabitaciją turėtų veikti ir partnerystės istorija – partnerystės trukmė ir prieš tai buvęs partnerystės tipas. Galima tikėtis, kad ilgalaikė kohabitacija turės mažiau šansų pereiti į santuoką, o iš trumpalaikių partnerysčių galima laukti priešingo efekto. Kita vertus, tikėtina, kad pirmoji partnerystė kaip kohabitacija turi daugiau šansų tapti santuoka nei kohabitacija, sukurta kaip šeimos atkūrimas iširus ankstesnei santuokai. Nepasitenkinimas dabartine partneryste, suprantama, taip pat mažins šansus pereiti iš kohabitacijos į santuoką.

Siekiant atskleisti visų šių skirtingo lygmens veiksnių poveikį kohabituojančiųjų ketinimams tuoktis buvo taikytas logistinės regresijos analizės metodas. Priklausomas šios analizės kintamasis buvo ketinimų tuoktis turėjimas (1), supriešinamas su tokių ketinimų neturėjimu (0). Modelyje kontroliuojami visi pirmiau išvardyti veiksniai. 2.8 lentelėje pateikti tik tų nepriklausomų kintamųjų rezultatai, kurių poveikis buvo statistiškai reikšmingas.

2.8 lentelė. Galimybės (B) ir galimybių santykiai (Exp(B)) turėti ketinimų tuoktis, kohabituojantieji

	B	*Exp (B)*
STRUKTŪRINIAI DEMOGRAFINIAI		
Amžius[7]		
20–34 (ref.)		1
35 ir daugiau	-1,3***	0,27
STRUKTŪRINIAI SOCIALINAI		
Gyvenamoji vieta		
Vilnius (ref.)		1
<2 tūkst.	-1,7***	0,17
2–100 tūkst.	-1***	0,35
100–500 tūkst.	-0,5	0,61
PARTNERYSTĖS LYGMENS VEIKSNIAI		
Partnerystės tipas prieš dabartinę kohabitaciją		
Partnerystės nebuvo (ref.)		1
Kohabitacija	-1,4***	0,25
Santuoka	-0,8***	0,42
Našlystė	-0,8***	0,43
Per praėjusius 12 mėn. svarstė apie santykių nutraukimą		
Taip (ref.)		1
Ne	1,1***	2,79
Atvejai įtraukti į analizę (N)	*418*	
Procentas atvejų, kuriuos paaiškina modelis	*68*	
–2 Log likelihood	*453,347*	
Nagelkerke R Squere	*0,341*	

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01%, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05%, * – reikšmingumo lygmuo 0,1%.

Tyrimo rezultatai rodo, kad dalis į teorinį modelį įtrauktų veiksnių neturi statistiškai reikšmingo poveikio ketinimams tuoktis. Antai iš įtrauktų individualaus lygmens struktūrinių demografinių veiksnių ketinimus tuoktis nulemiančios galios neturi lytis, iš struktūrinių socialinių veiksnių – pajamų pakankamumo ir partnerio išsilavinimo – vertinimas. Namų ūkio lygmens veiksnys – vaikų buvimas namų ūkyje – taip pat neturi statistiškai reikšmingo efekto. Tas pats pasakytina ir apie partnerystės trukmę. Įdomu, kad ketinimams tuoktis, t. y. pereiti iš kohabitacijos į

[7] Kadangi deskriptyvi kohabituojančiųjų analizė atskleidė, kad kohabituojančiųjų amžiaus grupės iki 34 metų tarpusavyje panašios, lygiai kaip ir 35 metų bei vyresnių amžiaus grupės, analizės modelyje naudotos tik dvi apibendrintos amžiaus grupės.

santuoką, reikšmingos įtakos neturi tokie veiksniai kaip religingumas, vertybinės nuostatos dėl šeimos formavimo kelio ar santuokos neišardomumo. Taigi religingumas ir vertybiniai orientyrai nėra reikšmingi veiksniai ketinant tęsti kohabitaciją ar tuoktis.

Kontroliuojant visus į modelį įtrauktus veiksnius akivaizdu, kad ketinimams tuoktis įtakos turi ne kultūriniai, bet kai kurie demografiniai, socialiniai ir su partneryste susiję veiksniai. Tarp pastarųjų minėtinas amžius, gyvenamoji vieta, prieš tai buvusios partnerystės tipas ir pasitenkinimas partneryste. Gyvenimo kohabitacijoje trukmė šiame modelyje kontroliuojant visus kintamuosius nebuvo reikšminga, nors kitame modelyje, kuriame buvo kontroliuojama mažiau veiksnių, pasirodė reikšminga. Trumpiau gyvenusieji kohabitacijoje turėjo daugiau šansų susituokti nei gyvenusieji ilgiau. Tačiau, matyt, gyvenimo kohabitacijoje trukmės poveikį nulėmė kiti kintamieji, pavyzdžiui, amžius, todėl pristatytame modelyje jis nebuvo reikšmingas.

Taigi logistinės regresinės analizės rezultatai rodo, kad, palyginti su jaunesniais gyventojais, mažiau tikėtina, kad vyresni turės ketinimų tuoktis. Vyresnių individų galimybių turėti ketinimų tuoktis santykis, palyginti su jaunesniais, yra 0,27 su 1. Palyginti su Vilniuje gyvenančiais kohabituojančiais individais, gyvenantys visose kitose vietovėse turi mažiau šansų turėti ketinimų tuoktis. Asmenys, kuriems dabartinė kohabitacija yra ne pirmoji partnerystė, turi mažiau galimybių (šansų) planuoti santuoką, palyginti su gyvenančiais pirmojoje kohabitacijoje. Įdomu, kad individų, kurie gyvena pakartotinėje kohabitacijoje, šansai turėti santuokos ketinimų didesni nei tų, kurie gyvena kohabitacijoje po skyrybų. Suprantama, kad dabartine partneryste nepatenkinti asmenys turi mažiau šansų galvoti apie partnerystės pratęsimą santuoka.

Nors lytis modelyje, integruojančiame įvairaus pobūdžio veiksnius, neturėjo reikšmingo poveikio kohabituojančiųjų ketinimams tuoktis, reikėtų trumpai aptarti ketinimų tuoktis, lyties ir buvusios partnerystės sąryšius. Kaip matyti, jei visi veiksniai kontroliuojami horizontaliuoju lygmeniu, moterų ir vyrų ketinimai nesiskiria. Tačiau lyties grupių viduje panagrinėjus ketinimų tuoktis ir buvusios partnerystės sąryšius atsiskleidžia reikšmingų rezultatų. Kadangi dėl santykinai nedidelio kohabituojančiųjų skaičiaus atskirų logistinės regresijos modelių pagal lytį konstruoti neįmanoma, pažvelgsime į aprašomosios statistikos rezultatus.

Gyvenančių kohabitacijoje vyrų ir moterų, kuriems ši kohabitacija yra pirmoji partnerystė, ketinimai tuoktis yra bemaž vienodi (2.15 pav.). Apie 70 % jų ketina per artimiausius trejus metus susituokti, apie trečdalį

2.15 pav. Ketinimai tuoktis pagal kohabitacijos tipą ir lytį (procentai)

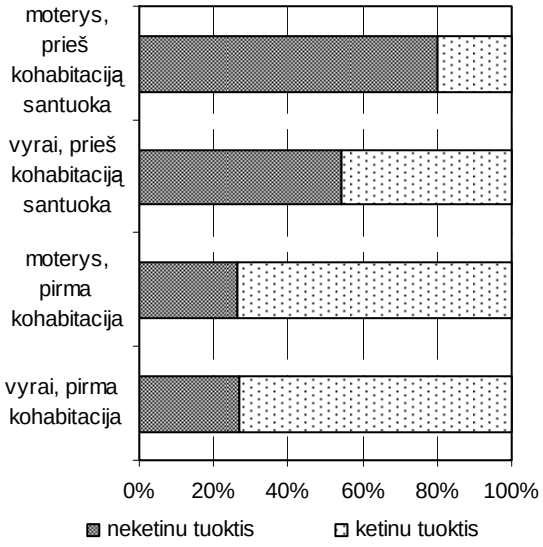

nemano, kad tai įvyks. Tuo tarpu kohabitacijoje gyvenančių išsiskyrusių vyrų ir moterų ketinimai ateities partnerystės atžvilgiu iš esmės skiriasi. Apie pusę (54 %) išsiskyrusių ir šiuo metu kohabitacijoje gyvenančių vyrų mano, kad per trejus metus jie susituoks su dabartine ar kita partnere, tačiau tarp išsiskyrusių ir šiuo metu kohabitacijoje gyvenančių moterų, ketinančių susituokti per tą patį laikotarpį, tėra tik 20 % ir net 80 % jų neketina tuoktis su dabartiniu ar kitu partneriu. Vadinasi, pirmųjų partneryščių kaip kohabitacijos tranzicijai į santuokas lytis įtakos neturi, tačiau pakartotinių santuokų kūrimui po skyrybų ar našlystės lytis įtakos turi. Kas lemia tokius moterų pasirinkimus? Kodėl išsiskyrusios ar našlės su partneriu kohabitacijoje gyvenančios moterys linkusios kur kas rečiau nei to paties likimo vyrai pakartotinai tuoktis?

Akivaizdu, kad nagrinėjant santuokinius dabartinių kohabituojančiųjų ketinimus tikslinga atidžiau patyrinėti pirmas kohabitacines partnerystes ir išskirti dvi jų grupes: pirmąją partnerystę kaip kohabitaciją su santuokos ketinimais ir tokią partnerystę be santuokos ketinimų. Kokie veiksniai modeliuoja pirmosios kohabitacijos perėjimo į santuoką intencijas? Siekiant atsakyti į šį klausimą buvo sukonstruotas aiškinamasis modelis, integruojantis individualius demografinius (lytis, amžius), struktūrinius socialinius (respondento ir partnerio išsilavinimas, užimtumo statusas, būsto nuosavybės statusas, mėnesio pajamų pakankamumo vertinimas), partnerystės lygmens veiksnius (partnerystės trukmė), tarpgeneracinius (iki 15 metų augo dviejų tėvų šeimoje, tėvų santykių vertinimas) ir perspektyvinės prokreacinės elgsenos veiksnius (ketinama/neketinama susilaukti vaikų per artimiausius trejus metus). Empiriškai modelis buvo tikrintas taikant statistinę logistinės regresijos procedūrą (2.9 lent.).

2.9 lentelė. Galimybės (B) ir galimybių santykiai (Exp(B)) turėti ketinimų tuoktis tarp gyvenančių pirmoje kohabitacijoje

	B	*Exp (B)*
Amžius		
20–34 (ref.)		1
35+	-1,47***	0,29
Partnerio išsilavinimas		
Aukštas		1
Vidutinis	0,48	1,61
Žemas	-1,67**	0,18
Prokreaciniai ketinimai (ar per artimiausius trejus metus ketinama susilaukti vaiko/dar vaikų)		
Taip (ref.)		1
Ne	-–1,5***	0,22
Atvejai įtraukti į analizę (N)	*198*	
Procentas atvejų, kuriuos paaiškina modelis	*85*	
–2 Log likelihood	*184,665*	
Nagelkerke R Square	*0,235*	

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01%, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05%, * – reikšmingumo lygmuo 0,1%.

Kontroliuojant visus pirmiau išvardytus kintamuosius gyvenančių pirmoje kohabitacijoje asmenų santuokos ketinimams statistiškai reikšmingą poveikį turi tik kai kurie struktūriniai demografiniai, struktūriniai socialiniai veiksniai ir prokreaciniai ketinimai. Ketinimus tuoktis ar nesituokti paaiškina respondento amžius, partnerio išsilavinimas ir ketinimai susilaukti vaikų.

Pirmoje kohabitacijoje gyvenančių partnerių ketinimų tuoktis šansus mažina buvimas vyresniu, žemesnis partnerio išsilavinimas, neketinimas susilaukti vaikų. Vyresnių nei 35 metų respondentų, gyvenančių kohabitacijoje, tikimybė turėti santuokinių ketinimų yra tik 29 %, palyginti su jaunesniais respondentais. Perskaičiavus ir palyginus jaunesnių su vyresniais galimybes galima teigti, kad 20–34 metų amžiaus kohabituojančiųjų šansai turėti intencijų tuoktis yra 3,4 karto didesni nei 35 metų ir vyresnių gyventojų (1/0,29). Ketinimų tuoktis šansai ypač priklauso ir nuo partnerio išsilavinimo: turinčių partnerį su aukštuoju išsilavinimu šansai net 5,5 karto didesni nei turinčių partnerį su žemu išsilavinimu. Ketinimai susilaukti vaikų per artimiausius trejus metus taip pat turi įtakos santuokiniams ketinimams. Ketinančių turėti vaikų respondentų intencijos tuoktis yra 4,5 karto didesnės nei tų, kurie neketina turėti vaikų.

Baigiant nagrinėti šią temą būtų tikslinga trumpai aptarti ir kohabituojančių išsiskyrusių ar našlių ketinimus tuoktis. Kaip jau minėta, šio tipo kohabituojančiųjų intencijos tuoktis reikšmingai susijusios su lytimi:

moterys kur kas rečiau nei vyrai ketina pakartotinai tuoktis. Kiti du reikšmingi požymiai – vaikų buvimas namų ūkyje ir gyvenamoji vieta. Neketinantys tuoktis partneriai dažniau neturi kartu gyvenančių vaikų, palyginti su ketinančiais tuoktis. Taip pat tarp neketinančių tuoktis asmenų daugiau gyvena kaimo tipo gyvenvietėse, o tarp ketinančių tuoktis gyvenamoji vieta nėra reikšmingas diferencijuojantis požymis.

2.5. Sugyventinių ir sutuoktinių porų santykiai: lyginamoji analizė

Kohabitacija dažnai siejama su moderniu, šiuolaikiniu šeimos formavimo būdu, kuris oponuoja tradicinei, santuokos būdu kuriamai šeimai. Natūralu, kad šeimos kūrimo kelio opozicija persikelia ir į šeimos santykių ir vaidmenų organizavimo pobūdį. Klausimas dėl kohabitacijos/santuokos virsta klausimu dėl egalitariškumo/patriarchalumo, partnerystės/dominavimo šeimoje. Galima daryti prielaidą, kad, atmetus santuoką kaip instituciją, turėtų būti atsisakoma ir su ja siejamos tradicinės šeimos organizacijos formos. Tokią prielaidą darė ir nemažai antrosios feminizmo bangos radikalių, kurios tikėjo, kad patriarchijos įveikimas visuomenėje įmanomas tik per jos įveikimą privačioje sferoje (Tong, 1989). Santuokos, kaip vienos pagrindinių privačiojo gyvenimo institucijos, atsisakymas reikštų ir tradicinės lyčių hierarchijos įveikimą šeimoje ir visuomenėje. Šios prielaidos gajos ir populiarioje sąmonėje, kai stengiamasi legitimuoti kohabitaciją. Santuoka tada dažnai siejama su tradiciniu šeiminio gyvenimo organizavimu, kuriam būdingas lyčių vaidmenų disbalansas, nenaudingas moterims, konfliktiškumas, prastesni partnerių santykiai. Tačiau tyrimai JAV rodo, kad reikšmingų namų ūkio darbų pasiskirstymo tarp kohabituojančiųjų ir sutuoktinių skirtumų nėra, nepaisant to, kad kohabituojantieji demonstruoja egalitariškesnes nuostatas lyčių santykių atžvilgiu (Clarkberg ir kt., 1995; Gupta, 1999; Smock, Manning, 2004).

Kartų ir lyčių tyrimo duomenys pirmą kartą Lietuvoje leido statistiškai patikimai patikrinti hipotezes apie šeimos santykių organizavimo formos įtaką lyčių tarpusavio santykiams: didelė tyrimo imtis užtikrino pakankamą kohabituojančių grupės dydį. Suprantama, kad lyčių tarpusavio santykiai šeimoje yra kompleksiškas darinys, jungiantis vaidmenų santykius, galios santykius, atsiskleidžiančius per sprendimų priėmimo poroje pobūdį, konfliktiškumą. Turimi duomenys suteikia galimybę nagrinėti lyčių tarpusavio santykius šeimoje atsižvelgiant į visas šias dimensijas, aptariamas šiame skirsnyje.

2.5.1. Vaidmenų organizacija sugyventinių ir sutuoktinių porose: be antspaudo lygesni?

Lyčių vaidmenų šeimoje problemos gana plačiai nagrinėtos lietuviškame socialinių mokslų diskurse (Kanopienė, 1997; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001; Reingardienė, 2004; Maslauskaitė, 2004, 2008; Purvaneckienė, 2009). Dauguma tyrimų vertina lyties, amžiaus, respondentų išsilavinimo, namų ūkio struktūros dimensijas. Šioje monografijoje minėtai problematikai taip pat skirtos dvi dalys. Tačiau iki šiol partnerystės santykių organizavimo formos įtaka vaidmenų pasidalijimui nesusilaukdavo tyrėjų dėmesio.

Tyrimais Lietuvoje ne kartą patvirtinta, kad moterų ir vyrų namų ūkio vaidmenys pasiskirstę moterų nenaudai (Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001; Maslauskaitė, 2004, 2008; Purvaneckienė, 2009). Vyrų ir moterų namų ūkio darbų krūvio asimetriją patvirtina ir šio tyrimo rezultatai. Vaidmenų krūviui poroje įvertinti buvo sukurtas indeksinis kintamasis, jungiantis respondento pateiktą vertinimą, kas, jo nuomone, atlieka keturis kasdienio pobūdžio namų ūkio darbus – valgio ruošimą, indų plovimą, valgio pirkimą, namų tvarkymą (kintamojo kūrimo technika aprašyta 2 skirsnyje). Primintina, kad didesnė kintamojo reikšmė rodo, kad respondentas mažiau darbų atlieka pats ir susilaukia pagalbos iš kitų arba darbus atlieka kiti šeimos nariai, o mažesnė reikšmė žymi situaciją, kai darbus atlieka pats respondentas.

Susituokusioms ir kohabituojančioms poroms būdinga ta pati namų ūkio darbų pasiskirstymo asimetrija priklauso nuo lyties: moterys kur kas rečiau susilaukia pagalbos ir daugiau dirba namuose nei vyrai (2.16 pav.). Tačiau atrodytų, kad jaunesnio amžiaus, t. y. 20–34 metų, kohabituojančios moterys, palyginti su susituokusiomis amžininkėmis, susilaukia kiek daugiau pagalbos, o tos pačios amžiaus grupės kohabituojantys vyrai aktyviau dalyvauja namų ūkio darbuose

2.16 pav. Namų ūkio darbų krūvis pagal lytį, partnerystės formą ir amžių (vidurkių reikšmės)

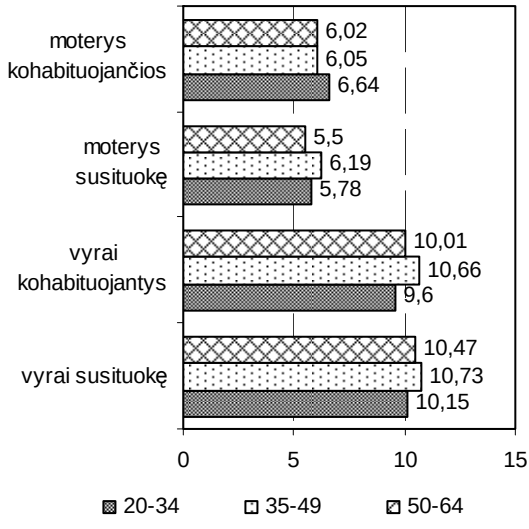

nei susituokę. Taigi galbūt tarp jaunesnio amžiaus žmonių kohabitacija turi pozityvios įtakos labiau egalitariškam vaidmenų pasiskirstymui?

Norint įsitikinti šio apibendrinimo teisingumu privalu jį patikrinti atsižvelgiant į platesnį veiksnių spektrą. Akivaizdu, kad namų ūkio darbų krūvis gali priklausyti tiek nuo namų ūkio struktūros (vaikų buvimas), tiek nuo struktūrinių socialinių veiksnių (respondento ir partnerio išsilavinimas, gyvenamoji vieta), tiek ir nuo individualių vertybinių veiksnių (nuostatos lyčių santykių egalitariškumo/patriarchalumo atžvilgiu). Todėl tolesnėje analizėje buvo tikrinama, kaip namų ūkio darbų krūvio pasiskirstymą sąlygoja visi šie veiksniai kartu, taip pat respondento lytis ir partnerystės forma. Taigi buvo stengiamasi įvertinti, ar kontroliuojant visą grupę veiksnių partnerystės forma turi reikšmingos įtakos namų ūkio darbų pasiskirstymo modeliui poroje. Hipotezei patikrinti buvo taikytas daugialypės regresinės analizės modelis, kurio priklausomas kintamasis – namų ūkio vaidmenų krūvis, o kategoriniai kintamieji – respondento ir partnerio išsilavinimas, gyvenamoji vieta – pergrupuoti į pseudokintamuosius (*dummy*). Kadangi aprašomosios analizės rezultatai parodė, kad amžius yra reikšmingas namų ūkio darbų krūvį diferencijuojantis kintamasis tik 20–34 metų grupėje, tik ji nagrinėjama išsamiau. Taigi, taikant daugialypės represinės analizės modelį, siekiama patikrinti, ar partnerystės forma yra reikšminga namų ūkio darbų pasiskirstymui, kai kontroliuojami ir kiti veiksniai. Pasirinktas modelis paaiškina 55 % variacijos (2.10 lent.).

2.10 lentelė. Daugialypės regresinės analizės koeficientai (namų ūkio krūviui įtakos turintys veiksniai), 20–34 metų amžiaus respondentai

	B
Partnerystės trukmė	-0,22*
Susituokę vs. kohabituojantys	n.
Vaikai namų ūkyje: nėra vs. yra	0,24*
Vyrai vs. moterys	-4,048***
R išsilavinimas: aukštas vs. vidutinis	n.
R išsilavinimas aukštas vs. žemas	n.
P išsilavinimas: aukštas vs. vidutinis	n.
P išsilavinimas: aukštas vs. žemas	n.
Vilnius vs. kaimo tipo vietovė	n.
Vilnius vs. mažas, vidutinis miestas	n.
Vilnius vs. didelis miestas	n.
Vertybinės nuostatos: egalitarinės vs. patriarchalinės	n.
R Square	0,55

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01%, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05%, * – reikšmingumo lygmuo 0,1%.

Atlikta analizė rodo, kad kontroliuojant visus minėtus veiksnius 20–34 metų amžiaus grupėje partnerystės forma neturi reikšmingo poveikio, lemiančio namų ūkio darbų pasiskirstymą. Kaip ir tikėtasi, itin svarbus veiksnys yra lytis: atliekant kasdienius rutininius namų ūkio darbus moterys su-

silaukia mažiau pagalbos nei vyrai. Kiti namų ūkio darbų pasiskirstymą lemiantys veiksniai yra partnerystės trukmė ir vaikų buvimas namų ūkyje, tačiau jų poveikis nėra toks reikšmingas. Ilgiau gyvenantys kartu susilaukia mažiau pagalbos iš partnerio, o turintys vaikų respondentai – šiek tiek daugiau. Respondento ir partnerio išsilavinimas, gyvenamoji vieta, respondento vertybinės nuostatos lyčių padėties šeimoje ir visuomenėje klausimais statistiškai reikšmingos įtakos neturi.

Taigi matyti, kad kontroliuojant grupę veiksnių, galinčių turėti įtakos namų ūkio darbų pasiskirstymui, partnerystės forma namų ūkio vaidmenų paskirstymui įtakos neturi. Nepriklausomai nuo partnerystės santykių organizavimo būdo vaidmenų socialinė organizacija valdoma asimetrijos principų: moterys daugiau apkrautos namų ūkio darbais nei vyrai, ir tai pasakytina ir apie kohabitaciją, ir apie santuoką. Lyčių nelygybė vienodai būdinga abiem partnerystės santykių organizavimo tipams, o kohabitacija savaime neturi asimetriškus lyčių santykius transformuojančio krūvio. Taigi kohabitacijoje lyčių nelygybė multiplikuojama kaip ir santuokoje, o nuomonės ir įsitikinimai apie emancipacinę kohabitacijos galią bent jau Lietuvos kontekste neturi empiriškai argumentuoto pagrindo.

2.5.2. Sprendimų priėmimas poroje

Sprendimų priėmimo poroje būdas atskleidžia, kaip sprendžiama galios dilema palaikant tarpusavio santykius. Ar poroje koegzistuoja keli galios centrai, tolygiai pasiskirstę tarp partnerių, ir galia dalijamasi, ar ji sutelkta vieno iš partnerių rankose? Šis klausimas skatina pasvarstyti apie lyčių santykių privačiojoje sferoje pobūdį ir šeimos tipą.

Sociologinis tradicinės šeimos konstruktas, taikomas nagrinėjant vidurinės klasės šeimos modelį, dominavusį Vakarų pasaulyje iki XX a. 6–7 dešimtmečio, implikuoja ir galios bei vaidmenų krūvio namų ūkyje asimetriją. Galia priimti sprendimus, susijusius su šeimos gyvenimu, išreiškia ir galimybę kontroliuoti kitus šeimos narius, kitaip tariant galia visada generuoja nelygybę. Minėta prasme aptariamoje tradicinėje šeimoje galia buvo susieta su vyru. Nors šitaip apibrėžta tradicinė šeima XX a. antroje pusėje kito, kai kurie tyrėjai mano, kad privačioji patriarchija, nepaisant patriarchijos nykimo viešojoje sferoje, išliko (Walby, 1990). Todėl tikslinga panagrinėti, koks galios paskirstymo tipas būdingas Lietuvos šeimoms ir, atsižvelgiant į pagrindinį šio skyriaus objektą, išsiaiškinti, ar partnerystės forma turi įtakos galios paskirstymui. Galima klausti ir kitaip: ar sutuoktinių poroje yra daugiau lyčių nelygybės nei kohabituojančiųjų poroje?

Galios santykiai buvo vertinti taikant sukurtą indeksinį kintamąjį, sujungusį respondentų pateiktus vertinimus dėl trijų situacijų – sprendimo priėmimą dėl įprastinių pirkinių, brangių pirkinių ir laisvalaikio bei santykių su draugais. Kintamojo konstravimo technika išsamiai aprašyta 2-oje skyriaus dalyje; primintina, kad kintamasis sumuoja respondento išsakytus vertinimus dėl to, kas įvairiose situacijose priima sprendimus. Didesnė kintamojo reikšmė reiškia, kad sprendimus priima ne jis, o mažesnė, priešingai, nurodo, kad pagrindinis sprendimų priėmėjas šeimoje yra respondentas.

Kartų ir lyčių tyrimo rezultatai rodo, kad partnerystės forma įtakos galios pasiskirstymui poroje neturi (2.17 pav.) – daug reikšmingesnis yra lyties požymis. Tiesa, apie pusę susituokusių ir kohabituojančių vyrų bei moterų deklaravo daugiau ar mažiau egalitarinį galios santykių modelį, kai sprendimai nagrinėjamais šeiminio gyvenimo organizavimo klausimais priimami dalyvaujant abiem partneriams. Vis dėlto ir čia akivaizdus šioks toks gradientas: mažiausiai galia dalijasi susituokusios moterys, sutelkusios ją savo rankose. Žvelgiant į tą dalį porų, kurios deklaravo ne egalitarinį galios santykių modelį, akivaizdūs du skirtingi – vyriškas ir moteriškas – galios modeliai. Susituokusios ar kohabituojančios moterys linkusios dažniau sprendimus priimti vienašališkai arba dalytis galia tik sprendžiant kai kuriuos klausimus, o vyrų populiacijoje situacija yra priešinga – jie mažiau sprendžia patys ir daugiau klausimų peradresuoja partnerėms.

2.17 pav. Galios santykiai kohabituojančių ir susituokusių porose pagal lytį (vidurkių reikšmės)

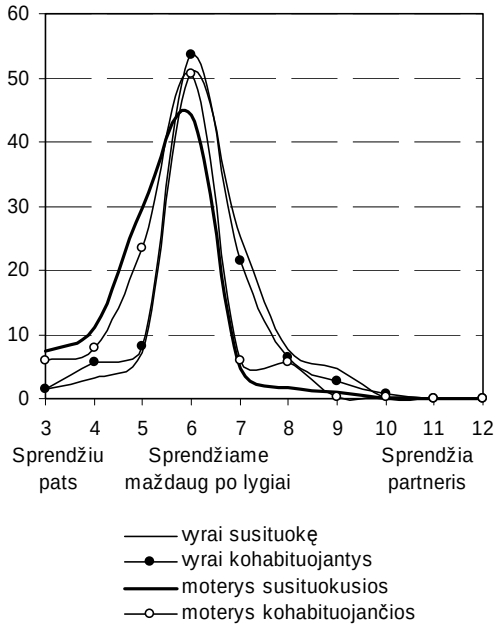

Tai pasakytina tiek apie susituokusius, tiek ir apie kohabituojančius vyrus. Taigi galima teigti, kad pusės Lietuvos porų partneriai galią dalijasi simetriškai ir tai nepriklauso nuo partnerystės formos, tačiau kitai pusei būdinga asimetrija, bet, ir tai būtina pabrėžti, ši asimetrija iš es-

mės skiriasi nuo sociologiškai apibrėžiamai tradicinei šeimai priskiriamos privačios patriarchijos, kai sprendimo galia deleguojama vyrui. Lietuvos kohabituojančiose ir susituokusiose porose, kurioms būdinga galios santykių asimetrija, sprendimo galia sutelkta moterų rankose, tad šių porų moterys, kaip populiariai sakoma, iš tiesų „laiko keturis namų kampus“.

Galbūt partnerystės forma diferencijuoja galios santykių modelį tada, kai atsižvelgiama į platesnį veiksnių spektrą? Daugialypės regresinės analizės modelis rodo, kad galios santykių modelis nulemtas kitų veiksnių, bet ne partnerystės formos. Tiesa, šią išvadą galime priimti tik su išlygomis, nes modelis aprašo tik labai nedidelę dalį galios santykius vertinančio kintamojo variacijos. Tik atsižvelgiant į šiuos modelio ribotumus galima teigti, kad įtakos galios santykių modeliui partnerystėje pirmiausia turi lytis, respondento amžius ir bendras pasitenkinimas santykiais, tačiau jos neturi nei partnerystės trukmė, nei forma (2.11 lent.). Matyti, kad moterys, palyginti su vyrais (jie yra referencinė pseudokintamojo kategorija), surenka mažesnę taškų sumą, kuri savo ruožtu nurodo, kad moterys mažiau galios deleguoja kitiems. Panašus ryšys fiksuojamas ir tarp amžiaus bei galios modelio: kuo vyresni individai, tuo mažiau dalijasi galia. O štai pasitenkinimas santykiais turi teigiamos įtakos subalansuojant galios santykius: kiekvienas aukštesnis santykių vertinimo balas padidina labiau simetriškų galios santykių galimybes.

2.11 lentelė. Daugialypės regresinės analizės koeficientai (galios santykių modeliui įtaką turintys veiksniai), visi respondentai

	B
Vyrai vs. moterys	-0,91***
Amžius	-0,02*
Partnerystės trukmė	n.
Susituokę vs. kohabituojantys	n.
Pasitenkinimas tarpusavio santykiais	0,07***
R Square	0,16

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01%, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05%, * – reikšmingumo lygmuo 0,1%.

Taigi, panašiai kaip ir namų ūkio darbų pasiskirstymo, taip ir galios santykių srityje kohabitacija kaip partnerystės forma neturi reikšmingos įtakos lyčių santykių modeliui. Lyčių santykiai partnerystėje, panašu, yra valdomi kultūrinių scenarijų ir socialinių normų, kurios turi didesnę galią apibrėžti ir organizuoti santykius. Kohabitacija kaip nauja partnerystės forma neatneša naujo kultūrinio krūvio, kuris permodeliuotų lyčių santykius.

Greta sprendimų priėmimo dar vienas reikšmingas galios santykius poroje atskleidžiantis aspektas yra finansinių išteklių organizavimo pobūdis. Finansinius išteklius šeimoje kontroliuojantis partneris turi galią primesti kitiems šeimos nariams ne tik su šeimos kasdieniu gyvenimu susijusius dalykus, bet ir asmeninį pasirinkimą, susijusį su laisvalaikiu, vartoji-

mu, socialiniais ryšiais. Jei vis dar vadovausimės prielaida, kad kohabitacija, būdama alternatyvi santuokai santykių organizavo forma, turėtų perkurti ir lyčių santykių hierarchiją pakreipdama ją labiau egalitarinių lyčių santykių modelių link, tikėtina, kad kohabituojančiųjų porose finansiniai ištekliai bus tvarkomi paritetiniais pagrindais.

2.12 lentelė. Finansinių išteklių tvarkymo modeliai tarp 20–79 metų kohabituojančių ir susituokusių vyrų bei moterų (procentais)

	vyrai		moterys	
	susituokę	Kohabituojantys	Susituokusios	Kohabituojančios
Visus pinigus tvarkau aš ir dalį duodu sutuoktiniui(-ei)/partneriui(-ei)	7,7	9	18,2	16
Visus pinigus tvarko mano sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) ir duoda man mano dalį	17,6	10,1	6,5	9,6
Visus pinigus dedame bendrai ir abu ima kiek reikia	47,9	39,9	44	27,4
Dalį dedame bendrai, likusius turime atskirai	18,5	21,6	20,3	24,1
Kiekvienas turime atskirai	8,3	19,4	11,1	22,9
Iš viso	100	100	100	100

Tačiau tyrimo rezultatai pirmiausia rodo, kad tiek tarp kohabituojančiųjų, tiek ir tarp susituokusiųjų dominuoja bendras/paritetinis (visiškas arba dalinis) finansų valdymas („visus pinigus dedame bendrai ir kiekvienas imame kiek reikia“ ir „dalį dedame bendrai, likusius turime atskirai“) (2.12 lent.). Šis finansinių išteklių valdymo modelis būdingas nuo 50 iki 66 % kohabituojančių ar susituokusių vyrų bei moterų. Apie penktadalį susituokusių ir kohabituojančių moterų visus finansinius išteklius tvarko pačios, o partneriui duoda tik dalį lėšų.

Vienintelis finansinių išteklių valdymo modelis, kuris diferencijuoja susituokusius ir kohabituojančius asmenis, – individualistinis, kai abu partneriai lėšas turi atskirai. Tarp kohabituojančiųjų tokių yra du kartus daugiau, palyginti su susituokusiaisiais, ir tai nepriklauso nuo lyties. Tiek kohabituojantys vyrai, tiek ir moterys du kartus dažniau nei tos pačios lyties susituokę vyrai ir moterys laikosi individualistinio finansinių išteklių tvarkymo modelio. Kokie veiksniai lemia dažnesnį šio modelio priėmimą tarp kohabituojančiųjų, palyginti su susituokusiais partneriais?

Vienas iš reikšmingų veiksnių – partnerystės istorija ir ketinimai tuoktis. Tarp gyvenančių pirmojoje kohabitacijoje individualistinį finansi-

nių išteklių valdymo modelį renkasi kiek mažiau nei penktadalis nepriklausomai nuo ketinimų tuoktis ar nesituokti (atitinkamai 18 ir 17,3 %). Tačiau tarp neketinančių tuoktis išsiskyrusių ar našlių individualistiškai tvarkančių finansų dalis siekia trečdalį. Įdomu tai, kad ketinantys tuoktis kohabitacijoje gyvenantys išsiskyrę asmenys ar našliai pagal finansų tvarkymo modelį artimesni tiems, kurie gyvena pirmojoje kohabitacijoje ir ketina tuoktis. Jų dalis siekia 22 %.

Ketinimai skirtis per artimiausius trejus metus taip pat turi pozityvų ryšį su tokiu finansinių išteklių valdymu, kai abu partneriai disponuoja lėšomis atskirai. Jis gana aiškiai išreikštas susituokusiųjų grupėje, kur tarp ketinančių skirtis pagal individualistinį modelį finansinius išteklius tvarko apie 40 %, o tarp neketinančių tokių yra tik dešimtadalis. Tarp kohabituojančiųjų šis ryšys turėtų būti interpretuojamas atsargiau dėl gana mažos ketinančių skirtis dalies, tačiau šioje grupėje tokios aiškios priklausomybės tarp ketinimų skirtis ir pasirinkto individualistinio finansinio modelio nėra.

Nuo partnerystės trukmės irgi priklauso, ar poroje finansai organizuojami abiejų narių atskirai. Iki metų trunkančiose partnerystėse (santuokoje ir kohabitacijoje) finansines lėšas atskirai tvarko apie penktadalis (18,4 %) respondentų, jų dalis kiek mažėja tarp tų, kurie su partneriu gyvena iki trejų metų, o tarp gyvenančių ilgiau nei ketverius metus ši dalis siekia apie dešimtadalį ir nebekinta nepriklausomai nuo partnerystės trukmės.

Taigi finansinių išteklių organizavimas kohabituojančių ir susituokusių porose yra panašus, tačiau pirmieji dažniau renkasi individualistinį modelį, kai abu partneriai savo lėšomis disponuoja atskirai. Šis skirtumas didžiąja dalimi nulemtas finansų organizavimo modelio tarp neketinančių tuoktis ir kohabitacijoje gyvenančių išsiskyrusių asmenų arba našlių.

2.5.3. Konfliktiškumas sugyventinių ir sutuoktinių porose

Lyginant kohabituojančių ir susituokusių porų santykių organizavimo pobūdį tikslinga įvertinti ir santykių kokybę. Viena iš galimybių – analizuoti porų konfliktiškumo dažnumą. Tuo tikslu buvo sukurtas indeksinis kintamasis, kurio sukūrimo technika aprašyta 2 skirsnyje. Priminsime, kad kintamasis jungia konfliktų dažnumą dėl pinigų ir santykių su draugais – būtent dėl šių dviejų dalykų, kaip parodė aprašomoji statistinė analizė, kohabituojantys partneriai konfliktuoja dažniau nei susituokę net ir tada, kai kontroliuojamas amžius. Didesnė sukurto indeksinio konfliktiškumo kintamojo reikšmė rodo dažnesnius, o mažesnė – retesnius konfliktus. Tad pa-

2.13 lentelė. Daugialypės regresinės analizės koeficientai (namų ūkio krūviui įtaką turintys veiksniai), 20–34 metų amžiaus respondentai

	B
Partnerystės trukmė	0,01***
Susituokę vs. kohabituojantys	0,14**
Vyrai vs. moterys	n.
Amžius	-0,12***
R išsilavinimas: aukščiausias vs. vidurinis	0,1**
R išsilavinimas aukščiausias vs. žemiausias	0,63***
P išsilavinimas: aukščiausias vs. vidurinis	0,18***
P išsilavinimas: aukščiausias vs. žemiausias	0,37***
Pasitenkinimas santykiais	-0,5****
Galios santykiai	0,08***
Namų ūkio vaidmenų pasiskirstymas	n.
R Square	*0,26*

*** – reikšmingumo lygmuo 0,01 %, ** – reikšmingumo lygmuo 0,05 %, * – reikšmingumo lygmuo 0,1 %.

grindinis šio skirsnio klausimas – ar dažnesni kohabituojančių porų konfliktai dėl pinigų ir santykių su draugais nulemti partnerystės formos, jei atsižvelgtume ir į kitus veiksnius?

Daugialypės logistinės regresinės analizės rezultatai rodo, kad partnerystės forma reikšmingos įtakos turi tik kartu su kitais veiksniais, tokiais kaip amžius, partnerystės trukmė, respondento ir partnerio išsilavinimas, bendras pasitenkinimas santykiais ir esamais galios santykiais šeimoje (2.13 lent.). Kontroliuojant visus šiuos veiksnius galima teigti, kad kohabituojantys konfliktuos dažniau nei susituokę, jaunesni – rečiau nei vyresni, ilgiau gyvenantys poroje – dažniau nei trumpiau poroje gyvenantys, patenkinti santykiais – rečiau nei nepatenkinti, priklausantys vidurinei ar žemiausiai išsilavinimo grupei – dažniau nei priklausantys aukščiausiai išsilavinimo grupei, tas pats pasakytina ir apie partnerio išsilavinimo bei konfliktiškumo ryšį.

Kitas svarbus klausimas – ar konfliktiškumas tarp kohabituojančiųjų susijęs su kohabitacijos tipu? Ar kohabitacija kaip pirmoji partnerystė ir kohabitacija kaip šeimos atkūrimo forma turi ryšį su poros konfliktiškumu? Galbūt reikšminga yra ne pati kohabitacija, o partnerystės eiga, t. y. prieš tai buvusių partneryščių patirtis?

Atsižvelgiant į individualios partnerystės eigos istoriją atrodytų, kad ryšys tarp partneryščių patirties ir konfliktiškumo yra teigiamas. Gyvenantys pirmojoje partnerystėje, kuri yra kohabitacija, konfliktuoja rečiau nei tie, kurie gyvena pakartotinėje kohabitacijoje ar kohabitacijoje po iširusios santuokos (vidurkių palyginimo testas, $p<0,05$).

Tačiau įvedus į analizę ketinimų tuoktis požymį nustatyta, kad ne kohabitacijos tipas, o ketinimai tuoktis turi didesnės įtakos poros konfliktiškumui. Ketinantys tuoktis ir gyvenantys kohabitacijoje, kuri yra pirmoji partnerystė, bei kohabitacijoje po ankstesnės santuokos iširimo konflik-

tuoja rečiau nei neketinantys tuoktis atitinkamų grupių respondentai (vidurkių palyginimo testai, $p<0,01$).

Taigi kas reikšminga apibendrinant kohabituojančių ir susituokusių porų santykių lyginamąja analizę? Tyrimas atskleidė, kad partnerystės forma nėra reikšmingas veiksnys, kuris nulemtų namų ūkio vaidmenų ar galios santykių modelius. Tiek susituokusių, tiek ir kohabituojančių partnerių porose namų ūkio vaidmenų disbalansas veikia moterų nenaudai, o galios santykių – vyrų. Abiejų formų partnerystėse moterys labiau apkrautos namų ūkio darbais, bet, kita vertus, turi daugiau galios priimant sprendimus. Taigi tiek santuokoje, tiek kohabitacijoje socialiai reprodukuojamos šios lyčių santykių asimetrijos. Tai reiškia, kad lyčių santykių organizavimo prasme kohabitacija siejama su tomis pačiomis socialinėmis reikšmėmis kaip ir santuoka. Kohabitacija nėra suvokiama ir gyvenama kaip kitokios kokybės partnerystė, kurioje lyčių santykiai būtų organizuojami remiantis kitais principais. Jei kohabitacijoje pradedama gyventi, santykiai joje konstruojami pagal tuos lūkesčius ir vaidmenų modelius, kuriuos individai sieja su santuoka. Tad šia prasme riba tarp kohabitacijos ir santuokos nėra labai ryški.

Išvados

Šiame monografijos skyriuje siekta atskleisti kohabitacijos raidą XX a. antros pusės–XXI a. pradžios Lietuvos visuomenėje, taip pat nustatyti kintantį kohabitacijos ir santuokos vaidmenį šeimos formavimo procese, atskleisti kohabitacijos plitimą lemiančius mikro- ir mezolygmens veiksnius, identifikuoti dabartinių kohabitacijos formų tipologinę ir struktūrinę įvairovę bei palyginti santuokas ir kohabitacijas šeiminių santykių organizavimo požiūriu. Taigi pateikta kohabitacijos analizė integruoja keletą – raidos, struktūrinės-tipologinės ir lyginamosios analizės – perspektyvų.

Kohabitacijos analizė pagal raidos perspektyvą ir unikalūs *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys suteikė galimybę nustatyti kohabitacijos difuzijos etapus Lietuvos visuomenėje ir naujos mokslinės informacijos kontekste pažvelgti į šeimos pokyčius po 1990 m. Nagrinėjant kohabitacijos procentinės dalies tarp pirmų partneryščių pokyčius gimimo kohortose ir skirtingais kalendoriniais periodais akivaizdūs keli kohabitacijos kaip partnerystės formavimo praktikos plitimo etapai. Pirmasis, trukęs iki aštunto dešimtmečio, gali būti įvardytas kaip marginalinis etapas, kai kohabitacija buvo ypač retas reiškinys, o dominuojanti šeimos kūrimo strategija buvo santuoka. Aštuntame ir devintame dešimtmetyje vyko latentinės akceleracijos periodas, kai kohabitacija nuosaikiai, bet nuosekliai plito, o

šio periodo pabaigoje apie penktadalį partneryščių prasidėjo ne santuoka. Nuo dešimto dešimtmečio pradžios prasideda sparčios akceleracijos ir kohabitacijos įsitvirtinimo periodas, kai prieš tai nuosaikią du dešimtmečius trukusią kohabitacijos kaip pirmų partneryščių difuziją ėmė keisti itin spartus jos plitimas. Nuo XXI a. pirmo dešimtmečio pradžios prasideda kohabitacijos dominavimo periodas, arba periodas, kai kur kas didesnė dalis partneryščių pradedama kohabitacija, o ne santuoka. Taigi kohabitacija Lietuvos visuomenėje buvo vienas iš šeimos kūrimo socialinės praktikos scenarijų dar iki radikalių paskutinio XX a. dešimtmečio pokyčių, todėl galima manyti, kad šiuos pokyčius sąlygojo pirmiausia ne egzogeniniai, o endogeniniai veiksniai, kurių įtaką sustiprino pervartos laikotarpio aplinkybės.

Žinoma, išsamesnis ir tikslesnis tokio periodizavimo paveikslas reikalautų atskleisti ir socialines reikšmes, kurias visuomenė siejo su kohabitacija ir kuriomis vadovaudamasi kohabitacines partnerystes kūrė dar iki 1990-ųjų, nepaisant tam laikotarpiui būdingo negatyvaus normatyvinio turinio, siejamo su šia partnerystės forma. Ar sovietmečiu sukurtos kohabitacinės partnerystės buvo nulemtos ideacinių ar specifinių socialinių-ekonominių veiksnių? Kiek įtakos šiems procesams galėjo turėti istoriškai ankstesnis kohabitacijos paplitimas sovietinėje Rusijoje? Nuo atsakymų į šiuos klausimus priklauso sovietmečiu plitusios kohabitacijos vaidmens vertinimas nagrinėjant procesus, prasidėjusius po 1990 m. Ir nors šie klausimai peržengia aptariamo tyrimo ribas, akivaizdu, kad dar iki 1990 m. visuomenė pamažu „prisijaukino“ kohabitaciją, o radikalios visuomenės transformacijos sukūrė tiek struktūrines, tiek ir kultūrines prielaidas, skatinusias spartėjantį šios partnerystės formos plitimą.

Kartų ir lyčių tyrimo rezultatai rodo, kad kai kurios kohabitacijos plitimo prielaidos buvo sukurtos sovietinėje Lietuvos visuomenėje ir šios prielaidos savo pobūdžiu atkartoja fiksuojamas išsivysčiusiose Vakarų visuomenėse. Tai seksualumo ir santuokos sąjungos išardymas, pamažu vykęs Lietuvoje sovietiniu periodu. Kai santuoka nebetenka galios kontroliuoti seksualumą, visuomenėje pradedami ardyti kohabitacijos plitimą stabdantys barjerai. Kaip rodo tyrimo rezultatai, sovietmečiu, t. y. šeštame ir septintame dešimtmetyje, gimusiose kohortose apie trečdalis pastojimų, pasibaigusių pirmo vaiko gimimu, įvyko ne santuokoje, taigi galime teigti, kad seksualiniai santykiai ne santuokoje buvo paplitę, ir tai taip pat turėjo įtakos tiek sovietmečiu vykusiam nuosaikiam kohabitacijos plitimui, tiek ir ypač sparčiai jos akceleracijai XX a. dešimtame dešimtmetyje.

Kohabitacijos analizei pasirinkta raidos perspektyva kelia klausimą ir apie buvusį bei esamą kohabitacijos kaip pirmos partnerystės socialinės

reprodukcijos mechanizmą. Ar Lietuvoje dar galima kalbėti apie grupės, pasirenkančios kohabitaciją, selektyvumą, o gal jau artėjame prie tų šalių, kuriose selektyvia grupe tampa pradedantys pirmą partnerystę santuoka? Kiek leidžia *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, galime teigti, kad, nepaisant itin sparčios kohabitacijos ekspansijos pobūdžio jauniausiose amžiaus grupėse, kohabituojančiųjų grupės selektyvumas Lietuvoje išlieka. Vienas pagrindinių selektyvumą apibūdinančių požymių yra retrospektyvinis tėvų šeiminių santykių kokybės vertinimas, kuris pasirodė reikšmingesnis veiksnys nei kitose šalyse fiksuojamas tėvų skyrybų poveikis. Kaip galima būtų paaiškinti šį sąryšį? Teoriniu lygmeniu viena iš galimybių – atsižvelgti į fenomenologinę žinojimo sociologiją, kuri atskleidžia kertinį betarpiškai patiriamų santykių vaidmenį asmens socialinio žinojimo apie pasaulį konstravimo procese. Tikėtina, kad socialinės santuokos reikšmės (o šios reikšmės integruoja emocines nuostatas, lūkesčius, nuomones ir kt.) formuojasi būtent per betarpiškai patiriamus šeiminius tėvų santykius. Vadinasi, tėvų šeiminių santykių kokybė (bet ne forma, nusakanti šeimos pilnumą ar nepilnumą) turi intergeneracines pasekmes, ji perduodama tarp kartų ir turi įtakos vaikų šeimos matrimonialiniams sprendimams. Žinoma, šių individualiu lygmeniu sukuriamų socialinių reikšmių tapimas socialinę praktiką modeliuojančiu veiksniu sąlygojamas ir bendrųjų visuomenės nuomonių ir nuostatų santuokos atžvilgiu. Tad tikėtina, kad kuo silpnesnis santuokos normatyvumas, tuo lengviau individas priims sprendimą vadovaudamasis asmeninės patirties padiktuotomis reikšmėmis.

Tenka apgailestauti, kad dėl kai kurių tyrimo ribotumų nebuvo galima įvertinti kitų nuo laiko priklausomų kintamųjų įtakos renkantis pirmos partnerystės formą. Siekiant sumažinti šio ribotumo įtaką ir nagrinėjant tik 2000–2006 m. sukurtas pirmas kohabitacines partnerystes atsiskleidė, kad su selektyvumu susijusi ir religinė asmens tapatybė bei kultūrinės nuostatos santuokos atžvilgiu. Dažniau praktikuojantys krikščionys rečiau pirmą partnerystę pradės kohabitacija nei rečiau ar ir visai nepraktikuojantys bei netikintys individai. Tad tikėtina, kad religija tebėra šeimos formavimo kelią lemiantis veiksnys, tačiau tik tada, jei į asmens religingumą atsižvelgiama ne tik tapatinimosi, bet ir religinės praktikos požiūriu. Kultūrinės nuostatos santuokos atžvilgiu gali būti ne kohabitacijos pasirinkimo prielaida, bet pasekmė, todėl dėsninga, kad asmenys, pradėję partnerystę kohabitacija, linkę laikytis santuokos institutą kvestionuojančių nuomonių.

Įdomu ir reikėtų pabrėžti tai, kad selektyvumas Lietuvoje, kitaip nei kai kuriose kitose šalyse, nesusijęs su socialiniais-ekonominiais veiksniais.

Kohabitacija kaip pirma partnerystė nepriklauso nuo išsilavinimo ir klasinės kilmės, identifikuojamos pagal tėvų išsilavinimą. Šia prasme Lietuvos kohabitacijos plitimo modelis artimesnis fiksuotajam Jungtinėje Karalystėje, kurioje kohabitacija plito labai greitai ir visuose sluoksniuose (Kiernan, 2002b), ir nepanašus į JAV modelį, kur kohabitacija ilgą laiką buvo siejama su socialine nelygybe (Smock, Gupta, 2004), nes šią partnerystės formą pirmai partnerystei sukurti rinkdavosi ypač neprivilegijuotos visuomenės grupės. Taigi galime teigti, kad kohabitacijos kaip pirmos partnerystės plitimo modelis pagal kohabituojančiųjų socialines-ekonomines charakteristikas Lietuvoje yra labiau universalistinis nei partikuliaristinis, tai yra kohabitacija kaip pirma partnerystė plinta visose socialinėse-ekonominėse grupėse. Žinoma, darant šią išvadą būtina nepamiršti, kad kohabitacija yra kompleksiškas reiškinys, todėl kohabitacijos kaip pirmos partnerystės plitimo modelis nebūtinai atkartojamas kohabitacijoje, kuri pasirenkama kaip šeimos atkūrimas po skyrybų ar partnerio mirties.

Nagrinėjant kohabitacijos formas jų raidos požiūriu svarbu atsižvelgti ir į jų tranzicijas, arba kaip greitai kohabitacija perauga į santuoką. Ilgiau trunkančios kohabitacinės partnerystės, kaip buvo minėta, atskleidžia jų vaidmens kaitą, nes rodo, kad ši partnerystės forma tampa ne santuokos formavimo etapu, bet santuokos konkurentu. *Kartų ir lyčių tyrimas* suteikė galimybę atskleisti kintančius pirmos partnerystės kaip kohabitacijos perėjimo į santuoką modelius ir parodė, kad laikas nuo kohabitacijos pradžios iki jos peraugimo į santuoką ilgėja. 1970 m. ir jaunesnėse gimimo kohortose toks perėjimas, apimantis pusę visų kohabitacijos atvejų, įvyksta maždaug tarp devinto ir vienuolikto, o vyresnėse gimimo kohortose – tarp ketvirto ir penkto mėnesio.

Nors, kaip aptarėme, socialinės-ekonominės skirtybės neturi įtakos, skatinančios pirmą partnerystę pradėti kohabitacija, tačiau jų matrimonialinį elgesį modeliuojantis poveikis įgauna galią pirmai partnerystei kaip kohabitacijai pereinant į santuoką. Jaunesni turintys partnerį, įgijusį aukštesnį išsilavinimą, ir ketinantys susilaukti vaikų sugyventiniai turi daugiau šansų pereiti iš kohabitacijos į santuoką, tuo tarpu analizėje kontroliuojamas paties respondento išsilavinimas, materialinė gerovė, partnerystės trukmė ir tėvų šeimos patirtis įtakos ketinimams tuoktis neturi.

Struktūrinė tipologinė tyrimo metu kohabitacijoje gyvenančių respondentų analizės perspektyva atskleidė, kad kohabituoja dažniau jauniausių amžiaus grupių (iki 30 metų) gyventojai. Partnerystės eigos/istorijos požiūriu Lietuvoje koegzistuoja keli kohabitacijos tipai: kohabitacija kaip pirma partnerystė, serijinė kohabitacija ir kohabitacija kaip šeimos

atkūrimo būdas. Vyraujantis kohabitacijos tipas yra pirmoji partnerystė, tačiau apie ketvirtadalį visų kohabitacijos atvejų sudaro partnerystės, sukurtos iširus ankstesnei santuokai dėl skyrybų arba partnerio mirties. Taigi kohabitacija Lietuvoje plinta ne tik kaip pirmos partnerystės forma, bet ir išstumia pakartotines santuokas.

Diskutuojant apie kohabitacijos poveikį šeimos raidai ir jos nariams paprastai nuskamba klausimas dėl kohabitacijos pasekmių vaikams, nes kohabitacijos nestabilumas būtent šiems šeimų nariams gali turėti neigiamą socialinį psichologinį poveikį. *Kartų ir lyčių tyrimas* leidžia teigti, kad šių partnerystės formų ir vaikų gerovės sąryšis turi būti aptariamas tik atsižvelgiant į kohabitacijos tipų įvairovę. Lietuvoje vis dar dominuoja bevaikė kohabitacija, tačiau apie 40 % kohabituojančių porų augina vaikus. Didžiausia jų dalis auga kohabituojančiųjų po skyrybų namų ūkiuose. Tikėtina, kad didelė dalis šių vaikų yra gimę ne tyrimo metu fiksuotoje kohabitacijoje, o ankstesnėje jau iširusioje santuokoje, taigi šie vaikai yra susidūrę su nestabilia šeimine aplinka ir yra patyrę keletą šeimos santykių ir formos virsmų. Todėl, svarstant kohabitacijos ir vaikų gerovės sąryšius, būtina atidžiau patyrinėti ne kohabitaciją kaip pirmą partnerystę, o analizuoti priežastis, skatinančias tėvus nekurti pakartotinų santuokų. Socialinės politikos ir vaiko gerovės požiūriu problema nėra kohabitacija kaip pirma partnerystė, bet veikiau kohabitacija, pakeitusi pakartotines santuokas.

Tuo labiau, kaip rodo tyrimas, mažai tikėtina, kad tokios kohabitacinės partnerystės virs santuokomis, nes gyvenančių tokioje kohabitacijoje individų ketinimai tuoktis yra mažesni nei sukūrusių kohabitaciją kaip pirmą partnerystę. Ir čia reikšmingas vaidmuo tenka kohabituojančiojo lyčiai: išsiskyrusios kohabitacijoje gyvenančios moterys rečiau nei tos pačios grupės vyrai turi ketinimų kurti pakartotinę santuoką.

Kaip rodo tyrimo duomenys, kohabitacijos atvejai nėra tik trumpalaikės partnerystės. Tarp tyrimo metu egzistavusių kohabitacinių partneryščių pusę sudarė trunkančios ilgiau nei šešerius metus. Tyrimo duomenys atskleidė, kad tiek tarp ilgalaikių, tiek ir tarp vidutinės trukmės ar trumpalaikių kohabitacinių partneryščių didžiąją dalį sudaro pirmosios kohabitacinės partnerystės. Vadinasi, nepaisant Lietuvoje dominuojančios kohabitacijos kaip šeimos formavimo etapo, plinta ir kohabitacija kaip santuokai alternatyvi partnerystės forma. Taigi kohabitacijos raidos procesas yra keliasluoksnis, jame paraleliai formuojasi skirtingi kohabitacijos ir santuokos santykiai.

Šeiminių santykių organizavimo požiūriu kohabitacija ir santuoka nesiskiria – abi partnerystės formos reprodukuoja identiškus lyčių santy-

kių modelius ir jų nulemiamą nelygybę. Nepaisant liberalesnių kohabituojančiųjų nuostatų, socialinės praktikos lygmeniu kohabituojančių ir susituokusių individų poroms būdingi kone identiški namų ūkio vaidmenų pasidalijimo, galios santykių paskirstymo tarp partnerių, sprendimų priėmimo modeliai. Nepriklausomai nuo partnerystės formos šeiminių santykių srityje reprodukuojamos tos pačios lyčių nelygybės formos, nors visuomenėje gajus įsitikinimas, kad kohabitacija *per se* konstituoja kitos, labiau egalitarinės kokybės lyčių santykius.

Taigi, vertindami kohabitacijos raidą Lietuvoje galime teigti, kad per dviejų radikalių šeimos transformacijos dešimtmečių periodą kaip pirmos partnerystės forma įsitvirtino kohabitacija. Šio proceso ištakos sietinos su sovietiniu Lietuvos visuomenės modernizacijos periodu, ir, tikėtina, 1990-aisais startavę šeimos formavimo pokyčiai vyko skatinami tiek endogeninių, paveldėtų iš sovietmečio, tiek ir egzogeninių veiksnių. Kohabitacija kaip reiškinys yra kompleksiškas, raidos procesas daugiasluoksnis, o plitimo modelis nevienalytis. Kohabitacija Lietuvoje egzistuoja ir kaip pirmos partnerystės, ir kaip šeimos atkūrimo būdas po skyrybų ar partnerio mirties, taigi pirmuoju atveju ji skatina santuokų „senėjimą“, o antruoju – pakartotinių santuokų mažėjimą. Atsižvelgdami į kohabitacijos tipą galime kalbėti apie skirtingus ir paraleliai vykstančius šių partnerystės formų raidos procesus. Kohabitacija kaip pirma partnerystė atkartoja pradinius kohabitacijos, t. y. kohabitacijos kaip santuokos preliudo ar santuokos pirmtako, raidos etapus, tačiau ilgėjanti perėjimo iš kohabitacijos į santuoką trukmė galbūt rodo, kad vyksta slinktis link paskesnių kohabitacijos raidos etapų, kai kohabitacija tampa vis sunkiau nuo santuokos atskiriamu reiškiniu. Kohabitacija kaip partnerystė, sukurta po skyrybų ar partnerio mirties, akivaizdžiai plinta kaip santuokos alternatyva. Kohabitacijos plitimo modelis, vertinant kohabituojančiųjų grupės selektyvumą, Lietuvoje yra greičiau universalistinis nei partikuliaristinis, nes besirenkančių kohabitaciją kaip pirmą partnerystę individų nediferencijuoja socialinė klasė.

Grįžę prie skyriaus pavadinime suformuluoto klausimo galime teigti, kad kohabitacija Lietuvoje egzistuoja ir kaip šeimos formavimo etapas, ir kaip „naujoji šeima“. Vertinant ne tik šios „naujosios šeimos“ formą, tenka pripažinti, kad šeiminių lyčių santykių organizavimo prasme kohabitacija socialiai reprodukuoja tokius pačius santykių modelius kaip ir santuoka. Taigi kohabitacija, regis, puikiai iliustruoja Lietuvos šeimos demografinio ir sociologinio modernėjimo prieštaras, kurios, panašu, dar kurį laiką ženklins šeimos raidą.

ANTRA DALIS

Gimstamumo ir prokreacinės elgsenos kaita

3 SKYRIUS

Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai

Įvadas

Oficialioji demografinė informacija (einamosios statistikos ir gyventojų surašymų duomenys) rodo, kad nors gimstamumas Lietuvoje mažėjo visą pokario laikotarpį, aštuntame ir devintame dešimtmetyje pasiekdamas artimą normalią kartų kaitą užtikrinantį lygį (suminis gimstamumo rodiklis artimas 2), tačiau nuo XX a. paskutinio dešimtmečio pradžios gimstamumas ėmė mažėti labai sparčiai ir XXI a. pradžioje nukrito iki labai žemo lygio, anglų kalba vadinamo *the lowest low fertility*, kai suminis gimstamumo rodiklis mažesnis nei 1,3.

Demografinės statistikos duomenys rodo, kad per pastaruosius aštuoniolika metų Lietuvoje iš esmės pasikeitė prokreacinės elgsenos modelis. Gyventojų surašymo duomenys, apibūdinantys prokreacinę elgseną pagal kartas, informuoja, kad prokreacinės elgsenos modelis XX a. Lietuvoje kito ne vieną kartą. Be to, oficialioji statistika rodo, kad prokreacinė elgsena gerokai skiriasi pagal išsilavinimą, gyvenamąją vietą ir kitas sociodemografines charakteristikas, taip pat šie skirtumai gana dideli pagal kartas (Stankūnienė, 2006).

Kaip modernėjant visuomenei (pereinant iš agrarinės į industrinę ir postindustrinę), keičiantis modernizacijos proceso komponentams (struktūriniams, kultūriniams ir technologiniams) kinta prokreacinė elgsena, detaliau leidžia gilintis *Kartų ir lyčių programos* informacija, analizuojama pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo teorijų, įvairių gimstamumo teorinių prieigų ir kitų šalių patirties kontekste.

Šiame skyriuje analizuojamas 1926–1987 m. gimimo kartų Lietuvos gyventojų prokreacinės elgsenos kitimas, prokreacinės nuostatos, lūkesčiai ir juos diferencijuojantys veiksniai.

3.1. Gimstamumo kitimo tyrimai ir teorinės įžvalgos

3.1.1. Gimstamumo mažėjimas ir tyrimų plėtra: trumpa apžvalga

Bendrieji gimstamumo tyrimų plėtros bruožai. Praėjusio šimtmečio gimstamumo pokyčiai šalyse, kurios šiuo metu pasiekusios aukštą išsivystymo lygį (industrinės, postindustrinės šalys), buvo didžiuliai ir permainingi. Bendroji pokyčių kryptis – gimstamumo mažėjimas. Per šimtmetį gimstamumas ne tik labai sumažėjo, bet ne kartą keitėsi ir gimstamumo modelis *(fertility pattern)*. Vien „nuo 1950 m. gimstamumo lygis Europoje patyrė keletą ryškių krypties pokyčių“ (*sharp reversals*, Frejka, Sobotka, 2008: 19). Be to, ekonominės krizės, karai bei kiti specifiniai konkrečios šalies ir konkretaus periodo veiksniai nulėmė nemažus gimstamumo lygio svyravimus. Visa tai skatino gimstamumo tyrimus ir teorinių idėjų generavimą.

Gimstamumo mažėjimas, prasidėjęs šalyse, anksčiausiai pasukusiose į industrinį raidos kelią (ir pirmiausia Prancūzijoje), skatino pastangas suprasti šį fenomeną ir tapo prielaida, lėmusia XX a. pirmoje pusėje atsirasti fundamentinei demografinio perėjimo *(demographic transition)* teorijai[8] (pradininkai Landry, 1934; Notestein ir kt., 1944, percit. iš Kirk, 1996; Thompson, 1929; Notestein, 1945, percit. iš Van de Kaa, 1996, 2009; Carr-Saunders, 1936, percit. iš Kirk, 1996), nepraradusiai aktualumo iki šiol, kurios viena iš kertinių sudedamųjų dalių yra prokreacinis perėjimas *(fertility transition)*.

Vykstant gimstamumo mažėjimo fenomeno sklaidai šalyse, einančiose industriniu raidos keliu, antroje XX a. pusėje ypač suintensyvėjo empiriniai ir taikomieji gimstamumo tyrimai bei teorinės diskusijos. Greitai tobulėjo ir plėtėsi informacijos apie gimstamumą ir prokreacinę elgseną šaltiniai (makro- ir mikrolygmens), modernėjo duomenų rinkimo ir tyrimų technologijos bei rodiklių sistema. Teorinių įžvalgų, tyrimų ir publikacijų ypač pagausėjo XX a. pabaigoje, kai gimstamumas daugumoje išsivysčiusių šalių nukrito žemiau kartų kaitą užtikrinančio lygio *(below-replacement fertility, sub-replacement fertility)* ir suminis gimstamumo rodiklis – žemiau 2,1. Kai kuriose šalyse gimstamumas pasiekė net ypač žemą lygį – „žemiau nei žemą“ *(the lowest low fertility,* Kohler, Billari, Ortega, 2002), kai suminis gimstamumo rodiklis ėmė nesiekti 1,3. Todėl pastarųjų kelių dešimtmečių laikotarpiu dar labiau suaktyvėjo gimstamumo tyrimai. Devintame XX a. dešimtmetyje buvo pasiūlyta antrojo demografinio perėjimo

[8] Demografinio perėjimo idėja gimė XX a. pradžioje (Landry, 1909, 1934) demografinės revoliucijos vardu, vėliau pavadinta (Notestein ir kt., 1944) ir plėtota kaip demografinio perėjimo teorija, pastaruoju metu vadinama pirmuoju demografiniu perėjimu (Van de Kaa, 2009).

teorinė idėja (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987), aiškinanti žemo gimstamumo ir kintančios šeimos reiškinius.

Be nacionalinių tyrimų, besiremiančių statistine, gyventojų surašymų ir įvairių apklausų informacija, XX a. antroje pusėje sparčiai plėtėsi ir modernėjo didelio masto tarptautiniai gimstamumo ir šeimos lyginamieji tyrimai, atliekami pagal bendrą metodologiją ir instrumentarijus (XX a. septinto dešimtmečio pabaigoje–aštunto dešimtmečio pradžioje vykdyti Europos lyginamieji gimstamumo tyrimai *(European Comparative Fertility Surveys)*; aštunto dešimtmečio pabaigoje – Pasaulio gimstamumo tyrimai *(World Fertility Surveys – WFS)*; paskutiniame XX a. dešimtmetyje – Gimstamumo ir šeimos tyrimai *(Fertility and Family Surveys – FFS)*; XXI a. pradžioje pradėta *Kartų ir lyčių programa (Generations and Gender Programme – GGP*, Lietuvoje dar vadinama trumpiniu *TEVAMO*), kuriuos inicijuojant ir koordinuojant svarbiausią vaidmenį vaidino Jungtinių Tautų institucijos (Jungtinių Tautų Gyventojų fondas – *UNFPA*, Jungtinių Tautų Europos ekonominė komisija – *UNECE*, Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys – *UNECEPAU*) ir iškiliausi demografinių tyrimų centrai (Cliquet, 2002; Van de Kaa, 1996; Macura ir kt., 2002; Vikat ir kt., 2007).

XX a. antros pusės gimstamumo tyrimams stiprų postūmį davė amžiaus viduryje vykdyti Amerikos ir ypač Prinstono universiteto tyrėjų darbai (*Princeton European Fertility Project*, Coale, Watkins, 1986), skirti pirmojo demografinio perėjimo teorijos diskusijoms (van de Kaa, 2009). Vėliau, septinto dešimtmečio pradžioje, po ilgamečių Coale organizuoto Europos gimstamumo projekto *(The European Fertility Project)* studijų, buvo parengtos aukštos kokybės monografijos (Kirk, 1996). XX a. pabaigoje aprašomąsias analizes labai sparčiai keitė konceptualiomis įžvalgomis ir modernia metodologija paremtos studijos. Periodo *(period fertility)* ar sąlyginės kartos gimstamumo rodikliai buvo papildyti kohortiniais rodikliais *(cohort fertility)* ir gyvenimo kelio *(life course)* prieigos matais. Plėtėsi disciplinų, tiriančių gimstamumą, laukas (Van de Kaa, 1996). Padidėjo įvairių socialinių disciplinų interesas įsijungti į didžiulių demografinių pokyčių tyrimus: sociologinius gimstamumo tyrimus reikšmingai papildė ekonomikos (vaiko naudos, paklausos/pasiūlos ir „kainos“ idėjos – Becker, 1960, 1991; Easterlin, 1978; Easterlin, Crimmins, 1985), psichologijos mokslų įžvalgos (vaiko vertės sąvoka – Bulatao, 1980, 1982). Į šiuos tyrimus įsijungė ir istorikai (Wringley, 1961, percit. iš Kirk, 1996). Į statistinių ir socialinių disciplinų gimstamumo tyrimų erdvę įsiveržė tikslieji (matematika) ir gamtos mokslai (genetika, medicina). Be to, tarptautiniai lyginamieji tyrimai labai praplėtė gimstamu-

mo duomenis, padidino jų informatyvumą, patikimumą bei tyrimų galimybes ir tarptautiniu mastu kooperavo intelektines pajėgas.

Lietuvos gimstamumo mažėjimas ir tyrimų plėtra: istorinė perspektyva. Lietuvoje apie šimtą metų gana lėtai mažėjęs gimstamumas antroje XX a. pusėje pasiekė paprastą kartų kaitą užtikrinantį lygį *(replacement fertility)* ir porą dešimtmečių, aštuntą ir devintą, buvo stabilus. Tačiau nuo paskutinio XX a. dešimtmečio pradžios Lietuvoje gimstamumo lygis „nėrė" žemyn ir per keletą metų pasiekė žemą (nuo 1996 m. suminis gimstamumo rodiklis nebesiekia 1,5; Demografijos, 2008) ir labai žemą lygį (2002–2005 m. suminis gimstamumo rodiklis nebesiekė nė 1,3; Demografijos, 2008).

Lietuvoje XX a. labai sumažėjęs gimstamumas, bet iki šimtmečio paskutinio dešimtmečio visuomenės lygmeniu išlikęs pageidaujamo lygio (artimo lygiui, užtikrinančiam kartų kaitą, kai suminis gimstamumo rodiklis yra artimas 2), dar nekūrė socialinio poreikio atlikti intensyvius ir išsamius gimstamumo tyrimus. Be to, menka informacija apie gimstamumą ilgalaikėje istorinėje retrospektyvoje ir sovietmečiu, taip pat sovietmečio demografinių duomenų sklaidos draudimai Lietuvoje (kaip ir visoje SSRS) labai ribojo gimstamumo tyrimus. Todėl iki XX a. paskutinio dešimtmečio gimstamumo studijų buvo nedaug.

Apie XX a. pirmos pusės Lietuvos gimstamumą tėra keletas statistinių apžvalgų, kurias rengiant naudoti patys elementariausi gimstamumo rodikliai (Oželis, 1934; Kakliauskas, 1936; Kašelionis, 1936; Rimka, 1937). Sovietmečiu dėl draudimo publikuoti demografinius duomenis ir gana siauros demografinės statistinės informacijos atviroje spaudoje tebuvo publikuotos negausios statistinės gimstamumo analizės, kurias rengiant naudoti absoliutūs ir bendrieji gimstamumo rodikliai *(crude birth rates)* (Stanaitis, Adlys, 1973; Vaitiekūnas ir kt., 1986; Merčaitis, 1968, 1985). Buvo ir kiek gilesnių analizių, pažymėtų grifu „tarnybiniam naudojimui" (pvz., Januškevičius, Stankūnienė, 1979), kurias rengiant naudoti ir tikslesni gimstamumo rodikliai (specifiniai gimstamumo rodikliai, suminis gimstamumo rodiklis (*age-specific fertility rates, total fertility rate*)) ir kt. Tik devinto dešimtmečio pabaigoje (1989 m.), liberalizavus draudimus skelbti demografinius duomenis, demografinio perėjimo kontekste buvo publikuota ilgalaikės gimstamumo raidos analizė, kurią atliekant naudotas suminis bei specialieji gimstamumo rodikliai (Stankūnienė, 1989).

Aštuntame–devintame dešimtmetyje Lietuvoje buvo atlikta ir keletas prokreacinės (reprodukcinės) elgsenos tyrimų (apklausų), kurie praplėtė informaciją apie gimstamumą ir prokreacinius lūkesčius. Didžiausi iš jų, atlikti respublikos lygmeniu:

1) Susituokusių (1964, 1968 ir 1972 m.) moterų prokreacinės elgsenos ir nuostatų tyrimas (1974 m. apklausą atliko to meto Lietuvos valstybinis darbo komitetas kartu su Lietuvos sveikatos apsaugos ministerija ir Lietuvos valstybine statistikos valdyba, N=13300) (Vaitiekūnas, 1981; Adlys, Račkauskaitė, 1989; Volkov, 1997; Stankūnienė ir kt., 2000).

2) Reproduktyvaus amžiaus (18–44 metų) ištekėjusių moterų prokreacinių nuostatų ir šeimos gerovės tyrimas (1985 m. apklausą atliko Lietuvos valstybinė statistikos valdyba, N=1885) (Adlys, Račkauskaitė, 1989; Volkov, 1997; Stankūnienė ir kt., 2000).

3) Tyrimas *Šeima, vaikai, darbas ir poilsis,* skirtas šeimos formavimo, gimstamumo ir užimtumo sąsajoms su socialine aplinka nustatyti (1988 m. apklausą atliko Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto Demografijos skyrius, apklausti dirbantys vyrai ir moterys, N=2880) (Volkov, 1997; Stankūnienė ir kt., 2000).

Buvo atlikta ir keletas smulkesnių apklausų, skirtų kai kurių gyventojų grupių reprodukcinės elgsenos tyrimams: 1973 m. Vilniaus šeimų (Mačėnienė, 1974) ir 1974 m. kaimo moterų (Stankūnienė, 1976; Stanaitis, Stankūnienė, 1983) prokreacinės elgsenos apklausos.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, nuo XX a. paskutinio dešimtmečio gimstamumo tyrimai Lietuvoje labai išsiplėtė ir perėjo į tarptautinį lygmenį. Labai pagausėjo publikacijų. Pirmiausia tyrimų plėtrą inicijavo ir skatino labai pagausėję informacijos šaltiniai apie gimstamumą ir galimybės juos naudoti. Gerokai išsiplėtė einamosios statistikos gimstamumo rodiklių sistema (pvz., be periodinių *(period fertility),* pradėti skaičiuoti ir kohortiniai gimstamumo *(cohort fertility)* rodikliai, atsirado galimybė tyrimų tikslais naudoti gyventojų surašymo (2001 m.) mikroduomenis, buvo įsijungta į inovacinius gyvenimo kelio *(life cource)* ir šeimos politikos poveikio prokreacinei elgsenai lyginamuosius tarptautinius šeimos ir gimstamumo tyrimus. Iš tarptautinių gimstamumo ir šeimos tyrimų minėtini šie:

1) 1994–1995 m. atliktas tarptautinis *Gimstamumo ir šeimos tyrimas* (Lietuvoje tyrimą atliko Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras; koordinatorius – Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys; Lietuvoje apklausta 2000 18–49 metų vyrų ir 3000 to paties amžiaus moterų).

2) 2001 m. atliktas tarptautinis tyrimas *Poreikio gyventojų politikai vertinimas* (Lietuvoje tyrimą atliko Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras; koordinatorius – Vokietijos federalinis gyventojų tyrimų institutas; Lietuvoje apklausta 613 18–75 metų vyrų ir 787 to paties amžiaus moterų).

3) XXI a. pradžioje Lietuvoje pradėtas tarptautinis longitiudinis *Kartų ir lyčių tyrimas*, kurį iki 2009 m. koordinavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys, o nuo 2009 m. – Nyderlandų tarpdisciplininis demografinių tyrimų institutas. Lietuvoje pirmos *Kartų ir lyčių tyrimo* bangos tyrimai vyko 2006 m. (Lietuvoje tyrimą atlieka Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras; pirmos bangos apklausą atliko „Baltijos tyrimai Ltd." 2006 m. Lietuvoje apklausta 10000 18–79 metų vyrų ir moterų). 2009 m. Lietuvoje pradėta antra *Kartų ir lyčių tyrimo* banga.

Taip pat minėtini 1990 ir 2005 m. Lietuvoje atlikti lokaliniai gimstamumo ir šeimos tyrimai: 1990 m. gimstamumo tyrimą atliko Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto Demografijos skyrius (apklausti 18 metų ir vyresni vyrai ir moterys, N=1583) (Stankūnienė ir kt., 2000); 2005 m. šeimos ir gimstamumo tyrimą atliko Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras (apklausti 18–75 metų vyrai ir moterys, N=993). Nemažai informacijos apie prokreacinę elgseną ir nuostatas gauta ir iš įvairių sociologinių tyrimų (Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001).

Pastaruoju metu gimstamumo tyrimus Lietuvoje skatina socialinis poreikis. Labai sumažėjus gimstamumui ir Lietuvai perėjus į depopuliacinį (gilų) demografinės raidos režimą, pradėta aktyvi pronatalistinė šeimos politika. Jos konceptualizaciją paskatino padidėjusi prokreacinės elgsenos kitimą ir veiksnius vertinančios informacijos paklausa. Per pastaruosius penkiolika metų Lietuvoje gimstamumo tema publikuotos keturios knygos[9], gimstamumo tyrimų rezultatai paskelbti daugelyje demografinės raidos ir šeimos politikos tyrimams skirtų leidinių[10] bei daugelyje straipsnių Lietuvoje ir užsienyje.

3.1.2. Gimstamumo teorinės prieigos: trumpa krypčių apžvalga

Nors gimstamumo teorinės prieigos yra gana susipynusios, tačiau pagal jose akcentuotus prioritetus dabartiniu metu eksploatuojamas teorines idėjas santykinai galima skirstyti į kelias pagrindines kryptis:

---

[9]Stankūnienė V., M. Baublytė, V. Kanopienė, S. Mikulionienė (2000). *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region: Lithuania*. New York and Geneva: 98; Stankūnienė V., M. Baublytė, V. Kanopienė, S. Mikulionienė (1999). *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius: 109; *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje* (1997). Ats. redaktorė V. Stankūnienė. Vilnius: 336; Stankūnienė V., M. Baublytė (1996). *Lietuvos šeimos ir gimstamumo tyrimas*. Vilnius: 213.

[10]*Lietuvos gyventojai: 1990–2000.* (2002). Ats. redaktorė V. Stankūnienė. Vilnius: 134; *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika. Demographic changes and population policy in Lithuania* (1995). Vilnius: 210; Stankūnienė V., V. Eidukienė, B. Gruževskis, R. Jančaitytė, A. Mikalauskaitė, J. Paluckienė (2001). *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas.* Vilnius: 196; Stankūnienė V., A. Jonkarytė, S. Mikulionienė, A. A. Mitrikas, A. Maslauskaitė (2003). *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. Vilnius: 388; Stankūnienė V., A. Jasilionienė, R. Jančaitytė (2005). *Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros.* Vilnius: 276 ir kt.

1) fundamentinės (bendrosios, bazinės) *gimstamumo raidos* teorijos (pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo teorijos), aptariančios gimstamumo pokyčius ilgalaikėje perspektyvoje;

2) teorinės *gimstamumo veiksnių* prieigos;

3) *viešosios politikos* (socialinės/gyventojų/šeimos politikos) *ir gimstamumo sąryšio* teorijos;

4) teorinės *žemo gimstamumo* prieigos;

5) konceptualios *prokreacinių preferencijų* įžvalgos.

Fundamentinės gimstamumo raidos ir veiksnių teorijos. Siekiant bent trumpai pristatyti pasiūlytas pirmą ir antrą gimstamumo tyrimų kryptis, būtų perdėm pretenzinga daryti tai, ką prieš dešimt metų padarė Van de Kaa (1996), pelnytai esantis šių dienų demografijos klasiku. Van de Kaa, apibendrinęs daugiau kaip 400 per 50 metų (nuo XX a. penkto dešimtmečio vidurio iki 1995 m.) publikuotų tyrimų, apimančių gimstamumo mažėjimo veiksnius (įskaitant ir gimstamumo raidą), rezultatus, tyrimus suskirstė į keletą pagrindinių krypčių: *bendroji/klasikinė* (iš esmės – demografinio perėjimo); *technologinė/biologinė* (susieta su natūraliu gimstamumu, mirtingumo mažėjimo poveikiu gimstamumui); *ekonominė* (vaikų paklausos ir paklausos/pasiūlos); *socialinė* (struktūrinių, šeimos funkcijų, psichologinių ir vaiko vertės veiksnių); *kultūrinė* (inovacijų, vertybinių orientacijų, priklausomybės nuo socialinės raidos trajektorijos *(path-dependency)*) (Van de Kaa, 1996: 396). Tais pačiais metais (1996) Kirk susistemino pagrindines gimstamumo mažėjimo veiksnių teorijas demografinio perėjimo kontekste ir jas pristatė disciplininiu ir teminiu principu, išskirdamas gimstamumo *ekonomines*, *istorines*, *psichologines* teorijas, teorijas, *susietas su valstybės politika šioje srityje*, *kultūrinių ir vertybinių veiksnių* teorijas bei *gimstamumo difuzijos* teoriją.

Van de Kaa savo pasiūlytą gimstamumo raidos ir veiksnių tyrimo idėjų plėtros klasifikaciją aptarė jų atsiradimo tyrimų erdvėje chronologine ir svarbos tvarka (Van de Kaa, 1996: 392–397). Pirmoji Van de Kaa išskirta gimstamumo veiksnių tyrimų kryptis – prokreacinis perėjimas *(fertility transition)*, – atsiradusi XX a. pradžioje su demografinio perėjimo (pirmojo) idėja, iki šiol tebėra pagrindinių gimstamumo teorinių diskusijų lauke. Septinto dešimtmečio pabaigoje–aštuntame dešimtmetyje pirmą kartą ją papildė ekonominių prieigų atstovai, į gimstamumo kitimo veiksnius įtraukę vaiko paklausos ir kokybės dimensijas (Becker, Easterlin, 1975; Becker, 1960, 1991; Easterlin, 1978; Easterlin, Crimmins, 1985). Socialinių (šeimos funkcijų ir struktūros kitimo) ir psichologinių gimstamumo lygio ir raidos veiksnių įžvalgos, atsiradusios XX a. šešto dešimtmečio pabaigoje–septinto dešimtmečio pradžioje, intensyviai plėtotos aš-

tuntame–devintame dešimtmetyje (Caldwell tarpgeneracinių gerovės/turto srautų *(intergenarational wealth flows*) kitimo teorija (1976, 1980, 1982); Freedman (1979) ir Ryder (1982) šeimos struktūros kitimo poveikio gimstamumui teorinės įžvalgos; Fawcett (1972), Bulatao[11] (1979, 1980, 1982), Friedman (1994) kintančios vaiko vertės teorija). Ilgai ignoruoti kultūriniai gimstamumo veiksniai svorio įgavo tik devintame dešimtmetyje (Van de Kaa, 1996). Jie gimstamumo tyrimų erdvėje iš esmės atsirado tik su antrojo demografinio perėjimo idėja (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986, Van de Kaa, 1987). Specifinę vietą gimstamumo perėjimo studijose užima difuzijos teorija, akcentuojanti komunikacijos ir socialinių tinklų svarbą naujų idėjų, technologijų ir elgsenos sklaidoje (Watkins, 1990; Casterline, 2001).

Viešosios politikos ir gimstamumo sąryšio teorijos. XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje tarp intensyviausiai plėtojamų gimstamumo teorijų akivaizdžiai išryškėja prieigos, kurios yra atsakas į socialinį poreikį: išsivysčiusioms visuomenėms siekiant grįžti prie kartų kaitą užtikrinančio gimstamumo lygio kuriamos konceptualios idėjos, kaip metodologinė šeimos politikos modernizavimo prielaida. Tam plačiai eksploatuojamos žemo gimstamumo lygio teorinės idėjos (McDonald, 2000c), jas siejant su šeimos politikos plėtros poreikiu ir socialiniais gimstamumo didėjimo lūkesčiais šalyse, kuriose jis yra gerokai žemiau kartų kaitą užtikrinančio lygio. Aiškinant žemo gimstamumo lygio veiksnius ir skirtingą šeimos politikos priemonių poveikį gimstamumo kitimui įvairiose socialinėse grupėse, įdomi yra Hakim gyvenimo preferencijų teorija (Hakim, 2003). Tarp šeimos politikos ir prokreacinės elgsenos sąryšio tyrimų krypties teorinių idėjų svarbi yra empirinės, praktinės informacijos, įvairių šalių patirčių plėtojant šeimos politiką ir vertinant jos efektą tyrimų rezultatų konceptualizavimo kryptis (Andersson, 2005; Gauthier, 2002, 2004, 2005, 2007; Gauthier, Hatzius, 1997; Hantrais ir kt., 2005; Hoem, 2005; Neyer, 2003a, 2003b, 2005; Neyer, Andersson, 2008). Ši gimstamumo teorinių idėjų generavimo kryptis išsiskiria tuo, kad įvairių šeimos politikos dalių (finansinės paramos, paslaugų, vaiko priežiūros atostogų ir pan.) vaidmens vertinimu, siekiant pronatalistinio efekto, pastaruoju metu teoriniu lygmeniu pirmenybė teikiama lyčių lygybės bei darbo ir šeimos derinimo idėjai (Chesnais, 1996; McDonald, 2000a, b, 2002, 2005, 2006; Neyer, 2003b; Pinnelli, 1995, 1999; Van Dongen ir kt., 2001).

Mažo gimstamumo teorijos. XXI a. pradžioje į gimstamumo teorijų plėtros lauką įsiveržė keletas mažą gimstamumą aiškinančių teorinių pri-

[11] Percit. iš Van de Kaa (1996, 2009).

eigų, kurios, adaptuodamos įvairių disciplinų idėjas, bando aiškinti mažo gimstamumo prielaidas išsivysčiusiose šalyse. McDonald pasiūlė komplektą gimstamumo teorinių prieigų: racionalaus pasirinkimo *(rational choice teory)*, rizikos vengimo *(risk aversion theory),* postmaterialistinių vertybių *(post-materialist values theory)*, lyčių lygybės *(gender equity theory)* teorijas (McDonald, 2000a, 2000b, 2000c). Būtent pastaroji McDonald lyčių lygybės teorija išsiskiria aiškinant mažo gimstamumo veiksnių ir šeimos politikos įtaką gimstamumui (McDonald, 2000a, 2000b, 2000c, 2002, 2005, 2006). Intensyvias diskusijas sukėlusi gimstamumo lyčių lygybės teorija tarp svarbiausių išsivysčiusiose šalyse mažą gimstamumą lemiančių veiksnių išskiria lyčių lygybės dimensiją, funkcionuojančią sąveikaujant struktūriniams ir kultūriniams veiksniams: žemą gimstamumo lygį lemia disproporcija tarp lyčių lygybės užtikrinimo institucijose, orientuotose į šeimą (lyčių lygybės stoka šeimoje, šeimos politikoje) ir į individą (lyčių lygybė išsilavinimo, užimtumo sferose). Sureikšminant lyčių lygybės dimensijos svarbą gimstamumo pokyčiams net išsakomas poreikis ją įtraukti į prokreacinio perėjimo *(fertility transition)* teoriją (McDonal, 2000a).

Prokreacinės elgsenos preferencijų teorinės įžvalgos. Pastaruoju metu dažni empiriniai prokreacinės elgsenos preferencijų ir ketinimų tyrimai. Išbandomi laiko, jie vis labiau įgauna konceptualų lygmenį ir yra svarbūs projektuojant šeimos politiką ir gimstamumo kitimo ateityje trajektorijas (Toulemon, Testa, 2005; Goldstein, Lutz, Testa, 2003; Van Peer, Rabušic, 2008; Pritchett, 1994; Schoen, Kim ir kt., 1997; Van Hoorn, 1997; Goldstein, Schoen ir kt., 1999; Bongaarts, 2001; McDonald, 2002; Noack, Ostby, 2002).

3.1.3. Demografinio perėjimo teorijų esmė ir gyvybingumas gimstamumo tyrimuose

Demografinio perėjimo teorijų vieta pastarojo meto gimstamumo tyrimuose. Nepaisant kelių pastarųjų dešimtmečių gimstamumo teorinių idėjų gausos, metodologiniuose, empiriniuose ir taikomuosiuose tyrimuose dažniausiai remiamasi dviem fundamentinėmis demografinio perėjimo (pirmojo ir antrojo) teorijomis. Jose kertinę vietą užima teorinė schema, atskleidžianti gimstamumo kitimą, t. y. prokreacinį perėjimą *(fertility transition)* nuo aukšto gimstamumo lygio prie artimo paprastą kartų kaitą užtikrinančio gimstamumo *(replacement fertility)* lygio, gimstamumo sumažėjimo iki žemiau kartų kaitą užtikrinančio lygio *(below-replacement fertility, sub-replacement fertility)* ir net žemo gimstamumo *(low fertility)* lygio. Dauguma kitų pasiūlytų įvairių gimstamumo mažėjimo teorinių prieigų yra iš esmės pa-

pildančios gimstamumo perėjimo teoriją. Kai kurios iš jų plėtoja perėjimui alternatyvias idėjas ar skiriamos kai kuriems specifiniams gimstamumo mažėjimo aspektams vertinti (pvz., McDonald (2000c) teorinės idėjos, aiškinančios žemo ir labai žemo gimstamumo pagrindinius veiksnius).

Pastaruoju metu dažniausiai eksploatuojama antrojo demografinio perėjimo teorija. Būtent antrojo demografinio perėjimo idėjos su papildymais ir pakeitimais dažniausiai naudojamos pastaraisiais dešimtmečiais intensyviai vykstančios gimstamumo, nebesiekiančio kartų kaitą užtikrinančios ribos, mažėjimo, žemo ir labai žemo gimstamumo regioninės sklaidos analizėse ir vertinimuose (Philipov, 2001; Lesthaeghe, Surkyn, 2002; Macura ir kt., 2002; Philipov, Dorbritz, 2003; Surkyn., Lesthaeghe, 2004; Frejka, Sobotka, 2008; Frejka ir kt., 2008; Sobotka, 2008; Hoem ir kt., 2009).

Prie pirmojo demografinio perėjimo teorijos dažniausiai sugrįžtama tiriant ilgalaikius gimstamumo pokyčius istorinėje retrospektyvoje, tiriant gimstamumą mažai išsivysčiusiose šalyse, taip pat atliekant gimstamumo tyrimus, kuriuose taikoma gyvenimo kelio *(life course)* metodologinė prieiga ar kohortinės analizės metodai (Bongaarts, Watkins, 1996; Dorbritz, 2008; Zakharov, 2008; Vishnevsky, 1982; Katus, 1994, 1997; Stankūnienė, 2002). Dėl šios teorijos idėjų iki šiol tebediskutuojama (Casterline, 2001), juolab kad pasaulio mastu, tiksliau – mažai išsivysčiusiose šalyse, – jas išbando šių dienų realijos. Pagal klasikinį pirmojo demografinio perėjimo teorijos modelį priežastinė varomoji gimstamumo pokyčių jėga yra socioekonominė raida ir modernizacija pereinant į industrinę visuomenę, kurios viena sudedamųjų dalių yra ir prokreacinis perėjimas (Hirschman, 2001). Iš esmės visos Europos šalys, tarp jų ir Lietuva, būdamos industrinės, o dauguma jų – poindustrinės šalys, šį gimstamumo mažėjimo etapą perėjo XX a. Tačiau atliekant ilgalaikių periodinio gimstamumo *(period fertility)* ir kohortinio gimstamumo *(kohort fertility)* pokyčių analizes sugrįžtama prie šios teorijos idėjų, ypač postkomunistinėse šalyse, kuriose gimstamumas iki XX a. paskutinio dešimtmečio išliko „potranzicinės“ *(post-transitional)* būsenos, t. y. artimas kartų kaitą užtikrinančiam lygiui. Todėl, tiriant gimstamumo pokyčius Rytų ir Vidurio Europos šalyse, dažnai remiamasi pirmojo demografinio perėjimo koncepcija (Vyshnevsky, Zakharov, 2008; Zakharov, Vyshnevky, Sakevich, 2006; Katus, 1994, 1997; Katus ir kt., 2000; Dorbritz, 2008: 561; Stankūnienė, 1989, 2002; Zvidrins, 1978).

Prokreacinė elgsena pirmojo demografinio perėjimo perspektyvoje. Pirmojo demografinio perėjimo teorijos požiūriu prokreacinė elgsena labai priklauso

nuo bendro visuomenės socialinio ekonominio išsivystymo lygio. Aukštą gimstamumo lygį ikiindustrinėse visuomenėse pirmiausia sąlygoja negalėjimas/nesugebėjimas jo reguliuoti. Be to, ikiindustrinėse visuomenėse gimstamumo reguliavimo netoleravo ar net jį draudė socialinės-kultūrinės, religinės normos. Prokreacinė elgsena buvo orientuota į aukštą gimstamumą. Vienu iš svarbiausių gimstamumo reguliavimo socialinių instrumentų ilgą laiką buvo santuokystės normos. Gimstamumo lygiui nemažai įtakos darė santuokos amžius, viengungystės paplitimas, skyrybų galimybė/negalimybė, antrų vedybų galimybė/negalimybė našlystės atveju. Dėl vėlyvų santuokų, vadinamojo „europinių santuokų", modelio (Hajnal, 1965) paplitimo ir didelės dalies niekada nesusituokusių asmenų Vakarų Europos šalyse jau agrarinėje visuomenėje gimstamumas buvo mažesnis nei kitose panašaus išsivystymo lygio šalyse. Lietuva irgi buvo šioje vėlyvų santuokų paplitimo zonoje (Hajnal, 1965; Vishnevsky, 1977). Toks modelis vyravo iki XX a. vidurio (Stankūnienė, 1997, 2001; Stankūnienė ir kt., 2009). Tačiau visuomenei modernėjant, įsitvirtinant industrializacijai ir urbanizacijai gimstamumą vis labiau lemia kiti socialiniai veiksniai. Gimstamumas mažėja industrinei visuomenei keičiant agrarinę, agrariniam gyvenimo būdui užleidžiant vietą industriniam, urbanizuotam, moderniam gyvenimo būdui. Keičiantis ekonominiams visuomenės funkcionavimo pagrindams, vykstant ūkio modernizacijai šeimoje ir visuomenėje keičiasi vaiko vaidmuo – mažėja jo ekonominė nauda. Šeimos gyvenimo būdas, jos funkcijos industrinėje visuomenėje, skirtingai nei valstietiškoje/amatininkiškoje, vaikui nebeskiria tokių svarbių socialinių ir ekonominių vaidmenų (darbo jėgos, socialinės garantijos senatvėje). Psichologiniams tėvystės poreikiams tenkinti šeimoje užtenka ir kur kas mažiau vaikų. Šio fakto įsisąmoninimas, priėmimas ir pateisinimas socialinėmis normomis lemia nuostatų dėl vaikų skaičiaus šeimoje pokyčius. Be to, labai didėja vaiko išlaikymo, lavinimo išlaidos. Kartu liberalėja ir socialinės vaikų skaičiaus šeimoje reguliavimo normos. Vyksta perėjimas nuo daugiavaikių šeimų prie vidutinių, o vėliau ir mažavaikių. Pradeda dominuoti dviejų ir trijų (vis rečiau trijų) vaikų šeimos. Po Antrojo pasaulinio karo, „santuokos aukso amžiaus" laikotarpiu (Festy, 1980; Sobotka, Toulemon, 2008), sparčiai mažėjo viengungių, ankstėjo santuokos ir vaikų gimdymas. Tokia prokreacinė elgsena paplito visose industrinėse šalyse. Susiformavo naujas prokreacinės ir matrimonialinės elgsenos modelis. Perėjimas nuo vėlyvų santuokų, dažnos viengungystės ir daugiavaikių šeimų prie ankstyvų santuokų, mažo viengungystės lygio ir vidutinių/mažavaikių šeimų industrinėse Europos šalyse, pagal Hajnal (1965) esančiose šiapus Sankt–Peterburgo–Triesto linijos, tarp jų ir Lietuvoje,

tapo universaliu reiškiniu. Industrinėje visuomenėje prokreacinis aktyvumas prasideda jauname amžiuje, trunka trumpiau ir baigiasi jaunesniame amžiuje nei agrarinėje visuomenėje.

Perėjimas prie naujo prokreacinės elgsenos modelio, be abejo, priklauso ir nuo visuomenės (šalies) raidos specifikos, jos perėjimo į industrinę visuomenę laiko ir tempų. Be to, karai, revoliucijos ir kiti socialiniai kataklizmai, kurių metu paprastai gimstamumas sumažėja (pvz., Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo ir pokario rezistencijos metais), deformuoja perėjimą prie naujo prokreacinės elgsenos modelio. Taigi pereinant iš agrarinės į industrinę visuomenę pereinama prie kito gimstamumo modelio.

Lietuvai būdingas ištęstas demografinis perėjimas (pirmasis). Lietuvoje gimstamumas pradėjo mažėti XIX ir XX a. sandūroje ir iki XX a. antros pusės mažėjo palengva, nes Lietuva iš agrarinės visuomenės į industrinę iki XX a. septinto dešimtmečio ėjo lėtais tempais. Tačiau XX a. septintame–aštuntame dešimtmetyje dėl Lietuvoje vykusios sparčios industrializacijos ir urbanizacijos pirmasis demografinis perėjimas baigėsi vos per 15–20 metų, ir aštuntame dešimtmetyje gimstamumas, pasiekęs paprastos gyventojų reprodukcijos lygį, maždaug dviem dešimtmečiams stabilizavosi (suminis gimstamumo rodiklis tuo laikotarpiu buvo artimas 2).

Prokreacinė elgsena antrojo demografinio perėjimo perspektyvoje. Pasibaigus pirmajam demografiniam perėjimui šalyse, anksčiau pasiekusiose aukštą industrinį išsivystymo lygį ir perėjusiose į postindustrinę, postmaterialistinę raidą, nuo XX a. septinto dešimtmečio vidurio gimstamumas nukrito žemiau paprastą gyventojų reprodukciją užtikrinančios ribos. Europos Sąjungos šalių suminio gimstamumo rodiklio vidurkis nuo XX a. paskutinio dešimtmečio vidurio artimas 1,5. Vakarų Europos ir kitose postmoderniose šalyse nuo XX a. septinto dešimtmečio vidurio prasidėjo naujas demografinės raidos etapas, kurio pagrindinis požymis yra gimstamumo sumažėjimas iki žemo ir labai žemo lygio. Tai vyksta iš esmės keičiantis šeimos institutui – vykstant šeimos transformacijai. Šį procesą Lesthaeghe ir Van de Kaa (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987, 1995, 1997, 1998, 1999, 2009) įvardijo antruoju demografiniu perėjimu. Postindustrinėse visuomenėse šeimos kuriamos vėliau, praktikuojamas gyvenimas kartu neregistravus santuokos, šeimos gana nestabilios, vaikai gimdomi vėliau, jų gimdoma mažiau, daug jų gimsta ne santuokoje, daugėja viengungių, bevaikių šeimų. Viso to pasekmė – labai mažas gimstamumas. Antrojo demografinio perėjimo teorijoje ypač akcentuojama demografinės elgsenos transformacija, naujo matrimonialinės ir prokreacinės (santuokinės ir gimstamumo) elgsenos modelio įsigalėjimas. Anot

šios teorijos pradininkų, septintas XX a. dešimtmetis žymi kokybiškai naujo Europos demografinės raidos etapo pradžią (Van de Kaa, 1987) ar net naują demografinį režimą (Macura ir kt., 2005). Antrojo demografinio perėjimo pradžia paprastai laikomi 1965 metai. Esminis antrojo demografinio perėjimo bruožas yra gimstamumo mažėjimas nuo lygio, užtikrinančio kartų kaitą, iki daug žemesnio lygio.

Antrojo demografinio perėjimo įvykių seka įvairiose šalyse turi specifinių bruožų: prasidėjo ne vienu metu, vyksta skirtingu nuoseklumu, tempu, ne visi pokyčiai reiškiasi vienodu intensyvumu. Be to, priklausomai nuo socialinių-ekonominių sąlygų (pvz., socialinių-ekonominių transformacijų Rytų ir Vidurio Europos šalyse), kultūrinių normų ir tradicijų, antrojo demografinio perėjimo esmę sudarantys santuokų (šeimos formavimo) ir gimstamumo pokyčiai įvairiose šalyse vyksta skirtinga trajektorija. Vidurio ir Rytų Europą, kartu ir Lietuvą šie pokyčiai pasiekė dešimto dešimtmečio pradžioje ir įvairiose sociodemografinėse grupėse plinta nevienodais tempais ir pagal skirtingus scenarijus.

Demografinio perėjimo teorijų kritika. Nors (pirmojo ir antrojo) demografinio perėjimo teorijos pripažintos ir gimstamumo tyrimuose plačiai naudojamos, nemažai yra ir oponuojančių idėjų, ypač dėl antrojo demografinio perėjimo. Antai dėl pirmojo demografinio perėjimo universalumo, jo koreliacijos su industrializacija ir urbanizacija kartais abejojama (Cleland, 1985; Coale, Watkins, 1986 ir kt.) ar išsakomas poreikis teorines idėjas, apibūdinančias šiuos ryšius (Mason, 1997), modifikuoti, antrojo demografinio perėjimo egzistavimą nemažai garsių demografų apskritai linkę neigti. Pasak Coleman (2004, 2005), dabar vykstantys demografinės elgsenos pokyčiai yra tik loginė (pirmojo) demografinio perėjimo tąsa. Panašios nuomonės apie vienintelio demografinio perėjimo (ar demografinės revoliucijos – Vishnevsky) buvimą laikosi ir Cliquet (1991), Vishnevsky (1991), Pavlik (1998), Livi Bacci (2001).

3.2. Pastarieji Lietuvos gimstamumo pokyčiai: trumpa makrolygmens indikatorių ir veiksnių apžvalga

3.2.1. Perėjimas prie mažo ir labai mažo gimstamumo: pagrindiniai indikatoriai

Gimstamumą iliustruojantys pagrindiniai demografinės statistikos rodikliai rodo, kad gimstamumo Lietuvoje pokyčių tempai ir mastai per pastaruosius aštuoniolika metų išties buvo didžiuliai. Labai sumažėjo gimstamumas. Absoliutus gimusių vaikų skaičius sumažėjo nuo 56,9

tūkst. 1990 m. iki 30,0 tūkst. 2002 m. (mažiausia šio rodiklio vertė). Vėliau gimusiųjų skaičius palengva ėmė didėti. 2008 m. gimė 35,1 tūkst. vaikų. Suminis gimstamumo rodiklis Lietuvoje pora dešimtmečių, iki 1990 m., buvęs artimas 2 arba didesnis, nuo 1991 m. ėmė sparčiai mažėti (nuo 2,02 1990 m. iki 1,24 2002 m.). Gimstamumas per vieną dešimtmetį sumažėjo nuo lygio, iki tol iš esmės užtikrinusio kartų kaitą, iki labai žemo lygio, lemiančio labai sparčią depopuliaciją. 2002–2005 m. suminis gimstamumo rodiklis nesiekė 1,3 (1,24–1,27), t. y. buvo labai žemo lygio *(the lowest low fertility)*. Nors vėliau, 2006–2008 m., suminis gimstamumo rodiklis palengva didėjo ir viršijo 1,3 lygį, tačiau iki šiol tebėra žemesnis nei 1,5 (2008 m. – 1,47) (Demografijos, 2006, 2009).

Gimdymai atidedami vyresniam amžiui. Nuo 1995 m. didėja vidutinis pirmą kartą gimdančios motinos amžius (1994 buvo 23,04, 2008 m. – 25,18 metų) (Demografijos, 2006, 2009).

Per pastaruosius aštuoniolika metų labai padidėjo ne santuokoje gimusiųjų vaikų dalis: 1990 m. jų dalis iš bendro gimusiųjų skaičiaus sudarė 7 %, šiuo metu siekia beveik 30 % (2008 m. – 28,5 %). Sparčiausiai didėja dalis vaikų, gimusių kohabituojančiose porose, – nuo 2 % 1990 m. iki 20,5 % 2008 m. (Demografijos, 2006, 2009).

Šių pagrindinių gimstamumą apibūdinančių rodiklių dinamika per pastaruosius aštuoniolika metų iliustruoja ėjimą prie naujo gimstamumo modelio, jau keli dešimtmečiai būdingo Vakarų šalims, kuriose vyksta antrasis demografinis perėjimas (gimstamumo mažėjimas iki kartų kaitos neužtikrinančio lygio, gimdymų atidėjimas vyresniam amžiui, ne santuokoje gimusių vaikų daugėjimas). Ar šiuos reiškinius Lietuvoje sąlygoja veiksniai, įvardijami antrojo demografinio perėjimo teorijoje (Van de Kaa, 1987)? Lietuvos gimstamumo pokyčių veiksnius leidžia įvardyti pastarųjų beveik dvidešimties metų Lietuvos šeimos ir gimstamumo tyrimai, paremti makrolygmens (einamosios demografinės statistikos) ir mikrolygmens (sociodemografinių apklausų ir gyventojų surašymo) duomenimis ir kontekstine informacija (socialine, ekonomine, kultūrine, politine ir pan.). Toliau pateikiama modifikuota keleto Lietuvos žemo gimstamumo veiksnių studijų santrauka (Stankūnienė, Jasilionienė, 2008; Stankūnienė, 2007; Stankūnienė, 1997).

3.2.2. Mažo ir labai mažo gimstamumo veiksniai

Labai spartų ir reikšmingą gimstamumo sumažėjimą Lietuvoje lėmė daugybė įvairios prigimties veiksnių, besireiškiančių skirtingu laiku, seka, intensyvumu ir skirtingai veikiančių prokreacinės elgsenos kaitą. Tai

ir veiksniai, kurie labiausiai nulėmė šeimos transformaciją ir gimstamumo sumažėjimą iki žemo lygio Vakarų šalyse, vadinami antrojo demografinio perėjimo veiksniais (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987 ir kt.). Tai ir specifiniai veiksniai, būdingi tik postkomunistinėms šalims, per trumpą laikotarpį perėjusioms į rinkos ekonomiką ir įgavusioms demokratinės visuomenės bruožų. Tai ir nacionalinio lygmens veiksniai, pasireiškiantys savita specifika intensyvių visuomenės transformacijų laikotarpiu.

Visi veiksniai atspindi senų ir naujų kintančios visuomenės sąlygų poveikį demografinei, konkrečiai – prokreacinei elgsenai. Pastarųjų transformacijų laikotarpiu visos viešojo ir privačiojo gyvenimo sferos kito iš esmės ir labai sparčiai. Kaitą lėmė įvairaus lygmens veiksniai, keičiantys ir prokreacinę elgseną. Veiksniai labai įvairūs, tarpusavyje susipynę, o jų raiškos trukmė skirtinga, taigi identifikuoti jų poveikį gimstamumo sumažėjimui labai sudėtinga. Tačiau turima teorinio ir empirinio pobūdžio informacija leidžia veiksnius struktūrinti ir išskirti pagrindines jų grupes: *ekonominiai* veiksniai (ekonominės transformacijos, ekonominis nuosmukis ir krizės, nedarbas, mažos pajamos, skurdo paplitimas ir pan.); socialinių ekonominių *transformacijų neigiamų pasekmių* veiksniai (deprivacija, anomija ir pan.; Philipov, 2001, 2002); įvairūs iš sovietinės sistemos *paveldėti* ekonominio, struktūrinio ir kultūrinio pobūdžio veiksniai (būsto trūkumas, orientacija į paternalistinę valstybės paramą šeimoms ir pan.); *demografinio pobūdžio* veiksniai (intensyvi jaunimo migracija, aukštas jauno ir vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo lygis, šeimos ir gimstamumo modelio kaita); *vertybių, naujų technologijų ir rinkos santykių* veiksniai (demografinėse teorijose įvardijami kaip antrojo demografinio perėjimo veiksniai), savitai besireiškiantys transformacinėje postsovietinėje aplinkoje (individualizacija, emancipacija, pasirinkimo laisvė, sekuliarizacija, modernioji kontracepcija, kt.; Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986; Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 1995; Surkyn, Lesthaeghe, 2004 ir kt.); *politiniai* veiksniai (socialinė politika, paramos šeimai politika).

Ekonominiai veiksniai labai didelį poveikį prokreacinės elgsenos pokyčiams Lietuvoje akivaizdžiai turėjo ekonominių transformacijų etapo pradžioje ir to meto didžiulio ekonominio nuosmukio laikotarpiu (spartus gyvenimo lygio kritimas, staigus užimtumo galimybių sumažėjimas ir kt.), ypač 1990–1995 m. Tuo metu būtent jie buvo svarbiausia postūmio jėga, lėmusi gimstamumo mažėjimo ir vaikų gimdymo atidėjimo vyresniam amžiui pradžią. (Ekonominiai veiksniai buvo svarbūs ir vėliau, tačiau jie jau turėjo kitą prasmę.) Gimstamumo mažėjimą suintensyvino praėjusio dešimtmečio pabaigos ekonominė krizė (Stankūnienė, 2007).

Be to, esant didelei visuomenės turtinei stratifikacijai, ekonominis veiksnys selektyviai veikia įvairias socialines grupes. Visuomenės segregacija (pagal teritorinį/regioninį, socialinį, demografinį pjūvį) pagal galimybes tenkinti įvairius poreikius kai kuriuos visuomenės segmentus (pvz., kaimo gyventojus) stumia į ekonominės gerovės paribius (pajamų, apsirūpinimo būstu, galimybių lavinti vaikus ir pan. požiūriu). Disbalansas tarp poreikių ir jų tenkinimo galimybių nemažą dalį visuomenės verčia riboti prokreacinių ketinimų realizavimą.

Daliai (pasyvesnei) visuomenės svarbūs veiksniai, ribojantys prokreacinę elgseną, ypač pradiniame pertvarkų etape, buvo *neigiamos* socialinių ekonominių *transformacijų pasekmės*, besireiškiančios deprivacija ar anomija (Philipov, 2001, 2002; Philipov, Dorbritz, 2003), t. y. sutrikimu prarandant kai kurias buvusias socialines garantijas (pvz., garantiją į darbą ir pan.), nesugebėjimu prisiderinti prie rinkos sąlygų bei naujų vertybių ir normų.

Labai svarbūs ir iš sovietinės sistemos *paveldėti* ekonominio, struktūrinio ir kultūrinio pobūdžio veiksniai (prokreacinę elgseną ypač riboję transformacijų pradžioje): paveldėtas didžiulis būstų trūkumas, hipertrofavęs jų kainas ir labai ribojęs apsirūpinimo galimybes; visuomenėje (bent jau tarp kai kurių jos dalių) išlikusi orientacija į paternalistinę valstybės socialinę politiką riboja šeimų/individų aktyvumą siekiant atlikti šeimos funkcijas; konfliktas tarp tradicinių/patriarchalinių nuostatų (viešojoje ir privačiojoje sferoje) ir moterų emancipacijos ir pan.

Labai svarbus *demografinis* veiksnys, koreguojantis prokreacinę elgseną, yra didžiulis jaunimo emigracinis aktyvumas (didžiuliai įvairaus pobūdžio migracijos srautai: trumpalaikė, nedeklaruota, cirkuliacinė migracija ir pan.; transnacionalinių šeimų paplitimas). Vykstanti šeimos transformacija (santuokų ir gimdymų atidėjimas vyresniam amžiui, kohabitacijos plitimas ir pan.) savo ruožtu yra labai svarbus demografinis veiksnys, lemiantis gimstamumo lygio svyravimus (labai mažinantis gimstamumą per pradinį prokreacinės elgsenos atidėjimo vyresniam amžiui etapą, o vėliau, pradėjus reikštis gimdymų atidėjimo kompensacinio periodo efektui, – didinantis gimstamumo rodiklius).

Minėti veiksniai Lietuvai, kaip ir kitoms postkomunistinėms šalims, yra labai svarbūs. Tačiau šiuo metu jie yra jau tik papildomi veiksniai, didinantys šeimos transformacijos tempus ir lemiantys žemą ar net labai žemą gimstamumo lygį. Šiuo metu matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos pokyčius Lietuvoje labiausiai veikia *kultūriniai (vertybių pokyčių) ir naujų technologijų (moderniosios kontracepcijos)* veiksniai*,* antrojo demografinio perėjimo teorijoje įvardyti kaip svarbiausi pastaruosius šeimos ir gimstamumo pokyčius lemiantys veiksniai (Lesthaeghe, Van de Kaa,1986; Van de

Kaa, 1987; Jonkarytė, 2002). Tai didėjanti visuomenės individualizacija, emancipacija, liberalėjančios vertybinės nuostatos ir elgsenos normos, sekuliarizacija, modernioji kontracepcija (Van de Kaa, 1987). Jie prieš keturis dešimtmečius šeimos transformaciją inicijavo Vakarų šalyse (pirmiausia Šiaurės Europos, netrukus Vakarų Europos, vėliau Pietų Europos), o nuo praėjusio dešimtmečio pradėjo reikštis ir Vidurio bei Rytų Europos šalyse. Jų raiška Lietuvoje šiuo metu akivaizdi. Įsitvirtinant/įsitvirtinus rinkos santykiams vis labiau individualistinė tampa visuomenė, demokratėjant visuomenei didėja savirealizacijos, pasirinkimo galimybės ir gyvenimo būdo įvairovė, įsitvirtina moderniosios vertybinės nuostatos ir elgsenos normos. Iš esmės kintanti kontracepcinė elgsena modifikuoja šeimos formavimo strategiją, partnerių santykius, o kartu ir prokreacinę elgseną.

Kaip rodo kitų šalių patirtis, tinkamai pasirinkus priemonių komplektą ir prioritetus, svarbus gimstamumo raidos pokyčių veiksnys gali būti valstybės vykdoma *šeimos politika*. Tačiau Lietuvoje dėl nenuoseklumo, fragmentiškumo ir situacijai neadekvačių prioritetų bei priemonių teigiamo poveikio prokreacinės elgsenos pokyčiams iki pastarojo meto šeimos politika neturėjo. Unikalūs pastarųjų poros metų Lietuvos šeimos politikos eksperimentai gali pasireikšti trumpalaikiais gimstamumo lygio svyravimais ir teikti originalios politikos veiksnio poveikio gimstamumui patirties.

3.3. Duomenys ir tyrimo metodai

Tolesnės analizės metu, remiantis gimstamumo teorinėmis prieigomis, *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis ir naudojant įvairius demografinius skaičiavimus bei statistinius metodus (logistinė regresija), tiriamas prokreacinės elgsenos modelio kitimas, turimų vaikų ir norimo vaikų skaičiaus skirtumai pagal sociodemografines charakteristikas, vertinami prokreacinius ketinimus lemiantys veiksniai ir tikėtinos galimos apsisprendimo dėl prokreacinės elgsenos pasekmės įvairioms gyvenimo sritims.

Vertinant prokreacinės elgsenos modelio pokyčius tirta prokreacinės elgsenos kalendoriaus ir strategijos kaita pagal kartas. Tiriant prokreacinės elgsenos kalendorių naudota informacija apie amžių pirmo ir antro vaiko gimdymo metu (namų ūkio schema 110b ir 216b kl.) ir remiantis kumuliaciniais procentais vertintas vaikų gimdymo amžiaus pasikeitimas (gimstamumo „jaunėjimas“ vyresnėse ir gimstamumo „senėjimas“ jaunesnėse kartose) pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo kontekste. Tiriant prokreacinės elgsenos strategijos pokyčius analizuotas matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos debiuto sąryšis antrojo demografinio perėjimo kontekste:

naudoti duomenys apie tėvų santuokinį statusą pastojimo ir vaiko gimdymo metu (namų ūkio schema ir 302a, 216b, 326, 327a, 327b, 330, 331 kl.).

Tiriant prokreacinę elgseną buvo analizuoti turimų vaikų skaičiaus (namų ūkio schema ir 213 kl.) skirtumai pagal kartas (104b kl.), lytį (103 kl.), išsilavinimą (120 kl.), gyvenamąją vietovę (2a kl.), santuokinį statusą (namų ūkio schema ir 302a kl.).

Tiriant prokreacinius lūkesčius analizuotos nuostatos dėl ketinimo turėti vaiką/dar vaikų ir jų susilaukimo laiko (nori vaiko/dar vaikų dabar – 602, 611 kl.; nori vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus – 622 kl.; nori vaiko/dar vaikų vėliau – 624 kl.; nenori vaikų – 624 kl.); vertintas norimas vaikų skaičius (namų ūkio schema, 213, 602, 626, 630 kl.) pagal kartas, lytį, išsilavinimą (104b, 103, 120 kl.), gyvenamąją vietovę (2a kl.), santuokinį statusą (namų ūkio schema ir 302a kl.); analizuoti ketinimai susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus (622 kl.); vertintos sąlygos, nuo kurių priklausytų sprendimas turėti ar neturėti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus (628 kl.) ir galimos pasekmės įvairiose gyvenimo srityse per artimiausius trejus metus susilaukus vaiko/dar vaikų (627 kl.).

Vertinant pozityvių prokreacinių ketinimų veiksnius taikyta logistinė regresija. Siekiant įvertinti statistinius sąryšius tarp nepriklausomų kintamųjų ir prokreacinių ketinimų per artimiausius trejus metus susilaukti vaikų buvo taikoma dvinarė logistinė regresija. Remiantis teorinėmis prieigomis, kontekstine informacija ir įvairių tyrimų, atliktų Lietuvoje ir kitose šalyse, rezultatais per pirminį logistinės regresijos skaičiavimų etapą iš tyrimo anketos buvo parinkti kintamieji – hipotetiniai veiksniai, galintys daryti įtakos prokreacinėms nuostatoms ir elgsenai.

Priklausomam kintamajam („Ar Jūs ketinate susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus?“) suteiktos dvi reikšmės: 1 – ketina turėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus *(„tikrai taip*“, *„tikriausiai taip“),* 0 – neketina turėti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus *(„tikrai ne“, „tikriausiai ne“*) (622 kl.: 1, 2 = 0; 3, 4 = 1). Vertinimai atlikti teiginio *„ketina turėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus“* atžvilgiu.

Nepriklausomi kintamieji:

a) Gimimo kohortos (104b kl.).
b) Brolių/seserų skaičius (566 kl.).
c) Išsilavinimas (120 kl.). Reikšmės: žemas (atsakymai: 9, 10, 11, 12, 13); vidurinis (atsakymai: 4, 5, 6, 7, 8); aukštasis (atsakymai: 1, 2, 3).
d) Gyvenamoji vieta (2a kl.).

e) Ketinimai mokytis (123, 124 kl.). Reikšmės: mokosi – (atsakydamas į 123 kl. pasirinko 1); ketina mokytis – (atsakydamas į 123 kl. pasirinko 2 ir į 124 kl. – 3 arba 4); nesimoko ir neketina – (atsakydamas į 123 kl. pasirinko 2 ir į 124 kl. – 1 arba 2).
f) Vidutinis kambarių skaičius asmeniui (namų ūkio narių skaičius iš anketos, namų ūkio schemos ir apie kambarių skaičių būste – iš 114 kl.).
g) Santuokinis statusas (namų ūkio schema ir 302a kl.). Reikšmės: susituokę/susituokusios – (partneris nurodytas namų ūkio schemoje ir atsakydamas į 302a kl. pasirinko 1; kohabituoja – partneris nurodytas namų ūkio schemoje ir atsakydamas į 302a kl. pasirinko 2; kita – partneris nenurodytas namų ūkio schemoje).
h) Užimtumas (801 kl.). Reikšmės: dirba (11, 12, 13 atsakymai); bedarbis (atsakymas – 3); ekonomiškai neaktyvus (2, 4–10 atsakymai).
i) Santuokų/partnerysčių skaičius (partneris nurodytas namų ūkio schemoje ir partnerysčių skaičius iš anketos skyriaus „Partnerystės istorija“ – 325–336 kl.).
j) Vertybiniai klausimai iš anketos skyriaus „Vertybinės orientacijos ir požiūriai“: *„Tik turėdama vaikų moteris gali visai save realizuoti“* (1107e kl.); *„Tik turėdamas vaikų vyras gali visai save realizuoti“* (1107f kl.).
k) Aplinkinių nuomonė dėl vaikų turėjimo (629a, 629b, 629c kl.). Reikšmės: „*Visi mano, kad reikėtų turėti vaiką/dar vaikų*“ (į visus 629a, 629b, 629c klausimus atsakymai yra 1 arba 2); „*Visi mano, kad nereikėtų turėti vaiko/dar vaikų*“ (į visus 629a, 629b, 629c klausimus atsakymai yra 4 arba 5); „*Visi mano, kad nei reikėtų, nei nereikėtų turėti vaiko/dar vaikų*“ (visi kiti atsakymų į 629a, 629b, 629c klausimus deriniai).
l) Pragyvenimo lygis – pakanka ar nepakanka pragyvenimo lėšų (1002 kl.). Reikšmės: sunkiai (1 arba 2 atsakymas į 1002 kl.); gana sunkiai (3 atsakymas į 1002 kl.); gana lengvai (4 atsakymas į 1002 kl.); lengvai (5 arba 6 atsakymas į 1002 kl.).

Skaičiavimo metu paaiškėjo, kad kai kurie iš parinktų veiksnių prokreaciniams ketinimams neturi įtakos arba daro labai nedidelę įtaką, todėl per optimalaus (geriausiai atitinkančio turimus duomenis) modelio paieškos procesą jie buvo eliminuoti. Tolesnei analizei buvo sudaryti trys modeliai, leidžiantys labiau išryškinti kintamųjų svarbą 1960–1987 m. gimimo respondentų prokreaciniams ketinimams: A modelis – visi atitinkamo

amžiaus respondentai; B modelis – vaikų (biologinių) neturintys respondentai (duomenys apie biologinių vaikų skaičių – iš namų ūkio schemos ir atskirai gyvenančių biologinių vaikų (213 kl.)); C modelis – respondentai, turintys vieną vaiką (biologinį).

3.4. Prokreacinės elgsenos strategijos kitimas

Kartų ir lyčių tyrimas teikia papildomas galimybes suprasti prokreacinės elgsenos kitimą retrospektyvoje, dabartiniu metu, o remiantis prokreacinių ketinimų dimensijomis ir bandyti projektuoti jos kitimo ateityje scenarijus. Šiame skirsnyje, derinant *Kartų ir lyčių tyrimo* ir individualius 2001 m. gyventojų surašymo duomenis, analizuojamas 1926–1988 m. gimusių kartų prokreacinės elgsenos strategijų kitimas pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo teorijų kontekste.

3.4.1. Prokreacinės elgsenos kalendoriaus kitimas pagal kartas

Prokreacinės elgsenos modelio kaita: prokreacinės elgsenos debiuto kalendoriaus kitimas pagal kartas. Analizuojamos kartos reproduktyvaus amžiaus sulaukė labai skirtingomis sąlygomis. Pačios vyriausios kartos subrendo ir į suaugusiųjų gyvenimą perėjo Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais, iš esmės keičiantis politinei, socialinei-ekonominei, kultūrinei aplinkai, Lietuvai patenkant į autoritarinio režimo ir centralizuoto ūkio valdymo erdvę, dar tebevyraujant agrarinei gamybai ir kaimiškajam gyvenimo būdui; vidurinės kartos brendo industrializacijos ar industrinės raidos periodu, jau pradėjus dominuoti ir įsitvirtinus miestietiškam gyvenimo būdui, tebesitęsiant komunistinei visuomenės sanklodai; pačios jauniausios – politinių, ekonominių ir socialinių transformacijų periodu, pereinant į rinkos santykiais ir demokratiniais principais grįstą visuomenę, priimdamos modernios/postmodernios visuomenės raidos iššūkius ir gyvenimo stilių. *Demografinės raidos kontekste vyriausios kartos dar buvo pirmojo demografinio perėjimo dalyvės, vidurinės – potranzicinio (post-transitional), o jauniausiosios yra antrojo demografinio perėjimo pradininkės ir aktyvios veikėjos.* Atitinkamai analizuojamoms kartoms būdingi skirtingi prokreacinės elgsenos modeliai. Be to, analizuojamos kartos buvo ir kintančio matrimonialinės elgsenos modelio dalyvės. Vyriausiosios kartos dar dalyvavo perėjimo nuo „europinio santuokos“ modelio (vėlyvų santuokų ir didelės dalies nesusituokusių), ilgą laiką būdingo Europos šalims (ir Lietuvai), esančiai šiapus Sankt–Peterburgo–Triesto linijos (Hajnal, 1965), prie tradicinio šeimos formavimo modelio (ankstyvų ir universalių santuokų) pabaigoje; vidurinės kartos iš esmės visuotinai praktikavo pastarąjį matrimonialinės elgsenos modelį, o

jauniausiosios kartos staiga pasuko moderniojo šeimos formavimo modelio link (šeimos deinstitucionalizacijos, vėlyvų santuokų). Lietuvoje vis dar išliekant glaudžiam ryšiui tarp santuokų ir gimdymų, tiek prokreacinės, tiek ir matrimonialinės elgsenos modelių kitimas atspindi prokreacinės elgsenos strategijos, kuri papildomai buvo dar koreguojama specifinių konkretaus periodo Lietuvos sąlygų, kaitą.

Taigi įvairių analizuojamų 1926–1988 m. gimimo kartų vyrų ir moterų prokreacinės elgsenos istorijos nemažai skiriasi: skiriasi nors kartą gimdžiusiųjų dalis ir prokreacinio debiuto kalendoriaus (pirmo vaiko gimdymo amžius) trajektorija. Moterų, gimdžiusių pirmą vaiką, kaupiamieji procentai, sulaukus 45 metų amžiaus, padidėjo nuo 82 % tarp gimusių 1926–1929 m. iki 92 % – tarp gimusių 1955–1959 m., vyrų – atitinkamai nuo 84 iki 90 %. Kuo jaunesnė karta, tuo pagimdytų pirmų vaikų maksimalios kaupiamųjų procentų reikšmės pasiekiamos esant vis jaunesnio amžiaus, t. y. kuo jaunesnė karta, tuo pirmieji vaikai buvo gimdomi vis jaunesnio amžiaus, jaunesniame amžiuje baigiamas kiekvienos kartos prokreacinės elgsenos debiutas ir vis didesnė dalis kiekvienos jaunesnės kartos moterų yra gimdžiusi bent vieną vaiką. Taigi kuo jaunesnė 1926–1959 m. gimimo karta, tuo prokreacinės elgsenos debiutas buvo vis ankstesnis ir intensyvesnis, o pirmo vaiko kaupiamųjų procentų pasiektos reikšmės – vis didesnės (3.1 pav.).

Pačios vyriausios kartos, patekusios į tyrimą, dar iš dalies atstovavo agrarinės visuomenės prokreacinės elgsenos modeliui, tačiau jau su pažengusio pirmojo demografinio perėjimo požymiais. 1926–1934 m. (ypač 1926–1929 m.) gimimo kartos, lyginant su paskesnėmis, prokreacinę elgseną pradėjo dar gerokai vėliau, ir gerokai didesnė jų dalis, sulaukusi 45 metų amžiaus, vaikų neturėjo.

Lietuva, ilgai išlikusi agrarine šalimi ir iki XX a. vidurio priklausiusi vėlyvų santuokų bei didelės nesusituokusiųjų dalies europinių santuokų modelio paplitimo erdvei (Hajnal, 1965), tebeturėjo, kaip paaiškėjo ištyrus vyriausias kartas (labiausiai – gimusią iki 1929 metų), vėlyvų santuokų ir agrarinėms visuomenėms būdingų norminių prokreacinės elgsenos požymių. Tačiau vyresnių kartų suvėlintas prokreacinės elgsenos kalendoriaus modelis galėjo būti ne tik dėl išlikusios agrarinei visuomenei būdingos elgsenos iki tol vyravusioje vėlyvų santuokų aplinkoje, bet ir dėl karo, pokario rezistencijos, trėmimų, kolektyvizacijos nulemtų vėlesnių santuokų, o kartu ir vėlesnės prokreacinės elgsenos pradžios. Šios kartos gimdžiusių/turinčių pirmus vaikus dalis sulaukus 40–45 metų gerokai mažesnė nei paskesnių kartų.

3.1 pav. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal vyrų ir moterų amžių ir kartas

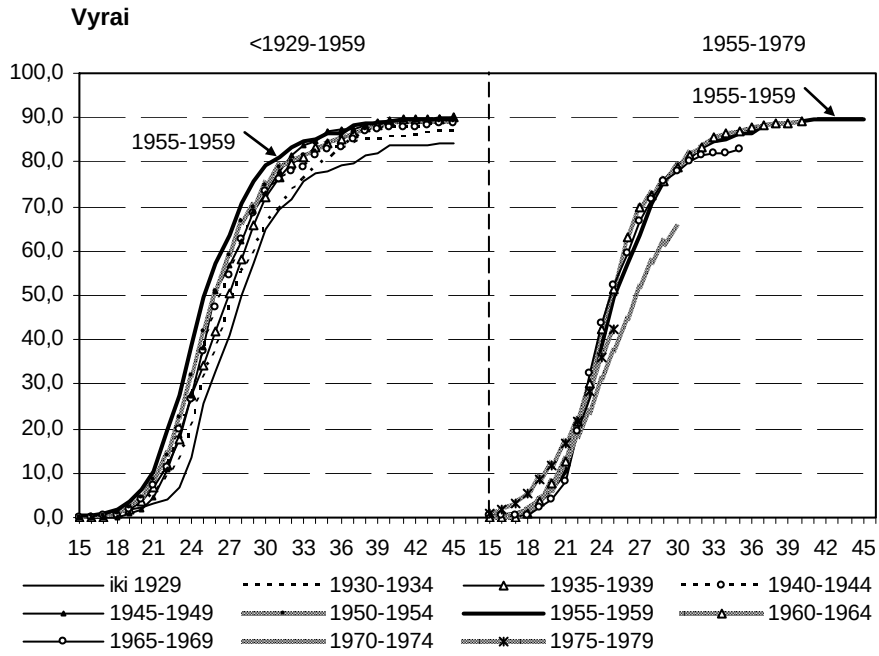

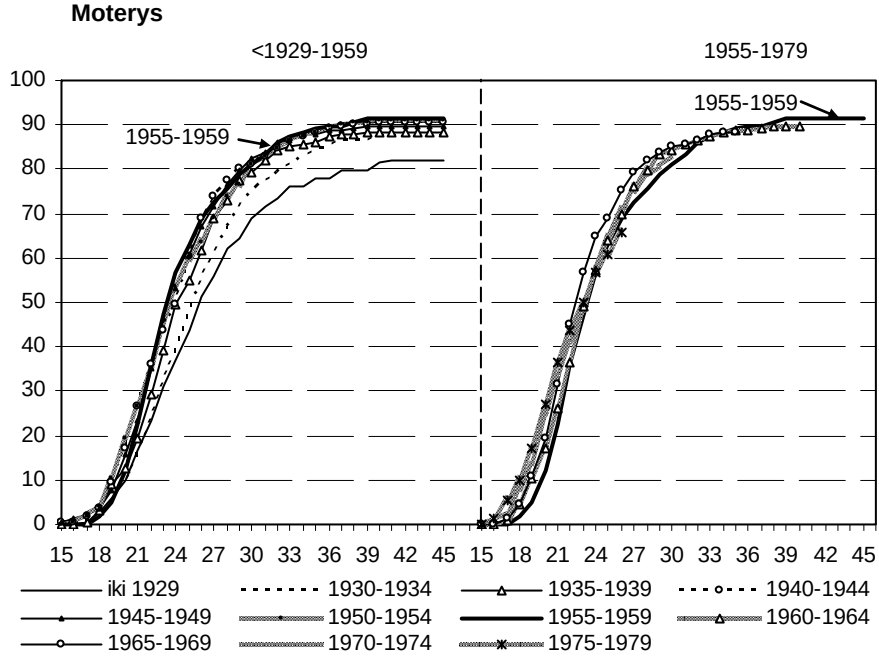

Ketvirtame dešimtmetyje (1930–1934 ir 1935–1939 m.) gimusių kartų prokreacinės elgsenos debiutas jaunėjo ir intensyvėjo, tačiau jis dar buvo vėlesnis ir žemesnio lygmens nei paskesnių. Tai galėjo būti susiję su demografinės elgsenos deformacijomis pradiniame staigaus posūkio į industrinę visuomenę etape. Šešto dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje prasidėjusią intensyvią industrializaciją ir urbanizaciją lydėjo didžiuliai migraciniai srautai iš kaimiškųjų teritorijų į atstatomus ir plečiamus miestus. Jie ypač palietė ketvirto dešimtmečio pradžioje gimusią kartą. Kaip žinia, migracija kuriam laikui suspenduoja prokreacinę elgseną.

Taigi ketvirto dešimtmečio gimimo kartos (labiau – gimusios dešimtmečio pradžioje) dar pasižymėjo sulėtinta prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos pradžia (kuri buvo būdinga ir ankstesnėms kartoms (Stankūnienė, 2006), tačiau nuo maždaug 25 metų (nuo šešto dešimtmečio vidurio, t. y. prasidėjus ramesniam Lietuvos raidos etapui) šios kartos prokreacinės elgsenos debiutas suaktyvėja ir, baigiantis reproduktyviam amžiui, jau akivaizdžiai yra artimas jaunesnėms kartoms (gimusioms penktame ir šeštame dešimtmetyje), pradedančioms atstovauti ar jau atstovaujančioms naujam prokreacinės elgsenos modeliui, kuriam būdingas ankstyvas ir intensyvus prokreacinis kartos debiutas, maksimalios prokreacinio aktyvumo reikšmės, nedidelė negimdžiusiųjų dalis.

Šešto dešimtmečio pabaigoje (moterų ir septintame dešimtmetyje) gimusios kartos prokreacinė elgsena pasižymi jauniausiu debiutu, anksti (apie 30 metų) pasiekiamais dideliais (vyrų arti 80 %, moterų per 80 %), o sulaukus 40 metų – labai dideliais (apie/per 90 %) prokreacinio aktyvumo kaupiamaisiais procentais ir atitinkamai mažiausia negimdžiusių/neturinčių vaikų dalimi. Tai kartos, kurių reproduktyvus amžius arba bent jau pirmųjų vaikų gimdymo laikotarpis truko potranziciniu periodu ir baigėsi iki pastarojo, prasidėjusio su antruoju demografiniu perėjimu XX a. paskutiniame dešimtmetyje, prokreacinės elgsenos modelio kitimo pradžios.

Taigi vėlesnės kartos vis labiau įgavo prokreacinės elgsenos požymių, būdingų visuomenėms, egzistuojančioms, kai baigiasi pirmasis demografinis perėjimas *(post-transitional fertility)*: anksti pradedama prokreacinė elgsena ir anksti pasiekiamos maksimalios kartos prokreacinės elgsenos debiuto rodiklių reikšmės (3.1 pav.).

Šiuo laikotarpiu Lietuvoje pasikeitė ir matrimonialinės elgsenos modelis: Lietuva „atsisveikino“ su europiniu vėlyvų ir neuniversalių santuokų modeliu ir įgavo vadinamojo „santuokos aukso amžiui“ būdingų tradicinio šeimos formavimo modelio požymių, kai anksti tuokia-

masi ir gimdoma ir anksti pasiekiamas labai aukštas santuokystės lygis. Šis laikotarpis Lietuvoje gerokai išsitęsė – truko apie tris dešimtmečius (septintame–devintame) ir modeliavo nuo ketvirto dešimtmečio pabaigoje–penkto dešimto dešimtmečio pradžioje iki septinto dešimtmečio pabaigoje gimusių kartų prokreacinės elgsenos debiuto kalendoriaus trajektorijas.

Nuo 1970 m. gimusios kartos prokreacinės elgsenos debiuto trajektorija pradeda keistis. Palyginti su ankstesnėmis kartomis, aštuntame dešimtmetyje gimusiųjų prokreacinės elgsenos debiuto kaupiamųjų procentų kreivės yra žemesnės, t. y. prokreacinės elgsenos debiuto aktyvumas jaunąme amžiuje mažėja ir geriausiu atveju jis nukeliamas vyresniam amžiui. Šios kartos jau ima atstovauti naujam prokreacinės elgsenos modeliui, būdingam antrajam demografiniam perėjimui. Prasideda prokreacinės elgsenos debiuto „senėjimas“ – nukėlimas vyresniam amžiui, o gal ir prokreacinės elgsenos aktyvumo mažėjimas. Tačiau antrojo demografinio perėjimo paveiktos kartos dar nebaigė prokreacinės elgsenos periodo, todėl dar negalima besąlygiškai teigti, kad pereinama į mažesnio gimstamumo režimą.

Prokreacinės elgsenos modelio kaita: antrųjų vaikų gimimo kalendoriaus kitimas pagal kartas. Analizuojamų kartų vyrų ir moterų prokreacinės elgsenos istorijos susilaukiant antrųjų vaikų yra gerokai mažiau „išsibarsčiusios“ (3.2 pav.). Visų kartų, išskyrus pačias jauniausias, vyrų ir moterų antrų vaikų gimimo kalendoriaus kaupiamųjų procentų kreivės yra panašios formos ir iki 45 metų amžiaus pasiekia panašias maksimalias reikšmes – apie 50–60 %. Tai kartos, kurios atstovavo pasibaigusio pirmojo demografinio perėjimo laikotarpio gana stabiliam ir artimam paprastą gyventojų reprodukciją užtikrinančiam gimstamumui, t. y. kada vidutinis vaikų skaičius buvo artimas dviem. Tačiau jauniausių kartų antro vaiko turėjimo kreivės akivaizdus slinkimas žemyn (vyrų jau gana jauname amžiuje), palyginti su vyresnėmis kartomis, rodo ne tik kintantį prokreacinės elgsenos kalendorių – vyresnį amžių, kada gimdomi antrieji vaikai, bet ir mažėjantį gimstamumą – vis mažesnė šių kartų moterų ir vyrų dalis sulaukus tam tikro amžiaus, palyginti su vyresnėmis kartomis, turi du vaikus. Tai galbūt ir yra antrojo demografinio perėjimo požymiai, kai gimstamumas ne tik „senėja“, bet ir mažėja iki žemo lygio. Tačiau, kaip jau buvo aptarta pirmoje dalyje, Lietuvoje tai gali iliustruoti ne tik antrojo demografinio perėjimo reiškinius, bet ir specifinių laikinų, transformaciniam periodui būdingų ar dar išlikusių sovietmečio palikimo veiksnių poveikį.

3.2 pav. Antro vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal vieną vaiką turinčių vyrų ir moterų amžių ir kartas

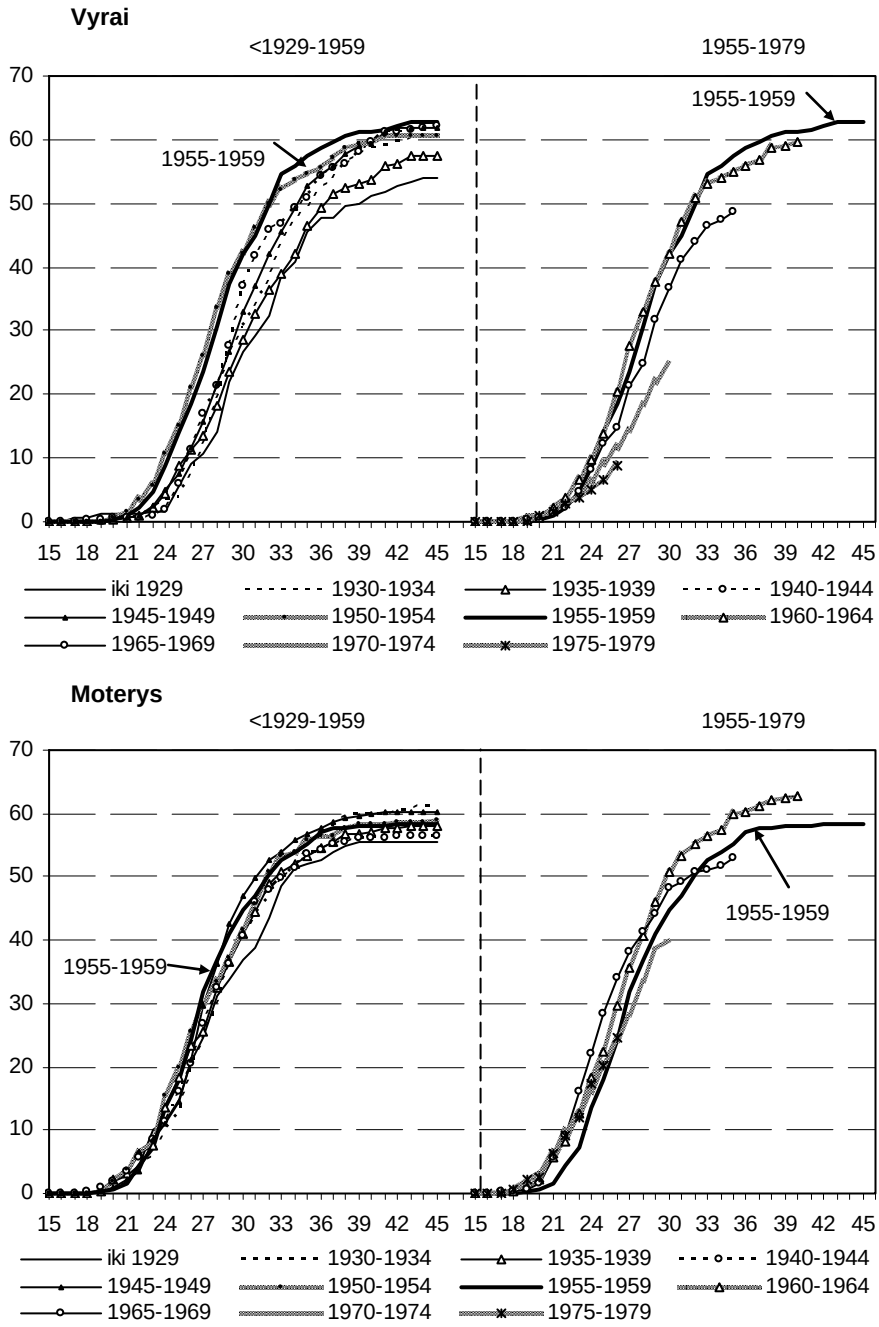

3.4.2. Prokreacinės elgsenos debiuto kalendoriaus trajektorijos pagal išsilavinimą

Kartų ir lyčių tyrimo rezultatai dėl per mažų skaičių neleidžia detaliai analizuoti prokreacinės elgsenos debiuto kalendoriaus trajektorijų pagal išsilavinimą, todėl pasitelkiami gyventojų surašymo duomenys. Toks *Kartų ir lyčių tyrimo* ir gyventojų surašymo duomenų derinimas yra logiškas ir pateisinamas, nes tyrimas yra reprezentatyvus, o iš šių dviejų duomenų šaltinių gautų rezultatų sudarytos prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos pagal amžių yra labai panašios (3.1 pav.; Stankūnienė, 2006). Kartų surašymo duomenys, teikdami informaciją apie visą šalies populiaciją, leidžia geriau suprasti, kaip prokreacinės elgsenos kitimo strategijas formuoja kultūriniai veiksniai, pasireiškiantys gyventojų struktūrose (šiuo atveju – susijusiose su išsilavinimo lygio pokyčiais).

Surašymo duomenys leido atskleisti, kad prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos pagal amžių visos šalies mastu labiausiai keitėsi dėl *moterų, turinčių vidurinį išsilavinimą, prokreacinės elgsenos pokyčių.* Būtent šio išsilavinimo moterų prokreacinės elgsenos debiuto trajektorija pagal kartas keičiasi labiausiai. Didžiausi prokreacinės elgsenos debiutų pagal amžių trajektorijų pasikeitimai vyko tarp moterų, turinčių vidurinį išsilavinimą, gimusių penktą ir šeštą dešimtmetį (tai iliustruoja 1940 ir 1950 m. gimimo kartų tyrimo rezultatai). Jų prokreacinės elgsenos debiutas, palyginti su 1930 m. gimusių moterų karta, gerokai ankstesnis ir intensyvesnis. Pavyzdžiui, 1930 m. gimusių moterų, įgijusių vidurinį išsilavinimą, pirmo vaiko susilaukusių iki 25 metų amžiaus, buvo 46 %, tarp gimusiųjų 1940 m. tokių buvo 62 %, 1950 m. – 77 %. Vėliau – šeštą, septintą ir net aštuntą dešimtmetį – gimusių moterų prokreacinės elgsenos debiuto pagal amžių trajektorijos gana panašios, kaip ir gimusiųjų 1950 m. (didžioji šių moterų dalis pirmuosius vaikus gimdė 1970–1980 m., kada gimstamumas Lietuvoje buvo gana stabilus). 1975 m. gimusių moterų kartos pirmų vaikų gimdymo kreivė pagal amžių jau iliustruoja gimstamumo modelio kitimo pradžią – gimdymų atidėjimą vyresniam amžiui, ir tai jau atspindi pastarųjų metų gimstamumo pokyčius.

Panašūs pirmo vaiko gimdymo trajektorijų pagal motinos amžių pokyčiai vyko ir tarp moterų, turinčių bet kurį kitą išsilavinimą, išskyrus aukštąjį. Būtent moterys, įgijusios aukštąjį išsilavinimą, savo prokreacine elgsena labiausiai išsiskiria iš visų kitų moterų. Įvairių kartų moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, prokreacinės elgsenos debiuto trajektorijos skiriasi gerokai mažiau: kuo jaunesnė iki 1970 m. gimusių moterų karta, tuo, nepaisant akivaizdaus dažnesnio pirmo vaiko gimdymo jauname amžiuje,

šių pokyčių tempai ir mastai buvo mažesni nei moterų, turinčių vidurinį išsilavinimą. Pradedant nuo 1970 m. gimusių moterų kartos pirmo vaiko gimdymo ir pagal aukštąjį išsilavinimą turinčių moterų amžių kreivės trajektorija įgauna priešingą tendenciją – gimstamumo „senėjimą“.

3.3 pav. Pirmo vaiko gimimo kaupiamieji procentai pagal pirmą vaiką gimdančios moters amžių, gimimo metus ir aukštąjį bei vidurinį išsilavinimą

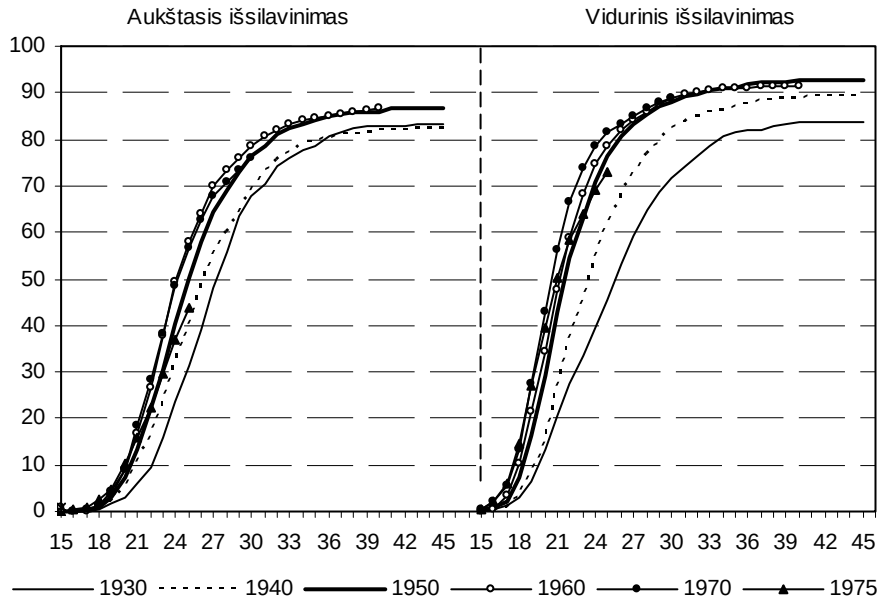

Šaltinis: Stankūnienė, 2006.

3.4.3. Prokreacinės ir matrimonialinės elgsenos strategijų kitimas pagal kartas

Antrojo demografinio perėjimo požymiai pasireiškia ne tik pagal prokreacinės elgsenos kalendoriaus kitimą – prokreacinės elgsenos „senėjimą“, bet ir partnerystės/poros santykių formų pradedant lauktis kūdikio ir kūdikio gimdymo metu pokyčius. Kaip rodo tyrimo rezultatai, pastarųjų metų partnerystės/šeimos pokyčiai sutampa su sparčiu gausėjimu dalies vaikų, kurių buvo pradėta lauktis kohabituojančioje poroje ar moteriai esant vienišai (negyvenančiai poroje). Daugėja atvejų, kada pirmo kūdikio pradedama lauktis esant naujo tipo partnerystei – kohabitacijai. Tokių vaikų dalis padidėjo nuo itin mažų, nors ir palengva didėjančių, reikšmių tarp pirmų vaikų, gimusių septintame–devintame dešimtmetyje (1,5–5,7 %), iki penktadalio (22,1 %), gimusių šio amžiaus

3.1 lentelė. Santuokinis statusas ir prokreacinė elgsena. Atitinkamais metais gimusių pirmų vaikų dalis pagal tėvų santuokinį statusą pastojimo ir kūdikio gimimo metu (procentais)

Tėvai kohabituoja

Pirmo vaiko gimimo metai	Kūdikių dalis	
	Pastojimo metu	Vaiko gimimo metu
1965–1969	1,5	1,9
1970–1974	2,1	2,3
1975–1979	4,4	2,3
1980–1984	5,2	2,8
1985–1989	5,7	2,2
1990–1994	9,0	6,1
1995–1999	14,2	6,4
2000–2005	22,1	15,6

3.2 lentelė. Santuokinis statusas ir prokreacinė elgsena. Atitinkamais metais gimusių pirmų vaikų dalis pagal tėvų santuokinį statusą pastojimo ir kūdikio gimimo metu (procentais)

Moteris negyvenanti partnerystėje

Pirmo vaiko gimimo metai	Kūdikių dalis	
	Pastojimo metu	Vaiko gimimo metu
1965–1969	22,2	8,1
1970–1974	22,5	9,7
1975–1979	26,4	8,1
1980–1984	29,1	9,2
1985–1989	23,8	7,5
1990–1994	29,7	10,7
1995–1999	30,5	11,5
2000–2005	28,6	7,5

pirmaisiais metais (3.1 lent.). Atitinkamai daugėja ir tokioms poroms gimusių pirmų vaikų dalis, tačiau didėjimas yra gerokai lėtesnis. Tai rodo, kad nors Lietuvoje sparčiai vyksta šeimos deinstitucionalizacija, tačiau kohabitacija, bent jau iki XX a. pabaigos, išliko kaip santuokos preliudija, ir pradėjusios lauktis kūdikio kohabituojančios poros dažniausiai tuokiasi. Iš esmės toks reiškinys tebevyksta ir dabar – XXI a. pradžioje, nors vis dažniau kohabituojančios poros pradeda lauktis kūdikio ir joms gimsta vaikai (3.1 lent.).

Didėja ir pirmų vaikų dalis, kurių buvo pradėta lauktis moteriai negyvenant partnerystėje (esant vienišai). Tačiau padidėjimas nėra didelis. Jau septinto dešimtmečio pabaigoje–aštunto dešimtmečio pradžioje tokių vaikų buvo apie penktadalis (apie 22 %), o šio šimtmečio pradžioje – apie 30 % (3.2 lent.). Tačiau pirmo vaiko gimimo metu tokį santuokinį statusą turinčių moterų (vienišų) visą analizuojamą periodą išlieka nedaug (7,5–11,5 %). Dauguma jų pastojusios išteka (3.2 lent.). Keičiantis prokreacinei elgsenai ir daugėjant nesantuokinio pastojimo atvejų, ne santuokoje gimusių pirmų vaikų dalis nors ir didėja, tačiau lėtesniais tempais. *Prokreacinė elgsena modernėja sparčiau nei matrimonialinė.* Pastaroji kiek labiau išlaiko tradicinės elgsenos bruožus. Bet ar tai tebėra „prievartinės santuokos“ (*forced marriage*, Van de Kaa, 1998) raiška, ar pasirinkta prokreacinės ir matrimonialinės elgsenos strategija?

Atitinkamai pirmų vaikų dalis, kurių pradedama lauktis jau susituokus, nuo praėjusio šimtmečio dešimto dešimtmečio sparčiai mažėja – per

15 metų sumažėjo daugiau nei 20 procentinių punktų (3.3 lent.). Lietuva iki pastarųjų šeimos pokyčių pradžios pasižymėjo tuo, kad čia, palyginti su kitomis šalimis, išliko didelė dalis kūdikių, kurių pradedama lauktis jau būnant santuokoje – tarp vaikų, gimusių devinto dešimtmečio pabaigoje (1985–1989 m.) tokių yra 70 % (3.3 lent.) (Rusijoje – 63 %, Prancūzijoje – 59 %; Charton ir kt., 2009). Mažėja ir santuokoje gimusių pirmų vaikų dalis, tik kiek lėčiau.

3.3 lentelė. Santuokinis statusas ir prokreacinė elgsena. Atitinkamais metais gimusių pirmų vaikų dalis pagal tėvų santuokinį statusą pastojimo ir kūdikio gimimo metu (procentais)

Tėvai susituokę

Pirmo vaiko gimimo metai	Kūdikių dalis	
	Pastojimo metu	Vaiko gimimo metu
1965–1969	76,3	90,1
1970–1974	75,4	88,0
1975–1979	69,1	89,6
1980–1984	65,7	88,0
1985–1989	70,5	90,3
1990–1994	61,3	83,2
1995–1999	55,3	82,1
2000–2005	49,3	77,0

3.4.4. Kiekybinės prokreacinės elgsenos dimensijos: turimų vaikų skaičius

Prokreacinės elgsenos pokyčių kryptis pagal kartas. Priklausomai nuo tyrimų programos ir metodikos tyrimų duomenys teikia informacijos apie realų (pagimdytų ar turimų vaikų skaičių), normatyvinį/vertybinį (idealų) ar perspektyvinį (norimą, ketinamą turėti) vaikų skaičių. *Kartų ir lyčių tyrimo* programa leidžia vertinti turimų ir norimą vaikų skaičių. Tyrimo duomenys apie turimų vaikų skaičių pagal kartas nuo gimusių trečio dešimtmečio pabaigoje iki devinto dešimtmečio pradžioje (1926–1987) leidžia vertinti gimstamumo pokyčius, Lietuvoje vykusius nuo pirmojo demografinio perėjimo pabaigos iki antrojo demografinio perėjimo pradžios, t. y. tuo metu, kai Lietuva intensyviausiai ėjo iš agrarinės į industrinę, moderniąją ir net postmoderniąją visuomenę. Tai XX a. antros pusės ir XXI a. pirmųjų penkerių metų laikotarpis, Lietuvoje pasižymintis didžiuliais politiniais, ekonominiais, socialiniais, kultūriniais pokyčiais (visuomenės sanklodos – nuo autoritarinės prie demokratinės; ūkio organizacijos – nuo centralizuoto valdymo prie rinkos santykių; vertybių – nuo tradicinių prie modernių) ir net drastiškais istoriniais įvykiais (Antrasis pasaulinis karas, pokario rezistencija, trėmimai), formavusiais specifinius demografinės elgsenos veiksnius, darančius įtaką gimstamumo lygio svyravimams. Nepaisant daugiau nei pusės amžiaus didžiulių socialinės aplinkos pokyčių, gimstamumo lygį atspindinčio turimų vaikų skaičiaus dinamika pagal kar-

tas iš esmės kito pagal demografinės raidos dėsnius. Pirmojo demografinio perėjimo pabaigos prokreacinės elgsenos pokyčius rodo 1926–1939 m. kartos (šiais metais gimusiųjų jaunystės metai sutapo su intensyvia Lietuvos industrializacija) gimstamumo rodiklių kitimas – vidutinis turimų vaikų skaičius akivaizdžiai mažėjo (3.4 pav.). Tačiau jaunesnėms kartoms, gimusioms vėliau maždaug trijų dešimtmečių laikotarpiu (1940–1969 m.), šis gimstamumo rodiklis išlieka gana stabilus – artimas 1,9 lygiui. Tai mažai kintančiai industrinei visuomenei, kokia Lietuva buvo XX a. septintame–devintame dešimtmetyje, būdinga prokreacinė elgsena: gimstamumo rodikliai gana stabilūs ir artimi paprastą gyventojų reprodukciją užtikrinančiam lygiui (tuo laikotarpiu suminis gimstamumo rodiklis buvo artimas 2). Tačiau vidutinis kartų, gimusių 1970 m. ir vėliau, turimų vaikų skaičius sparčiai mažėja (3.4 pav.). Be abejo, tai labai susiję ir su tuo, kad šių kartų prokreacinė elgsena dar nesibaigusi, juolab kad būtent nuo jos prokreacinę elgseną pradėta nukelti vyresniam amžiui. Be to, akivaizdu, kad vyksta ne tik prokreacinės elgsenos laiko, bet ir kiekybiniai pokyčiai – vaikų gimdoma mažiau, ir nuo gimusiųjų aštunto dešimtmečio pradžioje (1970–1974 m.) gimstamumo kreivė pasisuka mažesnio (mažo) vaikų skaičiaus link. Nors šiems reiškiniams turėjo įtakos įvairūs specifiniai Lietuvos veiksniai, aptarti 1.3 skirsnyje, tačiau, kaip rodo įvairūs kiti tyrimai (Stankūnienė, Jasilionienė, 2008; Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008), jie sietini ir su antruoju demografiniu perėjimu. Kaip 3.4 pav. rodo kreivės, ir kiek vyresnė karta, gimusi septinto dešimtmečio pabaigoje, jau buvo pasukusi gimstamumo mažėjimo link – šios kartos vidutinis turimų vaikų skaičius taip pat mažesnis nei vyresnių kartų.

3.4 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal gimimo kartas

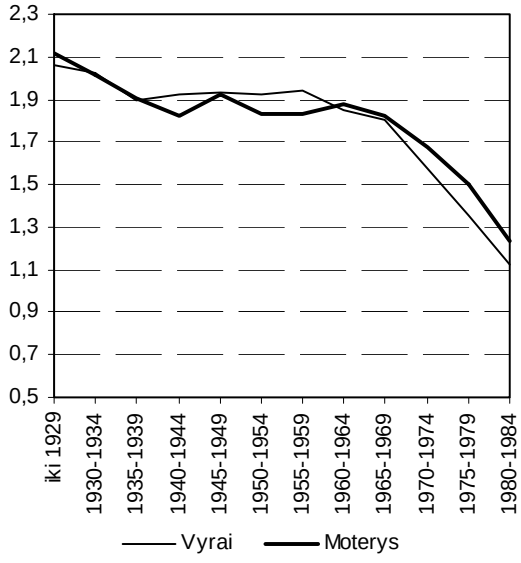

Visų kartų, kurių prokreacinė elgsena jau pasibaigusi, vyrų ir moterų vidutinis turimų vaikų skaičius iš esmės yra beveik

vienodas. Tik pačių jauniausių kartų vyrų turimų vaikų skaičius yra kiek mažesnis nei moterų. Pirmiausia tai sietina su tuo, kad jie prokreacinę elgseną pradeda ir baigia vėliau nei moterys.

Turimų vaikų skaičius pagal išsilavinimą ir kartas. Įvairūs tyrimai paprastai rodo: kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo mažesnis gimstamumas (Shultz, 1993). Vykstant pirmajam demografiniam perėjimui, ypač pirminiame perėjimo etape, tarp įvairių socialinių grupių padidėja prokreacinės elgsenos skirtumai: kuo aukštesnis socialinis statusas (išsilavinimas, užsiėmimas), tuo mažesnis gimstamumas (Haines, 1992; de la Croix, Doepke, 2003; Wrong, 1958). Vėliau, baigiantis demografiniam perėjimui, skirtumai, išlaikydami tą patį santykio tarp gimstamumo ir išsilavinimo tipą, gerokai sumažėja. Pastaruoju metu pastebėta, kad, gimstamumui nukritus iki žemo lygio (vykstant antrajam demografiniam perėjimui), šis santykis labai sumažėja ar net tampa priešingas (Breton, Prioux, 2005).

Tyrimo duomenimis, vidutinio turimų vaikų skaičiaus skirtumas tarp turinčiųjų žemesnį nei vidurinį išsilavinimą ir turinčiųjų aukštąjį išsilavinimą sudaro beveik 0,4 vaiko (3.5 pav.). Tarp moterų šis skirtumas yra truputį didesnis nei tarp vyrų (atitinkamai 0,42 ir 0,3; 3.2 priedas). Be to, skirtumas tarp vyrų, turinčių skirtingą išsilavinimą, gana panašus visose analizuojamose kartose, o tarp moterų šis skirtumas gerokai skiriasi.

Prokreacinės elgsenos skirtumai pagal išsilavinimą ir kartas keičiasi ne tik skirtingai, bet ir gana prieštaringai. Vidutinio turimų vaikų skaičiaus pasikeitimų pagal kartas tarp asmenų, turinčių aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą, kitimo trajektorija gerokai nuosaikesnė nei tarp turinčių žemesnį už vidurinį išsilavinimą, kuri labai svyruoja, ypač tarp moterų. Kai kuriose kartose pagal šį išsilavinimą šis rodiklis net gerokai padidėja (3.6 pav.). Svyravimams įtakos, matyt, turi gana mažos šios grupės imtys. Tačiau, remiantis 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, kurie teikia informaciją apie visus gyventojus, taip pat buvo nustatyta, kad net tose kartose, kurios pateko į antrojo demografinio perėjimo (vykstančio Lietuvo-

3.5 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal išsilavinimą (vyrai ir moterys)

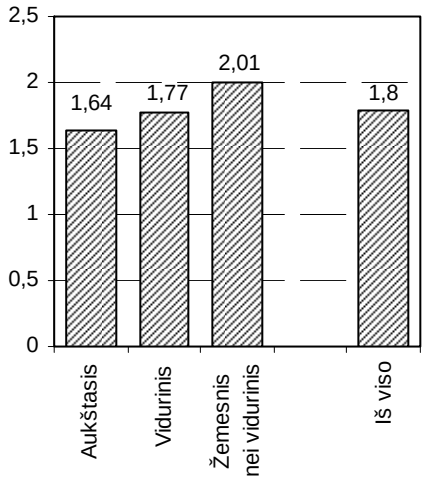

je) laikotarpį (gimusiose septintame–aštuntame ir vėlesniuose dešimtmečiuose), vyko žemo išsilavinimo moterų prokreacinės elgsenos suintensyvėjimas ir skirtumų tarp turinčių įvairų išsilavinimą padidėjimas (Stankūnienė, 2006). Tam, matyt, įtakos turi ir asmenų, turinčių žemiausią išsilavinimą, reakcija į gerovės pokyčius tiek dėl makrolygmens svyravimų (pvz., ekonominės krizės, didesnio šio išsilavinimo asmenų nedarbo lygio), tiek dėl jų didesnės rizikos patekti į skurstančiųjų statusą, tiek ir dėl kintančios socialinės/šeimos politikos (finansinių išmokų, susietų su vaikų turėjimu, padidėjimas). Pastebėta, kad padidėjusios paramos šeimai išmokos labiau veikia žemiausią išsilavinimą turinčiųjų prokreacinę elgseną. Tuo, matyt, galima būtų paaiškinti vidutinio vaikų skaičiaus padidėjimą tarp žemą išsilavinimą turinčių moterų, gimusių šeštame ir septintame dešimtmetyje, kurių prokreacinei elgsenai galėjo turėti įtakos didinamos išmokos šeimoms, auginančioms vaikus.

Vidutinio turimų vaikų skaičiaus padidėjimą tarp šeštame–septintame dešimtmetyje gimusių moterų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, galima sieti su devinto dešimtmečio pradžioje (Lietuvoje nuo 1982 m.) pradėtomis taikyti šeimos politikos priemonėmis (vaiko priežiūros atostogos iki pusantrų metų, iš jų – vienus metus apmokamos), gerokai pagerinusios sąlygas moterims derinti darbą ir vaikų auginimą. Šios priemonės ypač aktualios moterims, turinčioms aukštąjį išsilavinimą. Nustatyta, kad šios priemonės turėjo įtakos būtent antrų vaikų gimimo pagausėjimui. Kartu buvo pradėtos mokėti ir vaiko gimimo išmokos, tuo metu buvusios gana reikšmingos. Galbūt tai buvo ir gimstamumo padidėjimo tarp šios kartos žemą išsilavinimą turinčių moterų priežastis (3.6 pav.).

3.6 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal išsilavinimą ir kartas (vyrai ir moterys)

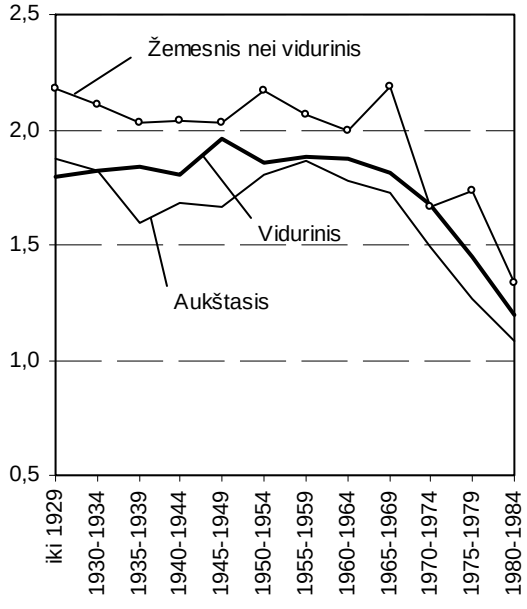

Turimų vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietovę. Nors tradiciškai kaimo vietovėse gimstamumas didesnis nei miestuose (Livi Bacci, 1986), tačiau modernėjant visuomenei skirtumas kinta. Pirmojo demografinio perėjimo metu gimstamumo lygio skirtumai pagal gyvenamąją vietovę (kaimas, miestas) paprastai nemažai skiriasi, vėliau skirtumas sumažėja. Industrinėse ir postindustrinėse visuomenėse gimstamumo skirtumai pagal gyvenamąją vietovę jau nebėra dideli.

Kartų ir lyčių tyrimo duomenimis, vidutinis turimų vaikų skaičius tarp gyvenančiųjų skirtingo dydžio vietovėse yra gana skirtingas: kuo gyvenamoji vietovė yra didesnė, tuo turimų vaikų skaičius mažesnis (3.7 pav.). Skirtumas tarp didžiausių ir mažiausių šių rodiklių reikšmių yra beveik 0,4 vaiko (skirtumas tarp gyvenančių kaimo vietovėse ir mažuose miestuose (iki 10 tūkst. žmonių) ir gyvenančių Lietuvos didžiuosiuose miestuose, išskyrus Vilnių, yra 0,36 vaiko). Tačiau šis rodiklis agreguoja visų tiriamų kartų gimstamumo lygį ir, žinoma, priklauso nuo teritorijų diferenciacijos pagal amžiaus struktūrą. Kaimo vietovių ir mažų miestelių gyventojai pagal amžiaus struktūrą yra senesni, o, kaip žinia, vyresnėse kartose turimų vaikų skaičius yra didesnis (tai jau buvo aptarta ir iliustruota ir šio tyrimo duomenimis).

3.7 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietą ir lytį

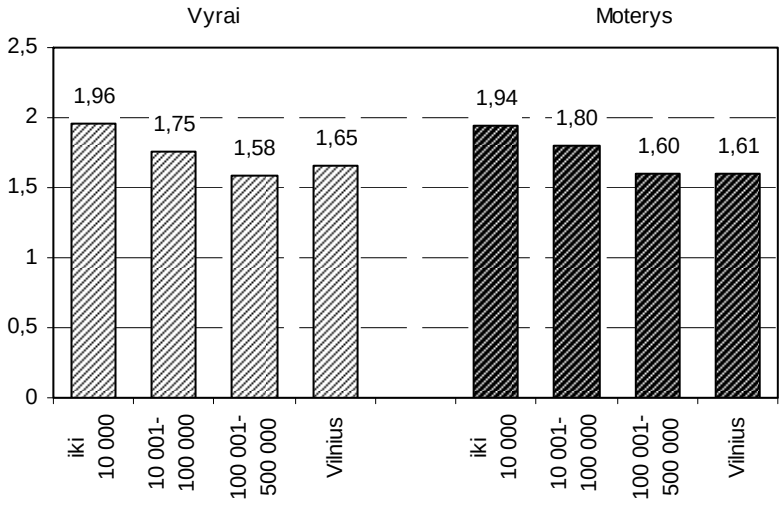

Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietovę ir skirtingas kartas taip pat rodo gana didelius, tačiau mažėjančius teritorinius gimstamumo lygio skirtumus: kuo jaunesnė karta, ypač gimusi šeštame–

septintame dešimtmetyje ir vėliau, tuo šie skirtumai labiau sumažėja (3.8 pav.). Skirtumas tarp vyriausių (gimusiųjų trečiame dešimtmetyje) ir jauniausių (gimusiųjų septinto dešimtmečio pabaigoje–aštuntame dešimtmetyje) kartų, gyvenančių įvairiose pagal dydį vietovėse, sumažėja per pusę (pagal minėtas kartas skirtumas sumažėjo nuo 0,4 iki 0,2). Vyriausių kartų gyventojų prokreacinė elgsena dar rodo besivystančioms visuomenėms būdingą teritorinę diferenciaciją, o jauniausių kartų prokreacinė elgsena jau labiau atspindi modernųjį tipą, būdingą antrajam demografiniam perėjimui, kai mažėja ne tik bendras gimstamumo lygis, bet ir gimstamumo diferenciacija.

3.8 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietą ir kartas (vyrai ir moterys)

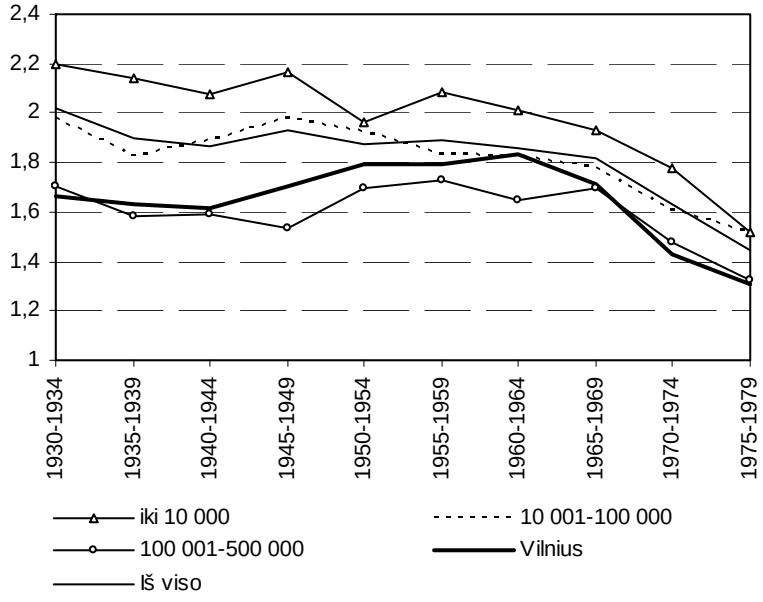

Turimų vaikų skaičius pagal santuokinį statusą. Bet kuris šeimos tipas, palyginti su santuokine šeima, yra mažiau stabilus (bent jau visuomenėse, kur antrasis demografinis perėjimas nėra toli pažengęs), tad natūralu, kad tokios poros turėtų auginti mažiau vaikų. 3.9 pav. ir atspindi tokią priklausomybę. Tačiau reikia turėti galvoje, kad 3.9 pav. duomenys agreguoja skirtingų kartų situaciją, be to, rodo santuokinį statusą ne vaiko gimimo, o tyrimo metu. Antra vertus, kadangi Lietuvoje antrojo demografinio perėjimo rezultatas – kohabituojančių porų plitimas – dar labai „jau-

nas“ reiškinys ir liečia tik pačias jauniausias tirtas kartas, šio paveikslėlio teikiama informacija gali būti tik iš dalies teisinga.

3.9 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal santuokinį statusą ir lytį

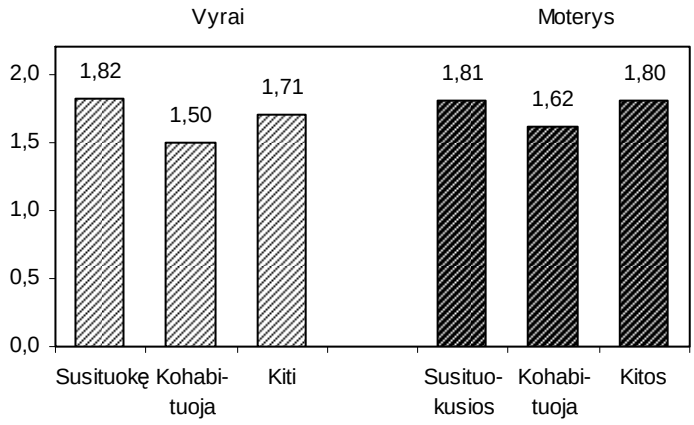

Vidutinio turimų vaikų skaičiaus pagal kartas reikšmės (3.10 pav.) iš dalies paneigia pirmiau minėtą priklausomybę tarp santuokinio statuso ir turimų vaikų skaičiaus. Nors 3.10 pav. grafiniu būdu analizuojamos tik tos kartos, kurias palietė šeimos transformacijos ir kohabituojančių porų plitimo procesas (tik kaip atskaitos orientyras palikta 1950–1959 metų gimimo karta), tačiau jis yra labai informatyvus tuo atžvilgiu, kad rodo ne tik gimstamumo lygio diferenciaciją pagal santuokinį statusą, bet ir revoliucinius šios diferenciacijos pokyčius jauniausiose kartose. Dar tarp 1950–1959 m. gimusių susituokusių moterų turimų vaikų skaičius akivaizdžiai yra didesnis, palyginti su kohabituojančiomis ar vienišomis, tačiau dešimčia–dvidešimčia metų jaunesnė karta jau demonstruoja susituokusių ir kohabituojančių moterų prokreacinės elgsenos supanašėjimą, o jauniausia tirta karta – ir pačias

3.10 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal moterų santuokinį statusą ir kartas

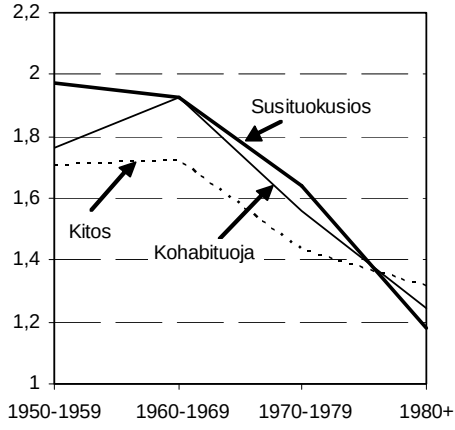

moderniausias tendencijas – didesnį turimų vaikų skaičių tarp vienišų ir kohabituojančių moterų. Mažiausias turimų vaikų skaičius pastarojoje kartoje yra tarp susituokusių moterų. Bet ar tai tikrai yra sparčiai kintančio šeimos instituto, naujų šeimos formų socialinio pripažinimo rezultatas, dar sunku pasakyti.

3.5. Prokreaciniai lūkesčiai ir galimos apsisprendimo pasekmės

3.5.1. Prokreaciniai lūkesčiai ir jų perspektyvinis kalendorius

Ketinimai *(intentions)* turėti ar neturėti vaikų yra perspektyvinis, nors mikro-, mezo- ir makrolygmens veiksnių koreguojamas, rodiklis. Dažniausiai ketinimai koreguojami mažėjimo linkme. Kaip rodo kai kurie tyrimai, vidutiniškai turima 0,3–0,7 vaiko mažiau nei tikimasi (Noack, Ostby, 2002: 109). Pagal Toulemon ir Testa (2005) pateiktą informaciją ketinimai sulaukti vaiko per penkerių metų laikotarpį realizuojami maždaug ketvirtadaliu (24 %). Detalesnės nei vidurkinių rodiklių analizės rodo, kad ketinimų realizavimas labai priklauso nuo išsakomų ketinimų „stiprumo“: tėvai, turintys tvirtą nuostatą sulaukti vaiko (vaikų) artimiausiu metu, dažniausiai savo ketinimus planuotu laiku ir įgyvendina (pagal Prancūzijoje ir Švedijoje atliktų tyrimų rezultatus – arti pusės; Toulemon, Testa, 2005; Thomson, Hoem, 1998), o kuo ketinimai turėti vaiką (vaikų) išsakomi „silpniau“ ir neapibrėžiant laiko (pvz., ketina turėti, bet vėliau, arba nežino, ar ketina), tuo mažiau jie išpildomi (Toulemon, Testa, 2005).

Ketinimai turėti vaikų, be abejonės, yra amžiaus funkcija, ypač moterims, todėl šiame skirsnyje analizuojami tik reproduktyvaus amžiaus žmonių prokreaciniai lūkesčiai. *Kartų ir lyčių tyrimo* metu klausimai apie prokreacinius lūkesčius buvo užduodami 18 metų ir vyresniems vyrams ir 18–49 metų moterims.

Kartų ir lyčių tyrimo idėja diferencijuoti informaciją apie prokreacinius lūkesčius leidžia realiau vertinti gimstamumo nuostatas, lūkesčius ir perspektyvas. Tyrimas teikia informaciją ne tik apie ketinimų turėti (dar turėti) ar neturėti (daugiau neturėti) vaikų kiekybines reikšmes, bet ir apie tai, kada ketinama turėti (dar turėti) vaikų: dabar, per artimiausius trejus metus ar vėliau. Tai savo ruožtu yra ir longitiudinio tyrimo metodologijos padiktuota ketinimų diferenciacija (tyrimas turi būti kartojamas kas treji metai). Tai kuria prielaidas stebėti prokreacinių lūkesčių išsipildymą ir iš dalies projektuoti gimstamumą perspektyvoje.

Pagal respondentų amžių agreguoti duomenys apie prokreacinius ketinimus teikia gana abstrakčią informaciją (3.11 pav., 3.4 priedas). Vis dėlto remiantis jais galima daryti kai kurias išvadas ir hipotezes dėl gimstamumo kitimo ateityje. Tai, kad nemaža dalis tiek vyrų (25 %), tiek ir moterų (per 30 %), sulaukusių keturiasdešimties metų ir priartėjusių prie reproduktyvaus amžiaus pabaigos (tai ypač pasakytina apie moteris), ketina turėti vaiką (dar vaikų), rodo ne tik prokreacinės elgsenos debiuto (pirmo vaiko gimdymo) poslinkį į vėlesnius metus (3.11 pav., 3.4 priedas), bet ir formuoja gana optimistines prognozes dėl per pastaruosius beveik dvidešimt metų vykusio gimdymų atidėjimo kompensacinio efekto tąsos ir gerokai vyresniame amžiuje. Tai galėtų reikšti ne tik sudėtingo ir prokreacinę elgseną varžančio laikotarpio gimstamumo kalendoriaus korekcijos pasekmes, bet ir naujo gimstamumo modelio, būdingo antrojo demografinio perėjimo pokyčiams, formavimąsi. Šią išvadą tvirtina ir daugumos jauno amžiaus (iki 30 metų) tiek vyrų, tiek ir moterų (ypač vyrų) ketinimai prokreacinės elgsenos debiutą nukelti vėlesniam laikui (3.4 priedas). Tokius ketinimus išsako apie 70 % šio amžiaus respondentų (3.4 priedas). Tačiau dauguma (apie 60 %) 30–39 metų amžiaus respondentų pirmo vaiko ketina sulaukti artimiausioje ateityje (dabar ar per artimiausius trejus metus). Tai patvirtina gimdymų poslinkį į vėlesnius metus ir dar labiau sustiprina optimizmą dėl gimstamumo lygio bent jau minimalaus padidėjimo trejų metu laikotarpiu po apklausos. Tačiau čia verta dar kartą prisiminti Noack, Ostby (2002) ir Toulemon, Testa (2005) pateiktus rezultatus apie reikšmingą prokreacinių ketinimų neišsipildymo mastą (tyrimai buvo atlikti Norvegijoje ir Prancūzijoje). Taigi gal ir galima tikėtis gimstamumo padidėjimo Lietuvoje artimiausiu metu (apklausa vyko 2006 m., tai gimstamumo padidėjimo galima (buvo galima) tikėtis 2007–2009, ir pastaruoju metu jis didėja), bet labiau dėl intensyvesnės prokreacinės elgsenos, būdingos vidutinio ir vyresnio reproduktyvaus amžiaus (labiausiai tarp apklausos metu buvusių 25–34 metų, t. y. gimusių apie 1976–1981 m.) individams.

Dažniausiai norima turėti tik vieną vaiką, be to, norima turėti vyresniame amžiuje (apie trisdešimt metų ir vėliau), gerokai mažiau norima turėti du vaikus ir labai nedaug yra norinčiųjų turėti daugiau nei du vaikus (3.4 priedas). Nemaža dalis respondentų nori turėti pirmą vyresniam amžiui atidėtą vaiką, bet net mažiau nei pusė (43 %) 18–49 metų amžiaus moterų ir kiek daugiau nei pusė (54 %) šio amžiaus vyrų, turinčių vieną vaiką, nori turėti dar vieną vaiką (daugiau vaikų). Trečią ir paskesnį vaiką nori turėti vos keli procentai apklaustųjų (3.4 priedas).

3.11 pav. Ketinimai turėti/neturėti vaikų (procentais)

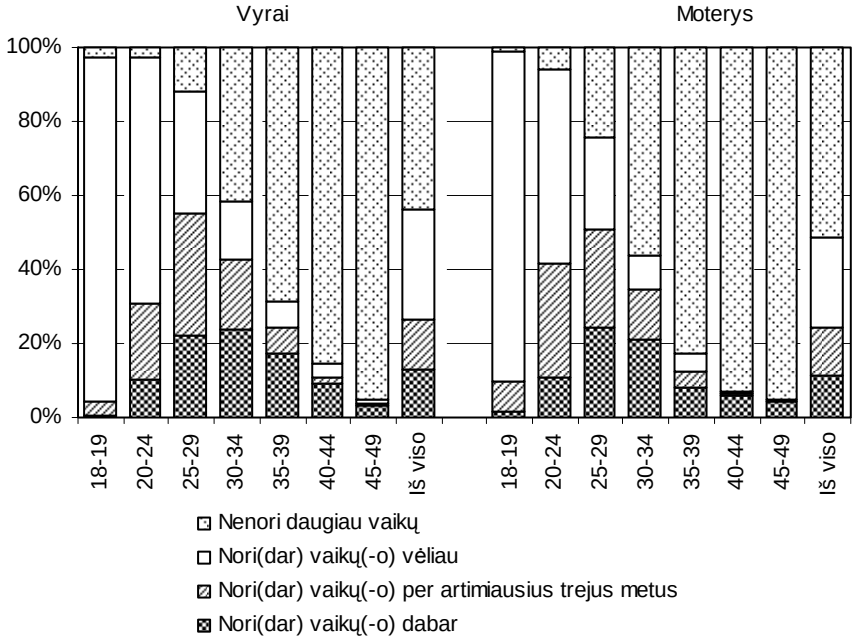

Vertinant šios informacijos naudingumą verta atsižvelgti į įvairių tyrimų rezultatus ir teorines idėjas. Be palankiai vertinamos prokreacinių ketinimų informacijos (Westoff, Ryder, 1977; Thomson, 1997; Berrington, 2004), išsakoma nemažai ir skeptiškų nuomonių dėl prokreacinių ketinimų rodiklių vertės prognozuojant ateitį (Smallwood, Jefferies, 2003; Goldstein ir kt., 2003; Morgan, 2001; Bongaarts, 2001, 2002). Ir vis dėlto, nepaisant išsakomos kritikos ir abejonių, pripažįstama, kad iš dalies tai naudinga informacija siekiant vertinti esamą situaciją, numatyti bendrą gimstamumo kitimo kryptį ateityje ir pagrindžiant politikos formavimo idėjas (Morgan, 2001). Tad tyrimo metu gauta informacija, akivaizdžiai rodanti prokreacinės elgsenos „senėjimą“ ir artimiausiu metu galimą (iš esmės jau esamą) gimstamumo padidėjimą dėl atidėtų gimdymų, yra vertinga vertinant dabartinę Lietuvos situaciją ir prognozuojant ateitį.

3.5.2. Prokreacinių lūkesčių kiekybinės dimensijos: norimas vaikų skaičius

Bendra pokyčių kryptis pagal kartas. Nors tyrimo duomenys apie norimą vaikų skaičių pagal kartas iš dalies leidžia prognozuoti gimstamumo pokyčius ateityje, tačiau šis gimstamumo rodiklis savo prigimtimi yra sun-

kiai lyginamas pagal kartas, ypač jei jis agreguoja atsakymus respondentų, kurių skirtinga prokreacinė patirtis: neturinčių vaikų, turinčių vieną, du ir daugiau vaikų. Norimas vaikų skaičius yra suma jau turimų ir ketinamų turėti vaikų. Jei respondentų, kurie vaikų neturi ir kurie turi du vaikus, vidutinis norimas vaikų skaičius yra 2, tai pirmųjų respondentų ketinimą turėti 2 vaikus koreguos gyvenimo aplinkybės ir jie turės vaikų mažiau, o antrieji respondentai tiesiog deklaruoja jau esamą situaciją. Be to, ketinimas turėti tam tikrą vaikų skaičių paprastai viršija realias galimybes. Šis rodiklis turi pozityvios vizijos elementų, ypač tarp neturinčių prokreacinės patirties individų.

Nepaisant ribotumų, vis dėlto tai svarbus rodiklis, leidžiantis kiekybiškai vertinti bendrąsias prokreacines perspektyvas. Kelių tyrimų, Lietuvoje atliktų 1988, 1990, 1994–1995, 2001 m., ir šio, atlikto 2006 m., rezultatai rodo, kad, nors ir per pastaruosius du dešimtmečius gerokai sumažėję (Stankūnienė ir kt., 2005: 64), prokreaciniai lūkesčiai, tačiau tebėra daugmaž pakankami (tarp 18–49 metų respondentų norimas vaikų skaičius lygus 1,9) ir palankiomis sąlygomis galėtų užtikrinti gimstamumo lygį, artimą kartų kaitai. Tai iš esmės būtų siektinas mūsų visuomenės tikslas.

Taip pat neatrodo, kad prokreaciniai lūkesčiai akivaizdžiai mažėtų pagal kartas jaunėjant kartoms. Šiame skirsnyje analizuojamų 1957–1984 m. gimusių kartų vyrų ir moterų bendras (visų respondentų – turinčių ir neturinčių vaikų) vidutinis norimas vaikų skaičius pagal kartas svyruoja nuo 1,7 iki 2,05 (3.12 pav.). Vyresnių kartų (gimusių šeštame–septintame dešimtmetyje) norimas vaikų skaičius yra mažiausias – nesiekia 1,9. Tačiau jos didžiąja dalimi deklaruoja jau buvusį žemą gimstamumą (mažą turimų vaikų skaičių). Jaunesnės kartos, gimusios aštuntame dešimtmetyje ir devinto dešimtmečio pirmoje pusėje, išsako gana optimistinius

3.12 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal gimimo kartas

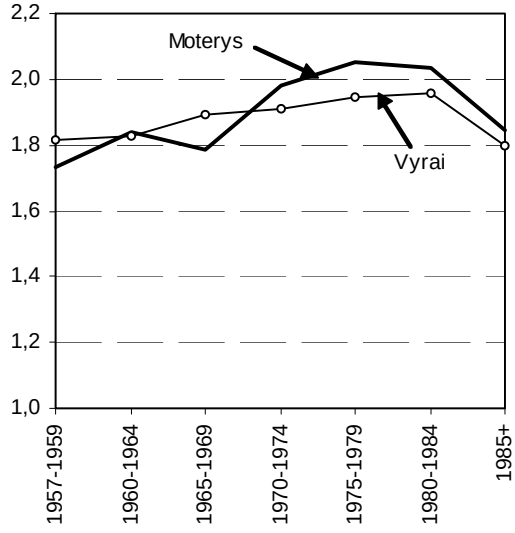

prokreacinius lūkesčius, ypač moterys, bent jau vertinant pagal dabartinę gimstamumo situaciją. Šių kartų norimų vaikų skaičius artimas 2 ar net šį rodiklį viršija. Tik pačios jauniausios kartos (apklausos metu buvusios 18–19 metų) deklaruoja gerokai mažesnį norimą vaikų skaičių (artimą 1,8). Galbūt tai rodo jau ir prokreacinių preferencijų mažėjimą, kuris pastaruoju metu stebimas Europoje ir įvardijamas naujo reiškinio pradžia (Goldstein ir kt., 2003)? Į tai sunku atsakyti.

Vidutinis norimas vaikų skaičius tarp jau turinčių vaikų respondentų rodo, kad Lietuvoje dar tebeišlieka orientacija į dviejų vaikų šeimą (3.13 pav.). Jauniausių kartų atstovai, jau turintys prokreacinės elgsenos patirties – turintys vaikų, – norėtų dar turėti vieną, o dalis – ir daugiau vaikų.

Tačiau 3.12 ir 3.13 pav. agreguoja ir unifikuoja prokreacines įvairių sociodemografinių grupių nuostatas. Kaip rodo 3.5.4 skirsnyje pateikta prokreacinės elgsenos analizė, respondentų, turinčių vaikų, diferenciacija pagal sociademografines grupes Lietuvoje yra gana reikšminga. Galima manyti, kad ji atitinka ir prokreacines nuostatas, o tai jau projektuoja ateities gimstamumo skirtumus.

Norimas vaikų skaičius pagal išsilavinimą ir kartas. Šalyse, kuriose antrasis demografinis perėjimas prasidėjo anksčiau, jau pastebėta, kad prokreacinės elgsenos ir lūkesčių skirtumai pagal išsilavinimą įgauna priešingą tendenciją buvusiajai pirmojo demografinio perėjimo metu, kai buvo būdinga atvirkštinė priklausomybė tarp išsilavinimo ir gimstamumo lygio. Dabartiniu metu labiausiai išsilavinusios moterys, gimdymus atidedančios vėlesniam laikui, jauname amžiuje turi mažiau vaikų, tačiau vėliau pagal vaikų skaičių jos pasiveja ar net pralenkia bendraamžes, o jų prokreaciniai ketinimai yra net gerokai didesni (Van Peer,

3.13 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal gimimo kartas

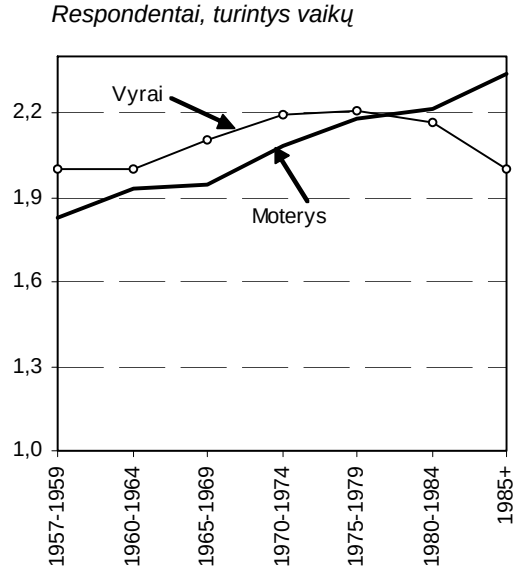

2002: 128). Tačiau tokia tendencija atsiranda būtent ten ir tada, kur ir kai gimstamumas nukrinta iki labai žemo lygio. Panašią situaciją rodo ir Lietuvos *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatai, tik ši priklausomybė yra dar silpnai išreikšta ir nenuosekli (3.14, 3.15 pav., 3.3 priedas).

3.14 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal išsilavinimą

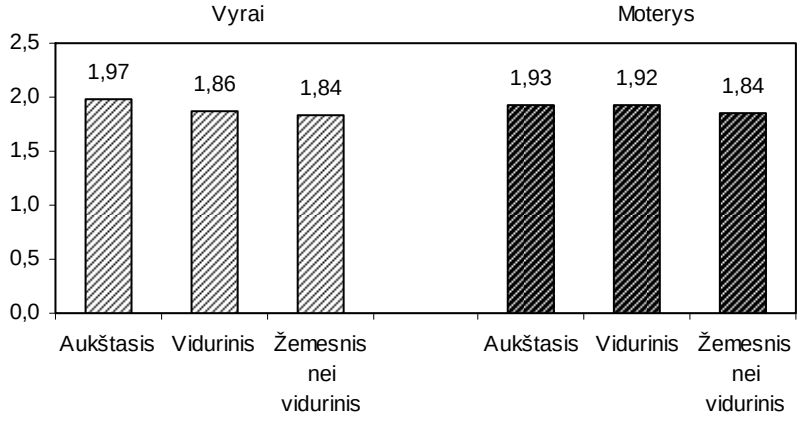

Skirtingą išsilavinimą turinčių vyrų prokreacinių ketinimų skirtumai yra gana panašūs visose analizuojamose kartose: aukštąjį išsilavinimą įgiję vyrai nori turėti daugiau vaikų nei įgijusieji žemesnį išsilavinimą. Šie skirtumai labiausiai būdingi jauniausių vyrų kartoms (3.15 pav.). Priklausomybė tarp išsilavinimo ir prokreacinių moterų lūkesčių nėra aiški (3.15 pav.).

Norimas vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietovę. Iš prokreacinių lūkesčių skirtumų pagal gyvenamąją vietovę galima manyti, kad iš ankstesnių demografinės raidos režimų paveldėta demografinės elgsenos diferenciacija modernėjant visuomenei toliau mažėja. Norimo vaikų skaičiaus skirtumai tarp gyvenančių skirtingo dydžio regionuose nors ir išlieka, tačiau jie yra gerokai mažesni nei pagal turimų vaikų skaičių (3.7, 3.16 pav.). Tačiau Vilnius iš kitų regionų labai išsiskiria. Galima manyti, kad dinamiška, perspektyvi miesto raida, gerokai didesnės profesinio aktyvumo ir augimo, pajamų, poilsio, vaikų ugdymo galimybės išskiria Vilnių iš kitų regionų pagal gerokai didesnius prokreacinius lūkesčius – norimas vaikų skaičius siekia 2,09 (3.16 pav., 3.3 priedas). Tai rodo tikimybines gimstamumo didėjimo galimybes: sparti šalies raida, optimistinės perspektyvos yra viena iš svarbiausių gimstamumui didėjimo prielaidų.

3.15 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal išsilavinimą, lytį ir kartas

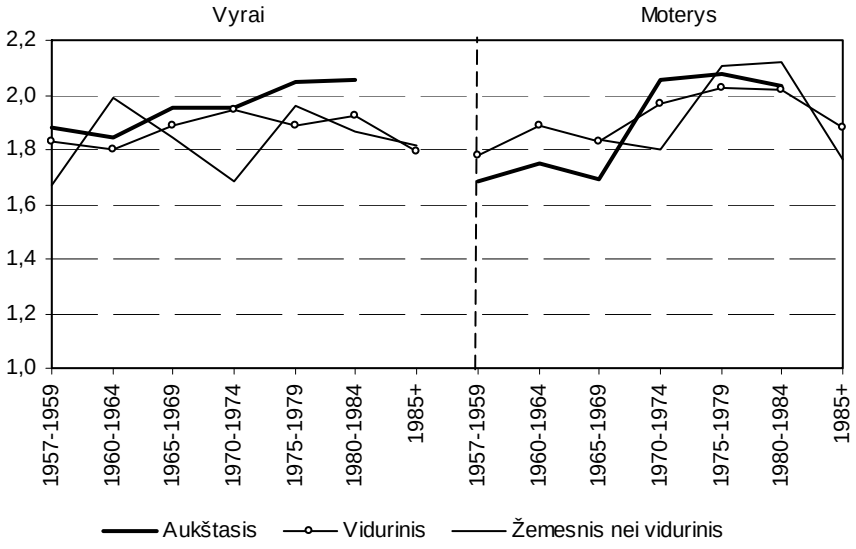

3.16 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietovę

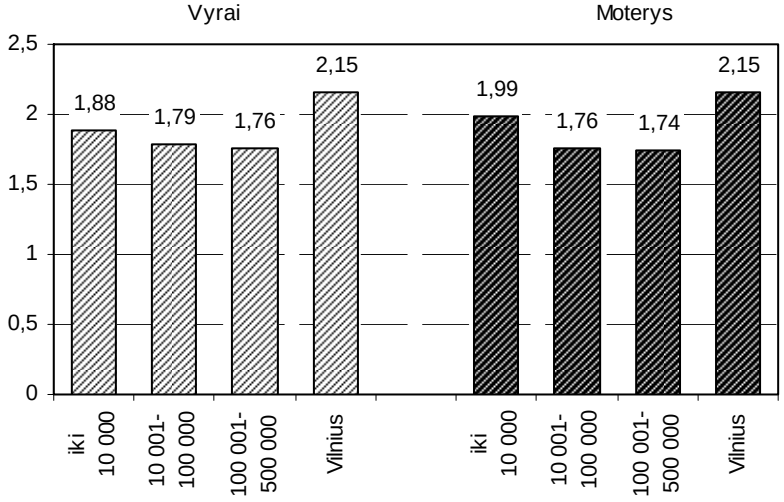

Šią prielaidą sutvirtina norimo vaikų skaičiaus diferenciacija pagal gyvenamąją vietovę ir kartas (3.17 pav.). Vyresnėse analizuojamose kartose, gimusiose šeštame–septintame dešimtmetyje, nėra aiškios priklausomybės tarp gyvenamosios vietovės ir kiekybinių prokreacinių lūkesčių reikšmių. Tačiau pradedant karta, kuri reproduktyvaus amžiaus sulaukė pertvarkų periodu, tarp gyvenamosios vietovės ir norimų vaikų skaičiaus

yra akivaizdi priklausomybė, ir ne tik tarp vyrų, bet ir tarp moterų. *Vilnius yra ta vieta, kurios gyventojai optimistiškai vertina savo galimybes auginti net daugiau nei du vaikus.*

3.17 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal gyvenamąją vietą, lytį ir kartas

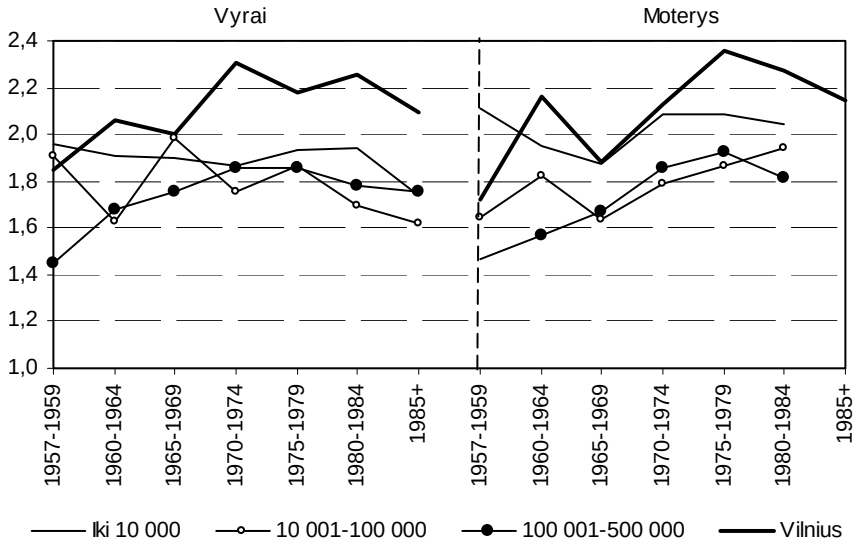

Norimas vaikų skaičius pagal santuokinį statusą. Šio rodiklio skirtumai pagal santuokinį statusą nerodo, kad modernios šeimos formos (kohabituojanti pora ar pora „gyvenanti kartu atskirai" – GKA) Lietuvoje jau yra įsitvirtinusios ir kad jos atlieka ar linkusios atlikti savo prokreacines funkcijas taip pat sėkmingai, kaip ir santuokinė šeima. Didžiausias norimų vaikų skaičius yra tarp susituokusiųjų (3.18 pav., 3.3 priedas). Tačiau informacija apie prokreacinius lūkesčius pagal kartas ir santuokinį statusą rodo kintantį prokreacinės elgsenos modelį. Antai vyresnėms kartoms būdinga skirtumo tarp prokreacinių ketinimų ir santuokinio statuso diferenciacija, o tarp tyrime dalyvavusių pačių jauniausių kartų šie skirtumai gerokai mažesni. Matyt, jauniausios kartos labiau pritaria naujoms šeimų formoms ir tikisi sėkmingai atliksiančios prokreacines funkcijas, kaip ir santuokinės poros. Tai svarbi informacija prognozuojant šeimos ir prokreacinės elgsenos pokyčius.

3.18 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal santuokinį statusą

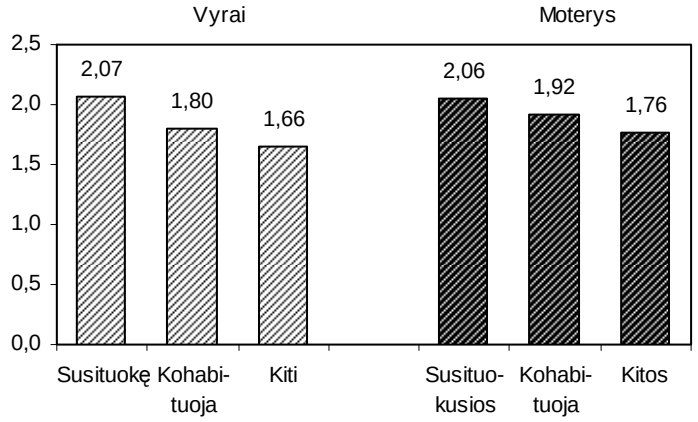

3.19 pav. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal santuokinį statusą ir kartas

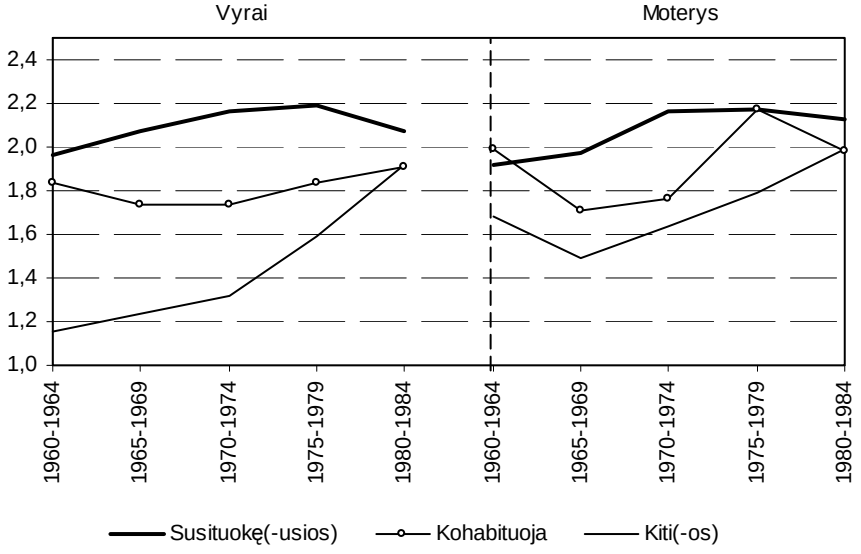

3.5.3. Santykis tarp norimo vaikų skaičiaus ir turimų vaikų skaičiaus

Vienas iš svarbiausių tikslų, kurių siekiama tiriant prokreacinius lūkesčius, – tai paisant tam tikro nuokrypio ribų prognozuoti gimstamumo kitimą ateityje. Žinoma, nenumatytos aplinkybės makro- ir mikrolygmeniu (ekonominis nuosmukis, skyrybos, sveikatos problemos ir kt.) koreguoja prokreacinius ketinimus (Toulemon, Testa, 2005; Bongaarts, 2001; Berrington, 2004). Išsivysčiusiose šalyse, kuriose gimstamumas jau yra mažas, turimų vaikų skaičius yra mažesnis nei norimas (Bongaarts, 2001;

McDonald, 2002). Taigi, jei norimas vaikų skaičius yra apie 2, gimstamumas nesieks kartų kaitą užtikrinančio lygio gana ilgą laikotarpį (Bongaarts, 2001). Tai reikštų, kad Lietuvoje, pastaruoju metu norimam vaikų skaičiui nukritus žemiau 2, depopuliacija projektuojama ilgam.

Skirtumas tarp prokreacinių preferencijų ir realaus vaikų skaičiaus kartais vadinamas nepatenkintais poreikiais *(unmet need)*. Vienu atveju tai būtų nepatenkinti vaikų skaičiaus poreikiai, susiję su įvairiomis aplinkybėmis ir visų pirma socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis, kitu atveju – nepatenkinti šeimos politikos poreikiai (Goldstein ir kt., 2003; Hakim, 2003; Chesnais, 1996).

Kartų ir lyčių tyrimo metu fiksuoti labai dideli skirtumai tarp turimų ir norimo vaikų skaičiaus rodiklių (3.20 pav.) reikštų gerokai didesnį poreikį turėti vaikų, nei turima realiai. Vyriausiose kartose turimų ir norimų vaikų skaičius sutampa (klausimas apie norimą vaikų skaičių buvo užduodamas iki 50 metų amžiaus moterims, o vyrams amžius nebuvo ribojamas). Tačiau kuo jaunesnė karta, tuo šis skirtumas vis didesnis. Kuo vyresni respondentai, tuo didesniu laipsniu jie jau deklaruoja turimų vaikų skaičių, o jaunesnės kartos išsako savo ketinimus. Ar bus jie realizuoti ir kokiu laipsniu? Kitų šalių patirtis rodo, kad prie norimo vaikų skaičiaus labiausiai priartėja moterys, turinčios aukštąjį išsilavinimą (Toulemon, Testa, 2005; Berrington, 2004). Kaip matyti iš 3.15 pav., priklausomybės tarp moterų išsilavinimo ir prokreacinių ketinimų santykis Lietuvoje nors ir keičiasi, tačiau gana nenuosekliai. Tačiau tai, kad aukštąjį išsilavinimą įgijusių moterų, atstovaujančių jauniausioms kartoms, norimas vaikų skaičius didėja ir priartėja prie rodiklių, būdingų moterims, turinčioms žemesnį išsilavinimą, ar net jas lenkia, teikia optimizmo: moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, dalis iš bendro moterų skaičiaus didėja, jos nori bent jau ne mažiau vaikų nei kitokį išsilavinimą turinčios moterys ir jos geriau realizuoja savo prokreacinius ketinimus. Vis dėlto, nepaisant tam tikro optimizmo, labai didelis skirtumas tarp lūkesčių ir turimų vaikų skaičiaus rodo, kad jų išsipildymui reikalingos palankios sąlygos ir efektyvi šeimos politika. Taigi adekvačios politikos sprendimams, galintiems duoti pozityvų efektą, yra plati erdvė.

Nepaisant visų galimų palankių aplinkos pokyčių prokreaciniams lūkesčiams realizuoti, įvairiuose gyvenimo kelio etapuose visada atsiranda nenumatytų aplinkybių (kinta motyvai turėti vaiką; dėl vaisingumo pasikeitimo, santuokos nutraukimo, socialinio statuso ar santykių tarp partnerių pasikeitimo ir pan. reformuluojami prokreaciniai planai), kurios koreguoja ne tik lūkesčių realizavimą, bet ir pačius lūkesčius (Namboodiri, 1983).

3.20 pav. Vidutinis turimų vaikų skaičius ir norimas vaikų skaičius

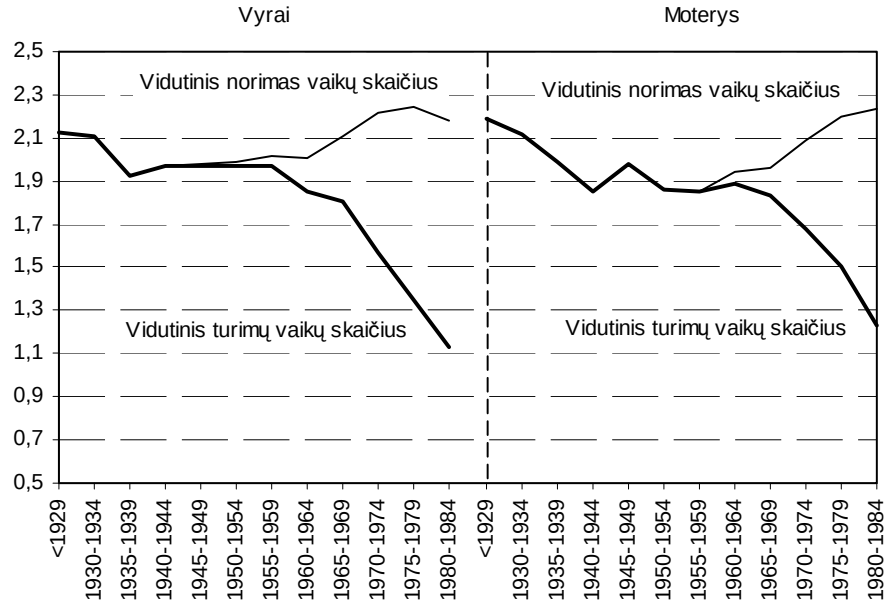

3.5.4. Artimiausios ateities prokreaciniai ketinimai

Išsakytas optimizmas dėl galimo gimstamumo padidėjimo (3.5.1 skirsnis) dingsta išanalizavus atsakymus į klausimą „Ar jūs ketinate susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus?“ Turėti vaiką (daugiau vaikų) per artimiausius trejus metus ketina labai nedidelė tiek neturinčių, tiek ir turinčių vieną vaiką ne vyresnių kaip 46 metų respondentų dalis. Pirmą vaiką per artimiausius trejus metus dažniausiai ketina turėti moterys, kurios artėja prie 30 metų amžius, t. y. gimusios 1975–1979, ir vyresni nei 30 metų vyrai, t. y. gimę 1970–1974 m. (atitinkamai 18 ir 14 %). Vyrų prokreacinės elgsenos ketinimų realizavimo dažniausiai nurodomas amžius yra ištęstas (nuo 22 iki 36 metų amžiaus), o moterų koncentruojasi 27–31 metų diapazone. Mažiausia dalis ketinančių turėti vaiką tarp neturinčių vaikų respondentų yra pačioje jauniausioje grupėje (tyrimo metu buvusių 20–21 metų amžiaus). Prokreaciniai ketinimai tarp turinčių vieną vaiką respondentų sulaukti daugiau vaikų artimiausių trejų metų laikotarpiu – dar mažesni (3.4 lent.).

Lietuva iš kitų šalių (Charton ir kt., 2009) išsiskiria ypač dažnai išsakoma neapibrėžta nuostata dėl vaiko (daugiau vaikų) turėjimo per artimiausius metus. Tarp vyrų, kurie tyrimo metu buvo 22–41, ir moterų, kurios buvo 22–36 metų, nuo 55 iki 80 % respondentų dėl savo prokreacinių

ketinimų yra neapsisprendę (atsakymai „tikriausiai taip, tikriausiai ne“). Didelė neapsisprendusiųjų (neturinčių nuomonės) dalis užfiksuota ir kituose Lietuvoje atliktuose tyrimuose (Stankūnienė ir kt., 2003). Galbūt tai galima sieti su sparčiais pokyčiais, netikrumu, nežinia dėl ateities? Gal tai susiję ir su dideliais migraciniais jaunimo srautais, laikinąja emigracija?

3.4 lentelė. Neturinčių vaikų ir turinčių vieną (biologinį) vaiką prokreaciniai ketinimai per artimiausius trejus metus turėti vaiką (dar vaikų) pagal kartas, amžių ir lytį (procentais)

Gimimo metai	Amžius metais	Vaikų neturinčių asmenų prokreaciniai ketinimai			Vieną vaiką (biologinį) turinčių asmenų prokreaciniai ketinimai		
		Tikrai taip	Tikrai ne	Tikriausiai taip, tikriausiai ne	Tikrai taip	Tikrai ne	Tikriausiai taip, tikriausiai ne
VYRAI							
1960–1964	42–46	4,7	51,2	44,2	0,0	62,6	37,4
1965–1969	37–41	3,6	34,5	61,8	1,5	43,8	54,7
1970–1974	32–36	13,7	20,6	65,6	14,2	23,9	61,9
1975–1979	27–31	11,3	16,2	72,5	8,1	11,9	80,0
1980–1984	22–26	10,8	20,0	69,2	11,4	15,9	72,7
1985–1986	20–21	0,9	55,1	44,0	...	...	...
MOTERYS							
1960–1964	42–46	0,0	60,7	39,3	1,0	77,1	21,9
1965–1969	37–41	5,3	44,7	50,0	0,7	65,5	33,8
1970–1974	32–36	7,9	12,7	79,4	4,4	36,3	59,3
1975–1979	27–31	18,2	7,3	74,5	11,9	20,5	67,6
1980–1984	22–26	8,7	15,7	75,6	12,3	16,7	71,1
1985–1986	20–21	3,1	48,0	48,8	...	...	...

3.5.5. Pozityvius prokreacinius ketinimus diferencijuojantys veiksniai

Įvairių tyrimų, besiremiančių makrolygmens (statistine, gyventojų surašymų, kontekstine) informacija ir mikrolygmens (įvairių sociodemografinių tyrimų – apklausų) informacija, rezultatai, teorinės prieigos ar tiesiog gyvenimiški stereotipai siūlo idėjas dėl įvairių veiksnių galimo poveikio prokreaciniams ketinimams ir elgsenai. *Kartų ir lyčių tyrimas*, pasižymintis kompleksiškumu ir įvairiapusišku asmens ir jo šeimos/namų ūkio gyvenimo kelio, sociodemografinių charakteristikų, vertybinių nuostatų ir ketinimų vertinimu, suteikia galimybę parinkti hipotetinius veiksnius ir logistinės regresijos metodu patikrinti jų poveikio prokreacinei elgsenai ir

ketinimams svarbumą. Siekiant patikrinti, kokie veiksniai turi įtakos pozityviems prokreaciniams ketinimams, pirmuoju logistinės regresijos metodo taikymo žingsniu iš *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenų į analizę buvo įtraukiama kiek galima daugiau kintamųjų: amžius, lytis, tėvų šeimos stabilumas, brolių/seserų skaičius, tautybė, religingumas, išsilavinimas, mokymasis, gyvenamoji vieta, santuokinis statusas, ketinimai keisti santuokinį statusą, partnerysčių skaičius, užimtumas, vertybinės nuostatos dėl vaiko vaidmens moters ir vyro gyvenime, aplinkinių nuomonė dėl vaiko/dar vaiko turėjimo. Taikant logistinę regresiją paaiškėjo, kad kai kurie iš jų prokreaciniams ketinimams neturi įtakos (arba juos veikia labai menkai). Tolesnei analizei atlikti buvo sudaryti trys modeliai, leidžiantys labiau išryškinti kintamųjų svarbą 1960–1987 m. gimimo respondentų prokreaciniams ketinimams: A modelis – visi atitinkamo amžiaus respondentai; B modelis – vaikų neturintys respondentai; C modelis – respondentai, turintys vieną (biologinį) vaiką.

Taikant pirminius logistinės regresijos žingsnius buvo pastebėta, kad tarp pozityvių prokreacinių artimiausios perspektyvos moterų ir vyrų ketinimų yra nemaži skirtumai. Moterys gerokai pozityviau nei vyrai nusiteikusios artimiausiu metu sulaukti pirmo vaiko. Skirtingi veiksniai taip pat gana skirtingai veikia pozityvius prokreacinius vyrų ir moterų ketinimus. Be to, išsakomos gana prieštaringos nuomonės dėl vyrų ir moterų prokreacinių ketinimų ir realios elgsenos sutapimo. Neretai sutinkama nuomonė dėl moterų labiau realistinio palankių ir nepalankių aplinkybių/galimybių, susijusių su vaiko turėjimu, vertinimo nei vyrų ir atitinkamai galimo mažesnio jų ketinimų nukrypimo nuo realios elgsenos. Tačiau kai kurie tyrimai teikia priešingą informaciją. Anglijoje ir Velse jau gana ilgą laiką atliekami prokreacinių lūkesčių tyrimai rodo, kad nukrypimas nuo norimo vaikų skaičiaus sumažėjimo linkme yra didesnis tarp moterų, nei tarp vyrų (Berrington, 2004). Taigi, atsižvelgiant į šias gana prieštaringas aplinkybes, prokreacinę elgseną diferencijuojančių veiksnių analizei formuojami logistinės regresijos modeliai buvo skelti į submodelius pagal lytį.

Logistinė regresija pirmiausia buvo atlikta pagal A modelį (3.5 lent.). Į šį modelį buvo įtraukti aštuoni kintamieji (gimimo kohorta/amžius, išsilavinimas, veikla (užimtumas ir mokymasis), gyvenamoji vieta, būstas, aplinkinių nuomonė), kaip gerai atitinkantys *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenis ir galimi naudoti prokreacinių ketinimų priklausomybei nuo įvairių aplinkybių vertinti. Šio modelio logistinės regresijos rezultatai rodo didelę prokreacinių ketinimų priklausomybę nuo amžiaus, išsilavinimo, būsto sąlygų bei aplinkinių nuomonės apie respondentų prokreacinę elgseną.

3.5 lentelė. Veiksniai, darantys įtaką pozityvioms prokreacinėms nuostatoms (ketina[1] turėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus)

A modelis. Visi 1960–1987 m. gimimo kartos respondentai

Veiksniai	Galimybių santykiai	
	Vyrai	Moterys
Gimimo kohortos		
1960–1964	0,09***	0,04***
1965–1969	0,19***	0,09***
1970–1974	0,63**	0,51***
1975–1979	1	1
1980–1984	1,52*	1,50**
1985–1986/87	0,66	0,58**
Santuokinis statusas		
Susituokę	1	1
Kohabituoja	1,31	2,03
Kita	0,40***	0,76
Studijuoja		
Studijuoja	1	1
Planuoja studijuoti	1,65*	1,02
Nestudijuoja ir neplanuoja	1,01	0,71*
Išsilavinimas		
Žemas	0,63*	0,50**
Vidurinis	1	1
Aukštasis	1,66***	1,40*
Gyvenamoji vieta		
iki 10 000	1	1
10 001–100 000	0,82	1,15
100 001–500 000	1,02	1,69***
Vilnius	1,09	1,54*
Užimtumas (respondento)		
Dirba	1	1
Bedarbis	1,14	0,96
Ekonomiškai neaktyvus	0,50**	0,75
Būstas		
Mažiau nei vienas kambarys vienam asmeniui	0,64***	0,60***
Vienas kambarys vienam asmeniui	1	1
Daugiau nei vienas kambarys vienam asmeniui	0,69*	1,02
Aplinkinių nuomonė		
Visi mano, kad reikėtų vaikų	5,87***	5,51***
Nei reikėtų, nei nereikėtų	1	1
Visi mano, kad nereikėtų vaikų	0,20***	0,23***

Respondentų skaičius: vyrai – 2379, moterys – 2296.

*Reikšmingumo lygis: * 5 (per 100), ** 1 (per 100) ir *** 1 (per 1000).*

R^2 (Nagelkerke R square): vyrų – 0,484, moterų – 0,482.

–2 Log likelihood: vyrų – 1977,767, moterų – 1913,29.

[1]Pozityvūs atsakymai *(„tikriausiai taip“, „tikrai taip“)* į 622 klausimą *„Ar jūs ketinate susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus?“*

Iš logistinės regresijos rezultatų matyti, kad trejų metų nuo tyrimo (atlikto 2006 m.) laikotarpiu (t. y. 2007–2009 m.) galima tikėtis, kad gerokai dažniau vaiko (dar vaikų) susilauks 1980–1984 m. ir iš dalies 1975–1979 m. gimę vyrai ir moterys, tai yra asmenys, kuriems vaiko susilaukimo metu bus per 25 ar net per 30 metų. Tiek vyresnių (ypač moterų), tiek jaunesnių (labiau vyrų) nei šių kartų respondentų pozityvūs prokreaciniai ketinimai yra kur kas mažesni (3.5 lent.). Iš šios informacijos galima daryti kai kurias išvadas. Pirma, jau vien nuostatos rodo reikšmingą prokreacinės elgsenos slinktį į vyresnį amžių, artimą 30 metų, o kartu ir antrajam demografiniam perėjimui būdingų vėlyvų gimdymų reiškinio įsitvirtinimą. Antra, kadangi nuo apklausos jau praėjo treji metai, jau galima vertinti ketinimų atitikimą realiems gimstamumo pokyčiams. Iš einamosios statistikos duomenų apie gimstamumo kitimą pagal amžių matyti, kad gimstamumo rodikliai 2007–2009 m. daugiausia didėjo būtent tarp minėto amžiaus moterų (Demografijos, 2009). Tai rodo, kad, nepaisant prokreacinių ketinimų prognostinės reikšmės kritikos (Smallwood, Jefferies, 2003; Goldstein ir kt., 2003; Bongaarts, 2001, 2002), jie gali būti pakankamai svarbūs vertinant gimstamumo kitimą ateityje.

Kaip matyt iš 3.5 lentelės, tarp išsilavinimo ir pozityvių prokreacinių ketinimų artimiausiu metu turėti vaiką (dar vaikų) yra glaudus tiesioginis ryšys: kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo dažniau išsakomi ketinimai artimiausiu metu turėti vaiką (dar vaikų). Ši priklausomybė labiausiai išreikšta tarp vyrų. O žemas išsilavinimas didina riziką neturėti vaiko (dar vaikų). Panaši priklausomybė tarp išsilavinimo ir prokreacinių preferencijų būdinga ir kitoms išsivysčiusioms šalims (Van Peer, 2002).

Tarp santuokinio statuso ir pozityvių prokreacinių lūkesčių patikima priklausomybė fiksuota tik tarp vyrų: gyvenančių be partnerės (niekada nevedę, išsiskyrę, našliai) vyrų prokreaciniai ketinimai yra gerokai silpnesni. Tai, kad prokreaciniai ketinimai nerodo patikimo skirtumo tarp susituokusių ir kohabituojančių vyrų, galima interpretuoti labai prieštaringai. Gali būti, kad gyvenimas kohabitacijoje yra tik trumpalaikis tarpas (santuokos preliudija) ir nėra siejamas su prokreacine elgsena, o apsisprendus turėti vaiką kuriama santuoka (3.1 lent.). Galima ir kohabitacijos plitimo ir įsitvirtinimo kaip norminio reiškinio hipotezė. Vis dėlto bent jau 3.1 lentelės duomenys liudija pirmos hipotezės naudai.

Šiame modelyje, jungiančiame visus atitinkamo amžiaus respondentus, nepriklausomai nuo jų prokreacinės patirties (nesvarbu, turi ar neturi vaikų), priklausomybė tarp veiklos (užimtumo statuso, mokymosi ar ketinimo mokytis) ir prokreacinių ketinimų beveik neišryškėja arba yra menka.

Taigi iš respondentų sociodemografinių charakteristikų, sudarančių mikrolygmens veiksnius, diferencijuojančius prokreacinius ketinimus, reikšmingiausi yra lytis, amžius ir ypač išsilavinimas.

Prokreaciniams ketinimams svarbūs ar net labai svarbūs yra kontekstinės aplinkos veiksniai (ekonominiai, vertybiniai, gyvenimo sąlygų), į šį modelį parinkti pirminiame logistinės regresijos metodo taikymo etape.

Svarbus prokreacinius lūkesčius formuojantis ekonominis veiksnys, rodantis individo ir šeimos ekonominio gyvenimo lygį, yra būsto sąlygos. Jei respondento šeimos/namų ūkio nariui tenka mažiau nei vienas kambarys, pozityvūs prokreaciniai lūkesčiai, palyginti su šeima/namų ūkiu, kurios nariams tenka po vieną kambarį (referentinė grupė), yra per pusę mažesni. Akivaizdu, kad iki šiol išliekantys sunkumai patenkinti poreikius apsirūpinant būstu silpnina ir ateityje silpnins prokreacinį aktyvumą, o atsiradusios galimybės sumažinti disbalansą tarp šių poreikių ir galimybių juos patenkinti gali būti svarbus gimstamumo postūmis. Tai yra svarbus specifinis postkomunistinių šalių iš sovietmečio paveldėtas gimstamumą ir prokreacinius lūkesčius mažinantis veiksnys.

Logistinės regresijos rezultatai rodo, kad prokreaciniai ketinimai glaudų ryšį su gyvenamosios vietos statusu turi tik tarp moterų (priklausomybė statistiškai patikima): kuo didesnė gyvenamoji vieta, tuo dažniau išsakomi ketinimai artimiausioje ateityje turėti vaiką (dar vaikų). Vilniaus ir kitų didžiųjų miestų gerokai dažniau nei kaimo ir mažųjų miestų moterys pasisako už vaikų turėjimą per artimiausius trejus metus. Pastarųjų vietovių gyventojų gerokai žemesni prokreaciniai lūkesčiai dar kartą verčia atkreipti dėmesį į nepalankią mažų gyvenamųjų vietovių aplinką vaikams auginti ir ugdyti, o kartu ir informuoja apie gerokai tam palankesnes sąlygas dideliuose miestuose.

Gana netikėtai logistinės regresijos analizė atskleidė ypač glaudų ryšį tarp prokreacinių lūkesčių ir aplinkinių nuomonės dėl vaikų turėjimo. Tie, kurie jaučia aplinkinių spaudimą turėti vaiką (dar vaikų), penkis–šešis kartus dažniau nei tie, kurie šio spaudimo nejaučia, išsako pozityvius prokreacinius lūkesčius (priklausomybė statistiškai patikima). Iš tėvų, draugų, giminių jaučiamas spaudimas turėti vaiką (dar vaikų) pagal gimstamumo tyrimuose plėtojamą difuzijos teoriją (Casteline, 2001) gali turėti stiprų poveikį prokreacinei elgsenai. Stipraus socialinių tinklų poveikio identifikavimas dėl galimų pozityvių gimstamumo pokyčių poslinkių susilpnėjus ekonominių veiksnių jėgai nuteikia gana optimistiškai.

Siekiant išgryninti įvairių veiksnių poveikį prokreaciniams ketinimams respondentų, kurie, labiausiai tikėtina, artimiausiu metu gali susi-

laukti vaikų, logistinės regresijos metodas buvo taikytas atskirai vaikų neturinčių (B modelis) ir turinčių vieną (biologinį) vaiką (C modelis) respondentų grupėms.

Į B modelį formuojant pirminį etapą buvo įtraukta daugiau kintamųjų (11) nei į A modelį (8 kintamieji) (3.5 ir 3.6 lent.). B modelis buvo papildytas vertybiniais kintamaisiais, vertinančiais apskritai vaiko svarbą moters ir vyro gyvenime, ir kintamuoju, nurodančiu partneryščių skaičių.

Logistinės regresijos B modelis, tiriantis ketinimus susilaukti pirmo vaiko, patikslino informaciją apie artimiausios ateities (trejų metų) prokreacinius ketinimus lemiančius veiksnius, juolab kad pirmieji vaikai tarp visų gimusių sudaro daugiau nei pusę (einamosios statistikos duomenimis, tarp gimusių 2006–2008 m. pirmieji vaikai sudarė apie 54 %; Demografijos, 2009). Šio modelio pritaikymo rezultatai rodo, kad per artimiausius trejus metus nuo apklausos pirmuosius vaikus dažniausiai ketina gimdyti 1975–1979 m. gimimo kartos moterys, tyrimo metu buvusios 27–31 metų amžiaus, t. y. tos, kurioms yra apie 30 metų. Tai iš esmės yra toks amžius, kai pirmo vaiko gimdymo atidėjimas nelabai pageidautinas. Be to, dabartiniu metu Lietuvoje būtent tokio amžiaus dažniausiai tuokiamasi ir, tebesant didelei priklausomybei tarp santuokos ir vaikų gimdymo (kohabituojančiose porose gimsta nedidelė dalis vaikų (3.1–3.3 lent.)), tokio amžiaus ir dažniausiai ketinama gimdyti pirmus vaikus. Labai maža tikimybė, kad pirmo vaiko galėtų susilaukti moterys, kurioms yra per 40 metų, ir jaunos, dar neturinčios 25 metų (3.6 lent.). Dauguma jauniausios kartos moterų, gimusių 1986/87 m., akivaizdžiai dar tebėra prokreacinės elgsenos debiuto atidėjimo stadijoje: jų gerokai mažiau nei gimusiųjų 1975–1979 m. artimiausiu metu ketina sulaukti pirmo vaiko (priklausomybė statistiškai patikima). Taigi akivaizdu, kad tiek vyresnio reproduktyvaus amžiaus, tiek ir jaunos moterys gimdyti pirmųjų vaikų dažniausiai neketina (arba jau nebeketina). Panaši prokreacinių ketinimų priklausomybė nuo amžiaus (gimimo kartos) yra ir tarp vyrų. Tik kiek didesnė tikimybė, kad vyrai gali pirmuosius vaikus turėti (jie dažniau ketina) ir peržengę 40 metų (3.6 lent.).

Iš šio logistinės regresijos skaičiavimo rezultatų paaiškėjo, kad labiausiai galima tikėtis, kad pirmuosius vaikus gimdys tie, kurie sukūrę pirmą partnerystę (santuoką ar kohabitaciją). Patikimo ryšio tarp partnerystės tipo (santuokinio statuso) ir prokreacinių ketinimų susilaukti pirmo vaiko nenustatyta.

Pozityvūs prokreaciniai ketinimai artimiausių trejų metų laikotarpiu sulaukti pirmo vaiko tarp vyrų labai priklauso nuo išsilavinimo: vyrai, tu-

rintys aukštąjį išsilavinimą, gerokai dažniau (beveik du kartus) nei turintys vidurinį išsako ketinimus artimiausiu metu susilaukti vaiko. Žiūrint iš gyvenimo kelio perspektyvos tai yra nuosekli gyvenimo įvykių seka, būdinga dabartiniam demografinės raidos režimui, aprašomam antrojo demografinio perėjimo teorijoje: įgijus norimą išsilavinimą įsidarbinama, kuriama šeima, susilaukiama vaikų.

3.6 lentelė. Veiksniai, darantys įtaką pozityvioms prokreacinėms nuostatoms (ketina[1] turėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus)

B modelis. Neturintys vaikų 1960–1987 m. gimimo kartos respondentai

Veiksniai	Galimybių santykiai	
	Vyrai	Moterys
Gimimo kohortos		
1960–1964	0,24**	0,04***
1965–1969	0,34**	0,06***
1970–1974	1,17	0,74
1975–1979	1	1
1980–1984	1,04	0,76
1985–1986/87	0,60	0,26***
Santuokinis statusas		
Susituokę	0,20	0,88
Kohabituoja	1	1
Kita	0,35	0,67
Sąjungų (partnerysčių) skaičius		
0	1	1
1	2,43*	4,56**
2	0,63	2,75
3+	0,83	–
Studijuoja		
Studijuoja	1	1
Planuoja studijuoti	1,54	0,73
Ne studijuoja ir neplanuoja	0,86	0,58
Išsilavinimas		
Žemas	0,78	0,63
Vidurinis	1	1
Aukštasis	1,88**	1,44
Gyvenamoji vieta		
iki 10 000	1	1
10 001–100 000	1,05	0,80
100 001–500 000	1,21	1,17
Vilnius	0,81	1,11
Užimtumas (respondento)		
Dirba	1	1
Bedarbis	1,03	1,37
Ekonomiškai neaktyvus	0,38***	0,46**

3.6 lentelės tęsinys

Veiksniai	Galimybių santykiai	
	Vyrai	Moterys
Būstas		
Mažiau nei vienas kambarys vienam asmeniui	0,81	1,12
Vienas kambarys vienam asmeniui	1	1
Daugiau nei vienas kambarys vienam asmeniui	0,64*	1,05
Tik turėdama vaikų moteris gali visiškai save realizuoti		
Sutinku, iš dalies sutinku	1	1
Nei sutinku, nei nesutinku	1,26	0,50*
Nesutinku, iš dalies nesutinku	1,57	0,87
Tik turėdamas vaikų vyras gali visiškai save realizuoti		
Sutinku, iš dalies sutinku	1	1
Nei sutinku, nei nesutinku	0,55*	1,30
Nesutinku, iš dalies nesutinku	0,45*	0,66
Aplinkinių nuomonė		
Visi mano, kad reikėtų vaikų	3,35***	1,81*
Nei reikėtų, nei nereikėtų	1	1
Visi mano, kad nereikėtų vaikų	0,17***	0,32***

Respondentų skaičius: vyrai – 1151, moterys – 804.
*Reikšmingumo lygis: * 5 (per 100), ** 1 (per 100) ir *** 1 (per 1000).*
R^2 (Nagelkerke R square): vyrų – 0,536, moterų – 0,488.
–2 Log likelihood: vyrų – 955,270, moterų – 894,256.
[1]Pozityvūs atsakymai *(„tikriausiai taip", „tikrai taip")* į 622 klausimą *„Ar jūs ketinate susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus?"*

Atrodytų, kad į šį logistinės regresijos modelį įtraukti ekonominiai (būsto sąlygos, užimtumo statusas) ir gyvenamosios aplinkos (gyvenamoji vieta) veiksniai didesnės įtakos pozityviems prokreaciniams ketinimams susilaukti pirmo vaiko neturi. Matyt, apsisprendimą sulaukti pirmo vaiko pirmiausia lemia kiti veiksniai. Tačiau, vertinant prokreacinių ketinimų priklausomybę nuo užimtumo statuso, reikia turėti galvoje, kad bedarbių tyrimo metu buvo nedaug (2006 m. nedarbo lygis Lietuvoje buvo žemas – apie 6 %; Darbo, 2007), tad į tyrimo atranką pateko nedidelis jų skaičius. Todėl ir patikimas ryšys negalėjo būti nustatytas. O į ekonomiškai neaktyvių statusą dažniausiai patenka jauni besimokantys asmenys, tad ir jų prokreaciniai ketinimai artimiausiu metu susilaukti vaikų yra dėsningai mažesni.

Į šį logistinės regresijos modelį įtraukti vertybiniai veiksniai nerodo glaudesnio ryšio su prokreacinio debiuto ketinimais, o ryšys tarp aplinkinių nuomonės ir prokreacinių ketinimų yra stiprus, ypač tarp vyrų. Kaip rodo logistinės regresijos rezultatai, vyrai labai jaučia socialinių tinklų spaudimą (aplinkinių nuomonė) turėti pirmą vaiką (priklausomybė patikima). Pozityvių prokreacinių ketinimų ryšys su aplinkinių nuomone tarp moterų yra gerokai silpnesnis, be to, mažiau patikimas nei tarp vyrų.

Į C modelį formuojant pirminį etapą pateko daugiau kintamųjų (12 kintamųjų) nei į A ir B modelius (3.5, 3.6 ir 3.7 lent.). C modelis pasipildė šeimos ekonominio statuso ir pirmo vaiko amžiaus ir lyties kintamaisiais.

3.7 lentelė. Veiksniai, darantys įtaką pozityvioms prokreacinėms nuostatoms (ketina[1] turėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus)

C modelis. Turintys vieną vaiką (biologinį) 1960–1987 m. gimimo kartos respondentai

Veiksniai	Galimybių santykiai	
	Vyrai	Moterys
Gimimo kohortos		
1960–1964	0,15***	0,5
1965–1969	0,31**	0,25**
1970–1974	0,74	0,82
1975–1979	1	1
1980–1984	1,34	0,88
1985–1986/87	0,50	0,44
Santuokinis statusas		
Susituokę	1	1
Kohabituoja	0,41*	1,04
Kita	0,22*	0,28***
Studijuoja		
Studijuoja	1	1
Planuoja studijuoti	2,31	2,10
Nestudijuoja ir neplanuoja	1,35	0,86
Išsilavinimas		
Žemas	0,64	0,32*
Vidurinis	1	1
Aukštasis	1,45	0,63
Pirmo vaiko amžius tyrimo metu		
0–1 metai	0,54	0,48
2–3 metai	0,55	0,72
4–5 metai	1	1
6–12 metų	0,47*	0,34**
12 +	0,21**	0,12***
Pirmo vaiko lytis		
Berniukas	1	1
Mergaitė	0,98	0,66
Gyvenamoji vieta		
iki 10 000	1	1
10 001–100 000	0,56	0,83
100 001–500 000	0,48*	0,84
Vilnius	1,10	0,89

3.7 lentelės tęsinys

Ar užtenka pajamų pragyvenimui		
Sunkiai	1	1
Gana sunkiai	1,23	2,77**
Gana lengvai	0,97	3,10**
Lengvai	0,99	4,41**
Būstas		
Mažiau nei vienas kambarys vienam asmeniui	0,97	0,60
Vienas kambarys vienam asmeniui	1	
Daugiau nei vienas kambarys vienam asmeniui	0,51	0,30**
Tik turėdama vaikų moteris gali visiškai save realizuoti		
Sutinku, iš dalies sutinku	1	1
Nei sutinku, nei nesutinku	0,74	1,38
Nesutinku, iš dalies nesutinku	2,67	0,45
Tik turėdamas vaikų vyras gali visiškai save realizuoti		
Sutinku, iš dalies sutinku	1	1
Nei sutinku, nei nesutinku	1,60	0,78
Nesutinku, iš dalies nesutinku	0,32*	0,81
Aplinkinių nuomonė		
Visi mano, kad reikėtų vaikų	4,02***	5,05***
Nei reikėtų, nei nereikėtų	1	1
Visi mano, kad nereikėtų vaikų	0,21***	0,18***

Respondentų skaičius: vyrai – 561, moterys – 650.
*Reikšmingumo lygis: * 5 (per 100), ** 1 (per 100) ir *** 1 (per 1000).*
R^2 (Nagelkerke R square): vyrų – 0,518, moterų – 0, 551.
–2 Log likelihood: vyrų – 550,502, moterų – 544,863.
[1]Pozityvūs atsakymai (*„tikriausiai taip“, „tikrai taip“*) į 622 klausimą *„Ar jūs ketinate susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus?“*

Didžiausia tikimybė, kad antrųjų vaikų artimiausiu trejų metų nuo apklausos laikotarpiu susilauks 1975–1979 m. kartos respondentai. Vyresnės ar jaunesnės kartos atstovai gerokai mažiau ketina (arba ryšys su referencine grupe yra nepatikimas) susilaukti daugiau vaikų. Be to, daugiau vaikų ketina turėti iš esmės tik susituokę respondentai.

Kartų ir lyčių tyrimo duomenų analizė leidžia pasitelkiant logistinę regresiją atskleisti, kaip poros planuoja prokreacinės elgsenos kalendorių. Kadangi per prokreacinius ketinimus iš esmės išsakoma pageidautina/norima prokreacinės elgsenos perspektyva, galima teigti, kad idealus, bent šiuo metu, laiko tarpas tarp pirmo ir antro vaiko sudaro apie 5 metus. Kai tarpas yra didesnis, pozityvūs ketinimai turėti antrą vaikai labai sumažėja.

Iš C modelio, tiriančio, kurie veiksniai turi įtakos pozityviems prokreaciniams ketinimams, taikymo rezultatų atrodytų, kad norint turėti daugiau nei vieną vaiką labai svarbus yra ekonominis veiksnys. Tai ypač

akcentuoja moterys. Pozityvių prokreacinių ketinimų skirtumai tarp moterų, kurioms „sunkiai“ ir „gana lengvai“ ar „lengvai“ užtenka pajamų pragyvenimui, yra labai dideli. Kuo labiau užtenka pajamų pragyvenimui, tuo pozityvūs prokreaciniai ketinimai įvardijami dažniau.

Pozityvius ketinimus turėti dar vieną vaiką (dar vaikų) išsakantys tiek vyrai, tiek ir moterys jaučia aplinkinių spaudimą taip elgtis. Tai iš esmės patvirtina, kad visuomenėje tebevyrauja orientacija į dviejų vaikų šeimą (bent jau ne mažesnę) ir artimieji, draugai tikisi iš šeimos, kad jie augins ne vieną vaiką.

Nors tarp išsilavinimo ir pozityvių ketinimų turėti antrą (ar daugiau) vaiką ryšys yra menkas, vis dėlto ryškėja, kad žemas išsilavinimas didina riziką neturėti/neplanuoti daugiau vaikų.

Vertybinių veiksnių įtaka prokreaciniams ketinimams turėti antrą (dar) vaiką logistinės regresijos metu neišryškėja. Tam įtakos, matyt, turi ir tai, kad ketinimai turėti antrą vaiką yra labai maži, taigi nedidelė ir analizuojama imtis, todėl logistinė regresija atskleidžia tik priklausomybes tarp labiausiai diferencijuotų veiksnių.

3.5.6. Prokreacinius sprendimus formuojančios aplinkybės

Žiūrint iš konkuruojančių preferencijų perspektyvos, deklaruojami prokreaciniai ketinimai priklauso nuo konkrečių to meto ir numanomų ateities aplinkybių (Bongaarts, 2001). Pagal atsakymus į klausimą *„Kaip Jūsų sprendimai turėti ar neturėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus priklausytų nuo žemiau išvardintų dalykų?“ (628 kl.)* galima vertinti, kaip įvairios socialinės-ekonominės, sveikatos, partnerystės aplinkybės veikia prokreacinius planus ir numatomus sprendimus.

Stebina, kad atsakymų į klausimus, apimančius pasiūlytas įvairaus šio klausimo pobūdžio aplinkybes (pasiūlytos 9 aplinkybės), pasirinkimas yra gana homogeniškas. Didelė dalis – net apie pusė (nuo 40 iki 62 %) visų (vyrų ir moterų) 20–39 metų respondentų teigia, kad jų sprendimai turėti vaiką (dar vaikų) ar neturėti priklausytų („labai“ ir „gana“) nuo visų pasiūlytų aplinkybių – finansinių, darbo, būsto, partnerystės, sveikatos, valstybinės paramos šeimai sąlygų – komplekto (3.21 pav.). Tai galima būtų vertinti ne kaip apsisprendimą lemiančių priežasčių įvardijimą, o pasiteisinimą dėl neketinimo turėti vaiką (dar vaikų) ar nuomonės neturėjimą. Tarp dažniausiai prokreaciniams sprendimams didelės įtakos turinčių sąlygų įvardijamas tinkamo partnerio turėjimas/neturėjimas (62 %), o tarp rečiausiai (40 %) – galimybės pasinaudoti vaiko priežiūros atostogomis. Sunku komentuoti pirmos sąlygos svarbą. Galbūt tai sietina su gana

dideliu santuokų/partneryščių nestabilumu ar intensyvia jaunimo migracija? Be abejo, tai turi būti susiję ir su tuo, kad tarp šių respondentų (analizuojamos 20–39 metų amžiaus grupės) susituokę sudaro gerokai mažiau nei pusę. Tačiau tai, kad mažiausiai trukdančia prokreaciniams sprendimams aplinkybe nurodomos vaiko priežiūros atostogų sąlygos, rodo, kad jau 2006 m. (apklausos metu) jos Lietuvoje jau buvo gana palankios ir mažiausiai (tarp pasiūlytų vertinti aplinkybių) siejamos su artimiausių metų prokreacine elgsena.

3.21 pav. Aplinkybės, galinčios daryti įtaką prokreaciniams sprendimams per artimiausius trejus metus (20–39 metų vyrai ir moterys) (procentais)

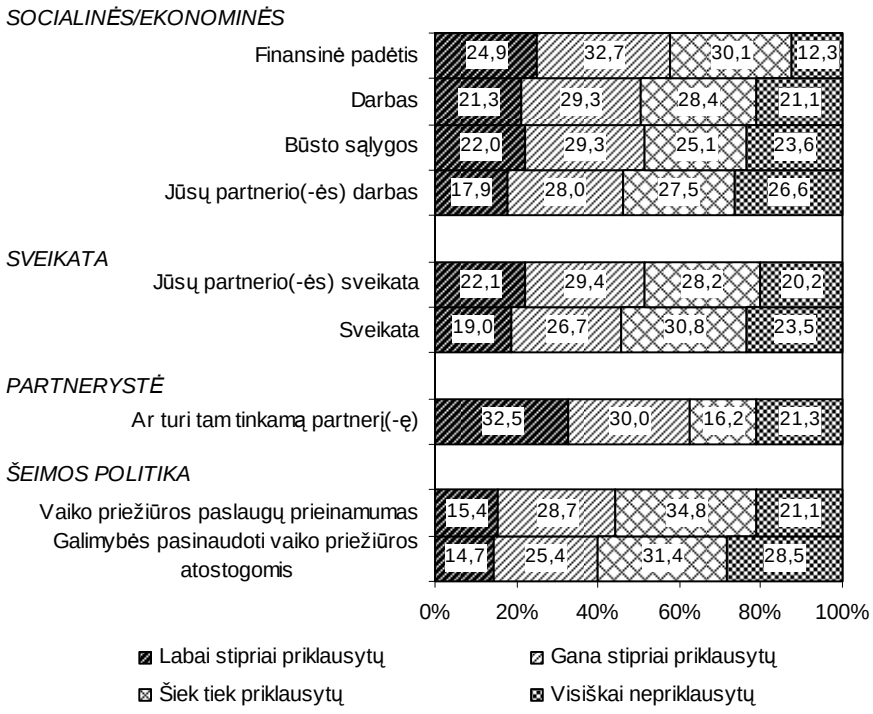

Nuorodų į prokreacinius apsisprendimus galinčias lemti aplinkybes dažnumas pagal lytį skiriasi labai nedaug (tarp 20–39 metų amžiaus respondentų), išskyrus tai, kad moterys dažniau įvardija darbo ir galimybių pasinaudoti vaiko priežiūros atostogomis priežastis (atitinkamai šias aplinkybes nurodė 47 ir 35 % vyrų ir 55 ir 45 % moterų). Tai yra nuoroda į iki šiol išliekančius sunkumus moteriai derinti darbą ir vaiko auginimą.

Neturintys ir turintys vaikų šio amžiau respondentai taip pat gana panašiai vertina įvairias aplinkybes, galinčias daryti įtaką sprendimui turėti vaikų artimiausioje perspektyvoje. Iš bendro labai panašių įvairių aplinkybių vertinimo konteksto išsiskiria tik tai, kad vaikų neturintys respondentai (tiek vyrai, tiek ir moterys) gerokai dažniau nurodo, kad jų prokreacinius sprendimus gana smarkiai ar labai smarkiai gali veikti būsto sąlygos (58 % vyrų ir 59 % moterų) ir labai dažnai – tinkamo partnerio turėjimas/neturėjimas (tai nurodo 68 % vyrų ir net 73 % moterų).

Svarbus prokreacinius lūkesčius diferencijuojantis veiksnys yra amžius. Tarp jauno amžiaus (iki 30 metų) vyrų ir moterų prokreacinius lūkesčius labai silpnina neužtikrinta finansinė padėtis, netinkamos darbo ir būsto sąlygos ir ypač – tinkamo partnerio neturėjimas. Jaunimas, dar tebesantis profesinio įsitvirtinimo stadijoje, neturintis būsto ar turintis nepatenkinamą būstą, nesusituokęs, žinoma, dažniausiai nurodo pirmiau minėtas prokreacinius lūkesčius ribojančias sąlygas. Jaunesnio amžiaus respondentai kiek dažniau tarp prokreacinę elgseną ribojančių aplinkybių mini ir su valstybine parama šeimai susijusias sąlygas. Jie dažniau nei vyresni respondentai betarpiškai susiduria su vaiko priežiūros paslaugų prieinamumu, vaiko priežiūros atostogomis. Didėjant amžiui vis dažniau įvardijamos su sveikata susijusios aplinkybės.

Kokios aplinkybės yra svarbios sprendimams turėti ar neturėti vaiką/dar vaikų per artimiausius trejus metus, nemažai priklauso nuo išsilavinimo. Žemas išsilavinimas yra svarbus prokreacinius lūkesčius mažinantis rizikos veiksnys. Tiek vyrai, tiek ir moterys, kurių išsilavinimas žemesnis nei vidurinis, gerokai dažniau nurodo, kad jų apsisprendimas artimiausiu metu turėti vaiką (dar vaikų) labai ar nemažai priklausytų nuo finansinių aplinkybių, darbo ir būsto sąlygų, taip pat nuo sveikatos ir partnerio turėjimo/neturėjimo. Kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo šios aplinkybės minimos rečiau (Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008: 39–40).

Labai svarbi artimiausios perspektyvos prokreacinius sprendimus formuojanti aplinkybė yra užimtumo statusas: labai dideli atsakymų skirtumai yra tarp dirbančių respondentų ir bedarbių. Tarp bedarbių vyrų kur kas dažniau įvardijamos beveik visos apklausoje pasiūlytos aplinkybės, kaip labai ar nemažai galinčios mažinti prokreacinius lūkesčius. Akivaizdu, kad bedarbiai bent jau artimiausioje perspektyvoje linkę vaikų neturėti. Buvimas bedarbe taip pat silpnina tikimybę artimiausioje perspektyvoje realizuoti prokreacinius lūkesčius, tik gerokai mažiau nei tarp bedarbių vyrų (Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008: 43–44).

Vertinimas, kaip įvairios gyvenimo aplinkybės gali veikti artimiausių metų prokreacinius sprendimus pagal respondentų santuokinį statusą, patvirtina, kad santuoka kuria gerokai palankesnes prokreacinių lūkesčių realizavimo sąlygas. Iš esmės beveik visas apklausoje pasiūlytas aplinkybes kohabituojantys respondentai, palyginti su susituokusiais, dažniau nurodo kaip galinčias turėti neigiamą poveikį prokreaciniams sprendimams. Matyt, vis dėlto kohabituojančiųjų gyvenimo stilius, organizacija ir aplinka bent jau Lietuvoje nėra itin palanki prokreacinei elgsenai. Tarp dažniausiai įvardijamų galimų priežasčių, trukdančių per artimiausius trejus metus sulaukti vaiko (vaikų), nesusituokusiųjų nurodoma tinkamo partnerio turėjimas/neturėjimas (Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008: 45–46). Akivaizdu, kad Lietuvoje prokreaciniai lūkesčiai ir elgsena iki šiol dar labai susiję su santuokyste. Tai rodo, kad Lietuvoje antrasis demografinis perėjimas dar nėra toli pažengęs. Palyginimui galima pateikti informaciją apie Prancūziją, kuri yra viena iš antrojo demografinio perėjimo pradininkių. Toulemon ir Testa (2005), atlikę Prancūzijos prokreacinių ketinimų ir realaus gimstamumo palyginimą, daro išvadą, kad tikimybė per planuojamą laiką turėti vaiką (ketinamą) tarp kohabituojančių ir susituokusių porų iš esmės yra ta pati.

Tarp dažniausiai nurodančių įvairius trukdžius, galinčius daryti įtaką per artimiausius trejus metus priimant sprendimą turėti vaiką (dar vaikų), yra keletas rizikos grupių: neturintys vaikų jauno amžiaus (iki 30 metų) respondentai, kurių žemas išsilavinimas, bedarbiai ir kohabituojantys (tik kohabituojančios moterys) respondentai, dažniausiai įvardijantys prastą finansinę padėtį, netinkamas būsto sąlygas ir tinkamo partnerio neturėjimą, tarp turinčių vieną vaiką – prastą finansinę padėtį (tarp jų ypač dažnai ją nurodo nesusituokę, turintys žemą išsilavinimą respondentai, bedarbiai).

Tai, kad dažniausiai ir, beje, didelės respondentų dalies išsakoma nuomonė, kad jų prokreaciniams sprendimams trukdys finansinė padėtis, rodo, kad vis dėlto nemažai visuomenės daliai vaiko (dar vaiko) auginimo kaina neatitinka finansinių galimybių. Matyt, įtaką jaunimo prokreaciniams sprendimams daro ne vien antrojo demografinio perėjimo kontekste vykstantis matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos modelio kitimas (kurio sudedamoji dalis yra prokreacinės elgsenos nukėlimas vyresniam amžiui), bet juos stabdo ir finansinės aplinkybės. Tai gali būti vienas iš veiksnių, skatinančių jaunimą nesituokti arba sukurti kohabitacinius ryšius, o tai savo ruožtu didina riziką (multiplikuoja) nepriimti prokreacinių sprendimų. Be to, didelė išsilavinimo lygio įtaka prokreaciniams sprendimams rodo ūkines, struktūrines disproporcijas, mažas smulkiojo verslo

plėtros galimybes, o kartu ir labai ribotas galimybes turintiems žemesnį išsilavinimą individams užsitikrinti pakankamą gerovę, bent jau leidžiančią norimu laiku auginti norimą skaičių vaikų, juolab kad vidutinis norimas vaikų skaičius tėra 1,9. Ir vargu ar yra gera pastaruoju metu vykdoma strategija nepatenkinamą vaikus auginančių šeimų finansinę padėtį kompensuoti per pašalpų sistemą, kuri, beje, reikšminga yra tik pirmuosius dvejus metus po vaiko gimimo.

3.5.7. Tikėtinas prokreacinių apsisprendimų poveikis įvairioms gyvenimo aplinkybėms

Vertinant prokreacines preferencijas racionalaus pasirinkimo kontekste prokreacinė elgsena priklauso nuo to, kaip vaiko (dar vieno vaiko) turėjimas gali paveikti įvairias asmeninio gyvenimo aplinkybes. Kuo labiau tikėtina, kad vaiko susilaukimas konkuruos su kitomis preferencijomis (esamomis ir tikėtinomis) (Bongaarts, 2001) ir turės neigiamą poveikį įvairioms (ir dar ne vienai) gyvenimo aplinkybėms, tuo labiau galima tikėtis mažesnio prokreacinių ketinimų išsipildymo.

Atsakymai į *Kartų ir lyčių tyrimo* klausimą *„Tarkime, kad per ateinančius trejus metus Jūs susilauksite vaiko/dar vaikų. Kaip manote, kaip tai paveiktų Jūsų gyvenimą? Įvertinkite kiekvieną žemiau išvardintą dalyką."* teikia labai daug informacijos apie sąsajas tarp prokreacinių lūkesčių (būsimos elgsenos) ir įvairių gyvenimo aplinkybių: ekonominių, socialinių, vertybinių, psichologinių, santykių su sutuoktiniu(-e)/partneriu(-e) ir su tėvais (3.22 pav.). Atsakymai į šį klausimą dar kartą patvirtina, kad Lietuvoje šeimų ekonominis gyvenimo lygis iki šiol yra labai svarbi prokreacinę elgseną formuojanti sąlyga. Tyrimo duomenimis, vaiko gimimas daugumai (beveik 70 %) pablogintų finansinę padėtį ir net daugiau nei dešimtadaliui – labai pablogintų (tai dažniausiai minima negatyvi vaiko gimimo pasekmė). Tokius rezultatus galima vertinti ir kaip žemos ekonominės gerovės ir didelės gyvenimo lygio diferenciacijos tarp įvairių socialinių grupių nulemtą poveikį prokreaciniams lūkesčiams/elgsenai. Juos galima sieti ir su pernelyg vyraujančiomis materialistinėmis preferencijomis ir galbūt, didėjant auginimo išlaidoms, su ekonominės vaiko naudos mažėjimu (Becker, 1960, 1991). Tačiau tai galima teigti tik labai hipotetiškai, nes labiau pagrįstoms išvadoms trūksta informacijos.

Tai, kad tarp visų dalykų, kuriems vaiko gimimas gali turėti negatyvių pasekmių, dauguma respondentų (66 %) nurodo ir pablogėjusias *„galimybes daryti tai, ką nori"* (3.22 pav.), taip pat gali būti vertinama labai nevienareikšmiškai. Pirma, tai gali būti vertinama kaip individualizacijos

reiškinio įsitvirtinimo (orientacija į autonomiją, saviraišką, profesinę veiklą) ir prokreacinių preferencijų konkurencijos rezultatas. Tačiau tai gali būti būtent akivaizdi vaikui/šeimai netinkamos aplinkos išraiška (nepakankamai išplėtotos vaikų priežiūros, ugdymo paslaugos ir pan.). Tarp dažnai minimų negatyvių vaiko gimimo pasekmių įvardijamos, ypač moterų, ir darbo (įsidarbinimo) pasekmės. Tai sutvirtina ir galbūt net patikslina hipotezę apie ne tik vaikui/šeimai, bet ypač į profesinę veiklą orientuotoms moterims netinkamos aplinkos buvimą ir lyčių lygybės stoką. Tai, kad vaiko gimimas pablogintų įsidarbinimo galimybes, mano 63 % moterų. Kad gimus vaikui moterims (sutuoktinei/partnerei) pablogėtų įsidarbinimo sąlygos, mano ir net arti pusės vyrų (3.23 pav.).

3.22 pav. Dalykai, kuriuos gali paveikti vaiko (dar vaikų) gimimas per artimiausius trejus metus (20–39 metų vyrai ir moterys) (procentais)

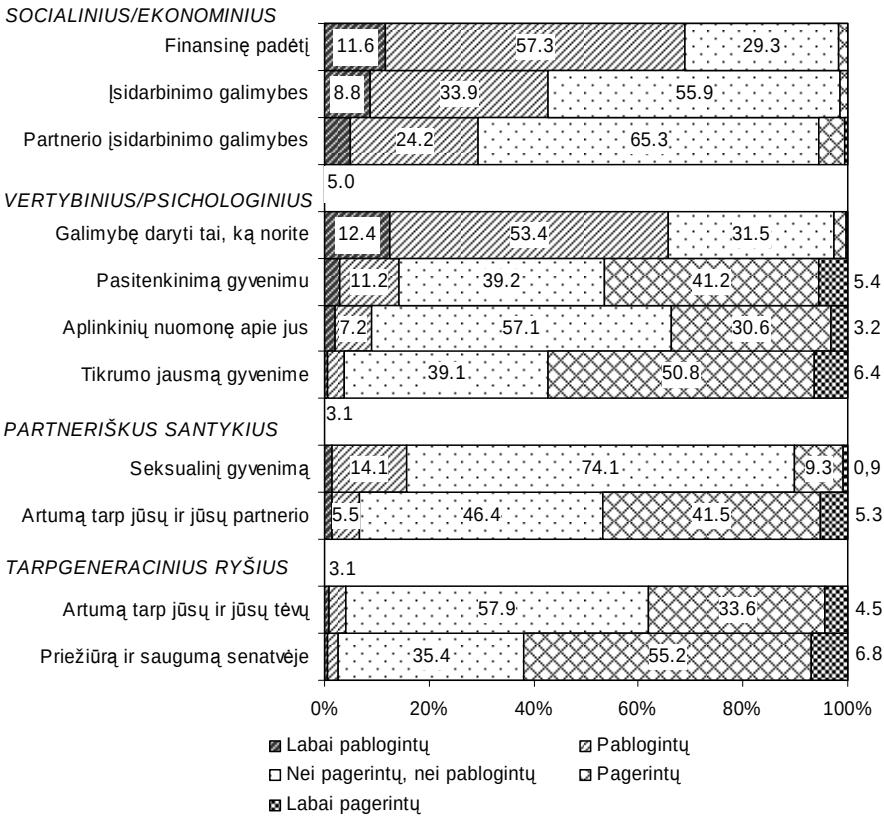

Kintančios vaiko vertės teorijos požiūriu į instrumentinius (vaiko paklausos ir išlaidų) prokreacinės elgsenos motyvus dera įtraukti imanentines vaiko vertės vertybes, kurių universalumas mažina prokreacinės elgsenos supratimo neapibrėžtumus ir leidžia suprasti, kodėl pagal racionalaus pasirinkimo teoriją mažėjant vaiko naudai gimstamumas vis dėlto nekrinta iki nulio (Friedman ir kt., 1994). Tai, kad beveik pusei respondentų vaiko (dar vaikų) turėjimas tiesiog pagerintų ar net labai pagerintų „pasitenkinimą gyvenimu“ ar „tikrumo jausmą gyvenime“, rodo auštą vaiko kaip vertybės statusą. Tad sumažėjus neigiamam ekonominių ir socialinių sąlygų poveikiui prokreaciniams lūkesčiams ir elgsenai, galima būtų tikėtis gimstamumo padidėjimo.

Per 60 % respondentų nurodo, kad vaiko (dar vaikų) turėjimas pozityviai veiktų jų priežiūrą ir saugumą senatvėje (3.22 pav.). Tokios nuostatos paplitimas pagal Caldwell (1980) tarpgeneracinių gerovės srautų ir gimstamumo ryšio teoriją rodo, kad Lietuvoje dar tebėra gajūs agrarinių visuomenių šeimoms būdingi stiprūs tarpgeneraciniai ryšiai ar bent tai, kad vis dar viliamasi, kad išliks gerovės srautai, einantys nuo vaikų tėvams, poindustrinėje, sparčiai kintančioje visuomenėje, perimančioje individualizuotoms visuomenėms būdingus priešingos krypties tarpgeneracinius gerovės srautus, kai jos gavėjais tampa vaikai, o ne tėvai. Tai yra stiprus argumentas, kad Lietuvoje antrąjį demografinį perėjimą ir jam būdingą gimstamumo modelį sąlygojantys vertybiniai veiksniai dar nėra labai stiprūs, ar kad jie dar nėra universalūs.

3.23 pav. Kaip vaiko (dar vaikų) gimimas per artimiausius trejus metus (20–39 metų vyrai ir moterys) paveiktų įsidarbinimo galimybes (procentais)

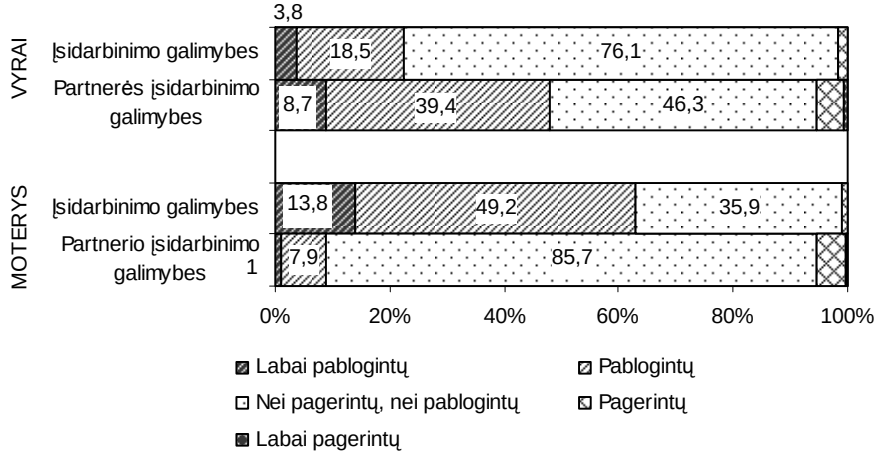

Kaip ir dėl daugumos kitų klausimų, tiriančių nuostatas, labai didelė respondentų dalis dėl gimstamumo poveikio įvairiems gyvenimo dalykams tvirtos nuomonės neturi (didelė respondentų dalis į šį klausimą atsako „nei pagerintų, nei pablogintų“).

Galbūt dėl į klausimą įtrauktų dviejų perspektyvinių tikėtinų sąlygų – „tarkime... susilauksite vaiko/dar vaikų“ ir „kaip tai paveiktų Jūsų gyvenimą?“ – atsakymų variacijos pagal sociodemografines grupes ir įvairias gyvenimo aplinkybes nėra labai didelės. Tvirtinimų dažnumu dėl galimų negatyvių vaiko (dar vaikų) susilaukimo pasekmių išsiskiria tik kai kurios rizikos grupės ir galimų pozityvių pasekmių – labiau pažengusios grupės. Atsakymai į šį klausimą dar kartą patvirtina, kad turintys žemą išsilavinimą (dažnai tvirtina, kad pablogės finansinė padėtis, įsidarbinimo galimybės), bedarbiai (pablogės finansinė padėtis) patenka į prokreacinių lūkesčių realizavimo rizikos grupes. Prie jų priskirtini ir studentai. Šių socialinių grupių atstovai dažniau nei kiti realizuodami prokreacinius lūkesčius susiduria/tikisi susidurti su įvairaus pobūdžio sunkumais ir ypač finansinės padėties pablogėjimu, įsidarbinimu. Tuo tarpu tai, kad didelė dalis turinčių aukštąjį išsilavinimą ir dirbantys asmenys vaiko (dar vaikų) susilaukimą dažnai sieja su tikėtinais pozityviais vertybiniais pokyčiais (pagerintų *„pasitenkinimą gyvenimu“*, *„tikrumo jausmą gyvenime“, „aplinkinių nuomonę apie juos“*), rodo moderniojo prokreacinio modelio plitimą labiau pažengusiose grupėse – jiems yra svarbūs vertybiniai prokreacinę elgseną sąlygojantys veiksniai.

Išvados

Kaip parodė *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatai, vyresnių kartų, gimusių XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje, prokreacinei elgsenai vis dar būdingas pirmojo demografinio perėjimo ir europinių santuokų modelis (vėlyvų santuokų): prokreacinės elgsenos debiutas vėlesnis, per visą gyvenimą gimdžiusių dalis mažesnė. Vėlesnių kartų (gimusių penktame–septintame dešimtmečiuose) prokreacinė elgsena jau rodo pirmojo demografinio perėjimo pabaigą ir „santuokos aukso amžiaus“ laikotarpio įsigalėjimą: gimstamumo lygis stabilizuojasi žemame, bet kartų kaitą dar užtikrinančiame lygyje. Kartų, gimusių aštuntame dešimtmetyje ir vėliau, prokreacinei elgsenai jau būdingi antrojo demografinio perėjimo požymiai – prokreacinės elgsenos atidėjimas vyresniam amžiui. Be to, didėja dalis vaikų, kurie buvo pradėti lauktis kohabituojančių porų (daugėja kohabituojančių porų).

Nors kuo jaunesnė karta tuo bendras turimų vaikų skaičius mažėja, procesas vyksta skirtingai pagal išsilavinimą, gyvenamąją vietovę, santuo-

kinį statusą. Tiek vyrai, tiek ir moterys, turintys aukštąjį išsilavinimą, vaikų turi mažiausiai. Tačiau tarp jaunesnių kartų atstovų šis skirtumas mažėja. Prokreaciniai lūkesčiai išryškina ne tik skirtumų sumažėjimą, bet ir priklausomybės tarp išsilavinimo lygio ir prokreacinių lūkesčių pagal išsilavinimą „apsivertimą" (pasikeitimą į priešingą pusę): turinčių aukštąjį išsilavinimą jaunesnių kartų atstovų prokreaciniai ketinimai yra didesni. Iš esmės pasitvirtina kitose šalyse jau pastebėti reiškiniai: antrojo demografinio perėjimo metu prokreacinių lūkesčių skirtumai pagal išsilavinimą įgauna priešingą tendenciją: skirtumai mažėja, o ten, kur gimstamumas nukrinta iki labai žemo lygio, individų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, prokreaciniai ketinimai yra didesni. Prokreaciniai ketinimai yra didesni ir tarp gyvenančių dinamiškose perspektyviose vietovėse (pvz., Vilniuje). Tai rodo, kad tokio tipo vietovės kaip Vilnius (būdinga dinamiška ekonomikos, infrastruktūros, kultūros raida) ir yra ta vieta, ta aplinka, kurios gyventojai optimistiškai vertina savo galimybes auginti net daugiau nei du vaikus.

Prokreacinės elgsenos lūkesčiai teikia vilties, kad Lietuvoje vis dar orientuojamasi į dviejų vaikų šeimą: jauniausių kartų atstovai, jau turintys prokreacinės elgsenos patirties – auginantys vieną vaiką, norėtų turėti dar vieną, o dalis – ir daugiau vaikų.

Nors aplinkybių, galinčių lemti apsisprendimą artimiausių trejų metų laikotarpiu turėti vaiką (dar vaikų), analizė rodo, kad visos pasiūlytos vertinti ekonominės, socialinės, vertybinės, šeimos politikos ir asmeninio pobūdžio aplinkybės prokreaciniams ketinimams yra svarbios, tačiau tarp jų išsiskiria kelios aplinkybės, pasižyminčios kraštutiniais vertinimais (galinčios turėti stipriausią ar silpniausią poveikį). Tarp aplinkybių, galinčių turėti stipriausią poveikį prokreaciniams apsisprendimams, yra ekonominės sąlygos (finansinė padėtis, būsto sąlygos, užimtumas) ir asmeninės, priklausančios nuo tinkamo partnerio turėjimo (tai gali būti susiję su intensyviais jaunimo migracijos srautais). O tarp visų aplinkybių, kurios rečiausiai minimos tarp galinčių turėti įtaką prokreaciniams apsisprendimams, įvardijama *„galimybė pasinaudoti vaiko priežiūros atostogomis"* (matyt, 2006-aisiais, t. y. tyrimo metu, ši šeimos politikos priemonė jau buvo paranki šeimai). Kita vertinti pateikta šeimos politikos priemonė – *„vaiko priežiūros paslaugų prieinamumas"* yra svarbesnė priimant prokreacinius sprendimus nei pasinaudojimo vaiko priežiūros atostogomis galimybės. Tai yra labai svarbi informacija renkantis (ar koreguojant) Lietuvos šeimos politikos prioritetus.

Vertinant galimus rizikos veiksnius, susijusius su vaiko (dar vaikų) turėjimu, aiškėja, kad pozityvų prokreacinį apsisprendimą labiausiai riboja

ekonominiai (tikimybė, kad susilaukus vaiko *„pablogės finansinė padėtis“)* ir vertybiniai, susiję su individualizacijos plitimu *(„pablogės galimybės daryti tai, ką nori“)*, o tarp moterų – užimtumo (*„pablogės įsidarbinimo galimybės“)* veiksniai. Tarp prokreacinę elgseną skatinančių aplinkybių (kai manoma, kad vaiko gimimas pagerintų kai kuriuos gyvenimo dalykus) dažniausiai minimi psichologiniai veiksniai (pagerintų *„pasitenkinimą gyvenimu“, „aplinkinių nuomonę“*, *„tikrumo jausmą“*) ir veiksniai, susiję su tradiciniais tarpgeneraciniais ryšiais (tikėjimu, kad vaikų turėjimas pagerins *„priežiūrą ir saugumą senatvėje“*).

Iš esmės prokreacinius ketinimus ir ateities gimstamumo pokyčius skatinantys veiksniai ir prokreacinės elgsenos rizikos veiksniai atskleidžia, kad dabartinė mūsų visuomenė yra tradicinių ir moderniųjų nuostatų ir vertybių kryžkelėje, be to, jai tebėra svarbūs paveldėti ir transformacijų laikotarpio sukurti ekonominiai gimstamumą ribojantys veiksniai bei netaiklūs šeimos politikos prioritetai.

TREČIA DALIS

Lyčių vaidmenys: kaitos žymės ir prieštaros

4 SKYRIUS

Vyriškas ir moteriškas šeimos pasaulis: struktūros poveikis ar tapatumo konstravimo strategija?

Įvadas

Jau kelis dešimtmečius šeimos ir lyčių santykių tyrinėtojai aptarinėja gana paradoksalų ir dažnai jiems keliantį nerimą reiškinį – šeimos vaidmenų socialinė struktūra išlieka atspari radikaliai besikeičiančių vertybių ir socialinių pokyčių poveikiui. Antai nuostatų ir vertybių kaita demonstruoja slinktį link liberalesnio požiūrio į vyrų ir moterų vaidmenis šeimose, taip pat auga moterų profesinis užimtumas, tačiau darbų pasiskirstymas šeimoje tarp vyro ir žmonos išlaiko gana stabilią struktūrą (Thompson, Walker, 1989). Moterims tenka kur kas didesnė namų ūkio priežiūros našta nei vyrams, ir jos skiria daug daugiau laiko bei energijos vaikų priežiūrai ir buities darbams (Coltrane, 2000; Cohen, 2004). Neatitiktis tarp sparčiai kintančių nuostatų lyties vaidmenų atžvilgiu ir gana stabilios buities darbų pasidalijimo struktūros šeimoje neliko nepastebėtas ir Lietuvos mokslininkų (Kanopienė, 1997; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001; Stankūnienė ir kt., 2003; Maslauskaitė, 2004, 2008; Reingardienė, 2004; Reingardė ir kt., 2006).

JAV sociologė Arlie Hochschild (1989) šį reiškinį pavadino „antrąja pamaina“. Iš darbų namo sugrįžusios moterys iškart papuola į naujų darbų rutiną. Jos prižiūri vaikus, ruošia valgyti, tvarko namus, skalbia ir lygina rūbus, plauna indus. Nors sutuoktiniai bando palengvinti kasdienių darbų naštą, moterys šiems darbams kasdien skiria keliomis valandomis daugiau nei vyrai. Pavyzdžiui, JAV devinto dešimtmečio pabaigoje šis skirtumas buvo apie 3–4 valandos (Berk, 1985; Brines, 1994), o Europos statistikos biuro duomenimis, 1998–2004 m. laikotarpiu namų ūkio darbams skiriamo laiko skritumas 25–44 metų amžiaus moterų ir vyrų grupėse Europos šalyse buvo 2,5 val. Lietuvoje šį skirtumą sudarė 2 val. (European Commission, Eurostat, 2008). Dirbančioms moterims tenka daugiau nei du trečdaliai visų namų ūkio darbų, o vyrų indėlis per pastaruosius 30 metų auga ne taip sparčiai kaip norėtųsi (Barnett, Baruch, 1989; European Commission, Eurostat 2004). Kiti tyrinėtojai apskaičia-

vo, kad moterų namų ūkio darbų mastas sudaro apie mėnesį papildomų darbo valandų per metus (Hochschild, Machung, 1989). Tokia padėtis namų ūkio „fronte“ netenkina daugelio, tačiau klausimas, kodėl intensyvių socialinių pokyčių akivaizdoje – didėjant dirbančių moterų skaičiui, kuriantis lygias galimybes įtvirtinančioms institucijoms ir radikaliai keičiantis suvokimui apie lyčių santykius – šeimos buitis iš esmės tebėra moters rūpestis, lieka neatsakytas.

Gausios empirinės studijos, nagrinėjančios netolygų vaikų globos ir buities darbų pasidalijimą tarp vyrų ir moterų JAV bei Europos šeimose, pateikė daug, bet dažniausiai kontroversiškų išvadų. Atsakymų, kas lemia didesnį vieno ar kito partnerio indėlį prižiūrint vaikus ir tvarkant buitį, ieškota visur. Viena senesnių tyrinėjimų tradicijų didesnę moters naštą namų ūkyje aiškina struktūrinių veiksnių poveikiu socialiniams santykiams, t. y. santykiniu vyro pranašumu ir ekonomine galia (Wolfe, 1959; Blood, Wolfe, 1960). Didesnės pajamos ar aukštesnis išsilavinimas laikomas viena iš esminių sąlygų, mažinančių sutuoktinio indėlį namų ūkyje ar prižiūrint vaikus ir įpareigojančių kitą partnerį dirbti daugiau (Safilios-Rothschild, 1970; Scanzoni, 1978; Scanzoni, Szinovacz, 1980). Kiti tyrinėtojai netolygų darbų pasidalijimą šeimoje siejo su disponuojamais laiko ištekliais – šeimoje dirba daugiau tas, kuris mažiau laiko praleidžia profesinės veiklos sferoje (Walker, 1973; Walker, Woods, 1976; Berk, Berk, 1979; Becker, 1981). Kaip aiškinimo struktūrinių veiksnių poveikiu alternatyva buvo pasiūlyta tezė apie normatyvinių moteriškumo/vyriškumo ir motinystės/tėvystės struktūrų, įtvirtinamų atkuriant tradicines hierarchijos ir subordinacijos schemas šeimoje, poveikį lyties santykių konfigūracijai (Berk, 1985; West, Zimmerman, 1987). Žvelgiant iš pastarosios teorinės perspektyvos kasdienėje sąveikoje reprodukuojamos lyčių santykių konfigūracijos yra savotiškos lyties identiteto konstravimo priemonės.

Kiekviena teorinė perspektyva – santykinio pranašumo (Wolfe, 1959; Blood, Wolfe, 1960; Safilios-Rothschild, 1970; Scanzoni, 1978; Scanzoni, Szinovacz, 1980; Brines, 1994), laiko išteklių deficito (Walker, 1973; Walker, Woods, 1976; Berk, Berk, 1979; Becker, 1981) ir lyties identiteto konstravimo (Berk, 1985; West, Zimmerman, 1987) – turi panašų skaičių ir šalininkų, ir kritikų. Šios sociologinės minties tradicijos tikriausiai dėl savo aiškumo ir paprastumo, kaip rodo empiriniai šiuolaikinės šeimos tyrinėjimai, tebėra menkai pakitę ir vis dar dominuojantys aiškinimo modeliai (Kroska, 2004). Tačiau tiriant lietuviškos šeimos lyčių santykių struktūrą galima klausti, kuri analitinė schema turi didesnę aiškinamąją galią Lietuvos kontekste. Kas leidžia paaiškinti netolygų darbų pasidali-

jimą šiuolaikinėje lietuvių šeimoje? Ar tai platesnio socialinių santykių konteksto, ar individualaus suvokimo, ką reiškia būti vyru ir moterimi, poveikis?

Nors toliau pateikta analizė neleidžia be išlygų atmesti ar priimti nei vieno, nei kito požiūrio, pagrindinė šio skyriaus tezė susijusi su lyties identiteto – vyriškumo ir moteriškumo – raiškos klausimais. Kitaip sakant, šiandienio netolygaus vaikų priežiūros ir namų buities darbų pasiskirstymo tarp vyro ir moters negalima aiškinti tik struktūriniais veiksniais – partnerių pajamų dydžiu, laiko sąnaudomis profesinio užimtumo sferoje, partnerystės forma ar vaikų skaičiumi. Greičiau tokią situaciją, kuri sutuoktinių ar partnerių retai suvokiama kaip neteisinga ar kelianti nepasitenkinimą, reikėtų aiškinti kaip normatyvinių vyriškumo ir moteriškumo identiteto modelių įtvirtinimo išdavą. Jei visuomenėje vykstantys struktūriniai pokyčiai sukuria lygiaverčio socialumo prielaidas ir bando sumažinti lyčių diferenciaciją viešojoje sferoje – vyrai ir moterys turi vienodas galimybes profesinėje veikloje, gauna panašaus dydžio pajamas, nesiskiria išsilavinimu ir vienodai palaiko ideologinius lygių galimybių principus, – tai šeima tampa viena iš pagrindinių institucijų, suteikiančių galimybę įtvirtinti asmens lyties tapatumą. Būtent vyriškų ar moteriškų darbų skyrimas bei sąlyginis moteriškos ir vyriškos erdvės monopolizavimas šeimoje suteikia lyties identiteto – suvokimo savęs kaip vyro ar moters – pagrindą.

Pateiktas lyties identiteto klausimų svarstymas iš dalies gali išsiskirti iš bendresnės Lietuvos lyčių studijų tradicijos, kuri dažniau orientuojasi į vyrų ir moterų socialinės-ekonominės padėties aprašymą bei ilgalaikių pokyčių identifikavimą (Mitrikas, 2007; Stankūnienė ir kt., 2003; Kublickienė, 2003; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001; Navaitis, 2005). Skirtingai nei daugelis Lietuvoje atliktų sociologinių ir demografinių studijų, analizuojančių vyrus ir moteris bei akcentuojančių struktūrinius skirtumus ar socialinės nelygybės klausimus, toliau pateiktą analizę galima priskirti socialinio konstrukcionizmo tradicijai. Čia pirmiausia domimasi tapatybės, kasdienių praktikų ir reikšmių pasauliais: kaip atsiskleidžia vyriškos ir moteriškos tapatybės kasdieniuose darbuose? kuo skiriasi vyriški ir moteriški vertinimai savo paties ir partnerio atžvilgiu? kaip vyrai ir moterys dalijasi kasdienius darbus?

Kita vertus, lyties identiteto problematikos aptarimas neperžengia tradicinio lietuviškų tyrinėjimų konteksto. Analizei pasirinktas šeimos institutas kaip lyties skirtumus įtvirtinanti, palaikanti ir ugdanti socialinė terpė. Kitaip sakant, analizuojamas seniai svarstomų klausimų ratas –

buities darbų pasiskirstymas šeimoje, vaikų auginimas ir priežiūra. Siūloma analizė pirmiausia siekia derinti struktūrinį ir konstrukcionistinį žvilgsnį į lytiškumą, todėl tyrimo metu surinkti duomenys laikomi svariu ir reikšmingu atspirties tašku, leidžiančiu formuluoti bendresnio pobūdžio hipotezes apie vyriško ir moteriško tapatumo formavimą(–si).

Skyrių sudaro penkios dalys. Pirmame skirsnyje trumpai apžvelgiami struktūrinis ir konstrukcionistinis požiūriai bei jų taikymas tiriant lyties identitetą šeimoje. Antrame skirsnyje pristatomas analizės modelis, t. y. kaip suvokiama ir interpretuojama empirinė medžiaga. Trečiame skirsnyje aptariamos vyriškos ir moteriškos praktikos auginant ir prižiūrint vaikus, ketvirtame – vyriškų ir moteriškų darbų pasiskirstymo šeimoje veiksniai, penktame – sprendimų priėmimas ir lyčių skirtumai.

4.1. Lyčių santykius aiškinantys modeliai

Empirinių studijų, ieškančių atsako į klausimą, kas lemia netolygius lyčių santykius šeimoje, yra labai daug. Tačiau jas visas galima priskirti dviem sociologinių tyrinėjimų tradicijoms – struktūriniam ir konstrukcionistiniam požiūriui. Abiem tradicijoms būdingos skirtingos analizės prielaidos ir tyrimo metodai.

4.1.1. Struktūrinis požiūris į lyčių santykius šeimoje

Struktūrinio požiūrio šalininkai bando paaiškinti lyčių santykių dinamiką ir sanklodą susiejant juos su platesniu sutuoktinių veiklos kontekstu, ypač su profesinės veiklos sfera. Kitaip sakant, daroma prielaida, kad sutuoktinių socialinis-ekonominis statusas bei jį apibrėžiantys struktūriniai elementai leidžia paaiškinti atsakomybės ir darbų pasiskirstymo netolygumus šeimos viduje. Struktūrinės analizės atstovai linkę labiau pasitikėti kiekybiniais tyrimais ir matematiniu modeliavimu. Stengiamasi įvertinti įvairių socialinių veiksnių įtaką darbų pasidalijimui tarp vyrų ir moterų, nuostatoms lyties vaidmenų atžvilgiu, tėvų ir vaikų bendravimo intensyvumui, buities darbų laiko sąnaudoms. Domimasi, kaip sutuoktinių laiko ištekliai, pajamos, išsilavinimas, vaikų skaičius, partnerystės forma ir nuostatos susijusios su didesne ar mažesne lyčių segregacija šeimų kasdienybėje. Toliau trumpai reziumuosime pagrindinius teiginius ir prielaidas pagal dažniausiai analizei naudojamų kintamųjų grupes.

1. *Darbo valandų skaičius profesinio užimtumo sferoje*. Valandų, kurias darbe praleidžia vyras ir žmona, skaičius laikomas svarbiu kiekybiniu indikatoriumi vertinant, kiek laisvo laiko nuo užimtumo darbe kiekvienas šeimos narys gali skirti namų ūkio darbams ir vaikų priežiūrai. Jei vienas

iš šeimos narių darbinei veiklai turi skirti daugiau valandų, tai jis mažiau skirs laiko namams. Todėl realus darbų pasiskirstymas tarp šeimos narių yra lyg ir savotiškas balansas – namuose daugiau triūsia tas, kuris mažiau laiko praleidžia darbinėje sferoje. Darbo valandos veikia kaip struktūrinis suvaržymas, neleidžiantis skirti daugiau laiko namams.

XX a. septinto–aštunto dešimtmečio sociologinėse studijose buvo nustatyta, kad JAV dirbančių moterų sutuoktiniai namų ūkio darbams skiria maždaug tiek pat laiko, kaip ir tie vyrai, kurių žmonos yra namų šeimininkės, o kartais ir dar mažiau (Fox, Nickols, 1984; Spitze, 1988). Kai kurios vėlesnės studijos rodo, kad, didėjant moterų darbo užimtumui, šeimos darbams moterys skiria mažiau laiko. Tačiau statistiškai reikšmingų sąsajų tarp laiko, skiriamo darbinei veiklai ir namams, dirbančių vyrų populiacijoje nepastebėta (Barnett, Baruch, 1987). Kiek kitokių išvadų priėjo Švedijos ir Norvegijos tyrėjai. Jie nustatė, kad dirbančios moterys daugiau linkusios dalytis su partneriais buities rūpesčiais nei moterys, dirbančios ne visą darbo dieną (Bernhardt, Noack, Lyngstad, 2008).

Šių kontrastuojančių tyrimų pagrindinė mintis yra ta, kad dirbančių moterų našta namuose nemažėja. Vienodą darbo valandų skaičių profesinio užimtumo sferoje praleidžiantys sutuoktiniai namų apyvokai skiria nevienodą laiką. Buičiai moterys per dieną skiria 2–3 valandomis daugiau nei vyrai (Brines, 1994).

2. *Pajamos*. Sutuoktinių pajamos yra savotiškas galios simbolis, leidžiantis daugiau uždirbančiam partneriui atsiriboti nuo buities darbų namuose. Buities darbai suprantami kaip varginanti rutina, todėl kiekvienas šeimos narys linkęs jų vengti. Tokios prielaidos leidžia kelti hipotezę, kad mažesnę galią turintis sutuoktinis dažniausiai privalės atlikti tai, ko nesiims daryti didesnę finansinę galią turintis šeimos narys. Jei vyro pajamos yra didesnės nei žmonos, buities darbai tampa jos atsakomybės sritimi.

Daugelis tyrinėtojų pastebi, kad esant didesnėms moters pajamoms, vyrai atlieka kur kas daugiau buities darbų (Model, 1981; Ross, 1987; Coltrane, 1996; Brines, 1994). Jei moteris darbo rinkoje turi aukštesnį statusą ir jos pajamos yra didesnės nei sutuoktinio, darbų pasiskirstymas šeimoje būna tolygesnis (Maret, Finlay, 1984; Spitze, 1988; Bernhardt, Noack, Lyngstad, 2008). Tačiau kitose studijose daromos priešingos išvados: pajamų dydis ir buities darbų pasiskirstymas yra nesusiję dalykai (Huber, Spitze, 1983), o didesnės moters pajamos gali versti vyrus suabejoti savo kaip šeimos maitintojo vaidmeniu ir dėl to paskatinti juos atkakliau įtvirtinti vyrišką identitetą akivaizdžiau atsiribojant nuo moteriškų darbų (Hochschild, Machung, 1989; Pyke, 1993). Panaši tendencija

vyrauja ir Lietuvoje – vyrai, kurių žmonos uždirba daugiau, jaučiasi nelabai atitinką vedusio vyro vaidmenį (Navaitis, 2005).

3. *Išsilavinimas.* Sutuoktinių išsilavinimas irgi suvoktinas kaip simbolinis kapitalas, panašiai veikiantis darbų pasiskirstymą namų ūkyje, kaip ir pajamos. Kuo aukštesnis asmens (vyro arba moters) išsilavinimas, tuo didesnė tikimybė, kad tas asmuo bus linkęs mažiau imtis buities darbų šeimoje. Ir atvirkščiai, mažesnį išsilavinimą turintis sutuoktinis dirbs daugiau.

Vis dėlto empirinių studijų išvados prieštarauja tokiems lūkesčiams ir statistiškai reikšmingų sąsajų tarp išsilavinimo ir laiko, skiriamo buičiai ir vaikams, nerandama (Coverman, 1985; Orbuch, Eyster, 1997). Dažniau pastebima, kad aukštesnį išsilavinimą turintys vyrai kur kas dažniau rūpinasi namais ir vaikais nei mažiau išsimokslinę (Miller, Garrison, 1982; Huber, Spitze, 1983; Kamo, 1988).

4. *Šeimos struktūra.* Darbų pasiskirstymą namuose taip pat lemia ir šeimos struktūra – kiek narių gyvena viename namų ūkyje, kiek ilgai gyvenama kartu ir ar partnerystė yra įteisinta santuoka. Esant didesniam namų ūkio narių skaičiui galima tikėtis nuosaikesnio darbų pasidalijimo, kai tam tikrus buities darbus ar vaikų priežiūrą sutuoktiniai perleidžia vyresniems namų ūkio nariams, pavyzdžiui, seneliams ar tetoms, arba tuos darbus paveda ūgtelėjusiems vaikams (Berk, 1985; Gerstel, Gallagher, 2001).

Daugėjant kohabitacinių šeimų, vis daugiau empirinių studijų bando įvertinti kohabitacijos poveikį lyčių santykiams ir darbų pasidalijimui šeimoje. Įregistruotos santuokos atsisakymas gali būti interpretuojamas kaip liberalesnio požiūrio į lyčių santykius bei tradicinę lyčių segregaciją išraiška, suteikianti ideologines ir struktūrines tolygesnio įvairiausios atsakomybės dalijimosi su partneriu prielaidas. Taigi galima tikėtis, kad vyrai, gyvenantys su partnere neregistruotoje santuokoje, bus linkę dažniau imtis buities darbų ir vaikų priežiūros nei gyvenantieji santuokoje.

Vis dėlto, kaip ir kitų struktūrinių veiksnių įtakos analizės atvejais, skirtingų kohabitacinių šeimų studijų rezultatai ne visai sutampa. Pavyzdžiui, 2002 m. 28 šalyse atlikto tyrimo „Family and Changing Gender Roles III Survey (ISSP)“ duomenimis, kohabitacinėse šeimose vyrai atlieka daugiau namų buities darbų nei gyvenantys santuokoje, o moterų, gyvenančių santuokoje, buities darbų krūvis yra didesnis nei moterų, kurios gyvena kohabitacinėje šeimoje (Davis, Greenstein, Marks, 2007). Prie kitokių išvadų priėjo Švedijos ir Norvegijos mokslininkai, neradę statistiškai reikšmingų skirtumų, kaip dalijasi namų ūkio darbais gyvenantys santuokoje ir nesusituokę (Bernhardt, Noack, Lyngstad, 2008).

5. *Vaikai*. Vaikų skaičius, jų amžius ir lytis smarkiai koreguoja buities darbų mastus ir pobūdį. Kuo daugiau vaikų, tuo didesnis jų priežiūros ir globos poreikis. Kita vertus, jei namų ūkyje yra ūgtelėjusių vaikų, tai dalį buities darbų tėvai gali pavesti patiems vaikams. Tačiau berniukams ir mergaitėms taikomi skirtingi socializacijos modeliai, kur tėvo ir motinos vaidmenys, bendravimo intensyvumas ir atsakomybė iš esmės skiriasi.

Kai kurie empiriniai tyrimai parodė, kad ūgtelėję vaikai namų ūkyje dažniausiai perima vyrų darbus, taip sumažindami vyro dalyvavimą (Berk, 1985; Goodnow, 1988). Kita vertus, didesnis jaunesnių vaikų skaičius šeimoje priverčia vyrą intensyviau įsitraukti į vaikų priežiūrą ir buities tvarkymą (Berk, 1985; Coverman, 1985). Sūnaus buvimas šeimoje taip pat reikalauja didesnio tėvo dėmesio ir bendravimo (Barnett, Baruch, 1987).

Norvegijos ir Švedijos šeimų tyrinėtojai pastebi kiek kitą tendenciją. Šeimoje atsiradus vaikams formuojasi ir mažiau subalansuotas darbų pasiskirstymas tarp sutuoktinių. Gimus vaikui sutuoktiniai vis labiau linksta į tradicinį vyriškų ir moteriškų darbų padalijimą (Bernhardt, Noack, Lyngstad, 2008).

6. *Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu*. Daugelis teorijų bando aiškinti, kad socializacijos metu perimamos nuostatos ir įsitikinimai, koks elgesys labiau tinkamas moterims ir koks vyrams. Tokios nuostatos dažniausiai nubrėžia ir papildomas lytiškumo dimensijas, diferencijuojančias namų ūkio darbus. Šias nuostatas dažniausiai bandoma įvardyti kaip labiau tradicinį ar labiau liberalų požiūrį į lyčių segregaciją. Tradicinis požiūris aiškiau skirs vyriškas ir moteriškas veiklos sritis, moteris susies su šeima ir vaikų priežiūra, o vyrus – su darbine veikla. Liberalesnis požiūris nelinkęs taip aiškiai diferencijuoti darbo ir namų lyties atžvilgiu (Huber, Spitze, 1983; Hochschild, Machung, 1989; Greenstein, 1996; Kroska, 2000).

Nenuostabu, kad daugelis studijų gana lengvai atskleidžia liberalių nuostatų sąsajas su tolygesniu namų rūpesčių dalijimusi tarp vyrų ir moterų. Tradicinių pažiūrų vyrai mažiau dirba namuose ar imasi vaikų globos, ypač jei jų žmonos irgi yra tradicinių nuostatų (Kamo, 1988; Hiller, Philliber, 1986; Greenstein, 1996). Kita vertus, pastebima ir tai, kad liberaliai mąstančių vyrų nuostatos labiau sutampa su jų konkrečiais veiksmais – jų dalyvavimas buities darbuose ir prižiūrint vaikus yra akivaizdesnis. Tačiau to negalima pasakyti apie liberalių pažiūrų moteris, kurių elgseną greičiau galima apibūdinti kaip tradiciškai moterišką. Jos dažniau imasi moteriškų

darbų, neperleidžia jų vyrams ir tai laiko savaime suprantamu dalyku (Hochschild, Machung, 1989; Kamo, 1988; Hiller, Philliber, 1986; Huber, Spitze, 1983). Taip pat pastebima, kad nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu daro kur kas didesnį poveikį tolygesniam buities darbų pasiskirstymui kohabitacinėse šeimose nei gyvenantiems tradicinėje santuokoje (Davis, Greenstein, Marks, 2007).

Visos išvardytų kintamųjų grupės svarbios tyrinėjant lyčių skirtumus šeimoje, todėl toliau pateiktoje analizėje bandoma aptarti struktūrinių veiksnių poveikį vaikų priežiūros bei buities darbų pasidalijimui tarp vyrų ir moterų. Taip pat įvertintas kiekvieno veiksnio poveikis sprendimų priėmimui – kas nulemia, kad vieną ar kitą sprendimą dažniau priima vyras ar moteris. Mūsų tyrimo rezultatai leidžia formuluoti atsakus į klausimą, kiek šiuolaikinės lietuviškos šeimos vidinė lyčių santykių dinamika gali būti interpretuojama pagal struktūrinį aiškinimą ir kada tokio aiškinimo nepakanka.

Trumpai aptarti struktūrinės analizės pavyzdžiai rodo, kad bendro sutarimo dėl vienos ar kitos interpretacijos pritaikomumo ir aiškinamosios galios nėra. Tokios kontroversiškos empirinių tyrimų išvados verčia ieškoti naujų teorinių modelių ir daugelis tyrinėtojų linkę remtis tokiomis aiškinamosiomis sąvokomis kaip *lyties identitetas* ar *lyties normatyvumas*. Pavyzdžiui, S. Berk (1985) po išsamių tyrimų apie laiko biudžetą ir darbų pasidalijimą tarp sutuoktinių šeimoje linksta į etnometodologinę lytiškumo interpretaciją. Tyrinėtoja J. Brines (1994) siūlo vyrų ir moterų elgseną aiškinti pagal skirtingus analizės modelius: žmonų elgseną tinkamiausia interpretuoti taikant ekonominio naudingumo modelį, o vyrų – lytiškumo demonstravimo (angl. *gender display*) perspektyvą. JAV sociologė B. Risman (1998) rekomenduoja lyčių santykius analizuoti identiteto, sąveikos ir institucinės sanklodos lygmenimis.

4.1.2. Konstrukcionistinis požiūris į lyties identitetą

Konstrukcionistinė lyčių studijų paradigma formuojasi kaip alternatyva lyties vaidmens teorijoms ir kaip šių teorijų kritika. Tyrinėtojo žvilgsnis nuo normatyvinių lyties identiteto modelių, lyčių nelygybės ar struktūrinių skirtumų klausimo perkeliamas prie išsamaus kasdienybės situacijų, subjektyvaus jų suvokimo ir reikšmių aprašymo. Šios pakraipos atstovai abejoja lyties identiteto neproblematiškumu ir natūralumu. Lytiškumas – vyriškumas ir moteriškumas – pradedamas analizuoti kaip socialinės sąveikos metu aktyviai kuriamas, atkuriamas ir įtvirtinamas tapatumo modelis.

Kertinės tokio teorinio požiūrio bei empirinių tyrimų prielaidos suformuluojamos klasikinėje Harold Garfinkel (1967) studijoje apie interseksualiojo asmens statuso pakeitimą ir valdymą (Agnes identiteto transformaciją ir normalizavimą atlikus biologinės lyties pakeitimo operaciją), Erving Goffman (1977, 1979) rašiniuose apie lytiškumo demonstravimą (angl. *gender display*) bei ritualus, vėlesniuose etnometodologiniuose bandymuose kurti teorinius lyties tapatybės (Kessler, McKenna, 1978) ir lyties praktikų pamatus (West, Zimmerman, 1987).

Socialinio konstrukcionizmo perspektyva visada akcentuoja aktyvų vyksmą. Nors dažnai atliekant empirinius tyrimus akcentuojamos diskursyvios praktikos ir reikšmių, leidžiančių „konstruoti" identitetą, paieška, svarbu ir tai, kad labai konkrečios socialinės sąveikos ir socialiniai saitai taip pat „konstruoja" nuolatines nenutrūkstamas socialines praktikas, atskiriančias vyrus nuo moterų ir leidžiančias jiems sukurti lyties identiteto pajautą. Kitaip sakant, tik labai konkrečiais veiksmais žmogus įprasmina ir įtvirtina savo tapatumą. Lytiškumas – vyriškumas ar moteriškumas – nėra išimtis.

JAV sociologės S. Berk teigimu, „... tuo metu, kai namų ūkio nariai „atlieka" (anlg. *do*) vaikų priežiūros ar namų ruošos darbus, jie „įgyvendina" ir lytiškumą (anlg. *'do' gender*), o tai, ką vadinam darbo pasidalijimu, kartu reiškia ir namų ūkio darbų atlikimą, ir lytiškumo kūrimą; tai mechanizmas, kuris vienu metu kuria ir materialius, ir simbolinius namų ūkio produktus" (1985: 201). Šios perspektyvos požiūriu lytiškumas, kaip socialinis biologinės lyties vedinys ir identiteto tipas, yra „nuolatinė veikla, įgyvendinama vykstant kasdienei sąveikai" (West, Zimmerman, 1987). Taigi esminis konstrukcionistinio požiūrio argumentas yra tas, kad lytiškumas yra aktyviai atkuriamas atliekant elementarius veiksmus, tokius kaip vaikų priežiūra, valgio ruoša, namų tvarkymas, daiktų komponavimas, apsipirkimas ir pan. Būtent dėl šių veiksmų reprodukuojamos egzistuojančios lytiškumo konstrukcijos, hierarchijos ir galios santykiai.

Lytiškumo konstravimas reikalauja atsikartojančios veiklos. Atkartojami veiksmai leidžia naujai įgalinti ir išgyventi tas reikšmių struktūras, kurios yra socialiai įtvirtintos ir palaikomos kultūros. Lytis ir lyčių hierarchijos atkuriamos kasdieniuose ir ritualizuotose veiksmuose, leidžiančiuose įtvirtinti ir legitimuoti lyties identitetą. Lytiškumo konstravimas yra nuolatinė veikla normatyvinių vyriškumo ir moteriškumo sampratų akivaizdoje. Kad ir kaip būtų paradoksalu, lyties konstravimo perspektyva ir sąvoka „lyties įgyvendinimas" (angl. *doing gender*), atsiradusi feministiškai nusiteikusių tyrinėtojų darbuose, tampa lytiškumo atitikties tradiciniams lyties vaidmenims aiškinimo modeliu (Deutsch, 2007).

Dėl didelio dėmesio kalbai ir subjektyvioms reikšmėms socialinio konstrukcionizmo požiūrio šalininkai dažniausiai linkę pasirinkti kokybinius metodus – interviu, autobiografinius pasakojimus, pokalbius, gyvenimo istorijas, nuotraukas, vaizdinius. Būtent ši empirinė medžiaga tampa jų kūrybinio įkvėpimo ir analizės objektu. Subjekto kuriamas naratyvas yra autentiškas jo socialinės tikrovės dokumentas, nepaveiktas išankstinių tyrinėtojo nuostatų apie tiriamą fenomeną. Dėl tokios metodologinės nuostatos kiekybiniai tyrimai bei masinių apklausų duomenys tiesiog nustumiami į šalį ir kritikuotini kaip šališki ar iš anksto paveikti tyrinėtojo pasaulėvaizdžio.

Lietuvoje domėjimasis lyties identiteto konstravimu, kai tiriamos reikšmių struktūros ir kasdienės praktikos, yra kur kas menkesnis nei struktūriniai lyties vaidmenų ir santykių tyrinėjimai. Galima paminėti tik istorinės-kultūrologinės pakraipos Dalios Marcinkevičienės (1999a, 1999b) ir Artūro Tereškino (2001, 2007) studijas bei labiau į fenomenologiją ir simbolinio interakcionizmo tradiciją linkstančius Sigitos Kraniauskienės (2003), Aušros Maslauskaitės (2004) ir Jolantos Reingardienės (2004) darbus.

4.2. Duomenų analizės modelis

Mūsų analizėje moteriškumui ir vyriškumui aptarti pasirinktos trys kasdienės veiklos sritys: pirma – vaikų priežiūros darbai, antra – buities arba namų ruošos darbai, trečia – sprendimų priėmimas. Nors kiekviena šių sričių pavieniui apžvelgiamos toliau, pirmiausiai norisi pristatyti bendrąjį analizės modelį ir atsižvelgti į vieną metodologinę pastabą dėl duomenų interpretavimo, susijusią su lyties identiteto konstravimo samprata.

4.2.1. Matavimai ir skaičiavimas

Struktūrinių veiksnių įtakai lyčių santykiams įvertinti taikoma daugialypė regresinė analizė. Nustatoma, kiek nepriklausomi kintamieji leidžia prognozuoti priklausomo kintamojo reikšmes. Analizės metu tiriamos dvi respondentų grupės. Pirmą grupę sudaro šeimos, kuriose yra abu partneriai ir kuriose auginami vaikai iki 14 metų. Ši grupė analizuojama aptariant tik vaikų auklėjimą (žr. toliau aprašytas *biomedicininės globos* ir *socialumo ugdymo skales*). Tokį apribojimą nulėmė klausimyne esančių klausimų formuluotės, nes į klausimus, kas labiau rūpinasi vaikais – respondentas ar jo partneris, – atsakinėjo tik šeimos, auginančios vaikus iki 14 metų.

Vertinant moteriškų ir vyriškų darbų pasidalijimą tarp partnerių bei sprendimo priėmimo klausimus analizuojama daug didesnė respondentų grupė. Ją sudaro šeimos, kuriose abu partneriai gyvena kartu ir kuriose yra vaikų (skirtingai nuo pirmos respondentų grupės, vaikams netaikyti jokie amžiaus apribojimai). Tiek pirmu, tiek antru atveju aptariamos ir nesusituokusios, ir santuokoje gyvenančios poros.

Priklausomi kintamieji

Analizės metu naudota 11 priklausomų kintamųjų: 2 kintamieji susiję su vaikų priežiūros darbais (metriniai); 3 kintamieji – su buities darbais (du metriniai ir vienas ranginis); 6 kintamieji – su sprendimų priėmimu (ranginiai kintamieji).

1. Vaikų priežiūros analizei specialiai sukurtos dvi skalės – *biomedicininės globos* ir *socialumo ugdymo*. *Biomedicininės globos skalė* sudaryta pagal tris teiginius, leidžiančius įvertinti, kaip dažnai respondentas ar jo partneris atlieka šiuos darbus:

a) vaikų aprengimas arba prižiūrėjimas, kad jie tinkamai apsirengtų;
b) vaikų guldymas miegoti arba rūpinimasis, kad jie atsigultų patys;
c) buvimas namie su vaikais, kai jie serga.

Respondentai galėjo pasirinkti atsakymus pagal 5 balų skalę, kur 1 reiškė *Visuomet tai daro respondentas*, o 5 – *Visuomet tai daro partneris*. Respondentai, nurodę, kad šiuos darbus atlieka kas nors kitas iš šeimos narių ar negyvenantis namų ūkyje asmuo, iš analizės buvo pašalinti. Kiekvieno respondento atsakymai į tris klausimus leido apskaičiuoti vidurkį, rodantį santykinį respondento ir jo partnerio elgsenos intensyvumą. *Biomedicininės globos* skalėje minimaliausia reikšmė (1) reiškia, kad biomedicinine globa užsiima išskirtinai respondentas, o maksimaliausia reikšmė (5) – kad biomedicininė globa yra partnerio rūpestis.

Panašiu principu buvo sudaryta ir *socialumo ugdymo skalė*. Skalei sukonstruoti paimti trys teiginiai:

a) žaidimas su vaikais ir (arba) laisvalaikio leidimas kartu su jais;
b) pagalba ruošiant namų darbus;
c) vaikų nuvedimas į mokyklą, darželį, pas auklę ar į laisvalaikio užsiėmimus ar parvedimas iš ten.

Kiekvienam respondentui buvo suskaičiuotas jo atsakymų vidurkis, kuris sudarė *socialumo ugdymo* skalės įvertį. Minimaliausia šios, kaip ir *biomedicininės globos skalės*, reikšmė (1) reiškia, kad socialumo ugdymu išskirtinai užsiima respondentas, o maksimaliausia reikšmė (5) – kad socialumo ugdymas yra partnerio rūpestis.

2. Buities darbų pasiskirstymą tarp vyrų ir moterų leido nustatyti trys – *moteriškų darbų*, *universalių darbų* ir *vyriškų darbų* – skalės (Kroska, 2004). Kiekviena skalė rodo, kaip šie darbai pasiskirstę tarp sutuoktinių.

Moteriškų darbų skalei paimti keturi teiginiai:

a) kasdienis valgio ruošimas;
b) indų plovimas;
c) maisto pirkimas;
d) namų valymas dulkių siurbliu.

Respondentų atsakymai galėjo svyruoti nuo 1 (*Visuomet tai daro respondentas*) iki 5 (*Visuomet tai daro partneris*). Respondentai, nurodę, kad šiuos darbus atlieka kas nors kitas iš šeimos narių ar negyvenantis namų ūkyje asmuo, iš analizės buvo pašalinti. Kiekvienam respondentui buvo apskaičiuotas jo atsakymų vidurkis, kuris sudarė *moteriškų darbų* skalės įvertį. Šioje skalėje minimaliausia reikšmė (1) reiškia, kad moteriškus darbus dažniausiai atlieka respondentas, o maksimaliausia reikšmė (5) – kad tai yra partnerio rūpestis.

Universalių darbų skalė buvo sudaryta panašiu principu pagal du požymius:

a) mokesčių mokėjimas ir namų ūkio finansinės apskaitos vedimas;
b) šeimos laisvalaikio organizavimas.

Vyriškų darbų skalę sudaro tik vienas elementas, leidžiantis įvertinti, kaip dažnai respondentai atlieka smulkius remonto darbus namuose ir apie namus. Respondentai galėjo pasirinkti atsakymus pagal 5 balų skalę, kur 1 reiškia *Visuomet tai daro respondentas*, o 5 – *Visuomet tai daro partneris*. Ši skalė, skirtingai nei *moteriškų darbų* ir *universalių darbų skalės*, yra ranginė, todėl jai buvo taikyta modifikuotos regresinės analizės procedūra.

3. Sprendimų priėmimo struktūrą padėjo įvertinti šešios atskiros ranginės skalės, leidžiančios nustatyti, kaip dažnai respondentas ir jo partneris dalyvauja priimant sprendimus šiais klausimais:

a) įsigyjant įprastinius pirkinius namams;
b) įsigyjant rečiau perkamus, brangesnius pirkinius namams;
c) kiek laiko respondentas gali skirti apmokamam darbui;
d) kiek laiko respondento sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) gali skirti apmokamam darbui;
e) kaip auklėti vaikus;
f) dėl visuomeninio gyvenimo ir laisvalaikio.

Respondentai galėjo pasirinkti atsakymus iš 5 balų skalės, kur 1 reiškia *Visuomet tai daro respondentas*, o 5 – *Visuomet tai daro partneris*. Respondentai, nurodę, kad šiuos darbus atlieka kas nors kitas iš šeimos narių ar negyvenantis namų ūkyje asmuo, iš analizės buvo pašalinti.

Nepriklausomi kintamieji

Analizei panaudota 15 nepriklausomų kintamųjų, kurie sudaro 6 prasmines grupes.

1. *Respondento socialinės demografinės charakteristikos* – 3 kintamieji: amžius, išsilavinimas ir pajamos, gautos iš visų pajamų šaltinių.

2. *Partnerio socialinės demografinės charakteristikos* – 3 kintamieji: amžius, išsilavinimas ir pajamos, gaunamos iš visų šaltinių.

3. *Laikas, skiriamas darbinei veiklai* – 2 kintamieji: bendras respondento darbo laikas (valandomis) ir bendras partnerio darbo laikas (valandomis).

4. *Namų ūkio struktūra* – 3 kintamieji: namų ūkio narių skaičius, metai, kuriais buvo įregistruota santuoka, ir partnerystės forma (sukurtas pseudokintamasis [angl. *dummy variable*], kai 1 = gyvena nesusituokę, o 0 = gyvena susituokę).

5. *Vaikai* – 3 kintamieji: vaikų skaičius šeimoje, jauniausio vaiko amžius ir jauniausio vaiko lytis (sukurtas pseudokintamasis, kai 1 = mergaitė, o 0 = berniukas).

6. *Nuostatų lyties vaidmenų atžvilgiu skalė* – 1 kintamasis. Daugelyje empirinių studijų, aptariančių netolygų namų ūkio darbų pasiskirstymą tarp vyro ir moters, linkstama ieškoti atsako normatyvinėse respondentų nuostatose, kaip respondentai skiria vyriškus ir moteriškus vaidmenis ir kaip juos susieja su šeima bei darbo sfera. Tokie tyrimai paremti prielaida, kad respondentų nuostatos gali svyruoti tarp tradicinio ir modernaus požiūrio į vyriškos ir moteriškos sferų skyrimą. Tradicinis požiūris labiau linkęs akcentuoti griežtesnį vyriškų ir moteriškų vaidmenų atskyrimą, kai moterys akivaizdžiau susiejamos su vaikų priežiūra, o vyrai – su darbine veikla. Modernioms nuostatoms būdingos ne tokios griežtos normatyvinės lytiškumo bei šeimos ir darbo atsakomybių sąsajos.

Empiriniuose tyrimuose respondentų nuostatos, kurios anglų kalboje įvardijamos kaip „lytiškumo ideologija“ (angl. *gender ideology*), vertinamos pagal skales, kurių vienas polius lyties vaidmenų atskyrimo atžvilgiu reiškia tradicines, o kitas – liberalias nuostatas (Gerstel, Gallagher, 2001; Kroska, 2004; Davis ir kt., 2007).

Mūsų analizei iš aštuonių normatyvinių vertinimų buvo sukurta bendra *nuostatų lyties vaidmenų atžvilgiu skalė*. Respondentai turėjo pritarti arba nepritarti šiems teiginiams:

a) porai yra geriau, jei vyras yra vyresnis nei moteris;

b) jei moteris uždirba daugiau nei sutuoktinis/ partneris, tai gali kenkti jų santykiams;

c) apskritai vyrai yra geresni politiniai lyderiai nei moterys;
d) moterys turėtų pačios nuspręsti, kaip gali išleisti savo uždirbamus pinigus, neatsiklaususios sutuoktinio/ partnerio;
e) būnant namų šeimininke galima pajusti tokią pat pilnatvę, kaip ir dirbant apmokamą darbą;
f) ikimokyklinio amžiaus vaikai nukenčia, jei jų motina dirba;
g) vaikai dažnai nukenčia, jei jų tėvas per daug dėmesio skiria savo darbui;
h) jei tėvai išsiskiria, vaikui geriau pasilikti su motina nei su tėvu.

Respondentų atsakymai galėjo svyruoti pagal penkių balų skalę: nuo *Visiškai sutinku* (1) iki *Visiškai nesutinku* (5). Kadangi tradicines lyties vaidmenų skyrimo nuostatas atspindi visiškas pritarimas teiginiams a, b, c, e, f ir h bei visiškas nepritarimas teiginiams d ir g, pastarųjų dviejų teiginių vertinimai buvo transformuoti: atsakymams *Visiškai sutinku* buvo suteikta skaitinė reikšmė 5, o *Visiškai nesutinku* – 1. Po šių pakeitimų iš aštuonių kintamųjų buvo sukonstruota bendra skalė. Kiekvieno respondento nuostatas lyties vaidmenų atžvilgiu išreiškė atsakymų į minėtus aštuonis teiginius skaitinių įverčių suma. *Nuostatų lyties vaidmenų atžvilgiu skalės*, kurios skaitiniai įverčiai galėjo išsibarstyti intervale nuo 8 iki 40, minimaliausias skaitinis įvertis reiškia tradicines nuostatas lyties vaidmenų atžvilgiu, o didžiausias – modernias.

Statistiniai duomenų analizės metodai

Biomedicininės globos, socialumo ugdymo, moteriškų ir universalių darbų analizei taikyta daugialypė regresinė analizė. Ji leido įvertinti kiekvieno kintamojo poveikį tiek vyrų, tiek moterų grupėms atskirai. Kadangi testuojamam modeliui buvo parinkta 15 nepriklausomų kintamųjų, kai vieno kintamojo poveikį elgsenai galėjo užgožti kiti, analizė buvo atlikta trimis etapais.

Pirmame etape buvo testuojamas modelis su visais 15 nepriklausomų kintamųjų, įvertinant kiekvieno kintamojo poveikį priklausomiems kintamiesiems. Šio etapo metu buvo siekta identifikuoti mažiausią poveikį turinčius kintamuosius ir taip sumažinti kintamųjų skaičių iki optimalaus tolesnei analizei atlikti. Dėl kintamųjų gausos šio modelio sąlygas tenkino tik labai nedidelė dalis stebėjimo atvejų – nuo 69 iki 117 respondentų. Analizuojant pirmą modelį determinacijos koeficientas (R^2) pavienių priklausomų kintamųjų atžvilgiu svyravo nuo 0,15 iki 0,42. 4.3 ir 4.4 lentelėje nurodyti tik statistiškai svarbių pirmojo modelio kintamųjų įverčiai.

Antrame etape, siekiant padidinti stebėjimo atvejų skaičių, buvo kuriamas modifikuotas modelis. Šiame etape atsisakyta trijų kintamųjų.

Kintamasis „Jauniausio vaiko amžius“ buvo pašalintas kaip nereikalingas, nes pirmojo etapo analizės metu statistiškai reikšmingo poveikio nenustatyta nė vienam priklausomam kintamajam. Kiti du pašalinti kintamieji susiję su respondento ir jo partnerio(-ės) pajamomis. Analizė parodė, kad apklausos metu respondentai nebuvo linkę įvardyti savo pajamų, todėl buvo daug neatsakytų klausimų. Šių kintamųjų pašalinimas iš analizės modelio leido padidinti stebėjimo atvejų skaičių daugiau nei 10 kartų, tačiau determinacijos koeficientas naudojant kai kai kuriuos priklausomus kintamuosius nukrito iki 0,02–0,06. Bandymas šalinti papildomus kintamuosius iš modifikuoto analizės modelio nedavė reikšmingų pokyčių nei stebėjimo skaičiaus, nei determinacijos koeficiento atžvilgiu, todėl palikta 12 galutinio analizės modelio kintamųjų.

Trečiame etape buvo formuojamas naujas modelis atmetant mažiausią poveikį turinčius kintamuosius, kad būtų identifikuoti tiktai statistiškai reikšmingi kintamieji ($p<0,05$). Visų trijų modelių įverčiai pateikti 4.3 ir 4.4 lentelėje vienas šalia kito. Aptariant ir interpretuojant duomenis bus remiamasi tik trečiojo modelio analizės rezultatais.

Vyriškų darbų ir sprendimų priėmimo analizei panaudotas ranginiams kintamiesiems adaptuotas regresinės analizės variantas – universalus politominis modelis (angl. *Polytomous universal model PLUM*), nes analizuojami priklausomi kintamieji buvo matuojami pagal rangines skales (Norušis, 2008).

Čia svarbu pateikti kelias pastabas dėl gana mažo determinacijos koeficiento R^2. Mažas determinacijos koeficientas reiškia, kad analizuojama vyrų ir moterų elgsena turi gana stabilią struktūrą, o įvertinti ir prognozuoti išorinių veiksnių įtaką jai yra gana sudėtinga. Užsienio tyrinėtojų studijose, kur aiškinant darbų pasiskirstymą tarp sutuoktinių naudojama regresinė analizė, o analizės modelį sudaro daugiau kaip 10 nepriklausomų kintamųjų, determinacijos koeficientas dažniausiai svyruoja nuo 0,13 iki 0,73 (Berk, 1984; Barnett, Baruch, 1987; Gerstel, Gallagher, 2001; Gaunt, 2008; Jansen, Liefbroer, 2006; Kroska, 2004). Išskirtiniais atvejais pasitaiko interpretacijų ir su pakankamai mažu determinacijos koeficientu, svyruojančiu tarp 0,01 iki 0,1 (Barnett, Baruch, 1987), tačiau mažas R^2 leidžia abejoti siūlomo analizės modelio aiškinamąja galia. Modelis su mažu determinacijos koeficientu paaiškina tik labai menką dalį tiriamos elgsenos įvairovės, tad tyrinėtojas turi ieškoti kitų interpretacijos modelių.

Jei laikytumėmės griežtų matematinės analizės reikalavimų, kad tinkamu regresijos modeliu būtų pripažįstamas tik tenkinantis sąlygą $R^2>0,25$, pažvelgę į gautus rezultatus (4.3 ir 4.4 lent.) akivaizdžiai turėtu-

me atsisakyti struktūrinio aiškinimo. Tai reiškia, kad mūsų modelis, akcentuojantis 12 struktūrinių veiksnių įtakos įvertinimą, yra netinkamas klausimui, kaip netolygiai ar tolygiai paskirstomi buities darbai tarp šeimos narių, aiškinti. Atrodytų, mūsų struktūrinė analizė lyg ir turėtų baigtis. Tačiau visiškai atmesti struktūrinį aiškinimą, kaip diskredituotą interpretacijos modelį, nevertėtų. Greičiau į regresinės analizės metu gautus rezultatus reikėtų žvelgti ne kaip į absoliučių ir determinuojančių veiksnių paieška, bet kaip į hipotetines užuominas apie lyties tapatumo raišką.

4.2.2. Atsakymų semantika ir identiteto raiška

Tyrimo metu, aiškinantis vyrų ir moterų indėlį prižiūrint vaikus, respondentams buvo pateiktas klausimas, kas dažniau atlieka vieną ar kitą darbą – respondentas ar partneris. Vaikų priežiūros veikla buvo išskaidyta į 6 kategorijas, o respondentai turėjo savo nuožiūra pasirinkti labiausiai tinkamą atsakymą. Matavimo skalė sudaryta iš dviejų segmentų. Pirmasis segmentas fiksuoja konkrečių darbų vykdymą – ar tai atlieka patys tėvai, ar šie darbai deleguojami kitiems šeimos ūkio nariams ar išorės paslaugų teikėjams. Antras segmentas buvo labiau orientuotas į tėvų indėlio vertinimą – kaip dažnai vieną ar kitą darbą atlieka partneris ir kiek dažnai tai daro respondentas (5 balų skalė). Panaši matavimo metodika buvo taikoma ir kitose lytiškumo raiškos sferose – tiriant buities darbų ir sprendimų priėmimo pasiskirstymą tarp vyrų ir moterų.

Kasdienių praktikų vertinimo skalės pavyzdys:

	Darbų pasidalijimo tarp tėvų (sutuoktinių) vertinimas					Darbų delegavimas kitiems namų ūkio nariams ar paslaugų teikėjams			
	Visuomet respondentas	Dažniausiai respondentas	Respondentas ir partneris maždaug po lygiai	Dažniausiai partneris	Visuomet partneris	Visuomet arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys	Visuomet arba dažniausiai asmuo (-ys), negyvenantis (-ys) šiame namų ūkyje	Vaikai atlieka patys	Netaikytina
a Vaikų aprengimas arba prižiūrėjimas, kad jie tinkamai apsirengų	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr	7	88	99
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
f. Vaikų nuvedimas/ parvedmas į/iš mokyklos, darželio, auklės ar laisvalaikio užsiėmimų	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr	7	88	99

Respondentų atsakymai į jiems pateiktus klausimus neturėtų būti traktuojami kaip objektyvios tikrovės dokumentavimas, t. y. kaip atskleidžiantys realią situaciją. Atsakymai į klausimą „Kas dažniau tai daro – respondentas ar partneris?“ turi bent tris reikšmių lygmenis, kurie įaudžiami tik į vieno iš kelių galimų atsakymų variantą. Šios reikšmės įgyja gana keistą hibridišką pavidalą, nes norima lakonišku atsakymu išreikšti tiek objektyvios tikrovės reiškinius, tiek idealizuojantį save vaizdinį, tiek normatyvinį kito asmens vertinimą.

Pirmasis lygmuo, į kurį apklausoje ir buvo orientuojamasi, yra darbų pasiskirstymo tarp dviejų lyčių situacijos įvardijimas. Tiesiog siekta išsiaiškinti, respondentas ar partneris dažniau atlieka tam tikrus darbus, vyrams ar moterims būdinga konkreti veikla. Tikimasi, kad respondentas objektyviai fiksuos ir aprašys darbų pasidalijimo tarp savęs ir partnerio situaciją. Tačiau kokią tikrovę atspindi toks aprašymas? Žinoma, teiginys, kad respondentai gali meluoti, o sociologai neturi kitos išeities kaip tik pasikliauti respondentų atsakymais ir juos interpretuoti kaip konkrečios situacijos objektyvacijas, yra gana naivus, jei diskusijos vyksta apgaulėstiesos, patikima-nepatikima svarstymų erdvėje.

Toks požiūris ir jo provokuojamas ginčas, ko gero, yra beprasmiškas ir niekur nevedantis. Šią epistemologinę problemą galima svarstyti ir kitokiu aspektu. Sociologo iškeltas klausimas ir galimi atsakymo variantai suvokiami ne kaip instrumentas, fiksuojantis socialinę tikrovę, bet kaip *vienas iš resursų*, teikiančių respondentui galimybę konstruoti socialinį pasaulį. Kitaip sakant, respondento pasirinktas atsakymas fiksuoja jo supratimą (kompleksišką atminties, emocijų, patirčių, kognityvinių schemų ir lingvistinių gebėjimų visumą) apie tai, kas vyksta aplinkui. Per pasirinktą atsakymą jis kuria arba konstruoja socialinę tikrovę, nes lingvistinis atitikmuo (atsakymo variantas) yra aplinkos objektyvacijos būdas.

Antras reikšmių lygmuo apima savęs įvertinimą ilgalaikėje perspektyvoje. Tokį savęs vertinimą gali apsunkinti užmarštis, noras pasirodyti geresniam, noras sureikšminti savo darbą arba pademonstruoti pranašumą. Kadangi rūpestis vaikais yra vienas iš normatyvinių moteriškumo elementų, moterys gali būti linkusios pabrėžti savo vaidmenį vaikų priežiūroje. Tačiau žvelgiant iš konstrukcionistinės pozicijos pasirenkami atsakymai traktuotini kaip vyriškumo ar moteriškumo konstravimo resursai, nebūtinai atitinkantys kruopštų kasdienybės aprašymą. Socialinio identiteto konstravimui būdingi eufemizmai.

Trečias reikšmių lygmuo liečia ne tik savęs vertinimą ir savotišką pristatymą viešumoje, bet ir kito žmogaus vertinimą. Šiuo konkrečiu at-

veju į vertinimą patenka keli subjektai. Tai partneris, kiti šeimos nariai ir vaikai. Šie šeimos nariai yra artimiausi. Nors vertinimas nėra dorovinio pobūdžio, kitų suvokimas liečia respondento lūkesčius, kurie gali būti traktuojami kaip normatyviniai vertinimai. Pvz., jei tėvai siekia matyti savo vaiką savarankišką, jie bus linkę jį apibūdinti būtent taip ir išryškinti būtent tokias savybes.

Pirmiau aptarti trys reikšmių lygmenys, susipynę lakoniškuose atsakymuose, atspindi ne tik konkrečią padėtį, bet ir leidžia fiksuoti lyties identiteto konstravimo strategijas. Šiame skyriuje pateikiama kiekybinio tyrimo rezultatų analizė grindžiama būtent tokia reflektyvia metodologine pozicija. Nors gali būti, kad tekste aprašant tam tikras statistines tendencijas ši metodologinė pozicija pasitrauks iš mūsų akiračio, progai pasitaikius stengsimės ją neįkyriai priminti.

4.3. Vaikų priežiūra ir lytiškumo raiška

Beveik visos sociologinės studijos, kurių akiratyje atsiduria vaikų priežiūros klausimai, konstatuoja vieną ir tą pačią tiesą. Vaikų priežiūra ir auginimas yra moterų veikos sritis, kur vyrų dalyvavimas yra atsitiktinis arba momentinis. Kitaip sakant, vyrų indėlis auginant vaikus yra labai menkas. Moterų laiko sąnaudos, skirtos vaikų priežiūrai, visada didesnės nei vyro.

Toks vyrų ir moterų darbo pasidalijimas pastebimas tiek tradicinėse, tiek moderniose šeimose, todėl galima svarstyti apie sisteminį šio reiškinio pobūdį. Nors šiuolaikiškame pasaulyje vis labiau deklaruojamas vyrų ir moterų lygiateisiškumas ir stengiamasi sukurti visas reikiamas prielaidas jam įgyvendinti, pvz., tėvo atostogas, naivu tikėtis atrasti naujų vaikų priežiūros ir globos darbų pasiskirstymo tendencijų ar ryškesnių proveržių. Pavyzdžiui, Giedrė Purvaneckienė ir Andrius Purvaneckas lygindami Lietuvos šeimos struktūros pokyčius 1994–2000 m. laikotarpiu pastebi, kad, nepaisant tradicinių nuostatų transformacijos link liberalaus ir simetriško šeimos suvokimo modelio, kai moterys ir vyrai linkę vienodai dalyvauti tiek visuomeniniame gyvenime, tiek rūpintis namų ūkiu ir vaikais, moterų atliekamo vaikų priežiūros darbo mastai 1994–2000 m. Lietuvoje tik augo (2001: 64). Prie panašios išvados priėjo ir kita šeimos institucijos tyrinėtoja Jolanta Reingardienė (2004), analizavusi vadovaujančius postus užimančių moterų karjeros ir šeimos dilemas. Jos teigimu, didžiai daugumai „karjeros moterų“ būdinga nuostata, kad šeima joms yra svarbiau nei darbas, tai didžiausia vertybė ir pagrindinė jų socialinio gyvenimo sritis, o rūpestis šeima – išskirtinai „moteriška misija“ (2004: 67).

> „Moterys nėra linkusios ignoruoti ir vyrų indėlio į namų ruošą, tačiau, nepaisant to, didžiausia atsakomybė ir sprendimų priėmimo galia privačioje sferoje priklauso joms. Moterų požiūris į vaidmenų pasidalijimą šeimoje ir lūkesčiai, be to, išreiškia jų suvokimą ir nuostatas apie „natūraliąją" vyrišką ir moterišką tvarką." (Reingardienė, 2004:70)

Tačiau vyro (ne-)dalyvavimas auginant ir prižiūrint vaikus neturėtų būti suprastas kaip absoliutus vyro nusišalinimas ir nebuvimas. Nors šeimos kontekste išsakoma kritika vyrų atžvilgiu yra teisinga ir visada grindžiama socialiai palaikomomis visuomeninėmis normomis, konkrečiose situacijose kiekvienas šeimos narys negali atsiriboti nuo kasdienio rūpesčio bei vaikų globos. Tiek vyrai, tiek moterys rūpinasi savo vaikais, tik kiek skirtingai. Žinoma, sunku objektyviai apskaičiuoti vieno ir kito indėlį ir pasakyti, kiek, kas ir kokių darbų nuveikė. Tačiau patekus į interpretacijų lauką, kai šeimos nariai prašomi nusakyti savo ir partnerio indėlį prižiūrint vaikus, t. y. reflektyviai suvokti jų dalyvavimą konkrečiose situacijose, diferencijuoti kompleksiškos kasdienės rutinos veiksmus į analitiškai skirtingas veiklos kategorijas ir joms priskirti savo bei partnerio veiksmus, susiduriama su gana skirtingais vertinimais. Atsakymų skirtumai atsiranda ne tik dėl nevienodo dalyvavimo kasdienėje rutinoje, bet ir dėl lyties tapatumo pagrindu susiformavusių kognityvinių schemų, išryškinančių ir sureikšminančių lyčių savivokos bei savirefleksijos skirtumus.

Svarbus ir tas faktas, kad vaiko auginimo ir priežiūros procesas nėra vienalytis. Skirtingais augimo tarpsniais reikalinga ir teikiama nevienodai intensyvi globa, kurią gali demonstruoti arba motina, arba tėvas. Tam tikrais tarpsniais tėvo dalyvavimas atliekant konkrečius darbus gali augti, o motinos dalis – mažėti. Taip pat augančio vaiko įsitraukimas į vis platesnį socialinį pasaulį iškelia naujų poreikių, kuriems tenkinti pasitelkiama tėvų pagalba. Kūdikystė, vaikystė, vaikų darželis ar namų auklės, mokykla diktuoja savas sąlygas ir socialines praktikas, kurios struktūruoja tiek vaiko, tiek tėvų elgseną.

Reikia neužmiršti ir lyties režimų primetamų elgsenos praktikų. Moters ar vyro suvokimas, padedantis suprasti tiek save patį, tiek aplinkoje pasikartojančias praktikas, tiek kitos lyties asmenis, kasdienė elgsena, kuri leidžia sukurti labai konkrečią socialinę aplinką ir kuriai kurti naudojami skirtingi ištekliai, ne tik atspindi lyties režimus, bet ir padeda juos reprodukuoti.

4.3.1. Rūpinimasis vaikais

Nors vyrų indėlis prižiūrint vaikus yra akivaizdžiai mažesnis nei moterų, galima klausti, kur pasireiškia ryškiausi vyrų ir moterų elgsenos skirtumai globojant vaikus.

Tyrimo duomenys rodo, kad galima kalbėti apie du skirtingus rūpinimosi vaikais darbų blokus, akivaizdžiai diferencijuojančius vyrų ir moterų elgseną. Juos sąlygiškai galima pavadinti biomedicinine vaikų priežiūra ir socialumo ugdymu. Kiekvieną veiklą apžvelgsime atskirai dviem aspektais. Pirmiausia pateiksime bendrąsias vyriškos ir moteriškos elgsenos tendencijas – kas, ką ir kaip dažnai daro (4.1 ir 4.2 lent.), o vėliau bandysime įvertinti tai, kas gali turėti įtakos rūpinimosi vaikais darbų diferenciacijai ar tolygiam darbų pasidalijimui tarp partnerių.

1) Biomedicininė priežiūra

Pirmąjį bloką sudaro darbai, labiau pasižymintys fiziniu ir biomedicininiu vaikų priežiūros aspektais. Tai vaiko aprengimas ir priežiūra, kad jis tinkamai apsirengtų; vaiko globa jo ligos metu; priežiūra, kad vaikai laiku nueitų miegoti. Šioje sferoje akivaizdžiai dominuoja motinos, o vyrų dalyvavimas yra labai minimalus. Biomedicininė vaikų priežiūra ryškiausiai diferencijuoja vyrišką ir moterišką erdves šeimoje (4.1 lent.).

Svarstant vaikų biomedicininės priežiūros klausimus, reikia detaliau pažvelgti į sergančių vaikų globojimo problemą. Ji svarbi todėl, kad visu vaiko augimo šeimoje laikotarpiu ligos ir jų kontrolė yra kritiniai įvykiai, reikalaujantys skubaus ir efektyvaus tėvų energijos, laiko sąnaudų ir emocijų sutelkimo. Jei kiti biomedicininės globos elementai – tinkamas apsirengimas ir ėjimas laiku miegoti – gana greitai tampa savarankiškos vaiko elgsenos sudedamąja dalimi ir vis mažiau reikalauja tėvų pagalbos jam augant, vaiko ligos kontrolė visada yra suaugusiųjų, ypač moterų, pareiga.

Nors vyrai ir moterys bando dalytis vaikų priežiūra, moterų pagrindinė veiklos sritis, kurią jos pačios sau prisiskiria ir kurią vyrai dažniausiai joms perleidžia, yra buvimas namie, kai vaikas serga. Su sergančiais vaikais namuose pasilieka apie 83,8 % visų moterų, o vyrų skaičius yra mažas – tik 5,9 %.

Žinoma, pasilikimas su sergančiu vaiku namuose priklauso ir nuo aplinkybės, ar namuose yra partneris. Tačiau net jei moteris turi partnerį namuose, ji linkusi dažniausiai pati pasilikti namuose su sergančiu vaiku (90,8 % moterų, kurios neturi partnerio, ir 81,9 %, gyvenančios su partneriu). Namuose su sergančiu vaiku pasilieka 72,2 % vyrų, gyvenančių be partnerės. Jei patys vyrai negali pasilikti namuose, dažniausiai sergančius vaikus jie palieka namuose vienus, o vienišos motinos linkusios pavesti sergančių vaikų priežiūrą kitiems šeimos ūkio nariams.

Augant vaikams tiek motinos, tiek tėvai dažniau linkę sergančius vaikus palikti namuose vienus. Ryškesnių sergančių vaikų globos skirtumų, kaip globojami berniukai ar mergaitės, nepastebima.

4.1 lentelė. Rūpinimasis vaikais šeimoje. Biomedicininės priežiūros darbų pasiskirstymas šeimoje pagal lytį (procentais)

Kas rūpinasi:		Visuomet respondentas	Dažniausiai respondentas	Respondentas ir partneris maždaug po lygiai	Dažniausiai partneris	Visuomet partneris	Visuomet arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys	Visuomet arba dažniausiai asmuo(-ys), negyvenantis(-ys) šiame namų ūkyje	Vaikai atlieka patys
a. Vaikų aprengimu arba prižiūrėjimu, kad jie tinkamai apsirengtų	Vyrai	2,2	2,0	18,9	45,2	18,7	0,4	0,2	12,4
	Moterys	44,4	28,4	10,7	0,5	0,4	0,9	0,3	14,3
b. Vaikų guldymu miegoti arba rūpinasi, kad jie atsigultų patys	Vyrai	2,0	2,2	26,5	39,0	16,0	0,3	0,2	13,8
	Moterys	40,5	26,6	15,6	0,8	0,4	0,6	0,2	15,3
c. Buvimu namie su vaikais, kai jie serga	Vyrai	3,3	2,6	12,5	43,5	32,7	1,2	0,8	3,5
	Moterys	58,6	25,2	6,7	1,8	0,5	1,8	1,6	3,9

Lietuvoje jauni žmonės skatinami per žengti tradicinę takoskyrą tarp vyriškos ir moteriškos atsakomybės už vaikų priežiūrą, todėl tikėtina, kad jaunesni vyrai aktyviau prižiūri vaikus nei vyresnio amžiaus. Tačiau klostosi visai kitokia padėtis. Bendresniame kontekste jaunesni vyrai labiau laikosi tradicinės takoskyros ir atsiriboja (arba yra atribojami) nuo vaikų priežiūros, o vyresni – 35–45 metų amžiaus – vyrai kur kas uoliau imasi kasdienių rūpesčių, susijusių su jų vaikų auklėjimu ir globa. Tai iliustruoja įdomi tendencija, kad vyresnio amžiaus vyrai linkę dažniau pasilikti su sergančiais vaikais nei jaunesnio amžiaus vyrai. Pavyzdžiui, jaunų respondentų, kurių amžius buvo iki 29 metų ir kurie nurodė, kad jie dažniausiai pasilieka su sergančiais vaikais namuose, buvo apie 3,6 %, 40–44 metų grupėje tokių vyrų buvo 8,7 %, o vyrų, kuriems per 45, – 11,1 %. Tai gali būti susiję su vidinėmis tėvo vaidmens transformacijomis. 20–30 metų tėvystė dažnai suvokiama kaip kažkokia nauja padėtis, reikalaujanti naujų įgūdžių ir išmanymo, o vyresniame amžiuje su šiuo vaidmeniu labiau susigyvenama. Tėvystės rūpesčiai tampa kasdiene rutina, taigi net pasilikimas su sergančiu vaiku kai kuriems vyresnio amžiaus vyrams nebeatrodo didelis iššūkis kaip kadaise.

Grįžtant prie pirmiau išsakytų minčių apie vyriškumo ir moteriškumo konstravimo strategijas, rezultatai demonstruoja gana skirtingą vyrų ir moterų požiūrį į partnerio indėlį. Beveik visais atvejais moterys linkusios prisiimti sergančio vaiko globėjos vaidmenį sau pačiai, o partnerio indėlį vertinti minimaliai. Kita vertus, nors vyrai sutinka, kad dažniausiai sergančius vaikus prižiūri moterys, tačiau jie įžvelgia ir savo indėlį, kurio moterys linkusios nepastebėti. Pavyzdžiui, vyrų, kurie dažniausiai pasilieka su sergančiais vaikais, yra apie 5,9 %, o moterų, teigiančių, kad jų partneriai pasilieka su sergančiais vaikais, yra 2,3 % – t. y. beveik perpus mažiau.

Beveik visais vaikų priežiūros vertinimo atvejais pastebimas šis nedidelis neatitikimas – vyrai linkę nurodyti savo indėlį prižiūrint vaikus, kad ir koks menkas jis būtų, o moterys linkusios jo nepastebėti. Šiuo atveju negali būti taikomas atvirkštinis vertinimas, t. y. kad moterys sureikšmina savo kaip sergančių vaikų globėjos vaidmenį, o vyrai linkę jas nuvertinti. Tokios išvados daryti neleidžia sudėtinga normatyvinė moteriškumo samprata, esą sergančių vaikų globa yra būtent ta kritinė emocinė situacija, kuri sudėtingoje santykių struktūroje aiškiai pozicionuoja vyrus ir moteris.

Tai, kad partneriai nevienodai vertina vienas kito indėlį prižiūrint vaikus ar tvarkant namus, pastebi daugelis šeimos tyrinėtojų. Šis neatitikimas aiškinamas keliais aspektais. Pirmiausia vyrai ir moterys skirtingai suvokia tai, kas yra vaikų biomedicininė globa. Šiai sąvokai, kaip ir kitoms

sąvokoms, apibūdinančioms namų ūkio darbus, jie suteikia skirtingas reikšmes. Moterys išskiria daug daugiau konkrečių darbų nei vyrai. Pavyzdžiui, moterų išvardytas visų namų ūkio ir vaikų priežiūros darbų sąrašas sudaro daugiau nei 600 pozicijų, o vyrai paprastai išvardija apie 80–90 darbų (Berk, 1985). Todėl vyrai vaikų globą gali suprasti kaip kur kas siauresnį darbų spektrą ir atlikti būtent tuos darbus, kuriuos jie priskiria šiai prasminei kategorijai. O moterims, plačiau suvokiančioms, kas yra tinkama vaikų priežiūra, tenka imtis tų darbų, kurių neatliko vyras, ir „pašalinti" vyriškų darbų trūkumus.

Kitas požiūris, kodėl moterys nuvertina vyrų darbą arba jo neįvertina, yra motinystės sauga (angl. *maternal gatekeeping*). Motinystės saugojimas yra moterų nuostatos bei elgsena, ribojanti ir kontroliuojanti tėvo dalyvavimą namų ūkyje (Barnett, Baruch, 1989; Coltrane, 2000; Gaunt, 2008; Allen, Hawkins, 1999). Esant tokioms nuostatoms, motinos visada stengiasi nuvertinti vyrų indėlį arba parodyti jo nereikšmingumą, nes šiuo veiksmu jos įtvirtina savo kaip motinos ir moters identitetą. Imdamasi daugiau namų ūkio darbų ir neleisdama jų nuveikti sutuoktiniams, moteris parodo save aplinkiniams kaip kompetentingą savo lyties kategorijos atstovę, siekiančią elgtis tinkamu jos lyčiai būdu. Taigi kuo stipresnės nuostatos motinystės atžvilgiu, tuo didesnė tikimybė, kad vaikų priežiūra bus išimtinai moteriška sritis.

Nors tyrimo rezultatų apžvalga leidžia teigti, kad vaikų biomedicininė priežiūra yra moteriškas rūpestis, galima klausti – kas nulemtų didesnį vyrų dalyvavimą šioje veikloje. Kurie struktūriniai veiksniai – respondento išsimokslinimas, pajamų dydis, vaikų skaičius, partnerystės forma (santuoka arba kohabitacija), partnerio išsilavinimas, užimtumas (darbo laikas), jauniausio vaiko lytis ir amžius – gali turėti įtakos tolygesniam biomedicininės priežiūros darbų pasiskirstymui tarp vyrų ir moterų? Koks yra nuostatų vaidmuo lyties vaidmenų atžvilgiu? Struktūrinių veiksnių poveikį biomedicininei vaiko priežiūrai leido įvertinti regresinė analizė (4.3 ir 4.4 lent.).

Vienas iš svarbesnių veiksnių, veikiančių tiek moterų, tiek vyrų elgseną ir leidžiančių prognozuoti tolygesnį vaikų priežiūros pasiskirstymą tarp partnerių, yra partnerystės tipas – gyvenama santuokoje ar ne. Būdingas kohabitacijos bruožas tas, kad partneriai siekia tolygiau paskirstyti vaikų priežiūros darbus nei sutuoktiniai. Rūpesčiais siekiama pasidalyti daugmaž vienodai. Veikia lyg ir savotiškas subalansavimo principas, kai abu partneriai tikisi lygiaverčio dalyvavimo: tiek vyrai, tiek moterys bando dalytis darbais vienodai, nepažeidžiant pusiausvyros.

Tačiau pusiausvyra įgyja gana įdomią lytiškumo konfigūraciją. Jei moterys, gyvenančios kohabitacijoje, labiau linkusios pasidalyti šiais rūpesčiais su partneriais ir stengiasi juos priversti labiau pasirūpinti vaikų sveikata, tai vyrai nėra linkę taip akivaizdžiai perimti visos atsakomybės ir atleisti moteris nuo tradiciškai moteriškos prievolės. Vyrų atsakymai greičiau rodo, kad net ir gyvendami kohabitacijoje jie linkę moteris suvokti greičiau pagal tradicinius lytiškumo modelius. Jie dažniau linkę perleisti biomedicininės globos rūpesčius moterims nei vyrai, kurie gyvena santuokoje.

Kitas svarbus struktūrinis veiksnys aptariant biomedicininės priežiūros darbų pasiskirtymą yra laiko ištekliai. Tradiciškai tiriant laiko išteklius prieinama panašios išvados – kuo daugiau laiko praleidžia vienas sutuoktinis ar partneris darbe, tuo daugiau laiko vaikų biomedicininei priežiūrai turi skirti kitas sutuoktinis arba partneris. Tačiau lietuviškoje šeimoje ši aksioma pritaikoma tik iš dalies. Ji tinkama tik analizuojant vyrišką elgseną. Jei sutuoktinė ar partnerė turi skirti daugiau laiko profesinei veiklai, tai vyrai dažniau imsis vaikų priežiūros. Ir atvirkščiai, jei vyrai ilgiau užtruks darbe, tai vaikų globa automatiškai pasirūpins moterys. Gilinantis į šiuos svarstymus svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad atskaitos taškas yra vyrai. Tokį požiūrį, kad darbo laiko sąnaudas galima konvertuoti į biomedicininei vaikų priežiūrai skiriamą laiką, galima laikyti instrumentiniu požiūriu. Vaiko biomedicininei priežiūrai skiriama tiek laiko, kiek jo galima sutaupyti darbinės veiklos sąskaita. Tokią *instrumentinę nuostatą* galima pavadinti vyrišku požiūriu į darbų pasidalijimo tarp sutuoktinių principus.

Moterų atsakymai rodo kiek kitokią lyčių santykių konfigūraciją ir suvokimą. Kuo ilgiau vyrai užtrunka darbe, tuo akivaizdžiau moterys nori pasidalyti rūpesčiu dėl vaikų biomedicininės būklės su vyrais. Sergant vaikui moterys siekia aktyviau įtraukti vyrą į slaugos procesą ir bando sukurti visas įmanomas prielaidas, kad vyras daugiau laiko praleistų namuose, aiškiau pajustų atsakomybę už vaiko priežiūrą ir suteiktų moteriai emocinę paramą. Galbūt šitaip moterys, kurių vyrai daug laiko skiria darbinei veiklai, stengiasi išlaikyti sutuoktinius arba partnerius namuose, priversti lygiaverčiai slaugyti vaikus, perimti atsakomybę ir daugiau laiko skirti bendravimui su sergančiu vaiku. Šį požiūrį galima įvardyti kaip *emocinį-komunikacinį*, kai laiko sąnaudos tarp šeimos ir darbinės veiklos racionaliai neskirstomos, kas, kaip buvo pastebėta, būdinga vyrams.

Moterys, kaip jau buvo minėta pirmiau, linkusios aiškiau diferencijuoti vaikų medicininę globą kaip moteriškos veiklos sritį. Tai liudija ir kai kurie kiti regresinės analizės rezultatai (4.4 lent.). Pavyzdžiui, kuo aukštesnis moters išsilavinimas, tuo intensyviau ji imasi vaiko biomedici-

ninės priežiūros ir atriboja nuo šios veiklos vyrą. Išsilavinimas nereiškia, kaip galima būtų tikėtis, liberalesnio požiūrio į lyties vaidmenis. Greičiau jis suteikia labiau kompleksišką moters identiteto raiškos formą, kai aukštesnio išsilavinimo suteiktos žinios, suvokimas ir įgūdžiai naudojami kaip praktinio lyties identiteto formavimo, o ne kaip normatyvinių lyties identiteto modelių keitimo ištekliai.

Panašią išvadą galima padaryti ir žvelgiant į moterų nuostatas lyties vaidmenų atžvilgiu. Liberalesnis moterų požiūris į lyties vaidmenų diferenciaciją nelemia didesnio gyvenimo partnerių įtraukimo į vaikų globą ar atsakomybės perleidimo. Galimas dalykas, nuostatų lygmeniu išsakomos liberalios pažiūros, tačiau mažiau artikuliuotas jausmas, ką moteris turi daryti konkrečioje situacijoje, suveikia kaip internalizuota moteriškumą apibrėžianti norma. Todėl intensyvesnės moters globos neturėtume suvokti kaip tradicinių nuostatų raiškos, greičiau tai būtų kasdienė moteriškumo konstravimo strategija.

2) Socialumo ugdymas

Antrąjį rūpinimosi vaikais darbų bloką sudaro veikla, susijusi su vaiko socialinių įgūdžių formavimu, – dalyvavimas žaidimuose ir laisvalaikio praleidimas; pagalba ruošiant pamokas; vaiko nuvedimas/nuvežimas į darželį, mokyklą ar laisvalaikio užsiėmimus. Atliekant šiuos darbus vyrų aktyvumas akivaizdžiai didesnis nei atliekant biomedicininės priežiūros darbus. Daugiau kaip 30 % vyrų teigia, kad jų ir partnerių indėlis ugdant vaikus yra vienodas (4.2 lent.).

Galima sakyti, vaiko sąlytis su platesniais socialiniais kontekstais suteikia galimybę vyrams pademonstruoti savo įgūdžius, tradiciškai siejamus su aktyvia veikla viešojoje sferoje, ir labiau kontroliuoti savo vaikų socializaciją. Visa į šį bloką patenkanti veikla formuoja tokias socialinės sąveikos situacijas, kuriomis ugdomas vaiko socialumas, orientacija į savarankiškumą ir socialinius laimėjimus, kurios taip pat reikalauja socialinės tėvų kontrolės. Būtent dėl tokių praktikų tėvas gali aktyviau dalyvauti vaiko iniciacijos į visuomenę procese. Vaiko sėkmė arba nesėkmė tampa asmenine vyro sėkme arba nesėkme, nes vaiko laimėjimai bei išugdyti socialiniai įgūdžiai savotiškai simbolizuoja tai, kiek tėvas, kaip viešosios erdvės atstovas intymiame šeimos rate, sugeba sukurti tinkamas socializacijos prielaidas savo vaikams, kaip jam sekasi sukurti socialiai normatyvinę erdvę namuose ir perkelti į ją visuomenės lūkesčių sferą mergaičių ir berniukų atžvilgiu.

Mažiausias atotrūkis tarp vyrų ir moterų auginant vaikus pastebimas laisvalaikio ir žaidimų erdvėje. 61,8 % vyrų nurodo, kad jie su savo partnerėmis maždaug po lygiai dalijasi laisvalaikio praleidimu su savo vai-

kais (tiesa, taip teigiančių moterų dalis sudaro 42,9 %). Kita mažiausiai lyčių segregacija pasižyminti sritis yra vaikų nuvedimas/nuvežimas į mokyklą, darželį ir laisvalaikio užsiėmimus. Toliau būtų pagalba vaikams ruošiant namų darbus.

Tai, kokiomis sąlygomis vyrai bus aktyvesni ugdant vaiko socialumą, leidžia įvertinti *socialumo ugdymo skalė* (4.3 lent.). Pirma, santuokoje gyvenantys vyrai labiau parodo savo atsakomybę už vaikų socialumo ugdymą nei tie vyrai, kurie gyvena kohabitacinėje šeimoje. Naujai įsigalinti šeimyninio gyvenimo forma – kohabitacija – neskatina didesnio vyrų dalyvavimo vaikų iki 14 metų ugdymo procese. Kitaip sakant, nesant teisinio tėvystės statuso, gali susilpnėti vyro atsakomybės jausmas vaiko auklėjimo atžvilgiu. Vyras gali jaustis mažiau įpareigotas rūpintis vaikais, todėl šį rūpestį su kur kas mažesniais sąžinės priekaištais perleis moterims arba tikėsis intensyvesnio jos dalyvavimo. Kitaip sakant, kohabitacinėje šeimoje rečiau matysime savarankiškai veikiantį tėvą. Be to, tik pastarąjį dešimtmetį sukurtose santuokose ryškėja intensyvesnis vyrų rūpestis savo vaikų socialumu. Tai susiję su instituciniais pokyčiais ir nauja tėvystės samprata.

Antras reikšmingas struktūrinis veiksnys yra vyro išsilavinimas. Kuo aukštesnis vyro išsilavinimas, tuo daugiau vaiko socialumo ugdymu užsiima moteris. Šią tendenciją iliustruoja tiek vyrų, tiek moterų atsakymai. Iš pirmo žvilgsnio situacija atrodytų keistoka, nes aukštenis išsilavinimas dažniausiai asocijuojasi su liberalesniu požiūriu į aplinką ir socialinius santykius, tad iš labiau išsimokslinusio vyro tikimasi tolygesnio darbų pasidalijimo su žmona ar partnere. Deja, taip nėra. Tačiau nereikia užmiršti, kad išsilavinimas susijęs ir su darbine veikla bei jos specifika. Aukštesnį išsilavinimą turintys vyrai aktyviau įsitraukia į darbinius santykius ir tokią veiklą, kuri reikalauja daugiau laiko skirti darbo sferai, todėl gali neleisti mobilizuoti laiko išteklių kasdieniam bendravimui su vaikais. Taigi savo darbinės veiklos ir užimtumo sureikšminimas gali būti panaudotas kaip argumentas, kad vaikų socialumo ugdymu turėtų užsiimti moteris ir kad vyrams šiems darbams nepakanka laiko.

Trečias svarbus struktūrinis veiksnys aptariant vyrišką elgseną yra jauniausio vaiko lytis. Įdomu tai, kad dukros, o ne sūnūs lemia aktyvesnį vyrų dalyvavimą ugdant vaikus šeimoje. Šie rezultatai gana ryškiai kontrastuoja su tais lūkesčiais, kad tėvo ir sūnaus bendravimas yra pamatinis vyriško identiteto perdavimo ir formavimo modelis. Taigi kodėl tėvui bendraujant su savo vaikais mergaičių vaidmuo yra daug reikšmingenis nei berniukų?

Į šią situaciją pirmiausia reikėtų žvelgti iš suaugusio žmogaus pozicijos. Galima spėti, kad tėvo ir dukros santykyje svarbus ne vaiko identi-

teto formavimo modelis ar įgūdžių perdavimas, bet paties vyro identiteto klausimas. Tėvo ir dukros santykis yra akivaizdžiau paternalistiškas nei tėvo ir sūnaus ar vyro ir žmonos. Būtent per šį santykį atsiskleidžia ta normatyvinė galios santykių ir autoriteto įtvirtinimo struktūra, kuri suteikia tvirtą tradicinio vyro identiteto pagrindą. Galia, globa, autoritetas, fizinis pranašumas yra reikšmingi vyriško tapatumo komponentai, tad intensyvesnis tėvo bendravimas su dukra gali labiau sustiprinti vyro identitetą nei bendravimas su žmona ar sūnumi, kurie gali dažniau suabejoti tėvo autoritetu ir pradėti klibinti tradicinius galios santykius šeimoje.

Jei vyrišką elgseną galima paaiškinti pagal labiau tradicinį vyriško tapatumo modelį, tai moterų elgsenai daugiau įtakos turi jų nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu bei disponuojami laiko ištekliai (4.4 lent.). Kuo moterys liberaliau žvelgia į lyčių vaidmenis, tuo dažniau jų vyrai įtraukiami į vaikų ugdymo procesą. Kuo ilgiau moterys užtrunka darbe, tuo dažniau vaikais pasirūpinti tenka jų vyrams.

***

Mūsų aptartą skirtį tarp socialumo ugdymo ir biomedicininės globos kaip vyriško ir moteriško identiteto raiškos erdvės, ką galima būtų apibūdinti tokių reikšmių dariniais kaip „vyriškumas/žaidimas su vaiku/auklėjimas“ ir „moteriškumas/vaikų priežiūra/valgio gamyba“, pastebėjo ir kiti Lietuvos mokslininkai. Panašią išvadą apie šių veiklos blokų skyrimą, remiantis kokybinių interviu medžiaga, padarė ir tėvystės reiškinį analizavę sociologai J. Reingardienė, A. Tereškinas ir A. Zdanevičius.

> Geras tėvas aktyviai dalyvauja šeimos gyvenime, dalijasi atsakomybe ir dalijasi su partnere namų ūkio darbais. Tačiau kalbėdami apie buvimą geru tėčiu, apklausos dalyviai labiau kalbėjo apie vaikus ir dėmesį jiems: jų priežiūrą, žaidimą su jais, auklėjimą ir ugdymą. Į namų ūkio darbus, susijusius su maisto gaminimu, vaikų rūbų skalbimu, valymu, kurie yra neatskiriama vaikų priežiūros dalis, paprastai kreipiama daug mažiau dėmesio (Reingardienė ir kt., 2005: 28).

Atsižvelgtina, kad šių dviejų kasdienės veiklos blokų skirtis – biomedicininė globa ir socialinis ugdymas – yra glaudžiai susijusi ir su auginamo vaiko amžiumi. Antai pirmoji veiklos sritis, kur kas svarbesnė pirmaisiais vaikų gyvenimo metais, yra ir nulemta vaiko nesavarankiškumo, o antroji savo socialinę reikšmę įgyja truputį vėliau, vaikui tampant savarankiškesniu subjektu. Todėl vyrai tampa aktyvesni ir augant vaikams energingiau imasi vaikų priežiūros. Šią tendenciją iliustruoja atsakymų vidurkių svyravimas tarp vyrų, kurie augina skirtingo amžiaus vaikus iki 14 metų (4.5 lent.).

4.2 lentelė. Rūpinimasis vaikais šeimoje. Socialumo ugdymo darbų pasiskirstymas šeimoje pagal lytį (procentais)

Kas rūpinasi:		Visuomet respondentas	Dažniausiai respondentas	Resp. ir partneris maždaug po lygiai	Dažniausiai partneris	Visuomet partneris	Visuomet arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys	Visuomet arba dažniausiai asmuo (-ys), negyvenantis (-ys) šiame namų ūkyje	Vaikai atlieka patys
Žaidimus su vaikais ir/ arba laisvalaikio leidimu kartu su jais	Vyrai	2,0	5,1	61,8	17,0	8,1	0,2	0,2	5,7
	Moterys	29,1	17,9	42,9	2,7	0,2	0,7	0,2	6,2
Pagalba ruošiant namų darbus	Vyrai	3,7	8,1	38,3	28,8	15,0	0,3	0,1	5,7
	Moterys	39,9	23,7	23,3	4,5	0,8	1,1	0,3	6,4
Vaikų nuvedimu/ parvedimu į /iš mokyklos, darželio, auklės ar laisvalaikio užsiėmimų	Vyrai	3,4	7,0	31,0	24,3	9,5	0,4	1,1	23,2
	Moterys	31,2	17,1	20,3	3,7	0,6	1,7	0,4	24,9

4.3 lentelė. Vyrų elgseną veikiantys veiksniai (daugialypės regresijos ir PLUM analizės rezultatai). Biomedicininė priežiūra, socialumo ugdymas, moteriški, universalūs ir vyriški darbai

	Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu			Biomedicininė globa		
	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)				-0,30*	-0,01	
Respondento amžius	-0,79***	-0,15***	-0,14***	-0,4	0,02*	0,02*
Partnerio amžius	0,84**	0,11***	0,11***	0,18	-0,02	-0,02
Respondento išsilavinimas	0,15	-0,03		0,16	0,01	
Partnerio išsilavinimas	0,17	-0,10*	-0,11**	-0,1	0,01	
Respondento darbo laikas (val.)	-0,19	0,01		0,01	0,01***	0,01***
Partnerio darbo laikas (val.)	0,07	-0,01		0,12	-0,01*	-0,01*
Respondento pajamos	0,03			-0,04		
Partnerio pajamos	0,32**			-0,25		
Namų ūkio narių skaičius	-0,23	-0,52*	-0,52*	-0,03	0,01	
Susituokę ar ne (pseudokintamasis: 1 – nesusituokę, 0 – susituokę)	-0,17	0,10		0,13	0,26*	0,24*
Kiek metų gyvena kartu	0,03	-0,01		-0,32	-0,01	
Vaikų skaičius šeimoje	0,04	0,58*	0,58*	-0,29	-0,05	
Jauniausio vaiko amžius	-0,2			-0,1		
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	0,05	0,11		-0,02	-0,08	
R^2	0,25	0,042	0,042	0,27	0,052	0,044
N	112	1038	1038	70	600	600

4.3 lentelės tęsinys

	Socialumo ugdymas			Moteriški darbai		
	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	0,02	-0,01		-0,11	-0,02*	-0,02*
Respondento amžius	0,44	0,01	0,02	-0,12	0,01	0,01**
Partnerio amžius	-0,74*	-0,01		-0,56	0,01	
Respondento išsilavinimas	-0,13	0,03*	0,03**	-0,01	0,03**	0,03**
Partnerio išsilavinimas	-0,17	-0,01		0,07	0,03**	0,03*
Respondento darbo laikas (val.)	0,40*	0,01		0,21	0,01**	0,01*
Partnerio darbo laikas (val.)	-0,43**	-0,01	-0,01	-0,11	-0,01***	-0,01***
Respondento pajamos	0,1			-0,18		
Partnerio pajamos	-0,11			-0,08		
Namų ūkio narių skaičius	-0,3	0,07		-0,25	-0,06	
Susituokę ar ne (pseudokintamasis: 1 – nesusituokę, 0 – susituokę)	0,67***	0,21	0,26*	-0,03	-0,03	
Kiek metų gyvena kartu	-0,63*	0,01		-0,53*	0,01	
Vaikų skaičius šeimoje	0,27	-0,02		0,28	0,10	
Jauniausio vaiko amžius	-0,02			0,15		
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	-0,02	-0,12*	-0,12*	-0,03	-0,06	
R^2	0,33	0,051	0,040	0,23	0,058	0,053
N	69	612	612	112	1028	1028

4.3 lentelės tęsinys

	Universalūs darbai			Vyriški darbai	
	Pradinis modelis	Transformuo-tas modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	-0,13	-0,01		-0,11	-0,01
Respondento amžius	-0,16	-0,01		-0,12	-0,02
Partnerio amžius	-0,28	0,01	0,01***	-0,56	0,02
Respondento išsilavinimas	0,07	0,06***	0,06***	-0,01	-0,01
Partnerio išsilavinimas	0,13	-0,01		0,07	0,03
Respondento darbo laikas (val.)	0,13	0,01		0,21	0,01
Partnerio darbo laikas (val.)	-0,03	0,00		-0,11	0,01
Respondento pajamos	-0,15			-0,18	
Partnerio pajamos	0,33*			-0,08	
Namų ūkio narių skaičius	-0,36*	-0,06		-0,25	-0,12
Susituokę ar ne (pseudokintamasis: 1 – nesusituokę, 0 – susituokę)	0,07	-0,09		-0,03	
Kiek metų gyvena kartu	-0,25	0,01		-0,53*	-0,01
Vaikų skaičius šeimoje	0,31	0,10		0,28	0,12
Jauniausio vaiko amžius	0,05			0,15	
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	0,08	0,01		-0,03	-0,01
R^2	0,15	0,045	0,040		
N	112	1029	1029	105	953

*p < 0,05. **p<0,01. ***p<0,001.

R^2 – determinacijos koeficientas.

N – analizei naudotų atvejų skaičius (vyrų skaičius).

PLUM analizės rezultatai pateikti tik ties vyriškų darbų grafa.

4.4 lentelė. Moterų elgseną veikiantys veiksniai (daugialypės regresijos ir PLUM analizės rezultatai). Biomedicininė priežiūra, socialumo ugdymas, moteriški, universalūs ir vyriški darbai

	Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu			Biomedicininė globa		
	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)				0,1	0,01	
Respondento amžius	0,29	0,05		-0,56	-0,02	
Partnerio amžius	-0,41	-0,07**	-0,03***	0,51	0,01	
Respondento išsilavinimas	0,02	-0,04		-0,09	-0,03*	-0,03*
Partnerio išsilavinimas	-0,22	-0,07	-0,08*	-0,03	0,01	
Respondento darbo laikas (val.)	-0,02	0,00		0,07	0,01	
Partnerio darbo laikas (val.)	-0,18	0,01		-0,1	0,01*	0,01*
Respondento pajamos	0,08			0,02		
Partnerio pajamos	0,1			-0,13		
Namų ūkio narių skaičius	0,27	0,22		0,09	0,04	
Susituokę ar ne (pseudokintamasis: 1 – nesusituokę, 0 – susituokę)	0,04	0,28		0,28	0,33*	0,30*
Kiek metų gyvena kartu	0,13	0,01		-0,14	-0,01	
Vaikų skaičius šeimoje	-0,08	-0,23		-0,19	-0,05	
Jauniausio vaiko amžius	0			0,03		
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	-0,09	0,09		-0,15	-0,01	
R^2	0,23	0,023	0,016	0,17	0,037	0,029
N	123	924	924	77	550	550

4.4 lentelės tęsinys

	Socialumo ugdymas			Moteriški darbai		
	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Transformuotas modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	0,21	0,03**	0,03***	0,03	0,02*	0,02*
Respondento amžius	-0,36	-0,02		-0,48	-0,01	-0,01
Partnerio amžius	0,02	0,01		0,54*	0,01	
Respondento išsilavinimas	-0,27*	-0,02		0,05	-0,03**	-0,03*
Partnerio išsilavinimas	-0,09	-0,04**	-0,04***	-0,23*	-0,02*	-0,02*
Respondento darbo laikas (val.)	0,02	0,01	0,01*	0	0,00	
Partnerio darbo laikas (val.)	-0,15	0,01		-0,13	0,00	
Respondento pajamos	-0,08			0,1		
Partnerio pajamos	-0,05			0,01		
Namų ūkio narių skaičius	0,1	0,01		0,29	0,08	
Susituokę ar ne (pseudokintamasis: 1 – nesusituokę, 0 – susituokę)	0,38**	0,18		0,16	0,11	
Kiek metų gyvena kartu	-0,42*	0,01		0,05	-0,01	
Vaikų skaičius šeimoje	-0,37	-0,01		-0,22	-0,07	
Jauniausio vaiko amžius	0,2			-0,11		
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	-0,1	0,05		0,01	-0,05	
R^2	0,42	0,065	0,047	0,19	0,037	0,029
N	76	567	567	123	919	919

4.4 lentelės tęsinys

	Universalūs darbai			Vyriški darbai	
	Pradinis modelis	Transformuo-tas modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	-0,1	0,01		-0,08	-0,03
Respondento amžius	-0,34	-0,01	-0,01**	-0,08	0,02
Partnerio amžius	0,2	-0,01		0,07	0,02
Respondento išsilavinimas	0	-0,01		0	-0,03
Partnerio išsilavinimas	-0,1	-0,05***	-0,05***	0,02	-0,01
Respondento darbo laikas (val.)	0,19	0,01		0,01	0,01
Partnerio darbo laikas (val.)	0,06	0,01		-0,03	-0,01*
Respondento pajamos	0,06			0,14	
Partnerio pajamos	0,02			-0,03	
Namų ūkio narių skaičius	0,3	0,01		-0,44	0,11
Susituokę ar ne (pseudokintamasis: 1 – nesusituokę, 0 – susituokę)	-0,08	0,24	0,20		
Kiek metų gyvena kartu	0,18	-0,01		-0,05	0,04*
Vaikų skaičius šeimoje	-0,21	0,01		0,2	-0,17
Jauniausio vaiko amžius	0,12			-0,04	
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	-0,19*	-0,03		-0,44	0,02
R^2	0,2	0,038	0,033		
N	122	920	920	112	841

*p < 0,05. **p<0,01. ***p<0,001.

R^2 – determinacijos koeficientas.

N – analizei naudotų atvejų skaičius (moterų skaičius).

PLUM analizės rezultatai pateikti tik ties vyriškų darbų grafa.

4.5 lentelė. Vaikų priežiūros intensyvumas šeimose, auginančiose skirtingo amžiaus vaikus, pagal lytį (vidurkiai)

Respondento lytis	Jauniausio vaiko amžius	Vaikų aprengimas arba prižiūrėjimas, kad jie tinkamai apsirengtų	Vaikų guldymas miegoti arba rūpinimasis, kad jie atsigultų patys	Buvimas namie su vaikais, kai jie serga	Žaidimas su vaikais ir/ arba laisvalaikio leidimas kartu su jais	Pagalba ruošiant namų darbus	Vaikų nuvedimas/ parvedimas į /iš mokyklos, darželio, aukles ar laisvalaikio užsiėmimų
Vyrai	Iki 3 metų	3,91	3,85	4,17	3,41	3,57	3,46
	4–6 metų	3,96	3,79	4,12	3,27	3,48	3,44
	7–11 metų	3,82	3,68	3,98	3,18	3,50	3,38
	12–14 metų	3,91	3,76	4,03	3,11	3,44	3,21
	Bendrai	3,90	3,78	4,09	3,28	3,51	3,41
Moterys	Iki 3 metų	1,70	1,85	1,58	2,40	2,24	2,22
	4–6 metų	1,71	1,92	1,60	2,50	2,18	2,22
	7–11 metų	1,86	1,96	1,62	2,53	2,14	2,19
	12–14 metų	1,69	1,92	1,73	2,55	2,27	2,12
	Bendrai	1,75	1,90	1,61	2,48	2,19	2,21

Tėvystės atostogos kaip institucija sukuria prielaidas suintensyvinti vyrų dalyvavimą biomedicininėje vaikų globoje, ypač ankstyvoje kūdikio vystymosi stadijoje. Nors tėvystės institucija nuo 2000 m. Lietuvoje lydima gana didelio ideologinio palaikymo ir finansinės paramos šeimai, vyrai menkai linkę pasinaudoti tėvystės įstatymų teikiamomis galimybėmis.

> Lietuvos valstybinio socialinio draudimo fondo (Sodra) 2004 m. duomenimis, 98,8 moterų ir tik 1,2 vyrų gavo motinystės/tėvystės pašalpas, kitaip tariant pasinaudojo savo teise į tėvystės atostogas. 2003 m. šis skaičius tėvų, pasinaudojusių savo teise į tėvystės atostogas, buvo dar mažesnis. 2003 m. vidutinė tėvystės atostogų trukmė Lietuvoje buvo 354,5 dienos (vid. 50 savaičių), o vidutinė motinystės atostogų trukmė – 411 dienų (59 savaitės) (Reingardienė ir kt., 2005: 10).

Daugelis tyrinėtojų tai būtų linkę aiškinti struktūrinėmis ir normatyvinėmis kategorijomis, kaip antai dalyvavimo viešojoje erdvėje būtinybe, darbine karjera ar hegemoniniais vyriškumo modeliais (Reingardienė ir kt., 2005). Kiti linkę pabrėžti, kad greičiau trūksta visuomeninio paskatinimo ir palankių sąlygų, nes 86–92 % Lietuvos gyventojų mano, kad „tiek tėvas, tiek motina gali puikiai prižiūrėti savo vaikus“ (Stankūnienė ir kt., 2003).

Tačiau vyrų žingsnis į kūdikio priežiūros sferą gali būti ribojamas ne tik struktūrinių suvaržymų, bet ir mikro- arba kasdienės simbolinės sąveikos lygmeniu. Pavyzdžiui, gimus kūdikiui dažnai į pagalbą jaunai šeimai ateina daugiau patirties turinčios sutuoktinių motinos (senelės), ku-

rios perima tam tikrus darbus kaip savaime suprantamas pareigas ir taip bando išstumti jaunus tėvus iš šios simbolinės veiklos sferos. Dažnas tokio pareigų perėmimo argumentas gali būti tas, kad jos yra labiau patyrusios ir geriau susitvarkančios nei jauni tėvai.

Žvelgiant į gausias 1994–2006 m. laikotarpio šeimos studijas Lietuvoje, galima būtų teigti, kad vaikų priežiūros našta moterims nemažėja (Kanopienė, 1997; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001; Stankūnienė ir kt., 2003; Maslauskaitė, 2004, 2008; Reingardienė, 2004; Reingardė ir kt., 2006). Jos ir toliau intensyviau imasi vaikų globos nei jų partneriai. Nors kai kurie šeimos tyrinėtojai laukia didesnio egalitarinio šeimos modelio proveržio ir tai sieja su vaikų auginimo ir profesinės veiklos suderinamumo klausimo sprendimu (Stankūnienė ir kt., 2003; Purvaneckas, Purvaneckienė, 2001), greitos permainos kasdienių praktikų ir darbo pasidalijimo šeimos viduje nereikėtų tikėtis. Tradicinis vaikų globos ir buities darbų pasiskirstymas, kasdienis mažareikšmių darbų atlikimas ir suvokimas, kas privalu vienai ar kitai lyčiai, intensyviai naudojami kaip simboliniai lyties identiteto konstravimo resursai ir praktikos.

4.4. Vyriški ir moteriški darbai

Beveik visi buities darbai namų ūkiuose įgyja lyties dėmenį, todėl moterys ir vyrai nevienodai dažnai imsis vienos ar kitos veiklos. Tyrinėtojai pastebi, kad moterys pirmiausia atlieka tai, kas tradiciškai suprantama kaip „moteriški darbai“ (valgio darymas, skalbimas, namų valymas), o vyrai dažniausiai imasi „vyriškų darbų“ (smulkus buities įrenginių taisymas, automobilio priežiūra, lauko darbai). Europos ir JAV namų ūkiuose apie 70–90 % vyriškų darbų nuveikia vyrai, o 75–90 % moteriškų darbų – moterys (Greenstein, 2000; European Commission, Eurostat, 2004).

Kaip ir kitose Europos šalyse, Lietuvos vyrai bei moterys šeimoje užsiima tradiciškai vyriškais ir moteriškais darbais. Moterys triūsia uždaroje namų erdvėje, o vyrai bando išlaikyti didesnį sąlytį su socialiniu pasauliu anapus šeimos.

Lietuvos šeimose apie 85–90 % moterų ruošia maistą, plauna indus ir tvarko namus pačios arba su labai menka sutuoktinio pagalba (4.6 lent.). Vyrai dažniau pastebimi tik parduotuvėse, kartu su žmonomis perkantys maistą. Apie 30 % sutuoktinių dažniausiai apsiperka kartu.

Moteriški darbai

Nors maisto pirkimas, jo ruošimas, indų plovimas ir namų valymas tradiciškai suvokiami kaip moteriškos veiklos sritis, galima klausti, kada

vyrai dažniau imsis moteriškų darbų. Galima svarstyti dviejų struktūrinių veiksnių – nuostatų lyties vaidmenų atžvilgiu ir laiko išteklių – poveikį (4.3 lent.). Pirma, kuo liberalesnėmis nuostatomis pasižymi vyrai, tuo dažniau jie dalijasi su savo partnere tradicine moterų našta – maisto pirkimu, jo ruošimu, indų plovimu ir namų aplinkos tvarkymu. Tad vyrų ideologinės nuostatos dera su jų praktiniais veiksmais. Antra, kuo ilgiau užtrunka moteris darbe, tuo daugiau tradiciškai moteriškų buities darbų atlieka vyrai. Kitaip sakant, kuo daugiau laisvo laiko turi vienas ar kitas sutuoktinis, tuo dažniau jis imasi buities rūpesčių. Tačiau yra ir veiksnių, kurie sulaiko vyrus nuo moteriškų darbų. Kuo vyresnis vyras, kuo aukštesnis jo išsilavinimas, tuo dažniau tradicinius moteriškus darbus šeimoje atliks moteris.

4.6 lentelė. Buities darbų pasidalijimas šeimoje tarp vyrų ir moterų (procentais)

Kas dažniausiai tai daro:		Visuomet respondentas	Dažniausiai respondentas	Resp. ir partneris maždaug po lygiai	Dažniausiai partneris	Visuomet partneris
Kasdienis valgio ruošimas	Vyrai	21,5	5,8	12,4	34,4	25,9
	Moterys	68,9	22,6	6,9	1,2	0,4
Indų plovimas	Vyrai	21,7	7,3	16,6	31,3	23,0
	Moterys	63,2	25,9	9,0	1,5	0,4
Maisto pirkimas	Vyrai	23,5	9,5	33,2	22,1	11,7
	Moterys	56,0	19,8	20,0	3,3	,9
Namų valymas dulkių siurbliu	Vyrai	23,6	12,0	16,4	27,4	20,6
	Moterys	61,6	23,7	9,6	4,1	0,9
Smulkūs remonto darbai namuose ir apie namus	Vyrai	60,7	31,1	5,2	1,6	1,5
	Moterys	33,3	7,7	6,9	29,5	22,6
Mokesčių mokėjimas ir namų ūkio finansinės apskaitos vedimas	Vyrai	34,0	11,3	20,9	18,8	14,9
	Moterys	61,3	14,8	13,4	5,4	5,0
Šeimos laisvalaikio organizavimas	Vyrai	23,6	11,0	51,4	10,1	3,8
	Moterys	47,6	13,6	35,4	2,7	0,8

Aptariant moterų padėtį iš jų perspektyvos, kokiais atvejais jos mato sutuoktinius dažniau ar rečiau triūsiančius moteriškus darbus, svarbus aiškinamasis veiksnys yra tik moterų nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu. Kuo liberalesnėmis nuostatomis pasižymi moteris, tuo dažniau dalijamasi buities darbais su vyru (4.4 lent.).

Didesnis moterų rūpestis moteriškais darbais pastebimas tada, kai jų ir jų sutuoktinių išsilavinimas yra aukštesnis. Panašiai kaip ir biomedicininės globos atveju, aukštesnis išsilavinimas nelemia, kaip būtų galima

tikėtis, tolygesnio tradicinių moteriškų darbų pasidalijimo tarp vyro ir moters.

Universalūs darbai

Darbų prognozavimas, kurie nepasiduoda tradicinei vyriškos ir moteriškos veiklos diferenciacijai, t. y. mokesčių mokėjimas ir laisvalaikio organizavimas, taip pat sprendimas, kas dažniau jų imsis – vyras ar moteris, susijęs su dviem veiksniais, ir dažniausiai nulemiančiais didesnę moterų naštą (4.3 ir 4.4 lent.). Dažniau šių darbų imasi vyresnės ir tos moterys, kurių sutuoktinių išsilavinimas yra aukštesnis. Kitaip sakant, moterų darbų krūvis šeimoje tuo didesnis, kuo didesnis amžius ir jų sutuoktinio išsilavinimas.

Vyriški darbai

Vyriškus darbus, kaip ir nurodo jų įvardijimas, dažniausiai atlieka vyrai. Šiems darbams būdinga tai, kad jie nėra kasdieniai; jie pasitaiko rečiau nei moteriški darbai; juos atlikti nebūtina iškart, todėl juos galima atidėti vėlesniam laikui arba iš viso nedaryti; šių darbų rezultatas nesusijęs su gyvybiškai svarbiais kitų šeimos narių poreikiais.

Moterys, tikriausiai dėl didelio kiekio kitų namų apyvokos darbų, labai retai žengia į šį vyrišką pasaulį, tačiau galima įžvelgti dviejų struktūrinių veiksnių – laiko ir gyvenimo santuokoje trukmės – poveikį jų elgsenai (4.4 lent.). Moterys dažniau imasi vyriškų darbų tada, kai jų partneriai ilgiau užtrunka darbe. Kuo ilgiau dirba vyras, tuo dažniau žmona arba partnerė imasi tradiciškai vyriškos veiklos – smulkaus buities įrengimų remonto. Kuo ilgiau trunka santuoka (arba kohabitacija), tuo dažniau moteris savarankiškai imasi vyriškų darbų nelaukdama sutuoktinio pagalbos. Kitaip sakant, savarankiškas buvojimas namų buityje skatina imtis daugiau smulkių buities darbų.

4.5. Sprendimų priėmimas šeimoje

Analizuojant lyčių santykius dažnai naudojamas netolygiai paskirstytos galios vaizdinys. Jis yra viena esminių sociologinės lyčių studijų analizės prielaidų. Netolygaus galios santykių paskirstymo ieškoma visose veiklos sferose, kur yra vyrai ir moterys. Šeimos analizėje ši prielaida iliustruojama netolygiu darbų pasiskirstymu tarp sutuoktinių, kai tradiciškai didesnė vaikų priežiūros ir namų ruošos darbų našta tenka moterims. Kitas reikšmingas netolygiai paskirstytos galios pavyzdys galėtų būti kasdienis sprendimų priėmimo procesas. Sprendimo priėmimas yra galios santykių išraiška hierarchinėje struktūroje. Dažniausiai šeimoje priimantis

sprendimą namų ūkio narys įtvirtina savo galią partnerio atžvilgiu, todėl turi didesnę laisvę disponuoti bendrais šeimos ištekliais savo nuožiūra.

Kaip jau buvo minėta pirmiau, Lietuvos šeimai vis dar būdingas tradicinis ir menkai kintantis lyčių santykių modelis – moters darbo mastai šeimoje išlieka didesni nei vyro. Tokia galios santykių konfigūracija leidžia kelti hipotezę, kad vyrai šeimoje gali turėti kur kas didesnę sprendimo galią nei moterys. Tačiau, svarstant kasdieniame gyvenime daromus šeimos sprendimus, būtų didelė saviapgaulė įsivaizduoti sprendimo priėmimo procesą kaip dviejų partnerių tarimąsi, derėjimąsi, racionalų svarstymą ar argumentavimą, kai paskutinis žodis priklauso vienam iš partnerių. Kasdienis sprendimų darymas retai iškeliamas į sąmoningų svarstymų erdvę. Tai greičiau kasdienės rutinos dalykas, kuris yra tiesiog įgyvendinamas labai konkrečiose situacijose. Kai kuriais atvejais sprendimo priėmimo procesas sutampa su rutininiu veiksmu ir todėl neturėtų būti svarstomas kaip racionaliai priimta veiksmo strategija prieš patį veiksmą.

Grįžtant prie skyriaus pradžioje aptartos identiteto konstravimo sąvokos, svarbu paklausti, kaip kasdieniai, kartais rutininiai sprendimai diferencijuoja vyrišką ir moterišką veiklos erdvę. Kas linkęs prisiimti atsakomybę už konkrečių veiksmų atlikimą? Kaip tokie veiksmai įprasmina lyties identitetą? Kuris namų ūkio narys dažniausiai priima sprendimus dėl daiktų įsigijimo, laisvalaikio organizavimo, vaikų auklėjimo ir kiek laiko reikėtų skirti apmokamam darbui? (4.7 lent.)

4.7 lentelė. Sprendimų priėmimo dažnumas šeimoje pagal lytį (procentais)

Kas priima sprendimus		Visuomet respondentas	Dažniausiai respondentas	Resp. ir partneris maždaug po lygiai	Dažniausiai partneris	Visuomet partneris
Įsigyjant įprastinius pirkinius namams	Vyrai	3,9	4,5	55,9	27,3	8,4
	Moterys	19,4	26,4	49,9	3,5	0,7
Įsigyjant rečiau perkamus, brangesnius pirkinius namams	Vyrai	3,4	6,9	79,5	8,7	1,6
	Moterys	5,8	8,0	79,1	6,2	0,9
Kiek laiko jūs galite skirti apmokamam darbui	Vyrai	43,1	15,3	36,3	4,1	1,3
	Moterys	37,2	16,7	42,1	3,1	0,9
Kiek laiko jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) gali skirti apmokamam darbui	Vyrai	3,0	4,4	38,8	20,6	33,2
	Moterys	3,5	5,0	37,2	21,9	32,5
Kaip auklėti vaikus	Vyrai	0,9	2,5	75,9	18,2	2,5
	Moterys	6,9	18,2	73,1	1,5	0,3
Dėl visuomeninio gyvenimo ir laisvalaikio	Vyrai	1,6	4,0	82,0	10,5	2,0
	Moterys	7,4	10,5	78,5	3,1	0,5

Sprendimų priėmimas minėtais klausimais dažniausiai priimamas tik sutuoktinių ir neperžengia namų ūkio ribų. Išskirtiniais atvejais į sprendimų priėmimą įtraukiami kiti namų ūkio nariai, bet tai būna tik svarstant pirkinių ar kitus klausimus, susijusius su bendresne socialine veikla.

Savarankiškiausiai sutuoktiniai veikia tada, kai reikia nuspręsti, kiek laiko jie gali skirti apmokamam darbui.

Profesinė veikla ir jai skiriami laiko ištekliai yra iš esmės individualaus apsisprendimo erdvė, nes kiti šeimos nariai retai kada dalyvauja toje pačioje veiklos sferoje ar priklauso tai pačiai organizacinei darbo aplinkai, kurioje yra sutuoktinis. Kita vertus, šeimos ir darbo sferos atskyrimas visada suponavo individualizuotos darbo jėgos vieneto atsiradimą, kurio profesinei veiklai šeima turėtų kuo mažiau įtakos, ir buvo ideologiškai palaikomas jau porą šimtmečių. Kaip individualus sprendimas dėl savo darbo laiko padaromas savarankiškai, taip ir sprendimai dėl partnerio darbo laiko paliekami partnerio žiniai.

Toks savarankiškumas savo profesinės veikos atžvilgiu ryškiausias yra tarp vyrų, gimusių 1970–1984 m., turinčių aukštąjį išsimokslinimą ir uždirbančių 2000–3500 Lt per mėnesį. Tarp moterų tai dažniausiai būtų 1940–1960 m. gimusios moterys, uždirbančios 1400–2000 Lt per mėnesį, turinčios universitetinį išsilavinimą.

Kiek vyras linkęs tartis su žmona/partnere dėl savo paties ir jos laiko, skiriamo darbinei veiklai, pirmiausia priklauso nuo jo požiūrio į lyčių vaidmenis (4.9 lent.). Partnerė, šeima ir vaikai nėra tie veiksniai, kurie lemia vyrų apsisprendimą, kiek jie turi praleisti laiko darbe. Jie labiau linkę paisyti savo ideologinių nuostatų suderinamumo su savo elgsena. Pavyzdžiui, liberaliau į lyčių santykius žvelgiantys vyrai išsiskirs aiškiu individualistiniu požiūriu į profesinę karjerą. Jie bus linkę mažiau tartis su partnerėmis dėl savo darbo laiko, o žmonos ar sugyventinės, jų nuomone, dažniau pačios turėtų priimti sprendimus, kiek joms dirbti ar nedirbti.

Moterų sprendimams dėl laiko, skiriamo darbinei veiklai, įtakos turi jų ideologinės nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu, jų partnerio amžius ir laikas, kiek kartu pragyveno sutuoktiniai (4.10 lent.). Liberalesnes nuostatas turinčios moterys akivaizdžiau pasižymi savarankiškais sprendimais dėl savo darbo. Tai dar kartą įrodo, kad liberalioje ideologijoje darbas yra ta socialinė terpė, kuri reikalauja nepriklausomos darbo jėgos, pavaldžios rinkos logikai, o ne kultūriniams lyčių režimams. Tradicinė lyčių santykių sankloda iš dalies gali konkuruoti su darbo sritimi dėl moters fizinio kūno, produktyvumo ir energijos. Tad liberalioje rinkoje savarankiška moteris, pati sprendžianti dėl savo elgsenos ir pavaldumo specifiniam darbo

režimui, tampa ideologine vertybe. Liberalios rinkos poveikis atsispindi ir tose santuokose, kurias moterys pirmą kartą sudaro būdamos truputį brandesnio amžiaus, t. y. 28–35 metų. Būtent šiose šeimose moterų savarankiškumas profesinės veiklos ir privalomo darbo režimo atžvilgiu yra daug akivaizdesnis nei tarp moterų, kurios pirmą kartą susituokė būdamos 19–25 metų.

Tai, kad darbinė veikla yra individualaus sprendimo erdvė, yra gana akivaizdus faktas analizuojant tiek vyrišką, tiek moterišką elgseną. Tad sutuoktinių bandymai paveikti savo partnerių sprendimus dėl laiko, skiriamo profesinei veiklai, kuri kartu reiškia ir nebuvimą namuose, yra gana minimalūs. Tik aukštesnį išsilavinimą turinčių moterų grupėje galima pastebėti šiokių tokių bandymų pakoreguoti savo gyvenimo partnerių elsgeną (4.10 lent.). Kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo moterys daugiau imasi iniciatyvos paveikti vyro daromus sprendimus dėl darbo. Žemesnį išsilavinimą turinčios moterys labiau pasiduoda tradicinei nuostatai, kad darbinė veikla yra individualaus sprendimo monopolija, ypač vyrų profesinio užimtumo klausimu. Gali būti, kad menkesnį išsilavinimą turinčioms grupėms darbo sfera ir darbo laikas yra kaip savotiškos nejudinamos ir subordinuojančios duotybės, prie kurių galima tik pritapti, bet ne diskutuoti. Jei reikia dirbti, tai ir dirbama tiek, kiek reikia. Aukštesnį išsilavinimą turinčios grupės gali pasižymėti lankstesniu požiūriu į darbo laiką, kuriuo galima manipuliuoti, jį veikti ar pan. Taigi labiau išsimokslinusios moterys gali dažniau svarstyti ir siekti bendro sutarimo dėl vyro užimtumo ir jo darbo laiko sąnaudų. Kitaip sakant, aukštesnis išsilavinimas sudaro platesnės diskusijos, kiek kuris šeimos narys turi dirbti, prielaidas.

Su profesine veikla nesusijusių sričių vertinimai tarp vyrų ir moterų gana aiškiai išsiskiria. Jei kasdieniai pirkiniai yra moteriška kasdienybė ir vyrai su tuo sutinka, tai rečiau perkami ar brangesni daiktai tampa svarbesniu diskusijų objektu. Vyrai čia bando sutvirtinti savo įtaką, ir tokie daiktai įgyjami dažniausiai bendru sutarimu (4.7 lent.).

Apsipirkimų atžvilgiu pastebima panaši tendencija, kurią identifikavome svarstydami vyrų ir moterų indėlį prižiūrint vaikus, kai moterys linkusios nepastebėti kai kurių vyro nuveiktų darbų ir laikyti tam tikras darbų sferas išimtinai savo veiklos prerogatyva. Smulkių pirkinių atžvilgiu moterys irgi linkusios labiau sureikšminti savo vaidmenį ir nepastebėti vyro. Šį požiūrių skirtumą pirmiausia reikėtų interpretuoti vartojamų prekių kontekste, kuris turi savas lytiškumo dimensijas. Būtina paisyti prekių pasirinkimo, jų naudojimo, kainos, perkamo kiekio, į kokį ir kokių šeimos

narių vartojimą šie pirkiniai yra orientuoti ir daugelio kitų smulkmenų, kurios leidžia atskleisti vyriškų ir moteriškų praktikų bei subjektyvaus lytiškumo suvokimo skirtumus. Lyties tapatumo dimensijas, pavyzdžiui, gali formuoti tokios smulkių prekių suvokimo kategorijos bei dichotomijos kaip momentiniam vartojimui paruošti maisto produktai ir produktai, reikalaujantys maisto gaminimo; greitai gendantys ir galintys išsilaikyti ilgiau maisto produktai; maistas, orientuotas į individualų skonį, ir maistas visiems šeimos nariams; užkanda ir sotus maistas; virtuvės cheminiai produktai ir smulkūs buities įrankiai ir pan. Kiekviena daiktų ir prekių skirtis turi savitą reikšmių spektrą, kuris leidžia išskirti vyriškų ir moteriškų daiktų pasaulius. Tačiau skirstant pirkinius į „įprastinius“ ir „brangesnius“ lytiškumo dimensija įgyja gana tradicines apraiškas – „įprasta = moteriška“, o „brangu = vyriška“.

Sprendimas dėl kasdienių pirkinių reiškia ir šių pirkinių įsigijimą, t. y. smulkūs pirkiniai šeimos narių mažiau aptariami nei brangūs daiktai. Kasdieniai pirkiniai nereikalauja sudėtingo namų biudžeto valdymo ar finansinių išteklių mobilizavimo, o tai gali būti svarbu sprendžiant brangaus daikto, pavyzdžiui, automobilio, įsigijimo klausimą. Tik esant didesniam lėšų sutelkimo poreikiui ar sudėtingėjant jų valdymui, vyras įgyja svaresnį vaidmenį, o pats sprendimas gali būti iškeltas į diskursyvųjį lygmenį.

Kita vertus, moterų dominavimas kasdienių pirkinių sferoje neturėtų būti suprastas kaip baigtinis veiksmas, kai įgyta prekė suvartojama iškart. Čia greičiau galima atrasti platesnes sąsajas tarp kasdienių apsipirkimų ir namų ruošos darbų, kurių didžiausia našta tenka būtent moterims. Prekybos centruose nupirktos prekės, ypač maisto produktai, namuose suvartojami ne iš karto, o turi būti paruošti. Kitaip sakant, dažnai plataus vartojimo prekės tampa savotiška medžiaga, kurią moteris turi „paruošti“ galutiniam vartojimui. Todėl veiksmų seka „maisto poreikio įvertinimas namuose – produktų pirkimas – produktų pristatymas į namus – maisto ruoša – maisto pateikimas“ atliekama vieno asmens su menka kitų šeimos narių pagalba, ir tai dažniausiai būna moteris. Moteris nuosekliai juda rutininiu ciklu – namai – prekybos centras – namai (Lury, 1996).

Bandant įvertinti, kokie struktūriniai veiksniai turi įtakos, kas iš partnerių dažniausiai priima sprendimą dėl pirkinių ir kaip yra tariamasi tarpusavyje, vyrų ir moterų grupėse pastebimi gana įdomūs skirtumai (4.9 ir 4.10 lent.).

Moterų apsipirkimo įpročiai turi gana stabilią struktūrą, tad kalbėti apie struktūrinių veiksnių poveikį elgsenos skirtumams gana keblu. Atsi-

žvelgiant į bendresnius moterų elgsenos modelius, įdomu svarstyti klausimą, kokį poveikį gali turėti kintančios nuostatos tradicinių lyties vaidmenų atžvilgiu. Žinoma, tik hipotezių lygmeniu galima spėti, kad, esant mažesnei vyriškų ir moteriškų vaidmenų diferenciacijai ir silpnesnei ideologinei skirčiai tarp darbo ir namų kaip vyriškos ir moteriškos veiklos erdvių, moterys sprendimams dėl pirkinių priimti dažniau turėtų pasitelkti partnerio pagalbą. Šios situacijos nereikėtų suprasti per daug tiesmukiškai, kad abu partneriai tariasi dėl pirkinių. Greičiau liberaliai mąstančioms moterims pats pirkimo procesas praranda tradicinę lytiškumo dimensiją, suponuojančią nuostatą, kad vyras turi uždirbti pinigus, o moteris – juos leisti ar išlaidauti. Tad tikėtina, kad liberalesnės moterys labiau pareikalaus atsakomybės iš partnerio, kad nebūtų tuščias šaldytuvas ar netruktų vaikų priežiūros priemonių, nei tradiciškai mąstančios žmonos.

Vyrų apsipirkimo įpročius prognozuoti truputį sunkiau (4.9 lent.). Savarankiškai sprendimus dėl smulkių pirkinių bus linkę priiminėti liberalesnį požiūrį į lyčių vaidmenis puoselėjantys vyrai nei turintys tradicines nuostatas. Feministinė mintis smulkų apsipirkimą visada susieja su lytiškumu ir galios dimensija, kai netolygūs galios santykiai reprodukuojami vaikščiojant tarp prekių lentynų. Bendresnė ideologinė slinktis link labiau subalansuoto požiūrio į moterišką ir vyrišką socialinio pasaulio pasidalijimą, kuri būdinga ne tik labiau pažengusiose Europos šalyse ar JAV, bet ir Lietuvoje, keičia ir apsiperkančiųjų demografinę kompoziciją. Stereotipinis sunkius maisto prekių maišus tąsančios moters vaizdinys, susiformavęs sovietinio prekių deficito laikais ir pirmiausia simbolizavęs moters prievolę bei rūpestį šeima, po truputį nyksta kartu su sparčiai augančiais moderniais prekybos centrais. Didžiuliai prekybos centrai ir parduotuvių alėjos tampa ta vieta, kur ne tik įsigyjama išgyvenimui būtinų maisto produktų, bet kuri atveria ir savotiško laisvalaikio bei socialinio statuso įtvirtinimo erdvę, atvirą tiek vyrams, tiek moterims. Tad liberalesnių pažiūrų sąsajas su dažnesnio apsipirkimo įgūdžiais galima laikyti ne tik kaip lygiaverčių lyčių santykių raišką, bet ir kaip besikeičiančios vartojimo kultūros indikatorių.

Šeimoms, kuriose svarstomas brangesnių daiktų įsigijimo klausimas, būdingas labiau subalansuotas abiejų sutuoktinių dalyvavimas priimant sprendimą (4.9 lent.). Vyrai rečiau nusišalina nuo šių sprendimų nei svarstant kasdienių pirkinių klausimus. Pastebima tendencija, kad esant didesniam namų ūkio narių skaičiui, vyrai bus dažniau linkę veikti savarankiškiau arba bent jau tartis su žmona. Stambių pirkinių klausimo gausiose šeimose vyrai nepaliks nuošalyje. Tai lyg savotiškas vyriškos galios monopolizavimas ir demonstravimas, kai reikia suvaldyti gausius šeimos

narius ir parodyti, kiek jie priklausomi nuo šeimos galvos. Gausios šeimos modelis palaiko tradicinį tėvo ir vyro autoritetą.

4.8 lentelė. Sprendimų priėmimo dažnumas šeimoje pagal lytį (vidurkiai)

	Įsigyjant įprastinius pirkinius namams	Įsigyjant rečiau perkamus, brangesnius pirkinius namams	Kiek laiko jūs galite skirti apmokamam darbui	Kiek laiko jūsų sutuoktinis (–ė)/ partneris (–ė) gali skirti apmokamam darbui	Kaip auklėti vaikus	Dėl visuomeninio gyvenimo ir laisvalaikio
Vyrai	3,32	2,98	2,05	3,77	3,19	3,07
Moterys	2,40	2,88	2,14	3,75	2,70	2,79
Bendrai	2,90	2,94	2,09	3,76	2,96	2,94

Lentelėje nurodyti respondentų vertinimų vidurkiai skalėje: 1 = dažniausiai tai daro respondentas, 5 = dažniausiai tai daro partneris. p<0,001.

Taip pat dažniau į svarstymus apie didesnius pirkinius įsitrauks (arba bus įtraukiami) ir tie vyrai, kurių žmonos turi aukštesnį išsilavinimą. Tačiau skirtingai nei gausiose šeimose, pasižyminčiose svariu vyro vaidmeniu valdant šeimos finansinius išteklius, išsilavinimą galima labiau identifikuoti kaip liberalaus šeimos modelio atributą. Jį galima susieti su lingvistiniais ištekliais formuojant galios santykius kasdienio gyvenimo tėkmėje, kas yra labai reikšminga kalbant apie lyčių balansą. Menkesnį išsilavinimą turintys dažniau linkę veikti savarankiškai, nes savo sprendimus jie gali laikyti nekvestionuojamais, kaip ir savo normatyvinius įsitikinimus dėl tradicinės lyčių santykių ir galios struktūros. Labiau išsilavinę sutuoktiniai dažniau linkę kartu priimti sprendimus, kurie tampa kritinės refleksijos objektu ir yra suvokiami kaip socialiai konstruojamų intymių šeiminių santykių raiška. Bendras sprendimas dėl brangesnio daikto įsigijimo yra ne tik sprendimas įsigyti daiktą – tai yra ir abipusės meilės, pagarbos ir palaikymo išraiška.

Kita ryškiau vyrus ir moteris diferencijuojanti sprendimų priėmimo sritis yra vaikų auklėjimas. Kaip jau šiame skyriuje buvo užsiminta, moterims tenka daug didesnė vaikų priežiūros našta, todėl gana natūralu, kad moterys dažniau nei vyrai priima sprendimus dėl vaikų auklėjimo (4.8 lent.). Atkreiptinas dėmesys tik į vieną smulkmeną: aukštesnį išsilavinimą turinčios moterys linkusios aptarinėti vaikų auklėjimą dažniau su savo partneriais ir ieškoti bendrų sprendimų nei moterys, kurių išsilavinimas menkesnis. Tačiau ryškesnių sąsajų tarp respondento pajamų, amžiaus ir sprendimų derinimo su savo partnerių nėra.

Kadangi apie vaikų auklėjimą jau buvo kalbėta, čia tikslinga priminti, kad sprendimo priėmimas kasdienės rutinos lygmeniu yra tolygus veiksmo atlikimui. Intensyvi vaiko globa ir bendravimas su juo sukuria prielaidas priiminėti sprendimus čia ir dabar. Todėl dažniau su vaiku laiką leidžianti motina ir sprendimus priima dažniau. Tyrimo rezultatai leidžia spręsti ir apie kitą dalyką. 73 % moterų teigia, kad sprendimus dėl vaiko auklėjimo priima kartu su sutuoktiniu. Šiuos atsakymus galima vertinti ne tik kaip realios padėties įvardijimą, bet ir kaip lūkesčius ar norą aktyviau įtraukti tėvus į vaikų auklėjimo procesą bei krizinių situacijų sprendimą. Vyrai savo ruožtu linkę dažniau šias prievoles palikti savo partnerėms (tik 3,4 % vyrų respondentų nurodė, kad jie visada arba dažnai priima sprendimus, susijusius su vaikų auklėjimu).

Bandant prognozuoti, kokiomis sąlygomis vyrai dažniau dalyvaus svarstymuose apie vaikų auklėjimą, galima išsakyti tik vieną pastebėjimą. Vyrai dažniau linkę perleisti sprendimų priėmimą dėl vaikų auklėjimo savo partnerėms esant mažesniam vaikų skaičiui (4.9 lent.). Tačiau tai nereiškia, kad šeimoje esant vienam vaikui rūpestis automatiškai perkeliamas motinoms. Esant daugiau vaikų šeimoje sprendimo priėmimas dėl jų auklėjimo gali būti susijęs su tvarkos palaikymu ir vaikų drausminimu. Jei šeimoje vaikų gausu, dažniau reikalingas griežtesnis sprendimas, priimamas neatidėliojant ir nesuteikiant galimybės jį kvestionuoti kitam sutuoktiniam. Gausiose šeimose tėvo autoritetas yra ne tik netolygaus galios paskirstymo tarp lyčių išraiška, bet ir būtina socialinės tvarkos palaikymo bei socializacijos priemonė. Šeimoje, auginančioje tik vieną vaiką, jis tampa poleminį auklėjimo diskursą įsukančia ašimi, kai sutuoktiniai gali vienodai išsakyti pastabas vaikų auklėjimo klausimais ir pasinaudoti savo autoritetu. Tikėtina, kad vieną vaiką auginantys sutuoktiniai dažniau nesutars dėl jo auklėjimo tarpusavyje nei gyvenantys gausesnėse šeimose.

4.9 lentelė. Vyrų sprendimus veikiantys veiksniai (PLUM analizės rezultatai)

	Smulkūs pirkiniai		Stambūs pirkiniai		Respondento darbo laikas	
	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	-0,08	-0,08***	-0,03	0,01	-0,37***	-0,05*
Respondento amžius	0,07	0,01	0,02	0,01	-0,04	-0,02
Partnerio amžius	-0,15	-0,02	-0,06	0,00	-0,06	0,01
Respondento išsilavinimas	0,01	0,03	-0,05	0,14***	-0,01	0,06*
Partnerio išsilavinimas	0,1	0,03	-0,13	-0,14***	0,25	0,01
Respondento darbo laikas (val.)	0,01	0,02***	0	-0,01	0	-0,01
Partnerio darbo laikas (val.)	0,03	0,01	-0,01	0,00	0	0,01
Respondento pajamos	-0,03		-0,18		-0,18	
Partnerio pajamos	0,05		0,1		0,14	
Namų ūkio narių skaičius	-0,27	-0,07	-0,07	-0,43*	-0,18	-0,21
Kiek metų gyvena kartu	-0,12*	-0,02	-0,1	-0,02	-0,02	-0,02
Vaikų skaičius šeimoje	-0,24	-0,15	-0,98	0,24	-0,01	0,26
Jauniausio vaiko amžius	-0,04		-0,09		0	
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	0,18	0,07	-0,3	-0,02	-0,28	-0,09
N	107	969	107	970	92	835

4.9 lentelės tęsinys

	Partnerio darbo laikas		Kaip ugdomi vaikai		Laisvalaikio organizavimas	
	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	0,15*	0,07**	-0,01	-0,05	-0,1	-0,01
Respondento amžius	0,03	0,02	0,14	0,04	0,08	0,04
Partnerio amžius	0,01	-0,01	-0,14	-0,04	-0,13	-0,01
Respondento išsilavinimas	0,03	-0,03	0,19	-0,01	0,05	0,09*
Partnerio išsilavinimas	-0,05	-0,02	-0,21	-0,01	-0,24	-0,07
Respondento darbo laikas (val.)	-0,06**	-0,01	0	0,01	0,01	0,01
Partnerio darbo laikas (val.)	0,02	0,00	0,01	-0,01	0,01	0,01
Respondento pajamos	0,20*		-0,1		-0,14	
Partnerio pajamos	0,01		0,19		0,28*	
Namų ūkio narių skaičius	0,11	0,21	1,14*	0,21	0,6	0,16
Kiek metų gyvena kartu	-0,02	-0,01	-0,05	-0,04	-0,04	-0,01
Vaikų skaičius šeimoje	-0,06	-0,20	-1,26	-0,48*	0,03	-0,05
Jauniausio vaiko amžius	-0,01		-0,01		-0,03	
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	-0,07	-0,03	-0,45	-0,23	0,3	0,02
N	92	823	98	928	105	962

*p < 0,05. **p<0,01. ***p<0,001.
N – analizei naudotų atvejų skaičius (vyrų skaičius).

4.10 lentelė. Moterų sprendimus veikiantys veiksniai (PLUM analizės rezultatai)

	Smulkūs pirkiniai		Stambūs pirkiniai		Respondento darbo laikas	
	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	0,14*	0,03	0,16*	0,04	-0,06	-0,08***
Respondento amžius	0,01	-0,01	-0,03	0,02	0,14	-0,01
Partnerio amžius	-0,03	-0,02	-0,02	-0,05	-0,17*	-0,05*
Respondento išsilavinimas	-0,04	-0,04	-0,1	0,02	0,13	0,04
Partnerio išsilavinimas	0,01	-0,06*	-0,05	-0,05	0,20*	0,06
Respondento darbo laikas (val.)	0,02	-0,01	-0,04	-0,01	0,02	0,01
Partnerio darbo laikas (val.)	0,01	0,01	0,02	0,01	0	0,01
Respondento pajamos	0,01		-0,18		-0,06	
Partnerio pajamos	0,09		0,11		-0,07	
Namų ūkio narių skaičius	0,49	0,04	-0,25	0,12	-0,07	-0,25
Kiek metų gyvena kartu	0,02	-0,01	0,04	0,01	0,08	-0,04*
Vaikų skaičius šeimoje	-0,81	-0,16	0,25	-0,19	-0,06	0,18
Jauniausio vaiko amžius	0,05		0,06		0,14*	
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	0,06	-0,06	0,47	-0,23	-0,43	0,01
N	117	866	117	862	101	756

4.10 lentelės tęsinys

	Partnerio darbo laikas		Kaip ugdomi vaikai		Laisvalaikio organizavimas	
	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis	Pradinis modelis	Galutinis modelis
Nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu (kuo didesnė reikšmė, tuo labiau linkstama prie liberalesnio lyčių vaidmenų modelio)	0,09	0,04	-0,03	0,03	0,14*	0,07*
Respondento amžius	0,03	0,02	0,02	0,01	-0,06	0,05
Partnerio amžius	-0,02	0,03	-0,01	-0,03	-0,02	-0,06*
Respondento išsilavinimas	-0,26**	-0,08*	0,1	0,11**	-0,06	0,01
Partnerio išsilavinimas	-0,21*	-0,05	-0,01	-0,10**	0	-0,03
Respondento darbo laikas (val.)	0,09***	0,01	0,01	0,01*	0,02	0,01
Partnerio darbo laikas (val.)	0,05	0,00	-0,01	0,01	0,03	0,01
Respondento pajamos	0,16		-0,04		0,16	
Partnerio pajamos	0,09		0,18*		0,04	
Namų ūkio narių skaičius	-0,29	0,15	-0,03	-0,18	-0,13	0,04
Kiek metų gyvena kartu	0,02	0,04*	0,07	0,00	0,01	0,02
Vaikų skaičius šeimoje	0,68	-0,12	-0,27	0,17	-0,04	-0,14
Jauniausio vaiko amžius	0,01		0,1		0,09	
Jauniausio vaiko lytis (pseudokintamasis: 1 – mergaitė, 0 – berniukas)	0	-0,13	0,68	0,19	0,41	0,07
N	99	758	113	835	116	851

*p < 0,05. **p<0,01. ***p<0,001.
N – analizei naudotų atvejų skaičius (moterų skaičius).

Apibendrinant pastabas dėl sprendimų priėmimo tarp vyrų ir moterų, galima būtų akcentuoti lytiškumo sąsajas tik vienu atveju. Sprendimo priėmimo lytiškumas atsiskleidžia tik per santykį su šeimos institucija. Jei sprendimo priėmimas susijęs su respondento ar partnerio veikla, neliečiančia jo ar jos veiklos, padėties, prievolių ar santykių šeimos viduje, lytiškumo dimensiją labai sunku įžvelgti. Tiek vyrai, tiek moterys vienodai sutaria, kad jų asmeninė ir jų partnerių profesinė veikla yra labiau susijusi su individualiu apsisprendimu. Būtent čia – svarstymuose apie galimybę paveikti partnerio užimtumą profesinėje sferoje – atrandame ideologinius kapitalistinės sistemos vaizdinius ir jų raišką subjektyvioje sąmonėje. Galima teigti, kad respondentai linkę save ir savo partnerius matyti profesinės veiklos sferoje greičiau kaip abstrakčią ir belytę darbo jėgą, griežtai atskirtą nuo šeimos santykių įtakų ar lytiškumo. To reikalauja dominuojanti lyčių santykių ideologija.

Išvados

Šį skyrių pradėjome klausimais, kas lemia netolygų darbų pasiskirstymą šeimoje tarp vyro ir žmonos ir kiek tokią lyčių santykių konfigūraciją galima paaiškinti struktūriniais modeliais. Buvo bandoma išsiaiškinti, kokią įtaką buities rūpesčių bei vaikų priežiūros pasidalijimui tarp sutuoktinių turi jų laiko ištekliai, kiek tai gali būti nulemta socialinio-ekonominio statuso, šeimos ar ideologinių nuostatų.

Vaikų priežiūros, buities darbų ir sprendimų priėmimo aptarimas parodė, kad gana keblu kalbėti apie bendrą vardiklį, leidžiantį įminti moteriškos ir vyriškos elgsenos skirtumų šeimoje mįslę. Vyrų elgsenai didžiausią poveikį daro jo paties ir jo partnerės išsilavinimas bei vyrų nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu, kiek mažiau veiksmingi yra šeimos disponuojami laiko ištekliai ir sutuoktinių amžius. Užtat vyrų jauniausio vaiko amžius ir jo lytis visiškai nekoreguoja vyriškos kasdienybės darbotvarkės namų „fronte“.

Moterų elgseną prognozuoti leidžia jų sutuoktinio išsilavinimas ir moterų požiūris į lyties vaidmenis – kaip namų ir profesinės veiklos sritys diferencijuojamos lyties pagrindu. Jei liberalesnės moters pažiūros akivaizdžiau įtraukia jas į socialinę veiklą, tai namų buities našta su sutuoktiniais bus pasidalyta kur kas tolygiau. Tačiau, kaip norėtųsi tikėtis ir galbūt atrodytų paradoksalu, didesnis partnerio išsilavinimas nelemia moteriškos buities palengvinimo. Greičiau atvirkščiai, moterys, gyvenančios su labiau išsilavinusiu vyru, dažniau priverstos imtis šeiminių rūpesčių ir atsakomybės. Vyro išsilavinimas yra vienas iš įdomesnių šei-

mos socialinės struktūros elementų, atskiriančių vyrą nuo moteriškos veiklos sferos namų ūkyje.

Santykinio pranašumo teorijos, teigiančios pajamų svarbą namų ūkio darbų pasiskirstymui tarp sutuoktinių, Lietuvos moterims nelabai tinka. Sutuoktinio darbo laikas tik nedaug kur koreguoja moterišką kasdienės buities rutiną namuose. Jos visada dirba daugiau nei vyrai, nesvarbu, kiek laiko vyrai būna namuose, o ne darbe.

Apibendrintai galima teigti, kad struktūrinis aiškinimas, kurį gana dažnai sociologinei analizei siūlo JAV ir Europos tyrinėtojai, yra sunkiai pritaikomas Lietuvos šeimos tyrimų kontekste. Jis nesuteikia tvirto pagrindo kalbėti apie paralelinius pokyčius socialinių-ekonominių institucijų erdvėje ir šeimoje. Kintančios lyčių santykių konfigūracijos užimtumo ir ideologijos sferose nepaaiškina tradicinės šeimos buities atsparumo. Mūsų tyrime taikyta regresinė analizė leidžia kalbėti apie moterų ir vyrų elgsenos modelio stabilumą, kuris gana menkai susijęs su tokiomis kintančiomis socialinėmis charakteristikomis kaip laiko išteklių paskirstymas, pajamos, šeimos kompozicija, nuostatos tradicinių lyties vaidmenų atžvilgiu. Tačiau pažvelgus į namų ūkio buities rutiną kaip į lyties identiteto raiškos lauką, įgyjame kur kas daugiau teorinių įžvalgų nei vadovaudamiesi struktūriniu požiūriu. Netolygus darbų pasiskirstymas ir hierarchiniai lyčių santykiai įgyja savitas reikšmes, reikalingas nusistovėjusių lyties identiteto struktūrų reprodukcijai. Lytiškumas įprasminamas tik atsikartojančiais moteriškais ir vyriškais darbais bei kasdieniais veiksmais reprodukuotose hierarchijose. Apie vyriškumą ir moteriškumą prasminga kalbėti tik esant atskirtoms ir nuolatos skiriamoms vyriškos bei moteriškos veiklos sferoms.

Kita vertus, konstrukcionistinis požiūris į lytiškumą, pabrėždamas tradicinių lyties tapatumų reprodukciją, suteikia ir išsilaisvinimo galimybių. Jei lytiškumas ir lyčių hierarchijos yra reprodukuojamos kasdienių veiksmų, kasdieniais veiksmais šios sudėtingos ir subtilios konstrukcijos gali būti keičiamos. Nebūtina ilgai laukti paskatų iš visuomenės, reikia veikti čia ir dabar.

5 SKYRIUS

Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas: konflikto perspektyva

Įvadas

Šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje vyksta esminiai šeimos struktūros, gimstamumo ir lyčių vaidmenų pokyčiai. Ekonominės globalizacijos procesai ir naujai atsiveriančios galimybės darbo rinkoje sukuria naują socialinę įtampą, kylančią tarp darbo intensyvumo ir darbo trukmės, iš vienos pusės, ir poreikio daugiau laiko praleisti su šeima ir vaikais, iš kitos. Kaip rodo įvairūs viešosios gyventojų nuomonės, šeimos ir darbo rinkos tyrimai, tokia socialinė įtampa labiausiai slegia moteris (Boje, Arnlaug, 2000; Reingardė, 2006; MacInnes, 2006). Vis daugiau dirbančių ir vaikus auginančių moterų susiduria su šeimos ir darbo vaidmenų derinimo konfliktu. Kai darbą ir vaikų priežiūrą suderinti sunku, nukenčia abi sritys. Vaidmenų konfliktas riboja moterų profesinio užimtumo galimybes, neigiamai veikia vaikų priežiūros kokybę ir tarpasmeninius santykius šeimoje.

Šeiminių ir profesinių vaidmenų nesuderinamumą lemia įvairios politinės, teisinės, ekonominės ir kultūrinės priežastys. Akivaizdu, kad labai paplitusios darbo organizavimo praktikos nėra palankios šeimai ir vaikų socializacijai. Darbdavių geranoriškumas darbuotojų šeiminių problemų atžvilgiu yra sąlyginis. Didėjantis moterų ekonominis aktyvumas taip pat nelėmė esminių lyčių vaidmenų pasidalijimo šeimoje pokyčių. Pirminė atsakomybė už vaikų priežiūrą ir namų ūkio darbus vis dar dažniausiai tenka tik moterims. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto mažinimas reikalauja naujų darbo ir šeimos santykių reguliavimo būdų bei didesnės vyrų įtraukties į vaikų ir namų ūkio priežiūrą.

Europos Sąjungoje šiandien ypač daug dėmesio skiriama darbo ir asmeninio gyvenimo vaidmenų derinimo politikai, kuri laikoma pagrindine priemone, naudotina siekiant mažinti lyčių nelygybės apraiškas šiuolaikinėje visuomenėje ir spręsti demografines problemas. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimo problemos sprendimai siejami su lankstaus darbo organizavimo ir lanksčiais vaikų priežiūros atostogų modeliais, šeimai palankiomis darbo apmokestinimo schemomis, vaikų ir kitų šeimos narių

institucinės priežiūros paslaugų plėtra ir darbuotojų konsultavimu bei jų kvalifikacijos kėlimu (Reconciliation, 2005). Vakarų Europos ir postkomunistinės šalys labai skiriasi vyraujančiais užimtumo ir darbo organizavimo bei vaidmenų pasidalijimo šeimoje modeliais. Šiaurės šalyse ekonominis moterų aktyvumas yra santykinai aukštas. Tačiau moterų šeimos ir darbo vaidmenų derinimo konfliktą palengvina lanksti ir plačiai prieinama vaikų, pagyvenusių ar neįgalių šeimos narių priežiūros paslaugų sistema, šeimai palankūs darbo organizavimo modeliai bei individualizuota vaikų priežiūros atostogų sistema, kuri skatina vyrus prisiimti atsakomybę už vaikų ir namų priežiūrą. Olandijoje ir Vokietijoje moterų užimtumas yra mažesnis nei Šiaurės šalyse, tačiau itin gerai išvystyta dalinio užimtumo sistema suteikia moterims geresnes galimybes vaikų priežiūrą derinti su darbu. Vis dėlto dėl nepakankamos vaikų priežiūros paslaugų pasiūlos, taip pat dėl vyrų įtraukties į vaikų priežiūrą skatinančių priemonių trūkumo pirminė atsakomybė už namų ruošą ir priežiūrą šiose šalyse tenka moterims. Lietuvoje, kaip ir kitose postkomunistinėse visuomenėse, moterų ekonominis užimtumas, iš dalies palaikomas valstybės remiamų, nors ir nepakankamų, vaikų priežiūros paslaugų, yra palyginti aukštas. Tačiau neišnaudotos kitos galimybės, kurios galėtų sumažinti moterų šeimos ir darbo vaidmenų derinimo įtampą. Įvairesnės ir lankstesnės darbo organizavimo formos nėra populiarios, o pagrindinė atsakomybė už vaikų priežiūrą tenka moterims (Reingardė, 2006; Reconciliation, 2005).

Šios skyriaus tikslas – aptarti šeimos ir darbo vaidmenų konflikto problemą Lietuvoje, ypač akcentuojant darbo ir vaikų priežiūros organizavimo bei vaidmenų pasidalijimo šeimoje poveikį vaidmenų derinimo konfliktui. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas neatsiejamas nuo socialinės politikos priemonių, tad svarbu atkreipti dėmesį į veiksnius, sunkinančius labiau egalitarinio lyčių vaidmenų modelio įsitvirtinimą, šeimai palankaus darbo organizavimo plėtrą ir kokybišką vaikų priežiūrą. Nagrinėjami tarptautinio *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, kurie leidžia atskleisti subjektyvų gyventojų požiūrį į jų asmeninį šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą ir jo intensyvumo patirtis. Analizuojama konflikto priklausomybė nuo respondentų darbo pobūdžio, vaikų priežiūros būdų ir vaidmenų pasidalijimo šeimoje.

5.1. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto tyrimų kryptys

Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto tema ypač išpopuliarėjo praėjusio amžiaus aštuntame dešimtmetyje Europos moksliniuose tyrimuose ir politinėse diskusijose. Nerimas dėl mažėjančio gimstamumo ir lyčių ne-

lygybės problemų pirmiausia kilo Šiaurės šalyse (MacInnes, 2006). Jis privertė valstybes permąstyti priemones, kurios leistų palengvinti moterų darbo ir šeimos vaidmenų derinimo įtampą, padidinti gimstamumo lygį ir mažinti lyčių nelygybės apraiškas. Itin daug dėmesio Šiaurės šalyse buvo skiriama vaikų priežiūros infrastruktūros plėtrai ir vyrų įtraukčiai į vaikų priežiūrą šeimoje.

Iki šiol daugiausia dėmesio šiai problemai skyrė feminizmo teoretikai ir praktikai, kurie darbo ir šeimos vaidmenų konfliktą analizuoja kaip išimtinai lyčių santykių atžvilgiu svarbų klausimą ir sieja jį su lyčių nelygybe šiuolaikinėse visuomenėse (Lewis, 1997; Hantrais, 2000; Boje, Arnlaug, 2000; Mazur, 2002; Fine-Davis, Fagnani ir kt., 2004; Reingardė, 2006). Darbo rinkos transformacijos kuria naujas socialinės rizikos rūšis ir individualias bei socialines problemas, kurios skirtingai veikia moterų ir vyrų patirtį. Tiek vieni, tiek kiti siekia išnaudoti atsiveriančias galimybes darbo rinkoje, tačiau moterims tai sunkiau pavyksta įgyvendinti dėl pirminės atsakomybės už vaikų ir namų ūkio priežiūrą. Įvairios kultūrinės ir socialinės struktūrinės kliūtys riboja moterų galimybes darbo rinkoje ir įteisina socialinę nelygybę. Pripažįstama, kad šeimos ir darbo vaidmenų konfliktas labiausiai slegia moteris, tačiau kartu pabrėžiama, kad, siekiant pozityvių permainų šioje srityje, priemonės turi būti taikomos ne tik moterims, bet ir vyrams, taip pat darbo aplinkai, kurioje nelygybė kuriama ir patiriama. Manoma, kad itin svarbu įvertinti skirtingą moterų ir vyrų patirtį, nes lygybės siekis dar jokiu būdu nereiškia, kad šiam tikslui priimtų sprendimų įgyvendinimo pasekmės užtikrins moterų ir vyrų lygybę (Mazur, 2002: 102).

Pastarųjų metų sociologinėje literatūroje ir Europos Sąjungos politiniame diskurse itin suaktyvėjo diskusijos apie darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros (angl. *work-life balance*)[1] poreikį. Požiūris į šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą papildomas įvairiomis pusiausvyros perspektyvomis. Pasak Eckart Hildebrandt (2006: 254), poreikis kalbėti apie darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyrą kilo dėl: 1) didėjančio moterų ekonominio aktyvumo; 2) vertybių kaitos ir poslinkio pareigų ir savirealizacijos sintezės link bei „pasirinkimų" kultūros plėtotės; 3) atsiradimo korporacinių laisvai pasirenkamo darbo laiko strategijų, susijusių su pailgėjusiu darbo laiku, paslankiu kompetencijų pritaikymu ir žmogiškųjų išteklių valdymu.

[1] Anglų k. vartojama sąvoka *work-life balance*. Reikia pažymėti, kad kai kurie tyrinėtojai abejoja šios sąvokos naudingumu sociologinei analizei ir teigia, kad ji pernelyg miglota, nes painioja laisvalaikį apskritai, šeimos narių ir ypač vaikų priežiūrą su „gyvenimu". Žr. MacInnes, J. 2006. "Work-life balance in Europe: a response to the baby bust or reward for the baby boomers?", *European Societies*, 8(2): 223-50.

Socialinės politikos analitikai ir praktikai daug dėmesio skiria šeimos ir darbo vaidmenų derinimo politinių tikslų ir jų įgyvendinimo priemonių analizei (Lewis, 1997; Arnlaug, 2006; MacInnes, 2006). MacInnes (2006) apibendrina šešis gana skirtingus ir labiausiai Europoje paplitusius darbo ir šeiminio gyvenimo derinimo politikos tikslus. Pirmas tikslas būtų ilgo darbo laiko, nesuderinamo su tėvyste bei motinyste ir šeimos gyvenimu, sutrumpinimas. Galimi įvairūs sutrumpinimo pavidalai (pavyzdžiui, sutrumpinimas gali būti pagrįstas įstatymų nuostatomis ar kolektyvinėse sutartyse apibrėžtais susitarimais), skirtingai veikiantys darbo užmokestį, darbo sąlygas ir lyčių padėtį. Antras tikslas – kurti šeimai palankesnius ir lankstesnius vaiko priežiūros atostogų modelius (tėvystės atostogos, motinystės atostogos, vaiko priežiūros atostogos ir pan.). Šios dvi sąlygos lemia darbo jėgos pasiūlos sumažėjimą (bent jau neilgalaikėje perspektyvoje) ir paprastai siūlomos tėvams siekiant palengvinti vaikų priežiūros pareigas. Kitais dviem šeimos ir darbo derinimo politikos tikslais, atvirkščiai, siekiama padidinti darbo jėgos pasiūlą diegiant lankstaus darbo organizavimo principus ir teikiant vaikų priežiūros paslaugas. Dar vienas, turbūt dažniausiai minimas vaidmenų derinimo politikos tikslas yra naikinti lyčių segregaciją darbo rinkoje ir pakeisti netolygų darbo namuose pasidalijimą. Hantrais (2000) terminą „derinimas“ vartoja apibūdinti feministinėms darbo ir šeimos politikos formoms, skatinančioms vyrus ir moteris tolygiai dalytis apmokamo ir neapmokamo darbo pareigomis. Ji teigia, kad ES šalyse narėse įvyko svarbus poslinkis nuo priemonių, skirtų lyčių lygių galimybių užtikrinimui, iki lyčių politikos, kuria siekiama šalinti socialines struktūrines lyčių nelygybės priežastis. Dėl plintančios įvairių formų feministinės politikos, siekiančios pagerinti moterų padėtį visuomenėje ir užtikrinti jų ekonominę nepriklausomybę, pamažu kinta darbo ir šeimos derinimo, taip pat vyrų ir vaikų priežiūros santykis. Galiausiai šeštasis tikslas, aptariamas MacInnes (2006: 226), – užtikrinti darbo jėgos pasiūlą ilgalaikėje perspektyvoje ir išvengti fiskalinių bei ekonominių gyventojų senėjimo pasekmių, konkrečiai palengvinant *gimstamumą palaikantį* šeimos gyvenimą. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos ataskaitoje (OECD, 2001: 130) teigiama, kad „darbo ir šeimos pusiausvyra yra svarbi visuomenės plėtros sąlyga žvelgiant iš ilgalaikės perspektyvos... tikėtina, kad darbo ir šeimos derinimo pusiausvyros pagerinimas padėtų padidinti ir dabartinį užimtumo lygį, ir gimstamumą“. Pasak keleto analitikų, šie ekonominiai argumentai turi didesnį poveikį nei panašūs anksčiau išsakyti reikalavimai palengvinti moterų patiriamus sunkumus derinant darbą ir pareigas šeimoje (Leitner, Wroblewski, 2006: 296).

Iki kokio laipsnio darbo ir asmeninio gyvenimo derinimo priemonėmis įmanoma pasiekti socialinių permainų, priklauso nuo daugybės veiksnių: valstybės reguliuojamų sąlygų, darbo organizavimo pobūdžio, vaikų priežiūros modelių, vaidmenų pasidalijimo ir individualaus požiūrio į lyčių vaidmenis, karjerą ir kitų veiksnių. Bendrai sutariama, kad darbo ir šeimos gyvenimo (ne)suderinimas – ne pavienių individų, darboviečių ar šeimos problema. Tai socialinė struktūrinė problema, kuriai spręsti reikalingos struktūrinės permainos.

5.2. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto problema

5.2.1. Lyčių nelygybė

Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto tyrimai analizuoja įvairius ideologinius, kultūrinius, institucinius ir tarpasmeninio lygmens veiksnius, kurie sunkina šios problemos sprendimą įvairiuose kontekstuose. Vienas iš dominuojančių požiūrių šioje srityje yra susijęs su tradicinės lyčių sistemos analize (Lewis, 1997; Boje, Arnlaug, 2000; Kovacheva, 2008; Reingardė, 2006). Vienokį ar kitokį lyčių santykių modelį lemia istorinė ideologinė individo ir šeimos/bendruomenės svarbos visuomenėje samprata bei valstybės vaidmuo socialinės gerovės procesuose. Pvz., Šiaurės šalis charakterizuoja piliečių universaliosios lygybės ideologija, lygių galimybių ir socialinės partnerystės principai. Teisinėje lyčių santykių reguliavimo plotmėje iš esmės ginamos individų kaip piliečių, o ne kaip darbo rinkos dalyvių ar sutuoktinių teisės (Behning, Amparo, 2001). Pagrindinė Lietuvos visuomenės atrama – tradicinė šeima, o ne individas; vienas iš esminių visuomenės socialinį gyvenimą organizuojančių principų yra lyčių papildomumas šeimoje „natūralaus“ skirtingumo pagrindu (vyrams tenka pagrindinio šeimos maitintojo vaidmuo, moterims – pirminė atsakomybė už vaikų ir namų priežiūrą). Vyrų viešo pripažinimo ir pagarbos suvokimas siejamas su jų vaidmeniu darbo rinkoje, o moterų – su buvimu gera motina ir įsipareigojimų šeimai vykdymu (Purvaneckienė, 2003). Toks visuomenės požiūris į vyrų ir moterų vaidmenis turi esminės įtakos moterų galimybei įsitraukti į darbo rinką ir vyrų vaidmeniui šeimoje.

Behning ir Amparo (2001) taip pat atkreipia dėmesį į dominuojančią androcentrinę[2] laisvosios rinkos ideologiją, kuri lemia, kad, nepaisant vis aktyvesnio moterų vaidmens darbo rinkoje ir didėjančio vyrų vaidmens na-

[2] Androcentrizmas – tai pasaulėžiūros tipas, kurio pagrindinis elementas yra vyriška lytis ar tradiciškai vyrišku laikomas požiūris.

mų ūkyje ir vaikų priežiūros srityje, vis dar nevienodai vertinami moteriški ir vyriški darbai. Tai sukuria nepakankamo moterų kvalifikacijos ir darbo vertinimo, diskriminacijos ir darbo rinkos segregacijos pagal lytį prielaidas.

Jane Lewis (1997) nuomone, vyraujantis darbo pasidalijimas tarp lyčių yra pagrindinė kliūtis, neleidžianti įgyvendinti lyčių atžvilgiu subalansuotos darbo ir šeimos suderinimo politikos. Darbo ir šeimos derinimo priemonėmis dažniausiai siekiama palengvinti moterų padėtį dėl joms tenkančio dvigubo vaidmens – apmokamo darbo ir pirminės atsakomybės už namų ir vaikų priežiūrą. Kuriama nuostata, kad šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimas yra tik moterims būdinga problema (Arnlaug, 2006). Ieškoma būdų, kaip valstybė ar darbdavys galėtų palengvinti moterų integraciją į darbo rinką, joms tenkančią vaikų ir kitų šeimos narių priežiūros naštą. Tokiu būdu nekritiškai perimamos tradicinės vyriškų vaidmenų normos (pvz., nerastume priemonių, kuriomis siekiama keisti vyrų požiūrį į darbą) bei standartinė „vyriška" darbo organizavimo tvarka ir užtikrinamas tradicinės lyčių sistemos tęstinumas.

5.2.2. Užimtumas ir darbo organizavimo pobūdis

Lanksčių darbo organizavimo formų plėtra yra viena iš prioritetinių paramos šeimai politikos krypčių daugelyje Europos Sąjungos šalių. Tiriant šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą labai dažnai atsižvelgiama į darbo organizavimo formų įvairovę ir lankstumą (Hildebrandt, 2006; MacInnes, 2006; Mazur, 2002). Labiausiai Europoje paplitusi netipinio užimtumo forma – darbas ne visą darbo dieną. Lietuvoje ši forma dažniau taikoma žemos kvalifikacijos sektoriuose, taigi dažniausiai tarp moterų. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis[3], 2009 m. pirmąjį ketvirtį šalyje ne visą darbo dieną dirbo 9 % moterų ir 7 % vyrų.

Kitos lankstaus darbo organizavimo formos susijusios su lankstaus darbo laiko arba darbo vietos kriterijais. Lietuvoje lankstaus darbo laiko tvarka reglamentuota Lietuvos Respublikos darbo kodekse[4], kuris numato tam tikras specialias sąlygas dirbantiems ir mažamečius vaikus auginantiems tėvams. Nepaisant to, lankstus darbo laikas taikomas retai (dažniau einantiems labiau kvalifikuotas pareigas, pvz., dirbantiems intelektualinį ir mokslinį darbą darbuotojams), jis dažnai suprantamas kaip darbas pamainomis. Lankstus darbo laikas paprastai nenumatomas įmonių darbuotojų darbo ar kolektyvinėse sutartyse ir kitaip nereglamentuojamas or-

[3] Prieiga prie LR statistikos departamento duomenų: http://www.stat.gov.lt/lt/

[4] Prieiga prie LR darbo kodekso: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=169334

ganizacijos politikos. Daugeliu atvejų konkretūs sprendimai kyla iš neformalių susitarimų tarp darbdavių ir darbuotojų. Tokia neoficiali tvarka tam tikru būdu palengvina konkrečių asmenų šeimos ir darbo vaidmenų derinimą konkrečiose darbovietėse, tačiau įmonės ir organizacijos paprastai nekelia sau strateginių tikslų remti lygias galimybes darbe ir privačioje sferoje.

Kita vertus, kai kurie socialinės politikos analitikai nėra linkę pervertinti darbo formų įvairovės ir lankstumo vertės (Lewis, 1997; Boje, Arnlaug, 2000; Mazur, 2002). Didesnis darbo lankstumas gali tik laikinai padėti tėvams derinti įvairius įsipareigojimus, tačiau ilgainiui gali priversti tėvus daugiau dirbti ir mažiau dėmesio skirti šeimai. Arba, kaip pažymi Mazur (2002), įmonės, siekdamos išlaikyti ar pritraukti kvalifikuotą darbo jėgą, vis dažniau taiko darbo ne visą dieną ar lankstaus darbo formas, kaip efektyvią darbo jėgos valdymo strategiją, kuri neturi nieko bendra su moterų ir vyrų lygybės tikslais. Galų gale, nepaisant tam tikrų pranašumų, kuriuos šeimai teikia dalinis užimtumas, vis dėlto pripažįstama, kad jis neišsprendžia moterų ekonominės priklausomybės arba vyrų ir moterų pajamų, atsakomybės ir galios nelygybės problemos. Vakarų šalių patirtis rodo, kad labai svarbu skatinti tokias politines ir ekonomines priemones, kurios garantuotų vyrų ir moterų vaidmenų darbe ir šeimoje pusiausvyrą ir pamažu tradicinę lyčių santykių tvarką transformuotų į dviejų šeimos maitintojų ir dviejų šeimos globėjų modelį (Lewis, 1997).

5.2.3. Vaikų priežiūros ir vaidmenų pasidalijimo šeimoje pobūdis

Analizuojant šeimos ir darbo vaidmenų derinimą reikia atsižvelgti į vaikų priežiūros pobūdį bei vaidmenų pasidalijimą šeimoje. Gera vaikų ir kitų šeimos narių priežiūros paslaugų infrastruktūra yra vienas iš pagrindinių Šiaurės šalių sėkmės pavyzdžių šeimos ir darbo vaidmenų derinimo bei lyčių lygybės srityse (Arnlaug, 2006). Lietuvoje po sovietinės sistemos žlugimo buvo uždaryta daugybė vaikų priežiūros institucijų. Tam turėjo įtakos ekonominės permainos ir prasidėjęs retradicionalizacijos procesas – tradicinių motinystės ir tėvystės normų aukštinimas, augantis moterų nedarbas ir vaikų priežiūros grąžinimas iš institucijų į šeimą. Apskritai tinkamos ir kokybiškos vaikų, senyvų ar neįgalių žmonių priežiūros paslaugų trūko tiek sovietmečiu, tiek ir posovietiniu laikotarpiu.

Statistikos departamento duomenimis[5], 2008 m. pabaigoje ikimokyklinio ugdymo paslaugomis naudojosi tik 23 % vaikų iki trejų metų (miestuose – 32 %, kaimuose – 6 %), o tai mažiau, nei numatyta Europos

[5] Prieiga prie Statistikos departamento duomenų: http://www.stat.gov.lt/lt/

Tarybos susitikimo Barselonoje metu – siekiant Lisabonos tikslų užtikrinti, kad iki 2010 m. vaikų priežiūros įstaigas lankytų 33 % iki trejų metų amžiaus vaikų[6]. 2008 m. pabaigoje ikimokyklinio ar priešmokyklinio ugdymo įstaigas Lietuvoje lankė 75 %[7] nuo trejų iki šešerių metų amžiaus grupės vaikų (Barselonos planas numato, kad ši aprėptis iki 2010 m. turėtų būti bent 90 %). Vaikų iki trejų metų dalyvavimą ikimokyklinio ugdymo sistemoje riboja vaikų priežiūros įstaigų trūkumas, ypač kaimuose, taip pat paplitęs visuomenės požiūris, kad vaikams iki trejų metų geriausia augti namuose (Stankūnienė ir kt., 2003).

Alternatyvus vaikų priežiūros organizavimo būdas yra vaiko priežiūros atostogos. Siekiant kurti paslankų jaunų tėvų (ypač moterų) santykį su darbo rinka ir didesnę vyrų įtrauktį į vaikų priežiūrą, įvairiose Europos šalyse diegiami lankstūs vaiko priežiūros atostogų modeliai. Dabartinė Lietuvos teisinė bazė vaiko priežiūros atostogas iki vaikui sueis dveji metai apibrėžia kaip šeimos pasirinkimo teisę – atostogas gali rinktis vienas iš vaiko tėvų (įtėvių) arba globėjas. Nepaisant to, Lietuvoje moterys sudaro absoliučią daugumą besinaudojančių vaiko priežiūros atostogų teise[8]. Statistikos departamento duomenimis, 2008 m. moterys sudarė 96 % motinystės (tėvystės) pašalpų gavėjų skaičiaus. Pagrindinė šio teisinio reglamentavimo problema yra ta, kad vyrams nėra jokių paskatų rinktis vaiko priežiūros atostogas.

Vaiko priežiūros atostogų panaudojimo nelankstumas[9] Lietuvoje – dar vienas svarbus veiksnys, ribojantis moterų galimybes darbo rinkoje ir šeimai palankesnės darbo aplinkos kūrimą. Lankstumas galėtų paralelinę strategiją palengvinti ta prasme, kad tėvai vaiką prižiūrėtų ir darbo rinkoje dalyvautų vienu metu. Tai savo ruožtu galėtų paskatinti labiau subalansuotą lyčių vaidmenų pasiskirstymą ir aktyvesnį vyrų vaidmenį prižiūrint vaikus. Nemažai Europos šalių (Islandija, Švedija, Norvegija, Danija) ska-

---

[6] Daugiau informacijos apie 2002 m. Europos Vadovų Tarybos susitikimo Barselonoje išvadas: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/71025.pdf.

[7] Statistikos departamento duomenys.

[8] Pagal LR Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą vyrai turi teisę eiti tėvystės atostogų iki vaikui sueis vienas mėnuo ir gauti tėvystės pašalpą, kuri yra 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Statistikos departamento duomenimis, 2008 m. tokia teise pasinaudojo 46 % (12,3 tūkst.) tėčių (2007 m. – 36 % (9,2 tūkst.)). Kur kas rečiau vyrai naudojasi vaiko priežiūros atostogų teise iki vaikui sukaks vieni ar dveji metai.
Prieiga prie LR Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312122

[9] Nuo 2008 m. sausio 1 d. motinystės (tėvystės) pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieni metai, yra 100 procentų, o kol vaikui sueis dveji metai, – 85 % pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Jei vaiko globėja(-as) grįžta į darbo rinką vaiko priežiūros atostogų metu, ji (jis) atitinkamai praranda darbo užmokesčio dydžio pašalpos dalį. Be to, šį dvejų metų laikotarpį artimiausi vaiko globėjai (tėvas ir mama) gali pasidalyti, bet taip nutinka retai.

tina tėvus imti atostogas dalimis arba teisiškai reglamentuoja tam tikrą atostogų dalį kaip individualią ir neperduodamą teisę[10] (Reingardė, 2006; Arnlaug, 2006).

Vaiko priežiūros atostogų sąlygų gerinimas kaip viena iš darbo ir šeimos suderinimo strategijų šalyje susiduria su keliomis problemomis, susijusiomis su lygiomis galimybėmis. Vienas iš veiksnių, lemiančių beveik išimtinai moterų naudojimąsi vaiko priežiūros atostogomis Lietuvoje, yra tradicinio lyčių vaidmenų modelio paplitimas visuomenėje. Nors viešoji nuomonė sako, kad apsisprendimą, kuris iš tėvų pasinaudos vaiko priežiūros atostogų teise, nulemia darbo užmokesčio lygis, kartu iš moterų tikimasi, kad mažais vaikais rūpinsis jos, nepaisydamos savo pajamų (Reingardė, 2006). Be to, šiuo socialiniu vaidmenų modeliu dažnai remiasi darbo organizavimo kultūra (Reconciliation, 2005). Pirma, dažnai gana neigiamos nuostatos į vyrų teisę pasinaudoti tėvystės atostogomis laikosi darbdaviai. Antra, paprastai vyrų pasiimamų vaikų priežiūros atostogų trukmė būna trumpesnė, todėl palieka ne tokį žymų pėdsaką darbo rinkoje. Moterims dėl jų paprastai ilgesnės atostogų trukmės kyla daug didesnė rizika pakenkti savo karjerai ir prarasti uždarbį. Trečia, moterys patiria daug daugiau sunkumų reintegracijos į darbo rinką metu.

Trumpa šeimos ir darbo derinimo veiksnių apžvalga rodo, kad vaidmenų derinimo konfliktas dažniausiai slegia moterų kasdienybę. Todėl natūralu, kad socialinės politikos lygmeniu ši problema išimtinai paliečia moteris ir pasigendama kritiško tradicinių vyriškų vaidmenų vertinimo. Vertybės, normos ir požiūriai į lyčių vaidmenis visuomenėje yra diferencijuoti pagal viešosios ir privačiosios sferos takoskyrą, kai vyrai pirmiausia priskiriami viešajai, o moterys – privačiajai sferai. Anot Fraser (1994), efektyvių šeimos ir darbo priemonių įgyvendinimas reiškia lyčių skirtumu pagrįstos priešpriešos tarp šeimos aprūpinimo (tradicinis vyro vaidmuo) ir namų ūkio priežiūros (tradicinis moters vaidmuo) išardymą ir šių veiklos sričių, skiriamų opozicinio santykio, integravimą. Šios strategijos pagrindas – lyčių vaidmenų ir jų kultūrinių kodų dekonstravimas politinėmis ir institucinėmis priemonėmis.

---

[10] Islandijoje nuo 2000 iki 2003 m. kasmet buvo priimamos naujos motinystės ir tėvystės atostogų įstatymo pataisos (lög no. 95/2000). Nuo 2003 m. įstatymas mamoms ir tėčiams skiria po tris mėnesius vaiko priežiūros atostogų (individualios teisės, neperleidžiamos kitam šeimos nariui, pagrindu), kurias galima imti dalimis, o likusius tris atostogų mėnesius tėvai gali pasidalyti tarpusavyje savo nuožiūra. Islandijoje tėvystės atostogų išeina beveik 90 % tėčių, o vidutinis dienų, kurias tėvystės atostogoms skyrė tėvai, skaičius 2003 m. buvo 97. Be to, 2003 m. 16 % tėčių pasinaudojo ilgesnėmis tėvystės atostogomis už įstatymo numatytas bazines trijų mėnesių, skiriamų tais pačiais metais, atostogas (Gíslason, 2006).

5.3. Duomenys ir metodai

Toliau nagrinėjami tarptautinio *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, kurie atskleidžia subjektyvų gyventojų požiūrį į asmeninį šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą ir jo intensyvumą. Analizuojama, kaip vaidmenų konfliktas susijęs su respondentų darbo organizavimu, jų vaikų priežiūros pobūdžiu ir vaidmenų pasidalijimu šeimoje.

Priklausomi kintamieji

Pagrindinis priklausomas kintamasis – šeimos ir darbo vaidmenų konfliktas. Konfliktui įvertinti naudota šeimos ir darbo vaidmenų konflikto skalė (kl. Nr. 855), kurią sudaro keturi teiginiai: du teiginiai nusako neigiamą darbo poveikį pareigoms šeimoje, kiti du – neigiamą vaidmenų šeimoje įtaką darbui. Skalės teiginius vertino tik apmokamą darbą dirbantys respondentai, kurių dalis tarp visų apklaustųjų sudaro 54,7 % (samdomi darbuotojai, dirbantys savarankiškai ir darbdaviai). Iš jų 46,6 % – moterys ir 53,4 % – vyrai. Didžiąją dirbančiųjų dalį (97,5 %) sudaro individai iki 59 metų amžiaus, todėl vyresni nei 59 metų respondentai analizėje sujungti į vieną – 60–79 metų – amžiaus grupę.

Iš šeimos ir darbo vaidmenų konflikto skalės teiginių buvo sukurtas indeksinis *šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumo* kintamasis. Minimali konflikto intensyvumo indeksinio kintamojo reikšmė (4) reiškia, kad respondentai visus keturis skalės teiginius įvertino atsakymu „keletą kartų per savaitę“. Maksimali konflikto intensyvumo indeksinio kintamojo reikšmė (16) rodo, kad respondentas „niekada“ nepatiria vaidmenų derinimo sunkumų. Indeksinis konflikto intensyvumo kintamasis buvo suskaidytas į tris konflikto intensyvumo tipus. Pirmasis tipas (reikšmės nuo 4 iki 8) reiškia stipraus konflikto patirtį, antrasis tipas (reikšmės nuo 9 iki 12) – vidutinio intensyvumo ir trečiasis tipas (reikšmės nuo 13 iki 16) – silpno konflikto patirtį. Į klausimus apie šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą atsakė tik apmokamą darbą dirbantys respondentai.

Analizuojant respondentų prokreacinius ketinimus į analizę įtraukiami dar du priklausomi kintamieji – respondento noras susilaukti dar vaikų (611 kl.) ir ketinimas susilaukti vaikų per artimiausius trejus metus (622 kl.). Šiais atvejais indeksinis šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumo kintamasis analizuojamas kaip nepriklausomas kintamasis.

Nepriklausomi kintamieji

Analizei panaudoti 22 nepriklausomi kintamieji, susiję su respondentų užimtumo pobūdžiu, vaikų priežiūros organizavimu ir kitų vaid-

menų pasidalijimu šeimoje. Kintamuosius galima suskirstyti į smulkesnes prasmines grupes:

- ✓ *Respondento socialinės demografinės charakteristikos*: lytis ir amžius.
- ✓ *Respondento užimtumo pobūdis*: dirbančiųjų užimtumo statusas (108 kl.); visos arba ne visos darbo dienos užimtumo forma (834 kl.); laikas, skiriamas darbinei veiklai (835 kl.); darbo vieta (836 kl.); darbo pastovumas (837 kl.); darbo sutarties pobūdis (845 kl.).
- ✓ *Respondento pasitenkinimas darbu* (839 kl.). Atliekant šeimos ir darbo vaidmenų derinimo empirinius tyrimus įprasta vertinti, kaip vaidmenų konfliktas susijęs su respondentų pasitenkinimu darbu (Kovacheva, 2008). Pripažįstama, kad vertinant šių kintamųjų santykį nėra paprasta nustatyti priežasties ir pasekmės ryšį. Vaidmenų derinimo sunkumai gali lemti pasitenkinimo darbu lygį, kita vertus, nepasitenkinimas darbu savo ruožtu gali sustiprinti vaidmenų konfliktą. Šiame skyriuje pasitenkinimas darbu analizuojamas kaip nepriklausomas kintamasis. Pasitenkinimo reikšmių skalės vertinimai buvo suskirstyti į tris grupes. Pasirinkusieji 0–3 reikšmes buvo priskirti *nepatenkintų* darbu grupei. Reikšmes nuo 4 iki 7 pažymėję respondentai priskirti *nei patenkintų, nei nepatenkintų* darbu grupei. *Patenkintų* darbu grupei priklauso respondentai, kurie nurodė reikšmes nuo 8 iki 10.
- ✓ *Galimybės lanksčiai planuoti darbą ir šeimai palankių paslaugų pasiūla darbovietėse* (843, 844 kl.).
- ✓ *Namų ūkio sudėtis* (101 kl.). Analizuojant šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą reikia atsižvelgti į respondento namų ūkio sudėtį (ar respondentas gyvena su sutuoktiniu/partneriu, kitais išplėstinės šeimos nariais, ar augina vaikų). Analizėje namų ūkio sudėties kintamojo reikšmės buvo išskaidytos į 10 grupių: respondentas gyvena vienas; respondentas gyvena su 1 vaiku; respondentas gyvena su 2 vaikais; respondentas gyvena su 3 ir daugiau vaikų; respondentas gyvena su vaikais ir kitais išplėstinės šeimos nariais; respondentas gyvena tik su partneriu; respondentas gyvena su partneriu ir 1 vaiku; respondentas gyvena su partneriu ir 2 vaikais; respondentas gyvena su partneriu ir 3 arba daugiau vaikų; respondentas gyvena su partneriu, vaikais ir kitais šeimos nariais.
- ✓ *Vaikai*: kartu su respondentu gyvenančių vaikų iki 18 metų amžiaus skaičius ir vaikų amžius (101, 110a kl.).

- ✓ *Vaikų priežiūra*: naudojimasis vaikų priežiūros paslaugomis ir paslaugų rūšis (203 kl.); giminaičių, draugų ar kitų žmonių įtrauktis į vaikų priežiūrą (204 kl.); tėvų pasinaudojimas vaiko priežiūros atostogų teise (206 kl.).
- ✓ *Vaikų priežiūros darbų pasidalijimas tarp partnerių šeimoje* (201 kl.).
- ✓ *Pasitenkinimas vaikų priežiūros darbų pasidalijimu* (202 kl.). Pasitenkinimo reikšmių skalės vertinimai buvo suskirstyti į tris grupes. Pasirinkusieji reikšmes nuo 0 iki 3 buvo priskirti *nepatenkintų* vaikų priežiūros darbų pasidalijimu grupei. Reikšmes nuo 4 iki 7 pažymėję respondentai priskirti *nei patenkintų, nei nepatenkintų* darbų pasidalijimu grupei. *Patenkintų* grupei priklauso respondentai, nurodę reikšmes nuo 8 iki 10.
- ✓ *Prokreacinės preferencijos*: noras susilaukti dar vaikų (611 kl.) ir ketinimas susilaukti vaikų per artimiausius trejus metus (622 kl.).

Statistiniai duomenų analizės metodai

Analizuojant šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą buvo skaičiuojami poriniai dažniai ir chi kvadrato kriterijus, taip pat taikyta daugialypė logistinė regresinė analizė. Ji leido įvertinti, kurios nepriklausomų kintamųjų reikšmės geriausiai prognozuoja moterų ir vyrų šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą. Nepriklausomi kintamieji buvo tikrinami į analizę įtraukiant tik dirbančius respondentus. Kadangi testuojamam modeliui buvo parinkti 22 nepriklausomi kintamieji, analizė buvo atliekama keliais etapais. Pirmiausia buvo ištirtas duomenų tinkamumas regresinei analizei. Tada buvo testuojami modeliai su visais tai imties daliai tinkančiais kintamaisiais ir vertinamas kiekvieno kintamojo poveikis. Nauji modeliai buvo formuojami atmetant mažiausią poveikį turinčius kintamuosius.

5.4. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto pobūdis ir intensyvumo tipai

Šeimos ir darbo vaidmenų derinimo įtampa veikia tiek namų ruošos ir vaikų priežiūros sritį, tiek ir apmokamo darbo kokybę. Vis dėlto, esant tokiai akistatai, paprastai labiau nukenčia šeima nei darbas. 5.1 lentelėje pateikti duomenys rodo, kaip darbo organizavimas veikia šeimos gyvenimą. Dėl ilgos darbo trukmės atsiradęs nuovargis ir sutrumpėjęs laikas, skirtas pareigoms šeimoje atlikti, turi neigiamos įtakos respondentų namų ūkio priežiūrai ir šeimos gyvenimo kokybei.

5.1 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto poveikis šeimai pagal amžių ir lytį (dirbantys respondentai)

	IŠ VISO	Respondentų amžius				
		18–29	30–39	40–49	50–59	60–79
Iš darbo grįžau per daug pavargęs/-usi, kad daryčiau būtinus namų ruošos darbus (%)						
VYRAI						
Keletą kartų per savaitę	20,0	20,3	21,8	18,2	19,9	17,5
Keletą kartų per mėnesį	29,4	29,5	27,5	33,3	29,0	18,3
Kartą ar du kartus per mėnesį	25,6	24,1	28,8	25,4	25,5	14,2
Niekada	25,0	26,1	21,9	23,1	25,6	50,0
IŠ VISO (N)	*2960*	*777*	*868*	*757*	*438*	*120*
MOTERYS						
Keletą kartų per savaitę	22,3	20,4	23,2	24,2	22,1	14,3
Keletą kartų per mėnesį	27,4	28,3	27,5	29,5	24,6	22,0
Kartą ar du kartus per mėnesį	26,8	26,4	26,7	26,3	28,2	26,3
Niekada	23,5	24,9	22,6	20,0	25,1	37,4
IŠ VISO (N)	*2598*	*579*	*757*	*654*	*517*	*91*
Man sunku atlikti savo pareigas šeimai, nes daug laiko praleidžiu darbe (%)						
VYRAI						
Keletą kartų per savaitę	13,1	11,4	14,8	13,9	13,2	7,6
Keletą kartų per mėnesį	20,7	19,0	19,6	24,3	21,9	11,9
Kartą ar du kartus per mėnesį	22,5	18,2	26,8	23,2	20,8	21,2
Niekada	43,7	51,4	38,8	38,6	44,1	59,3
IŠ VISO (N)	*2955*	*775*	*867*	*757*	*438*	*118*
MOTERYS						
Keletą kartų per savaitę	11,5	10,2	11,4	14,4	10,9	3,3
Keletą kartų per mėnesį	21,0	17,4	26,0	23,2	17,2	7,5
Kartą ar du kartus per mėnesį	21,0	22,1	20,1	21,8	21,7	12,0
Niekada	46,5	50,3	42,5	40,6	50,2	77,2
IŠ VISO (N)	*2594*	*578*	*757*	*651*	*516*	*92*

75 % vyrų ir 76,5 % moterų dirba intensyvų darbą ir nuo karto ar dviejų kartų per mėnesį iki keleto kartų per savaitę iš darbo grįžta per daug pavargę, kad darytų būtinus namų ruošos darbus. Ilga darbo trukmė taip pat sunkina respondentų galimybes atlikti pareigas šeimai. 56,3 % vyrų ir 53,5 % moterų nurodė, kad jiems sunku atlikti pareigas šeimai nuo karto ar dviejų kartų per mėnesį iki keleto kartų per savaitę, nes jie daug laiko praleidžia darbe.

Atsakymų pasiskirstymas pagal amžių rodo, kad šeiminių ir profesinių pareigų derinimo sunkumai labiausiai slegia apklaustuosius nuo 30 iki

59 metų. Dėl didelio darbo intensyvumo ir nuovargio jie negali skirti pakankamai laiko šeimos gyvenimui. 33,3 % vyrų ir 29,5 % moterų nuo 40 iki 49 metų amžiaus grįžta iš darbo per daug pavargę keletą kartų per mėnesį (18,2 % vyrų ir 24,2 % moterų – keletą kartų per savaitę), kad darytų būtinus namų ruošos darbus (5.1 lent.).

Kita šeimos ir darbo vaidmenų konflikto pusė – šeimos rūpesčių neigiamas poveikis darbui, kuris, beje, nėra taip labai paplitęs (5.2 lent.).

5.2 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto poveikis darbui pagal amžių ir lytį (dirbantys respondentai)

	IŠ VISO	Respondentų amžius				
		18–29	30–39	40–49	50–59	60–79
Dėl per sunkių namų ūkio darbų buvau per daug pavargęs ir negalėjau kokybiškai dirbti darbe (%)						
VYRAI						
Keletą kartų per savaitę	1,8	2,7	1,4	1,9	0,9	2,5
Keletą kartų per mėnesį	6,2	5,7	6,2	6,5	6,8	4,2
Kartą ar du kartus per mėnesį	12,9	10,9	13,9	14,2	13,7	9,2
Niekada	79,1	80,7	78,5	77,4	78,6	84,1
IŠ VISO (N)	*2958*	*774*	*867*	*758*	*439*	*120*
MOTERYS						
Keletą kartų per savaitę	2,7	1,9	3,4	3,4	1,7	2,2
Keletą kartų per mėnesį	9,4	8,7	11,0	10,0	8,2	5,4
Kartą ar du kartus per mėnesį	15,2	14,7	17,5	15,5	13,5	6,4
Niekada	72,7	74,7	68,1	71,1	76,6	86,0
IŠ VISO (N)	*2595*	*577*	*756*	*651*	*518*	*93*
Dėl šeimos rūpesčių man buvo sunku susikoncentruoti darbe (%)						
VYRAI						
Keletą kartų per savaitę	1,5	2,2	0,8	1,7	1,4	0,0
Keletą kartų per mėnesį	6,1	6,2	6,6	6,3	5,7	2,5
Kartą ar du kartus per mėnesį	16,0	12,8	19,8	15,5	15,5	13,4
Niekada	76,4	78,8	72,8	76,5	77,4	84,1
IŠ VISO (N)	*2956*	*775*	*867*	*756*	*439*	*119*
MOTERYS						
Keletą kartų per savaitę	2,4	1,2	2,9	3,5	1,9	1,1
Keletą kartų per mėnesį	10,6	10,4	12,1	12,1	8,3	2,2
Kartą ar du kartus per mėnesį	22,4	20,3	26,0	23,3	20,1	11,7
Niekada	64,6	68,1	59,0	61,1	69,7	85,0
IŠ VISO (N)	*2596*	*576*	*757*	*652*	*518*	*93*

79,1 % vyrų ir 72,7 % moterų nurodė, kad namų ūkio darbai jiems niekada netrukdo kokybiškai atlikti savo darbo. Didelei daliai respondentų (76,4 % vyrų ir 64,6 % moterų) šeimos rūpesčiai taip pat niekada netrukdo susikoncentruoti darbe. Moterys šiek tiek dažniau nei vyrai patiria šeimos rūpesčių pasekmes darbinei veiklai.

Tolesnei analizei naudojamas indeksinis vaidmenų konflikto intensyvumo kintamasis, kuris buvo sudarytas atsižvelgiant į tai, kaip dažnai respondentai patiria vienokius ar kitokius vaidmenų derinimo sunkumus. Vaidmenų konflikto indeksinis kintamasis išskaidytas į 3 reikšmes – silpno, vidutinio ir stipraus konflikto patirčių tipus. Konflikto intensyvumą, lytį ir amžių sieja statistiškai reikšmingi ryšiai (5.3 lent.).

5.3 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal amžių ir lytį (dirbantys respondentai)

	IŠ VISO	Respondentų amžius				
		18–29	30–39	40–49	50–59	60–79
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)						
*VYRAI**						
Stiprus	7,0	6,0	7,6	7,4	5,7	3,3
Vidutinis	34,2	30,6	33,8	36,9	36,3	25,0
Silpnas	58,8	63,4	58,6	55,7	58,0	71,7
IŠ VISO (N)	*2954*	*773*	*867*	*756*	*438*	*120*
*MOTERYS***						
Stiprus	11,3	9,4	13,9	12,6	8,1	3,3
Vidutinis	33,2	31,5	33,3	37,1	31,2	13,0
Silpnas	55,5	59,1	52,8	50,3	60,7	83,7
IŠ VISO (N)	*2594*	*577*	*757*	*652*	*516*	*92*

*χ^2=41, df=10, p<0,05

**χ^2=38, df=10, p<0,05

Didžiausia dalis apklaustųjų patiria silpną arba vidutinio intensyvumo šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą. Stiprus konfliktas būdingas tik beveik kas dešimtam respondentui (moterims beveik dvigubai dažniau nei vyrams). Šis konflikto tipas itin nepalankus šeimai, nes dažnai riboja dirbančių šeimos narių galimybes atlikti būtinus namų ruošos darbus.

Duomenų pasiskirstymas pagal amžių rodo, kad stiprų konfliktą dažniausiai patiria 30–39 metų amžiaus moterys (13,9 %). Vidutinio intensyvumo konflikto dažnis beveik tolygiai pasiskirsto visose amžiaus grupėse (5.3 lent.).

Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas paprastai priklauso nuo įvairių aplinkybių darbe ir šeimoje. Tolesnėje analizėje daugiausia dėmesio skiriama veiksniams, susijusiems su darbo organizavimu, darbdavių požiūriu į darbuotojų šeimines problemas, vaikų priežiūros organizavimu ir vaidmenų pasidalijimo šeimoje pobūdžiu.

5.4.1. Darbo pobūdis ir vaidmenų konflikto intensyvumas

Darbo organizavimo srityje svarbų vaidmenį vaidina įvairių netipinių užimtumo formų ir lanksčių darbo laiko bei vietos modelių plėtra. Ji atveria naujų profesinės sferos galimybių, didesnę pasirinkimo laisvę, sukuria naujas darbo ir šeimos santykių konfigūracijas. Šios galimybės savo ruožtu skatina darbuotojo pasitenkinimą darbu ir naujais darbo ir šeimos santykių reguliavimo būdais.

Šiame skirsnyje analizuojamas respondentų užimtumo, darbo laiko organizavimo ir pasitenkinimo darbu poveikis šeimos ir darbo vaidmenų konfliktui. Tarp dirbančių respondentų 89,7 % sudaro samdomi darbuotojai (85,9 % vyrų, 93,9 % moterų), 7 % – savarankiškai dirbantys darbuotojai (9 % vyrų ir 4,8 % moterų) bei 3,3 % – darbdaviai (5 % vyrų ir 1,3 % moterų). Tik labai maža dalis respondentų kelia kvalifikaciją su darbu susijusiuose mokymų kursuose ar dirba be atlyginimo šeimos įmonėje.

Buvo manoma, kad vaidmenų konflikto intensyvumą lemia vadovaujančios pareigos ir atsakomybė (Gstrain, Mateeva, 2007). Šios apklausos duomenys atskleidžia priešingą situaciją. Nedirbantys vadovaujamo darbo asmenys beveik du kartus dažniau nei vadovai patiria stiprią konflikto raišką (atitinkamai 9,5 % ir 5,5 %), o tarp vadovų keliais procentais dažniau paplitusi silpna konflikto raiška (atitinkamai 57,4 % ir 62,4 %). Norint išsamiai atskleisti tokios tendencijos priežastis, šiuos duomenis reikėtų susieti su dirbančiųjų darbovietėmis, jų funkcionavimo specifika ir konkrečių įmonių ar organizacijų valdymo strategijomis. Iš dalies šią tendenciją paaiškina toliau analizuojami darbo trukmės, vietos ir laiko paskirstymo kintamieji.

Vidutiniškai respondentai dirba 42 val. per savaitę (moterys – 40 val., vyrai – 44 val.). Beveik trečdalis dirbančiųjų (31,8 %) dirba daugiau nei 40 val. per savaitę. 59,5 % respondentų (55,1 % vyrų ir 64,5 % moterų) dirba 31–40 valandų, 22,3 % (26,7 % vyrų ir 17,4 % moterų) – 41–50 val. per savaitę. Vyrai vidutiniškai dirba ilgesnę darbo savaitę nei moterys. Dvigubai daugiau moterų nei vyrų dirba iki 30 val. per savaitę, tačiau vyrai beveik dvigubai dažniau nei moterys dirba daugiau kaip 40 val. per sa-

vaitę. Darbo valandų pasiskirstymas pagal lytį statistiškai reikšmingai susijęs su šeimos ir darbo vaidmenų konfliktu (5.4 lent.).

5.4 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal darbo valandų skaičių per savaitę ir lytį (dirbantys respondentai)

		Darbo valandų skaičius per savaitę						
	IŠ VISO	1–10	11–20	21–30	31–40	41–50	51–70	71–90
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)								
	*VYRAI**							
Stiprus	6,6	0,0	5,6	6,4	4,8	8,4	11,7	9,1
Vidutinis	33,6	14,3	23,6	23,4	27,4	42,0	48,9	48,5
Silpnas	59,8	85,7	70,8	70,2	67,8	49,6	39,4	42,4
IŠ VISO (N)	*2738*	*28*	*72*	*94*	*1474*	*722*	*315*	*33*
	*MOTERYS***							
Stiprus	10,6	6,7	4,8	6,2	10,4	13,9	14,8	13,3
Vidutinis	33,0	13,3	25,5	31,5	29,1	47,3	42,2	73,4
Silpnas	56,4	80,0	69,7	62,3	60,5	38,8	43,0	13,3
IŠ VISO (N)	*2463*	*30*	*145*	*162*	*1553*	*423*	*135*	*15*

*χ^2=153, df=16, p<0,001

**χ^2=114, df=16, p<0,001

Didėjant vyrų ir moterų viršvalandžių skaičiui, mažėja silpno vaidmenų konflikto paplitimo dažnumas. Vyrų stipraus ir vidutinio intensyvumo vaidmenų konfliktas beveik dvigubai dažnesnis tarp dirbančiųjų daugiau kaip 40 val. per savaitę. Dirbančios viršvalandžius moterys taip pat dažniau susiduria su stipriu ir vidutinio intensyvumo vaidmenų konfliktu. Stiprus konfliktas dažniausiai būdingas tiems vyrams ir moterims, kurie dirba nuo 51 iki 70 val. per savaitę (5.4 lent.).

Alternatyvios užimtumo formos, kaip antai darbas ne visą darbo dieną, vis dar nėra populiarios šalyje. Esamos ekonominės sąlygos verčia daugelį šeimų dirbti visą darbo dieną ir neskatina dalinio užimtumo formų plėtros. Visą darbo dieną dirba 91,9 % respondentų (93,5 % vyrų ir 90,1 % moterų), dalį darbo dienos – 8,1 % respondentų (6,5 % vyrų ir 9,9 % moterų). Vaidmenų konflikto intensyvumo pasiskirstymas pagal užimtumo formą statistiškai reikšmingai priklauso nuo respondento lyties (5.5 lent.).

5.5 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal užimtumo formą ir lytį (dirbantys respondentai)

	VYRAI*			MOTERYS**		
		Užimtumo forma			Užimtumo forma	
	IŠ VISO	Darbas visą darbo dieną	Darbas dalį darbo dienos	IŠ VISO	Darbas visą darbo dieną	Darbas dalį darbo dienos
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)						
Stiprus	10,8	11,0	6,7	14,7	15,6	8,0
Vidutinis	42,6	43,5	26,7	37,0	38,5	24,0
Silpnas	46,6	45,5	66,6	48,3	45,9	68,0
IŠ VISO (N)	*2902*	*2713*	*189*	*2536*	*2284*	*252*

*χ^2=23, df=2, p<0,05

**χ^2=28, df=2, p<0,05

Dirbantys visą darbo dieną ar tik dalį darbo dienos vyrai ir moterys dažniausiai susiduria su silpnu arba vidutinio intensyvumo vaidmenų konfliktu, nors vidutinio intensyvumo konfliktas dažniau būdingas dirbantiems visą darbo dieną, o silpnas – dirbantiems tik dalį dienos. Stipraus vaidmenų derinimo konflikto paplitimas beveik dvigubai didesnis tarp dirbančių visą darbo dieną respondentų. Visą darbo dieną dirbančios moterys šiek tiek dažniau nei vyrai susiduria su stipriu (15,6 % moterų ir 11 % vyrų) ir rečiau nei vyrai – su vidutinio intensyvumo konfliktu (38,5 % moterų ir 43,5 % vyrų) (5.5 lent.).

Taip pat reikia atsižvelgti ir į darbo organizavimo pobūdį: moterų darbo vieta kur kas dažniau nei vyrų yra lokalizuota vienoje vietoje, be to, moterų darbo laikas pastovesnis nei vyrų (78,8 % moterų ir 70,9 % vyrų nurodė, kad dirba reguliariai dienos metu, o 9,4 % moterų ir 13,5 % vyrų darbo laikas nuolat kinta). Nors didesnė dalis respondentų (67,4 % vyrų ir 92,3 % moterų) dažniausiai dirba vienoje darbo vietoje ne namuose, tačiau vyrai beveik šešis kartus dažniau nei moterys nurodė, kad dirba skirtingose darbo vietose ne namuose (atitinkamai 28,1 % vyrų ir 4,7 % moterų). Toks mobilumas taip pat būdingesnis jaunesniems (iki 49 metų amžiaus) respondentams.

Visiškas ar dalinis užimtumas namuose, kaip viena iš paslankaus darbo organizavimo formų, itin retai pasitaikantis reiškinys. Vidutiniškai tik apie 2 % moterų ir vyrų dirba apmokamą darbą namuose (didžiausia dirbančiųjų namuose dalis yra 60–69 metų amžiaus grupėje – 5,8 %).

Darbo organizavimo pobūdis statistiškai reikšmingai susijęs su šeimos ir darbo derinimo konflikto intensyvumu (χ^2=31, df=6, p<0,05). Tarp dirbančių tik namuose 68,5 % nurodė silpno konflikto pobūdį. Šiek tiek daugiau nei pusė dirbančių vienoje darbo vietoje ne namuose (58,7 %) arba skirtingose darbo vietose ne namuose (50,3 %) susiduria su silpnu konfliktu, beveik po trečdalį (atitinkamai 32,4 % ir 39,8 %) – vidutinio intensyvumo konfliktu. Stiprus konfliktas dažniausiai būdingas tiems respondentams, kurie dirba vakarais (11,4 %), pagal nereguliarų darbo grafiką (11,1 %), kurių darbo laikas nuolat kinta (10,1 %) (dirbantys dienos metu – 7,8 %), taip pat ir tiems, kurių darbas yra sezoninis (15,4 %), nereguliarus (15,5 %) arba laikinas (11,7 %) (dirbantys nuolatinį darbą – 8,4 %).

Darbo sutarties pobūdis taip pat lemia darbuotojo užtikrintumo ar nesaugumo darbo rinkoje atmosferą, kuri savo ruožtu palengvina arba pasunkina šeiminių ir profesinių vaidmenų atlikimą. Didžioji dalis – 86,5 % – apklaustų gyventojų dirba pagal neterminuotą darbo sutartį, 9,1 % – pagal terminuotą sutartį, po 2,2 % – pagal laikiną sutartį ir be rašytinės sutarties. Moterų ir vyrų pasiskirstymas pagal sutarties pobūdį yra labai panašus. Šeimos ir darbo konflikto intensyvumas statistiškai reikšmingai susijęs su darbo sutarties tipu ir respondentų lytimi (5.6 lent.).

5.6 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal darbo sutarties tipą ir lytį (dirbantys respondentai)

	VYRAI*					MOTERYS				
		Darbo sutarties tipas					Darbo sutarties tipas			
	IŠ VISO	Neterminuota	Terminuota	Laikina	Nėra rašytinės sutarties	IŠ VISO	Neterminuota	Terminuota	Laikina	Nėra rašytinės sutarties
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)										
Stiprus	6,5	5,9	8,9	12,3	8,1	10,8	10,7	13,5	7,9	10,3
Vidutinis	32,5	32,2	36,3	30,9	29,7	32,7	32,3	34,8	41,3	29,4
Silpnas	61,0	61,9	54,8	56,8	62,2	56,5	57,0	51,7	50,8	60,3
IŠ VISO (N)	*2527*	*2113*	*259*	*81*	*74*	*2419*	*2081*	*207*	*63*	*68*

* χ^2=12, df=6, p<0,05

Vaidmenų konflikto intensyvumo analizė rodo, kad pagal visas darbo sutarčių kategorijas dominuoja vidutinis ir silpnas konflikto intensyvumas. Tokie konfliktai labiausiai paplitę tarp vyrų, dirbančių pagal neter-

minuotą darbo sutartį ir tarp moterų, kurias su darboviete sieja laikina darbo sutartis. Pagal laikinas darbo sutartis dirbantiems vyrams ir pagal terminuotas sutartis dirbančioms moterims dažniau nei kitiems būdingas stiprus vaidmenų konfliktas. Konflikto intensyvumo pasiskirstymas pagal darbo sutarties tipą skirtingose amžiaus grupėse nėra statistiškai reikšmingas. Kita vertus, kadangi daugiausia respondentų dirba pagal neterminuotas darbo sutartis, konflikto intensyvumo skirtumus reikėtų vertinti labai rezervuotai.

Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumo ir pasitenkinimo darbu analizė rodo, kad didesnė dalis dirbančių respondentų yra patenkinti savo dabartiniu darbu. Tik 2,8 % apklaustųjų yra nepatenkinti tuo, ką dirba, 20,8 % gyventojų pasitenkinimas vidutinis, 76,4 % nurodė, kad yra patenkinti darbu. Panašiai pasiskirstė ir dirbančiųjų pasitenkinimas darbo užtikrintumu: 4,2 % juo nepatenkinti, 23,9 % neturi aiškios nuomonės dėl savo darbo saugumo, 71,9 % yra patenkinti darbo užtikrintumu. Konflikto ir pasitenkinimo darbu ryšį galima analizuoti kaip abipusės priklausomybės siejamus reiškinius. Ši priklausomybė statistiškai reikšmingai susijusi su lytimi (5.7 lent.).

5.7 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal pasitenkinimą darbu ir lytį (dirbantys respondentai)

	VYRAI*				MOTERYS**			
	IŠ VISO	Pasitenkinimas darbu			IŠ VISO	Pasitenkinimas darbu		
		Patenkinti	Nei patenkinti, nei nepatenkinti	Nepatenkinti		Patenkintos	Nei patenkintos, nei nepatenkintos	Nepatenkintos
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)								
Stiprus	6,7	5,5	9,8	16,2	11,2	8,8	18,0	20,3
Vidutinis	33,0	30,7	40,8	42,6	33,0	30,8	38,4	50,0
Silpnas	60,3	63,8	49,4	41,2	55,8	60,4	43,6	29,7
IŠ VISO (N)	*2414*	*1875*	*471*	*68*	*2302*	*1727*	*511*	*64*

*χ^2=50, df=4, p<0,05

**χ^2=75, df=4, p<0,05

Silpnas vaidmenų konflikto intensyvumas daugiausia paplitęs tarp patenkintų savo darbu respondentų. Nepatenkinti savo darbu vyrai ir moterys beveik tris kartus dažniau nei patenkintieji patiria stiprų šeimos

ir darbo vaidmenų konfliktą (5.7 lent.). Kita vertus, tyrimo rezultatus reikia vertinti su išlygomis dėl itin mažo skaičiaus respondentų, kurie yra nepatenkinti darbu.

***

Apibendrinus duomenis galima teigti, kad darbuotojui palankus darbo organizavimas yra svarbus šeimos ir darbo konfliktą lengvinantis veiksnys. Mažesnė darbo trukmė, reguliarus darbo laikas ir pastovi darbo vieta turi teigiamą poveikį darbuotojų galimybėms derinti profesinius ir šeiminius įsipareigojimus. Darbuotojai, dirbantys ilgiau nei 40 val. per savaitę, taip pat dirbantys ne vienoje darbo vietoje ir nereguliariu laiku darbuotojai dažniau patiria stiprų vaidmenų konfliktą. Įdomu tai, kad lanksčiais darbo organizavimo metodais, kurie, kaip manoma, turėtų palengvinti vaidmenų konfliktą, kaip tik siekiama atsisakyti reguliaraus darbo laiko ar nuolatinės vietos formų. Tačiau nereguliaraus ir nepastovaus darbo formos pasitvirtina tik tokiu atveju, kai jos derinamos prie darbuotojų poreikių, atitinka įmonės ir organizacijos strateginius tikslus ir organizacinę kultūrą.

5.4.2. Šeimai (ne)palanki darbo aplinka ir vaidmenų konflikto intensyvumas

Šeimai palanki organizacija paprastai suprantama kaip sistema, pagrįsta tam tikra organizacijos politika (nuostatos, priemonės, įgyvendinimo mechanizmai), kuri motyvuoja darbuotojus ir padeda geriau derinti profesinius ir šeiminius įsipareigojimus. Šio tyrimo duomenys padeda atsakyti į klausimus, ar darbdavys leidžia darbuotojams lanksčiai planuoti darbo laiką pagal asmeninius poreikius, pvz., prisitaikyti prie vaikų priežiūros poreikių, ir kokias šeimai palankias išmokas ar paslaugas teikia respondentų darbovietė. Kaip rodo tyrimo rezultatai, darbdavio geranoriškumas darbuotojų asmeninių problemų atžvilgiu nėra dažnas reiškinys (5.8 lent.).

Tik 28,3 % vyrų ir 30,6 % moterų nurodė, kad jų darbdavys atsižvelgia į asmenines darbuotojų problemas. Bendrais duomenimis, labiausiai paisoma jauniausių moterų (18–29 metų) ir vyriausių vyrų bei moterų (60–79 metų) asmeninių poreikių (5.8 lent.). Tikėtina, kad vyresnieji respondentai dažniau sulaukia darbdavio palankumo dėl sveikatos problemų, o jaunesnės moterys – dėl pirminės atsakomybės už vaikų priežiūrą. Respondentų partnerių galimybės lanksčiai planuoti darbą dar labiau ribotos. Tik 23 % moterų ir 25,1 % vyrų mano, kad jų partnerių darbdaviai yra geranoriški darbuotojų asmeninių poreikių atžvilgiu.

5.8 lentelė. Subjektyvus darbdavio geranoriškumo darbuotojų asmeninių poreikių atžvilgiu vertinimas pagal amžių ir lytį (dirbantys respondentai)

	IŠ VISO	Respondentų amžius				
		18–29	30–39	40–49	50–59	60–79
Ar darbdavys leidžia lanksčiai planuoti darbo laiką pagal asmeninius poreikius? (%)						
*VYRAI**						
Leidžia	28,3	32,7	27,1	27,4	22,3	33,3
Neleidžia	71,7	67,3	72,9	72,6	77,7	67,7
IŠ VISO (N)	*2611*	*721*	*745*	*643*	*394*	*108*
*MOTERYS***						
Leidžia	30,6	37,0	29,6	28,5	25,9	37,2
Neleidžia	69,4	63,0	70,4	71,5	74,1	62,8
IŠ VISO (N)	*2496*	*575*	*720*	*621*	*494*	*86*

*χ^2=41, df=10, p<0,05
**χ^2=38, df=10, p<0,05

Svarbu atsižvelgti į tai, kad darbdavio ir darbuotojo susitarimai iškilus asmeninėms problemoms dažniausiai yra neformalaus pobūdžio, o sisteminės šeimai palankaus darbo organizavimo priemonės nėra taikomos. Tokia neoficiali tvarka tik iš dalies palengvina konkrečių darbuotojų vaidmenų konfliktą, tačiau neužtikrina darbuotojų *teisės* naudotis vaidmenų suderinimą lengvinančiomis priemonėmis.

Šeimai palankių paslaugų ar išmokų paplitimas šalies įmonėse ir organizacijoje – dar retesnis reiškinys. Reikia pripažinti, kad kai kurios iš 5.9 lentelėje minimų paslaugų gali būti susijusios tik su darbuotojų darbine veikla (pvz., transportas, telefonas, internetas) ir neturėti nieko bendra su asmeniniais ar šeiminiais darbuotojų poreikiais.

Dažniausiai darbdaviai siūlo savo darbuotojams sveikatos priežiūros ir draudimo, išsilavinimo ir kvalifikacijos kėlimo paslaugas, be to, darbuotojus aprūpina darbiniais drabužiais. Moterims dažniau siūlomos kvalifikacijos kėlimo galimybės ir maitinimo lengvatos, vyrams dažniau prieinamos laisvalaikio paslaugos, transporto, telefono ir interneto išlaidų kompensavimas bei aprūpinimas darbiniais drabužiais (5.9 lent.). Kai kurių paslaugų prieinamumas statistiškai reikšmingai koreliuoja su vaidmenų derinimo įtampa. Tais atvejais, kai darbovietė visiškai arba iš dalies apmoka sveikatos priežiūros ir draudimo, kvalifikacijos kėlimo, sporto ir laisvalaikio paslaugų bei transporto ir telefono išlaidas, respondentai rečiau susiduria su stipriu ar vidutinio intensyvumo vaidmenų konfliktu.

5.9 lentelė. Visiškai arba iš dalies darbovietės apmokamų paslaugų ir išmokų prieinamumas darbuotojams pagal lytį (dirbantys respondentai)

	VYRAI (%)		MOTERYS (%)	
	Jų darbovietėje	Jų partnerių/ sutuoktinių darbovietėje	Jų darbovietėje	Jų partnerių/ sutuoktinių darbovietėje
Vaikų darželis ar lopšelis	1,4	2,4	2,7	0,8
Sveikatos priežiūra ar draudimas	76,8	75,7	77,1	71,2
Išsilavinimas ir kvalifikacijos kėlimas	28,5	33,2	36,3	24,8
Aprūpinimas būstu	1,9	0,7	0,7	2,2
Sporto, sveikatingumo, laisvalaikio paslaugos	10,8	5,8	5,6	8,1
Transporto išlaidų kompensavimas	20,2	7,4	7,5	19,4
Telefono, interneto išlaidų kompensavimas	24,9	12,9	13,9	22,5
Darbiniai drabužiai	48,5	27,5	28,7	44,5
Maitinimas, maitinimo lengvatos	7,2	10,2	11,7	5,7

***

Duomenys rodo, kad pozityvus darbdavio požiūris į lanksčias darbo planavimo formas ir darbuotojų asmenines problemas nėra dažnai pasitaikantis reiškinys. Beveik trečdalis respondentų nurodė, kad darbdaviai nėra linkę atsižvelgti į jų asmeninius poreikius. Šiuolaikinės ekonominės realybės sąlygomis darbdaviai vis dar nenoriai taiko įvairias lankstaus darbo organizavimo formas ir darbuotojo šeimai palankias paslaugas. Vyrauja neformalūs susitarimai tarp darbdavių ir darbuotojų, darbovietėse stokojama sisteminio požiūrio į problemą. Šeimai palankios darbo aplinkos plėtrą šalies mastu sunkina ekonominės aplinkybės, žinių ir politinės valios stoka.

5.4.3. Vaikų priežiūros organizavimas ir vaidmenų konflikto intensyvumas

Šeimai palankios politikos ar šeimai palankaus darbo organizavimo plėtros motyvai gali būti labai įvairūs. Pastaruoju metu įmonių ekonominės naudos argumentus papildo socialinės atsakomybės už visuomenės ir šeimos socialinę gerovę argumentai. Viena iš pagrindinių socialinės atsakomybės sąlygų – mažinti socialinę lyčių nelygybę, įskaitant atsakomybę už vaikų priežiūrą. Nepaisant moterų motyvacijos dirbti ir jų santykinai aukšto užimtumo lygio, didžioji dalis vaikų priežiūros rūpesčių ir kitų šei-

minių pareigų vis dar tenka tik joms. Įvairios kultūrinės ir ekonominės suvaržymo struktūros (pvz., vyro šeimos maitintojo, moters globėjos norma, vertikali ir horizontali darbo rinkos segregacija pagal lytį) lemia lyčių vaidmenų raiškos asimetriją, didina profesinio ir šeiminio gyvenimo konfliktiškumą, neigiamai veikia gyvenimo kokybę.

Toliau analizuojama, kaip vaikų skaičius ir amžius bei vaiko priežiūros organizavimas veikia šeimos ir darbo vaidmenų konflikto patirtis. Atkreipiamas dėmesys ir į nevienodą tėvų naudojimąsi vaiko priežiūros atostogų teise.

Įvairių tyrimų rezultatai rodo, kad šeimos ir darbo vaidmenų konfliktas labiausiai slegia šeimas, auginančias nepilnamečius vaikus (Reingardė, 2006; Stankūnienė ir kt., 2003; Pokorska, Bergmann, 2008). Tokiu atveju svarbu atsižvelgti į konkrečius vaikų amžiaus tarpsnius, vaikų skaičių šeimoje, taip pat ir į šeimų sudėtį, t. y. ar vaikai gyvena tik su abiem tėvais ar namų ūkyje yra ir išplėstinės šeimos narių. Tikėtina, kad dirbanti vieniša mama ar tėvas, gyvenantis tik su nepilnamečiais vaikais, patirs intensyvesnį konfliktą nei respondentai, gyvenantys su partneriu ar kitais išplėstinės šeimos nariais. Abiejų tėvų ir išplėstinės šeimos narių aktyvus vaidmuo prižiūrint vaikus gali sumažinti vaidmenų konflikto tikimybę. Tyrimo duomenys rodo, kad šeimos ir darbo vaidmenų konflikto priklausomybė nuo respondento namų ūkio sudėties ir lyties yra statistiškai reikšminga (5.10 lent.).

Silpnas konflikto intensyvumas labiausiai būdingas toms moterims, kurios gyvena vienos, vienos augina 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų amžiaus[11] arba gyvena tik su partneriu. Vieniši vyrai arba gyvenantys tik su partnere taip pat dažniau nei kiti susiduria su silpnu konflikto intensyvumu. Moterų vidutinio intensyvumo konflikto patirtis tolygiai pasiskirsčiusi visuose namų ūkiuose, nepriklausomai nuo jų sudėties. Stipriausias konflikto intensyvumas būdingas su nepilnamečiais vaikais ir kitais šeimos nariais gyvenančioms moterims bei su partnere ir 3 ar daugiau nepilnamečių vaikų gyvenantiems vyrams (5.10 lent.).

Visais atvejais reikia atkreipti dėmesį ne tik į vaikų skaičių, bet ir į jų amžių. 5.1 priede pavaizduota įvairių šeimos ir darbo vaidmenų derinimo sunkumų priklausomybė nuo šeimoje augančių nepilnamečių vaikų skaičiaus ir jų amžiaus. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto skalės teiginiai šiuo atveju padeda geriau apčiuopti konkrečių sunkumų, su kuriais susiduria vaikus auginantys tėvai, paplitimą ir jų dažnumą.

[11] Apibendrinimus riboja itin maža vienišų tėvų, dirbančių apmokamą darbą ir auginančių 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų amžiaus, imtis.

5.10 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal namų ūkio sudėtį ir lytį (dirbantys respondentai)

	Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)			*IŠ VISO (N)*
	Stiprus	Vidutinis	Silpnas	
*VYRAI***				
R* gyvena vienas	3,9	26,5	69,6	*686*
R gyvena tik su 1 vaiku iki 18 metų	4,8	23,8	71,4	*21*
R gyvena tik su 2 vaikais iki 18 metų	7,2	57,1	35,7	*14*
R gyvena tik su 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų	0,0	66,7	33,3	*3*
R gyvena su vaikais iki 18 metų ir kt. šeimos nariais	0,0	16,7	83,3	*6*
R gyvena tik su partneriu	6,6	30,2	63,2	*635*
R gyvena su partneriu ir 1 vaiku iki 18 metų	7,1	39,0	53,9	*697*
R gyvena su partneriu ir 2 vaikais iki 18 metų	8,2	37,0	54,8	*611*
R gyvena su partneriu ir 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų	10,9	43,7	45,4	*119*
R gyvena su partneriu, vaikais iki 18 metų ir kt. šeimos nariais	8,9	35,8	55,3	*159*
*MOTERYS****				
R* gyvena vienas	5,5	25,0	69,5	*655*
R gyvena tik su 1 vaiku iki 18 metų	11,3	32,2	56,5	*230*
R gyvena tik su 2 vaikais iki 18 metų	15,8	35,1	49,1	*114*
R gyvena tik su 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų	0,0	35,3	64,7	*17*
R gyvena su vaikais iki 18 metų ir kt. šeimos nariais	18,3	31,2	50,5	*93*
R gyvena tik su partneriu	12,2	33,3	54,5	*402*
R gyvena su partneriu ir 1 vaiku iki 18 metų	14,1	37,4	48,5	*441*
R gyvena su partneriu ir 2 vaikais iki 18 metų	11,5	35,7	52,8	*451*
R gyvena su partneriu ir 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų	13,6	36,4	50,0	*66*
R gyvena su partneriu, vaikais iki 18 metų ir kt. šeimos nariais	13,0	41,5	45,5	*123*

* R – respondentas(-ė)

**χ^2=70, df=18, p<0,05

***χ^2=83, df=18, p<0,05

Duomenys rodo, kad 78,7 % vaikus iki 18 metų auginančių respondentų iš darbo grįžta per daug pavargę nuo kelių kartų per savaitę iki karto ar dviejų kartų per mėnesį, kad darytų būtinus namų ruošos darbus. Pervargimo darbe problema, be to, aktualesnė šeimoms, auginančioms vaikus iki 3 metų amžiaus. Ilga darbo laiko trukmė taip pat neigiamai veikia respondentų galimybes atlikti pareigas šeimai. Nepilnamečius vaikus

auginantys respondentai beveik 10 % dažniau nei vaikų neturintys tėvai nurodė, kad jiems sunku atlikti savo pareigas šeimai nuo keleto kartų per savaitę iki karto ar dviejų per mėnesį, nes jie daug laiko praleidžia darbe. Nepilnamečių vaikų neturintys respondentai taip pat rečiau jaučia dėl šeimos rūpesčių kilusio nuovargio poveikį darbo kokybei ar galimybei susikoncentruoti darbe (5.1 priedas).

Ryšys tarp vaidmenų konflikto intensyvumo ir šeimoje augančių nepilnamečių vaikų skaičiaus yra statistiškai nereikšmingas. Dažniausiai tėvai patiria vidutinio intensyvumo ir silpną vaidmenų konfliktą nepriklausomai nuo vaikų skaičiaus. Konflikto intensyvumo priklausomybė nuo vaikų amžiaus irgi nėra statistiškai patikima, vis dėlto stipraus konflikto apraiškos šiek tiek dažnesnės tose šeimose, kurios augina įvairių amžiaus tarpsnių nepilnamečius vaikus (5.11 lent.).

Beveik trečdalis (31,3 %) tyrime dalyvavusių ir vaikus iki 14 metų amžiaus auginančių tėvų naudojasi vaikų priežiūros paslaugomis. Iš jų 76,8 % naudojasi vaikų lopšelio, darželio ar kitos ikimokyklinio ugdymo įstaigos paslaugomis, 15,6 % palieka vaikus popamokinėje priežiūros įstaigoje, 12,1 % apklaustųjų vaikui(-ams) prižiūrėti samdo auklę. Didžioji dalis vaikų nuo 3 iki 14 metų (78,2 %) lanko įvairias ugdymo įstaigas ir naudojasi jų teikiamomis paslaugomis. Ketvirtadaliui (25,7 %) vaikus iki 14 metų auginančių šeimų prižiūrėti vaikus nuolatos padeda giminaičiai, draugai ar kiti žmonės, kuriems vaikų priežiūra nėra apmokamas darbas. Tradiciškai susiklosčiusi išplėstinės šeimos narių ar pažįstamų įtrauktis į vaikų priežiūrą vis dar išlieka populiari. Per pastaruosius 12 mėnesių 6,9 % respondentų ir patys yra nuolat padėję kam nors prižiūrėti vaikus.

Kaip rodo 5.12 lentelės duomenys, dominuoja vidutinio intensyvumo ir silpno konflikto patirtys nepriklausomai nuo kitų žmonių įtraukties į vaikų priežiūrą. Tačiau stiprus konfliktas dažniau būdingas tiems individams (12,2 % vyrų ir 16 % moterų), kurie naudojasi giminaičių, draugų ar kitų žmonių pagalba prižiūrint vaikus. Atitinkamai tie, kurie nesinaudoja pagalba iš šalies, dažniau susiduria su silpnu konfliktu (55,4 % vyrų ir 56,3 % moterų) nei tie, kuriems padeda giminaičiai, draugai ar kiti žmonės (47,6 % vyrų ir 47,5 % moterų).

Tolesnė analizė rodo, kad respondentai, kuriems nuolatos padeda prižiūrėti vaikus iki 14 metų amžiaus giminaičiai, draugai ar kiti žmonės, bet kurie su tais žmonėmis kartu negyvena, dažniau susiduria su stipriu vaidmenų konfliktu nei tie, kurie gyvena kartu su kitais šeimos nariais arba tokia pagalba nesinaudoja.

5.11 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal kartu su tėvais gyvenančių vaikų iki 18 metų skaičių ir amžių (dirbantys ir kartu su vaikais iki 18 metų gyvenantys respondentai)

	IŠ VISO	Kartu su tėvais gyvenančių nepilnamečių vaikų skaičius			Kartu su tėvais gyvenančių nepilnamečių vaikų amžius							
					Iki 3 metų amžiaus		4–7 metų amžiaus		8–14 metų amžiaus		15–18 metų amžiaus	
		1 vaikas	2 vaikai	3 ir daugiau vaikų	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko
*Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)**												
Stiprus	10,5	10,4	10,8	8,8	11,1	8,7	10,7	8,8	11,5	8,2	9,9	8,9
Vidutinis	37,3	37,3	36,9	41,5	37,9	33,4	36,1	33,4	35,7	33,2	38,8	32,9
Silpnas	52,2	52,3	52,3	49,7	51,0	57,9	53,2	57,8	52,8	58,6	51,3	58,2
IŠ VISO (N)	*3069*	*1853*	*1069*	*147*	*523*	*4744*	*666*	*4600*	*1265*	*4003*	*727*	*4539*

* Vaikai iki 3 metų – χ^2=10, df=2, p<0,05; 4–7 metų – χ^2=6, df=2, p<0,05; 8–14 metų – χ^2=19, df=2, p<0,001; 15–18 metų – χ^2=12, df=2, p<0,05

5.12 lentelė. Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto intensyvumas pagal draugų, giminaičių ar kitų žmonių įtrauktį į vaikų iki 14 metų priežiūrą ir lytį (dirbantys ir kartu su vaikais iki 14 metų gyvenantys respondentai)

	VYRAI*			MOTERYS**		
	IŠ VISO	Giminaičių, draugų ar kitų žmonių pagalba prižiūrint vaikus iki 14 metų		IŠ VISO	Giminaičių, draugų ar kitų žmonių pagalba prižiūrint vaikus iki 14 metų	
		Naudojasi pagalba	Nesinaudoja pagalba		Naudojasi pagalba	Nesinaudoja pagalba
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)						
Stiprus	9,2	12,2	8,3	13,4	16,0	12,2
Vidutinis	37,2	40,2	36,3	33,1	36,5	31,5
Silpnas	53,6	47,6	55,4	53,5	47,5	56,3
IŠ VISO	*1047*	*229*	*818*	*853*	*263*	*590*

*χ^2=6, df=2, p<0,05

**χ^2=6, df=2, p<0,05

Beveik kas antras apklaustasis (47,2 %), kuris gyvena kartu su partneriu, vaikais ir kitais šeimos nariais, nuolatos naudojasi kitų šeimos narių pagalba prižiūrint vaikus. Tėvai, gyvenantys tik su vaikais, giminaičių pagalba naudojasi kur kas rečiau (29,7 %). Giminaičių, draugų ar pažįstamų įtraukimas į vaikų priežiūrą gali pareikalauti papildomų organizacinių rūpesčių ir sukurti papildomų vaidmenų derinimo sunkumų.

Tėvystės/motinystės ar vaikų priežiūros atostogų modeliai bei pasiskirstymas atostogų laiku taip pat yra svarbi šeiminių ir profesinių vaidmenų derinimo prielaida. Kaip rodo Skandinavijos šalių patirtis, galimybė vaiko priežiūras atostogas dalytis su partneriu pakaitomis ir ilgesnį laiką neprarasti sąlyčio su darbo rinka palengvina moterų integracijos į darbo rinką galimybes ir su tuo susijusią įtampą. Lietuvoje vis dar beveik išimtinai tik moterys naudojasi vaiko priežiūros atostogų teise iki vaikui sueina vieni metai. Dauguma apklausoje dalyvavusių vyrų (95 %) nurodė, kad augindami šiuo metu su jais gyvenančius vaikus jie niekada nebuvo išėję vaiko priežiūros atostogų. Kita dalis išėjo atostogų, kad pasirūpintų trečiu ar tolesniais vaikais. Didžiausia atsakomybė už mažamečių vaikų priežiūrą teko moterims. Tiesa, prieš dešimtmetį ir dar anksčiau tėvų galimybes rinktis vaiko priežiūros atostogas lėmė ne tik asmeniniai motyvai, bet ir teisiniai apribojimai. Tačiau tiek tada, tiek ir dabar tėvų pasirinkimui didžiausią įtaką paprastai daro tradicinės lyčių vaidmenų normos.

***

Trumpai apibendrinant šį skirsnį galima teigti, kad respondentų šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimą labai palengvina tai, kad didžioji dalis vaikus nuo 3 iki 14 metų amžiaus auginančių tėvų naudojasi vaikų priežiūros paslaugomis ikimokyklinėse įstaigose ar mokyklose. Šiek tiek daugiau nei ketvirtadalis tėvų naudojasi artimiausių šeimos narių, draugų ar kitų žmonių (neformalaus socialinio tinklo) pagalba prižiūrint vaikus. Vis dar populiari tebėra tradiciškai susiklosčiusi išplėstinės šeimos narių ar pažįstamų įtrauktis į vaikų priežiūrą. Tradiciškai susiklostė ir tai, kad didžiausia atsakomybė už ankstyvąją mažamečių vaikų iki 3 metų priežiūrą tenka moterims. Jos sudaro absoliučią daugumą asmenų, kurie naudojasi vaiko priežiūros atostogų teise.

5.4.4. Vaikų priežiūros vaidmenų pasidalijimas, prokreacinės preferencijos ir vaidmenų konflikto intensyvumas

Šeimos ir darbo konflikto pobūdį nagrinėjantys mokslininkai pažymi, kad šių abiejų sričių suderinamumas taip pat priklauso nuo vaidmenų pasidalijimo šeimoje modelio ir laiko, skiriamo vaikų priežiūrai, pasiskirstymo tarp partnerių (Kovacheva, 2008; Reingardė, 2006; Pokorska, Bergmann, 2008). Jeigu pirminė atsakomybė už namų ūkio ir vaikų priežiūrą slegia tik moterį, tikėtina, kad ji patiria daugiau sunkumų bandydama suderinti savo profesinius ir šeiminius įsipareigojimus.

Moterų dviejų vaidmenų derinimo sunkumus rodo vaikų iki 14 metų amžiaus priežiūros darbų pasiskirstymas šeimoje tarp dirbančių tėvų. 5.2 priedo duomenys rodo, kad moterys kur kas daugiau laiko nei vyrai skiria vaikų priežiūrai. Moterys daug daugiau laiko nei vyrai praleidžia namie su vaikais, kai jie serga, taip pat prižiūrėdamos vaikus, kad jie tinkamai apsirengtų ar laiku atsigultų miegoti. „Lygiausiai“ partneriai dalijasi žaidimo su vaikais ar kitą laisvalaikio leidimo su jais laiką. Toks neproporcingas vaikų priežiūros darbų pasidalijimas tarp tėvų iš dalies paaiškina, kodėl vaikus auginančios ir už jų priežiūrą atsakingos moterys dažniau nei vyrai išgyvena stiprų profesinių ir šeiminių vaidmenų konfliktą. Vidutiniškai 48 % moterų, kurios šeimoje atlieka daugiausia vaikų iki 14 metų priežiūros darbų, patiria stiprų (nuo keleto kartų per savaitę iki keleto kartų per mėnesį) ar vidutinio intensyvumo (nuo keleto kartų per mėnesį iki karto ar du kartus per mėnesį) vaidmenų konfliktą (5.2 priedas). Pirminė moterų atsakomybė už vaikų priežiūrą ir nelygiavertis vaikų priežiūros darbų pasidalijimas tarp partnerių sunkina moterų padėtį darbo rinkoje ir šeimoje ir kartu įtvirtina lyčių nelygybę

visuomenėje. Netolygiai pasiskirsčiusios pareigos šeimoje dažnai laikomos savaime suprantamu dalyku. Fine-Davis ir Fagnani (2004: 86–87) pastebi, kad „lyčių vaidmenys ir požiūriai atsilieka nuo žmonių gyvenimo ritmo. Tėvų įsitraukimas į vaikų priežiūros ir buities darbą vis dar mažas, motinoms tenka didžiausias jo krūvis“. Autorės atkreipia dėmesį ir į moterų neapsisprendimą dėl didesnio vyrų ar partnerių įsitraukimo į šeimos reikalus.

Nelygiaverčio darbų pasidalijimo šeimoje poveikis vaidmenų konfliktui taip pat priklauso nuo partnerių subjektyvaus pasitenkinimo esama vaikų priežiūros darbų pasidalijimo tvarka šeimoje. Kadangi vyrai atlieka kur kas mažiau vaikų iki 14 metų priežiūros darbų nei moterys, natūralu, kad tokia darbų pasidalijimo tvarka jiems teikia didesnį pasitenkinimą (5.13 lent.).

5.13 lentelė. Pasitenkinimas vaikų iki 14 metų amžiaus priežiūros darbų pasidalijimu šeimoje pagal lytį (dirbantys ir kartu su vaikais iki 14 metų gyvenantys respondentai)

	IŠ VISO	VYRAI*	MOTERYS**
Pasitenkinimas vaikų priežiūros darbų pasidalijimu šeimoje (%)			
Nepatenkinti	2,7	1,1	5,2
Nei patenkinti, nei nepatenkinti	12,2	7,1	20,4
Patenkinti	85,1	91,8	74,4
IŠ VISO (N)	*1660*	*1019*	*641*

* χ^2=22, df=4, p<0,001

** χ^2=16, df=4, p<0,001

91,8 % vyrų ir 74,4 % moterų yra iš esmės patenkinti esamu vaikų priežiūros darbų pasidalijimu. 20,4 % moterų ir tik 7,1 % vyrų abejoja, ar toks vaidmenų pasidalijimas juos tenkina (5.13 lent.).

Įdomus paradoksas tas, kad moterys, susiduriančios su vaikų priežiūros ir kitų namų ūkio darbų pasidalijimo nelygybės formomis privačioje sferoje, išreiškia pasitenkinimą tokia tvarka ir – netgi dar daugiau – susikuria lygiaverčio rūpinimosi, intymumo ir santykių lygybės iliuziją. Jamieson (2002) nuomone, toks pasitenkinimo ir lygiaverčio partnerių rūpesčio konstravimas tik reprodukuoja lyčių nelygybę. Kodėl taip atsitinka? Viena vertus, nevienodos moterų ir vyrų galimybės darbo rinkoje ir kitos socialinės struktūrinės kliūtys padeda joms racionalizuoti tradicinį lyčių darbo pasidalijimą šeimoje. Tokia logika perkelia atsakomybę nuo individų į lygmenį, kuris yra už jų kontrolės ribų. Kita vertus, kad pagrįstų savo pasitenkinimą darbų pasidalijimu ir realybės neatitinkantį lygybės

jausmą, moterys (ir vyrai) dažnai pasitelkia argumentus apie prigimtinius vyro ir moters skirtumus ir tradicinę lyčių tvarką visuomenėje („moteris geriau pasirūpina vaiku nei vyras“). Tokie įsitikinimai ne tik perkelia vaikų priežiūros naštą ant moters pečių, bet kartu sumažina galimybes vyrams labiau priartėti prie emocinės ir praktinės vaikų globos.

5.14 lentelė. Vaidmenų konflikto intensyvumas pagal pasitenkinimą vaikų priežiūros darbų pasidalijimu šeimoje ir lytį (dirbantys ir kartu su vaikais iki 14 metų gyvenantys respondentai)

	VYRAI*				MOTERYS**			
	IŠ VISO	Pasitenkinimas vaikų priežiūros darbų pasidalijimu			IŠ VISO	Pasitenkinimas vaikų priežiūros darbų pasidalijimu		
		Patenkinti	Nei patenkinti, nei nepatenkinti	Nepatenkinti		Patenkintos	Nei patenkintos, nei nepatenkintos	Nepatenkintos
Vaidmenų konflikto intensyvumas (%)								
Stiprus	9,2	9,2	9,7	9,1	12,5	11,1	13,0	30,3
Vidutinis	36,9	34,9	56,9	72,7	34,0	33,1	34,4	45,5
Silpnas	53,9	55,9	33,4	18,2	53,5	55,8	52,6	24,2
IŠ VISO (N)	*1019*	*936*	*72*	*11*	*641*	*477*	*131*	*33*

*χ^2=22, df=4, p<0,001
**χ^2=16, df=4, p<0,05

Pasitenkinimo vaikų priežiūros pasidalijimu šeimoje ir vaidmenų konflikto abipusės priklausomybės analizė atskleidžia dviprasmišką padėties vertinimą (5.14 lent.). Viena vertus, moterys, kurios yra nepatenkintos vaikų priežiūros darbų pasidalijimu šeimoje, beveik tris kartus dažniau nei vyrai išgyvena stiprų vaidmenų konfliktą (atitinkamai 30,3 % moterų ir 9,1 % vyrų). Kita vertus, jos taip pat dažniau nei vyrai nurodė susiduriančios su silpnu konfliktu (atitinkamai 24,2 % moterų ir 18,2 % vyrų) nepaisant to, kad beveik išimtinai jos atlieka vaikų priežiūros darbus šeimoje. Tokie prieštaringi vertinimai ir vėl rodo moterų polinkį priimti esamą darbų pasidalijimą šeimoje kaip natūralią padėtį ir susitaikyti su savo vaidmenų derinimo įtampa kaip natūralia ir neišvengiama.

Tėvų pasirinkimą auginti ar neauginti daugiau vaikų ateityje gali lemti ne tik ekonominiai motyvai ar viešų vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas, bet ir atsakomybės už vaikų priežiūrą pasidalijimas šeimoje.

Šio tyrimo duomenys rodo, kad respondentų prokreacinės preferencijos ir ketinimai susilaukti dar vaikų per artimiausius trejus metus nėra palankūs gimstamumo mažėjimo problemai šalyje spręsti (5.15 lent.).

5.15 lentelė. Respondentų prokreacinės preferencijos ir ketinimai susilaukti dar vaikų pagal vaidmenų konflikto intensyvumą ir lytį (dirbantys 18–39 metų amžiaus respondentai)

	VYRAI*				MOTERYS**			
	IŠ VISO	Vaidmenų konflikto intensyvumas			IŠ VISO	Vaidmenų konflikto intensyvumas		
		Stiprus	Vidutinis	Silpnas		Stiprus	Vidutinis	Silpnas
Respondento noras šiuo metu turėti vaiką/dar vaikų (%)								
Nori	21,4	19,2	21,7	20,3	19,7	18,6	23,8	20,5
Nenori	60,1	62,0	63,4	61,9	65,2	59,8	61,0	59,6
Nesu tikras	18,5	18,8	14,9	17,8	15,1	21,6	15,2	19,9
IŠ VISO (N)	*1417*	*102*	*461*	*854*	*1168*	*143*	*386*	*639*
Respondento ketinimai susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus (%)								
Tikrai ne	28,3	28,4	29,9	27,4	35,1	40,8	34,5	34,2
Tikriausiai ne	33,7	27,5	33,9	34,3	29,9	23,2	28,6	31,9
Tikriausiai taip	29,3	38,2	28,1	28,9	27,9	31,0	27,4	27,6
Tikrai taip	8,7	5,9	8,1	9,4	7,1	4,9	9,5	6,3
IŠ VISO (N)	*1509*	*102*	*495*	*912*	*1249*	*142*	*412*	*695*

Iš visų apklausoje dalyvavusių ir apmokamą darbą dirbančių 18–39 metų respondentų tik 21,4 % vyrų ir 19,7 % moterų nurodė, kad norėtų šiuo metu turėti vaiką/dar vaikų. Abejojančių dalis tarp vyrų taip pat šiek tiek didesnė (18,5 % vyrų ir 15,1 % moterų). Norintys susilaukti dar vaikų susiduria su silpnesniu vaidmenų konflikto intensyvumu. Duomenų pasiskirstymas pagal respondentų ketinimus susilaukti vaikų artimiausioje ateityje rodo, kad tik 8,7 % vyrų ir 7,1 % moterų nuo 18 iki 39 metų amžiaus yra visiškai tikri, kad susilauks vaikų. Beveik tris kartus daugiau vyrų ir penkis kartus daugiau moterų yra tikri, kad artimiausiu metu vaikų nesusilauks. Respondentai, visiškai tikri dėl savo ketinimų susilaukti dar vaikų, susiduria su silpnesniu vaidmenų konflikto intensyvumu. Moterų nuomone, jų sprendimas turėti ar neturėti vaikų per artimiausius trejus metus labai priklausytų nuo tinkamo partnerio (67,1 %), finansinės padėties (61,5 %), darbo (57,4 %) ir būsto sąlygų (55,9 %). Rečiau buvo mini-

mas vaiko priežiūros paslaugų prieinamumas (46,8 %) ir galimybės pasinaudoti vaiko priežiūros atostogomis (48,2 %). Vyrų pasirinkimas priklausytų nuo tinkamos partnerės (63,3 %), finansinės padėties (58,5 %) ir sutuoktinės/partnerės sveikatos (56,6 %). Vyrai taip pat nebuvo linkę itin sureikšminti jų pačių galimybės pasinaudoti vaiko priežiūros atostogomis (36,4 %) ar vaiko priežiūros paslaugų prieinamumo (45,5 %). Apibendrintai galima teigti, kad šalyje veikianti dvejų metų trukmės valstybės kompensuojamų vaiko priežiūros atostogų schema ir valstybės remiamos vaikų priežiūros paslaugos respondentų subjektyvaus vertinimo lygmeniu nėra pagrindiniai jų prokreacinius ketinimus lemiantys veiksniai. Labiausiai akcentuojama tinkamo partnerio būtinybė, darbas, finansinė padėtis ir gyvenimo sąlygos.

***

Tyrimo duomenys atspindi daugelio moterų dviejų vaidmenų realybę, t. y. jų vaidmenį prižiūrint vaikus ir ekonominį užimtumą. Bet kokio vaidmenų konflikto intensyvumo sąlygomis moterys kur kas dažniau nei vyrai atlieka būtinus vaikų priežiūros darbus. Nepaisant didelio fizinio krūvio, subjektyviu lygmeniu daugeliui moterų tokia vaikų priežiūros pasidalijimo tvarka šeimoje teikia pasitenkinimą. Kita vertus, moterų sprendimai dėl vaikų pagausėjimo artimiausioje ateityje labai priklausytų ne tik nuo ekonominių aplinkybių, bet, svarbiausia, nuo tinkamo partnerio. Šio tyrimo duomenys nesuteikia informacijos, kokios reikšmės apibūdina tokį partnerį. Tačiau kituose tyrimuose vis dažniau išskiriami tokie pageidaujamo vyriškumo bruožai kaip jautrumas, supratingumas, gebėjimas aprūpinti, prižiūrėti ir auklėti vaikus (Tereškinas, 2004).

5.4.5. Vaidmenų konfliktą prognozuojantys veiksniai

Siekiant įvertinti, kurios šiame skyriuje analizuotų nepriklausomų kintamųjų reikšmės geriausiai prognozuoja moterų ir vyrų šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą, buvo atlikta daugialypės regresijos analizė. Regresijos modelis leidžia prognozuoti priklausomo kintamojo reikšmes iš nepriklausomų kintamųjų reikšmių. Referentinę grupę (1) sudarė vaidmenų konfliktą patyrę respondentai, kurie vertindami vaidmenų konflikto skalės teiginius (855 kl.) pasirinko reikšmes nuo 1 (keletą kartų per savaitę) iki 3 (kartą ar du kartus per mėnesį). Nepatyrusių konflikto grupę (0) sudaro respondentai, pasirinkę reikšmę 4 („niekada“). Nepriklausomi kintamieji buvo tikrinami į analizę įtraukiant tik dirbančius respondentus.

5.16 lentelė. Vaidmenų konfliktą prognozuojančių veiksnių dvejetainė logistinė regresija (dirbantys respondentai)

	Vaidmenų konfliktas Exp (B)	
	VYRAI	MOTERYS
R gyvena tik su 1 vaiku iki 18 metų (referentinė kategorija – R gyvena vienas)	0,71	0,59
R gyvena tik su 2 vaikais iki 18 metų	12,75	0,72
R gyvena tik su 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų	0,86	0,32
R gyvena su vaikais iki 18 metų ir kt. šeimos nariais	1,85	1,12
R gyvena tik su partneriu	1,48	1,99
R gyvena su partneriu ir 1 vaiku iki 18 metų	2,11**	2,8**
R gyvena su partneriu ir 2 vaikais iki 18 metų	2,68***	2,31**
R gyvena su partneriu ir 3 arba daugiau vaikų iki 18 metų	2,22*	3,7**
R gyvena su partneriu, vaikais iki 18 metų ir kt. šeimos nariais	1,37	1,35
R augina bent vieną iki 3 metų amžiaus (referentinė kategorija – R neaugina vaikų)	1,03*	2,02*
R augina bent vieną 4–7 metų amžiaus vaiką	0,86	0,74
R augina bent vieną 8–14 metų amžiaus vaiką	0,44**	0,38*
R dirba 31–40 val. per savaitę (referentinė kategorija – R dirba iki 30 val. per savaitę)	1,31	1,06
R dirba 41–50 val. per savaitę	2,73***	3,24***
R dirba 51–60 val. per savaitę	3,62***	3,21**
R dirba daugiau nei 60 val. per savaitę	2,36*	3,16
R dirba nereguliariai (referentinė kategorija – R dirba reguliariai)	0,97	1,13
R dirba ne vienoje darbo vietoje (referentinė kategorija – R dirba vienoje darbo vietoje ne namuose)	1,35*	0,98
R dirba ne visą darbo dieną (referentinė kategorija – R dirba visą darbo dieną)	0,42***	0,65*
R^2	0,102	0,092
N	2185	2049

*p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001
R^2 – determinacijos koeficientas
N – analizei naudotų atvejų skaičius

Regresinė analizė rodo, kad viršvalandžiai, kuriuos moterys skiria darbinei veiklai (dirba 41–60 val. per savaitę), yra labai reikšmingas vaidmenų konfliktą prognozuojantis kintamasis. Vaidmenų konflikto tikimybė taip pat didėja tais atvejais, kai moterys gyvena su partneriu ir augina nepilnamečius vaikus. Vaikų skaičius lemiamos įtakos vaidmenų konfliktui neturi. Mažamečių (iki 3 metų amžiaus), taip pat 8–14 metų vaikų auginimas didina konflikto tikimybę.

Vyrų vaidmenų derinimo konfliktą taip pat geriausiai prognozuoja darbo laiko trukmė. Dirbantys daugiau nei 40 val. per savaitę patiria didžiausią riziką susidurti su vaidmenų derinimo įtampa. Kiti vyrų vaidmenų konfliktą prognozuojantys nepriklausomi kintamieji ir jų reikšmės: namų ūkio sudėtis (gyvena su partnere ir 2 vaikais, 1 vaiku ir 3 ar daugiau vaikų iki 18 metų amžiaus), vaiko amžius (iki 3 metų ir 8–14 metų amžiaus), užimtumo forma (dirba ne visą darbo dieną) ir darbo vietos pastovumas (dirba ne vienoje darbo vietoje). Paradoksalu, bet tai, kas paprastai suprantama kaip darbo lankstumas (darbas ne visą darbo dieną ir ne vienoje vietoje), kuris turėtų padėti šeimoms derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, šiuo atveju sudaro vaidmenų konflikto radimosi prielaidas. Tam įtakos turi nesisteminis šių priemonių taikymas darbo vietose neatsižvelgiant į darbuotojų poreikius.

***

Trumpa logistinės regresijos analizės apžvalga rodo, kad geriausiai respondentų vaidmenų konfliktą prognozuoja ilgesnė nei įprasta darbo trukmė per savaitę ir šeimoje augančių nepilnamečių vaikų amžius. Labiausiai tikėtina, kad su didžiausiais sunkumais bandydami derinti darbo ir šeimos įsipareigojimus susidurs viršvalandžius dirbantys ir vaikus iki 3 arba nuo 8 iki 14 metų auginantys tėvai. Netipinės darbo organizavimo formos nėra populiarios, be to, esama netipinio darbo organizavimo tvarka tik paskatina vaidmenų konfliktą. Tai itin aktualu vyrams, kurie kelis kartus dažniau nei moterys dirba nereguliaraus ir nepastovaus darbo sąlygomis.

Išvados

Viena iš ryškiausių pastarųjų dešimtmečių tendencijų šalyje yra naujai atsiveriančios karjeros galimybės darbo rinkoje. Moterų profesinės karjeros ambicijos auga, šeimai skiriama vis mažiau laiko, taigi šeimos yra priverstos ieškoti naujų šeimos ir darbo įsipareigojimų derinimo būdų. Tokios socialinės įtampos epicentre dažniausiai atsiduria moterys, dėl to pernelyg dažnai nukenčia jų asmeninis ir šeiminis gyvenimas. Tai byloja šalyje didėjančios vaikų priežiūros problemos, maži gimstamumo rodikliai, aukštas skyrybų lygis. Darbo ir šeimos derinimas iškyla kaip vienas iš svarbiausių socialinės politikos klausimų.

Dauguma kliūčių pasiekti darbo ir šeimos pusiausvyrą susijusios su kultūrinėmis normomis ir ideologijomis, paplitusiomis ir darbo vietoje, ir platesnėje visuomenėje. Lietuvoje vyrauja patriarchalinis šeimos modelis, t. y. didžioji dalis vaikų priežiūros rūpesčių ir kitų šeiminių pareigų tenka

moterims. Tikimasi, kad jos šeimos pareigas laikys svarbesnėmis ir bent laikinai aukos savo karjeros galimybes. Iš vyrų, atvirkščiai, tikimasi, kad jie darbo poreikius laikys svarbesniais už asmeninius ar šeiminius poreikius. Šie tradiciniai lyčių vaidmenų lūkesčiai nesuteikia moterims ir vyrams „pakankamai lankstumo ir galios valdyti įtampą, kylančią iš jų darbo ir šeimos gyvenimo prieštaravimų“ (Parasuraman, Greenhouse, 1997a: 233).

Šeimos ir darbo vaidmenų konflikto problemą bandoma palengvinti diegiant įvairias priemones, susijusias su darbo organizavimu, vaikų priežiūra, darbuotojų kompetencijų ugdymu ir pan. Darbo rinkos pokyčiai formuoja lankstesnius darbo santykius, randasi daugiau galimybių susirasti darbą, atitinkantį asmeninius ir šeiminius poreikius. Viena iš galimybių – lankstus darbo organizavimas. Tačiau tyrimo duomenys rodo, kad darbas ne visą darbo dieną, kaip viena iš alternatyvų, nėra populiarus Lietuvoje, o skirtingose darbo vietose ne namuose ir pagal nereguliarų darbo grafiką dirbantys vyrai patiria dar stipresnį vaidmenų konfliktą. Nenuoseklus, nesistemiškas ir strategiškai nesuderintas su darbuotojų asmeniniais ir šeiminiais poreikiais, lankstus darbo organizavimas gali darbuotojui ir jo šeimai tapti papildoma našta.

Šeimai palankus darbo organizavimas pirmiausia priklauso nuo palankaus darbdavio nusiteikimo ir organizacijos politikos. Tyrime išryškėjusi problema – nepalankus darbdavio požiūris į asmenines darbuotojų problemas. Tik mažiau nei kas trečias dirbantis respondentas nurodė, kad darbdavys leidžia lanksčiai planuoti darbo laiką pagal asmeninius poreikius (pvz., prisitaikyti prie vaikų priežiūros). Norėdami rasti patenkinamą pusiausvyrą tarp šeimos ir darbo, darbuotojai paprastai būna privesti derėtis su savo darbdaviais asmeniniu lygmeniu, nes šiuo klausimu nesama jokios nuoseklios organizacinės politikos.

Bandant suderinti šeimos ir darbo pareigas susiduriama ne tik su darbo, bet ir šeimos sfera. Įvairios galimybės derinti pareigas šeimoje ir darbe priklauso nuo nepilnamečių vaikų skaičiaus, jų amžiaus, partnerio ar kitų šeimos narių gyvenimo viename namų ūkyje. Su didžiausiais sunkumais susiduria dirbantys respondentai, auginantys vaikus iki 3 metų ir 8–14 metų vaikus. Stipriausią konflikto intensyvumą patiria su nepilnamečiais vaikais ir kitais šeimos nariais gyvenančios moterys bei su partnere ir 3 ar daugiau vaikų gyvenantys vyrai. Taigi valstybės, darbdavių ir bendruomenės parama šeimoms, auginančioms nepilnamečius vaikus, turėtų tapti paramos šeimai prioritetu.

Tyrimo duomenys rodo, kad didžioji dalis vaikus auginančių šeimų naudojasi valstybės remiamomis vaikų priežiūros paslaugomis. Tradiciš-

kai didelę paramą šeimoms teikia išplėstinės šeimos narių įtrauktis į vaikų priežiūrą. Pasitvirtina ir tai, kad tėvystės/motinystės ar vaikų priežiūros atostogomis beveik išimtinai naudojasi tik moterys. Ši sritis – didelis neišnaudotas lyčių lygybės rezervas. Būtina ieškoti priemonių, kurios įtrauktų vyrus į aktyvią tėvystę. Kaip rodo Skandinavijos šalių patirtis, vyrų paskatinimas dalytis vaiko priežiūros atostogomis su vaiko motina padidina moterų galimybes užimtumo srityje ir aktyviau įtraukia vyrus į vaikų priežiūrą.

Šiuo metu, nepaisant augančios moterų motyvacijos dirbti ir karjeros ambicijų, didžiausia vaikų priežiūros rūpesčių dalis vis tiek tenka joms. Tyrimo duomenys rodo, kad moterys, patiriančios vaikų priežiūros pareigų pasidalijimo nelygybę, kartu išreiškia pasitenkinimą tokia tvarka. Didžioji dalis dirbančių moterų yra patenkintos tuo, kaip jos su partneriu dalijasi vaikų priežiūros darbus šeimoje. Pasitenkinimas esama patriarchaline tvarka užtikrina vaidmenų raiškos asimetrijos tęstinumą. Pagrindinė atsakomybė už vaikų priežiūrą ir toliau priskiriama tik moterims, o vyrų galimybės aktyviau prisidėti prie vaikų priežiūros neišnaudojamos.

Logistinės regresijos analizė parodė, kad šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą geriausiai prognozuoja ilgesnė nei įprasta darbo trukmė per savaitę, šeimoje augantys mažamečiai (iki 3 metų) ir nepilnamečiai (8–14 metų) vaikai bei netipinės darbo organizavimo formos (darbas ne visą darbo dieną ir darbas ne vienoje darbo vietoje). Antai dirbant ne vienoje darbo vietoje gali kilti darbo laiko valdymo problemų ar ilgos darbo trukmės rizika, o darbas ne visą darbo dieną gali paskatinti vaidmenų konfliktą dėl finansinių nepriteklių.

Atsižvelgiant į tyrimo duomenis galima teigti, kad darbo ir šeimos vaidmenų konflikto problema iškyla kaip vienas svarbiausių socialinių klausimų. Nėra paprasta atsakyti į klausimą, kokiais būdais reikia spręsti konfliktus ir iššūkius, su kuriais susiduria vyrai ir moterys, siekdami sėkmingos karjeros ir pasitenkinimo šeimos gyvenimu. Apmokamo darbo ir šeimos gyvenimo santykis labai sudėtingas. Atsakymą sunkina dar ir tai, kad tiek šeimai, tiek darbui būdinga nuolatinė kaita. Viena iš svarbiausių sėkmingo problemos sprendimo prielaidų – plėsti viešąjį diskursą sutelktomis diskusijomis, skirtingomis perspektyvomis ir gerųjų praktikų analize.

KETVIRTA DALIS

Kartų demografiniai ir socialiniai matmenys bei skirtybės

6 SKYRIUS

Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai

Įvadas

Perėjimas į socialinę brandą – tai didžiausio socialinio aktyvumo žmogaus gyvenime laikotarpis. Jis reikšmingas tiek pačiam individui, tiek visuomenei. Tuo laiku įgyjama daugiausia vaidmenų, numatančių savarankišką veikimą, atsakomybę ir įsipareigojimus. Socialinės brandos laikotarpio pradžia susijusi su dinamiškais pokyčiais asmens gyvenimo eigoje. Vienas iš reikšmingiausių – išėjimas iš tėvų namų. Šio žingsnio paprastai tikimasi iš jaunuolių, kai tik jie tampa suaugusiais žmonėmis. Jis susijęs su kitų socialinės brandos įvykių – partnerystės, santuokos, tėvystės, darbinės karjeros – pradžia. Tačiau šiuolaikinėje visuomenėje vaikai vis vėliau palieka tėvų namus ir pats išėjimas iš jų užtrunka ilgiau. Daugelis demografų ir sociologų, analizuojančių tokio „vėlavimo“ priežastis, nagrinėja istorinę šio proceso dinamiką. Užsienio mokslininkai atskleidė, kad XX a. perėjimo į socialinę brandą trajektorijas Europoje bendrai lėmė socialinė, politinė, ekonominė laikotarpio situacijos kaita. Kita vertus, perėjimo procesą skirtingose visuomenėse diferencijuoja kultūriniai ir religiniai skirtumai. Nustatyta, kad visose Šiaurės Europos ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse suaugę vaikai tėvų namus palieka kur kas anksčiau nei Pietų Europoje (Billari ir kt., 2001).

Lietuvoje išėjimo iš tėvų namų procesas buvo tirtas 1994–1995 m. (Stankūnienė ir kt., 1999; Mikulionienė, 2000). Šio tarptautinio *Gimstamumo ir šeimos tyrimo (Fertility and Family Surveys in ECE region)*, Lietuvoje atlikto 1994–1995 m., pagrindu išleistoje knygoje buvo atskleistos pagrindinės išėjimo iš tėvų namų tendencijos (Stankūnienė ir kt., 1999: 22–24). Detaliai šį procesą perėjimo į socialinę brandą kontekste nagrinėjo S. Mikulionienė savo daktaro disertacijoje (Mikulionienė, 2000). Atlikus lyginamąją kartų gyvenimo įvykių trajektorijų analizę, buvo pastebėta, kad Lietuvoje išėjimo iš tėvų namų tempai XX a. antroje pusėje laipsniškai lėtėjo – suaugę vaikai tėvų namus palikdavo vis vyresniame amžiuje ir išėjimo procesas vis labiau išsitęsdavo laike. Šios atidėjimo tendencijos ypač pa-

stebimos paskutiniais XX a. dešimtmečiais ir sietinos su politiniais, ekonominiais bei socialiniais devinto–dešimto dešimtmečio pokyčiais (Mikulionienė, 2000: 13–14; Stankūnienė ir kt., 1999: 22–24).

Kaip Lietuva atrodo kitų Europos šalių kontekste, rodo lyginamoji *Išėjimo iš tėvų namų Europoje* tyrimo duomenų analizė, paremta tarptautinio *Gimstamumo ir šeimos tyrimo* duomenimis (Billari ir kt, 2001). Čia nagrinėta skirtingose Europos valstybėse apie 1960 m. gimusių individų kohorta. Lyginant Lietuvą su kitomis Europos šalimis pastebėta, kad XX a. aštuntame–devintame dešimtmetyje mūsų šalyje egzistavęs perėjimo į socialinę brandą, o drauge ir išėjimo iš tėvų namų modelis nebuvo tapatus kaimyninėms šalims – Lenkijai ar Latvijai ir skiriasi nuo daugelio Rytų Europos šalių modelio. Lietuvoje jaunimo išėjimo iš tėvų namų trajektorijos buvo panašesnės į buvusias Skandinavijos šalyse, kur vaikai iš tėvų namų išeidavo gana anksti. Kaimyninėse šalyse dominavo Pietų Europos šalims būdingas užsitęsęs ir vėlesnis atsiskyrimas nuo tėvų šeimos. Tačiau Lietuva kitų šalių kontekste pasižymėjo ir gana savita nagrinėjamo proceso charakteristika – bipoliariškumu: išėjimas iš tėvų, būdamas gana ankstyvas, vis dėlto užtrukdavo kur kas ilgiau nei Skandinavijos šalyse (Billari ir kt, 2001: 15–16).

2006 m. Lietuvoje atliktas tarptautinis *Kartų ir lyčių tyrimas* teikia galimybę nagrinėti perėjimo į socialinę brandą procesą plačioje istorinėje perspektyvoje. Šiame skyriuje siekiama analizuoti 1926–1986 m. gimusių žmonių socialinės brandos įvykių – išėjimo iš tėvų namų, pirmosios partnerystės, pirmosios santuokos ir kt. – išsidėstymą gyvenimo eigos kalendoriuje, jų datų pokyčius ir šiems pokyčiams turinčius įtakos veiksnius. Analizėje bus koncentruojamasi į intrakohortinę vyresnių nei 15 metų asmenų socialinę ir demografinę diferenciaciją atsiskyrimo nuo tėvų šeimos kontekste, socialinės brandos įvykių tarp- ir intrakohortinius skirtumus Lietuvoje. Siekiama nustatyti socialinius, ekonominius ir kultūrinius atsiskyrimo nuo tėvų šeimos ar grįžimo į ją veiksnius, išanalizuoti vyresnių nei 15 metų asmenų vertybinių orientacijų ryšį su atsiskyrimu nuo tėvų šeimos, atskleisti intrakohortinių grupių ateities lūkesčių diferenciaciją socialinės brandos atžvilgiu ir jai turinčius įtakos veiksnius.

Skyrių sudaro kelios struktūrinės dalys. Pirmame skirsnyje apžvelgiama teorinė metodologinė gyvenimo eigos prieiga ir jos taikymas perėjimo į socialinę brandą tyrime. Antrame skirsnyje pristatoma analizės metodika. Trečiame skirsnyje aptariamos išėjimo iš tėvų namų, kaip vieno iš esminių socialinės brandos įvykių, trajektorijos skirtingose gimimo kohortose, analizuojami skirtumai tarp kartų. Ketvirtame skirsnyje nagrinėjami

atsikyrimą nuo tėvų šeimos veikiantys struktūriniai veiksniai, aptariamos išėjimo iš tėvų namų sąsajos su pirmosios partnerystės formavimu, pirmąja santuoka ir tėvystės/motinystės pradžia. Penktame ir šeštame skirsniuose analizuojama lyties įtaka perėjimo į socialinę brandą trajektorijoms skirtingose gimimo kohortose, o septintame siekiama aptarti lyčių atsiskyrimo nuo tėvų šeimos ir perėjimo į socialinę brandą modelius, būdingus skirtingoms gimimo kohortoms, ir tuo pagrindu atlikti kartų diferenciaciją. Aštuntame skirsnyje nagrinėjami normatyviniai lūkesčiai, veikiantys jauniausiųjų gimimo kohortų, t. y. dabartinio jaunimo atsiskyrimo nuo tėvų šeimos laiką ir pobūdį. Devintame skirsnyje analizuojami individualūs jaunų žmonių lūkesčiai bei jų jaučiami struktūriniai suvaržymai atsiskiriant nuo tėvų šeimos ir pereinant į socialinę brandą.

6.1. Teorinė metodologinė perėjimo į socialinę brandą tyrimo prieiga

Vienas iš svarbiausių asmens gyvenimo kelio (*life course*) etapų yra tas, kurį jis nueina tapdamas suaugusiu. Šis reikšmingas laikotarpis susijęs su intensyviu socialinės integracijos visuomenėje, taip pat ir asmens socialinės tapatybės formavimosi procesu. Dauguma visuomenės socialinių lūkesčių paprastai koncentruojama į suaugusiojo asmens gyvenimo tarpsnį visuomenėje. Į šį tarpsnį savotiškai „skubama“ patekti ir „delsiama“ iš jo išeiti. Pirmoji teiginio dalis šiais laikais gali skambėti prieštaringai, nes dabartiniai jaunuoliai neretai elgiasi priešingai. Vis plačiau kalbama apie jų delsimą pradėti suaugusiojo žmogaus gyvenimą. Tačiau vienareikšmiškai teigti, kad šiuolaikinis jaunimas vėluoja ar atsilieka nuo socialinio gyvenimo eigos tvarkaraščio (*timetable*), negalima, nes pats tvarkaraštis ir perėjimo į socialinę brandą (*transition to adulthood*) modelis pastaruoju metu tapo kritinės socialinių mokslų diskusijos objektu.

XX a. antros pusės sociologinėse, demografinėse ir psichologinėse teorijose buvo suformuluotos labai aiškios socialinės brandos bei gyvenimo eigos tarpsnių (*life stages*) sampratos (Riley, 1987, 1998; Riley ir kt., 1988; Elder, 1975a, 1975b, 1978a, 1978b, 1981; Braungart, Braungart, 1986; Bengtson, Allen, 1993; Liefbroer, De Jong Gierveld, 1995; Hareven, 1996; Brücher, Mayer, 1998; Elder 1998; Giele, Elder, 1998; Mitchell, 2000). Gyvenimo eigos samprata numato institucionalizuotą gyvenimo eigos struktūrą, pagal kurią gyvenimo tarpsniai atskiriami ir hierarchizuojami, numatomos laukiamos ir draudžiamos individo veiklos trajektorijos, įvardijami galimi socialiniai vaidmenys (Kraniauskienė, 2002: 41). Šiame kontekste analitiniu vienetu laikomas individo gyvenimo kelias, kurį

formuoja daugelis socialinių demografinių įvykių. 1986 m. Hogan ir Astone pasiūlė perėjimą į socialinę brandą demografiškai nagrinėti iš dinaminės perspektyvos (Hogan, Astone, 1986; Shanahan, 2000: 667). Buvo akcentuojama kontekstinių ir institucinių veiksnių analizė, leidžianti paaiškinti perėjimo į suaugusiųjų vaidmenis skirtumus įvairiose visuomenėse bei socialinėse stratose istorijos eigoje. Vėliau ši tyrimo perspektyva buvo smarkiai išplėtota ir sustiprinta daug dėmesio skiriant perėjimo į socialinę brandą žymenims. Tai mokyklos baigimas (mokinio vaidmens atsisakymas); pirmas išėjimas iš tėvų namų (dukters/sūnaus aktyvaus vaidmens užbaigimas, atskiro nuo tėvų namų ūkio – šeimos – formavimas); pirmas įsidarbinimas (ekonomiškai pasyvaus visuomenės nario vaidmens atsisakymas, dirbančio, ekonomiškai savarankiško žmogaus, darbo rinkos dalyvio vaidmens prisiėmimas); pirmos šeimos (partnerystės/santuokos) sudarymas (gyvenimo partnerio/sutuoktinio vaidmens prisiėmimas); pirmo vaiko gimimas (motinos/tėvo vaidmens prisiėmimas) (Mikulionienė, 2000: 11; Shanahan, 2000: 669). Tirtos šių perėjimo žymenų pagrindinės tendencijos (pvz., medianinis įvykio amžius). Paskutines dvi XX a. dekadas daugiausia domėtasi šių žymenų įvairove (George, 1993; Rindfuss ir kt., 1987) – jų dispersija (pvz., amžiaus pirmosios santuokos metu variacija), jų sekomis, sinchronizacijos lygiu ir laiko intervalų tarp jų trukme (Shanahan, 2000). Šį socialinės brandos ir gyvenimo eigos konceptualinį modelį struktūriškai papildo istorinio laiko ir socialinių institutų sąveikos matmenys. Nagrinėjant socialinės brandos procesą atsižvelgiama į socialinius, demografinius, ekonominius ir kultūrinius veiksnius, lemiančius brandos įvykių laiko skirtumus ir eiliškumą skirtingose gimimo kohortose. Taip pat analizuojama, kaip darbo rinka, valstybės socialinė politika ir šeima/namų ūkis veikia perėjimo į socialinę brandą įvykių nuoseklumą, kaip perėjimo laikotarpiu šiuose institutuose kinta socialinė sąveika (Bengtson, Kuypers, 1971; Moss, Abramowitz, 1982; Baltes, 1979; Rossi, 1980; Mikulionienė, 2000; Corijn, 2001; Baizan, 2001; Billari ir kt., 2001; Leccardi, Ruspini, 2006).

Nuo XX a. dešimto dešimtmečio mokslininkai nagrinėdami socialinės brandos reiškinį plačiai kalba apie du jo aspektus. Pirmiausia kritiškai aptariamas brandos įvykių tradicinio socialinio tvarkaraščio pertvarkymas, įvykęs ir tebesitęsiantis modernizacijos ir antrojo demografinio perėjimo kontekste, matomas iš kintančio socialinės brandos įvykių amžiaus bei laiko, arba įlaikinimo (*timing*) (Stankūnienė ir kt., 1999; Mikulionienė, 2000; Shanahan, 2000). Mokslininkai plačiai nagrinėja prielaidą, kad visuomenės modernizacija vyko drauge su gyvenimo eigos standartizacija ir

individualizacija (Beck, 1992; Giddens, 1991; Van de Kaa, 2002). Anot Shanahan (2000: 668), standartizacija pasireiškia kaip didėjantis mokyklos baigimo, santuokos, tėvystės karjeros pradžios amžiaus „kompaktiškumas" gyvenimo eigos tvarkaraštyje, o individualizacija aptinkama didėjančioje šių žymenų sekų įvairovėje. Šiems procesams turėjo įtakos struktūriniai, kultūriniai ir technologiniai veiksniai, tokie kaip pokyčiai darbo rinkoje (Beck, 1992) bei augantis valstybės vaidmuo žmonių gyvenimuose (Mayer, Muller, 1986). Savo ruožtu minėtas standartizacijos ir individualizacijos tendencijas veikė trumpalaikiai ekonomikos svyravimai bei pavieniai istoriniai įvykiai, o kohortų viduje – lyties, rasės ir socioekonominio statuso nulemta nelygybė.

Individualizaciją veikiantys struktūriniai veiksniai pirmiausiai sietini su šeimos ir santuokos institutų transformacija. Pokyčiai šeimos formavimo strategijoje – kohabitacijos atsiradimas – asmens gyvenimo kalendoriuje pastūmėjo į vėlesnį laiką partnerystės santykių formalizavimo datą. Prie struktūrinių veiksnių galima būtų priskirti pokyčius darbo rinkoje, susijusius su vis didesne jos segmentacija ir reikalaujančius vis didesnės asmeninės profesinės specializacijos. Sparti darbo rinkos, ūkio poreikių kaita nulėmė profesinės pozicijos ir darbo vietos nestabilumą. Švietimo sistema, turinti padėti integruotis į tokią darbo rinką, savo ruožtu XX a. antroje pusėje perėjo nuo intensyvaus, daugiausia vaikų ir jaunimo, mokymo prie mokymo visą gyvenimą, – taip ji ne tik atliepė į profesinių įgūdžių ir žinių įgijimo poreikį, bet dažnai ir jį kūrė (Kraniauskienė, 2003: 87). Išsitęsusi mokymo trukmė bei poreikis integruotis į modernią darbo rinką, daugelio mokslininkų nuomone (Arnett, 2006; Mitchell, 2006), nustumia šeimos kūrimą ir vaikų gimdymą socialinės brandos tvarkaraštyje į vėlesnį laiką.

Gyvenimo eigos standartizacijos bei individualizacijos skirtis atspindi ir antrąjį šiuolaikinių socialinės brandos teorijų aspektą – jaučiamą poreikį naujai permąstyti nusistovėjusį perėjimo į socialinę brandą teorinį konceptualinį modelį. Pradėta smarkiai abejoti linijiniu modeliu, gana vienareikšmiškai normatyviai įlaikinančiu (*timing*) perėjimo įvykius į struktūrinę seką: mokyklos baigimas, išėjimas iš tėvų namų, profesijos įgijimas/ studijos, santuoka, vaikų gimimas. Manoma, kad sparti industrializacija, modernizacija, individualizmas keičia perėjimo į socialinę brandą reiškinį ir paverčia jį nebe „ėjimu tik pirmyn", bet taip pat ir „grįžimu atgal". Vis labiau pripažįstamas nebe „linijinis", o „cikliškas" perėjimo į socialinę brandą modelis, kuris numato ir „atvirkštinį" veiksmą, t. y. ne tik išėjimą iš tėvų namų, bet ir grįžimą pas juos, ne tik san-

tuoką, bet ir skyrybas bei kohabitaciją (Mitchell, 2006). Svarbu ir tai, kad šie „atvirkštiniai" veiksmai nebėra traktuojami kaip nukrypstantys. Tapdami dominuojančiu fenomenu gyvenimo eigos procese, jie socialiai normalizuojami ir internalizuojami tiek kasdienio gyvenimo, tiek teoriniu lygmeniu.

Aptariant perėjimo į socialinę brandą proceso ir modelio ypatumus itin svarbu aptarti jiems daromą kultūrinių veiksnių įtaka. Kintančią demografinę elgseną lemia tai, kad žmonės priima pokyčius ne tik struktūriniu socialiniu, bet ir vertybiniu lygmeniu. Jie internalizuoja idėjas, įprasminančias pokytį. Daugelis mokslininkų, nagrinėjančių perėjimo į socialinę brandą modelio kaitą, pabrėžia liberalizacijos ir individualizacijos poveikį šiam procesui. Kai kurių teoretikų nuomone, žmonės, išlaisvinti nuo tradicinių šeimos bei vietos nulemtų apribojimų tapo pajėgūs vykdyti daugiau veiklų konstruodami savąsias biografijas (Beck, 1992; Giddens, 1991). Asmeninės saviraiškos, pilnatvės siekimo, asmens laisvės ir asmeninio pasirinkimo deklaracija atsispindi daromuose gyvenimo sprendimuose, pavyzdžiui, renkantis kohabitaciją, atsisakant vaikų gimdymo ar jį atidedant, apsisprendžiant skirtis, renkantis dirbti ar ne ir pan. Šiame kontekste kalbama ir apie kintančią subrendusio asmens identiteto bei socialinių vaidmenų sampratą. Diskutuojama ir apie su tuo susijusios naujos institucionalizuotų gyvenimo eigos tarpsnių periodizavimo poreikį.

Daugelis sutinka, kad perėjimas į socialinę brandą pažymimas ne stabilaus/aiškaus identiteto susiformavimu, bet dar tik jo paieška; ne aiškių normatyvinių socialinių vaidmenų įsipareigojimų priėmimu, bet „žaidimu/ eksperimentavimu" su vaidmenimis ir normų pažeidinėjimu. Vieni tokią būklę laiko uždelsto perėjimo į socialinę brandą procesu, kiti mato poreikį reformuoti gyvenimo eigos tarpsnių periodizacijos modelį papildant naujomis socialinės brandos sąvokomis, pavyzdžiui – besiformuojančia branda (*emerging adulthood*) (Arnett, 2003, 2006). Tai 18–25 gyvenimo metai – pereinamasis laikotarpis iš paauglystės į pilnametystę, kai asmuo įgyja daugiau laisvės ir nepriklausomybės turėdamas gana nedaug įsipareigojimų, atsakomybės ir socialinių lūkesčių, susijusių su suaugusiojo vaidmenimis. Industrinės visuomenės kontekste ši socialinė kategorija demonstruoja savitą identitetą ar tiksliau ji pasižymi savitu identiteto konstravimo būdu, kurį galima apibūdinti kaip „nuosekliai atvirą/ eksperimentinį". Jaunimas intymumo bei darbo sferose renkasi laisvę ir neapibrėžtumą, atsisako įsipareigojimų, stabilumo bei saugumo ir taip tarsi deklaruoja nepriklausomybę nuo normatyvinių lūkesčių.

Siekiant šiame kontekste įvertinti perėjimo į socialinę brandą modelių kaitą Lietuvoje nuo XX a. ketvirto dešimtmečio iki XXI a. pirmo penkmečio, išanalizuoti standartizacijos bei individualizacijos tendencijas perėjimo į socialinę brandą trajektorijose, remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis nagrinėjamas brandos įvykių įlaikinimas bei „perėjimų" tendencijos skirtingose gimimo kohortose. Analizuojami tarpkohortiniai perėjimo trajektorijų skirtumai ir atskleidžiama intrakohortinė lyčių diferenciacija. Daug dėmesio skiriama šiuos procesus veikiančių struktūrinių ir kultūrinių veiksnių tyrimui. Pastarieji atskleidžiami per normatyvinius lūkesčius, veikiančius jauniausiųjų gimimo kohortų, t. y. dabartinio jaunimo, atsiskyrimo nuo tėvų šeimos laiką ir pobūdį.

6.2. Duomenų analizės metodika

Nagrinėjant perėjimą į socialinę brandą buvo pasirinkti toliau nurodyti kintamieji ir skaičiuojamas respondento amžius tokių įvykių metu:

- ✓ pirmojo išėjimo iš tėvų namų laikas (kai respondentas pirmą kartą bent 3 mėnesius gyveno atskirai nuo tėvų, globėjų ar bent vieno iš tėvų, jei užaugo su bent vienu iš tėvų (576, 577 kl.);
- ✓ pirmosios partnerystės (tiek santuokos, tiek kohabitacijos, kada pirmąkart pradėjo gyventi su pirmuoju partneriu ar sutuoktiniu) laikas (326, 327a kl.);
- ✓ pirmosios santuokos registracijos laikas (326 kl.);
- ✓ pirmojo vaiko gimimo laikas (216b kl.)

Duomenys apie edukacinės karjeros pabaigos ir darbinės karjeros pradžios laiką į analizę nebuvo įtraukti dėl tyrimo instrumento problemų.

Analizėje buvo naudojami įprastiniai sintetiniai išėjimo iš tėvų namų proceso indikatoriai (Billary ir kt., 2001; Mikulionienė, 2000). Įlaikininą nustatyti leido medianinis respondentų iš skirtingų gimimo kohortų amžius šio įvykio metu. Proceso trukmę laike, taip pat sprendimo palikti tėvų namus atidėjimą padėjo iliustruoti pirmo ir trečio išėjimo iš tėvų namų amžiaus kvartilių skirtumas – kvartilinio nuotolio rodiklis. Jis buvo skaičiuojamas kaip laiko tarpas, per kurį pirmą kartą išėjusių iš tėvų namų dalis padidėja nuo 25 % iki 75 % (6.1 ir 6.2 pav.).

Perėjimą į socialinę brandą diferencijuojančiais kriterijais laikyti amžius ir lytis. Amžius leido stebėti tarpkohortinę, o lytis – ir intrakohortinę perėjimo trajektorijų diferenciaciją – socialinės brandos įvykių tvarkaraščio skirtumus gimimo kohortose.

Analizėje vartojamos dvi su amžiaus diferenciacija susijusios sąvokos – gimimo kohorta ir karta. Pirmoji žymi demografinį sugrupavi-

6.1 pav. Vyrai pirmą kartą paliko tėvų namus pagal gimimo kohortas (amžiaus mediana ir kvartiliai)

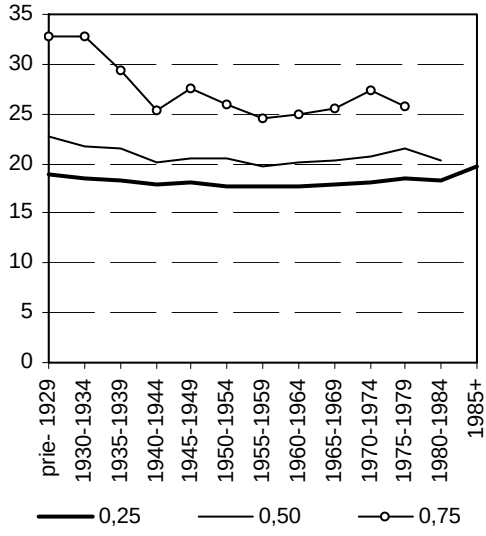

6.2 pav. Moterys pirmą kartą paliko tėvų namus pagal gimimo kohortas (amžiaus mediana ir kvartiliai)

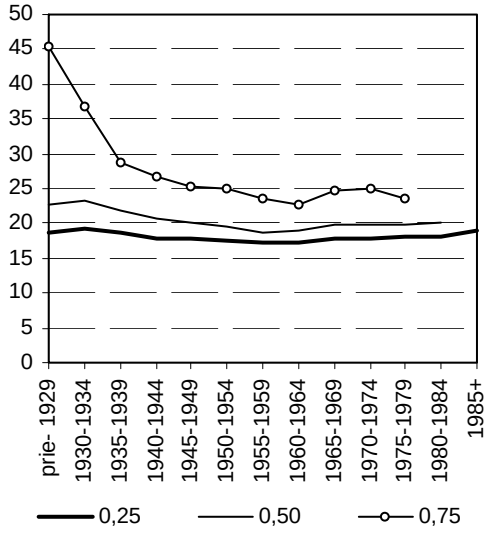

mą į amžiaus grupes ir padeda statistiškai matyti elgsenos bei vertinimų skirtumus laike (Kraniauskienė, 2002: 42–43). Antroji labiau siejama su identiteto aspektu ir varojama siekiant pabrėžti socialinių, ekonominių, politinių įvykių patirties skirtumus, atsispindinčius perėjimo į socialinę brandą elgesyje tarp gimusiųjų skirtingu laiku (Mannheim, 1952; Braungart, Braungart; 1986: 207; Kraniauskienė, 2002: 44).

Išėjimo iš tėvų namų proceso intensyvumą gimimo kohortose padėjo nustatyti atsiskyrimo nuo tėvų šeimos proceso aprėptis laike (Billary ir kt., 2001; Mikulionienė, 2000). Ji skaičiuota kaip kumuliacinis procentas kohortos narių, iki tam tikro amžiaus patyrusių tam tikrą gyvenimo įvykį. Šiuo atveju – asmenų, negyvenusių atskirai nuo tėvų iki 20, 25, 30, 35 metų dalis gimimo kohortose (6.1 lent.). Siekiant nustatyti matuojamų brandos įvykių koncentracijos tam tikrame amžiuje diferenciaciją pagal lytis, skaičiuotos jų aprėptys abiejų lyčių skirtingose gimimo kohortose 20 metų amžiuje (6.6 ir 6.7 pav.).

Nustatant struktūrinių veiksnių įtaką išėjimo iš tėvų namų procesui buvo analizuojama socialinės brandos įvykių – pirmojo išėjimo iš tėvų namų, pirmosios partnerystės, pirmosios santuokos ir pirmojo vaiko gimimo – medianinio amžiaus dinamika gimimo kohortose (6.4 ir 6.5 pav.), suskirstytose penkerių metų intervalais, nuo 1926 iki 1988 m.

6.1 lentelė. Individų, negyvenusių atskirai nuo tėvų[1] iki tam tikro amžiaus, dalis gimimo kohortose (procentais)

Gimimo kohortos	Vyrai				Moterys			
	Amžius				Amžius			
	20	25	30	35[2]	20	25	30[3]	35[4]
Iki 1929	60,1	39,3	27,5	22,6	63,6	39,1	31,8	28,3
1930–1934	55,9	39,2	27,7	23,1	66,3	39,0	30,0	26,2
1935–1939	55,7	33,1	23,6	21,6	60,2	31,8	22,6	19,6
1940–1944	47,9	24,4	16,1	14,3	49,8	29,4	20,1	17,4
1945–1949	50,1	27,9	22,3	18,5	45,7	23,7	17,6	15,7
1950–1954	49,8	26,0	18,6	16,0	42,8	24,4	17,9	15,0
1955–1959	44,7	23,0	15,9	14,3	36,0	21,0	14,9	12,5
1960–1964	46,9	23,7	16,3	14,1	34,3	17,7	11,9	11,2
1965–1969	49,1	24,9	17,7	14,5	43,8	22,7	17,2	13,9
1970–1974	50,4	30,4	18,7		43,4	33	17,4	15,9
1975–1979	57,6	25,4	18,1		42,6	18,7	14,2	
1980–1984	48,9	26,1			45,8	25,7		
1985+	71,6				65,9			

Siekiant nustatyti socialinės brandos įvykių sąsajas ir tarpusavio priklausomybę panaudota socialinės brandos įvykių sekų bei sinchronizacijos gyvenimo eigoje analizė. Renkantis tokį analizės modelį, pasitelkta F. C. Billary, D. Philipov ir P. Baizan tyrime panaudota įvykių sekų ir sinchronizacijos analizės metodika (Billary ir kt., 2001). Siekta nustatyti, ar sutampa pirmosios partnerystės pradžios ir pirmosios santuokos pradžios laikas su atsiskyrimo nuo tėvų šeimos laiku, taip pat kaip šie laiko momentai išsidėsto vienas kito atžvilgiu socialiniame gyvenimo eigos tvarkaraštyje. Nustatant realią sinchronizaciją tarp įvykių, kaip pagrindinis laiko

[1] Skaičiuota nuo bendro respondentų skaičiaus, t. y. įtraukti ir tie, kurie iki 15 metų negyveno nė su vienu iš tėvų, įtėvių, globėjų ar kitais giminėmis. Tokių respondentų, praleidusių šį gyvenimo tarpsnį instituciniuose namų ūkiuose, dalis yra labai maža – 1,1 %.

[2] 1929, 1935–1939 m. gimusių 34 metų amžiaus vyrų duomenys; 1940–1944, 1960–1964 m. gimusių 33 metų amžiaus vyrų duomenys.

[3] Pateikti 1975–1979 m. gimusių 31 metų amžiaus moterų duomenys.

[4] Pateikti 1929, 1935–1939, 1960–1964, 1970–1974 m. gimusių 34 metų amžiaus moterų duomenys, 1940–1944 m. gimusių 33 metų amžiaus moterų duomenys.

skaičiavimo vienetas buvo panaudota įvykio data – metai ir mėnuo. Vėliau papildomai buvo analizuojama įvykių sinchronizacija kaip skaičiavimo vienetą naudojant tik metus – taip siekta į analizę įtraukti ir tuos atvejus, kai respondentai negalėjo nurodyti tikslaus įvykio mėnesio, o tik jo metus. Tokia analizės forma leido padidinti atvejų skaičių ir matyti socialinės brandos įvykių sąsajas per metų laikotarpį.

Neturint tiesioginių duomenų apie edukacinės bei profesinės karjeros įlaikinimą, sąsajos tarp edukacinės, profesinės karjeros ir išvykimo iš tėvų namų analizuotos netiesiogiai, pasitelkus duomenis apie respondento gyvenamąją vietą vaikystėje. Tyrime buvo fiksuojama vieta, kurioje respondentas iki 15 metų amžiaus gyveno daugiausia. Gyvenamosios vietos buvo suskirstytos į miesto ir kaimo vietoves. Pirmosioms priskirti administraciniai centrai, kurių Lietuvoje yra 10. Orientuotasi ne vien į jų dydį, bet ir į infrastruktūrinius ypatumus, būtent į antrosios pakopos švietimo įstaigas, nes išėjimas iš tėvų namų, manoma, glaudžiai susijęs su profesinio mokymosi pradžia. Siekta nustatyti priklausomybę tarp asmens gyvenamosios vietos iki jam sukako 15 metų ir išėjimo iš tėvų namų laiko.

Tiriant kultūrinių veiksnių įtaką perėjimui į socialinę brandą buvo nagrinėjamos tiek bendrosios nuostatos išėjimo iš tėvų namų laiko atžvilgiu, tiek jaučiamas normatyvinis visuomenės spaudimas perėjimo įvykių išdėstymo gyvenimo eigos tvarkaraštyje atžvilgiu. Nagrinėjant bendrąsias nuostatas buvo tiriamas pritarimo teiginiui „kai vaikams sueina 18–20 metų, jie turėtų pradėti gyventi savarankiškai“ intensyvumas visose gimimo kohortose. Taip pat siekta nustatyti, kaip realus jauniausių kohortų (gimusių nuo 1965 m.) elgesys atspindi šią kultūrinę išėjimo iš tėvų namų amžiaus nuostatą (6.5 lent.)

Nustatant normatyvinį atsiskyrimo nuo tėvų šeimos proceso reguliavimą visuomenėje apsiribota tik jauniausia karta – gimimo kohortomis, gimusiomis nuo 1960 m., nes jos tyrimo metu turėjo aktualią normatyvinio spaudimo patirtį. Tai nustatyti padėjo respondentų pateiktas aplinkinių (tėvų, draugų, giminių, vaikų ir partnerio) jiems daromo poveikio dėl atsiskyrimo nuo tėvų šeimos laiko (6.8 pav.) vertinimas. Vertinti reikėjo pagal 5 balų skalę: 1 reiškė, kad teiginiui respondentas pritaria, o 5 – nepritaria. Siekta išryškinti, kaip lytis diferencijuoja patiriamą aplinkos normatyvinį spaudimą (6.9 ir 6.10 pav.). Vertintas ir jaučiamas partnerio spaudimas atsiskirti nuo tėvų pagal respondento amžių (6.16 pav.).

Iš elgsenos perspektyvos taip pat buvo siekiama nustatyti normatyvines atsiskyrimo nuo tėvų šeimos priežastis visuomenėje. Nagrinėta, kaip dažnai jauniausiose kohortose siejami šie du gyvenimo įvykiai –

sprendimas „kurti“ namus (tuoktis, pradėti drauge gyventi su partneriu) ir atsiskirti nuo tėvų šeimos. Taip pat, lyginant dirbančių ir besimokančių skaičių tarp gyvenančių ir negyvenančių su tėvais jaunuolių (6.11 pav.), buvo nustatomos darbinės bei edukacinės karjeros sąsajos su išėjimu iš tėvų namų jauniausiose kohortose.

Individualūs lūkesčiai analizuoti pasitelkus laukiamų pokyčių atsiskyrus nuo tėvų šeimos vertinimą jauniausiose 1960–1988 m. gimimo kohortose. Skirtingi pokyčių aspektai (*galimybė daryti tai, ką nori; įsidarbinimo galimybės; finansinė situacija; seksualinis gyvenimas; aplinkinių nuomonė apie jus; pasitenkinimas gyvenimu*) vertinti pagal 5 balų skalę, kai 1 reiškė, kad situacija „labai pagerėtų“, o 5 – „labai pablogėtų“. Jaunosios kartos jaučiami struktūriniai išėjimo iš tėvų namų suvaržymai vertinti nustatant pritarimą teiginiams, apibūdinantiems sąlygas, nuo kurių priklausytų atsiskyrimas nuo tėvų jauniausiose 1960–1988 m. gimimo kohortose. Skirtingas sąlygas (*asmeninės finansinės situacijos, darbo, būsto sąlygų, sveikatos, tėvų sveikatos, partnerio(-ės) turėjimo*) reikėjo vertinti pagal 4 balų skalę, kai 1 reiškė, kad sprendimas atsiskirti nuo tėvų nuo jų „visiškai nepriklausytų“, o 4 – „labai stipriai priklausytų“.

6.3. Pirmasis išėjimas iš tėvų namų: kartų skirtumai

Išėjimas iš tėvų namų yra vienas iš pagrindinių perėjimo į socialinę brandą įvykių. Tyrimo duomenys parodė, kad jaunimo išėjimo iš tėvų namų procesas XX a. antroje pusėje ir XXI a. pradžioje pasižymėjo heterogeniškumu. Per visą šį laikotarpį kito proceso aprėptis laike ir išėjimo amžius.

Medianinis respondentų amžius išėjimo iš tėvų namų metu (6.1 ir 6.2 pav.) parodė, kad vyriausių, gimusiųjų iki 1939 m., kohortų atstovai šį įvykį patyrė palyginti vėliau nei jaunesnių, gimusiųjų nuo 1940 iki 1964 m., kohortų atstovai. Pusė pačios vyriausios kohortos vyrų išėjo iš tėvų namų iki 22,7, moterų – iki 22,6 metų amžiaus. Tačiau tarpu ta pati dalis 1955–1959 gimimo metų kohortos vyrų tai padarė iki 19,8, o moterų – iki 18,8 metų. Jauniausių, gimusių nuo 1965 m., kohortų medianinis amžius vėl po truputį didėjo. Pusė 1975–1979 gimimo metų kohortos vyrų išėjo iš tėvų namų iki 21,5, o moterų – iki 19,8 metų. Galima teigti, kad jauniausioji gimusiųjų nuo 1985 metų kohorta savo išėjimo iš tėvų namų amžiumi panašės į vyriausiąją, nes matyti, kad didžioji šios kohortos dalis 2006 m. dar nebuvo palikusi tėvų namų – iki 19,6 metų tai buvo padarę tik 25 % vyrų, o iki 18,9 metų – tiek pat moterų. *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, 41,5 % 18–29 metų (1977–1988 m. gimimo kohorta) vyrų ir 37,3 % tokio paties amžiaus moterų gyveno su abiem ar bent vienu iš tėvų.

Remiantis šiais duomenimis, išėjimo iš tėvų namų procesą Lietuvoje nuo XX a. vidurio iki dabar galima būtų skirstyti į tris tarpsnius. Gimusiems iki 1939 m. žmonėms būdingas vėlyvas išėjimas, gimusiems nuo 1940 iki 1964 m. – ankstyvas, gimusieji nuo 1965 m. vėl pradeda atidėti išėjimą iš tėvų namų.

Išėjimo iš tėvų namų skirtumus kohortose dar labiau išryškina atsiskyrimo nuo tėvų šeimos proceso aprėptis laike (6.1 lent.). Tarp gimusių 1940–1964 m., palyginti su kitomis kohortomis, buvo mažiausiai dvidešimtmečių, neturėjusių gyvenimo atskirai nuo tėvų patirties (t. y. su tėvais gyveno mažiausiai dvidešimtmečių). Antai 1960–1964 gimimo metų kohortoje buvo 46,9 % dvidešimtmečių vyrų ir 34,4 % to paties amžiaus moterų, gyvenusių su tėvais, o 1975–1979 gimimo metų kohortoje jų dalis buvo didesnė – su tėvais gyveno 57,6 % dvidešimtmečių vyrų ir 42,6 % to paties amžiaus moterų. Palyginus visas gimimo kohortas aiškėja, kad anksčiausiai iš tėvų namų išėjo apie 1960 m. gimusi moteris.

Identifikuoti ilgiausiai tėvų namuose pasilikusiuosius leidžia trisdešimtmečių, neturėjusių gyvenimo atskirai nuo tėvų patirties, dalis gimimo kohortoje (6.1 lent.). Palyginus, kokia dalis respondentų iki 30 metų dar nebuvo turėjusi gyvenimo atskirai nuo tėvų patirties, matyti, kad gausumu išsiskiria gimusieji iki 1939 m. Pavyzdžiui, 27,7 % vyrų ir 30 % moterų, gimusių 1930–1934 metais, būdami tokio amžiaus dar neturėjo gyvenimo atskirai nuo tėvų patirties, o 1955–1959 gimimo metų kohortoje tokių buvo 15,9 % vyrų ir 14,9 % moterų. Turimi duomenys leidžia daryti prielaidą, kad jauniausiose kohortose matomos tendencijos vėl ilgiau likti tėvų namuose. Pavyzdžiui, po 1985 m. gimę vyrai labai lėtai išeina iš tėvų namų.

6.2 lentelė. Tarpkvartiliniai išėjimo iš tėvų namų amžiaus skirtumai gimimo kohortose pagal lytis

	Vyrai	Moterys
Iki 1929	13,8	26,7
1930–1934	14,2	17,7
1935–1939	10,9	10,1
1940–1944	7,4	8,9
1945–1949	9,5	7,6
1950–1954	8,3	7,4
1955–1959	6,9	6,2
1960–1964	7,1	5,3
1965–1969	7,8	6,9
1970–1974	9,2	7,2
1975–1979	7,2	5,7

Išėjimo iš tėvų namų proceso trukmė laike (6.2 lent.) atskleidžia, kad šis procesas turėjo tendenciją trumpėti nuo XX a. 5 dešimtmečio pabaigos, t. y. po Antrojo pasaulinio karo, kai namus pradėjo palikti vyriausioji kohorta, iki XX a. 9 dešimtmečio, kai namus paliko jauniausia kohorta, kurioje jau galima identifikuoti 75 % visų, palikusių tėvų namus, jaunuolių. Antai tarp gimusiųjų iki 1929 m. 50 % vyrų tėvų namus paliko per 13,8, o tiek pat moterų – per 26,7 metus, o gimusieji 1960–1964 m.

tai padarė kur kas greičiau: 50 % vyrų tėvų namus paliko per 7,1, o tiek pat moterų – per 5,3 metus. Taigi antroje XX a. pusėje Lietuvoje išėjimo iš tėvų namų tempai pasižymėjo intensyvia dinamika – per trisdešimtmetį procesas tarp vyrų sutrumpėjo beveik perpus, tarp moterų – net penkis kartus. Vėliau šis procesas vėl pradėjo ilgėti.

Išėjimo iš tėvų namų proceso dinamiką nuo XX a. vidurio iki XX–XIX a. sandūros galima apibūdinti U tipo kreive: medianinis amžius šio įvykio metu laipsniškai mažėjo, o vėliau vėl didėjo. Šis procesas, iš pradžių buvęs ištęstas, laipsniškai trumpėjo, tačiau panašu, kad jauniausiose kohortose jis vėl užtruks. Pirmiau minėtą išėjimo iš tėvų namų tipologiją galima būtų patikslinti taip: gimusiems iki 1939 m. respondentams būdingas vėlyvas ir užsitęsęs išėjimas iš namų, gimusiems nuo 1940 iki 1964 m. – ankstyvas ir greitas, o gimusieji nuo 1965 metų linkę jį atidėti.

6.4. Atsiskyrimą nuo tėvų lemiantys struktūriniai veiksniai

Atsižvelgiant į pirmiau aprašytą bendrą išėjimo iš tėvų namų proceso dinamikos kryptį, matyti, kad *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys atskleidžia ir reikšmingų tarpinių šio proceso svyravimų (6.1 ir 6.2 pav., 6.2 lent.). Pavyzdžiui, į nuoseklų vyrų išėjimo iš tėvų namų proceso trukmės trumpėjimą, būdingą vyriausioms kohortoms, įsiterpia 1945–1949 m. gimimo kohorta, staiga pailginusi šį laiką. Lygiai taip pat šio proceso trukmės ilgėjimą, prasidėjusį 1965–1969 m. gimimo kohortoje, sustabdo gimusieji 1975–1979 metais. Galima teigti, kad šie svyravimai diferencijuoti pagal lytį. 6.3 pav. stebint vyrų ir moterų išėjimo iš tėvų namų medianinio amžiaus dinamiką skirtingose gimimo kohortose, matyti, kad tarp gimusiųjų iki 1944 m. moterys vėliau išeina iš tėvų namų, o 1945–1979 m. gimimo kohortų moterys išeina ankščiau nei vyrai. Pačiose jauniausiose gimimo kohortose tarp gimusiųjų 1980 m. ir vėliau abiejų lyčių išėjimo medianinis amžius susilygina. Siekiant paaiškinti tiek šiuos svyravimus, tiek bendrą išėjimo iš tė-

6.3 pav. Išėjimo iš tėvų namų medianinis amžius pagal lytis gimimo kohortose

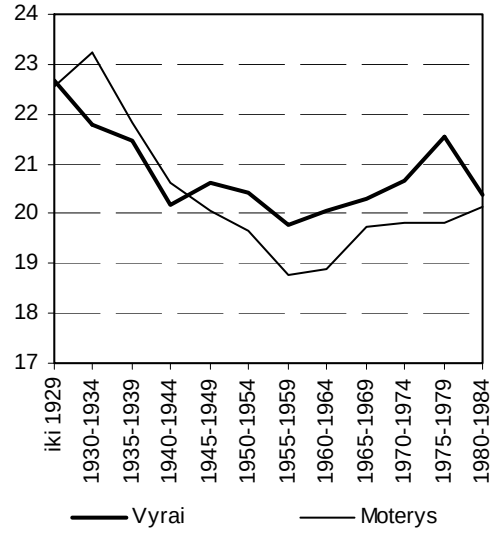

vų namų proceso dinamikos kryptį istorijos eigoje, svarbu aptarti juos lemiančius struktūrinius ir kultūrinius veiksnius. Pirmiausia aptariami struktūriniai veiksniai, o prie kultūrinių veiksnių analizės pereinama vėliau.

Pagrindiniais išėjimą iš tėvų namų lemiančiais struktūriniais veiksniais laikomi partnerystės formavimas ir finansinės nepriklausomybės įgijimas, sietinas su darbinės veiklos pradžia (Baanders, 1998: 215). Edukacinė karjera taip pat yra svarbus atsiskyrimą nuo tėvų šeimos lemiantis struktūrinis veiksnys, tačiau jo įtaką savo ruožtu lemia šeimos gyvenamoji vieta, t. y. jos nuotolis nuo potencialių profesinio švietimo ar aukštojo mokslo centrų. Šiame skyriuje detaliau aptariamos išėjimo iš tėvų namų sąsajos su pirmosios partnerystės formavimu, pirmąja santuoka ir tėvystės/ motinystės pradžia.

Šių įvykių medianinis amžius rodo, kad Lietuvoje išėjimas iš tėvų namų paprastai yra pirmas įvykis perėjimo į socialinę brandą tvarkaraštyje.

Šią tendenciją patvirtina ir detaliau panagrinėti leidžia socialinės brandos įvykių sekų bei jų sinchroniškumo gyvenimo eigoje duomenys (6.3 ir 6.4 lent.). Siekta nustatyti, ar sutampa pirmosios partnerystės ir pirmosios santuokos pradžios laikas su atsiskyrimo nuo tėvų šeimos laiku, taip pat kaip šie laiko momentai išsidėsto vienas kito atžvilgiu socialiniame gyvenimo eigos tvarkaraštyje.

Duomenys rodo (6.3 ir 6.4 lent.), kad visose kohortose dominuoja tokia socialinės brandos įvykių seka, kai dauguma suaugusių vaikų iš tėvų namų išeidavo anksčiau nei pradėdavo gyventi su partneriu ar susituokdavo, taigi tėvų namus palikdavo ne tam, kad pradėtų partnerystę, o dėl kitų priežasčių. Prieš metus iki partnerystės tėvų namus paliko 69,7 % vyrų ir 52,7 % moterų, o iki santuokos – 67,7 % vyrų, 57,9 % moterų. Taigi namų ūkio formavimas aplenkia šeimos formavimą.

Kita vertus, nemažai porų formuoti pirmąją partnerystę pradėdavo tėvų namuose, o atsiskyrimas nuo tėvų šeimos dažniau sutapdavo su santuoka nei su partneryste. Tėvų namuose formuoti partnerystę pradėjo 16,1 % vyrų ir 20,3 % moterų. Pirma susituokė, o vėliau tėvų namus paliko 10,3 % vyrų ir 13,1 % moterų. 15,3 % vyrų ir 25 % moterų gyvenimo su partneriu ar sutuoktiniu pradžia sutapo su išėjimu iš tėvų namų, tuo tarpu susituokė ir tuo pačiu metu nuo tėvų atsiskyrė 25,7 % vyrų ir 38 % moterų. Taigi santuoka, kaip išėjimo iš tėvų namų priežastis, buvo dažnesnė tarp moterų nei tarp vyrų, o vyrai dažniau pradėdavo pirmąją partnerystę ateidami gyventi į partnerės ar sutuoktinės tėvų namus, o ne atvirkščiai, išskyrus 1975–1979 m. gimimo kohortą, kurioje jauni sutuoktiniai dažniau gyvendavo patrilokalinėse šeimose (6.4 lent.).

6.3 lentelė. Socialinės brandos įvykių (išėjimo iš tėvų namų ir pirmosios partnerystės) seka gimimo kohortose pagal lytis (procentais)

	Vyrai			Moterys		
	Socialinės brandos įvykių sekos					
	Išėjo iš tėvų namų prieš pirmąją partnerystę	Išėjo iš tėvų namų ir tuo pačiu metu pradėjo pirmąją partnerystę	Pradėjo pirmąją partnerystę, o vėliau išėjo iš tėvų namų	Išėjo iš tėvų namų prieš pirmąją partnerystę	Išėjo iš tėvų namų ir tuo pačiu metu pradėjo pirmąją partnerystę	Pradėjo pirmąją partnerystę, o vėliau išėjo iš tėvų namų
1930–1934	65,7	20,0	14,3	41,7	35,0	23,3
1935–1939	72,1	11,6	16,3	43,3	33,9	22,8
1940–1944	78,0	9,8	12,2	56,2	20,4	23,4
1945–1949	70,0	17,5	12,5	60,8	21,5	17,7
1950–1954	68,6	11,4	20,0	64,6	22,9	12,5
1955–1959	74,4	12,8	12,8	67,9	15,1	17,0
1960–1964	66,7	20,8	12,5	58,0	27,0	15,0
1965–1969	81,6	5,3	13,2	60,7	21,4	17,9
1970–1974	62,5	25,0	12,5	56,3	17,5	26,3
1975–1979	50,0	16,7	33,3	46,3	26,8	26,8

6.4 lentelė. Socialinės brandos įvykių (išėjimo iš tėvų namų ir pirmosios santuokos) seka gimimo kohortose pagal lytis (procentais)

	Vyrai			Moterys		
	Socialinės brandos įvykių sekos					
	Išėjo iš tėvų namų prieš santuoką	Išėjo iš tėvų namų ir tuo pačiu metu susituokė	Susituokė, o vėliau išėjo iš tėvų namų	Išėjo iš tėvų namų prieš santuoką	Išėjo iš tėvų namų ir tuo pačiu metu susituokė	Susituokė, o vėliau išėjo iš tėvų namų
1930–1934	64,7	23,5	11,8	36,4	49,2	14,4
1935–1939	70,0	15,0	15,0	40,2	44,4	15,4
1940–1944	73,7	15,8	10,5	46,5	37,2	16,3
1945–1949	55,6	33,3	11,1	53,1	36,2	10,8
1950–1954	53,6	32,1	14,3	54,4	35,6	10,0
1955–1959	65,8	26,3	7,9	60,8	28,4	10,8
1960–1964	58,3	33,3	8,3	56,0	32,0	12,0
1965–1969	82,9	11,4	5,7	55,1	30,4	14,5
1970–1974	66,7	29,2	4,2	57,4	27,9	14,7
1975–1979	22,2	55,6	22,2	41,7	50,0	8,3

Palyginus vyrų ir moterų perėjimo į socialinę brandą įvykių medianinį amžių (6.4 ir 6.5 pav.) matyti, kad moterų, priešingai nei vyrų, pirmasis išėjimas iš tėvų namų yra tarsi nesusijęs su kitais demografiniais įvykiais; tą patį galima pasakyti tik apie jauniausias vyrų kohortas. Taigi matyti ne vien tarpkohortiniai socialinės brandos įvykių tvarkaraščio skirtumai, bet ir intrakohortiniai, kuriuos diferencijuoja lytis. Kuo skiriasi moterų ir vyrų perėjimo į socialinę brandą modeliai, bandoma atsakyti toliau atskirai panagrinėjus moterų ir vyrų perėjimo į socialinę brandą trajektorijas skirtingose gimimo kohortose.

6.5. Moterų perėjimo į socialinę brandą trajektorijos skirtingose gimimo kohortose

Nagrinėjant moterų išėjimą iš tėvų namų ir jo sąryšį su kitais socialinės brandos įvykiais, galima būtų išskirti tris tipus, sietinus su pirmiau minėta išėjimo iš tėvų namų proceso periodizacija. 6.4 pav. rodo, kad vyriausių ir jauniausių gimimo kohortų moterų perėjimo į socialinę brandą tvarkaraščiai tam tikra prasme buvo panašūs. Iki 1939 ir nuo 1965 m. gimusių moterų išėjimo iš tėvų namų, pirmosios partnerystės, santuokos ir pirmojo vaiko gimdymo medianinis amžius išsidėstęs trumpais intervalais – matoma šių įvykių koncentracija trumpame laiko intervale. Šį panašumą leistų patvirtinti ir įvykių sinchronizacijos duomenys. 6.3 ir 6.4 lentelėje gana aiškiai matyti, kad santuoka, kaip išėjimo iš tėvų namų priežastis, labiau būdinga vyriausių ir jauniausių kohortų moterims. Pavyzdžiui, išėjo iš tėvų namų ir tuo pačiu metu susituokė 50 % 1975–1979 m. gimusių ir 49,2 % – 1939 m. gimusių moterų. Tarp 1955–1959 m. gimimo kohortos moterų taip pasielgė tik 28,4 %. Vyriausios ir jauniausios moterys taip pat dažniau nei vidurinės kartos – 1940–1964 m. gimimo moterys – pradėdavo pirmąją partnerystę gyvendamos tėvų namuose (6.3 ir 6.4 lent.). Tačiau tarp vyriausių ir jauniausių gimimo kohortų matyti ir skirtumų. Vyriausios moterys tėvų namuose paprastai pradėdavo gyventi su sutuoktiniu, o jauniausios neretai pradėdavo neregistruotą partnerystę. Iš visų moterų, pradėjusių pirmąją partnerystę tėvų namuose, 10,8 % ją pradėjo kohabitacija. 64,3 % šių moterų yra jauniausių kohortų, gimusių nuo 1965 m., atstovės. Kaip matyti 6.4 pav., jauniausių moterų gimimo kohortose pirmoji partnerystė yra ankstesnis įvykis socialinės brandos kalendoriuje nei santuoka, o vyriausiųjų kohortose šie du įvykiai vyko tuo pačiu metu, t. y. buvo tas pats įvykis. Skirtumus tarp iki 1939 ir nuo 1965 m. gimusių moterų rodo ir panašios brandos įvykių medianinio amžiaus pokyčių tendencijos. Jei vyriausiose gimimo kohortose visų įvykių amžius laipsniš-

kai mažėja (6.4 pav.), tai jauniausiose kohortose matyti tam tikras bipoliariškumas. 6.6 pav. matyti, kad, palyginti su vyresnėmis, 1965–1969 m. gimimo kohortai pradėjus lėčiau išeiti iš tėvų namų, tokie tempai išliko ir jaunesnėse kohortose, kol galiausiai jauniausioje gimimo kohortoje ypač sulėtėjo. Partnerystės formavimo, santuokos sudarymo ir pirmojo vaiko gimdymo tempai tarp 1965–1975 m. gimusių moterų greitėjo ir tik 1980–1984 m. gimimo kohortoje sulėtėjo, ypač santuokų ir pirmojo vaiko gimdymo, tačiau kohabitacijos lygis išliko santykinai aukštas.

Įdomus vidurinių, 1940–1964 m., gimimo kohortų socialinės brandos įvykių tvarkaraštis. Nuo vyresniųjų ir jaunesniųjų kohortų jis skiriasi tuo, kad nebėra tokios glaudžios sąsajos tarp pirmosios partnerystės, santuokos, pirmojo vaiko gimdymo ir išėjimo iš tėvų namų datų. 6.4 pav. matyti, kad, visų kitų įvykių medianiniam amžiui moterų gimimo kohortose išliekant gana stabiliam su nežymia jaunėjimo tendencija, išėjimo iš tėvų namų medianinis amžius staigiai sumažėjo. Ypač tai pasakytina apie 1950–1964 m. gimimo kohortų moteris, kurių pirmoji santuoka ir partnerystė nuo iš-

6.4 pav. Moterų socialinės brandos žymenys pagal gimimo kohortas (medianinis amžius)

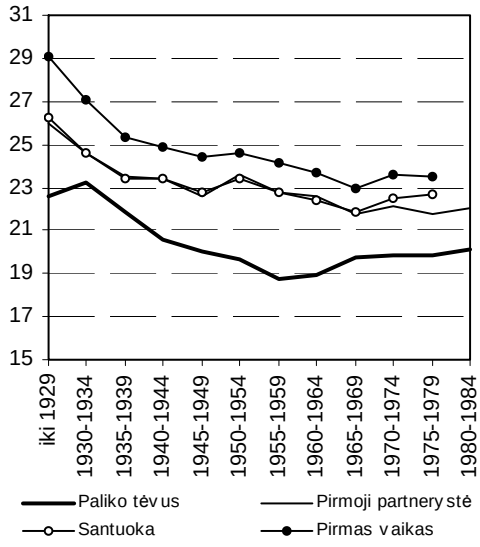

6.5 pav. Vyrų socialinės brandos žymenys pagal gimimo kohortas (medianinis amžius)

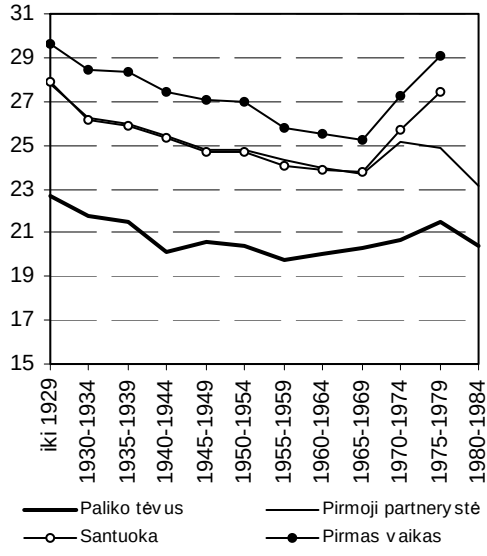

6.6 pav. Moterų, sulaukusių 20 metų, socialinės brandos įvykių aprėptis pagal gimimo kohortas procentais

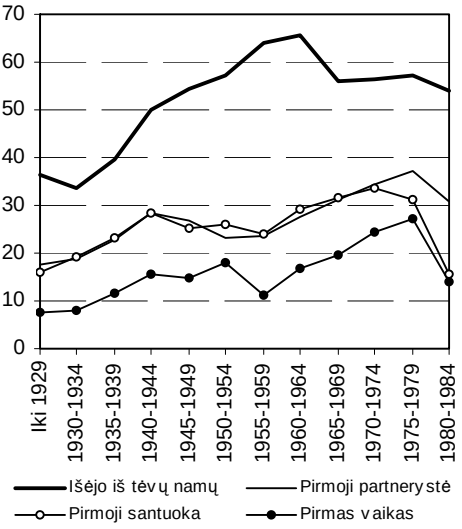

ėjimo iš tėvų namų buvo nutolusi 4 metais, o tarp vyriausiųjų ir jauniausiųjų kohortų moterų šis atstumas siekė vidutiniškai 2 metus. Tokias tendencijas atspindi ir socialinės brandos įvykių sekų duomenys (6.3 ir 6.4 lent.). Matyti, kad 1940–1964 m. gimimo kohortų moterys dažniau nei vyresnės ar jaunesnės išėjo iš tėvų namų prieš pirmąją partnerystę ar santuoką, taigi ne šie, o kiti įvykiai (edukacinė ir (arba) darbinė karjera) buvo daugelio tų moterų išėjimo iš tėvų namų priežastis.

Apibendrinant galima pasakyti, kad 1929–1939 m. gimusios moterys demonstravo „tradicinį“ išėjimo iš tėvų namų modelį – iš tėvų namų išeidavo gana vėlai. Viena pagrindinių išėjimo priežasčių – santuoka ir partnerystė kaip vienas ir tas pats įvykis. Nemažai šių moterų pradėjo kurti savo šeimą tėvų namuose. Taigi iš esmės jos iš vienos šeimos namų ūkio iš karto pereidavo į kitos šeimos namų ūkį arba atsiskirdavo iš dviejų šeimų namų ūkio ir formuodavo atskirą.

Nesant tikslesnių duomenų, galima tik daryti prielaidą, kad edukacinė karjera šių kohortų moterų išėjimo iš tėvų namų smarkiai neveikė. Jų mokyklos baigimo metu, XX a. penkto–šešto dešimtmečio pabaigoje, profesinio mokymo bei aukštojo išsilavinimo institucijų tinklas tik pradėjo plėstis ir besimokančiųjų, tarp jų ir merginų, skaičius jose buvo gana nedidelis[5]. Todėl galima daryti prielaidą, kad didžioji dalis merginų iš tėvų namų išėjo ne dėl to, kad vyktų mokytis į kitą vietovę. Jų išvykimas iš tėvų namų labiau sietinas su darbo migracija iš kaimo į miestą ir, kaip minėta, – santuoka.

[5] 1945/46 mokslo metų pradžioje aukštųjų mokyklų studentų buvo 5,7 tūkst., tarp jų merginų – 3,2 tūkst., specialiųjų vidurinių mokyklų (technikumų) mokinių skaičius buvo 8,4 tūkst., tarp jų merginų – 4,2 tūkst. 1950/51 mokslo metų pradžioje aukštųjų mokyklų studentų buvo 11,4 tūkst., tarp jų merginų – 6,0 tūkst., specialiųjų vidurinių mokyklų (technikumų) mokinių skaičius buvo 11,5 tūkst., tarp jų merginų – 6,2 tūkst. 1955/56 mokslo metų pradžioje aukštųjų mokyklų studentų buvo 22,7 tūkst., tarp jų merginų – 12,0 tūkst., specialiųjų vidurinių mokyklų (technikumų) mokinių skaičius buvo 22,3 tūkst., tarp jų merginų – 12,7 tūkst. (Tarybų Lietuvai 25 metai. Vilnius: Statistika. P. 187).

1940–1964 m. gimusios moterys iš tėvų namų XX a. šeštame–septintame dešimtmetyje išeiti pradėjo gana anksti. Jas skubindavo daugiausia aktyvi ir ankstyva edukacinė ir darbinė karjera[6], ir laikotarpį tarp išėjimo ir partnerystės ar santuokos datos užpildydavo studijoms skirtas laikas. Šios švietimo įstaigos koncentravosi didesniuose miestuose, todėl išeiti iš tėvų namų versdavo didžiąją jaunų moterų, daugiausia gyvenusių kaime, populiacijos dalį[7]. Galima daryti prielaidą, kad, atsiskyrusios nuo tėvų šeimos, šios moterys iki santuokos gyvendavo nešeiminiuose, dažniausiai kelių asmenų namų ūkiuose (t. y. bendrabučiuose ar nuomojamuose kambariuose) arba kitokių šeimų namų ūkiuose (t. y. pas gimines).

1965 m. ir vėliau gimusių moterų delsimas išeiti iš tėvų namų gali būti nulemtas kelių struktūrinių veiksnių. Pirma, kohortoje, gimusioje apie XX a. septinto dešimtmečio vidurį, palyginti su vyresne, tarp moterų kiek sumažėjo aukštąjį išsimokslinimą turinčiųjų dalis. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, tarp 1957–1961 m. gimusių moterų 1000-iui tokio amžiaus moterų teko 235 aukštąjį išsimokslinimą turinčios moterys, 1962–1966 m. – 230, o 1967–1971 – 208 (Gečienė, 2006: 31). Taigi po truputį sumažėjo merginų, vykstančių studijuoti į aukštąsias mokyklas, kurios lokalizavosi didžiuosiuose miestuose ir buvo toli nuo didelės dalies merginų gyvenamosios vietos. Taip jos vis vėliau atsiskirdavo nuo tėvų šeimos.

Antra, dalies jauniausių gimimo kohortų moterų edukacinė karjera labai sutrumpėjo ar pertrūko, t. y. apsiribojo viduriniu išsilavinimu dėl laikinų veiksnių, kaip antai namų šeimininkės statuso reabilitacijos[8] ir išaugusio moterų nedarbo lygio (Stankūnienė, 1999: 56). Dėl to nemaža dalis jaunų, savarankišką gyvenimą bepradedančių moterų savitai struktūravo savo gyvenimo kelią. Nemažai jų metė mokslą ir savanoriškai ar nesavanoriškai pasitraukė iš darbo rinkos, kūrė šeimas ir planavo atsidėti vien šeimos gyvenimui. Ypač tai būdinga 1970–1975 m. gimimo kohortos moterims[9]. Ši laikina tendencija matyti 6.3 ir 6.4 lentelėje iš jauniausiose gimimo kohorto-

[6] 1950–1955 ir 1960–1965 m. gimimo kohortų dvidešimtmečių moterų, pasiekusių savo aukščiausią išsimokslinimą, buvo 59,1–60 %, o užimtumo lygis – 60–61 % (Stankūnienė, 1999: 56, 102).

[7] 1960/61 mokslo metų pradžioje aukštųjų mokyklų studentų buvo 26,7 tūkst., tarp jų merginų – 12,9 tūkst., specialiųjų vidurinių mokyklų (technikumų) mokinių skaičius buvo 32,3 tūkst., tarp jų merginų – 15,7 tūkst. 1964/65 mokslo metų pradžioje aukštųjų mokyklų studentų buvo 42,8 tūkst., tarp jų merginų – 23,3 tūkst., specialiųjų vidurinių mokyklų (technikumų) mokinių skaičius buvo 54,3 tūkst., tarp jų merginų – 30,8 tūkst. (Tarybų Lietuvai 25 metai. Vilnius: Statistika. P. 187).

[8] XX a. 10 deš. šios problemos artikuliavimas visuomenėje Lietuvoje pažadino savitas retrogradines nuotaikas. Buvo siekiama realiai patirti visą sovietinės okupacijos laikotarpį nostalgiją kėlusį ,,ramų ir idilišką namų šeimininkės“ gyvenimą, kuriam netrukdytų nuolatiniai įsipareigojimai valdžiai, valstybei ir penkmečio planams.

[9] 1994–1995 m. tyrimo duomenis, 1970–1975 m. gimimo kohortoje 86,7 % 20–24 metų amžiaus merginų sulaukusios 19 metų jau buvo pasiekusios aukščiausią savo išsimokslinimą (Stankūnienė, 1999: 102), t. y. tyrimo metu būdamos vyresnės jos netęsė savo mokslų. Be abejo, gali būti, kad vėliau jos savo edukacinę karjerą tęsė. 1960–1965 m. gimimo kohortoje buvo tik 58,3 % moterų, pasiekusių savo aukščiausią išsimokslinimą 19 metų (Stankūnienė, 1999: 102).

se padidėjusio skaičiaus moterų, tėvų namus palikusių dėl partnerystės formavimo ar santuokos sudarymo. Tačiau nuo 1980 m. gimusių moterų kohorta aiškiai atideda ne tik išėjimą iš tėvų namų, bet ir santuokos formavimą, tačiau neatsisako pradėti partnerystės (6.6 pav.), neretai ir tėvų namuose. Tyrimo duomenimis, 5,4 % 18–29 metų merginų (1977–1988 m. gimimo kohorta) kohabitavo, o 15,5 % gyveno vieno asmens namų ūkyje.

Reikėtų paminėti, kad visų kartų moterų atsiskyrimo nuo tėvų šeimos laiką, taip pat šio ir kitų socialinės brandos įvykių seką bei sinchroniškumą veikė gyvenamojo būsto situacija XX a. penktame–dešimtame dešimtmetyje. Butų nuolatos truko. Po karo būstų statyba įsibėgėjo vangiai. Vyriausių kohortų moterys savo santuokinį gyvenimą neretai pradėdavo tėvų namuose. Vidurinės moterų kartos santuokos ir partnerystės nutolimą laike nuo išėjimo iš tėvų namų datos taip pat iš dalies galėtų paaiškinti ir gyvenamojo būsto stoka sovietiniu laikotarpiu. Galiausiai jauniausių kohortų moterų išėjimą iš tėvų namų taip pat greta kitų veiksnių stabdė nuo sovietmečio likęs butų deficitas ir aukštos būsto kainos jau nepriklausomoje Lietuvoje.

6.6. Vyrų perėjimo į socialinę brandą trajektorijos skirtingose gimimo kohortose

Nagrinėjant vyrų perėjimo į socialinę brandą trajektorijas, reikėtų konstatuoti, kad jos pasižymėjo kiek kitokia dinamika nei moterų. 7,9 paveikslėlyje iš pirmo žvilgsnio galima pastebėti dvi tendencijas. Pirmoji, sietina su gimusiais iki 1959 m., demonstruoja nuoseklų perėjimo į socialinę brandą įvykių ankstėjimą gyvenimo eigos tvarkaraštyje. Antroji, būdinga gimusiems po 1960 m., iliustruoja perėjimo modelio transformacijos laikotarpį, pasižymintį nenuoseklia socialinės brandos įvykių atidėjimo tendencija. Pirmiausia matyti, kad išėjimo iš tėvų namų, pirmosios partnerystės, santuokos ir pirmojo vaiko gimimo medianinis amžius beveik nuosekliai mažėjo iki pat 1955–1959 m. gimimo kohortos. Taip pat visų iki 1955–1959 m. gimimo kohortų vyrų medianinis socialinės brandos įvykių amžius vienas kito atžvilgiu yra išsidėstęs beveik tuo pačiu laiko intervalu. Visi šių kohortų vyrai iš tėvų namų dažniausiai išeidavo prieš partnerystės ar santuokos pradžią. Išimtis iš šios tendencijos – 1945–1949 m. gimimo kohorta, kurios vyrai, mažėjant kitų socialinės brandos įvykių medianiniam amžiui, iš tėvų namų išėjo kiek vėliau ir lėčiau nei jaunesnės ir vyresnės kohortos vyrai. Kad šio įvykio aprėptis minėtoje vyrų kohortoje aiškiai mažesnė nei gretimose gimimo kohortose, rodo 6.1 lentelė. Pastebėtina, kad šioje kohortoje vyrai pradėjo dažniau tėvų na-

mus palikti dėl santuokos nei vyresnėse gimimo kohortose, ir tokia tendencija truko iki 1960–1964 m. gimimo kohortos (6.4 lent.).

Antrasis perėjimo į socialinę brandą tipas – nenuoseklusis modelis – būdingas nuo 1960 m. gimusių vyrų kohortoms. Jis iliustruoja senų ir naujų elgsenos modelių integraciją. Štai 1960–1969 m. vyrų gimimo kohortos demonstruoja perėjimą prie naujojo socialinės brandos tvarkaraščio – išėjimo iš tėvų namų medianinis amžius ima nuosekliai didėti, tačiau partnerystės, santuokos ir pirmojo vaiko gimimo medianinis amžius ir toliau mažėja (6.5 pav.). 1970–1974 m. gimimo kohortoje jau aiškiai pasireiškia vėlesnis perėjimas į socialinę brandą – visų įvykių medianinis amžius didėja, tačiau matoma ir nauja tendencija – pirmoji vyrų partnerystė pradedama formuoti anksčiau nei santuoka. Ši tendencija dar labiau išryškėja jaunesnėje gimimo kohortoje ir net pasireiškia partnerystės medianinio amžiaus mažėjimas, priešingas bendram visų kitų brandos įvykių medianinio amžiaus didėjimui. 1975–1979 m. gimimo kohorta ypatinga tuo, kad, palyginti su vyresnėmis, daug jos vyrų (33,3 %) pradėjo pirmąją partnerystę tėvų namuose ir daugiau nei pusės (55,6 %) išėjimo iš tėvų namų priežastis – santuoka (6.3 ir 6.4 lent.). Galiausiai jauniausiose, nuo 1980 m. gimimo, vyrų gimimo kohortose vėl nebematyti nuoseklios socialinės brandos įvykių medianinio amžiaus tendencijos (6.1 ir 6.5 pav.).

XX a. dešimto dešimtmečio politiniai ekonominiai pokyčiai sukūrė visą seką veiksnių, turėjusių įtakos 1960–1985 m. gimimo kohortų vyrų perėjimui į socialinę brandą. Dalis vyrų vėliau iš tėvų namų galbūt išėjo dėl atsiradusios galimybės išvengti tarnybos sovietinėje kariuomenėje. Čia minėtina 1970–1975 m. gimimo kohorta (Stankūnienė, 1999: 56). Vienas iš vengimo būdų – santuoka ir vaikų gimimas (Stankūnienė, 2006: 110). 6.7 paveikslėlyje matyti, kad santuokystės ir pirmojo vaiko gimimo lygis šioje gimimo kohor-

6.7 pav. Vyrų, sulaukusių 20 metų, socialinės brandos įvykių aprėptis pagal gimimo kohortas procentais

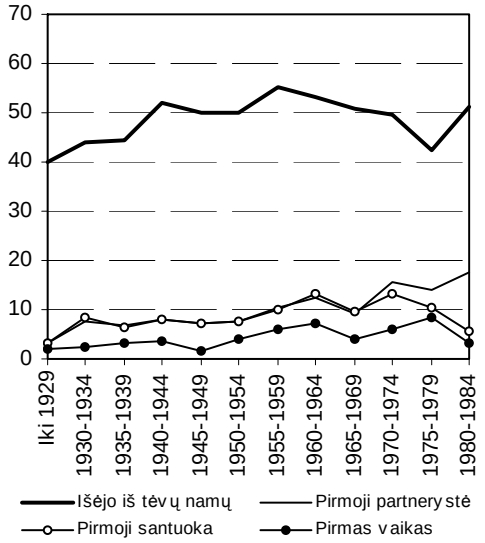

toje šoktelėjo. Tai patvirtina ir socialinės brandos įvykių sinchronizacijos duomenys (6.3 ir 6.4 lent.). Kita vertus, matyti, kad su santuoka atsiskyrimą nuo tėvų šeimos dažniau ima sieti ne tik 1970–1974 m., bet ypač 1975–1979 m. gimimo kohortos vyrai. Tokias sąsajas galima būtų aiškinti ne vien būdu vengti karinės tarnybos sovietinėje armijoje, kuri jaunesnės kohortos vyrams jau nebuvo aktuali, bet ir ankstėjančiu seksualiniu debiutu[10]. Matyt, todėl 1975–1979 m. gimimo vyrų kohortoje labai dažna išėjimo iš tėvų namų priežastis – santuoka (6.4 lent.), kuri tuo metu, kol dar nebuvo socialiai normalizuota visuomenėje jau pradėjusi smarkiai plisti neregistruota partnerystė, buvo būdas pirmojo vaiko gimimą paversti santuokiniu įvykiu.

Jauniausiųjų kohortų vyrai pradėjo aktyviau ir anksčiau nei vyresnieji užsiimti darbine veikla. Tai skatino ne vien ekonominė krizė ir atsivėrusios kitokios darbinės veiklos perspektyvos laisvoje darbo rinkoje, bet ir minėtos galimybės išvengti karinės tarnybos (Stankūnienė, 1999: 56). Neturint konkretesnių duomenų galima daryti prielaidą, kad naujos darbinės karjeros galimybės paskubino 1980–1984 m. gimimo kohortos vyrų išėjimą iš tėvų namų. Svarbu pažymėti ir tai, kad pradedant 1970–1974 m. gimimo kohorta vyrų perėjimas į socialinę brandą pasižymi savotiška difuzine struktūra – įvykiai išsidėsto vis ilgesniame laiko intervale, o medianinis įvykių amžius panašėja į vyriausiųjų kohortų. Išimtimi tampa tik partnerystės formavimo pradžia, kuri jauniausiose kohortose tampa gana ankstyva ir atsiskiria nuo santuokos (6.5 pav.).

Apibendrinant galima teigti, kad visų kohortų vyrų išėjimą iš tėvų namų tiesiogiai veikė karinės tarnybos tvarka bei darbinė karjera, taip pat, kaip ir moterų, sudėtinga apsirūpinimu gyvenamuoju būstu situacija. Santuoka ir (arba) partnerystė paprastai nebūdavo dominuojančios skirtingų gimimo kohortų vyrų atsiskyrimo nuo tėvų šeimos priežastys, nors jauniausiose gimimo kohortose šios priežastys pasitaikė dažniau. Vyriausių kohortų vyrai, gimę iki 1944 m., iš tėvų namų išeidavo gana vėlai, ir išėjimo priežastys dažniau būdavo ne santuoka ar partnerystė, o kitos – darbinės karjeros pradžia, edukacinė karjera ar karinė tarnyba.

Vidurinių 1945–1964 m. gimimo kohortų vyrai pereidavo į socialinę brandą anksčiau nei vyresnių kohortų vyrai. Jų atsiskyrimo nuo tėvų šeimos priežastimi greta kitų vis dažniau tapdavo ir santuoka. Išėjimas iš tėvų namų ir santuoka tapdavo sinchroniškais įvykiais dažniau nei tarp vyresniųjų kohortų vyrų (6.4 lent.). Pirmiau minėtas 1945–1949 m. gimi-

[10] Pavyzdžiui, 1970–1975 m. gimimo kohortos vyrų medianinis amžius pirmųjų lytinių santykių metu nukrito iki 18,6 metų, palyginti su 1965–1970 m. kohortoje buvusiu 19 metų amžiumi (Stankūnienė, 1999: 92).

mo kohortos vyrų vėlesnis ir lėtesnis išėjimas iš tėvų namų gali būti siejamas ne vien su santuoka, bet ir laikinais aplinkos veiksniais – karinės prievolės taisyklių kitimu, profesinio mokymo, aukštojo mokslo sistemos kaita. Tačiau šiuos veiksnius neturint tikslesnių duomenų įvardyti galima tik kaip prielaidą.

Jauniausios kohortos vyrai, gimę nuo 1960 m., iš tėvų namų pradėjo išeiti vis vėliau, tačiau kiti socialinės brandos įvykiai šios dinamikos sinchroniškai neatkartoja ir jų seka gyvenimo eigoje tampa nebe tokia nuosekli, kaip buvo vyresnėse kohortose – vienodą elgsenos pereinant į socialinę brandą modelį, būdingą vyresnių kohortų vyrams, pakeičia diferencijuotas. Tyrimo duomenimis, 4,5 % 18–29 m. vaikinų (1977–1988 m. gimimo kohorta) gyveno neregistruotoje partnerystėje, o 19,6 % – vieno asmens namų ūkyje.

6.7. Tarpkohortiniai lyčių perėjimo į socialinę brandą skirtumai

Lyginant ir apibendrinant vyrų ir moterų perėjimo į socialinę brandą trajektorijas galima pastebėti, kad sudėtinga brėžti vienodas ribas tarp kartų vyrams ir moterims pagal perėjimo į socialinę brandą elgsenos pokyčius. Perėjimą į socialinę brandą universaliai diferencijuoja lytis bei istorinis laikotarpis, atnešantis struktūrinių politinių, ekonominių ir socialinių pokyčių. Todėl apskritai moterų socialinės brandos įvykių patirtis labiau koncentruota trumpesniu laikotarpiu nei vyrų. Pavyzdžiui, jos iki 20 metų patiria daugiau socialinės brandos įvykių nei vyrai. Tačiau, be abejo, reikia pažymėti, kad mes detaliai analizuojame ne visus socialinės brandos įvykius, o tik išėjimą iš tėvų namų, pirmąją partnerystę, pirmąją santuoką ir pirmojo vaiko gimimą. Žvelgiant į šių įvykių kalendorių (6.4 ir 6.5 pav.) galima būtų padaryti išvadą, kad moterys tarsi greičiau socialiai subręsta nei vyrai. Kita vertus, matyti, kad ilgainiui tiek moterų, tiek vyrų gimimo kohortose pasitaikė greitesnio ir lėtesnio perėjimo į socialinę brandą modelių ir jie nesutapo istoriniu laikotarpiu. Todėl, laikantis vyriausios, vidurinės ir jauniausios kartos išskyrimo principo, galima būtų padaryti toliau pateikiamus apibendrinimus.

Vyriausiai kartai, gimusiai maždaug iki 1940 m., būdingas vėlyvo perėjimo į socialinę brandą modelis. Tiek šios kartos moterų, tiek vyrų išėjimas iš tėvų namų buvo vėlyvas ir išsitęsęs. Vyrai išeidavo iš tėvų namų anksčiau nei moterys, o šios likdavo tėvų namuose ilgiau nei vyrai (6.1 lent.). Peržvelgus šios kartos perėjimo į socialinę brandą kalendorių, galima matyti tradicinę lyčių diferenciaciją – vyrų socialinės brandos įvykiai buvo išdėstyti ilgu intervalu vienas nuo kito, o moterų trumpu (6.4 ir 6.5

pav.). Moterys iš tėvų namų išeidavo dažniausiai pasikeitus jų šeiminiam statusui – po santuokos, o vyrų išėjimas iš tėvų namų su šeimos formavimu taip glaudžiai susijęs nebuvo. Jie išeidavo pradėti profesinę karjerą, tęsti mokslų ar tarnauti kariuomenėje. Išėjimas į savarankišką gyvenimą 1940–1959 m. vyko radikalios ekonominės politikos transformacijos laikotarpiu, politinių ir ekonominių represijų aplinkoje. Tuo metu išėjimą iš tėvų namų pristabdė Antrasis pasaulinis karas, pokario rezistencija ir represavimo grėsmė, pokario ekonominė suirutė bei pasikeitusi socialinė politinė sistema.[11] Tačiau tiksliau komentuoti šias sąsajas būtų sudėtinga dėl duomenų stokos; galima tik pridurti, kad Vakarų mokslininkai išėjimo iš tėvų namų atidėjimą, ypač XX a. pirmoje pusėje ir viduryje, linkę sieti su visuomenėje kilusiomis ekonominėmis problemomis ir politinėmis permainomis – daugelis vaikų likdavo namuose padėti kaupti ekonominius išteklius (Mitchell, 2006: 328). Lietuvoje daugelio suaugusių vaikų atsiskyrimą nuo tėvų stabdė ir gyvenamojo būsto stoka.

Vidurinė karta, gimusi nuo XX a. penkto dešimtmečio pradžios iki septinto dešimtmečio pradžios (apie 1940–1960 m.), perėjo į socialinę brandą anksčiau. Perėjimo pradžia, t. y. išėjimas iš tėvų namų, prasidėdavo anksčiau nei tarp vyriausios kartos atstovų. Tačiau vyrų perėjimo į socialinę brandą trukmė išlieka tokia pati, kaip vyriausioje kartoje, tuo tarpu moterų perėjimas, palyginti su vyriausiąja karta, pradeda išsitęsti laike, o perėjimo pradžia tampa labai ankstyva. Moterys pradeda išeiti iš tėvų namų anksčiau nei vyrai. Ilgainiui moterų išėjimą greta santuokos ima lemti ir kiti veiksniai. Vyrų santuokos palaipsniui jaunėja ir kiek dažniau tampa išėjimo iš tėvų namų priežastimi nei vyresnėje kartoje.[12] Galima būtų teigti, kad tokį ankstyvą perėjimą į socialinę brandą lėmė spartūs industrializacijos ir urbanizacijos procesai, kuriuos savo ruožtu lydėjo intensyvi migracija iš kaimo į miestą (Stankūnienė, 1995: 68). Jaunimo migracija didele dalimi buvo susijusi su edukaciniais tikslais. Vaikai atsiskirdavo nuo tėvų šeimos pradėję profesines studijas ar studijas aukštojoje mokykloje. Intensyvios industrializacijos laikotarpiu švietimo sistema buvo orientuota į spartų ir trumpalaikį profesinį mokymą, kad galėtų patenkinti vis didėjantį darbo jėgos poreikį

[11] Pavyzdžiui, 1925 ir 1930 m. gimimo kartų moterų ir vyrų santuokinė elgsena nuo pat santuokinio amžiaus pradžios gerokai sulėtėjo dėl karo ir rezistencijos, ir nors vėliau ji suintensyvėjo, tačiau santuokystės lygis išliko žemesnis, ypač moterų (Stankūnienė, 2006: 108). Todėl šios moterys dažniau likdavo gyventi su tėvais.

[12] Ankstesnį moterų nei vyrų išėjimą iš tėvų namų galėjo lemti intensyvesnis kaimo merginų, kurios sudarė didžiąją šios kartos populiacijos dalį, išvykimas mokytis, o vaikinų vėlesnis išėjimas greičiausiai nulemtas tarnybos sovietinėje armijoje, į kurią pašaukdavo su nedaugeliu išlygų maždaug per pirmus metus po mokyklos baigimo, ypač nestudijuojančius aukštosiose. Santuoka ir vaiko gimimas kai kuriais atvejais galėjo būti būdas išvengti tarnybos. Nuodugnesniam pastarojo išėjimo iš tėvų namų aspekto tyrimui reikėtų daugiau duomenų.

šalies ūkyje.[13] Neturint pakankamai tyrimo duomenų apie respondentų profesinio mokymosi/studijų pradžią, trukmę ir pabaigą, sudėtinga vertinti šio veiksnio įtaką išėjimo iš tėvų namų laikui. Tačiau sąsajas tarp edukacinės, profesinės karjeros ir išvykimo iš tėvų namų analizuojant netiesiogiai – pagal duomenis apie respondento gyvenamąją vietą iki 15 metų, paaiškėjo, kad yra priklausomybė tarp asmens gyvenamosios vietos ir išėjimo iš tėvų namų laiko. *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys rodo, kad užaugę kaime jaunuoliai tėvų namus palikdavo vidutiniškai 2,3 metų anksčiau nei užaugę mieste, o tarp 1940–1964 m. gimusių kohortų atstovų dauguma – 78,1 % – buvo užaugę kaime. Taip pat paaiškėjo, kad asmenys, įgiję aukštąjį ar aukštesnįjį išsimokslinimą, išeidavo iš namų vėliau (atitinkamai 18,7 ir 18,6 metų) nei įgiję profesinį išsilavinimą po pagrindinės mokyklos (17,9 metų) ar įgiję profesiją drauge su pagrindiniu išsilavinimu arba net be jo (17,5 metų). Taigi profesinės karjeros pradžia lėmė ankstesnį atsiskyrimą nuo tėvų nei edukacinė karjera.

Jauniausioji karta, gimusi nuo XX a. septinto dešimtmečio pradžios (1960 m.), pereidama į socialinę brandą pasižymi nenuoseklia elgsena, ypač vyrai. Ir nors šiai kartai būdinga bendra perėjimo į socialinę brandą senėjimo tendencija, tačiau drauge demonstruojamos diferencijuotos perėjimo į socialinę brandą trajektorijos, atspindinčios intensyvius politinius, ekonominius ir socialinius XX a. pabaigos pokyčius Lietuvoje. Todėl sunku kalbėti apie vientisą šios kartos išėjimo iš tėvų namų modelį, nes jam būdinga ne tik tarpkohortinė, bet ir intrakohortinė diferenciacija. Matyti, kad jauniausios, skirtingai nei vidurinės kartos, moterys pereidamos į socialinę brandą tai pradeda daryti vėliau, o tarp brandos įvykių yra trumpesni intervalai. Šia prasme jauniausioji karta panašėja į vyriausiąją kartą (6.4 pav.). Vyrai iš pradžių (1960–1969 m. gimimo kohortos) demonstruoja patiės greičiausio perėjimo į socialinę brandą modelį tarp kitų vyrų kohortų, tačiau netrukus jį vėl keičia įprastas išsitęsusio perėjimo modelis (6.5 pav.). Pažymėtina ir tai, kad 1980–1984 m. gimimo kohortose beveik susilygina merginų ir vaikinų medianinis išėjimo iš tėvų namų amžius: vaikinų – 20,4, merginų – 20,1 metų (6.3 pav.). Taigi vaikinų išėjimas, palyginti su vyresnėmis kohortomis, turi tendenciją stabilizuotis bei ankstėti, o merginų – vėlintis, tačiau neaišku, kiek ilgai ši tendencija išliks, nes gimusieji nuo 1985 m. vėl pradeda dinamiškai keisti savo elgseną (6.1–6.2 pav.).

[13] 1959 m. Lietuvos SSR švietimo įstatymas itin akcentavo „mokinių parengimą darbui kurioje nors liaudies ūkio ar kultūros srityje“; „7-ame dešimtmetyje pagrindiniu mokymo ir auklėjimo principu tapo mokymo ryšys su darbu [...]“ (Lietuvos TSR 1980: 133–134)

Jauniausiai kartai būdingi dažni perėjimo į socialinę brandą tvarkaraščio pakeitimai, kai vienoje kohortoje tie patys brandos įvykiai patiriami vėliau, o jau gretimoje kohortoje – anksčiau (6.4–6.5 pav.), matyt, atspindi dinamiškas situacijos darbo rinkoje permainas, gyvenamojo būsto situacijos kaitą pakitus būsto rinkos reguliavimo politikai bei atsiradus kreditavimo sistemai, kohabitacijos legitimaciją. Jauniausios kartos vyrams ir moterims bendra savotiška brandos įvykių difuzija socialinės brandos kalendoriuje. Tai prasideda abiejų lyčių 1970–1974 m. gimimo kohortose. Anksčiau buvęs vienas įvykis – pirmoji partnerystė ir santuoka – tampa dviem, vis labiau laike vienas nuo kito tolstančiais atskirais gyvenimo eigos įvykiais. Vis daugiau jauniausiųjų kohortų atstovų pradeda partnerystę tėvų namuose (6.3–6.4 lent.). Dėl visų šių išvardytų ypatumų jauniausios kartos perėjimo į socialinę brandą modelį galima būtų laikyti transformaciniu, paliekant atvirą klausimą – ar matome modelio kaitos pabaigą ir stabilizaciją, ar regime transformacijos kulminaciją.

6.8. Atsiskyrimo nuo tėvų kultūriniai veiksniai: normatyviniai visuomenės lūkesčiai

Kultūriniai veiksniai, turintys įtakos suaugusių vaikų išėjimui iš tėvų namų, yra normatyviniai visuomenės ar grupės lūkesčiai socialinės brandos įvykių išdėstymo gyvenimo eigos tvarkaraštyje atžvilgiu. Jie lemia lyties socialinių vaidmenų internalizacijos laiką, nurodantį kiek kitą to paties vaidmens atlikimo pradžią vyrams ir moterims. Kaip matyti iš pirmiau pateiktos lyginamosios lyčių perėjimo į socialinę brandą analizės, ilgainiui moterų perėjimas į socialinę brandą tapo greitesnis ir kiek ankstesnis nei vyrų. Tokios tendencijos būdingos industrinei visuomenei, kur moterys tėvų namus palieka anksčiau nei vyrai (Stankūnienė ir kt., 1999: 16; Mitchell, 2006: 329).

Toliau detaliau panagrinėsime, kaip normatyviai reguliuojamas vienas iš perėjimo į socialinę brandą įvykių – atsiskyrimas nuo tėvų šeimos. Duomenys išryškino normatyvinę amžiaus, iki kurio suaugę vaikai turėtų atsiskirti nuo tėvų, ribą. Tai trisdešimtieji gyvenimo metai. Būtent tokio amžiaus respondentai, šiuo atveju 27–31 metų amžiaus žmonės (1975–1979 m. gimimo kohorta), dažniau nei kiti teigė iš aplinkos (tėvų, draugų, giminių bei vaikų) patiriantys tam tikrą spaudimą atsiskirti nuo tėvų šeimos (6.8 pav.). Šios kohortos narių atžvilgiu artimieji dažniau išsakė pritarimą jų atsiskyrimui nuo tėvų nei kitų kohortų atžvilgiu. Galima būtų daryti prielaidą, kad 30 metų simboliškai žymi ir amžiaus tarpsnių, ir kartos identiteto ribas. Respondentų teigimu, jų atsiskyrimui nuo tėvų daž-

niausiai pritartų draugai. Galima būtų teigti, kad draugų, dažniausiai bendraamžių, nuomonė atstovauja „kartos balsui“, kuris nurodo savęs priskyrimą tam tikram gyvenimo eigos tarpsniui. Šis tarpsnis – socialinė branda. Jo psichologinės charakteristikos būtų savarankiškumas ir nepriklausomybė nuo pirminės grupės. Deklaruoti tokį socialinės brandos identitetą galima atsiskiriant nuo tėvų.

Vis dėlto svarbu pažymėti, kad patiriamas artimiausios aplinkos spaudimas yra diferencijuotas pagal lytį. 6.9 ir 6.10 paveikslėlyje matyti, kad didžiausią spaudimą atsiskirti patiria 27–31 metų vyrai ir kiek vyresnės, 32–36 metų, moterys. Pasirodo, kad aplinka moterims „leidžia“ tėvų namuose užtrukti kiek ilgiau nei vyrams, o iš vyrų reikalauja ankstesnio savarankiškumo ir nepriklausomybės.

Tai išties įdomu, nes, kaip matyti iš duomenų apie atsiskyrimo nuo tėvų šeimos medianinį amžių, moterys XX a. antroje pusėje iš tėvų namų išeidavo anksčiau nei vyrai.

6.8 pav. Aplinkinių nuomonė apie atsiskyrimą nuo tėvų gimimo kohortose (vidurkiai[14])

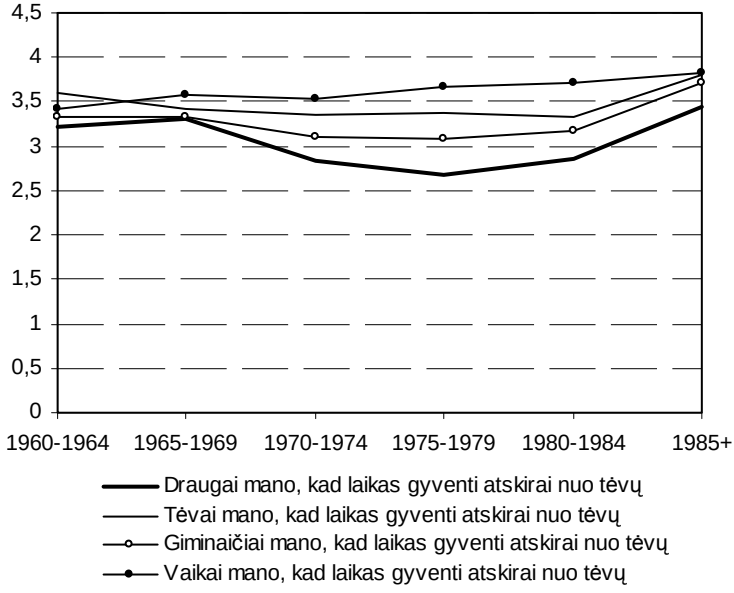

Galiausiai, *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, 18–29 metų amžiaus grupėje vyrai kiek dažniau gyveno su tėvais ar vienu iš jų (41,5 %) nei moterys (37,3 %). Taigi aiškėja savotiškas realaus elgesio ir normos neatitikimas, kuris

[14] Vertinti reikėjo pagal 5 balų skalę, kur 1 reiškė, kad teiginiui respondentas pritaria, o 5 – nepritaria.

galbūt sietinas su lyčių vaidmenų tradicija, kintančia kiek lėčiau nei vyrų ir moterų pasirenkamas elgesys šiuolaikiniame gyvenime. 6.9 ir 6.10 pav. rodo, kad vyrai sendami patiria homogeniškai intensyviai didėjantį aplinkos spaudimą atsiskirti nuo tėvų šeimos – jie vienu metu junta intensyvų spaudimą iš tėvų, draugų, giminių ir vaikų. Moterys spaudimą atsiskirti nuo tėvų patiria ne taip intensyviai, ir jis nėra visai homogeniškas amžiaus prasme.

Apibendrinant visuomenėje vyraujančias kultūrines socialinės brandos normas galima teigti, kad apskritai visuomenėje laikomasi neutralios pozicijos arba labiau linkstama pritarti nei nepritarti nuostatai, kad, „kai vaikams sueina 18–20 metų, jie turėtų pradėti gyventi savarankiškai“. Kiekvienoje gimimo kohortoje šiam teiginiui pritaria vidutiniškai du penktadaliai respondentų, maždaug tiek pat lieka neutralūs (6.11 pav.). Tiesa, kiek dažniau šiam teiginiui nepritaria vyriausių ir jauniausių gimimo kohortų atstovai – apie 23 % 1930–1934 m. gimimo kohortos, tiek pat 1985 m. ir vėliau gimusiųjų. Galima prisiminti, kad šios gimimo kohortos vėliausiai išėjo iš tėvų namų.

6.9 pav. Vyrų, pritariančių[15] teiginiams apie jų išėjimą iš tėvų namų, dalis gimimo kohortose (ir amžiaus grupėse) (procentais)

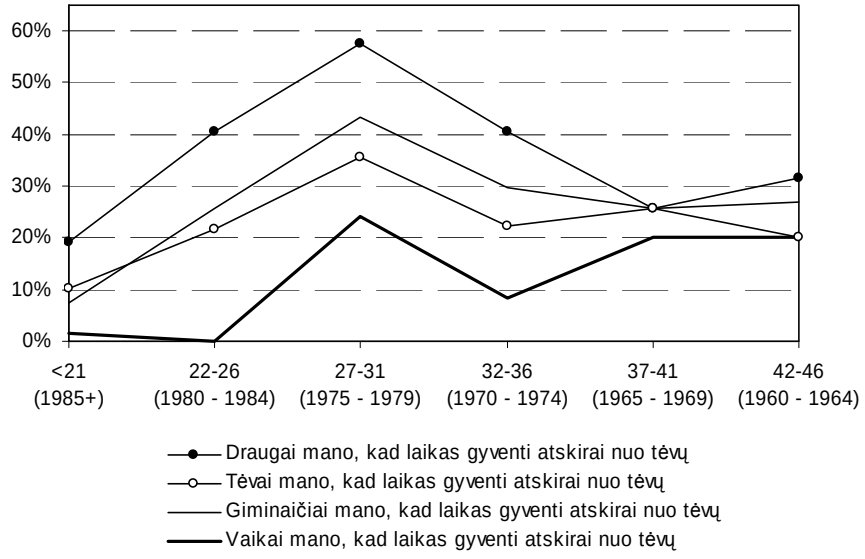

[15] Pritariantiems priskirti tie, kurie pasirinko atsakymus „visai sutinku“ ir „sutinku“.

6.10 pav. Moterų, pritariančių[16] teiginiams apie jų išėjimą iš tėvų namų, dalis gimimo kohortose (ir amžiaus grupėse) (procentais)

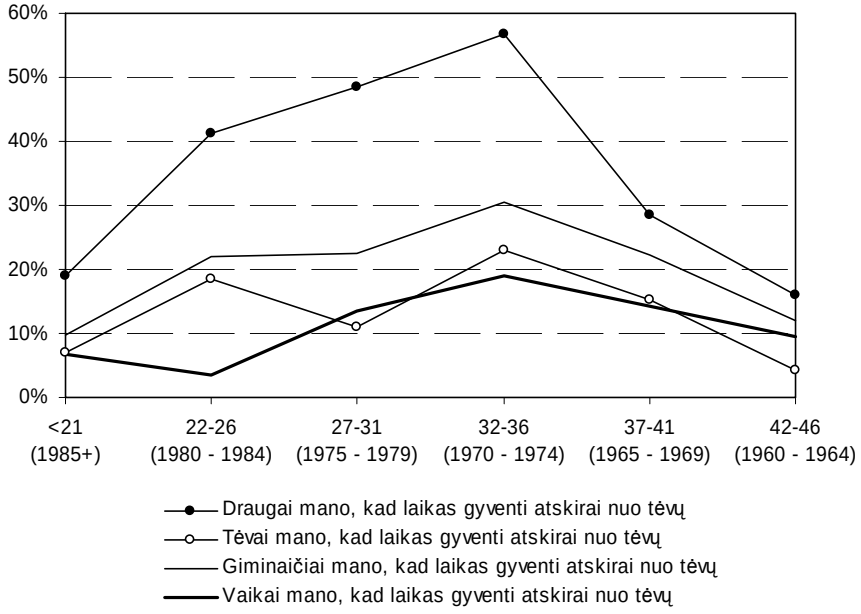

6.11 pav. Teiginio „kai vaikams sueina 18–20 metų, jie turėtų pradėti gyventi savarankiškai“ vertinimas gimimo kohortose (procentais)

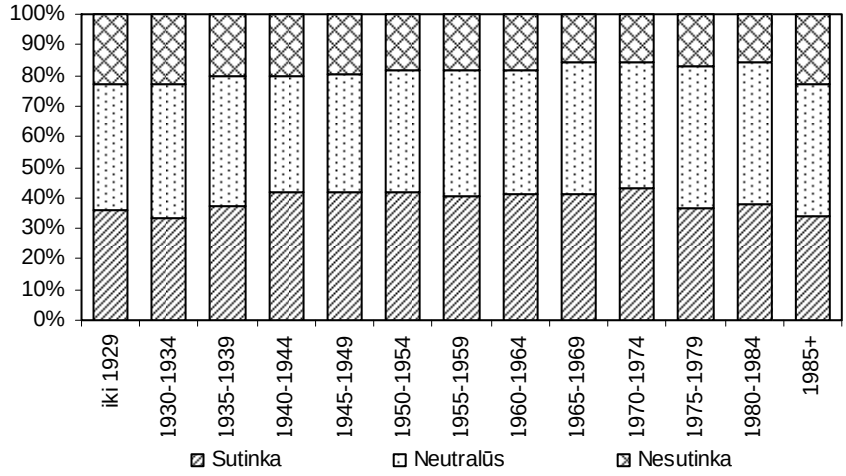

[16] Pritariantiems priskirti tie, kurie pasirinko atsakymus „visai sutinku“ ir „sutinku“.

6.5. lentelė. Gyvenančių su tėvais ketinimai atsiskirti nuo jų per artimiausius 3 metus pagal amžių ir gimimo kohortas (procentais)

Amžius	Gimimo kohorta	Gyvenantys drauge su bent vienu iš tėvų	Ketinančių gyventi atskirai nuo tėvų per artimiausius 3 metus kiekis, tarp gyvenančių su tėvais
37–41	1965–1969	8,4	16,9
32–36	1970–1974	12,4	32,2
27–31	1975–1979	18,2	40,9
22–26	1980–1984	30,2	59,6
18–21	1985–1988	86,6	54,6

6.5 lentelėje matyti, kaip realus jauniausių kohortų atstovų elgesys atspindi išėjimo iš tėvų namų amžiaus kultūrinę nuostatą. Gyvenančiųjų su tėvais dalis staigiai mažėja tarp 22–26 metų amžiaus respondentų. Taigi intensyviausiai iš tėvų namų XXI a. pirmą dešimtmetį buvo išeinama apie 22 metus, tai yra kiek vėliau, nei teigia kultūrinė nuostata. 21 metų ir jaunesni respondentai, palyginti su vyresniais, linkę dar labiau ignoruoti šią nuostatą – jie nedemonstruoja aktyvaus ketinimo atsiskirti nuo tėvų šeimos per artimiausius 3 metus. Tuo, viena vertus, galima paaiškinti, kodėl didelė dalis respondentų negalėjo pareikšti savo pritarimo ar nepritarimo minėtai 18–20 metų amžiaus, kaip savarankiškumo pradžios, ribai, nes galbūt ji kiek per ankstyva. Kita vertus, ambivalentiškas požiūris į šią išėjimo amžiaus normą gali būti sąlygojamas institucinės tvarkos. 6.12 paveikslėlyje matyti, kaip jaunimo atsiskyrimas nuo tėvų šeimos susijęs su darbinės karjeros pradžia ir studijomis. Studijos „žymi“ 20 metų atsiskyrimo nuo tėvų ribą – šioje amžiaus grupėje, palyginti su metais jaunesne, staiga sumažėja gyvenančių drauge su tėvais ir padidėja atskirai nuo tėvų gyvenančių studentų bei moksleivių dalis. Darbinė karjera atsiskyrimo nuo tėvų amžiaus ribą „nubrėžia“ ties 22 metais. Šioje amžiaus grupėje, palyginti su metais jaunesne, smarkiai šokteli dirbančių ir atskirai nuo tėvų gyvenančių asmenų dalis. Kai kurie mokslininkai mano, kad normatyviniai sprendimai neatlieka pagrindinio vaidmens, kai tėvų namai paliekami išvykstant mokytis ar dirbti (Billari, Liefbroer, 2007: 185). Šios išėjimo priežastys, anot jų, gali konfliktuoti su normomis arba ne. Bet šis konfliktas nelemia sprendimo palikti tėvų namus. Išėjimas iš tėvų namų po formalaus mokslo baigimo gali būti individualių ir šeimos išteklių, normatyvinių visuomenės bei grupės lūkesčių ir ypač institucinių pertvarkymų, palankių nepriklausomam studentų gyvenimui, pasekmė (Billari ir kt., 2001: 3).

6.12 pav. Dirbančiųjų ir besimokančiųjų dalis tarp gyvenančių ir negyvenančių su tėvais pagal gimimo metus ir amžių (procentais)

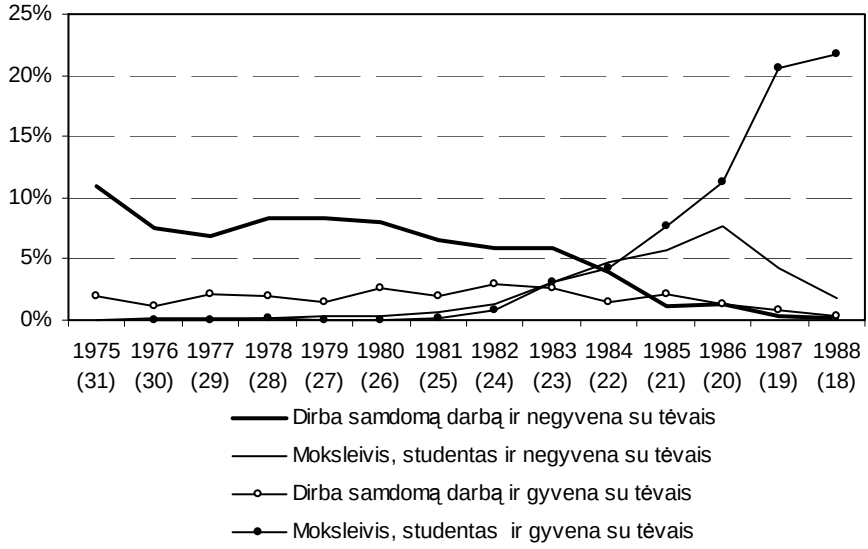

Grįžtant prie artimiausios aplinkos įtakos atsiskyrimui nuo tėvų šeimos svarbu pažymėti, kad sprendimą palikti tėvų namus itin smarkiai veikia partneris. Partnerystės, tiek registruotos, tiek neregistruotos, pradžioje jaučiamas partnerio spaudimas atsiskirti nuo tėvų. 6.13 paveiksle matyti, kaip didžiausią spaudimą atsiskirti nuo tėvų iš savo partnerio patiria su tėvais gyvenantis 22–26 metų jaunimas (šiuo atveju 1980–1984 m. gimimo kohorta).[17]

6.13 pav. Partnerio nuomonė apie atsiskyrimą nuo respondento tėvų šeimos pagal gimimo kohortas (procentais)

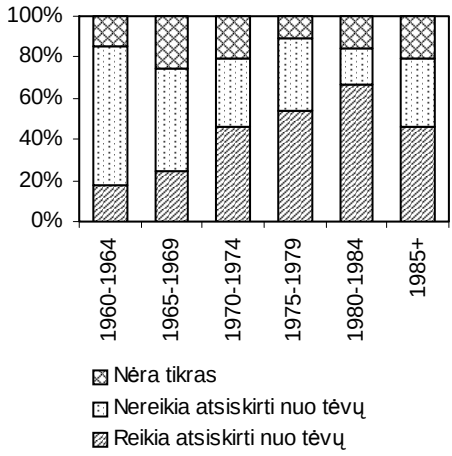

Kaip teigia Goldscheider ir Goldscheider, santuoka yra tradiciškai „imperatyvinė“ normatyvinė priežastis palikti tėvų namus

[17] Čia pateikiami ir susituokusiųjų ir gyvenančiųjų partnerystėje duomenys.

(Goldscheider ir Goldscheider, 1989: 87). Galbūt tai siejama su namų sąvokos simboliniu nedalomumu – „namai“ yra vieni – negali kurti savų „namų“ gyvendamas kažkieno kito „namuose“.[18] Toliau pateiktoje lentelėje (6.6 lent.) matyti, kaip dažnai siejami šie du gyvenimo įvykiai tarpusavyje – sprendimas „kurti“ namus (tuoktis, pradėti drauge gyventi su partneriu) ir išėjimas iš tėvų namų.

6.6 lentelė. Ketinimai tuoktis, gyventi drauge su partneriu ir atsiskirti nuo tėvų šeimos per artimiausius 3 metus tarp gyvenančių su tėvais gimimo kohortose (procentais)

Kohortos	Ketinimas gyventi atskirai nuo tėvų per artimiausius 3 metus	Ketina susituokti per artimiausius 3 metus		Ketina per artimiausius 3 metus pradėti gyventi su partneriu	
		Ne	Taip	Ne	Taip
1975–1979	Negyvens atskirai nuo tėvų	4,0	28,0	19,0	19,0
	Gyvens atskirai nuo tėvų	16,0	52,0	9,5	52,5
1980–1984	Negyvens atskirai nuo tėvų	17,8	6,8	10,3	13,8
	Gyvens atskirai nuo tėvų	15,1	60,3	15,5	60,4
1985+	Negyvens atskirai nuo tėvų	13,0	1,0	13,4	1,1
	Gyvens atskirai nuo tėvų	57,0	29,0	31,1	54,4

Be abejo, reikėtų pažymėti, kad aptariamos normos veikimą reguliavo ir reguliuoja ne vien visuomenės vertybiniai lūkesčiai, bet ir institucionalizuotos galimybės juos realizuoti. Taip partnerystės amžių bei formalizaciją nuolat lėmė ir lemia gyvenamojo būsto politika, labiau ar mažiau palanki naujiems šeiminiams namų ūkiams formuoti.

6.9. Atsiskyrimas nuo tėvų: individualūs lūkesčiai ir struktūriniai suvaržymai

Greta visuomenės kultūrinių lūkesčių atsiskyrimo nuo tėvų laiką veikia individualūs lūkesčiai ir jaučiami struktūriniai išėjimo iš tėvų namų suvaržymai. Paaiškėjo, kad savarankišką gyvenimą atsiskyrus nuo tėvų žmonės labiausiai linkę sieti su pozityviais pokyčiais visose gyvenimo srityse, ypač su veiksmų laisve, geresne gyvenimo, taip pat ir seksualinio, kokybe (6.14 pav.). Kitaip tariant, atsiskiriant nuo tėvų siekiama sumažinti ar visai panaikinti tėvų kontrolę savo gyvenimo atžvilgiu. Šiais lūkesčiais ir vadovaujasi tie, kurie ketina per trejus metus atsiskirti nuo tėvų.

[18] Plačiau apie simbolinę namų prasmę ir normatyvines reikšmes rašo Gill Jones. Experimenting with households and inventing 'home'. International Social Science Journal, Volume 52, Number 164, June 2000, p. 183–194(12)

6.14 pav. Galimų gyvenimo pokyčių vertinimas atsiskyrus nuo tėvų šeimos tarp gimusių 1960–1988 m. procentais

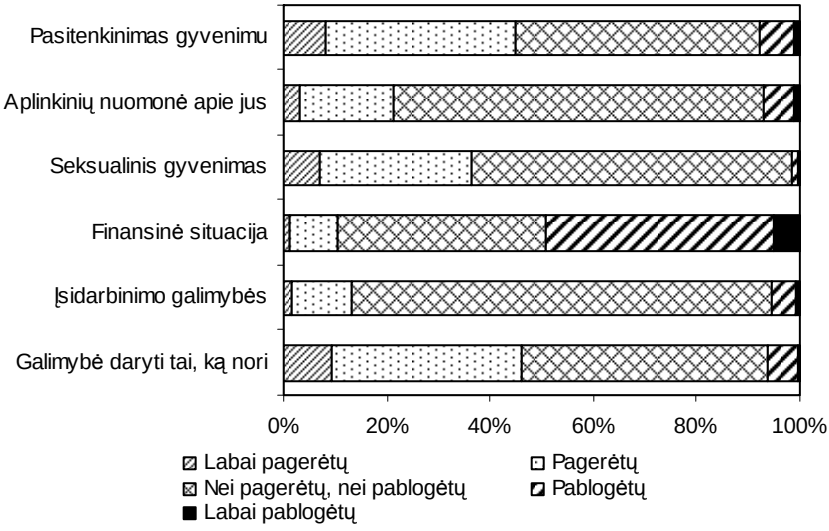

Minėtina ir kita su gyvenimo kokybės pasikeitimu susijusi išėjimo iš tėvų namų priežastis – psichologinė atmosfera tėvų šeimoje. Darniai sutariančių tėvų namus vaikai palieka vėliau nei konfliktuojančių ($p < 0,05$). Tėvų santykių darna tyrime buvo matuojama, prašant respondentą įvertinti tėvų santykių kokybę iki jam sukako 15 metų. Tėvų santykius vaikystėje kaip gerus vertinę vaikai jų namus paliko vidutiniškai 20,7 metų, vertinę kaip vidutiniškus – 20,4, kaip blogus – 18,9 metų. Pirmojo išėjimo laikas priklauso ir nuo šeimos struktūros – vaikai iš pilnų šeimų tai padarė sulaukę vidutiniškai 20,7 metų, iš nepilnų šeimų ar augę globos įstaigose – 18,7 metų.

Kita vertus, neketinantys per artimiausius 3 metus atsiskirti nuo tėvų galbūt nejaučia didelės jų kontrolės savo gyvenimo atžvilgiu, ir tai turbūt viena iš priežasčių likti su jais. Ši įžvalga leistų kalbėti, kad Lietuvoje klostosi specifinės besiformuojančios brandos fenomeno aplinkybės, veikiančios suaugusius vaikus, gyvenančius su tėvais šiuolaikinėje visuomenėje. Šiuo jaunuolio gyvenimo laikotarpiu tėvai jam suteikia būstą, skalbimo ir maitinimo paslaugas, bet visais kitais atžvilgiais jis eina savo keliu (Arnett, 2006: 28).

Be abejo, tarp liekančiųjų gyventi su tėvais atsirastų dalis tų, kurie atsiskyrimo nesieja su didesne laisve ar gyvenimo kokybe ne todėl, kad nepatiria tėvų kontrolės ar palaiko su jais puikius santykius, o todėl, kad

atsiskyrę susidurtų su kitokio pobūdžio suvaržymais. Toks išėjimą iš tėvų namų varžantis veiksnys akivaizdžiai yra ekonominė situacija. Tiek ketinantys išeiti, tiek pasiliekantys vaikai vieningi: labiausiai jų sprendimą atsiskirti ar tiksliau neatsiskirti nuo tėvų šeimos lemia būsto sąlygos bei finansinė situacija (6.15 pav.), nes išėjus iš tėvų namų asmeninė finansinė situacija pablogėtų (6.14 pav.).

6.15 pav. Veiksnių, lemiančių sprendimą gyventi atskirai nuo tėvų, vertinimas tarp gimusių 1960–1988 m. procentais

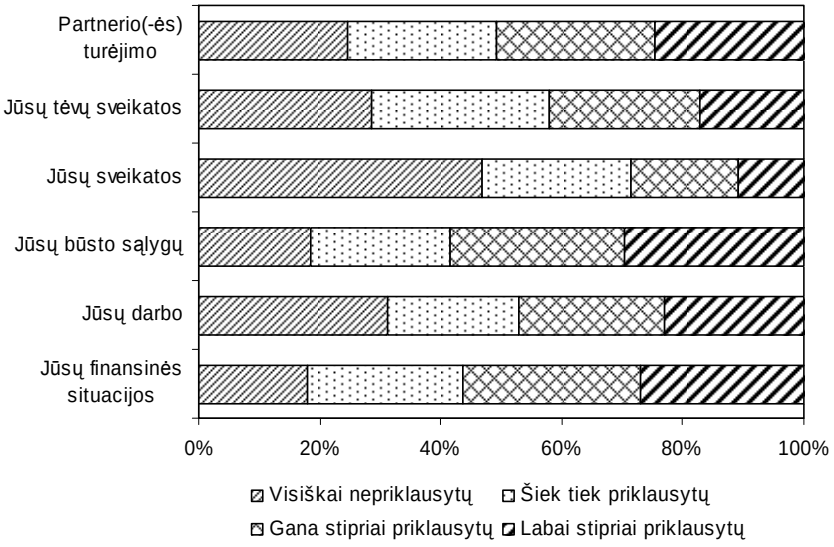

Paaiškėjo, kad ketinantys gyventi atskirai nuo tėvų jaunuoliai nurodė didesnes gaunamas vidutines namų ūkio pajamas per mėnesį (vidutiniškai 1800 Lt) nei neketinantys (vidutiniškai apie 1401–1600 Lt). Šie taip pat dažniau savo šeimos finansinę situaciją apibūdindavo kaip gana sunkią (vidurkis 3,29)[19] nei ketinantys per artimiausius 3 metus atsiskirti nuo tėvų (vidurkis 3,52). Galima daryti prielaidą, kad geresnę finansinę situaciją deklaruojantys ir patys prisideda prie šeimos pajamų didinimo, o turėdami finansinį savarankiškumą lengviau gali planuoti savo atsiskirimą nuo tėvų.

Netiesiogiai ekonomines išėjimo iš tėvų namų priežastis patvirtintų šeimos dydžio įtaka šiam procesui. Išėjimą kiek paspartina brolių ir seserų turėjimas, kitaip tariant materialinių išteklių paskirstymo šeimos ūkyje matmuo. Kuo didesnis vaikų skaičius šeimoje, tuo jie anksčiau palieka tė-

[19] Vertinti reikėjo pagal 6 balų skalę, kai 1 reiškė, kad „Pajamų pragyvenimui užtenka labai sunkiai“, 2 – sunkiai, 3 – gana sunkiai, 4 – gana lengvai, 5 – lengvai, 6 – labai lengvai.

vų namus ($p < 0,05$). Galima daryti prielaidą, kad kuo šeimoje daugiau vaikų, tuo jiems tenka mažesnė ekonominių išteklių dalis, tuo greičiau jie skatinami tapti finansiškai savarankiškais, o tai tampa priežastimi atsiskirti nuo tėvų. *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, Lietuvoje neturintys brolių ir seserų šeimą palikdavo vidutiniškai 20,7 metų, turintys 1 brolį ar seserį – 20,6, 2 – 20,4, 3 – 19,9, 4 ir daugiau – 18,9 metų. Tačiau tėvų išsilavinimas neturi ryšio su vaikų pirmojo išėjimo iš namų amžiumi. Taip, matyt, yra todėl, kad tėvų išsilavinimas negalėtų žymėti tėvų ekonominio statuso, nurodančio šeimos materialinės gerovės lygį.

Gyvenantieji su tėvais apskritai jaučia turį mažiau galimybių kontroliuoti savo netolimą ateitį (3 metų perspektyvoje) nei gyvenantieji atskirai. Ypač mažai pirmieji jaučią kontroliuojantys savo būsto sąlygas (vidurkis 2,3)[20]. Jų kontroliavimo laipsnis tiesiogiai susijęs su amžiumi – kuo jaunesnis asmuo, tuo tas laipsnis mažesnis ($p < 0,05$). Matyt, dėl to jauniausios kohortos labiausiai linkusios siekti visokeriopos, taip pat ir materialinės, tėvų paramos (6.16 pav.). Tačiau tokią paramą labiausiai suteikti linkę ne tėvai, o seneliai. Tokie jauniausios kohortos lūkesčiai dar kartą leistų diskutuoti apie besiformuojančios brandos fenomeną, kai suaugę vaikai tikisi iš tėvų tokios pat paramos, kokią buvo gavę vaikystėje ar paauglystėje.

6.16 pav. Sutinkančių su teiginiais dalis gimimo kohortose procentais

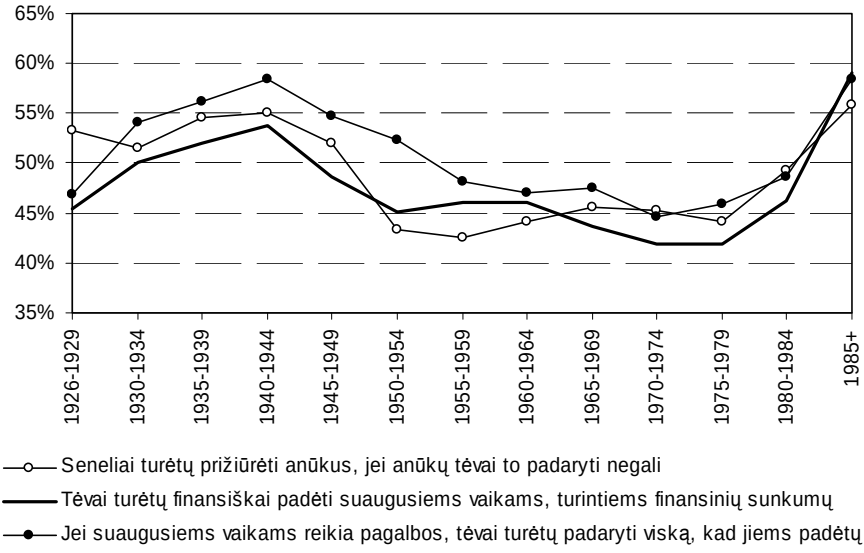

[20] Pagal 5 balų skalę reikėjo įvertinti, ar asmuo per artimiausius trejus metus bus padėties šeimininkas nurodytose gyvenimo srityse; 1 reiškė „visiškai ne“, 5 – „labai daug“.

Išvados

Išnagrinėjus jaunimo perėjimą į socialinę brandą Lietuvoje XX a. antroje pusėje–XXI a. pradžioje, aiškėja, kad ilgainiui perėjimo į socialinę brandą trajektorijos kito. Kaitą lėmė laikotarpio struktūriniai politiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai. Šiame kontekste kitusi atskirų gimimo kohortų elgsena leidžia įžvelgti tam tikrą perėjimo į socialinę brandą modelių periodizaciją. Ji paremta amžiaus, kada suaugę vaikai pirmą kartą atsiskiria nuo tėvų šeimos ne trumpiau nei trims mėnesiams, analize. Išėjimo iš tėvų namų proceso dinamiką Lietuvoje minėtu laikotarpiu galima apibūdinti U tipo kreive – atsiskyrimo nuo tėvų šeimos medianinis amžius nuo didesnio laipsniškai mažėjo, o vėliau vėl augo. Vyriausiai kartai, gimusiai maždaug iki 1940 metų, buvo būdingas vėlyvas ir užsitęsęs išėjimas iš namų. Šios kartos jaunimo išėjimą iš tėvų namų pristabdė Antrasis pasaulinis karas, pokario rezistencija ir represavimo grėsmė, pokario ekonominė suirutė bei pasikeitusi socialinė politinė sistema. Vidurinei kartai, gimusiai apie 1940–1960 metus, būdingas ankstyvas ir greitas atsiskyrimas nuo tėvų šeimos. Tokį perėjimą į socialinę brandą lėmė spartūs XX a. septinto dešimtmečio industrializacijos ir urbanizacijos procesai, kuriuos savo ruožtu lydėjo intensyvi migracija iš kaimo į miestą. Jaunimo migracija didžia dalimi buvo susijusi su edukaciniais tikslais. Vaikai atsiskirdavo nuo tėvų šeimos pradėję profesines studijas ar studijas aukštojoje mokykloje. Intensyvios industrializacijos laikotarpiu švietimo sistema buvo orientuota į spartų ir trumpalaikį profesinį mokymą, kad galėtų patenkinti vis didėjantį darbo jėgos poreikį šalies ūkyje. Jauniausia karta, gimusi maždaug XX a. septintame dešimtmetyje (nuo 1960 m.) ir vėliau – išėjimą iš tėvų namų buvo (ir yra) linkusi atidėti. Tokią elgseną veikė intensyvūs politiniai, ekonominiai ir socialiniai XX a. paskutinio dešimtmečio–XXI a. pirmo dešimtmečio pokyčiai Lietuvoje – perėjimas į rinkos ekonomiką, demokratinės politinės santvarkos įtvirtinimas, integracija į europinę vertybinę, ekonominę ir politinę erdvę.

Nagrinėjant perėjimo į socialinę brandą trajektorijas buvo tirti ir kiti socialinės brandos žymenys – pirmosios partnerystės, santuokos amžius, amžius, kai susilaukta pirmojo vaiko. Šių įvykių ir išėjimo iš tėvų namų amžiaus sugretinimas leido įvertinti, kaip šie įvykiai išsidėsto jaunimo gyvenimo eigoje ir analizuoti jų sekas. Paaiškėjo, kad visose kohortose dažnesnė tokia socialinės brandos įvykių seka: suaugę vaikai tėvų namus Lietuvoje XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje dažniau palikdavo dėl edukacinės ar profesinės karjeros ar tarnybos kariuomenėje (vyrai), o ne tam, kad pradėtų partnerystę. Tarp visų kartų jaunimo dominuoja tie, kurie iš-

eidavo iš tėvų namų anksčiau, nei pradėdavo pirmąją partnerystę (santuoką ar kohabitaciją). Tačiau, nepaisant bendrų tendencijų, matyti ir tai, kad socialinių vaidmenų lūkesčiai vyrams ir moterims diktuoja skirtingą įvykių tempą gyvenimo eigos kalendoriuje – laiką, kada atsiskirti nuo tėvų, kurti partnerystę, pradėti ar baigti mokslus, įsidarbinti, tuoktis, susilaukti vaikų. Moterys bendrai socialinės brandos įvykius patiria per trumpesnį laiko periodą nei vyrai. Tačiau skirtingose gimimo kohortose pasitaikė greitesnių ir lėtesnių tiek vyrų, tiek moterų perėjimo į socialinę brandą trajektorijų, ir ši trajektorijų kaitos dinamika nebuvo sinchroniška tarp lyčių toje pačioje gimimo kohortoje. Vyriausios kartos (gimusios maždaug iki 1940 m.) vyrai išeidavo iš tėvų namų anksčiau nei moterys, o šios likdavo gyventi tėvų namuose ilgiau nei vyrai. Vidurinės kartos (gimusios apie 1940–1960 metus) moterys pradėjo išeiti iš tėvų namų anksčiau nei vyrai. Tokia tendencija būdinga ir jauniausiai kartai (gimusiai po 1960 m.). Vyresniosios ir vidurinės kartų perėjimo į socialinę brandą trajektorijos rodo vienodus perėjimo į socialinę brandą elgesio šablonus, t. y. didžioji dalis jaunimo patyrė atskirus socialinės brandos įvykius panašaus amžiaus ir įvykių sekos buvo panašios. Tai byloja apie gyvenimo eigos standartizaciją. Galima teigti, kad standartizacija labiausiai paveikė vidurinės kartos perėjimo į socialinę brandą trajektorijas.

Jauniausiai kartai būdinga daugumos brandos įvykių vėlinimo tendencija nėra universali, matyti senų ir naujų elgsenos modelių integracija – ilgainiui jaunimas išeina iš tėvų namų, pirmą kartą tuokiasi, susilaukia pirmojo vaiko vis vėliau, tačiau pirmosios partnerystės pradžios neatideda. Tokia brandos įvykių seka žymi pirmosios partnerystės atsiskyrimą nuo santuokos, t. y. kohabitacijos reiškinio įsitvirtinimą gyvenimo eigos kalendoriuje. Jauniausiai kartai būdinga ir brandos įvykių sekų įvairovė – kiekvienoje jauniausios kartos gimimo kohortoje šios sekos yra skirtingos. Vienos kohortos atstovų dauguma išėjo iš tėvų namų prieš partnerystę, kitos nemaža dalis pirma pradėjo partnerystę ir tik po to atsiskyrė nuo tėvų šeimos.

Tokie jauniausios kartos perėjimo į socialinę brandą ypatumai demonstruoja didėjančią šių dienų Lietuvos visuomenės liberalizaciją ir individualizaciją. Vertybiniu lygmeniu tai pasireiškia neaiškiomis ar, tiksliau, nevieningai normatyviai visuomenėje apibrėžiamomis savarankiškumo pradžios, t. y. socialinės brandos, amžiaus ribomis. Nors visuomenėje šiuo metu yra tam tikras pritarimas kultūrinei nuostatai, kad 18–20 metų vaikai turėtų pradėti gyventi savarankiškai, tačiau realus dabartinio jaunimo elgesys nurodo kitą, vėlesnę, atsiskyrimo nuo tėvų šeimos ir kartu so-

cialinės brandos pradžios ribą. Tai leidžia kalbėti apie XX a. paskutiniame dešimtmetyje Lietuvoje prasidėjusią perėjimo į socialinę brandą modelio transformaciją – standartizuotą modelį keičia individualizuotas.

Be abejo, šios įžvalgos reikalauja tolesnių patvirtinimų, paremtų platesne perėjimo į socialinę brandą įvykių analize, įtraukiant duomenis apie edukacinės ir profesinės karjeros laiką, seksualinį debiutą, taip pat apie gyvenamojo būsto situaciją. Jie leistų giliau ir plačiau nagrinėti brandos įvykių sekas Lietuvoje XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje, išsamiau apibūdinti perėjimo į socialinę brandą modelius skirtingose kartose ir tikslinti socialinės brandos modelių struktūrą bei periodizaciją.

7 SKYRIUS

Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai

Įvadas

Kasdienėje kalboje žodis „karta“ paprastai suprantamas kaip sąvoka, nusakanti skirtumus tarp amžiaus grupių ar siekį susieti šias grupes su istoriniu laiku, tačiau pastaruoju metu kartų klausimas sulaukia vis daugiau ne tik plačiosios visuomenės, bet ir socialinių mokslų atstovų, politikos formuotojų dėmesio. Apie didelį susidomėjimą kartų tema tarptautiniu lygmeniu byloja mokslinių darbų, konferencijų, seminarų ir įvairių tarpgeneracinių programų gausa. Kyla klausimas, kodėl tarpgeneracinių santykių tema atgaivinta diskusija, kodėl ši sritis sulaukia tiek dėmesio? Norint pagrįsti šios temos svarbą greičiausiai reikėtų įsigilinti į žodžio „karta“ implikuojamus segmentus: laiką ir kaitą. Karl Mannheim, žinojimo sociologijos pradininkas, buvo vienas pirmųjų mokslininkų, susiejusių kartos terminą su socioistoriniais kontekstais, išryškinęs kartų vertę nagrinėjat santykius tarp biologinio ir socialinio laiko, biografijos ir istorijos, asmeninės ir socialinės kaitos, atskleidęs kartos ryšius su kalba ir žinojimu (Pilcher, 1994). 1923 m. išleista jo esė „Kartų problema“ laikoma pirmu išsamiau iš sociologinės paradigmos išplėtotu kartų veikalu (Pilcher, 1994).

Dėl demografinių veiksnių ir jų nulemtų netolygumų paskirstant išteklius tarp kartų pastaraisiais dviem dešimtmečiais antrojo demografinio perėjimo pasekmes patiriančiose valstybėse kartų klausimas ypač tapo aktualus. Senėjimas, būdamas dviejų pagrindinių gyventojų populiacijos pokyčių – gimstamumo ir mirtingumo mažėjimo – pasekmė, verčia tyrėjus analizuoti kartų klausimą keliais lygmenimis: makrolygmeniu – tiriant išteklių paskirstymą tarp šeimos, valstybės, rinkos ir mikrolygmeniu – akcentuojant kintančius santykius šeimos institute. Dėl makrolygmens, tai mokslininkai (Véron, Pennec, 2007) pabrėžia, kad gyventojų senėjimas, be jokių abejonių, kuria radikaliai naują ekonominį ir socialinį kontekstą. Mažėjantis darbingo amžiaus ir augantis senyvo amžiaus žmonių skaičius didina socialinės apsaugos sąnaudas. Šios sąnaudos, anot Véron ir Pennec, iš dalies susijusios su gerovės valstybių patiriama krize, kuri individu-

alistinėje visuomenėje atrodo dar sunkesnė. Be šių makrolygmens problemų, senėjimas neišvengiamai paliečia ir tarpasmeninius kartų atstovų santykius. Antai anksčiau buvo įprastas reiškinys trijų kartų santykiai, o šiuo metu dėl demografinių priežasčių nebestebina keturių ar net penkių kartų koegzistavimas (Jerrome, 1996). Mokslinėje literatūroje šie procesai įvardijami kaip šeimos santykių vertikalizacija – giminaičių mažėjimas horizontalioje plotmėje ir didėjimas vertikalioje (ten pat). Tyrėjams kyla klausimai, kaip visuomenė prisitaiko prie kartų skaičiaus daugėjimo vertikalioje plotmėje, kiek išlieka ir kiek keičiasi tradicinės kartų solidarumo formos.

Nagrinėjant kartų solidarumo klausimo svarbą būtina pabrėžti kultūrinių sąlygų, t. y. nuostatų ir vertybių tarpgeneracinių santykių atžvilgiu, kaitą. Vis labiau įsigalinčio individualizmo laikais kyla klausimai, kas – šeima ar valstybė – turėtų rūpintis priklausomais šeimos nariais, pagyvenusiais tėvais. Perimtos tradicinės ir naujosios, susijusios su stiprėjančiu individualizmu, vertybės ir nuostatos kuria įvairius prieštaravimus. Björnberg, Latta (2008) kaip vieną iš atsirandančių prieštaravimų pavyzdį nurodo Švedijos visuomenėje skatinamą vaikų savarankiškumą, tačiau kartu ir pailgėjusį nepriklausomybės nuo tėvų įgijimo, įsitvirtinimo gyvenimo kelyje laikotarpį.

Nuostatų ir vertybių kaita susijusi ir su šeimos formų pliuralizacija. Nuo XX a. septintojo dešimtmečio Europos šalyse vykstantis antrasis demografinis perėjimas keičia šeimos formavimo strategiją. Nuo tradicinės pereinama prie modernios šeimos. Šiuolaikinėje visuomenėje mažai ką stebina vieno tėvo šeimos, pakartotinės vedybos, neregistruotos partnerystės ir kitokios šeimos formos, kai santykiai tarp kartų taip pat įgauna naujų atspalvių.

Taigi dėl demografinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių pokyčių pastaruoju metu tarpgeneracinių santykių tema įgauna vis didesnę svarbą. Kadangi visi aptarti pokyčiai būdingi ir mūsų visuomenei, svarbu analizuoti kartų solidarumo klausimą Lietuvos kontekste. Šiame skyriuje siekiama analizuoti kartų solidarumo šeimoje dimensijas, išsiaiškinti veiksnius, lemiančius kartų solidarumą Lietuvoje. Tarpgeneraciniai santykiai dažnai įvairių autorių (Hammarström, 2005; Bengston, 2001) įvardijami kaip kompleksiški, apimantys įvairias dimensijas, todėl pirmoje dalyje analizuojami kartų solidarumą aiškinantys teoriniai modeliai. Antroje dalyje aptariami duomenų analizės metodai ir skaičiavimo procedūros. Trečioje dalyje, remiantis daugialypės regresijos ir aprašomosios statistikos rezultatais, analizuojamos solidarumo dimensijos ir jas lemiantys veiksniai.

7.1. Teorinės kartų solidarumo paradigmos

Kartų santykius šeimos lygmeniu galima tirti įvairiais būdais. Pavyzdžiui, galima apsiriboti tik materialinės paramos srautų analize, tirti teikiamą priežiūrą priklausomiems šeimos nariams, analizuoti, kiek seneliai įsitraukia į anūkų priežiūrą, ir pan. Paramos tarp kartų būdai gali būti labai įvairūs, tad ir teorinės paradigmos pasirenkamos iš plataus galimybių lauko. Vis dėlto pabrėžtina, kad, nagrinėjant kartų santykius, teorinėje literatūroje dažnai vartojamos *mainų (exchange)* ir *solidarumo* (*solidarity*) sąvokos, taip pat išskiriamos šias teorines prieigas papildančios arba kritikuojančios kryptys.

7.1.1. Mainų, altruizmo ir normų prieigos

Kalmijn (2005) teigia, kad kartų solidarumo sąvoka yra susijusi su mainais tarp tėvų ir suaugusių vaikų, ir išskiria tris galimas apsikeitimo formas: tai *praktinė parama* (pvz., pagalba namų ūkyje, tėvų priežiūra, kai jie serga, ir pan.), *finansinė parama* (pvz., pinigai, duodami vaikams, kai jie studijuoja) ir *socialinė parama* (susijusi su paslaugomis, tokiomis kaip tėvų lankymas, dėmesys ir patarimai). Šios išskirtos kategorijos gana neapibrėžtos, dažnai vienų kartų kitoms teikiama parama būna daug įvairesnė ir sunkiai įspraudžiama į kelias kategorijas. Be to, tuo pat metu galimos kelios mainų formos. Siekiant atskleisti mainų tarp kartų problematiką ir parodyti, kad santykiai tarp kartų nebūtinai gali būti suvokiami kaip egzistuojantys tik „čia ir dabar“, trumpai pristatomos to paties autoriaus apibendrintos mainų tarp kartų formos. Labiausiai paplitusia forma Kalmijn (2005) laiko *nukeltus (*delayed*) mainus*, kai tėvai investuoja į vaikus, kol vaikai tampa savarankiški, o tėvams pasenus vaikai „atsimoka“ priežiūra ir dėmesiu. Antroji forma – *numatomi (*prospective*) mainai*, kai vaikai teikia paramą pagyvenusiems tėvams žinodami, kad gaus palikimą. Trečioji forma – *tiesioginiai (*direct*) mainai*, kai vaikai ir tėvai keičiasi skirtingais dalykais daugmaž tuo pačiu metu (pvz., seneliai rūpinasi anūkais mainais už vizitus ir dėmesį, kurį gauna iš savo vaikų). Nenuostabu, kad ši teorija, paramą tarp kartų analizuojanti kaip racionalų pasirinkimą, sulaukė kritikos dėl savanaudiškumo palaikant asmeninius santykius akcentavimo.

Kita – prieštaraujanti – altruizmo teorija tarpusavio santykius aiškina pagal santykių tipą: palaikantys jausmais pagrįstus, arba afektyvius, santykius žmonės elgiasi altruistiškai (veiksmas dėl susirūpinimo kitų gerove), o ne afektyvius – egoistiškai (Altonji ir kt., 1992; Wilhelm, 1996). Be mainų ir altruizmo, teorinėje literatūroje išskiriamas dar ir trečiasis – normų – veiksnys. Jis nurodo egzistuojant besąlygines taisykles, struktūruojančias šeimos santykius. Kalmijn (2005) kaip tokių taisyklių pavyz-

džius įvardija giminystės įsipareigojimus arba abipusišką apsikeitimą (*reciprocity)*, išugdomą socializacijos metu.

Tiriant mainus tarp kartų pastebimos ir asimetrijos, netolygumai. Kai kurie autoriai teigia, kad kartų tarpusavio paramos srautai nėra subalansuoti: pagrindinė paramos kryptis yra iš viršaus žemyn, t. y. tėvai materialiai remia savo suaugusius vaikus labiau nei vaikai juos (Kalmijn, 2005; Albertini ir kt., 2007). Turner (1998) nustatė, kad asimetriškumas ypač išryškėja socialinės kaitos periodais, kai individai ar ištisos kartos vis dėlto duoda daugiau nei kitos. Netolygumus atskleisti padeda teorinis mainų krypčių išskyrimas. Pagal tai, kokia linkme teikiama įvairių rūšių parama, skiriamos dvi tarpgeneracinių mainų kryptys: *„iš apačios į viršų"* (jaunesnių kartų parama vyresnėms) ir *„iš viršaus į apačią"* (vyresnių kartų parama jaunesnėms) (Kalmijn, 2005; Kohli ir kt., 2007; Golini, Iacoucci, 2005). Šis teorinis mainų srautų išskyrimas naudingas ir kartų solidarumo, ir veiksnių analizei Lietuvoje.

Pristatytos mainų, altruizmo ir normų prieigos daugiau naudingos įvairiems motyvams, slypintiems už paramos srautų tarp kartų, tirti, o skirtingas solidarumo tarp kartų formas atskleidžia solidarumo paradigma.

7.1.2. Solidarumo paradigma

Vieni iš pirmųjų tyrėjų, solidarumo terminą pritaikę šeimos lygmeniui, buvo Nye ir Rushing (1969). Jie išskyrė 6 šeimos integracijos dimensijas: *bendravimo, konsensuso, normatyvinę, funkcinę, afektinę/artumo* ir *tikslo* (Hammarström, 2005; Bengston ir kt., 1991). Šia schema pasinaudojo daugybė tyrėjų, tačiau labiausiai ją išplėtojo ir pritaikė targeneracinėms studijoms amerikiečių mokslininkas Vern L. Bengston su savo kolegomis (Hammarström, 2005). Maždaug nuo 1970 m. Bengston ir jo kolegos plėtojo solidarumo tradiciją, kurią vėliau perėmė ne tik JAV, bet ir Europos tyrėjai.

Bengston (2001) teigia, kad solidarumo paradigmos esmė – siekis atskleisti individus į kolektyvą sujungiančių ryšių prigimtį. Autorius išskiria 6 dimensijas, kurios sudaro solidarumo modelį:

1. *Bendravimo solidarumas* (*„association solidarity"*) – skirtingų kartų šeimos narių bendravimo būdai ir dažnis. Ši dimensija apima kontaktų, formalizuotų per šeimos įvykius (pvz., gimtadienio, Kalėdų susibūrimai), dažnumą kasdieniame gyvenime.
2. *Konsensuso solidarumas („consensual solidarity")* – kelių kartų šeimos narių nuomonių vertybių ir orientacijų sutapimas; kartų sutarimo laipsnis. Tiriama, kiek sutampa šeimos narių vertybės, nuostatos ar įsitikinimai.

3. *Normatyvinis solidarumas („normative solidarity")* – lūkesčiai, susiję su vaikų ir tėvų tarpusavio įsipareigojimais; elgesio normos, reglamentuojančios šeimos bendrų vertybių svarbą.
4. *Funkcinis solidarumas („functional solidarity")* – paramos cirkuliavimas (teikimas ir gavimas) tarp skirtingų kartų šeimos narių: tiek visų rūšių instrumentinė pagalba, tiek asmens priežiūros pagalba ir emocinė parama.
5. *Artumo/afekcijos solidarumas („affection solidarity")* – jausmai ir santykių su šeimos nariais įvertinimas (pasitikėjimas, emocinis artumas).
6. *Struktūrinis solidarumas („structural solidarity")* – tai skirtingų kartų sąveikos galimybių struktūra, atspindinti teritorinį atstumą tarp šeimos narių.

Analizuojant solidarumo formas ir veiksnius Lietuvoje ši prieiga naudinga dėl to, kad paaiškina tiek elgesio, tiek jausmų (ypač pabrėžiant priklausymo ir artumo) elementus. Solidarumo modelis buvo plačiai taikytas empiriniuose tyrimuose (Begston, Roberts, 1990; Rossi, Rossi ir kt., 1990), tyrinėtos struktūrinės šių solidarumo elementų sąsajos, veiksniai, lemiantys solidarumo dimensijų buvimą ar nebuvimą, analizuotos solidarumo pasekmės šeimos nariams (Bengston ir kt., 1991). Nepaisant galimybių, atsirandančių naudojantis šiuo teoriniu modeliu, verta atsižvelgti į kritinius solidarumo paradigmos atgarsius ir iš kritikos atsiradusias alternatyvias/ papildančias teorines paradigmas.

Solidarumo paradigma buvo kvestionuojama dviem konceptualiais klausimais. *Pirma,* kiek ji gali būti laikoma vieninteliu tarpgeneracinius santykius paaiškinančiu konstruktu? *Antra,* ar solidarumo paradigma neturėtų būti papildyta ir kitomis sąvokomis, ar konceptualizuojant santykius tarp kartų nereikėtų įtraukti ne tik solidarumo, bet ir konflikto tarp kartų reiškinių? (Hammarström, 2005). Daugiausia kritikos Bengston ir kolegos susilaukė dėl per didelio pozityvių jausmų ir emocijų akcentavimo (Hammarström, 2005; Luescher, Pillemer, 1998; Connidis, McMullin, 2002). Šį trūkumą akcentuojančių autorių nuomone, kartų santykiai yra daug sudėtingesni ir spalvingesni negu solidarumo paradigmos piešiamas „saulės spindulio" (Connidis, McMullin, 2002) paveikslas. Nemažai autorių pateikė empirinių įrodymų, kad šeiminiai santykiai tarp kartų dažnai pasižymi asimetriškumu ir balanso nebuvimu. Iš esmės yra siūlomos dvi pagrindinės konfrontuojančios ir papildančios teorinės prieigos: konflikto ir ambivalencijos.

7.1.3. Konflikto paradigma

Autoriai, taikantys konflikto paradigmą tarpgeneracinių santykių tyrinėjimams, pabrėžia ne tik pozityviuosius, bet ir negatyviuosius santykių aspektus. Silverstein ir kiti (1996) teigia, kad, nors vidutiniškas tarpgeneracinės paramos kiekis yra naudingas, perdėta parama, gaunama iš suaugusių vaikų, gali būti žalinga pagyvenusiems tėvams. Per didelis paramos kiekis sukelia pagyvenusiems tėvams jausmą, kad jie nieko nesugeba patys. Kitas autorius M. Szydlik (2005) irgi plėtoja solidarumo ir konflikto dilemą ir teigia, kad yra nemažai darbų apie suaugusių vaikų konfliktus prižiūrint pagyvenusius tėvus. Kai kuriais atvejais tokie konfliktai baigiasi netgi blogu vaikų elgesiu su tėvais.

Solidarumo paradigmos kūrėjai Bengston su kolegomis, sulaukę kritikos, pripažino konflikto sąvokos inkorporavimo svarbą. Jie pritaria, kad per mažai pabrėžė konflikto terminą, ir teigia, kad kiekviena solidarumo dimensija reprezentuoja dialektiką: *intymumas ir atstumas* (artumo/afekcijos dimensija), *sutarimas ir nuomonių išsiskyrimas* (konsensuso dimensija), *priklausomybė ir autonomija* (funkcinis solidarumas), *integracija ir izoliacija* (bendravimo solidarumas), *galimybės ir kliūtys* (struktūrinis solidarumas) (Bengston ir kt., 2002: 571).

Poziciją, kad tarpgeneracinės sąveikos studijose solidarumas ir konfliktas neturėtų būti laikomi atskiromis sąvokomis, o santykiai, pasižymintys solidarumu, nebūtų charakterizuojami konflikto nebuvimu, apibendrina kitas – ambivalencijos – terminas.

7.1.4. Ambivalencijos paradigma

Ambivalencijos paradigmos kūrėjai – Luescher, Pillemer (1998), Connidis, McMullin (2002) – siūlo ambivalencijos (*ambivalence*) sąvoką kaip teoriškai ir empiriškai tinkamesnę santykių tarp kartų studijų priemonę (palyginti su solidarumo ir konflikto paradigmomis). Autorių nuomone, bandymas tarpgeneracinius santykius interpretuoti tik pagal solidarumo arba konflikto paradigmas – apsiribojimas, neleidžiantis paaiškinti kompleksiškų ir sudėtingų santykių šeimoje.

Luescher ir Pillemer (1998) teigimu, santykiai tarp kartų kuria ambivalenciją, o tarpgeneracinių santykių formos gali būti interpretuojamos kaip ambivalencijos išraiška ir kaip pastangos įveikti šią ambivalenciją. Autoriai išskiria dvi tėvų ir vaikų santykių studijoms svarbias ambivalencijos dimensijas: *sociologinę*, būdingą socialinėms struktūrinėms pozicijoms, ir *psichologinę*, patiriamą individualiu lygmeniu. Luescher ir Pillemer

(1998) siūlo darbinį ambivalencijos apibrėžimą, apimantį ambivalenciją socialiniu struktūriniu lygmeniu, taip pat subjektyvias individų patirtis: „*mes vartojame terminą „tarpgeneracinė ambivalencija" siekdami nusakyti santykių tarp tėvų ir suaugusių vaikų prieštaravimus, kurie negali būti suderinti*" (Luescher, Pillemer, 1998: 416). Kiti autoriai, toliau plėtoję ambivalencijos terminą, – Connidis ir McMullin (2002), – pateikė gana panašų ambivalencijos termino apibrėžimą: *„socialiai suformuoti prieštaravimai, pasireiškiantys sąveika*" (Connidis, McMullin, 2002: 565). „Suformuotos ambivalencijos" terminu šie autoriai atsiskiria nuo Luescher ir Pillemer. Autoriai pabrėžia, kad 1) ambivalencija yra suformuoti santykiai, kai tam tikros grupės yra privilegijuotos, 2) individai, susidūrę su ambivalencija, yra veiksnūs, 3) ambivalencijos įveikimas vyksta per socialinę sąveiką, 4) konfliktas yra neišvengiamas tarpasmeninių, įskaitant tarpgeneracinius, santykių bruožas. Connidis ir McMullin įtraukia kritinį aspektą ir atsižvelgia į konfliktą. Be to, primena, kad pagyvenusieji, moterys, „vargšai", „spalvotieji" turi mažiau galimybių ambivalencijos situacijoms išspręsti.

Taigi ambivalencijos prieigos atstovai atskiria savo poziciją tiek nuo konflikto, tiek nuo solidarumo paradigmų pabrėždami, kad negatyvių, taip pat kaip tik pozityvių, aspektų išryškinimas nėra ambivalencijos analizės dalis. Pavyzdžiui, ambivalentiški būtų individo, kuris tėvui jaučia tiek meilę, tiek pasipiktinimą, jausmai.

Bengston ir kiti (2002) pritaria ambivalencijos termino vartojimui santykių tarp kartų prieštaravimams apibrėžti. Anot jų, artumo ir atstumo, traukos ir atstūmimo prieštaringumas – tarpgeneracinių santykių dalis. Tačiau savo ruožtu Bengston ir jo kolegos teigia, kad, nors ambivalencijos konstruktas yra naudingas šeimos analizavimo terminas, jis daugiau papildo, o ne pakeičia solidarumo ir konflikto modelį. Keliant klausimą, ar ambivalencijos terminas turėtų pakeisti solidarumo ir konflikto sąvoką ar tapti jos dalimi, šie autoriai pabrėžia galimybes, atsiveriančias vartojant ambivalencijos terminą. Taip jie padarė išvadą, kad ambivalencijos, kaip centrinio tarpgeneracinių santykių konceptualinio termino, iškėlimas suteikė galimybes solidarumo paradigmai praplėsti aiškinamąsias ribas. Anot Bengston ir kolegų (2002), tiek solidarumo, tiek konflikto ir ambivalencijos terminai yra didinamieji stiklai, per kuriuos galime stebėti tarpgeneracinius santykius.

Šiame skyriuje, tiriant paramos tarp kartų charakteristikas, remiamasi tiek solidarumo, tiek ir kritinių paradigmų (ambivalencijos ir konflikto) įžvalgomis.

7.1.5. Veiksniai, lemiantys kartų solidarumą

Atlikta nemažai studijų, tiriančių, kokie veiksniai turi įtakos įvairioms solidarumo dimensijoms (Rossi, Rossi, 1990; Bengston ir kt., 1991; Connidis 2001). Šiame skirsnyje aptarsime pagrindinius, svarbiausius veiksnius. Bendrąja prasme solidarumas apima tėvų ir vaikų charakteristikas; paprastai jo rodiklis aukštesnis, jei vaikai yra vedę ir turi vaikų, turi aukštesnį išsilavinimą ir gauna didesnes pajamas, jei vaikai vyresni ir yra moteriškos lyties, o tėvai yra geresnės sveikatos (White 1994; Rossi, Rossi, 1990).

Daugelis autorių pripažįsta, kad svarbiausias veiksnys, lemiantis *bendravimo solidarumą*, yra atstumas nuo tėvų iki vaikų namų (Bengston ir kt., 1991; Rossi, Rossi 1990; Connidis 2001). Aukštesni artumo ir normatyvinio solidarumo lygmenys taip pat lemia intensyvesnį bendravimą (Bengston ir kt., 1991). Bendravimo solidarumas neatsiejamas ir nuo šeimos struktūrų charakteristikų, kaip antai šeimos dydžio, taip pat įtakos turi ir tėvų sveikata, sociodemografinės charakteristikos: tėvų amžius, gyvenamoji vieta (miestas ar kaimas), lytis, santuokinis statusas, išsilavinimas (ten pat). Išsiskyrę tėvai, turintys aukštesnį išsilavinimą ir gyvenantys miestuose, turi mažiau kontaktų su savo vaikais kasdieniame gyvenime (ten pat).

Artumo solidarumui gana didelės įtakos turi vaikų ir tėvų amžius. Nustatyta, kad artumo jausmas tarp vaikų ir tėvų intensyvesnis iki paauglystės, jos metu susilpnėja, o vėliau vėl sustiprėja ir, vaikai suaugus, išlieka stiprus (Rossi, Rossi 1990). Bendrąja prasme vyresnės kartos paprastai išreiškia labiau pozityvius jausmus, susijusius su santykiais tarp kartų (Rossi, Rossi, 1990; Aquilino, 1999). Artumo solidarumui įtakos turi ir lytis: paprastai didesnis artumas nustatomas tarp mamų ir dukterų (Rossi, Rossi, 1990).

Vaikų charakteristikos, susijusios su vaiko branda: atskiro būsto įgijimas (Fisher, 1981), suaugusių vaikų tapimas tėvais (Rossi, Rossi, 1990) taip pat lemia pozityvesnį santykių vertinimą.

Normatyvinį solidarumą lemiančių veiksnių įtaka palyginti mažai ištirta. Bengston ir kiti (1991) pažymi, kad normatyvinio solidarumo stiprumas susijęs su šeimos etniškumu, tėvų savybėmis (pvz., santuokiniu statusu, pajamomis, sveikata ir pan.) ir ankstyvosios vaikystės patirtimis.

Funkcinis solidarumas susijęs su išteklių perskirstymu kartų, kurios turi perteklių/perviršį, kartoms, kurioms trūksta šių išteklių. Taigi labiau tikėtina, kad finansinę paramą vaikams teiks tėvai, turintys daugiau pajamų ir aukštesnį išsilavinimą (Bengston ir kt., 1991). Vaikai teikia daugiau priežiūros tėvams, kurių prastesnė sveikata ar kurie turi negalią (Rossi, Rossi, 1990). Tie patys autoriai nustatė, kad vedę tėvai teikia daugiau pa-

ramos vaikams negu našliai ir išsiskyrę, kartu sulaukia daugiau priežiūros iš vaikų. Tuo tarpu vaikų santuokinis statusas veikia priešingai: nesusituokę vaikai, ypač dukros, teikia daugiau finansinės paramos tėvams negu susituokę (Hoyert, 1989).

Šeimos dydis taip pat turi įtakos funkciniam solidarumui: tėvai, turintys daugiau vaikų, teikia mažiau finansinės ir emocinės paramos, tačiau gauna daugiau paramos iš vaikų negu tėvai, turintys mažiau vaikų (Rossi, Rossi, 1990).

Konsensuso solidarumas dažniausiai aiškinamas požiūrių į kartų santykius ir vertybių tęstinumu, perduodamu socializacijos metu (Bengston ir kt., 1991). Bengston ir kiti (1991) išskyrė kelių požiūrių šalininkus. Vieno požiūrio šalininkų nuomone (Bengston ir kiti nurodo: Acock, Bengston, Jennings, Niemi, Smith), ankstyvosios socializacijos metu tėvai tiesiogiai perduoda vertybines pažiūras savo vaikams. Kito požiūrio šalininkai labiau akcentuoja dalijimąsi patirtimis, kurios yra bendros tos pačios socialinės klasės nariams (Rossi, Rossi, 1990; Bengston, Roberts, 1988). Šie autoriai teigia, kad individai, kurių tos pačios struktūrinės pozicijos visuomenėje, greičiausiai pritars panašioms nuostatoms, turės panašias pažiūras ir vertybes. Kitaip tariant, tėvai ne tik tiesiogiai įskiepija pažiūras, bet iki tam tikro lygio perduoda ir padėtį visuomenėje, kurią užims vaikai. Šie mokslininkai pateikia įrodymų, kad tarpgeneraciniai finansinės padėties, išsilavinimo ir religinės tapatybės panašumai susiję su didesniu tarpgeneraciniu sutarimu dėl pažiūrų ir vertybių.

Struktūrinį solidarumą veikia socialiniai makro- ir mikrolygmens veiksniai: gimstamumo ir mirtingumo rodikliai, skyrybų skaičius, gyventojų struktūra pagal lytį, užimtumas (Bengston ir kt., 1991). Connidis (2001), daugiau tyrusi mikrolygmens veiksnių įtaką atstumui nuo tėvų iki arčiausiai gyvenančio vaiko, nurodė *šeimos dydį* (kuo daugiau vaikų, tuo arčiau gyvena vienas iš vaikų), *tėvų sveikatą* (sveiki tėvai gyvena toliau), *tėvų amžių* (tėvai, kuriems daugiau kaip 80 metų, gyvena arčiau), *vaiko amžių* (kuo vyresnis, tuo toliau gyvena), *tėvų socioekonominį statusą* (kuo aukštesnis, tuo toliau gyvena) ir *tėvų vedybinį statusą* (vedę tėvai gyvena arčiau negu išsiskyrę, paprastai arčiausiai vienos kitų gyvena našlės motinos ir jų dukros).

Apibendrinant galima teigti, kad tiek tėvų, tiek vaikų charakteristikos lemia didesnį ar mažesnį kartų solidarumo lygmenį. Tarp svarbiausių charakteristikų būtų galima išskirti tėvų ir vaikų amžių, lytį, gyvenamąją vietą, santuokinį statusą, užimtumą, išsilavinimą ir pan.

7.2. Duomenų analizės metodai, skaičiavimo procedūros

Naudoti du pagrindiniai duomenų analizės metodai: daugialypė regresija ir aprašomoji statistika.

7.2.1. Daugialypės regresijos modelis

Daugialypės regresijos modelis pasitelktas siekiant atskleisti veiksnius, lemiančius tėvų ir vaikų solidarumą. Pasirinktas hierarchinis daugialypės regresijos modelis, kai, remiantis ankstesniais tyrimais ir teorinėmis prielaidomis, iš pradžių atrenkami veiksniai, o vėliau įtraukiami ir papildomi kintamieji (hierarchinis metodas leidžia įvertinti kiekvieno veiksnio įtaką rezultatui).

Priklausomi kintamieji. Daugialypė regresija buvo taikyta trims priklausomiems kintamiesiems, leidžiantiems įvertinti solidarumą tarp kartų:

a) kelionės trukmė nuo tėvų iki vaikų namų (struktūrinis solidarumas) (221, 545, 551, 558 kl.). Respondentai galėjo atsakyti valandų ir minučių tikslumu. Daugialypei regresijai buvo naudotas perkoduotas kintamasis, leidžiantis nustatyti atstumą valandomis.
b) susitikimų dažnis (bendravimo solidarumas) (223, 546, 552, 559, 560 kl.). Respondentai galėjo atsakyti, kiek kartų jie susitinka su artimaisiais per savaitę, mėnesį ar metus. Naudotas perkoduotas daugialypės regresijos kintamasis – susitikimų dažnis (kartai) per metus.
c) santykių vertinimas (artumo solidarumas) (224, 547, 553, 561, 562 kl.). Respondentams pateikta santykių vertinimo skalė nuo 0 iki 10, kai 0 reiškia „visiškai nepatenkintas“, o 10 – „visiškai patenkintas“.

Nepriklausomi kintamieji. Kadangi daugialypė regresija tinkama analizuoti atvejams, kai nepriklausomi kintamieji yra kiekybiniai, kokybiniai kintamieji (pavadinimų skalės kintamieji) buvo perkoduoti į pseudokintamuosius (*dummies)*. Pasirinkta lyginamoji grupė perkoduota į 0 (*baseline*), o kitos grupės – į 1. Pavienės nepriklausomojo kintamojo kategorijos buvo lyginamos su grupe, užkoduota 0 (pvz., jei lyginamoji kategorija yra vedę, tai vedę respondentai bus lyginami su kohabituojančiais, su nevedusiais ir pan.).

Reikėtų pažymėti, kad santykiai su vaikais (srauto „žemyn“ analizė), nurodyti anketoje, buvo vertinami įvertinant kiekvieną vaiką atskirai: respondentai galėjo atsakymus įrašyti į atskirą kiekvienam vaikui skirtą langelį. Kadangi daugialypės regresijos modeliu siekta atskleisti

įvairių veiksnių įtaką pagal visų vaikų charakteristikas, pasinaudota *VARTOCASES* funkcija. Taip buvo suformuota nauja duomenų bazė, kurioje užkoduotos visų vaikų charakteristikos.

Nepriklausomi kintamieji gali būti suskirstyti į respondentus apibūdinančias charakteristikas, tėvus ir vaikus apibūdinančias charakteristikas ir papildomus kintamuosius.

a) Respondentus apibūdinančios sociodemografinės charakteristikos: *lytis* (103 kl.), *amžius* (104a kl.), *išsilavinimas* (120 kl.), *partnerystės statusas* (101, 302a, 306 kl.), *užimtumo statusas* (801 kl.), *namų ūkio pajamos* (1008 kl.), *turimų vaikų skaičius (iki 14 metų)* (101, 104a/ 110a kl.), *šeimos tipas* (branduolinė ar sudėtinė) (101 kl), *gyvenvietės tipas* (A2 kl.) ir *sveikatos vertinimas* (701, 703a kl.).

Pagal amžių respondentai suskirstyti į dešimtmetes grupes, išskyrus jauniausius respondentus (išskirtos 18–24 ir 25–29 metų amžiaus grupės). Toks grupavimas pasirinktas darant prielaidą, kad jaunesnio amžiaus vaikai labiau priklausomi nuo tėvų negu vyresni, tad ir jų solidarumo su tėvais dimensijos turėtų skirtis.

Sveikatos vertinimo kintamasis sukonstruotas jungiant kelis klausimus: „Kokia jūsų sveikatos būklė?“ (701 kl.) ir „Ar jūs turite kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?“ (703a kl.). Jei respondentai į pirmąjį klausimą atsakė „labai gera“ ir „gera“, o į antrąjį atsakė neigiamai, jų atsakymai priskirti prie „geros sveikatos“ kategorijos. Kiti pasirinkti atsakymai priskirti „blogos sveikatos“ vertinimo kategorijai.

Kintamasis „gyvenvietės tipas“ (A2 kl.) suskirstytas į tris kategorijas: didieji miestai (daugiau kaip 100 tūkst. gyventojų), miestai (10–100 tūkst.) ir kaimai (iki 10 tūkst.).

b) Tėvus apibūdinančios charakteristikos: *tėvų amžius* (535, 538 kl.), *asmenys, su kuriais gyvena tėvai* (atvejais, kai tėvai negyvena kartu) (543, 549 kl.) ir *tėvų sveikata* (544, 550, 556, 557 kl.) (543, 549 kl.).

Tėvų sveikata vertinta pagal klausimą: „Ar jūsų tėvas/motina turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?“ (544, 550, 556, 557 kl.). Respondentų klausta, su kuo gyvena jų tėvai, ir atsakymai suskirstyti į tris grupes: gyvena vieni, su sutuoktiniu(-e)/partneriu(-e) ir su kitais asmenimis (į šią grupę įeina ir atsakiusieji, kad jų tėvai gyvena pensione, senelių globos namuose, slaugos namuose).

c) Vaikus apibūdinančios charakteristikos: *amžius* (216 kl.), *lytis* (212 kl.), *amžius, nuo kada vaikai gyvena atskirai* (220 kl.), *ar vaikas yra tikras* (biologinis) *ar įvaikintas* (213 kl.).

d) Papildomieji kintamieji – jau aptarti 3 priklausomi kintamieji.

Jei kuris iš kintamųjų virsdavo priklausomu, kiti būdavo įtraukiami kaip nepriklausomi. Taip pat įtrauktas dar vienas papildomas kintamasis – tėvų tarpusavio santykių, kurie klostėsi iki respondentui sukankant 15 metų, vertinimas („Kokie buvo jūsų tėvų, įtėvių ar globėjų tarpusavio santykiai iki jums sukako 15 metų?“, 571 kl.).

7.2.2. Aprašomoji statistika

Siekiant atskleisti bendruosius jau aptartų solidarumo dimensijų dažnius, taip pat bendrąsias kitų solidarumo dimensijų – funkcinio ir normatyvinio – tendencijas, naudoti aprašomosios statistikos metodai. *Funkcinės* solidarumo dimensijos analizei naudoti šie kintamieji:

a. suteikta ir gauta emocinė parama (emocinės paramos davėjams skirti 716, 717 kl., gavėjams – 713, 714 kl.).
b. suteikta ir gauta asmens priežiūros pagalba (asmenims, kuriems reikalinga pagalba) (asmenims, teikusiems priežiūrą, skirti 710, 711 kl., susilaukusiems pagalbos – 706, 707 kl.).

Tirtas ir *normatyvinis solidarumas*[21] – vaikų, tėvų ir senelių kartas atstovaujančių respondentų nuomonės, kas (šeima ar visuomenė) turėtų rūpintis priklausomais asmenimis. Taip pat aiškintasi, kiek respondentai pritaria ar nepritaria bendroms vertybinėms nuostatoms tarpgeneracinės paramos atžvilgiu.

7.3. Kartų solidarumas Lietuvoje: solidarumo formos ir veiksniai

Empirinių duomenų analizė teikiama dviem etapais: iš pradžių atskleidžiami jaunesnių kartų santykių su vyresnėmis aspektai (solidarumo kryptis „iš apačios iš viršų“), o vėliau analizuojami vyresnių kartų santykiai su jaunesnėmis (solidarumo kryptis „iš viršaus į apačią“). Siekiama ne tik aprašyti, bet ir palyginti abiejų srautų solidarumą ir atskleisti veiksnius, lemiančius aukštesnį solidarumo lygmenį. Kadangi faktinę, realiai egzistuojančią paramą gali nulemti kultūriniai veiksniai (tarpgeneraciniai lūkesčiai ir nuostatos), paskutiniame skirsnyje analizuojama, kokias nuostatas kiekviena karta susiformavo tarpgeneracinių santykių atžvilgiu.

[21] Vertybines nuostatas vertinantys klausimai pateikiami 7.3.4. skirsnio lentelėse.

7.3.1. Jaunesnių kartų solidarumas su vyresnėmis (srautas „aukštyn“)

Vykstant šeimos formų pliuralizacijai, svarbu tėvų ir vaikų santykius tirti tam tikrose situacijose ir kontekstuose. Gyvenimas kartu ar atskirai, tėvų skyrybos gali labai paveikti vaikų ir tėvų santykius. Todėl, siekiant nustatyti, kaip susiklosto santykiai su tėvais įvairiomis gyvenimo situacijomis, visų respondentų klausta, su kuo jie gyvena. Daugiau kaip 80 % vyresnių nei 18 metų respondentų atsakė, kad jie negyvena su tėvais. Šiame skirsnyje analizuojami tokių respondentų atsakymai. Visų pirma aptariamas vaikų solidarumas su tėvais, kai tėvai gyvena kartu (regresijos rezultatai pateikti 7.1 priede), toliau analizuojamas vaikų solidarumas su tėvais, kai tėvai negyvena kartu (regresijos rezultatai pateikti 7.2 priede).

Vaikų solidarumas su kartu gyvenančiais tėvais

Atskirai gyvenantys respondentai, kurių abu tėvai yra gyvi ir niekada nebuvo išsiskyrę, sudaro apie trečdalį visų apklaustųjų. Pirmiausia aptarsime struktūrines solidarumo galimybes. Duomenys rodo, kad aplinkybėmis, kai respondentų tėvai gyvena kartu, struktūrinės solidarumo galimybės gana palankios: maždaug pusei apklaustų vyrų ir moterų kelionė iki kartu gyvenančių tėvų namų trunka mažiau nei pusvalandį (7.1 lent.). Trumpiausiai (iki 15 min) kelionė trunka 25–39 metų vyrams ir moterims, ir tai, ko gero, būtų galima sieti su ankstyvos reprodukcijos amžiumi ir tėvų „naudingumu“ prižiūrint respondentų vaikus. Vis dėlto lentelėje matyti, kad statistiniai kelionės trukmės pagal lytį ir amžių skirtumai labai nedideli, ką patvirtina ir daugialypės regresijos rezultatai: nei pagal respondento lytį, nei pagal amžių negalima prognozuoti, kokiu atstumu vaikai gyvens nuo tėvų.

Nors kelionės trukmė iki tėvų namų buvo vertinama pagal atsakymus į vieną klausimą, daugialypės regresijos rezultatai tėvui ir motinai pateikti atskirai, nes skiriasi kai kurios tėvų sociodemografinės charakteristikos (pvz., tėvų amžius).

Svarbiausiais veiksnys, lemiantis kelionės trukmę nuo vaikų iki tėvų namų, – vaikų *gyvenamoji vieta*. Kaimuose ir mažesniuose miestuose gyvenantiems respondentams kelionė iki tėvų namų yra trumpesnė negu didžiuosiuose miestuose gyvenantiems respondentams.

Kiti veiksniai, pagal kuriuos galima prognozuoti, kokiu atstumu vaikai gyvena nuo tėvų, – *vaikų išsilavinimas, užimtumas* ir *turimų vaikų skaičius*. Žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turinčių respondentų grupės rodikliai reikšmingai skiriasi nuo vidurinį išsilavinimą turinčių respondentų ro-

diklių ($p<0,01$ iki tėvo ir $p<0,001$ iki motinos). Žemesnį negu vidurinį išsilavinimą įgijusiems respondentams kelionė iki tėvų namų yra trumpesnė negu įgijusiems vidurinį išsilavinimą. Tačiau kelionės trukmės negalima prognozuoti pagal tai, ar respondentas turi aukštąjį išsilavinimą (palyginti su vidurinį išsilavinimą turinčiais respondentais).

7.1 lentelė. Vyrų ir moterų kelionės trukmė iki tėvų namų pagal respondentų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
R. skaičius	*1194*	*208*	*209*	*414*	*289*	*74*
<15 min	23,6	12,0	28,7	29,0	23,2	13,7
15–30 min	27,8	18,8	30,1	31,6	28,7	21,9
0,5–1 h	19,8	21,6	18,2	19,3	19,4	24,7
1–2 h	16,5	23,6	12,4	11,6	19,7	23,3
2–3 h	7,1	14,9	5,3	3,9	5,9	12,3
> 3 h	5,1	9,1	5,3	4,6	3,1	4,1
MOTERYS						
R. skaičius	*1130*	*220*	*214*	*400*	*222*	*74*
<15 min	23,5	16,4	22,9	33,3	19,4	5,6
15–30 min	25,7	21,4	29,4	24,5	30,2	19,4
0,5–1 h	20,5	18,6	17,3	20,0	22,1	34,7
1–2 h	16,7	20,9	15,0	13,0	18,9	22,2
2–3 h	7,3	13,2	7,5	5,0	5,4	6,9
> 3 h	6,4	9,5	7,9	4,3	4,1	11,1

Studijuojančių respondentų kelionės trukmė reikšmingai skiriasi nuo dirbančių respondentų ($p<0,001$). Studijuojantiems respondentams kelionė trunka ilgiau negu dirbantiesiems, ir tai galima paaiškinti faktu, kad studijuoti dažnai pasirenkamas kitas miestas.

Kitas veiksnys, turintis reikšmingos įtakos, – *vaikų skaičius*. Didėjant vaikų skaičiui kelionės trukmė iki tėvų mažėja, ir tai gali būti sietina su tėvų pagalba prižiūrint anūkus.

Nors teorinėje dalyje aptarti tėvų amžiaus, jų sveikatos būklės veiksniai, regresijos rezultatai nerodo reikšmingos šių veiksnių įtakos kelionės trukmei iki kartu gyvenančių tėvų Lietuvoje.

Susitikimų dažnumas. Susitikimų dažnumui su tėvu ir motina reikšmingos įtakos turi gana panašūs veiksniai.

Pats svarbiausias veiksnys, lemiantis susitikimų su motina ir su tėvu dažnį, yra kelionės trukmė (šis kintamasis paaiškina 21 % duomenų variacijos, kai kiti kintamieji paaiškina tik 7 % duomenų, susijusių su motina, variacijos ir 6 % duomenų, susijusių su tėvu, variacijos). Atitinkamai kai-

muose ir mažesniuose miestuose su tėvais susitinkama dažniau negu didžiuosiuose miestuose, kur tarp tėvų ir vaikų didesni atstumai. Ilgėjant kelionės trukmei susitikimų dažnis mažėja (kelionei trunkant 1 valanda ilgiau susitikimų dažnis sumažėja apie 40 kartų per metus).

Reikšmingos įtakos susitikimų dažniui turi respondentų *lytis* ir *amžius*. Moterų susitikimų dažnis su motina ir tėvu reikšmingai didesnis negu vyrų. Ypač reikšmingos įtakos respondento lytis turi santykiams su motina. Didesnė dalis moterų negu vyrų su tėvu ir motina susitinka labai dažnai (keletą kartų per savaitę ir dažniau), kas ypač išryškėja analizuojant susitikimų dažnį su motina (7.6 lent.). Vyrai su motinomis susitinka kiek rečiau: trečdalis vyrų su motina susitinka vidutinišku dažnumu – ne rečiau nei kartą per dvi savaites.

Respondentų *amžius* su susitikimų dažniu koreliuoja neigiamai ($R=-0,09$, $p<0,001$ su motina, $R=-0,03$, $p<0,05$ su tėvu). Remiantis regresijos rezultatais galima prognozuoti, kad, didėjant respondentų amžiui, susitikimų dažnis su tėvais mažės. Nors didėjant respondentų amžiui kartu senėja tėvai ir, remiantis teorinėmis prieigomis, kontaktų skaičius su tėvais turėtų didėti, nustatyta priešinga tendencija. 7.1 priede matyti, kad nei tėvų amžius, nei jų sveikata susitikimų dažnio nelemia.

Susitikimų dažnis su tėvu didžiausias, kai sūnūs ir dukterys yra labiausiai reproduktyvaus amžiaus (nuo 25 iki 39 metų) (7.2 lent.). Dažniausiai susitinkama su motina, kai sūnūs yra jaunesnio amžiaus (18–29), o dukterys – didžiausio reproduktyvumo amžiaus (25–39). Rečiau su motina ir tėvu susitinkančių respondentų dalis gana maža visose amžiaus grupėse.

Be jau minėtų veiksnių, susitikimų dažniui su tėvais įtakos turi *vaikų skaičius, šeimos tipas, partnerystės statusas* ir *santykių vertinimas*.

Reikšmingos įtakos susitikimų dažniui turi *vaikų skaičius*. Atsiradus vis naujam vaikui susitikimų dažnis su tėvais padidėja apie 10 kartų per metus. Tai, žinoma, aiškintina didesne tėvų pagalba prižiūrint vaikus. *Sudėtinėje šeimoje* gyvenančių respondentų susitikimai su motina ir tėvu bus dažnesni negu branduolinėje šeimoje gyvenančių respondentų.

Geriau įvertinę *santykius* respondentai su motina ir tėvu susitinka dažniau. Vienu balu geriau įvertinus santykius su tėvais, respondentų susitikimų dažnis padidėja trimis susitikimais per metus.

Gyvenantys kartu atskirai ir *nevedę* respondentai su motina susitinka rečiau negu vedę respondentai. Susitikimų dažnumui su tėvu turi įtakos tik gyvenančių kartu atskirai partnerystės statusas – pastarieji su tėvu susitinka rečiau negu vedę respondentai.

7.2 lentelė. Vyrų ir moterų susitikimų dažnis su motina ir tėvu pagal respondentų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
Su tėvu						
R. sk.	*1255*	*216*	*227*	*434*	*301*	*77*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	25,8	19,9	30,0	30,6	22,3	17,1
Ne rečiau nei kartą per sav.	22,5	22,7	22,9	23,3	22,9	15,8
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	24,5	32,9	22,0	20,3	25,2	30,3
Ne rečiau nei kartą per mėn.	19,4	19,4	18,5	18,0	20,3	26,3
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	6,1	4,6	4,4	6,7	7,3	7,9
Kartą per metus arba rečiau, niekada	1,6	0,5	2,2	1,2	2,0	2,6
Su motina						
R. sk.	*1250*	*216*	*224*	*434*	*299*	*77*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	22,2	33,0	30,6	22,4	17,1	22,2
Ne rečiau nei kartą per sav.	21,3	21,4	24,0	23,1	17,1	21,3
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	32,9	21,9	19,6	24,4	28,9	32,9
Ne rečiau nei kartą per mėn.	18,1	17,4	18,2	20,7	26,3	18,1
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	5,1	4,5	6,5	7,4	7,9	5,1
Kartą per metus arba rečiau, niekada	0,5	1,8	1,2	2,0	2,6	0,5
MOTERYS						
Su tėvu						
R. sk.	*1202*	*248*	*223*	*415*	*237*	*79*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	30,5	26,2	30,9	36,4	28,7	18,7
Ne rečiau nei kartą per sav.	21,5	26,2	21,1	20,5	20,7	14,7
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	21,5	24,2	21,1	18,6	24,1	24,0
Ne rečiau nei kartą per mėn.	18,0	18,1	19,7	16,9	15,6	24,0
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	6,9	5,2	5,8	5,8	8,4	17,3
Kartą per metus arba rečiau, niekada	1,5	0,0	1,3	1,9	2,5	1,3
Su motina						
R. sk.	*1201*	*247*	*223*	*415*	*237*	*79*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	32,1	27,9	34,1	38,1	29,1	18,7
Ne rečiau nei kartą per sav.	20,6	23,9	19,7	19,5	21,1	14,7
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	21,3	25,1	19,7	17,8	24,5	24,0
Ne rečiau nei kartą per mėn.	17,6	17,8	19,3	16,9	14,3	24,0
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	6,9	5,3	5,8	5,8	8,4	17,3
Kartą per metus arba rečiau, niekada	1,5	0,0	1,3	1,9	2,5	1,3

Santykių vertinimas. 7.1 priede išvardyti veiksniai paaiškina net 42 % santykių su tėvu vertinimo variacijos ir 27 % santykių su mama variacijos. Vaikų ryšio su mama tema yra gana plačiai ištirtas reiškinys, tačiau vaikų santykiai su tėvu susilaukia mažesnio tyrėjų dėmesio. Menkas santykių su tėvu ištirtumas, šios temos išskirtinumas pabrėžiamas psichologijos

mokslo atstovų: „santykių su tėvu tema vis dar yra antraeilė (tėvas dažnai suvokiamas kaip „priedas“, pagalbininkas), pateikiama prieštaringai ir paini-ai“ (Rukšaitė, 2008: 136).

Analizuojant, kokie veiksniai turi daugiausia įtakos santykių vertinimui, paaiškėjo gana intriguojantis rezultatas: santykių su tėvais vertinimą labiausiai lemia *tėvų santykių, susiklosčiusių iki respondentui sukankant 15 metų, įvertinimas* (šis veiksnys paaiškina net 22 % santykių su motina vertinimo variacijos ir 41 % santykių su tėvu variacijos). Kuo tėvų santykių įvertinimas aukštesnis, tuo geriau vertinami tarpusavio santykiai su tėvais. Prisimenant konsensuso solidarumo šalininkų idėjas, kad tėvai vaikams perduoda ir vertybes, pažiūras, galima daryti prielaidą, kad šeimose, kuriose tarp sutuoktinių buvo harmoningesni santykiai, atitinkamai buvo formuojami ir geresni vaikų su tėvais santykiai.

Lytis veikia santykių vertinimą su motina: moterys palankiau vertina santykius su motina negu vyrai, tačiau lytis neturi reikšmingos įtakos santykių su tėvu vertinimui. Toliau pateiktoje dažnių lentelėje (7.3) matyti, kad moterų santykių su motina vertinimo vidurkis – 8,7, o vyrų – 8,2.

Nors, regresijos duomenimis, respondentų *amžius* nėra reikšmingas santykių su tėvais prognozės kriterijus, vis dėlto reikėtų pažvelgti į bendruosius santykių vertinimo pasiskirstymo variantus pagal amžių (7.3 lent.). Santykių vertinimas visose amžiaus grupėse gana panašus; kiek išsiskiria 30–39 metų dukros, kurių santykių su motina įvertinimo vidurkis 8,8, ir 25–29 metų sūnūs, santykius su mama įvertinę vidurkiu 8,7.

Bendrasis santykių su motina ir tėvu vertinimo vidurkis gana aukštas (per 8), ir tai rodytų gana aukštą artumo solidarumo lygį. Vis dėlto reikėtų konstatuoti, kad toks aukštas santykių vertinimo rodiklis nebūtinai susijęs su labai artimais santykiais. Vaikų ir tėvų santykių vertinimas yra gana jautri tema, tad išlieka galimybė, kad respondentai gali pateikti „pagražintą“ ar neutralesnį realybės vertinimą. Tai rodo ir atsakymų koncentracija ties gana neutraliu skaičiumi – 8 (nei labai puikiai, nei blogai). Šiuo atveju reikėtų prisiminti ambivalencijos paradigmos idėjas, t. y. santykiai gali būti dvipusiai, įvairialypiai.

Regresijos rezultatai rodo pozityvią *susitikimų dažnio* įtaką santykių su motina vertinimui, nors ši įtaka labai nedidelė (ß=0,00). Susitikimų dažnis santykių vertinimui su tėvu jokios įtakos neturi.

Studijuojantys respondentai santykius su tėvu vertina geriau negu dirbantys. *Bedarbiai* santykius su tėvais vertina prasčiau negu dirbantys respondentai, ir tai ypač statistiškai reikšmingos įtakos turi santykių vertinimui su tėvu.

7.3 lentelė. Vyrų ir moterų santykių su tėvais įvertinimas pagal respondentų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
Su tėvu						
R. skaičius	*1270*	*220*	*230*	*439*	*303*	*77*
Vidurkis	8,2	8,2	8,3	8,2	8,2	8,3
St. nuokrypis	1,6	1,4	1,3	1,7	1,8	1,4
Su motina						
R. skaičius	*1271*	*221*	*230*	*439*	*303*	*77*
Vidurkis	8,5	8,6	8,7	8,6	8,4	8,6
St. nuokrypis	1,3	1,1	1,2	1,3	1,6	1,3
MOTERYS						
Su tėvu						
R. skaičius	*1214*	*248*	*226*	*419*	*241*	*79*
Vidurkis	8,2	8,2	8,1	8,3	8,3	8,1
St. nuokrypis	1,6	1,6	1,6	1,5	1,7	1,9
Su motina						
R. skaičius	*1214*	*248*	*226*	*419*	*241*	*79*
Vidurkis	8,7	8,6	8,7	8,8	8,7	8,7
St. nuokrypis	1,3	1,3	1,4	1,4	1,2	1,5

Galbūt darbo neturintiems respondentams kyla daugiau įtampų ir konfliktų negu darbą turintiems? Galbūt respondentas iš tėvo gauna finansinę paramą, ir tai turi įtakos jų santykiams? Faktą, kad darbo turėjimą labiau sureikšmina tėvai negu motinos, galima paaiškinti psichologijos atstovų (Fromm, 1985; Chaudhuri, 1987) įžvalgomis: tėvo meilė vaikui apibūdinama kaip sąlyginė, o motinos – kaip besąlyginė. Tų pačių autorių teigimu, tėvo meilė vaikui rodoma įvykdžius tam tikrą reikalavimą, o motinos meilė apibrėžiama kaip nieko nereikalaujanti. Rukšaitė (2008: 140) kiek kitokią tėvo meilę sieja su tokia situacija:

Kitaip negu motinos, žmogaus kaip tėvo sėkmė priklauso ne tik nuo to, kaip jis sąveikauja su savo vaiku, bet ir nuo to, kaip veikia visuomenėje, o bendravimo taisyklės šiose skirtingose srityse skiriasi – tėvui reikia derinti švelnumą, meilę ir jėgą. Iš tėvo laukiama, kad jis išmokins vaiką visuomeninių santykių meno. Vaikas nori, kad jo tėvas būtų stiprus vyras, kuris žino, kaip laimėti, bet namų aplinkoje tikimasi, kad tėvas bus šiltas ir mylintis.

Sociologijos mokslo terminais vyrų vaidmenų prieštaringumas mūsų visuomenėje įvardijamas maskulinizmo krize (Tereškinas, 2004). Dominuojantis vyriškumo modelis mūsų visuomenėje atliepia tradicines vyriškumo suvokimo savybes: nepriklausomas, aktyvus, nugalintis ir atkak-

lus. Tačiau moterys pabrėžia ir kitas savybes: vyras turi būti jautrus ir supratingas, mokėti dirbti „vyriškus“ darbus ir užsiimti vaikų priežiūra ir auklėjimu (ten pat).

Apskritai solidarumą su kartu gyvenančiais tėvais nulemia respondentų charakteristikos ir kiti veiksniai. Tėvų charakteristikos – jų sveikata ar amžius – neturi jokios įtakos nei kelionės trukmei, nei susitikimų dažniui ar santykių vertinimui. Paaiškėjo įdomi tendencija: labiausiai santykių su motina ir tėvu vertinimą veikia tėvų tarpusavio santykių įvertinimas iki respondentams sukankant 15 metų.

Vaikų solidarumas su atskirai gyvenančiais tėvais

Respondentai, kurių tėvai negyvena kartu, iš viso sudaro kiek mažiau negu trečdalį visų apklaustųjų (23 % sudaro vyresni kaip 18 metų respondentai, kurių tėvai negyvena kartu dėl partnerio mirties ir 4,8 % – respondentai, kurių tėvai negyvena kartu dėl skyrybų arba jie niekada negyveno kartu).

Kelionės trukmė. Nors regresijos rezultatai nerodo *lyties* ir *amžiaus* įtakos kelionės iki tėvo ar motinos namų trukmei, vis dėlto verta žvilgtelėti į atsakymų pasiskirstymą pagal šias charakteristikas. Didžiausiai daliai vyrų ir moterų kelionė iki tėvo namų trunka nuo 15 minučių iki valandos (7.4 lent.), taigi kiek ilgiau negu respondentams, kurių tėvai gyvena kartu. Vis dėlto struktūrines solidarumo galimybes galima gana palankiai vertinti tiek vyrams, tiek moterims.

Arčiausiai iki tėvo gyvena 40–49 metų sūnūs ir 25–39 metų dukterys. Pažymėtina, kad jauniausioms sūnų ir dukterų grupėms kelionė trunka palyginti trumpai – nuo 15 minučių iki valandos. Kelionės trukmė iki motinos daugumai respondentų trunka dar trumpiau – iki 30 minučių, trumpiausiai – 30–49 metų sūnums ir 25–39 metų dukterims.

Didžiausią įtaką kelionės trukmei, kaip ir iki gyvenančių kartu tėvų, daro *gyvenamoji vieta.* Kaimuose ir mažesniuose miestuose gyvenančių respondentų atsakymai reikšmingai skiriasi nuo didžiuosiuose miestuose gyvenančių respondentų ($p<0,001$). Kaimų ir mažesnių miestų gyventojams kelionė iki motinos ir tėvo namų trunka trumpiau negu didžiųjų miestų gyventojams.

Kelionės trukmei iki tėvo ir motinos namų turi įtakos *išsilavinimas*. Žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turintys respondentai gyvena arčiau tėvų namų negu vidurinį išsilavinimą įgiję respondentai. Aukštąjį (palyginti su viduriniu) išsilavinimą turintiems respondentams išsilavinimo lygis jokios įtakos kelionės trukmei neturi.

Kelionės trukmei iki motinos namų turi įtakos *užimtumo statusas*. Studentams kelionė iki motinos trunka ilgiau negu dirbantiems respondentams, ir tai įprasta turint galvoje, kad dažnas studentas studijuoja kitame mieste.

7.4 lentelė. Vyrų ir moterų kelionės trukmė iki atskirai gyvenančių tėvų pagal respondentų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
Iki tėvo						
R. skaičius	*336*	*47*	*56*	*120*	*76*	*37*
<15 min	17,3	10,6	19,6	15,8	22,4	13,8
15–30 min	22,9	8,5	26,8	27,5	22,4	24,1
0,5–1 h.	24,4	34,0	23,2	17,5	26,3	27,6
1–2 h	18,5	23,4	14,3	19,2	15,8	24,1
2–3 h	8,6	14,9	7,1	10,8	5,3	3,4
>3 h	8,3	8,5	8,9	9,2	7,9	6,9
Iki motinos						
R. skaičius	*949*	*94*	*97*	*283*	*258*	*217*
<15 min	26,9	10,6	25,8	33,2	30,2	22,1
15–30 min	25,8	21,3	25,8	32,2	24,8	22,1
0,5–1 h	19,7	24,5	27,8	11,7	21,3	23,9
1–2 h	15,8	26,6	12,4	9,5	14,0	21,5
2–3 h	6,4	8,5	5,2	6,4	6,6	5,5
>3 h	5,4	8,5	3,1	7,1	3,1	4,9
MOTERYS						
Iki tėvo						
R. skaičius	*340*	*56*	*53*	*127*	*62*	*42*
<15 min	17,1	10,7	17,0	22,8	12,9	15,2
15–30 min	28,5	25,0	45,3	28,3	22,6	27,3
0,5–1 h.	20,9	14,3	9,4	22,8	25,8	30,3
1–2 h	16,2	21,4	9,4	16,5	14,5	12,1
2–3 h	8,2	16,1	7,5	3,9	12,9	6,1
>3 h	9,1	12,5	11,3	5,5	11,3	9,1
Iki motinos						
R. skaičius	*1022*	*107*	*102*	*318*	*272*	*223*
<15 min	25,0	23,4	25,5	32,1	23,9	15,6
15–30 min	24,5	22,4	26,5	28,6	22,1	21,2
0,5–1 h.	19,1	16,8	28,4	15,1	21,3	20,7
1–2 h	16,7	20,6	10,8	12,6	16,9	22,9
2–3 h	9,0	6,5	3,9	7,9	11,4	11,7
>3 h	5,7	10,3	4,9	3,8	4,4	7,8

Kelionės trukmei iki motinos namų taip pat turi įtakos aplinkybė, ar *motina gyvena viena ar su kitais asmenimis*. Kai motina gyvena ne viena, o su kitais asmenimis, kelionės trukmė būna ilgesnė. Kai motina gyvena viena, atsiranda poreikis ją dažniau lankyti dėl galimo jos vienišumo jausmo.

Susitikimų dažnis. Respondento tėvams gyvenant kartu susitikimų dažnį su motina ir tėvu nulemia gana panašūs veiksniai. Kai tėvai gyvena atskirai, bendri veiksniai, turintys įtakos susitikimo dažniui su motina ir tėvu, – tik *santykių vertinimas*, *kelionės trukmė* ir *asmenys, su kuriais gyvena respondento tėvai*. Kuo kelionė trunka ilgiau, tuo susitikimai su tėvu ir motina retesni, o kuo geriau vertinami santykiai, tuo susitikimai dažnesni. Jei respondento motina ir tėvas gyvena su partneriu, susitinkama rečiau negu tuo atveju, kai respondento motina ir tėvas gyvena vieni. Jei pirmiau aprašytą situaciją buvo galima interpretuoti vienatvės jausmu, šiuo atveju galima aiškinti tėvų skyrybų ir pakartotinių vedybų/ naujos partnerystės pasekmėmis. Išsiskyrę tėvai nurodo žemesnę santykių su vaikais kokybę, retesnius kontaktus ir teikia mažiau paramos (White, 1992). Tačiau svarbu pridurti, kad nėra aišku, ar neigiamos skyrybų pasekmės tėvų ir vaikų santykiams atsiranda dėl pačių skyrybų fakto, dėl streso, atsirandančio po skyrybų, ar dėl prieš skyrybas iškilusių konfliktų ir problemų (White, 1994). Jei motina ir tėvas gyvena su kitais asmenimis, susitinkama taip pat rečiau, palyginti su situacija, kai jie gyvena vieni.

Be aptartų bendrųjų veiksnių, susitikimų su motina dažnį lemia respondentų *lytis, gyvenamoji vieta, vaikų skaičius*, o susitikimų su tėvu dažnį – respondentų *išsilavinimas* ir *užimtumo statusas*.

Susitikimų dažniui su motina turi įtakos *lytis*: moterys dažniau negu vyrai linkusios susitikti su motina. Trečdalis moterų ir kiek mažiau nei trečdalis vyrų su motina susitinka labai dažnai – keletą kartų per savaitę ar dažniau (7.5 lent.). Dažniausiai su motina susitinka 25–39 metų moterys ir 30–39 metų vyrai.

Respondento tėvams gyvenant atskirai susitikimų dažnis su tėvu perpus retesnis negu su motina (susitikimų per metus vidurkis su tėvu – tik 44,26, o su motina – 88,64 karto). Beveik pusė dukterų su tėvu susitinka labai retai – ne rečiau nei kartą per pusę metų, kartą per metus ar rečiau, niekada (7.5 lent.). Įdomu, kad brandaus ir vyresnio amžiaus sūnūs (40–49, 50+) linkę dažniau susitikti su tėvu negu jaunesnio amžiaus sūnūs. Dukterys visose amžiaus grupėse susitinka gana retai, tik išsiskiria vyriausia respondenčių grupė (50+), kurios su tėvu susitinka dažniau. Taigi, kai respondento tėvai negyvena kartu, būdingos visai kitokios bendravimo tendencijos negu atveju, kai tėvai gyvena kartu, – susitikimai su

tėvu daug retesni, o dažnesni susitikimai būdingi vyresnėms respondentų amžiaus grupėms. Tėvų negyvenimo kartu faktas susitikimų dažnio su motina taip neveikia.

7.5 lentelė. Vyrų ir moterų susitikimų dažnis su atskirai gyvenančiais tėvais pagal respondentų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
Su tėvu						
R. sk.	*351*	*52*	*57*	*125*	*79*	*38*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	13,4	7,7	12,3	9,6	20,3	30,0
Ne rečiau nei kartą per sav.	13,4	11,5	8,8	15,2	13,9	10,0
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	20,2	5,8	14,0	14,4	16,5	13,3
Ne rečiau nei kartą per mėn.	13,7	30,8	19,3	15,2	22,8	16,7
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	25,1	15,4	15,8	15,2	10,1	13,3
Kartą per metus arba rečiau, niekada	25,1	28,8	29,8	30,4	16,5	16,7
Su motina						
R. sk.	*948*	*96*	*98*	*281*	*255*	*218*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	28,0	18,8	24,5	31,7	32,2	21,5
Ne rečiau nei kartą per sav.	18,8	22,9	20,4	19,6	19,2	16,6
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	20,9	29,2	21,4	16,4	21,6	23,9
Ne rečiau nei kartą per mėn.	16,2	16,7	17,3	15,7	14,1	19,6
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	10,5	5,2	11,2	9,6	9,0	14,1
Kartą per metus arba rečiau, niekada	5,6	7,3	5,1	7,1	3,9	4,3
MOTERYS						
Su tėvu						
R. sk.	*359*	*60*	*53*	*136*	*67*	*43*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	16,7	15,0	11,3	16,2	19,4	28,1
Ne rečiau nei kartą per sav.	11,7	10,0	18,9	8,8	10,4	18,8
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	12,3	11,7	7,5	9,6	19,4	18,8
Ne rečiau nei kartą per mėn.	12,3	8,3	13,2	14,0	13,4	9,4
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	20,3	21,7	20,8	22,8	16,4	15,6
Kartą per metus arba rečiau, niekada	26,7	33,3	28,3	28,7	20,9	9,4
Su motina						
R. sk.	*1012*	*109*	*103*	*313*	*268*	*218*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	33,5	32,1	41,7	39,3	31,7	23,6
Ne rečiau nei kartą per sav.	18,2	14,7	15,5	21,1	17,5	18,5
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	17,6	16,5	16,5	13,4	20,5	23,0
Ne rečiau nei kartą per mėn.	16,9	19,3	14,6	14,1	16,4	20,2
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	11,2	9,2	6,8	9,3	13,1	13,5
Kartą per metus arba rečiau, niekada	2,7	8,3	4,9	2,9	,7	1,1

Susitikimų dažnį su motina lemia ir *gyvenamoji vieta*. Kaimuose ir mažesniuose miestuose gyvenančių respondentų susitikimai su motina dažnesni negu gyvenančiųjų didžiuosiuose miestuose, ir tai priklauso nuo kelionės trukmės. Susitikimų dažniui su motina taip pat įtakos turi vaikų skaičius: dėl gimusios vis kito vaiko susitikimų dažnis padidėja apie 10 kartų per metus.

Susitikimų dažniui su tėvu įtakos turi respondentų *išsilavinimas*. Žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turintys respondentai su tėvu susitinka rečiau negu turintys vidurinį išsilavinimą, o pagal aukštąjį išsilavinimą turinčių respondentų charakteristiką susitikimų dažnio prognozuoti negalime.

Įtakos turi *ir užimtumo statusas*: studijuojantys respondentai su tėvu susitinka dažniau negu dirbantys respondentai.

Santykių vertinimas. Santykiai su atskirai gyvenančiais tėvais vertinami kardinaliai kitaip nei santykiai su tėvais, gyvenančiais kartu. Santykių su tėvu vertinimo vidurkis yra tarp 5 ir 6 (kartu gyvenančių tėvų atveju vidurkis buvo 8,2), o santykiai su motina įvertinti panašiai kaip ir kartu gyvenančių tėvų atveju – daugiau kaip 8 (7.6 lent.).

7.6 lentelė. Vyrų ir moterų santykių su atskirai gyvenančiais tėvais vertinimo vidurkis pagal respondentų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
Santykių vertinimas su tėvu						
R. skaičius	*361*	*52*	*59*	*124*	*78*	*39*
Vidurkis	5,82	5,01	5,52	5,72	6,27	6,85
St. nuokrypis	3,05	3,17	3,17	3,04	2,28	3,25
Santykių vertinimas su motina						
R. skaičius	*959*	*97*	*100*	*285*	*257*	*219*
Vidurkis	8,18	7,80	7,83	8,02	8,44	8,27
St. nuokrypis	1,96	2,42	2,28	2,08	1,66	1,73
MOTERYS						
Santykių vertinimas su tėvu						
R. skaičius	*362*	*62*	*57*	*135*	*65*	*43*
vidurkis	5,77	5,20	5,43	5,45	6,94	6,84
St. nuokrypis	3,14	3,59	3,18	3,15	2,35	2,71
Santykių vertinimas su motina						
R. skaičius	*1024*	*109*	*101*	*319*	*272*	*223*
Vidurkis	8,25	8,11	8,09	8,23	8,32	8,32
St. nuokrypis	1,82	2,18	1,81	1,89	1,74	1,47

Taigi tėvų negyvenimo kartu faktas labiau veikia santykius su tėvu negu su motina. 7.1 pav. palyginti santykių vertinimai, kai respondentas turi abu gyvus, bet išsiskyrusius arba niekada negyvenusius kartu tėvus, su respondentų, kurių vienas iš tėvų yra miręs, santykių vertinimais. Išsiskyrusių tėvų vaikai santykius su tėvu linkę vertinti vidutiniškai – nuo 4 iki 7. Jei tėvai negyvena kartu dėl mamos mirties, santykiai su tėvu vertinami geriau (beveik pusė įvertino nuo 8 iki 10). Santykiai su motina tiek skyrybų, tiek tėvo mirties atveju vertinami gana aukštai.

7.1 pav. Respondentų santykių su tėvu ir motina vertinimas, kai tėvai yra išsiskyrę ir kai vienas iš tėvų miręs (procentais)

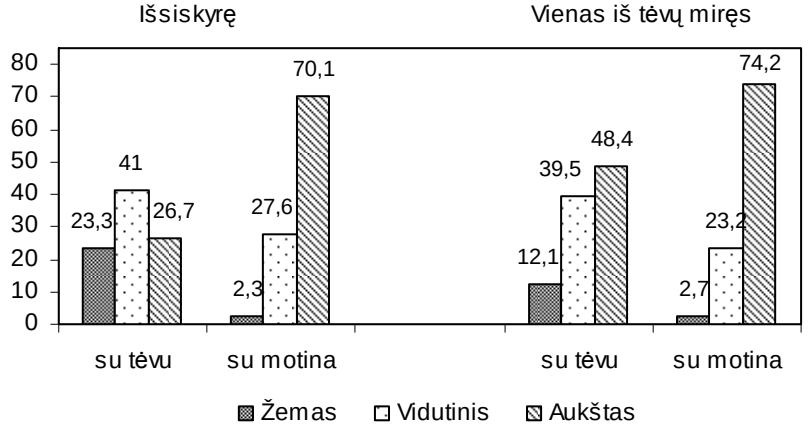

Žemas santykių vertinimas – įvertinę santykius 0–3, vidutinis – 4–7, aukštas – 8–10.

Bendroji santykių vertinimo vidurkių analizė rodo, kad kuo vyresni sūnūs ir dukterys, tuo santykiai su tėvu ir motina vertinami geriau (7.6 lent.). Geriausiai santykius vertino vyriausios respondentų grupės. Vis dėlto, remdamiesi regresijos rezultatais, pagal respondentų *amžių* ir *lytį* santykių vertinimo prognozuoti negalime.

Bendri veiksniai, paaiškinantys santykių su motina ir tėvu vertinimą, yra *susitikimų dažnis, tėvų santykių iki respondentui sukako 15 metų vertinimas* ir respondentų *partnerystės statusas*.

Susitikimų dažnis santykius su tėvais veikia pozityviai: kuo dažnesni susitikimai, tuo santykiai vertinami geriau. Nevedę respondentai santykius su tėvu ir motina vertina geriau negu vedę, ir tai prieštarauja teorinėje dalyje aptartoms tendencijoms. Matyt, tėvams negyvenant kartu daugelis veiksnių veikia visai kitaip negu tuo atveju, kai tėvai gyvena kartu.

Kuo geriau respondentai vertina tėvų santykius, tuo palankiau vertinami ir tarpusavio santykiai su tėvais. Nuo šio kintamojo labiau priklauso santykiai su tėvu negu su motina. Į santykių su tėvu vertinimo modelį įtraukus tėvų santykių vertinimą, R^2 pasikeitė net 11 %. Taigi šis kintamasis paaiškina beveik pusę visų kintamųjų variacijos. Beje, į modelį įtraukti kintamieji labiau paaiškina santykių su tėvu, o ne su motina, vertinimo variacijas.

Santykių vertinimui su motina, be jau aptartų veiksnių, įtakos turi *išsilavinimas*: žemesnį negu vidurinį išsilavinimą turintys respondentai santykius vertina prasčiau. *Kaime gyvenantys respondentai* santykius su motina vertina geriau negu gyvenantys mieste. Santykių su motina vertinimas gerėja ilgėjant kelionės trukmei.

Veiksniai, lemiantys santykių su tėvu vertinimą, yra respondentų *pajamos, sveikatos vertinimas, tėvo amžius* ir *asmenys, su kuriais gyvena tėvas. Pajamos* veikia pozityviai: kuo didesnės pajamos, tuo santykiai vertinami geriau. Tėvo sveikata įtakos santykių vertinimui neturi, tačiau reikšmingos įtakos turi *respondento sveikata*: blogai sveikatą vertinę respondentai santykius su tėvu vertina prasčiau negu gerai sveikatą vertinę respondentai. Kuo didesnis *tėvo amžius*, tuo santykių vertinimas prastesnis. Pasitvirtina nuomonė apie amžiaus skirtumo (*age gap*) įtaką: kuo vyresni tėvai, tuo labiau išsiskiria nuomonės, vertybės ir atitinkamai nustatomas mažesnis solidarumo lygis (Golini, Iacoucci, 2005). Tačiau santykiams su motina jos amžius įtakos neturi. Įdomi fakto, susijusio su asmeniu, su kuriuo gyvena tėvas, įtaka. Jei tėvas gyvena su partnere ar su kitais asmenimis, santykiai vertinami geriau negu tuo atveju, kai tėvas gyvena vienas. Būdinga priešinga tendencija susitikimų dažniui, kai tėvų gyvenimo su partneriu(-e) ar kitais asmenimis faktas lemia retesnius susitikimus.

Apibendrinant galima teigti, kad tėvų gyvenimo ne kartu faktas labiau veikia solidarumą su tėvu negu su motina. Nors struktūrinės solidarumo su tėvu ir motina galimybės gana palankios, su tėvu susitinkama rečiau, o santykiai su tėvu vertinami prasčiau.

7.3.2. Vyresnių kartų solidarumas su jaunesnėmis (srautas „žemyn“)

Šiame skirsnyje siekiama ne tik analizuoti respondentų solidarumo su vaikais aspektus, bet ir palyginti su srauto „aukštyn“ rezultatais. Apariant veiksnių poveikį solidarumui remiamasi 7.11 lentelėje pateiktais regresijos rezultatais.

Kelionės trukmė. Veiksniai, turintys įtakos kelionės trukmei iki vaikų, gana įvairūs, apima ir respondento, ir vaikų charakteristikas: *išsilavinimas, partnerystės statusas, užimtumo statusas, gyvenvietės tipas, vaikų amžius ir metai,*

laikas, nuo kada vaikai gyvena atskirai nuo tėvų. Visi šie kintamieji paaiškina 2 % duomenų variacijos.

Tėvų amžius neturi įtakos kelionės trukmei iki vaikų namų, tačiau statistiškai reikšmingą įtaką daro *vaikų amžius*: kuo vyresni vaikai, tuo kelionė trumpesnė. Vyresniems vaikams, jau turintiems savo vaikų, palankiau gyventi arčiau tėvų, kurie gali padėti prižiūrint anūkus. Respondentų, atsakiusių, kad kelionė iki vaikų namų trunka trumpiau negu 15 minučių, dalis didėja kiekvienoje amžiaus grupėje (7.7 lent.). Respondentų, kuriems kelionė truktų daugiau negu 2 valandas, išvis nėra, o didžiausia respondentų dalis gyvena labai arti vaikų namų: kelionė trunka iki 15 minučių. Taigi, palyginti su srautu „aukštyn", srauto „žemyn" rezultatai palankesni solidarumui kurti.

7.7 lentelė. Vyrų ir moterų kelionės trukmė iki vaikų namų pagal vaikų amžių (procentais)

	VYRAI					MOTERYS				
	Iš viso	18–29	30–39	40–49	50+	Iš viso	25–29	30–39	40–49	50+
R. skaičius	*2178*	*462*	*926*	*683*	*107*	*2423*	*391*	*947*	*897*	*188*
<15 min	96,6	93,3	97,2	98,0	97,2	96,7	94,6	96,5	97,4	97,9
15–30 min	2,4	4,8	1,9	1,3	2,8	1,9	2,0	2,3	1,8	0,5
0,5–1 h	1,0	1,7	0,9	0,7	0,0	1,1	2,6	1,0	0,6	1,6
1–2 h	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,3	0,8	0,2	0,2	0,0

Kuo daugiau laiko prabėgę nuo tada, kai *vaikai gyvena atskirai* nuo tėvų, tuo kelionė trunka trumpiau, ir tai taip pat susiję su vyresniu vaikų amžiumi. Nei vaiko, nei respondento *lytis* kelionės trukmei statistiškai reikšmingos įtakos neturi. *Žemesnį nei vidurinį išsilavinimą* turintys respondentai gyvena toliau nuo savo vaikų namų negu vidurinį išsilavinimą turintys respondentai. *Kohabitacijoje* gyvenantiems respondentams kelionė iki vaikų namų trumpesnė negu vedusiems, o *nevedusiems* – ilgesnė negu vedusiems. Respondentai *pensininkai* gyvena arčiau savo vaikų: jiems kelionė trunka trumpiau negu dirbantiems.

Kaimuose ir mažesniuose miestuose gyvenantiems respondentams kelionė iki vaikų namų trunka ilgiau negu didžiuosiuose miestuose gyvenantiems respondentams. Vadinasi, respondentų, gyvenančių kaimuose ir mažesniuose miesteliuose, vaikai išvykę į didžiuosius miestus. Didžiuosiuose miestuose gyvenantiems tėvams kelionė trunka trumpai, nes ir jų vaikai gyvena greta.

Susitikimų dažnis. Susitikimų su vaikais dažnį lemia *kelionės trukmė* ir *santykių vertinimas*, vaikų charakteristikos: *lytis, laikas, nuo kada gyvena atskirai, tikri ar įvaikinti vaikai*, taip pat respondentus (tėvus) apibūdinančios charakteristikos: *lytis, turimų vaikų skaičius, gyvenamoji vieta*.

Kuo ilgesnė *kelionės trukmė*, tuo susitikimai retesni. Kelionei trunkant valanda ilgiau, per metus įvyksta 40 susitikimų mažiau. *Santykių vertinimas*, kaip ir vaikų tyrimo atveju, veikia pozityviai: kuo geriau vertinami santykiai, tuo susitikimai dažnesni. Vienu balu geriau įvertinus santykius dažnis padidėja beveik 6 susitikimais per metus.

Regresijos rezultatai rodo, kad *moterys* dažniau susitinka su vaikais negu vyrai. Be to, su *dukromis* susitinkama dažniau negu su sūnumis. Beveik trečdalis moterų susitinka su vaikais labai dažnai – keletą kartą per savaitę ir dažniau (7.8 lent.). Moterų susitikimų dažnių skirtumai su sūnumis ir dukterimis labai nedideli, tačiau regresijos duomenys leidžia prognozuoti, kad su dukterimis bus susitinkama dažniau negu su sūnumis.

7.8 lentelė. Vyrų ir moterų susitikimų dažnis su vaikais pagal vaikų lytį (procentais)

	VYRAI			MOTERYS		
	Iš viso	Sūnūs	Dukterys	Iš viso	Sūnūs	Dukterys
R. sk.	*2925*	*1415*	*1510*	*2925*	*1386*	*1539*
Keletą kartų per sav. ar dažniau	21,7	20,8	22,6	28,1	27,6	28,7
Ne rečiau nei kartą per sav.	16,0	15,1	17,0	17,4	17,6	17,2
Ne rečiau nei kartą per 2 sav.	17,7	17,7	17,7	15,9	17,0	14,9
Ne rečiau nei kartą per mėn.	17,2	17,4	17,0	14,3	14,9	13,8
Ne rečiau nei kartą per pusę metų	14,3	15,3	13,3	14,7	13,9	15,4
Kartą per metus ar rečiau, niekada	13,1	13,8	12,5	9,5	9,1	9,9

Kuo daugiau jaunesnių nei 14 metų *vaikų turi respondentai*, tuo rečiau susitinka su atskirai gyvenančiais vaikais (gimus vis kitam vaikui dažnis sumažėja apie 18 susitikimų per metus).

Miestuose gyvenantys respondentai su vaikais susitinka dažniau negu didžiųjų miestų gyventojai. *Kaimo* gyventojams, palyginti su didžiųjų miestų gyventojais, jų gyvenamoji vieta susitikimų dažnumui neturi įtakos.

Kuo ilgiau vaikai *gyvena atskirai nuo tėvų*, tuo susitikimai dažnesni. Tai galima būtų paaiškinti vyresnių tėvų amžiumi ir prielaida, kad vyresniems tėvams reikia daugiau priežiūros. Vis dėlto nei respondentų, nei tėvų amžius susitikimų dažniui su vaikais įtakos neturi.

Su įvaikintais vaikais susitikimai būna retesni negu su biologiniais. Reikėtų prisiminti White (1994) idėjas apie tėvų pakartotinių vedybų įtaką. Pakartotinės vedybos susijusios su didesniu stresu visose šeimos sistemose: tarp biologinių vaikų ir tėvų, tarp patėvių ir povaikių, tad tėvų skyrybos greičiau silpnina negu stiprina solidarumą tarp tėvų ir vaikų (White, 1994).

Santykių vertinimas. Santykių su vaikais vertinimui įtakos turi *kelionės trukmė* ir *susitikimų dažnis*; respondentų sociodemografinės charakteristikos: *lytis, partnerystės* ir *užimtumo statusas*, *gyvenamoji vieta*, taip pat vaikų charakteristikos: *lytis, amžius, laikas, nuo kada gyvena atskirai, tikri tai vaikai ar įvaikinti.*

Kuo kelionė trunka ilgiau, tuo santykiai vertinami pozityviau, o kuo dažniau susitinkama, tuo santykiai vertinami geriau.

Moterys santykius su vaikais vertina geriau negu vyrai. Vyrų santykių su vaikais įvertinimo vidurkis – 8,67, moterų – 8,98 (7.9 lent.). Santykių vertinimą galima prognozuoti ir pagal *vaikų amžių*: kuo vyresnis vaikas, tuo santykiai vertinami geriau. 7.13 lentelėje matyti, kad vis didesnio amžiaus grupėje vyrų santykių su vaikais vertinimas gerėja, o moterų santykių vertinimas pagal vaikų amžių varijuoja. Apskritai tėvų karta santykius su vaikais vertino geriau negu vaikų karta santykius su tėvais, ir vidurkis artimas 9 (vaikų santykių su kartu gyvenančiais tėvais vertinimo vidurkiai: 8,2 su tėvu ir 8,6 su motina, su atskirai gyvenančiais tėvais: 5,8 su tėvu ir 8,2 su motina).

7.9 lentelė. Vyrų ir moterų santykių su vaikais vertinimo vidurkiai pagal vaikų amžių (procentais)

	Iš viso	18–24	25–29	30–39	40–49	50+
VYRAI						
R. skaičius	*2206*	*469*	*940*	*685*	*112*	*2206*
Vidurkis	8,80	8,64	8,81	8,87	8,93	8,80
St. nuokrypis	1,76	1,83	1,79	1,70	1,61	1,76
MOTERYS						
R. skaičius	*2407*	*400*	*936*	*885*	*186*	*2407*
Vidurkis	8,98	9,02	8,97	9,03	8,67	8,98
St. nuokrypis	1,59	1,50	1,63	1,64	2,02	1,59

Vyrai santykius su sūnumi vertina kiek prasčiau negu moterys, o moterys santykius su dukromis vertina geriau negu su sūnumis (7.10 lent.). Nors santykių vertinimo vidurkių skirtumai labai nedideli, vis dėlto, remiantis daugialype regresija, vaikų amžius ir lytis, respondento lytis leidžia prognozuoti bendrą santykių su vaikais vertinimą.

7.10 lentelė. Vyrų ir moterų santykių su vaikais vertinimo vidurkiai pagal vaikų lytį (procentais)

	VYRAI			MOTERYS		
	Iš viso	Sūnūs	Dukterys	Iš viso	Sūnūs	Dukterys
R. skaičius	*2793*	*1348*	*1445*	*2775*	*1324*	*1451*
Vidurkis	8,67	8,63	8,71	8,98	8,83	9,12
St. nuokrypis	1,88	1,82	1,94	1,58	1,67	1,48

7.11 lentelė. Daugialypės regresijos rezultatai prognozuojant veiksnius, lemiančius respondentų susitikimų dažnį, santykių vertinimą ir kelionės trukmę su atskirai gyvenančiais vaikais

Respondentų charakteristikos	A	B	C
Lytis (0 – vyrai, 1 – moterys)	0,02	14,25***	0,33***
Amžius	0,00	0,46	0,01
IŠSILAVINIMAS			
Vidurinis (0) vs žemesnis nei vidurinis (1)	0,09**	-1,06	0,14
Vidurinis (0) vs aukštesnis nei vidurinis (1)	0,03	-1,79	0,09
PARTNERYSTĖS STATUSAS			
Vedę (0) vs kohabituojantys (1)	-0,11**	0,50	0,37
Vedę (0) vs gyvena kartu atskirai (1)	-0,40	10,59	-0,68**
Vedę (0) vs nevedę (1)	0,08*	5,80	-0,37
UŽIMTUMO STATUSAS			
Dirbantys (0) vs bedarbiai (1)	-0,20	-2,50	-0,47***
Dirbantys (0) vs pensininkai (1)	-0,09	-6,55	-0,14
Dirbantys (0) vs kita (1)	-0,13*	-11,24	-0,24
Vaikų skaičius	-0,00	-15,12**	-0,14
Namų ūkio pajamos	0,00	-0,00	-0,00
Šeimos tipas (0 – branduolinė, 1 – sudėtinė)	0,07	4,33	0,12
Sveikatos vertinimas (0 – gera, 1 – bloga)	-0,04	5,67	-0,05
GYVENVIETĖS TIPAS			
Didieji miestai (0) vs kaimai (1)	,10*	7,50	,39***
Didieji miestai (0) vs miesteliai (1)	,27***	9,63*	,17
VAIKŲ CHARAKTERISTIKOS			
Amžius	-0,02***	,53	,02***
Lytis (0 – vyrai, 1 – moterys)	-0,01	10,91***	0,19***
Nuo kada gyvena atskirai	-0,02***	1,50***	0,02***
Tikri ar įvaikinti (0 – tikri, 1 – įvaikinti)	-0,15	-16,47**	-0,94***
KITI VEIKSNIAI			
Susitikimų dažnis	–	–	0,00***
Santykių vertinimas	–	5,38***	–
Kelionės trukmė	–	42,75***	0,09***
R^2	0,02	0,25	0,09
N	3695	3402	3402

* p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

A – kelionės trukmė, B – susitikimų dažnumas, C – santykių vertinimas

Gyvenantys kartu atskirai respondentai santykius su vaikais vertina prasčiau negu gyvenantys santuokoje. Šiuo atžvilgiu Lietuvos atvejis atitinka bendrąsias tendencijas, nes paprastai aukštesnis solidarumo lygmuo nustatomas tarp vedusių ir turinčių atžalų respondentų (White, 1994; Rossi, Rossi, 1990).

Darbo neturintys respondentai santykius su vaikais vertina prasčiau negu dirbantys. Ši tendencija nėra išskirtinė, nes aukštesnis solidarumo lygmuo būdingas aukštesnį išsilavinimą ir didesnes pajamas turintiems respondentams. Tačiau šie kriterijai nepaaiškina, kodėl *gyvenantys kaime* respondentai santykius su vaikais vertina geriau negu didžiųjų miestų gyventojai?

Apibendrinant galima teigti, kad visi įtraukti veiksniai geriausiai paaiškino susitikimų dažnumą su vaikais, kiek mažiau – kelionės trukmę ir santykių vertinimą. Tėvų kartai struktūrinės solidarumo galimybės palankesnės, be to, ši karta pasižymi ir aukštesniu artumo lygmeniu negu vaikų karta.

7.3.3. Funkcinis solidarumas: abiejų srautų analizė

Šiame skirsnyje analizuojami keli funkcinio solidarumo tipai: gaunama ir teikiama emocinė parama, taip pat teikiama pagalba prižiūrint asmenį namie.

Siekiant analizuoti, kiek emocinės paramos teikiama kitoms kartoms, buvo atrinkti respondentai, turintys bent vieną iš tėvų. Taip pat atsižvelgta į tai, kad teikiama ir gaunama emocinė parama gali priklausyti nuo respondento partnerystės statuso, t. y. ar turi jis sutuoktinį(-ę)/partnerį(-ę)[22]. Todėl respondentų, turinčių ir neturinčių sutuoktinius(-es)/ partnerius(-es), atsakymai analizuojami atskirai.

Emocinės paramos davėjai. Moterys teikia daugiau emocinės paramos negu vyrai: per pastaruosius 12 mėnesių emocinę paramą teikė 36,7 % moterų ir 25,7 % vyrų. Galimas tokios tendencijos paaiškinimas – mūsų visuomenėje vis dar dominuojantis hegemoninio vyriškumo modelis. Tiek moterys, tiek vyrai daugiausia palaiko tradicines hegemoninio vyriškumo normas, tokias kaip: heteroseksualumas, ekonominė nepriklausomybė, sugebėjimas aprūpinti šeimą, buvimas racionaliam, sėkmingam, nerodančiam emocijų ir nedarymas ko nors tokio, kas laikoma emocionalumu (Tereškinas, 2004: 38). Gali būti, kad tokiame kontekste vyrai turi mažiau įgūdžių nei moterys išsakyti savo poreikius, kad gautų emocinę paramą, kalbėti apie savo jausmus.

[22] Toliau tekste, analizuojant partnerio/-ės turėjimą, įtraukti ir santuokinės, ir nesantuokinės partnerystės atvejai.

Turintys partnerius respondentai daugiausia emocinės paramos teikia partneriams arba draugams/pažįstamiems/kaimynams (7.12 lent.). Emocinės paramos kitoms kartoms teikiama mažiau Turintys partneres vyrai daugiausia paramos teikia partnerėms ir draugams/pažįstamiems/kaimynams. Visai nedaug (3–5 %) paramos vyrai teikia motinai, dukrai, broliui, sesei, sūnui ir tėvui. Moterys, turinčios partnerius, daugiausia paramos teikia draugams/pažįstamiems/kaimynams ir partneriui. Moteriškajai linijai – dukroms, mamoms ir seserims – moterys teikia daugiau emocinės paramos negu vyrai. Jos taip pat teikia daugiau paramos sūnums ir kitiems giminaičiams.

Neturintys partnerių respondentai daugiausia emocinės paramos teikia ne giminaičiams: draugams, pažįstamiems ir kaimynams (7.12 lent.). Kiek mažiau nei 10 % vyrų emocinę paramą teikia motinai, kitiems asmenims, broliui ir seseriai, moterys – moteriškai linijai: motinai, seseriai, dukrai ir kitiems giminaičiams.

7.12 lentelė. Emocinės paramos davėjų, turinčių ir neturinčių partnerius, tinklas (procentais)

Asmenys, kuriems respondentai teikė emocinę paramą	Turintys partnerius respondentai		Neturintys partnerių respondentai	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Partneris(-ė)/sutuoktinis(-ė)	45,1	20,8		
Draugas, pažįstamas, kaimynas	23,1	34,7	53,6	48,3
Motina	5,0	8,9	9,6	9,4
Dukra	4,7	9,1	3,2	9,0
Brolis	4,5	2,7	7,1	3,5
Sesuo	4,2	8,5	6,6	9,2
Sūnus	3,8	4,3	1,6	4,4
Tėvas	3,4	1,2	2,7	1,7
Kitas giminaitis	2,2	5,2	3,2	5,7
Kiti asmenys	2,1	2,7	7,5	5,5
R partnerio(-ės)/sutuoktinio(-ės) motina	0,5	0,8	–	0,2
R partnerio(-ės)/sutuoktinio(-ės) tėvas	0,4	–	–	0,1
Anūkas	0,2	0,1	0,2	0,7
Anūkė	0,1	0,4	0,2	1,0
Senelė	0,1	0,3	1,6	0,5
Senelis	0,1	0,1	1,6	0,5
Organizacija/ bendrovė	0,1	0	0,1	0,2
Posūnis	0,1	0,1	–	–
Podukra	–	–	0,2	–

Taigi daugiausia paramos teikiama ne tarpgeneracinio tinklo nariams. Partneres turintys vyrai daugiausia paramos joms ir skiria, o part-

nerius turinčios moterys – draugams, pažįstamiems ir kaimynams. Partnerių neturintys asmenys daugiausia paramos teikia draugams, pažįstamiems ir kaimynams. Kaip aiškinti tokią tendenciją? Galbūt tarpgeneraciniai santykiai suvokiami kaip priežiūros ar instrumentinės/ finansinės paramos apsikeitimų arena, o draugams ir kitiems ne šeiminio socialinio tinklo atstovams arba partneriams perkeliama emocinė dimensija.

Emocinės paramos gavėjai. Analizuojant asmenų, gavusių emocinę paramą, atsakymus, matyti panašios tendencijos. Moterys gauna daugiau emocinės paramos: per pastaruosius 12 mėnesių apie savo jausmus, asmeninius išgyvenimus kalbėjosi 36,9 % moterų ir 24,9 % vyrų. Daugiausia emocinės paramos turintys partneres vyrai gauna iš partnerių/ sutuoktinių ir draugų, pažįstamų, kaimynų, o moterys – iš draugų, pažįstamų, kaimynų ir partnerių/sutuoktinių (7.13 lent.). Emocinė parama, gaunama iš draugų, pažįstamų ir kaimynų rato, dar didesnė tuo atveju, kai respondentai neturi partnerių (7.13 lent.). Be to, neturintys partnerių respondentai daugiau paramos gauna iš motinos ir kitų asmenų negu turintys partnerius respondentai.

7.13 lentelė. Emocinės paramos gavėjų, turinčių partnerius ir jų neturinčių, tinklas (procentais)

Asmenys, kurie respondentams suteikė emocinę paramą	Turintys partnerius respondentai		Neturintys partnerių respondentai	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Partneris(-ė)/sutuoktinis(-ė)	50,7	23,2		
Draugas, pažįstamas, kaimynas	18,9	32,0	43,7	43,8
Motina	5,8	10,6	12,2	10,9
Dukra	4,7	9,5	3,1	11,3
Brolis	4,2	2,0	7,3	2,7
Sesuo	3,2	7,7	5,4	9,9
Sūnus	3,5	3,2	–	–
Tėvas	3,4	1,6	7,2	1,9
Kitas giminaitis	1,7	4,8	5,1	4,8
Kiti asmenys	2,2	3,3	7,5	5,9
R partnerio(-ės)/sutuoktinio(-ės) motina	0,3	0,7	–	–
R partnerio(-ės)/sutuoktinio(-ės) tėvas	0,2	–	–	–
Anūkas	0,3	0,3	0,3	0,7
Anūkė	0,1	0,2	0,7	1
Senelė	0,4	0,2	0,9	0,6
Senelis	–	0,1	1,2	0,2
Organizacija/ bendrovė	0,1	0,2	1	0,4
Posūnis	0,1	0,1	0,2	–
Podukra	–	–	–	0,1

Moterys iš dukrų gauna dvigubai daugiau paramos nei vyrai. Tai galėtų būti susiję su jau minėtu hegemoniniu vyriškumo modeliu ir tradiciniais vaidmenimis, priskiriamais vyrams. Seneliai teikiant ir gaunant emocinę paramą prisideda labai nedaug.

Asmeninė priežiūra prižiūrint asmenį. Kadangi asmenų, per pastaruosius 12 mėnesių sulaukusių pagalbos atliekant kasdienę asmens priežiūrą, į imtį pateko labai mažai, būtų statistiškai nereikšminga analizuoti jų atsakymus. Todėl analizuojami tik asmenų, teikusių asmens priežiūrą, atsakymai. Iš viso prižiūrėti asmenį padėjo 3,8 % moterų ir 1,6 % vyrų. Tiek vyrai, tiek moterys daugiausia paramos teikė motinai/ partnerės motinai (7.14 lent.). Moterys taip pat nemažai paramos suteikė kitiems asmenims, partneriui, tėvui/ partnerio tėvui. Asmenų, kuriems paramą teikia vyrai, tinklas nėra toks platus kaip moterų. Vyrai daugiausia paramos teikia, kaip minėta, motinai/ partnerės motinai, nemaža dalis teikia tėvui/ partnerės tėvui, partnerei. Kitiems asmenims paramą teikia daug mažiau vyrų nei moterų. Tokie rezultatai parodo skirtingus teikiamos paramos modelius pagal lytį. Tradiciniai vaidmenys lėmė, kad paramos prižiūrint asmenį teikėjos paprastai buvo moterys, tad natūralu, kad asmenų, kuriems jos teikia paramą, tinklas daug platesnis negu vyrų. Vyrai daugiausia paramos teikia artimiausiems – tėvams ir partnerei.

7.14 lentelė. Asmenys, kuriems respondentas suteikė asmens priežiūros pagalbą (procentais)

	Vyrai (N=164)	Moterys (N=379)
Partneriui(-ei)	14,1	12,8
Sūnui	7,2	4,5
Dukrai	4,3	3,6
Motinai/partnerio(-ės) motinai	46,8	34,4
Tėvui/partnerio(-ės) tėvui	17,0	11,4
Anūkui	1,9	2,5
Anūkei	1,5	0,6
Senelei/ partnerio(-ės) senelei	5,0	4,6
Seneliui/ partnerio(-ės) seneliui	2,0	2,6
Kitiems asmenims	11,6	28,9

Apibendrinant funkcinio solidarumo analizę galima teigti, kad daugiausia emocinės paramos teikiama ir gaunama ne iš tarpgeneracinio tinklo atstovų, bet iš partnerių/ sutuoktinių, draugų/ pažįstamų/ kaimynų. Daugiausia pagalbos prižiūrint asmenį tiek moterys, tiek vyrai teikia motinai/ partnerės(-io) motinai.

7.3.4. Normatyvinis solidarumas: nuostatos/ lūkesčiai dėl tarpgeneracinių santykių

Realiems santykiams ir mainams tarp kartų didelę įtaką gali daryti nuostatos, kas turėtų rūpintis jauniausiais ir seniausiais šeimos nariais. Respondentų buvo klausta, kas (šeima ar valstybė) turėtų prisiimti atsakomybę už tarpgeneracinę paramą. Tiriant normatyvinį solidarumą svarbu išsiaiškinti, kiek skirtingų kartų atstovai pritaria toms pačioms nuostatoms. Siekiant patikrinti, kiek skiriasi įvairių kartų požiūriai, buvo išskirtos senelių (gimę 1925–1949), tėvų (gimę 1950–1969) ir vaikų (gimę 1970–1984) kartos.

Atsakydami į su finansine parama susijusius klausimus respondentai linkę teigti, kad teikti finansinę paramą yra daugiau visuomenės nei šeimos pareiga *(finansinė parama jauniems žmonėms su vaikais, gyvenantiems žemiau pragyvenimo minimumo ribos, finansinė parama pagyvenusiems, kurie gyvena žemiau pragyvenimo minimumo ribos* (7.15 lent.)). Kai pagalba susijusi su priežiūra, atsakomybė perkeliama šeimai. Apie 70 % kiekvienos kartos respondentų pritarė, kad rūpinimasis ikimokyklinio amžiaus vaikais ir rūpinimasis mokiniais po pamokų yra šeimos pareiga. Dėl minėtų vertybinių nuostatų visų kartų atstovų nuomonės skiriasi labai mažai.

Įdomiai atsakymai pasiskirsto dėl pareigos rūpintis pagyvenusiais žmonėmis, kuriems reikalinga pagalba namuose. Kiek mažiau nei pusė respondentų sutinka, kad šia pareiga turėtų dalytis tiek visuomenė, tiek šeima, ir kiek daugiau nei trečdalis teigia, kad tai šeimos pareiga. Vyriausios kartos atstovai, kurie ir reprezentuoja senelių kartą, kiek labiau nei tėvų ir vaikų kartos atstovai linkę teigti, kad tai visuomenės pareiga (7.15 lent.).

Anketa buvo siekiama vertinti ir vyresnių bei jaunesnių kartų vertybinius lūkesčius. Dėl vyresnių kartų pareigų jaunesnėms pastebėtas didelis teigiamų ir neutralių atsakymų (nei sutinka, nei nesutinka) respondentų skaičius. Senelių pareigai prižiūrėti anūkus labiau pritaria vaikų ir tėvų kartos (7.16 lent.). Tačiau senelių karta, turinti galimybę šią nuostatą realizuoti praktiškai, labiau nei kitos kartos linkusi su ja nesutikti arba nei sutikti, nei nesutikti. Tokia situacija rodo, kad vertybiniai lūkesčiai gali keistis, kai susiduriama su realia situacija. Šiuo atveju reikšmingos konflikto ir ambivalencijos paradigmos, teigiančios, kad tarpgeneraciniai santykiai apima ne tik pozityviuosius aspektus.

Kitam teiginiui – *tėvai turėtų finansiškai padėti suaugusiems vaikams, turintiems finansinių sunkumų*, – labiausiai pritaria senelių karta, mažiausiai – vaikų karta. Galbūt tikima, kad vaikai patys turėtų užsitikrinti materialinį saugumą. Vaikų karta taip pat mažiau pritaria teiginiui *jei suaugusiems vai-*

kams reikia pagalbos, tėvai turėtų padaryti viską, kad jiems padėtų, o senelių karta šiam teiginiui pritaria labiausiai. Panašu, kad jaunesniosios kartos linkusios kvestionuoti „savaime suprantamomis“ laikytas tiesas dėl vyresnių kartų pareigų jaunesnėms. Kita vertus, tokia didelė nei sutikusių, nei nesutikusių respondentų dalis implikuoja tam tikrą vertybinį pasimetimą, sąmyšį mūsų visuomenėje.

7.15 lentelė. Respondentų nuomonių pasiskirstymas, kaip mūsų visuomenė turėtų rūpintis žmonėmis, pagal kartas (procentais) (1110 kl.)

Gimimo metai	Visi respondentai (N)	Visuomenės pareiga	Tiek pat visuomenės, kiek ir šeimos pareiga	Šeimos pareiga
Rūpinimasis pagyvenusiais žmonėmis, kuriems reikalinga pagalba namuose				
1925–1949	2918	21,2	41,5	37,3
1950–1969	3281	18,3	43,7	38,0
1970–1984	2974	18,4	44,5	37,0
Rūpinimasis ikimokyklinio amžiaus vaikais				
1925–1949	2911	4,6	21,5	73,9
1950–1969	3280	4,4	23,8	71,8
1970–1984	2969	4,7	26,8	68,5
Rūpinimasis mokiniais po pamokų				
1925–1949	2905	5,0	28	67,0
1950–1969	3268	5,1	31,9	63,0
1970–1984	2967	6,9	35,7	57,4
Finansinė parama pagyvenusiems, kurie gyvena žemiau pragyvenimo minimumo ribos				
1925–1949	2911	55,7	33,7	10,6
1950–1969	3284	54,7	35	10,3
1970–1984	2973	53,9	38,1	8,0
Finansinė parama jauniems žmonėms su vaikais, gyvenantiems žemiau pragyvenimo minimumo ribos				
1925–1949	2917	57,4	33,7	8,9
1950–1969	3282	57,8	33,1	9,1
1970–1984	2973	57,6	36,1	6,3

Kito srauto – jaunesnių kartų pareigų vyresnėms – analizė rodo didesnį pritarimą. Daugiau nei 70 % respondentų pritarė, kad *vaikai turėtų prisiimti atsakomybę už tėvų priežiūrą, jei jiems jos reikia,* ir daugiau kaip 60 % pritarė teiginiui, kad *vaikai turėtų padėti tėvams finansiškai, jei jie turi finansinių sunkumų,* kad *vaikai turėtų priimti tėvus gyventi kartu, jei tėvai nebegali savimi pasirūpinti* (7.17 lent.). Su šiais teiginiais nesutiko tik maža dalis respondentų (mažiau kaip 6 %). Taigi Lietuvoje didesni lūkesčiai sietini su jaunesnėmis nei vyresnėmis kartomis. Šioms bendroms nuostatoms labiau pritarė būtent jaunesnės – vaikų ir tėvų – kartos.

7.16 lentelė. Respondentų pritarimas ar nepritarimas, vertinant lūkesčius šeimoje pagal kartas (procentais) (1111 kl.)

Gimimo metai	Visi respondentai (N)	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku
Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti				
1925–1949	2921	21,2	41,5	37,3
1950–1969	3285	44,1	37,4	18,6
1970–1984	2977	46,2	38,4	15,4
Tėvai turėtų finansiškai padėti suaugusiems vaikams, turintiems finansinių sunkumų				
1925–1949	2919	50,8	41,5	11,3
1950–1969	3283	45,2	37,4	14,8
1970–1984	2977	43,4	38,4	12,8
Jei suaugusiems vaikams reikia pagalbos, tėvai turėtų padaryti viską, kad jiems padėtų				
1925–1949	2918	55,3	41,5	8,4
1950–1969	3281	51,5	37,4	11,1
1970–1984	2975	46,4	38,4	12,0

7.17 lentelė. Respondentų pritarimas ar nepritarimas, vertinant lūkesčius šeimoje pagal kartas (procentais) (1112 kl.)

Gimimo metai	Visi respondentai (N)	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku
Vaikai turėtų prisiimti atsakomybę už tėvų priežiūrą, jei jiems jos reikia				
1925–1949	2922	71,5	25,4	3,1
1950–1969	3283	78,7	18,7	2,6
1970–1984	2976	78,3	18,9	2,8
Vaikai turėtų padėti tėvams finansiškai, jei jie turi finansinių sunkumų				
1925–1949	2912	62,6	32,0	5,4
1950–1969	3278	64,9	30,0	5,1
1970–1984	2975	68,9	27,3	3,8
Vaikai turėtų priimti tėvus gyventi kartu, jei tėvai nebegali savimi pasirūpinti				
1925–1949	2917	66,5	27,5	6,0
1950–1969	3276	68,4	27,2	4,4
1970–1984	2977	67,1	29,7	3,2

Visai kitaip nuomonės pasiskirstė paklausus, kiek respondentai pritaria ar nepritaria teiginiui, kad v*aikai savo darbo laiką turėtų derinti prie tėvų poreikių*. Jei tarpgeneracinė parama susijusi su didesniais savo gyvenimo reorganizavimo principais, didesnė dalis respondentų nepritaria arba nei pritaria, nei nepritaria (7.18 lent.).

Tokia situacija – vaikų darbo laiko derinimas prie tėvų poreikių – sunkiai suderinama su dabartinėmis dalyvavimo rinkoje tendencijomis ir dvigubo šeimos maitintojo modeliu. Be to, nesant lanksčių užimtumo

formų, struktūriškai nebūtų galimybių dirbantiems vaikams dienos metu prižiūrėti tėvus. Logiška, kad su šiuo teiginiu labiausiai nesutinka jauniausia karta, dalyvaujanti darbo rinkoje.

7.18 lentelė. Respondentų pritarimas ar nepritarimas, vertinant lūkesčius šeimoje pagal kartas (procentais) (1112 kl.)

Gimimo metai	Visi respondentai (N)	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku
Vaikai savo darbo laiką turėtų derinti prie tėvų poreikių				
1925–1949	2905	18,9	41,5	37,2
1950–1969	3274	16,0	37,4	42,7
1970–1984	2971	16,5	38,4	44,1
Jei tėvams reikia priežiūros, dukterys turėtų prisiimti daugiau atsakomybės nei sūnūs				
1925–1949	2915	26,9	37,0	36,0
1950–1969	3276	22,1	36,8	41,2
1970–1984	2974	19,3	34,3	46,4

Mažiau pritariama ir stereotipiniam teiginiui – j*ei tėvams reikia priežiūros, dukterys turėtų prisiimti daugiau atsakomybės nei sūnūs.* Daugiausia šiam teiginiui pritaria vyriausia karta, mažiausiai – jauniausioji. Kaip ir kitais atvejais, susidarė nemaža nei sutinkančių, nei nesutinkančių respondentų dalis.

Analizuojant tarpgeneracinius lūkesčius paaiškėjo, kad atsakomybė už finansinę paramą priskiriama visuomenei, o atsakomybė, susijusi su asmens priežiūra, – šeimai. Šiais klausimais senelių, tėvų ir vaikų nuomonės skiriasi labai nedaug.

Vertinant kitų kartų narių lūkesčius nustatyta, kad iš esmės pritariama jaunesnių ir vyresnių kartų tarpusavio pareigoms. Labiau pritariama nuostatoms, susijusioms su jaunesnių negu vyresnių kartų pareigomis. Tačiau jei pareigos susijusios su didesnėmis jaunosios kartos reorganizacinėmis pastangomis ar su didesne dukterų negu sūnų atsakomybe prižiūrint tėvus, pritariama mažiau. Visoms kartoms būdingas didelis neutralių atsakymų skaičius, ir tai atspindi kintančių vertybinių nuostatų situaciją Lietuvoje.

Išvados

Solidarumo, konflikto ir ambivalencijos paradigmos leidžia išsamiau ir giliau pažvelgti į kartų solidarumo Lietuvoje klausimą. Remiantis solidarumo paradigma analizuotos abiejų srautų *struktūrinio, artumo, bendravimo, funkcinio ir normatyvinio* solidarumo dimensijos, atskleisti veiksniai, nuo kurių priklauso kartų solidarumas.

Paaiškėjo, kad tėvų karta pasižymi kiek aukštesniu solidarumo lygmeniu negu vaikų karta: tėvų kartai palankesnės struktūrinės galimybės, kiek geresnis negu vaikų kartos santykių vertinimas su vaikais.

Analizuojant vaikų solidarumą su tėvais paaiškėjo, kad daug įtakos solidarumui turi aplinkybė, ar respondento tėvai gyvena kartu ar atskirai. Solidarumo su kartu gyvenančiais tėvais lygmuo gana aukštas ir labiausiai priklauso nuo respondentų charakteristikų ir kitų veiksnių. Teorinėje literatūroje nurodomų tėvų charakteristikų (jų sveikata ar amžius) įtaka Lietuvos kontekste neturi jokio poveikio nei kelionės trukmei iki tėvų namų, nei susitikimų dažniui. Svarbiausiais veiksnys, lemiantis kelionės trukmę nuo vaikų iki kartu gyvenančių tėvų namų, – vaikų *gyvenamoji vieta*. Susitikimų dažnumą su tėvais labiausiai veikia kelionės trukmė, reikšmingos įtakos turi respondentų lytis ir amžius: moterys dažniau susitinka su tėvais, o didėjant respondentų amžiui susitikimų dažnis mažėja. Santykių su tėvais vertinimui daugiausia įtakos turi tėvų santykių iki respondentui sukankant 15 metų vertinimas. Hipotetiškai galima teigti, kad harmoningesni santykiai tarp sutuoktinių suponuoja ir šiltesnius vaikų ir tėvų santykius. Moterys palankiau vertina santykius su motina negu vyrai, tačiau nuo respondentų lyties nepriklauso santykių su tėvu vertinimas. Ypač neigiamai santykių su tėvu vertinimą veikia respondentų nedarbas: tai aiškintina besąlyginės motinos ir sąlyginės tėvo meilės išraiškomis bei tėvo vaidmens specifiškumu.

Kiek žemesnis solidarumo, ypač su tėvu, lygmuo nustatytas aplinkybėmis, kai respondento tėvai gyvena atskirai. Nors struktūrinės galimybės solidarumui su tėvu ir motina gana palankios, su tėvu susitinkama perpus rečiau, o santykiai su tėvu vertinami prasčiau. Solidarumą prognozuojantys veiksniai apima ne tik respondento, bet ir tėvų charakteristikas: asmuo, su kuriuo gyvena respondento motina, tėvų amžius.

Kelionės trukmę lemia respondentų *gyvenamoji vieta, išsilavinimas, užimtumo statusas, asmuo, su kuriuo gyvena respondento motina*. Jei motina gyvena ne viena, o su kitais asmenimis, kelionės trukmė iki jos namų ilgesnė. Respondento tėvams gyvenant kartu susitikimų dažnumą galima prognozuoti pagal bendruosius veiksnius, o tėvams gyvenant atskirai, susitikimų dažnumą su motina ir tėvu lemiantys veiksniai skiriasi. Jei respondento motina ir tėvas gyvena su partneriu, susitinkama rečiau negu tuo atveju, kai respondento motina ir tėvas gyvena vieni: tai aiškintina tėvų skyrybų ir pakartotinių vedybų/ naujos partnerystės pasekmėmis. Santykių vertinamą su atskirai gyvenančiais motina ir tėvu labiausiai paaiškinantis veiksnys - *tėvų santykių iki respondentui sukako 15 metų vertinimas.*

Priešingo srauto analizė atskleidė palankesnes struktūrines solidarumo galimybes. Kelionės trukmė priklauso ne tik nuo respondento, bet ir nuo vaikų charakteristikų. Susitikimų su vaikais dažnumas priklauso nuo *kelionės trukmės* ir *santykių vertinimo*, vaikų charakteristikų, taip pat respondentus apibūdinančių charakteristikų. Moterys dažniau susitinka su vaikais negu vyrai; su dukromis susitinkama dažniau negu su sūnumis. Santykių vertinimui su vaikais įtakos turi *kelionės trukmė* ir *susitikimų dažnumas*, respondentų sociodemografinės charakteristikos, taip pat vaikų charakteristikos. *Moterys* santykius su vaikais vertina geriau negu vyrai, be to, kuo vyresnis vaikas, tuo santykiai vertinami geriau.

Funkcinio solidarumo analizė atskleidė, kad teikiant ir gaunant emocinę paramą pirmenybė teikiama ne tarpgeneracinio tinklo atstovams. Tačiau tarpgeneracinių tinklų įtaka didesnė teikiant asmens priežiūrą: daugiausia pagalbos prižiūrint asmenį tiek moterys, tiek vyrai teikia motinai/ partnerės motinai.

Gana aukštas normatyvinio solidarumo lygmuo. Senelių, tėvų ir vaikų kartos tikisi gauti paramą iš šeimos narių, tačiau labiau pritariama nuostatoms, susijusioms su jaunesnių negu vyresnių kartų pareigomis. Lūkesčių skirtumai tarp kartų nėra dideli.

Kartų tarpusavio solidarumo analizė atskleidžia santykių kompleksiškumą, tad, siekiant gauti išsamesnių žinių apie solidarumą tarp kartų, būtina atsižvelgti į įvairias galimas solidarumo formas ir skirtingas gyvenimo kelio situacijas, kuriomis reikšmingai keičiasi solidarumo lygmuo ir jį nulemiantys veiksniai.

8 SKYRIUS

Kartų, lyčių ir šeimų gerovės skirtumai

Įvadas

Jau visuotinai pripažįstama, kad paprasti ekonominiai rodikliai, tokie kaip bendrasis vidaus produktas (BVP) vienam gyventojui, vidutinės pajamos ar vidutinis uždarbis, nepaisant jų reikšmės gerovei ir paprastumo, nepakankami gerovei matuoti (Measuring, 2007: 2).

Yra labai daug rodiklių sistemų, kuriomis bandoma atskleisti įvairius gerovės aspektus. Pastaraisiais dešimtmečiais gerovės (*well-being, welfare*) arba gyvenimo kokybės (*quality of life*) problema jau nagrinėjama ne tik ekonomikos, bet ir kitų visuomenės mokslų (sociologija, politikos mokslai, psichologija). Gyvenimo kokybės terminas ypač paplito medicinoje. Nors literatūroje gausu šių terminų apibrėžimų, tačiau griežtos ribos tarp gerovės ir gyvenimo kokybės arba net gyvenimo standartų (*living standards*) nėra, neretai jie net vartojami kaip sinonimai. Visos gyvenimo sąlygas, vartojimą ir pasitenkinimą juo apibūdinančios sąvokos yra labai bendros ir abstrakčios, o įvairūs autoriai siūlo jas apibrėžti ir vertinti įvairiais būdais, naudojant objektyvius ir subjektyvius kriterijus. Tai, kad nėra bendro susitarimo nei dėl vienintelio gerovės, nei dėl gyvenimo kokybės apibrėžimo, matyti ir pavieniuose Lietuvos autorių darbuose, kur šie terminai nėra aiškiai atskiriami (pvz., Janušauskaitės straipsnyje „Gyvenimo kokybės tyrimai: problemos ir galimybės“). Vis dėlto, pažvelgus į atskirus gyvenimo kokybės ir gerovės indeksus, galima pastebėti, kad kalbant tiek apie gyvenimo kokybę, tiek apie gerovę yra įtraukiami subjektyvūs ir objektyvūs kintamieji, tačiau pastarieji gali būti mikro- ir makrolygmens. Kalbant apie gerovę (*well-being*) paprastai naudojami mikrolygmens objektyvūs rodikliai (t. y. asmens, šeimos pajamos), o gyvenimo kokybės sąvoka dažniau vartojama platesne prasme ir apima taip pat ir makrolygmens rodiklius (pvz., nusikalstamumo lygis, socialinės infrastruktūros įstaigų išdėstymas, oro užterštumas ir pan.).

Antra vertus, svarbu atskirti dažnai sinonimiškai vartojamus angliškus *welfare* ir *well-being* terminus, kurie abu lietuviškai gali būti verčiami kaip „gerovė“. Vis dėlto pirmasis gerovės terminas labiau vartojamas do-

minuojančioje ekonominėje teorijoje ir nusako objektyvią gerovę, matuojamą piniginiais matais, o antroji sąvoka yra kur kas platesnė ir apima nepinigines dimensijas. Z. Norkus (2004) kalbėdamas apie šias dvi angliškas sąvokas vartoja gerovės (*welfare*) ir gerovės (*well-being*) perskyrą. Tačiau šiame skyriuje mes ir toliau vartosime „gerovės" terminą, kurio atitikmuo anglakalbėje literatūroje būtų *well-being*.

Toliau šiame skyriuje trumpai apžvelgsime gerovės tyrimuose naudojamus kompleksinius rodiklius. Nepretenduojame į jų išsamią apžvalgą, tik paminėsime tuos atskirų gerovės prieigų bruožus, paskatinusius mus siekiant užsibrėžto tikslo pasirinkti elementus, kurie geriausiai tiktų šiuolaikinei Lietuvos gyventojų gerovei apibūdinti ir kartu būtų prieinami atitinkami tų elementų kiekybinio įvertinimo duomenys, ir jais remiantis sukonstruoti Lietuvos gyventojų gerovės indeksą, kuris leistų analizuoti gyventojų gerovę.

Remdamiesi *Kartų ir lyčių tyrimo* (*Gender and Generation Survey*) duomenų baze toliau pateiksime savą gerovės dimensijų sąrašą ir kiekvienos dimensijos rodiklius. Kad pagal tyrimo respondentų atsakymus galėtume tiriamuosius priskirti prie skurstančių arba neskurstančių, kiekvienam rodikliui nustatėme „skurdo" ribas. Nustačius ribas kiekvienos dimensijos rodikliai buvo jungiami suteikiant kintamiesiems skirtingus svorius. Svoriams, arba kiekvieno kintamojo svarbai, nustatyti naudojama logistinė regresija. Galiausiai jungdami dimensijas, suteikdami joms skirtingus svorius, pabandėme sukonstruoti gerovės indeksą. Šiam tikslui naudojamas normatyvinis ekspertų nuomonės metodas. Sukonstravus galutinį indeksą atliktas patikimumo *Cronbach's Alpha* testas ir pakoreguotas dimensijų skaičius bei jų svoriai. Sukonstravus gerovės indeksą, skyriaus 8.2 dalyje vertinama individuali Lietuvos gyventojų gerovė pagal kartas, lytį ir namų ūkio tipą.

8.1. Gerovės matavimo teoriniai ir metodiniai aspektai

8.1.1. Kompleksiniai gerovės rodikliai

Pirmiau minėtas gerovės daugiamatiškumas gali būti įvertintas tik sudėtiniais rodikliais. Ypač tai akivaizdu lyginant gerovę tarptautiniu mastu, ir tai jau kelis dešimtmečius bando atlikti daugelis tarptautinių organizacijų. Pavyzdžiui, Pasaulinė sveikatos organizacija (*World Health Organization*) sveikatą jau 1948 m. apibrėžė ne tik kaip ligos nebuvimą, bet ir fizinę, psichinę ir socialinę gerovę. Tai paskatino gyvenimo kokybės tyrimus, kurie ypač paplito po 1970 m. (Testa, 1996). Šiuose tyrimuose nau-

dojama daug įvairius gerovės aspektus atspindinčių rodiklių (pvz., Prescott-Allen, 2001). Europos darbo ir gyvenimo sąlygų gerinimo agentūra (*European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*) išskiria beveik dvi dešimtis rodiklių (Böhnke, 2003). ES skurdo ir socialinės atskirties tyrimams taikomi būsto kokybę charakterizuojantys rodikliai (namų ūkiai, kuriuose trūksta tam tikrų patogumų; gyvenimas perpildytame būste; gyvenimas nuomojamose patalpose arba užstatytame name, bute ir pan.). ES tyrimuose taip pat vertinama materialinė deprivacija (negalėjimas „sudurti galo su galu“), šildymo deprivacija (negalėjimas užtikrinti šilumos būste), gyvenamojo būsto trūkumai, finansinės problemos (negalėjimas valgyti mėsos, vištienos ar žuvies bent kas antrą dieną). Subjektyvi gerovė vertinama pasitenkinimo gyvenimu, laimės, pasitenkinimo tam tikromis sritimis (išsilavinimu, šeimos gyvenimu ir kt.) ir kitais rodikliais (*Eurostat* duomenys, 2008).

Pirmiau pateikta gerovės dimensijų ir jas charakterizuojančių rodiklių įvairovė atspindi gerovės daugiamatiškumą. Tačiau tyrimuose norint palyginti įvairių visuomenių ar jų sluoksnių, grupių gerovę, tenka pavienius rodiklius sujungti, konstruoti tam tikrus kompleksinius rodiklius, kad daugiamatį reiškinį – gerovę – būtų galima išreikšti vienu kiekybiniu rodikliu. Toliau pateikiame kelis rodiklius. Kai kurie gana paplitę tarptautiniu mastu, naudojami tarptautinių organizacijų gerovei palyginti tarp šalių. Kiti naudojami tam tikrų gyventojų grupių gerovei ar tam tikriems gerovės aspektams įvertinti.

Ko gero, plačiausiai pasaulyje dabartiniu metu paplitęs gerovės rodiklis yra Žmogaus socialinės raidos indeksas (*Human Development Index*). Jis sukurtas 1990 m. grupės pasaulinio garso ekonomistų, vadovaujamų A. Sen. Indeksas atspindi išsilavinimą, sveikatą ir materialinę gerovę. Jungtinės Tautos šį indeksą skelbia savo kasmetiniuose pranešimuose apie žmogaus socialinę raidą (*Human Development Reports*, 2008). Konkrečiau Žmogaus socialinės raidos indeksas apima tris kintamuosius: vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, išsilavinimas ir materialiniai gyvenimo standartai. Išsilavinimas savo ruožtu nustatomas dviem rodikliais – švietimo aprėptimi (t. y. tam tikro amžiaus besimokančio jaunimo dalis) ir gyventojų, mokančių skaityti ir rašyti, dalimi. Išsivysčiusioms šalims dėl visuotinio raštingumo pastarasis rodiklis neaktualus, todėl naudojamas funkcionalaus raštingumo rodiklis, t. y. dalis gyventojų, gebančių savo raštingumą pritaikyti praktikoje (pvz., skaityti ir pajėgti suprasti buitinių prietaisų naudojimo instrukcijas ir pan.). Kaip gyvenimo standartų rodiklis naudojamas BVP, tenkantis vidutiniškai vienam gyventojui.

Kitas plačiai žinomas gerovės rodiklis – Ekonominės žvalgybos grupės (*Economist Intelligence Unit)* 2005 m. paskelbtas gyvenimo kokybės indeksas (*Quality of Life Index),* skaičiuojamas remiantis devynių subjektyvių ir objektyvių rodiklių pagrindu (tokių kaip materialinė gerovė, sveikata, politinis stabilumas ir saugumas, šeiminis gyvenimas, bendruomeninis gyvenimas, klimatas ir geografija, darbo apsauga, politinė laisvė ir lygybė lyties pagrindu (*The Economist*, 2005). Kuriami ir gyventojų grupių ar gyvenamųjų vietovių indeksai. Pvz., Jorko universiteto Socialinės politikos grupė (*Social Policy Research Unit, University of York*) pasiūlė ir apskaičiavo 25 ES šalių vaikų gerovės indeksą (*Index of Child Well-being*). Juo bandoma atspindėti vaikų teisių ir galimybių raišką. ES vaikų gerovės indeksas apima aštuonias rodiklių grupes, o šios – 23 sritis ir 51 rodiklį. Rodiklių grupės apima ir kriterijus, įvertinančius, ir kaip jaučiasi patys vaikai, ir kaip suaugę vykdo savo pareigas vaikams (Bradshow ir kt., 2007).

Suprantama, kad konstruojant sudėtinius gerovės rodiklius įtraukiami vieni ar kiti gerovės aspektai priklauso nuo tyrimo tikslų ir gerovės sampratos. Šiame darbe konstruodami kompleksinius gerovės rodiklius vadovausimės viena iš šiuo metu įtakingiausių su gerovės tyrimais susijusia A. Sen galimybių prieiga.

8.1.2. A. Sen galimybių prieiga

Amartya Sen galimybių prieiga (*Capability Approach*) – tai platus normatyvinis pagrindas (*framework*), skirtas individualiai gerovei ir socialinei sanklodai analizuoti ir vertinti (Robeyns, 2005). Ji atsirado kaip dominuojančių teisingumo sampratų, ypač utilitarizmo, kritika (Neff, 2008). Pasak Robeyns (2005), pagrindinė šios prieigos ypatybė yra ta, kad ji susitelkia į tai, ką žmonės efektyviai gali daryti ir kuo gali būti, tai yra, į jų galimybes. Išskiriamos keturios pagrindinės šios teorinės prieigos sritys: ištekliai, funkcionavimas, galimybės ir naudingumas (Sen, 1999). *Ištekliai* yra pajamos arba kitos materialios gėrybės. *Funkcionavimas* rodo, ką žmogus gali padaryti (*doings*) ar kuo gali būti (*beings*) (ir tą veiklą ar buvimą vertina). Pasak Sen (1995, 1997), toks funkcionavimas gali varijuoti nuo elementarios (valgymas ar siekis išvengti ligų) iki sudėtingos veiklos ar asmeninės būsenos (galėjimas dalyvauti bendruomenės veikloje ar pagarba sau). Funkcionavimo sampratai labai artima *galimybės* funkcionuoti samprata. *Galimybės*, anot autoriaus, yra „alternatyvūs funkcionavimo (buvimo ir darymo) deriniai, kuriuos žmogus gali pasiekti“ (Sen, 1995: 40). Galiausiai *naudingumas* yra laimė, pasitenkinimas

ar troškimo išpildymas. Schematiškai šį procesą galima būtų pavaizduoti taip (pagal Sen, 1984):

Ištekliai → *Galimybės* → *Funkcionavimas* → *Naudingumas*
(*Commodities*) (*Capability*) (*Functionings*) (*Utility*)

Schemai pailiustruoti būtų galima pateikti tokį pavyzdį. Žmogus turi namie kompiuterį (tai yra jo išteklius), tačiau ar tai pasako, kad žmogus neskursta? Naudojant standartinius ekonominius matus, kurie paprastai teikia informacijos apie pajamų ar kitokių išteklių turėjimą, galima būtų teigti, kad tas žmogus nėra skurstantis, nes ne kiekvienas asmuo turi kompiuterį. Tačiau pažvelgę plačiau prieitume išvadą, kad pats kompiuterio turėjimo faktas apie asmens gerovę nieko nesako, jei nežinome, ar tas asmuo moka kompiuteriu naudotis (funkcionavimo sritis), ar geba pasirinkti iš potencialių galimybių rinkinių (kompiuterį naudoti darbui, žaidimams, bendravimui ir pan.). Galiausiai prieiname prie naudingumo kriterijaus – ar žmogus yra patenkintas turėdamas kompiuterį ir mokėdamas juo naudotis. Ar sugebės asmuo turimus daiktus (išteklius) panaudoti savo poreikiams patenkinti, labai priklauso ir nuo žmogaus asmeninių savybių (vadinamųjų asmeninių konvertavimo faktorių), socialinės politikos, normų, socialinės hierarchijos ir pan. (socialinių konvertavimo faktorių) ir geografinės padėties, klimato ir pan. (aplinkos konvertavimo faktorių) (Robeyns, 2005; Sen, 1997). Funkcionavimo ir galimybių rinkinių kiekvienu atveju mes įvertinti negalime, tačiau galime paprašyti, kad žmogus įvertintų tam tikros veiklos ar daikto teikiamą naudą, pasitenkinimą, laimę.

Pagrindinis Sen prieigos pranašumas tas, kad ji yra lanksti ir savo esme labai pliuralistinė, todėl tyrėjas gali ją plėtoti ir įvairiais būdais pritaikyti. Sen nepateikia galutinio ar apibrėžto galimybių sąrašo, nes, anot jo, galimybių pasirinkimas ir svarbos joms suteikimas priklauso nuo asmens vertybinių nuostatų ir tyrimo tikslų. Nenuostabu, kad pagrindinė šios prieigos kritika kyla iš pačių pranašumų. Teigiama, kad prieiga yra pernelyg sudėtinga, daugiamatė, priklausanti nuo konteksto, todėl gana sunkiai pritaikoma praktikoje. Kritikos susilaukia ir tai, kad Sen nepateikia apibrėžto galimybių rinkinio sąrašo. Oponentai kritikuoja ir už tai, kad prieiga pernelyg individualistinė, per mažai dėmesio skirianti žmogui, kaip socialinei būtybei, kuri glaudžiai susijusi su kitais žmonėmis; skirianti per mažai dėmesio grupėms ir socialinėms struktūroms, ir pan. (daugiau apie kritiką Robeyns, 2005; Clark, 2005; Alkire, 2002; Fommin, 2001; Townsend, 1985 ir kiti).

Šiame darbe konstruodami gerovės indeksą vadovausimės šia A. Sen galimybių prieiga. Anot Robeyns (2005), galimybių prieiga nėra te-

orija, galinti paaiškinti skurdą, nelygybę ar gerovę, o greičiau ji suteikia įrankį, leidžiantį konceptualizuoti ir vertinti šiuos fenomenus. Tačiau praktinis šio įrankio pritaikymas nėra paprastas, pirmiausia dėl to, kad aprėpiama daug gerovės aspektų. Vien jau pirmiau minėtos keturios pagrindinės sritys (nuo išteklių iki naudingumo) apima daug gerovės aspektų. Kuo ilgesnis kintamųjų sąrašas, tuo galima tikėtis išsamiau išreikšti gerovę, tačiau yra nemažų apribojimų, susijusių ir su kintamųjų agregavimu, ir su duomenų prieinamumu. Taigi neturėtume stebėtis, kad stengiamasi apsiriboti keliais pagrindiniais kintamaisiais. Kitas būdas – naudoti kintamųjų grupes. Tada iš pradžių būtų apskaičiuojami kintamųjų grupių indeksai, paskui jie agreguojami į vieną. Deja, į analizę neįmanoma įtraukti visų mus dominančių veiksnių ar kintamųjų. Tai pripažįsta ir Sen (1997), teigdamas, kad siekti idealaus gerovės mato, kuris apimtų visus veiksnius, yra beviltiškas uždavinys, nes bandomi operacionalizuoti tipiniai gerovės apibrėžimai tampa labai komplikuoti.

Taikomos labai įvairios kintamųjų agregavimo taisyklės. Gali būti skaičiuojamas paprastas kintamųjų reikšmių vidurkis, gali būti skaičiuojamas rangų vidurkis (kiekvieno iš kintamųjų rodiklio vieta rangų eilutėje), gali būti naudojami koeficientai (svoriai), kuriais sustiprinama kurio nors kintamojo įtaka bendram indeksui.

Toliau nagrinėdami Lietuvos gyventojų gerovę vadovausimės jau aprašytais gerovę charakterizuojančiais rodikliais. Pirmiausia dalis kintamųjų yra iš ekonominio ir socialinio gyvenimo srities. Labai svari gerovės dalis yra susijusi su prekių ir paslaugų vartojimo galimybėmis. Šios galimybės nesunkiai išreiškiamos pinigine išraiška. Kiti gerovės veiksniai (laisvė, pasitenkinimas, aplinka) sunkiau kiekybiškai išreiškiami. Nelengva rasti objektyvius rodiklius, kurie apibendrintai išreikštų sveikatą ir sveikatos priežiūros prieinamumą. Suprantama, konstruojant gerovės indeksus tenka derinti objektyvius rodiklius (pvz., pajamos, gyvenimo trukmė) su subjektyviais (pvz., savijauta, laimė).

8.1.3. Gyventojų gerovę atspindintys rodikliai

Siekiant sukurti gerovės indeksą pirmiausia buvo apsibrėžta, kas galėtų atspindėti gerovės sąvoką Lietuvoje, t. y. kurios gyvenimo sritys atspindi gerovės arba paprasčiausiai gero gyvenimo sampratą, neapsiribojant tradiciškai naudojamais piniginiais pajamų ar vartojimo išlaidų matais. Paprastai tyrėjas, pasak S. Alkire (2007), šiam tikslui gali naudoti keletą metodų: galima naudotis teorija, t. y. jau anksčiau sudarytais gerovės kintamųjų sąrašais; galima naudotis visuomenės „sutarimu“ dėl to, kas at-

spindi gerovę (pvz., tarptautinių organizacijų sukurtais indeksais ir klasifikacijomis); taip pat galima atlikti tyrimą ir, apklausus pačius žmones, sužinoti, kaip jie supranta gerovės komponentus. Dažnai tam naudojamos normatyvinės prielaidos, t. y. ekspertai sutaria, kas žmonėms yra svarbu vienoje ar kitoje visuomenėje. Literatūroje taip pat dažnai minimas dar vienas būdas – tai empirinių duomenų apie žmonių vertybes rinkimas. Šias vertybes gali atspindėti vartojimo pirmenybės, taip pat ir palaikymas tam tikrų politinių partijų, kurios teikia pirmenybę tam tikroms gyvenimo sritims ir joms didina finansavimą, kai tik ateina į valdžią. Rengiant klausimyną ir ruošiantis atlikti apklausą tinka visi šie metodai. Tačiau kartais tyrėjo ketinimus riboja jau egzistuojantys duomenys, iš kurių jis turi pasirinkti geriausiai gerovę atspindinčius kintamuosius.

Taip atsitiko ir šį kartą, nes kuriant gerovės indeksą buvo naudojama jau egzistuojanti *Kartų ir lyčių tyrimo* (*Generation and Gender Survey*) duomenų bazė. Pirmiausia iš minėtos duomenų bazės buvo atrinkti klausimai, kurie galėtų reprezentuoti atskiras gerovės sritis, tačiau jų skaičius vėliau buvo sumažintas dėl ne visos aprėpties (pvz., klausimas *Kaip vertinate santykius su motina (tėvu)* nebuvo užduotas su tėvais gyvenantiems asmenims; dėl to sumažėtų tyrimo duomenų bazė ir nukentėtų patikimumas).

Remiantis minėta duomenų baze, pirma buvo pasirinktos gerovės dimensijos, o paskui ir kintamieji, kurie išreiškia skirtingus gerovės aspektus. Buvo išskirtos 5 gerovės (*G*) sritys, arba dimensijos, ir pavadintos taip:

1. materialinė gerovė (M);
2. būstas (B);
3. sveikata (S);
4. užimtumas (U);
5. išsilavinimas (I).

Taigi mes manome, kad asmens gerovė priklauso nuo minėtų dalykų arba, kitaip tariant, asmens gerovė yra šių dimensijų funkcija:

$G_i = f(M_i, B_i, S_i, U_i, I_i)$, kur G_i yra i asmens gerovės funkcija, o $i = 1, ..., n$.

Tolesnis žingsnis buvo kintamųjų pasirinkimas, t. y. sąrašas kintamųjų, atspindinčių kiekvieną dimensiją. Jie pristatyti ir paaiškinti toliau.

Materialinę gerovę apibūdina trys toliau paaiškinti kintamieji.

Pajamos [sukurtas naujas kintamasis, jungiantis 1008 ir 1009 klausimus]. Namų ūkio viduje kai kurios gėrybės vartojamos bendrai visų to namų ūkio asmenų (pavyzdžiui, elektros energija bendro kambario apšvietimui), todėl vienodos pajamos gali lemti gerovę skirtingu mastu, priklausomai nuo asmenų, gyvenančių namų ūkyje, skaičiaus. Taip pat

skiriasi ir pavienių asmenų individualaus vartojimo poreikiai (mažametis vaikas suvartoja mažiau maisto produktų negu suaugęs asmuo). Siekiant įvertinti šiuos pajamų įtakos gerovei aspektus buvo sukurtas ir analizei naudojamas naujas kintamasis, atspindintis *ekvivalentines namų ūkio pajamas vienam namų ūkio nariui*. Skaičiavimui buvo naudojama EBPO (Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos; angl. *OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development*) pasiūlyta ekvivalentinė skalė, kuri pirmam namų ūkio nariui suteikia svorį, lygų 1, kitiems namų ūkio nariams (14 metų ir vyresniems) – svorį, lygų 0,7, o vaikams iki 14 metų – 0,5 (*OECD*, 2005).

Ilgalaikio vartojimo daiktai [1001a-k kl.]. Klausimyne buvo išvardyta 11 daiktų: spalvoto vaizdo televizorius, vaizdo arba DVD grotuvas, automatinė skalbyklė, mechaninė skalbyklė, mikrobangų krosnelė, asmeninis kompiuteris, indaplovė, telefonas (mobilusis arba stacionarusis), lengvasis automobilis arba furgonas asmeniniam naudojimui, antras lengvasis automobilis, antras namas/butas. Į šį klausimą respondentai galėjo atsakyti, kad taip, jie turi tą daiktą, norėtų turėti, bet neišgali, neturi dėl kitų priežasčių.

Pagrindinių poreikių patenkinimas [1003a-f kl.]. Anketoje buvo prašoma pažymėti, ar respondentas gali ar negali: palaikyti pakankamą šilumą namuose; išvykti kasmetinių atostogų vienai savaitei toli nuo namų; pakeisti susidėvėjusius baldus; pirkti ne dėvėtus, o naujus drabužius; kas antrą savaitę valgyti mėsos ar žuvies; pasikviesti draugų ar šeimos narių pietų nors kartą per mėnesį.

Būsto dimensiją apibūdina šie kintamieji:

Kambarių skaičius vienam namų ūkio nariui [sukurtas naujas kintamasis naudojant kambarių skaičių (114 kl.), padalytą iš namų ūkio narių skaičiaus (kurį atspindi naujai sukurtas kintamasis)].

Būsto nuosavybė [116 kl.]. Sužinome, ar respondentas yra būsto savininkas (arba savininkai yra kiti namų ūkio nariai), nuomininkas (mokantis nuomos mokestį arba jo nemokantis).

Sveikatą apibūdina šie kintamieji:

Sutrikimai ar neįgalumas, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą [703a kl.] (respondentas atsako, turi jis ar neturi tokių sutrikimų).

Išgyvenimai ir jausmai. 720-u anketos klausimu prašoma pažymėti, ar respondentas per praėjusių savaitę patyrė, daugiau ar mažiau patyrė ar nepatyrė šių išgyvenimų: yra pakankamai daug žmonių, prie kurių jis galėtų šlietis ištikus bėdai; jį apima visiškos tuštumos jausmas; trūksta žmonių artumos; yra daugybė žmonių, kuriais jis gali visiškai pasikliauti;

dažnai jaučiasi atstumtas; yra pakankamai daug žmonių, kuriems jis jaučiasi artimas. Taip pat respondentų prašoma atsakyti [721 kl.], kaip dažnai (retai arba niekada; kartais; dažnai; dažniausiai arba visą laiką) jis patiria šiuos jausmus: jaučia, kad net šeimos narių padedamas negali atsikratyti liūdesio; jaučiasi prislėgtas; mąsto, kad gyvenimas nenusisekė; buvo apimtas baimės; jautėsi vienišas; jam būdavo verksmo protrūkių; jautėsi nusiminęs.

Užimtumo dimensijos kintamieji:

Respondento veikla [108 kl.]. Respondentas save priskiria vienai iš 12 galimų atsakymų kategorijų: samdomas darbuotojas; savarankiškai dirbantis, neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų; darbdavys savininkas, turintis samdomų darbuotojų; šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas); bedarbis; moksleivis, studentas; pensininkas; išėjęs motinystės/tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų; ilgą laiką sergantis arba neįgalus; namų šeimininkas; atliekantis privalomąją karo arba alternatyviąją karo tarnybą; kita.

Išsilavinimo dimensiją apibūdina vienas kintamasis:

Aukščiausias turimas respondento išsilavinimas [120 kl.]. Yra 13 atsakymų kategorijų nuo „nebaigė pradinės mokyklos“ iki „doktorantūra“.

Šis mūsų sudarytas gerovės dimensijų ir kintamųjų sąrašas jokiu būdu nėra baigtinis ar išsamus, nes jis sudarytas remiantis ne šiam tikslui surinktais duomenimis.

8.1.4. Gerovės indekso konstravimas

Pirmiau pateiktus gerovės kintamuosius reikia agreguoti gerovės dimensijų viduje, kad galėtume kiekvieną dimensiją išreikšti kiekybiškai vienu skaičiumi, o paskui dimensijas savo ruožtu agreguoti į vienintelį gerovės indeksą. Kintamųjų agregavimas susijęs su kiekvieno iš jų svorių (reikšmingumo vienas kito atžvilgiu) pasirinkimu. Literatūroje aprašyta bent keletas būdų, kaip tai padaryti (daugiau Decancq ir Lugo, 2008). Toliau aptariame tris svorių nustatymo metodų grupes.

Pirma, galima nustatyti statistinius svorius. Jie savo ruožtu gali būti apskaičiuoti keliais būdais: pasiskirstymo dažniais paremti svoriai; tinkamiausi svoriai (pvz., šeimoms, turinčioms ir neturinčioms vaikų, gali būti naudojami skirtingi svoriai); daugiamatės statistikos technikos; taikant regresiją apskaičiuoti svoriai.

Antra, galima nustatyti normatyvinius svorius (vienodus svorius visiems rodikliams; pasiremti ekspertų nuomone; svorius nustatyti pagal ty-

rimo dalyvaujant rezultatus arba pagal visuomenės apklausų, kuriose atspindimos tam tikros vertybės, rezultatus).

Trečia, galima sujungti keletą iš pirmiau minėtų metodų.

Analizuojant gerovę turimos duomenų bazės pagrindu, kintamiesiems agreguoti dimensijų viduje buvo pasirinktas statistinių svorių taikymo metodas, tiksliau – logistinė regresija. Šis metodas buvo pasirinktas dėl keleto priežasčių.

Pirma, taikyti vienodus svorius būtų nekorektiška, nes skirtingi kintamieji suteikia žmogui ne vienodą gerovės mastą (pvz., automatinė skalbyklė yra svarbesnė nei DVD grotuvas arba buvimas darbdaviu, tikėtina, suteiks žmogui daugiau pasitenkinimo gyvenimu nei būvimas bedarbiu). Siekiant išsiaiškinti, kurie kintamieji labiau prisideda prie visapusiškos žmogaus gerovės, reikalingi skirtingi vertinimai, o ekspertinės nuomonės metodu tai padaryti taip pat būtų sunku (reikia apsvarstyti labai daug kintamųjų).

Antra, kaip nurodė Dibben ir kt. (2007), nėra tiesioginio būdo indeksą sudarančių dimensijų svoriams nustatyti, nes bet koks modeliavimas, kuriuo bandoma numatyti, kurios sritys geriau atspindi deprivaciją, susiduria su tautologijos problema (pvz., dažnai vertinamos deprivacijos ar gerovės dimensijos lyginant jas su jau sukonstruoto indekso reikšme, tačiau pats indeksas nežinant dimensijų reikšmių negali būti sukonstruotas).

Taigi belieka naudoti tik netiesioginius metodus. Kaip vieną metodų autoriai, norėdami įvertinti įvairiais būdais gaunamų svorių skirtumus, naudoja ir logistinę regresiją. Kadangi Dibben ir kt. (2007) siekia sukurti deprivacijos indeksą, kaip nepriklausomą kintamąjį jie pasirenka anketos klausimą, kuris geriausiai atspindi deprivacijos sąvoką („ar per pastaruosius metus buvo laikotarpių, kai pasijutote izoliuotas ir atskirtas nuo visuomenės ar prislėgtas dėl to, kad neturėjote pakankamai pinigų“).

Kadangi siekiame sukurti gerovės indeksą, tikslingiausia būtų naudoti klausimą, kuris atspindėtų pasitenkinimą savo gyvenimu. Tačiau *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenų bazėje tokio klausimo nėra. Yra klausimų apie pasitenkinimą tam tikromis gyvenimo sritimis arba, kaip įvardyta pirmiau, gerovės dimensijomis, tokiomis kaip būstas, sveikata, veikla (pasitenkinimas būnant studentu, darbuotoju, namų šeimininku ir pan.). Atsakymai į šiuos klausimus buvo perkoduoti į dvinares kategorijas, kai patiriančiam deprivaciją žmogui priskiriamas 0, patiriančiam pasitenkinimą (neskurstančiam) asmeniui – 1. Taip buvo padaryta ir su kiekvienu atrinktu kintamuoju, t. y. atsakymų kategorijos perkoduotos į 0 ir 1 (atitinkamai deprivuotas ir neskurstantis toje kategorijoje). Kur kiekvienu atveju buvo nustatytos deprivacijos ribos, paaiškinta 8.1 priede.

Siekiant nustatyti ryšius tarp kiekvieno kintamojo ir atitinkamai tai gerovės sričiai (dimensijai) tinkamo pasitenkinimo mato, buvo naudojamas logistinės regresijos modelis. Šiuo tikslu pasitenkinimą atspindinčių atsakymų kategorijos taip pat turėjo būti perkoduotos į dvinares (8.1 lent.).

8.1 lentelė. Pasitenkinimo mato senosios ir naujosios reikšmės (nepasitenkinimo ribos)

Pasitenkinimo matas (naudingumas)	Atsakymų skalė	Naujas kodavimas (0 – nepatenkintas, 1 – patenkintas)
Galimybė sudurti galą su galu („Ar jums pakanka bendrų namų ūkio pajamų pragyvenimui?“) [1002 klausimas]	1 – „labai sunkiai“ 2 – „sunkiai“ 3 – „gana sunkiai (šiaip sau)“ 4 – „gana (pakankamai) lengvai“ 5 – „lengvai“ 6 – „labai lengvai“	0 – „labai sunkiai“ ir „sunkiai“ 1 – visi kiti atsakymai
Pasitenkinimas būstu („Ar patenkintas savo būstu?“) [117 kl.]	Nuo 0 iki 10, kur 0 reiškia „visiškai nepatenkintas“, o 10 – „visiškai patenkintas“	0 – kai atsakymas ≤ 4 1 – visi kiti atsakymai
Savo sveikatos vertinimas („Kokia yra jūsų sveikatos būklė“) [701 kl.]	1 „labai gera“ 2 „gera“ 3 „vidutiniška“ 4 „bloga“ 5 „labai bloga“	0 – „bloga“ ir „labai bloga“ 1 – visi kiti atsakymai
Pasitenkinimas užsiimama veikla [sukonstruotas naujas kintamasis, sujungus atsakymus į klausimus apie pasitenkinimą buvimu studentu, pensininku, darbdaviu, samdomu darbuotoju ir kt.; sujungti 804; 809; 813; 817; 823; 839; 850 klausimai]	Nuo 0 iki 10, kai 0 reiškia „visiškai nepatenkintas“, o 10 – „visiškai patenkintas“	0 – kai atsakymas ≤ 4 1 – visi kiti atsakymai

Analizės metu gauti kiekvieno kintamojo koeficientai atskleidžia ryšių stiprumą tarp kiekvieno kintamojo ir pasitenkinimo mato. Kiekvieną koeficientą padalijus iš visų koeficientų sumos sudaromi svoriai (kitaip tariant, nustatomas santykinis kintamojo reikšmingumas visoje dimensijoje, kai vienos dimensijos svorių suma lygi 1).

Svoriai atspindi santykinę svarbą bandant nustatyti, ar žmogus patiria gerovę toje srityje (dimensijoje). Taip apskaičiuoti materialinės gerovės, būsto ir sveikatos dimensijų kintamųjų svoriai. Užimtumo dimensijos svoriai apskaičiuoti kiek kitaip (nors tam taip pat buvo taikomas logis-

tinės regresijos metodas). Yra tik vienas užimtumo dimensijos kintamasis – respondento veikla, ir respondentas galėjo rinktis tik vieną iš galimų atsakymų; taigi, atsižvelgiant į logistinės regresijos būdu (nepriklausomas kintamasis – pasitenkinimas veikla) gautus koeficientus, didžiausią koeficientą turinčiai atsakymų kategorijai buvo priskirtas svoris, lygus 1, o kitoms veiklos kategorijoms svoriai apskaičiuoti proporcingai jų koeficientams. Šios, kaip ir kitų, dimensijos reikšmė gali varijuoti nuo 0 iki 1, kai 1 reiškia maksimalią gerovę. Logistinės regresijos būdu gauti koeficientai ir apskaičiuoti svoriai kiekvienam kintamajam pavaizduoti 8.2 priede.

Penktajai – išsilavinimo dimensijai – nebuvo taikytas logistinės regresijos metodas, nes duomenų bazėje nėra klausimo apie pasitenkinimą turimu išsilavinimu. Todėl šiuo atveju pagal turimą išsilavinimą asmuo buvo tik priskirtas deprivuotam arba neskurstančiam. Jeigu išsilavinimas yra žemesnis už pagrindinį, žmogus laikomas skurstančiu pagal šią dimensiją (dimensijos reikšmė lygi 0), o jei aukštesnį – neskurstančiu (reikšmė lygi 1).

Atlikta analizė parodė, kad kai kurie kintamieji, sprendžiant ar žmogus „turi“ daugiau gerovės, yra statistiškai nereikšmingi ($p>0,05$), todėl jie turėjo būti pašalinti iš modelio (pvz., liko ne visi ilgalaikio vartojimo daiktai ir tik keletas sveikatos dimensijos kintamųjų). Tačiau panaikinti tam tikras užimtumo kategorijas (pvz., kurias pasirinko labai mažas skaičius respondentų) netikslinga, nes sumažėtų tyrimo aprėptis ir būtų įtraukti tik tam tikra veikla užsiimantys respondentai, todėl užimtumo kategorijos buvo sujungtos į stambesnes.

Vadovaujantis A. Sen (1995, 1997, 1999) galimybių prieiga, pirmiau minėtą kintamųjų gretinimą su pasitenkinimo matu galima būtų traktuoti kaip išteklių arba funkcionavimo gretinimą su naudingumu arba pasitenkinimu tam tikrais gyvenimo aspektais. Taigi mums svarbu ir pajamos ar vartojimui reikalingo daikto turėjimas, ir veikla, ir pasitenkinimas tuo daiktu ar veikla (8.2 lent.).

Taigi gerovę atspindintys kintamieji naudojant logistinės regresijos metu išskirtus svorius buvo agreguoti kiekvienos iš keturių išskirtų dimensijų arba gerovės sričių viduje. O išsilavinimo dimensijai, kaip minėta pirmiau, šis metodas nebuvo taikytas. Kiekvienos dimensijos reikšmė kinta nuo 0 iki 1, ir konkreti reikšmė parodo asmens gerovės mastą konkrečioje gerovės srityje arba pagal dimensiją (8.2 priedas).

Sujungus kintamuosius į dimensijas, reikia agreguoti visas pirmiau aptartas gerovės dimensijas į bendrą gerovės indeksą, kuris būtų išreikštas vienu skaičiumi. Ir šiuo atveju, kaip ir jungiant pirmiau analizuotus

kintamuosius, vienodų svorių metodas netinka, nes abejotina, ar visos gerovės sritys žmonėms yra vienodai svarbios. Tačiau agreguojant gerovės dimensijas taikytas normatyvinis svorių nustatymo, tiksliau – ekspertų nuomonės metodas. Ekspertų buvo klausiama, kokius svorius jie skirtų tam tikroms gerovės sritims pagal tai, kas, jų nuomone, yra svarbiausia Lietuvos žmonėms; kokios sritys yra svarbesnės siekiant didesnės gerovės. Pirminis svorių pasiskirstymas pavaizduotas 8.3 lentelėje (skiltis „Svoriai (1)“).

8.2 lentelė. Kintamieji ir juos atspindintys pasitenkinimo matai

Kintamieji (ištekliai/funkcionavimas) (priklausomi kintamieji)	Pasitenkinimo matas (naudingumas) (nepriklausomi kintamieji)
Pajamos, daiktai, pagrindiniai poreikiai	Galimybė sudurti galą su galu
Kambarių skaičius vienam asmeniui, būsto nuosavybė	Pasitenkinimas būstu
Sutrikimai ar neįgalumas, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą, išgyvenimai ir jausmai	Savo sveikatos vertinimas
Respondento užimtumas (studentas, pensininkas, darbuotojas, darbdavys ir kt.)	Pasitenkinimas užsiimama veikla (buvimas studentu, pensininku, darbdaviu, darbuotoju ir pan.)
Išsilavinimas	-

Sujungus dimensijas į vieną gerovės indeksą buvo atliktas patikimumo *Cronbacho Alpha* testas, kuris parodo, ar visos dimensijos matuoja tą patį dalyką (ar indeksas yra patikimas). *Alphos* reikšmė siekė 0,640, o tai yra žemas įvertis. Visuotinai priimta, kad modelis gali būti laikomas patikimu, jei *Alpha* reikšmė yra ne mažesnė kaip 0,7. Žvelgiant į įvairių dimensijų įverčius matyti, kad viena iš dimensijų – būsto – rodo labai žemas (minusines) reikšmes, tad buvo nuspręsta atliekant faktorinę analizę patikrinti, ar ši dimensija išties matuoja tą patį latentinį faktorių, kaip ir kitos. Analizė parodė, kad būsto dimensija tikrai atspindi skirtingą faktorių nei kitos keturios, todėl iš bendro modelio buvo pašalinta. Taip galėjo atsitikti todėl, kad pagal tyrimo duomenis net 90 % namų ūkių turi nuosavus būstus (ar gyvena šeimos ar giminių būste), o kambarių skaičius vienam asmeniui taip pat yra panašus, todėl realių gerovės skirtumų šie kintamieji (visa dimensija) neparodo.

Galiausiai likusioms keturioms gerovės dimensijoms, naudojant ekspertų nuomonės metodą, buvo priskirti nauji svoriai (8.3 lentelės skiltis „Svoriai (2)“) ir vėl patikrintas modelio patikimumas. *Cronbacho*

Alpha testo reikšmė padidėjo ir jau siekė 0,741. Taigi jau galima teigti, kad gerovės indeksas yra gana nuoseklus ir patikimas, t. y. visos dimensijos matuoja tą pati dalyką, t. y. gerovę.

8.3 lentelė. Gerovės dimensijų svoriai

Dimensijos	*Svoriai (1)*	*Svoriai (2)*
Materialinė gerovė (M)	0,3	0,35
Būstas (B)	0,15	-
Sveikata (S)	0,3	0,35
Užimtumas (U)	0,15	0,2
Išsilavinimas (I)	0,15	0,1
Cronbacho alpha	0,640	0,741

Taigi patikslinta asmens gerovės funkcija gali būti užrašytą taip:

$G_i = f(M_i, B_i, S_i, U_i, I_i)$, kur G_i yra i asmens gerovės funkcija, o $i = 1, ..., n$.

Reikia paminėti, kad sudarant gerovės indeksą pirmiausia kintamieji buvo agreguojami tarp dimensijų, o dimensijos – į vieną indeksą vieno žmogaus lygmeniu, o tik tada – tarp žmonių.

Tad visa apimanti gerovė (G) arba gerovės indeksas gali būti išreiškiamas taip:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^{n} G_i}{n}, \quad G \in [0,1]$$

Šiuo būdu gaunamas tikslesnis rezultatas (nei agreguojant kiekvieną dimensiją tarp žmonių ir tik paskui jungiant į vieną indeksą), tačiau naudojama imtis sumažėjo iki 6872 respondentų, nes ne visi iš jų atsakė į visus klausimus, kurie išreiškia kintamuosius, įtrauktus į šiame darbe konstruojamą Lietuvos gyventojų gerovės indeksą.

Vaizdumo dėlei sudaryto gyventojų gerovės indekso turinį (gerovę sudarančias dimensijas ir jas atspindinčias kintamųjų grupes) toliau pavaizdavome schematiškai 8.1 paveikslėlyje.

Sudarytas gerovės vertinimo modelis yra tik vienas iš galimų variantų, todėl jokiu būdu negalėtume teigti, kad šis gerovės indeksas apima visas galimas gerovės sritis ir įtraukia visus gerovę rodančius kintamuosius. Kaip jau minėta, jis sudarytas remiantis jau egzistuojančiais duomenimis, be to, jo struktūra ir pavienių kintamųjų bei dimensijų reikšmingumas pačiame modelyje priklauso nuo pasirinktų indekso konstravimo metodų. Verta priminti, kad šis indeksas sukonstruotas individualiu lygmeniu ir rodo asmenų (ne namų ūkių ar šeimų) gerovę.

8.1 pav. Lietuvos gerovės indeksas ir jį sudarančios dimensijos bei kintamieji

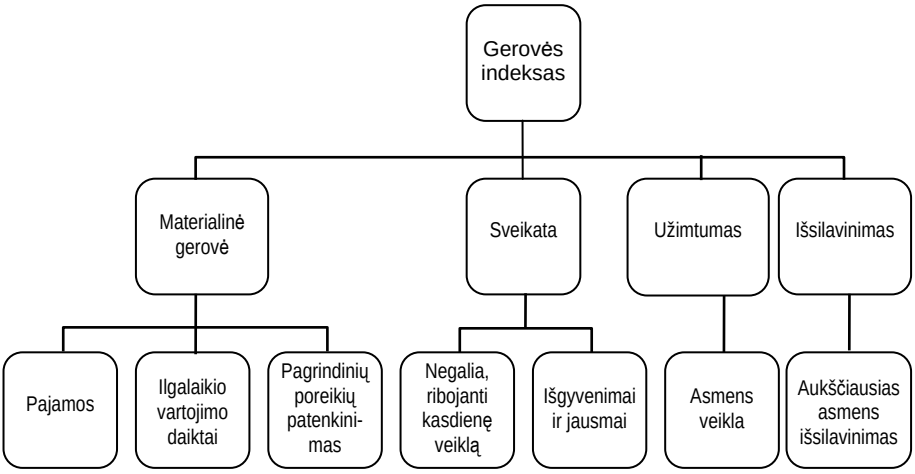

8.2. Lietuvos gyventojų gerovės indeksai

Pirmiau pateikta galutinio gerovės indekso formulė rodo, kad gerovės indekso reikšmė gali varijuoti nuo 1 iki 0, kur 1 reiškia maksimalią gerovę, 0 – deprivaciją arba skurdą, tačiau apskaičiuoto bendro Lietuvos gyventojų gerovės indekso reikšmė kinta nuo 0,05 iki 1. Taip yra todėl, kad neatsirado asmenų, kurie būtų deprivuoti pagal visas dimensijas (t. y., kad gerovė būtų mažesnė už mūsų nustatytą ribą); vadinasi, nors pagal vieną dimensiją to žmogaus situacija buvo vertinama nors ir minimaliai, tačiau teigiamai. Gerovės modelio indekso vidurkis sudaro 0,689. Žinoma, pats vienas indekso įvertis visos šalies gyventojams savaime nieko nesako. Jis galėtų būti lyginamas su kitų šalių atitinkamai apskaičiuotais indeksais arba galėtų būti stebimas vienos ir tos pačios šalies indekso kitimas, jei jo skaičiavimas būtų pakartotas kitais metais. Tačiau neturint tokių galimybių tikslinga pažvelgti į respondentų grupes pagal kartas, lytį, namų ūkių, kuriame jis gyvena, tipą ir apskaičiuoti atskirus gerovės indeksus. Lygindami skirtingus indekso įverčius galime tik pasakyti, kad vienai ar kitai grupei būdinga didesnė gerovė nei kitai, tačiau, ar tie skirtumai yra statistiškai reikšmingi, paprastai nevertinama.

8.2.1. Skirtingų lyčių asmenų ir namų ūkių tipų gerovės indeksai

Apskaičiuotas vyrų (0,705) gerovės indeksas yra aukštesnis nei moterų (0,675**)**. Tai nėra keista, nes, panagrinėjus aprašomąją statistiką, ma-

tyti, kad moterų pavienių kintamųjų įverčiai dažniausiai yra žemesni nei vyrų. Vyrai daugiau uždirba, jie dažniau nei moterys būna darbdaviai, aukštesnis yra vyresnio amžiaus vyrų išsilavinimas. Atrodytų, kad trumpesnė vyrų gyvenimo trukmė turėtų rodyti silpnesnę vyrų sveikatą, tačiau sveikatos rodikliai tyrime daugiausia yra subjektyvūs, be to, ilgesnė moterų gyvenimo trukmė kartu padidina sveikatos nusiskundimų turinčių moterų dalį iš bendro jų skaičiaus.

Lytis – tik vienas iš aspektų, pagal kurį galima traktuoti gerovės indeksą. Ne mažiau įdomu pažvelgti, kaip skiriasi indekso įverčiai tarp skirtingų namų ūkių tipų. Klasifikuojant į tipus buvo naudojamas *Namų ūkių biudžetų tyrime* taikytas skirstymas, taigi tam buvo reikalinga informacija apie kitus namų ūkyje gyvenančius individus ir jų amžių. Kaip matyti 8.4 lentelėje, mažiausia gerovė būdinga vienišiems asmenims (0,629), kiek didesnis indeksas yra vieno suaugusio asmens, turinčio nepilnamečių vaikų. Didžiausiais rodikliais išsiskiria poros, turinčios nepilnamečių vaikų (0,740), arba kiti namų ūkiai, kuriuose auga vaikai (0,709).

Šie rezultatai yra kone visiškai priešingi tradiciniams, vien tik pajamų kriterijais pagrįstiems skurdo vertinimams. Paprastai mažiausia gerove pinigine išraiška pasižymi namų ūkiai, kuriuose auga vaikai (ypač tarp vienišų asmenų), o daugiausia pajamų (taigi ir mažiausią riziką atsidurti žemiau santykinės skurdo ribos) turi vieniši asmenys ar poros, neturinčios vaikų. 2006 m. *Namų ūkių biudžetų tyrimo* duomenimis, vieno suaugusio asmens, turinčio vaikų, pajamos vienam asmeniui (nenaudojant ekvivalentinės skalės) sudarė 470 litų, o poros, neturinčios vaikų, pajamos vienam asmeniui buvo beveik dvigubai didesnės ir siekė 846 litus (Statistikos, 2007).

Tokį gerovės tyrimo rezultatą, kai vaikai namų ūkyje ne sumažina, o padidina gerovę, galima paaiškinti tuo, kad pagyvenusių asmenų namų ūkius dažnai sudaro vieniši asmenys ir sutuoktinių poros neturinčios vaikų. Nors jų pajamos vienam asmeniui gali būti ir ne mažesnės nei namų ūkiuose, kuriuose yra vaikų, tačiau pagyvenusių asmenų žemesnis išsilavinimas, prastesnė sveikata, jie paprastai nebedirba. Visi šie rodikliai neigiamai veikia gerovę. Antra vertus, namų ūkiuose, kuriuose yra vaikų, gyvena jaunesni, todėl ir sveikesni, naujos kartos, todėl labiau išsilavinę žmonės. Šie veiksniai atsveria neigiamą mažesnių pajamų, tenkančių vidutiniškai vienam asmeniui, įtaką. Kartu šie rezultatai patvirtina gerovės sampratų skirtumus. Kai gerovė vertinama ne vien tik materialiomis gyvenimo sąlygomis ir juo labiau – ne vien tik pinigais, kiti gerovės komponentai gali kompensuoti materialios gerovės stoką. Ir atvirkščiai, dėl sveika-

tos ar išsilavinimo stokos sumažėja net ir pakankamas pajamas gaunančių namų ūkių gerovė.

Gerovės indekso įvertis tarp namų ūkių, turinčių skirtingą skaičių vaikų, atitinka pajamų ir skurdo, išreikšto pajamų stoka, statistiką, t. y. mažesnė gerovė (tiek apskritai, tiek vien pinigine prasme) būdinga namų ūkiams, kuriuose yra didesnis vaikų skaičius. Tiesa, gerovės indekso skirtumas tarp vieną ir du vaikus turinčių namų ūkių yra nežymus (atitinkamai 0,729 ir 0,726), o daugiavaikėse šeimose jis smarkiai sumažėja (iki 0,654). Tai paaiškinama tuo, kad kitų gerovės dimensijų, išskyrus materialines namų ūkių, kuriuose skirtingas vaikų skaičius, sąlygas, rodikliai yra panašūs. Kai namų ūkyje atsiranda naujas vaikas, krinta vidutinės vieno asmens pajamos, todėl sumažėja bendras gerovės indekso įvertis.

8.4 lentelė. Gerovės indekso reikšmės skirtinguose namų ūkių tipuose

Namų ūkio tipas (1)	Indeksas
Vienišas asmuo	0,629
Vienas suaugęs asmuo su vaikais iki 18 metų	0,656
Pora be vaikų	0,689
Pora su vaikais iki 18 metų	0,740
Kiti namų ūkiai su vaikais iki 18 metų	0,709
Kiti namų ūkiai be vaikų iki 18 metų	0,696
Namų ūkio tipas (2)	Indeksas
Namų ūkis su 1 vaiku iki 18 metų	0,729
Namų ūkis su 2 vaikais iki 18 metų	0,726
Namų ūkis su 3 ir daugiau vaikų iki 18 metų	0,654

Kadangi gerovės indeksas apima ne tik tradicinius piniginius rodiklius, bet ir kitas žmonėms svarbias gyvenimo sritis, galima palyginti, ar didelis gerovės indekso skirtumas tarp skirtingų pajamų decilių namų ūkių, t. y. galime palyginti gerovę tarp namų ūkių, kurie labai skiriasi pajamomis. Šiuo tikslu respondentai išrikiuojami pagal pajamų dydį, pradedant tais, kurių pajamos mažiausios, ir suskirstomi į dešimt lygių dalių (decilių). Tada apskaičiuojami skirtingų decilių gerovės indekso vidurkiai. Kaip matyti 8.2 paveikslėlyje, gerovės indeksas visiškai atitinka vien pajamomis paremtą skirstymą, t. y. gerovė auga tolygiai pagal vis aukštesnį pajamų decilį.

Toks gerovės indekso augimas pereinant iš mažų pajamų į didelių pajamų decilius paaiškinamas tuo, kad kiti gerovės rodikliai (apsirūpinimas ilgalaikio vartojimo reikmenimis, kaip ir sveikata, išsilavinimas, užimtumas) paprastai būna susiję su pajamomis. Viena vertus, didesnes paja-

mas gauna tie, kurių geresnis išsilavinimas ir sveikata, aktyvesnis užimtumo pobūdis (pvz., yra darbdaviai). Kita vertus, gaunantieji daugiau pajamų gali daugiau lėšų skirti savo sveikatai, išsilavinimui ir pan.

8.2 pav. Gerovės indekso reikšmės skirtingose pajamų deciliuose

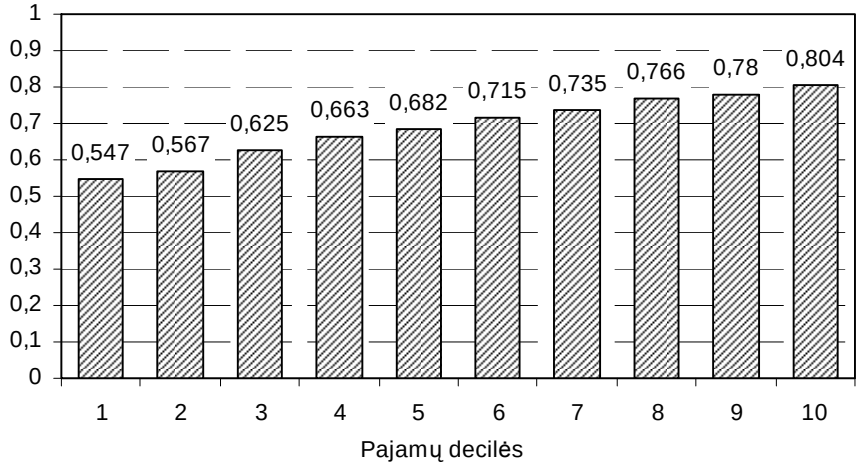

Tiesa, gerovės skirtumai tarp mažiausiai pajamų gaunančiųjų (pirmas decilis) ir daugiausia pajamų turinčiųjų sudaro apie 32 %, tačiau pajamų skirtumas tarp pirmo ir dešimto decilio yra apie 11 kartų (atitinkamai pajamos sudaro apie 216 ir 2382 litus). Minėtina, kad vertinti šiuos skirtumus reikia atsargiai, nes pirmuoju atveju naudojama normalizuota gerovės indekso reikšmė. Tačiau mažesnius indekso įverčio negu pajamų skirtinguose deciliuose skirtumus galima paaiškinti ir tuo, kad kai kurie gerovės rodikliai priklauso ne tik nuo namų ūkio pajamų, bet ir nuo valstybės viešai teikiamų paslaugų, kurios prieinamos ir mažas pajamas gaunantiems asmenims. Pavyzdžiui, išsilavinimą, sveikatą didele dalimi užtikrina valstybė. Valstybės socialinės gerovės politika finansuojant viešai teikiamas paslaugas sumažina daugiamatės gerovės skirtumus, palyginti su tais, kokie būtų, jei gerovė būtų vertinama vien tik pajamomis, kurios dėl viešosios politikos išlyginamos daug mažiau, nei išlygina valstybės finansuojamų paslaugų vartojimo galimybės.

8.2.2. Gyventojų kartų gerovės indeksai

Ne mažiau įdomu ir prasminga įvertinti gerovės skirtumus tarp kartų. Šiuo tikslu respondentai buvo suskirstyti į tris kartas, kurios pavadintos taip: *seneliai* (tai asmenys, gimę 1925–1949 m.), *tėvai* (respondentai,

kurių gimimo metai yra tarp 1950 ir 1969) ir galiausiai *vaikai* (1970–1984 gimimo metų karta).

8.5 lentelėje pateikti pagrindiniai skaičiavimų rezultatai. Kaip matyti, blogiausiai gyvena senelių karta, o tėvų ir vaikų gerovės indeksai yra aukštesni už vidurkį (kuris yra 0,689). Nors didžiausias vidutinis yra vaikų kartos gerovės indekso įvertis, tačiau žvelgiant į tuos, kurie turi maksimalią reikšmę, t. y. vienetą, matyti, kad daugiausia tokių asmenų (26) yra tarp tėvų, vos vienu mažiau – tarp vaikų. Tuo tarpu senelių kartoje yra vos vienas asmuo, surinkęs maksimalų vertinimą, ir net 4, kurių gerovės indekso įvertis yra lygus 0,1 arba mažesnis.

Didesnė vaikų kartos gerovė susijusi su jau minėtomis sveikatos, išsilavinimo ir užimtumo gerovės dimensijomis. Šias dimensijas išreiškiantys rodikliai susiję su amžiumi, ir priklausomybė yra tiesioginė. Kuo jaunesnio amžiaus asmenys, tuo jie sveikesni ir labiau išsilavinę.

8.5 lentelė. Gerovės indekso reikšmės skirtingose kartose

Kartos	Indeksas	Asmenų, kurių indeksas=1	Asmenų, kurių indeksas<=0,1
Seneliai (1925–1949)	0,611	N=1	N=4
Tėvai (1950–1969)	0,711	N=26	N=2
Vaikai (1970–1984)	0,735	N=25	N=1
Vidutiniškai	0,689	N=52	N=7

Kaip ir apskritai, taip ir žvelgiant į kartų skirtumus tarp lyčių, matyti, kad moterų įverčiai yra žemesni nei vyrų. Nedaug mažesni skirtumai (0,16 ir 0,17) tarp lyčių būdingi tėvų ir vaikų kartoms, didesni – senelių kartai (8.6 lent.). Galėtume teigti, kad jaunesnėse kartose moterų diskriminacija mažesnė. Tačiau tyrimo duomenys neduoda pagrindo teigti, kad mažesni jaunesnių kartų lyčių gerovės skirtumai rodo lyčių gerovės artėjimą istorinėje perspektyvoje. Gali būti ir taip, kad dabartinei tėvų kartai senstant ir pereinant į senelių kartą lyčių gerovės skirtumai padidės ir pasieks dabartinės senelių kartos gerovės skirtumus.

Skirtumai tarp kartų pastebimi, kai lyginamas gerovės indeksas tarp išskirtų namų ūkių tipų. Šiuo atveju tėvų ir senelių kartos yra labiau panašios, o vaikų išsiskiria didesniu gerovės indeksu. Tėvai ir seneliai, kaip ir bendru atveju, daugiau gerovės turi tada, kai namų ūkyje yra vaikų iki 18 metų, tiesa, gerovė yra didesnė tuose namų ūkiuose, kuriuose auga 2 vaikai (augant vienam vaikui gerovės įvertis kiek žemesnis), o mažesnė – vienišų asmenų ir vieno suaugusio asmens, turinčio vaikų, namų ūkiuose.

8.6 lentelė. Vyrų ir moterų gerovės indekso reikšmės skirtingose kartose

Kartos	Vyrų indeksas	Moterų indeksas
Seneliai (1925–1949)	0,628	0,600
Tėvai (1950–1969)	0,719	0,703
Vaikai (1970–1984)	0,743	0,726
Vidutiniškai	0,705	0,675

Pasak Easterlin (2005), apibendrinusio keletą studijų gerovės ir pasitenkinimo gyvenimu tematika, susituokę ar partnerystėje gyvenantys žmonės (nepriklausomai nuo santuokos ar partnerystės trukmės) yra laimingesni nei nevedę (niekada nevedę, išsiskyrę ar našliai). Santuoka ar partnerystė apskritai (tiek pirma, tiek pakartotinė) gerovę veikia teigiamai ir ilgą laiką, o skyrybos ar našlystė turi neigiamą efektą. Santuokoje žmonės daug greičiau adaptuojasi prie naujo asmens, nei prie partnerio netekimo ir kartu pasikeitusios gyvenimo situacijos. Easterlin (2005) taip pat teigia, kad niekada nesituokę žmonės vidutiniškai yra laimingesni nei tie, kurie išsiskyrė ar tapo našliais. Remiantis šia išvada, nesunku paaiškinti, kodėl skiriasi vienišų asmenų gerovė senelių arba tėvų ir vaikų kartoje. Pastarojoje kartoje tarp vieno asmens namų ūkių daugiausia yra niekada nesituokę asmenys (net 83 % vaikų kartos vienišų asmenų niekada nebuvo susituokę ar negyveno kartu partnerystėje), o tėvų ar senelių kartoje vyrauja išsiskyrę arba našliai (anksčiau santuokoje ar partnerystėje yra gyvenę atitinkamai 61 ir 80 % vienišų asmenų).

Skirtingai nuo tėvų kartos, vaikų kartoje didžiausia gerovė yra poros be vaikų ir vienišo asmens namų ūkiuose, o vaikų turėjimas gerovės rodiklį sumažina. Vienoda padėtis visose kartose yra tik vieno suaugusio asmens, turinčio vaikų, namų ūkiuose: visose kartose jų gerovės indeksas yra žemiausias. Taip pat mažesnė daugiavaikių šeimų gerovė (8.7 lent.). Kodėl vaikų buvimas sumažina gerovės indeksą jauniausioje kartoje, galima paaiškinti tuo, kad šios kartos namų ūkiuose yra mažamečių vaikų, dėl kurių amžiaus vienas iš sutuoktinių yra vaikų priežiūros atostogose arba visai nedirba (palyginus tėvų ir vaikų kartos namų ūkius matyti, kad pajamos vaikų turinčiuose jauniausios kartos namų ūkiuose yra žemesnės nei vaikų turinčiuose vidurinės kartos namų ūkiuose). Tai sumažina namų ūkio pajamas, o kartu šiek tiek ir gerovės indeksą. Antra vertus, šioje grupėje yra kiek žemesnės išsilavinimo ir užimtumo dimensijų reikšmės.

Verta atkreipti dėmesį, kad senelių gerovė yra mažesnė visuose namų ūkiuose, nepriklausomai nuo jų tipo. Tai suprantama dėl jau minėtų gerovės dimensijų – sveikatos, išsilavinimo, užimtumo – rodiklių blogėjimo vyresniame amžiuje. Tai reiškia, kad trumpalaikėje perspektyvoje se-

nelių gerovė padidėtų didinant pajamas ir materialinį aprūpinimą, o ilgalaikėje perspektyvoje – gerinant sveikatos ir užimtumo padėtį.

8.7 lentelė. Skirtingų kartų namų gerovės indekso reikšmės pagal ūkių tipą

	Seneliai	Tėvai	Vaikai
Namų ūkio tipas (1)			
Vienišas asmuo	0,573	0,662	0,750
Vienas suaugęs asmuo su vaikais iki 18 metų	0,518	0,675	0,658
Pora be vaikų	0,651	0,717	0,770
Pora su vaikais iki 18 metų	0,659	0,746	0,738
Kiti namų ūkiai su vaikais iki 18 metų	0,637	0,709	0,704
Kiti namų ūkiai be vaikų iki 18 metų	0,616	0,699	0,725
Namų ūkio tipas (2)			
Namų ūkis su 1 vaiku iki 18 metų	0,623	0,727	0,738
Namų ūkis su 2 vaikais iki 18 metų	0,632	0,734	0,722
Namų ūkis su 3 ir daugiau vaikų iki 18 metų	0,566	0,679	0,633
Vidutiniškai	0,611	0,711	0,735

Lyginant kartų gerovę pagal pajamų decilius matyti, kad labiau panašios yra vaikų ir tėvų kartos, o gerovės indeksas senelių kartoje yra mažesnis pagal visus decilius. Ryškesni skirtumai matyti žemesniuose deciliuose (pirmame–penktame). Nors apskritai gerovės indekso vidurkis yra didžiausias vaikų kartoje, 8.3 paveikslėlyje matyti, kad pagal pačius aukščiausius – devintą ir dešimtą – pajamų decilius tėvų gerovės indeksas nors ir nedaug, bet yra didesnis už vaikų (ir sudaro 0,793 ir 0,81, palyginti su 0,779 ir 0,807 vaikų kartoje).

Nors dominuojanti ekonomikos teorija akcentuoja materialines sąlygas ir daro prielaidą, kad materialinių gėrybių padidėjimas padidina ir bendrą gerovę, Easterlin (2005) teigia, kad žmogaus pasitenkinimui, taigi kartu ir gerovės padidėjimui daug svarbesnė sveikata ir šeiminės sąlygos nei materialinių daiktų įgijimas ar pajamų padidėjimas. Nustatyta, kad asmenys, kurie savo darbinę veiklą pradėjo gaudami aukštesnes pajamas, išlieka laimingesni visą gyvenimą, tačiau akivaizdaus ryšio tarp pajamų padidėjimo ir pasitenkinimo gyvenimu padidėjimo nėra (Easterlin, 2005). Tai aiškinama tuo, kad, patenkinus kai kuriuos materialinius troškimus (pvz., įsigijus mašiną), jau kiti daiktai, apie kuriuos anksčiau asmuo negalvojo, dabar suprantami kaip gero gyvenimo rodiklis. Kitaip tariant, mažesnius norus keičia didesni troškimai. Vis dėlto didesnės pajamos leidžia sukurti patogesnį šeimos gyvenimą, pagerinti sveikatą ir užtikrinti didesnes išsimokslinimo galimybes, o šie gyvenimo aspektai jau tiesiogiai didina bendrą žmonių gerovę.

8.3 pav. Atskirų kartų gerovės indekso reikšmės pajamų deciliuose

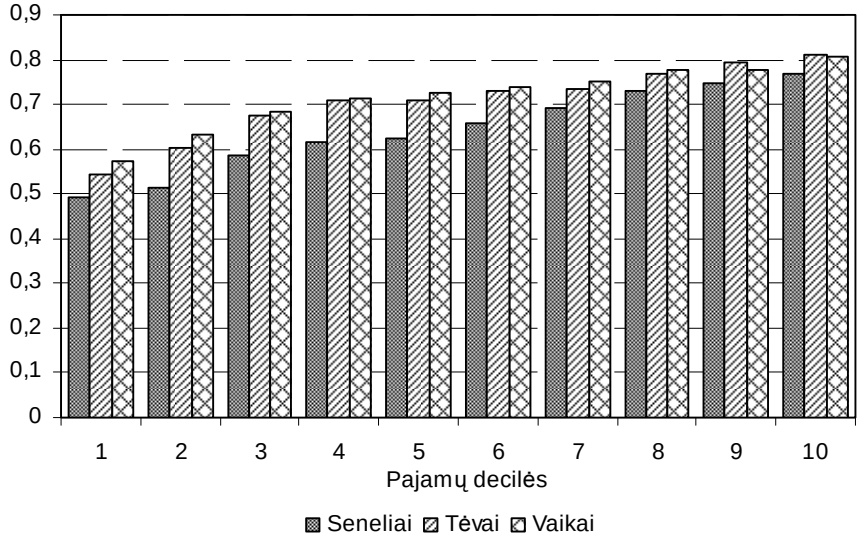

8.3. Gerovės indekso dekompozicija

Siekiant geriau suprasti skirtumus tarp kartų, kurie išreikšti gerovės indekso įverčiais, tikslinga pažvelgti į atskiras gerovės indekso sudedamąsias. Šiuo tikslu, naudodamiesi aprašomąja statistika, analizuosime materialios ir nematerialios gerovės kintamuosius.

8.3.1. Materialus skirtingų kartų apsirūpinimas

Kuo jaunesnė karta, tuo pagal pajamas ji gyvena geriau, ir didžiausios pajamos vienam nariui (tiek skaičiuojant bendrai, tiek pagal EBPO ar EUROSTAT skales) tenka vaikų kartoje (pvz., pagal EBPO skalę pajamos vienam namų ūkio nariui vaikų kartoje sudarė 1248 litus, o senelių kartoje – vos 718 litų). Nors senelių kartos pajamos ir mažesnės, tačiau absoliuti dauguma (94 %) jų turėjo nuosavą būstą (tėvų kartoje šis skaičius taip pat panašus), o vaikų kartoje apsirūpinimas būstu siekia 70 %. Kone penktadalis vaikų kartos atstovų nuomoja būstą ir už tai moka nuomą (palyginti su vos keliais procentais iš vyresnių kartų), todėl jaunajai kartai didėja piniginių išteklių poreikis. Be to, vyriausios kartos atstovai gyvena būstuose, kurių kambarių skaičius yra gana didelis, palyginti su kitų kartų atstovų gyvenamais būstais (8.8 lent.). Nepaisant minėtų skirtumų, pasitenkinimas gyvenamuoju būstu tarp visų kartų yra labai panašus (apie 45–55 % visų kartų respondentų buvo labai paten-

kinti savo būstu). Žinoma, šie būsto kintamieji skirti daugiau situacijai parodyti, o pačiame gerovės indekso modelyje, kaip minėta pirmiau, nėra naudojami.

8.8 lentelė. Materialią gerovę atspindinčių kintamųjų pasiskirstymas tarp kartų (proc. nuo bendro atitinkamos kartos asmenų skaičiaus)

Kintamasis	Bendrai	Seneliai	Tėvai	Vaikai
Pajamos vienam namų ūkio nariui (bendros; pagal EBPO; EUROSTAT skalę)	709 Lt 850 Lt 978 Lt	592 Lt 657 Lt 718 Lt	698 Lt 860 Lt 1011 Lt	870 Lt 1072 Lt 1248 Lt
Kambarių skaičius vienam asmeniui	1,24	1,7	1,1	0,99
Nuosavą būstą turėjo	87 %	94 %	91 %	70 %
Nuomininkas, mokantis rentą	-	1,2 %	3,7 %	18,7 %

Be pajamų ir būsto, svarbūs ir kiti materialiniai ištekliai. Verta pažiūrėti, kuri skirtingų kartų namų ūkių dalis negali įsigyti vieno ar kito ilgalaikio naudojimo daikto vien dėl to, kad stokoja pinigų (8.9 lent.). Senelių kartoje net 16,5 % negali įsigyti automatinės skalbyklės (per 5 % – ir mechaninės). Taip pat 1925–1949 metų gimimo asmenys dėl pajamų stygiaus negali sau leisti įsigyti mikrobangų krosnelės, indaplovės, automobilio ar vaizdo grotuvo (kiekvienu atveju negali sau to leisti per 17 % respondentų). Jei minėti daiktai reikalingi norint oriai gyventi, o jų neturėjimas gali būti suprantamas kaip asmens deprivacija, tai antras automobilis ar antras namas gali būti laikomi prabangos prekėmis, o jų neturėjimas nebūtinai smarkiai mažintų namų ūkių gerovę. Vis dėlto antro automobilio ar antro namo nurodė negalintys įsigyti atitinkamai 17 ir 20 % respondentų.

Jaunesniosios kartos neturi gana panašių dalykų, tik kiek didesnė dalis pareiškė negalinti įsigyti antro automobilio (apie 28 %) ir antro būsto (apie 40 %). Dar per penktadalį žmonių norėtų, bet nepajėgia įsigyti indaplovės, per 17 % – asmeninio kompiuterio.

Žinoma, vien galėjimas įsigyti ar neįsigyti tam tikrų daiktų negali aiškiai parodyti, ar žmogus yra deprivuotas ar gyvena gerai, – reikia atsižvelgti į gero gyvenimo sampratą toje visuomenėje. Į ankstesnius klausimus apie daiktus žmonės dažniausiai atsakydavo, kad vienų ar kitų daiktų jie neturi dėl kitų priežasčių. Geriau situaciją leidžia pamatyti tokios funkcionavimo sritys kaip galėjimas apšildyti savo namus, pakankamai dažnai vartoti mėsos ar žuvies produktų, leisti sau savaitės atostogas praleisti išvykus toliau nuo namų ir pan.

8.9 lentelė. Negalinčių įsigyti ilgalaikio vartojimo daiktų asmenų dalis skirtingose kartose (procentais)

Kintamasis	Seneliai	Tėvai	Vaikai
Spalvoto vaizdo televizorius	1,6	0,7	0,4
Vaizdo arba DVD grotuvas	17,5	17,0	12,0
Automatinė skalbyklė	16,5	8,4	8,0
Mechaninė skalbyklė	5,2	3,8	3,8
Mikrobangų krosnelė	17,9	11,9	10,4
Asmeninis kompiuteris	16,1	17,2	17,5
Indaplovė	17,8	22,2	21,7
Telefonas	5,1	2,6	1,8
Lengvasis automobilis	17,4	13,8	13,4
Antras lengvasis automobilis	20,3	27,1	29,6
Antras namas/butas	17,0	38,2	43,7

Pažvelgus į 8.10 lentelę matyti, kad, nepaisant to, jog didžioji vyresniosios kartos dalis turi nuosavą ir gana erdvų būstą, jie taip pat dažnai negali patenkinti pagrindinių poreikių. Daugiau nei 80 % senelių kartos asmenų dėl pinigų stygiaus negali savaitei išvykti atostogų, kaip ir neišgali pakeisti susidėvėjusių baldų. Vaikų ir tėvų kartoje šių poreikių patenkinti negali daugiau kaip pusė respondentų. Apie 60 % senelių negali sau leisti pirkti naujų darbužių ir net trečdalis – pasirūpinti visaverte mityba, nes neišgali pakankamai dažnai nusipirkti mėsos ar žuvies. Tėvų kartoje šio funkcionavimo negali užtikrinti beveik penktadalis, o tarp vaikų – 14 % asmenų. Taip pat gana dažnai tėvų ir vaikų kartos neišgali nusipirkti naujų drabužių (atitinkamai 35 ir 24 %), nors kartą per mėnesį pasikviesti šeimos narių ar draugų pietų (atitinkamai 27 ir 19 %).

8.10 lentelė. Negalinčių patenkinti pagrindinių poreikių asmenų dalis skirtingose kartose (procentais)

Kintamasis	Seneliai	Tėvai	Vaikai
Palaikyti pakankamą šilumą namuose	12,0	9,7	6,2
Išvykti kasmetinių atostogų vienai savaitei toli nuo namų	81,3	62,5	54,4
Pakeisti susidėvėjusius baldus	82,5	62,6	59,1
Pirkti ne dėvėtus, o naujus drabužius	59,8	35,1	24,1
Kas antrą dieną valgyti mėsą ar žuvį	33,4	18,8	14,0
Nors kartą per mėnesį pasikviesti draugų ar šeimos narių pietų	44,6	26,8	18,5

Tai, kad didelei vyriausios kartos žmonių daliai iš tiesų sudėtinga patenkinti pagrindinius poreikius, atskleidžia ir klausimas, kuriuo prašoma įvertinti, ar namų ūkiui pakanka pinigų pragyvenimui (ar lengvai namų ūkis gali „sudurti galą su galu“). Apie trečdalis (32,9 %) senelių, per penktadalį (21 %) tėvų ir 13,7 % vaikų į šį klausimą atsakė, kad jie tai padaryti gali sunkiai ar labai sunkiai. Ir priešingai, labai lengvai ar lengvai pragyventi gali tik 5,3 % senelių, 8,8 % tėvų ir 12,1 % vaikų kartos. Taigi materialių išteklių dimensija rodo, kad vyriausioji karta turi mažiausiai gerovės, o vaikų kartoje fiksuojami didžiausi gerovės įverčiai.

Apibendrintai galima teigti, kad vyresnės kartos geriau apsirūpinusios būstu. Jos atstovai gyvena erdvesniuose butuose ar namuose ir tik nedidelė dalis būstą nuomoja. Tačiau jų pajamos mažesnės. Dėl menkesnių pajamų jie negali taip gerai, kaip jaunesnės kartos atstovai, apsirūpinti buitine technika, baldais, drabužiais ir net maistu. Tokius materialios gerovės tarp kartų skirtumus paaiškintų šalies dviejų pastarųjų dešimtmečių ekonominiai pokyčiai. Beveik visuotinį senelių kartos apsirūpinimą būstu lėmė valstybinių butų privatizavimo politika po 1990 m. Ji buvo palanki net ir mažas pajamas gaunantiems, bet jau gyvenantiems iki tol valstybei priklausančiuose būstuose. Tačiau darbo rinkoje pranašesnę padėtį turi, kartu ir didesnes pajamas gauna jaunesnių kartų atstovai. Jie gali geriau tenkinti kitus poreikius, bet buvusių lengvatinių būsto įsigijimo sąlygų, kuriomis pasinaudojo vyresnė karta, nebėra. Be to, vyresnės kartos žmonės didelių finansinių sukrėtimų laikotarpiu prarado pinigines santaupas, o valstybinė piniginė socialinė apsauga yra per menka, kad ši karta neatsiliktų nuo jaunesnių kartų galimybėmis tenkinti kasdienius poreikius ir apsirūpinti naujais ilgalaikio vartojimo reikmenimis.

8.3.2. Nematerialios skirtingų kartų gerovės komponentai

Pastebėta, kad labiau išsilavinę žmonės viso gyvenimo metu būna laimingesni nei turintys žemesnį išsilavinimą (Easterlin, 2005). Tad žemesnį senelių kartos gerovės indekso įvertį lemia ir prastesnis išsilavinimas. Kaip matyti 8.11 lentelėje, net 43,5 % asmenų turėjo vos pagrindinį arba žemesnį, o tik kiek daugiau nei dešimtadalis – universitetinį išsilavinimą. Dėl visuotinio išsilavinimo plėtros jau tik 4,5 % 1950–1969 m. gimusių asmenų turėjo pagrindinį ar žemesnį išsilavinimą, o jauniausios kartos tokių žmonių dalis šiek tiek, iki 6,4 %, padidėjo. Universitetinį išsilavinimą yra įsigiję 23 % tėvų ir 24 % vaikų kartos respondentų.

8.11 lentelė. Išsilavinimo lygis skirtingose kartose (proc. nuo bendro atitinkamos kartos asmenų skaičiaus)

Išsilavinimas	Seneliai	Tėvai	Vaikai
Nebaigė pradinės mokyklos	4,0	0,1	0,1
Pradinis	17,0	0,2	0,4
Pagrindinis	22,5	4,1	5,9
Profesinė mokykla	10,1	21,9	23,1
Vidurinė ar specialioji vidurinė (technikumas) mokykla	29,0	42,4	29,2
Kolegija ar aukštesnioji mokykla	3,9	7,8	16,9
Universitetas	13,3	23,4	24,3
Doktorantūra	0,2	0,1	0,1

Žvelgiant į kartų gerovę sveikatos dimensijos aspektu, nenuostabu, kad dėl senatvės vyriausioji karta dažniau serga ligomis ar turi negalią, kuri labai apriboja kasdienę veiklą. Antai ribojančių veiklą ligų turi 8,6 % senelių, o tėvų kartoje tokių ligonių yra 3,4 %, vaikų kartoje – vos 1 %. Seneliai ne tik dažniau turėjo tokių ligų ar negalią, bet ir savo sveikatą vertino prasčiau. Beveik penktadalis (24,1 %) senelių nurodė, kad jų sveikata labai bloga arba bloga (tarp tėvų ir vaikų tokių buvo atitinkamai 6 ir 1,3 %), o kad sveikata yra labai gera, pareiškė vos 4,7 % senelių. Tuo tarpu net penktadalis gimusiųjų 1970–1984 m. savo sveikatą vertina gerai ar labai gerai (8.12 lent.). Easterlin (2005), apibendrinęs kelias studijas, padarė išvadą, kad turinčių negalią asmenų pasitenkinimas gyvenimu (arba gerovė) vidutiniškai yra žemesnis, palyginti su negalios neturinčiais žmonėmis. Be to, gerovei įtakos turi ir negalios sunkumas, kuris neigiamai ir ilgą laiką veikia bendrą pasitenkinimą gyvenimu. Kuo labiau ribota kasdienė asmens veikla, tuo labiau mažėja pasitenkinimas gyvenimu. Taigi prastesnė sveikata yra vienas iš veiksnių, lemiančių bendrą žemesnį senelių kartos gerovės indekso įvertį.

8.12 lentelė. Sveikata ir sveikatos vertinimas skirtingose kartose (proc. nuo bendro atitinkamos kartos asmenų skaičiaus)

Sveikata ir sveikatos vertinimas	Seneliai 1925–1949	Tėvai 1950–1969	Vaikai 1970–1984
Turi sveikatos sutrikimų, kurie riboja kasdienę veiklą	8,6	3,4	1,0
Savo sveikatą vertina blogai ir labai blogai	24,1	6,0	1,3
Savo sveikatą vertina labai gerai	4,7	5,6	25,0

Galiausiai žemesnį senelių kartos gerovės indeksą paaiškintų ir tai, kad net 76,3 % respondentų yra pensininkai ir dar 5,6 % – ilgą laiką sergantys ar neįgalūs. Būtent šios užimtumo sritys pagal užimtumo dimensiją pasižymi labai mažais svoriais (vos 0,08) (žr. 8.2 priedą). Iš senelių kartos respondentų darbdaviai, turintys samdomųjų darbuotojų, buvo vos 8 asmenys, dar 37 (arba 1,3 %) buvo savarankiškai dirbantieji. Būtent šios veiklos sritys vertinamos kaip reikšmingesnės gerovei ir joms konstruojant gerovės indeksą buvo suteikti didesni svoriai. Tuo tarpu tėvų ir vaikų kartoje apie 70 % buvo dirbantieji, savo verslą turėjo 3 % tėvų kartos ir 2,4 % vaikų kartos asmenų. Vaikų kartos atstovams didesnius įverčius užimtumo srityje taip pat užtikrino studijos (6,7 %). Bedarbiais save įvardijo beveik dešimtadalis tėvų kartos žmonių ir dar 5,5 % vaikų kartos asmenų (8.13 lent.).

8.13 lentelė. Užimtumas skirtingose kartose (proc. nuo bendro atitinkamos kartos asmenų skaičiaus)

Užimtumas	Seneliai	Tėvai	Vaikai
Samdomas darbuotojas	12,6	71,6	69,3
Savarankiškai dirbantis, neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų	1,3	6,4	4,4
Darbdavys savininkas, turintis samdomų darbuotojų	0,3	3,0	2,4
Šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas)	0,0	0,7	0,5
Bedarbis	2,9	9,3	5,5
Moksleivis, studentas	0,0	0,1	6,7
Pensininkas	76,3	0,8	0,0
Išėjęs motinystės/tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų	0,0	0,5	6,7
Ilgą laiką sergantis arba neįgalus	5,6	3,8	1,3
Namų šeimininkas	1,0	3,5	2,7
Atliekantis privalomąją karinę arba alternatyviąją karo tarnybą	0,0	0,0	0,1
Kita	0,1	0,4	0,4

Taigi, pažvelgus ne tik į bendrą gerovės indeksą, bet ir į išskirtų dimensijų kintamuosius, matyti, kad jų įverčiai paprastai yra žemiausi senelių kartoje, o vaikų karta yra pasiekusi ir didžiausią gerovės indeksą ir pagal kai kuriuos kintamuosius gerovės srityje „lenktyniauja“ su tėvų karta.

Išvados

Šiame skyriuje aprašant ir matuojant gyventojų gerovę buvo remiamasi platesniu nei tradiciniu pajamomis ar išlaidomis pagrįstu požiūriu, įtraukiant tokias gerovės sritis kaip užimtumas, išsilavinimas, sveikata, kurios yra ne mažiau svarbios sprendžiant, skursta asmuo ar gyvena gerai.

Pajamų gerovė paprastai išreikiama per netiesioginę naudingumo funkciją, kuri apibrėžiama tik pinigais (pajamomis, išlaidomis), tačiau toks vertinimas neįtraukia paslaugų, kurios nėra suteikiamos rinkoje (pvz., šeimos narių parama), nesuteikia vertės sveikatos, išsilavinimo kintamiesiems ir pan. Net jeigu žmogus yra turtingas piniginių pajamų prasme, tai dar nereiškia, kad jis gerai gyvena. Kai kurie žmonės, nors ir turėdami pakankamai materialių išteklių, negali jais tinkamai pasinaudoti dėl specifinių asmeninių išteklių konvertavimo į gerovę faktorių, kitaip tariant dėl tam tikrų asmeninių savybių, priklausomybių (pvz., alkoholizmu sergantis asmuo), todėl tokio žmogaus funkcionavimas bus ribotas. Kažin ar priklausomą žmogų, skiriantį pajamas tik žalingiems įpročiams tenkinti, galėtume laikyti gerai gyvenančiu. Taip pat pajamomis paremtą gerovės vertinimą galėtume kritikuoti ir dėl to, kad neretai duomenys apie gaunamas pajamas būna neišsamūs, žmonės yra linkę neparodyti visų savo pajamų, todėl dažnai tyrimai atskleidžia žemesnius gerovės rodiklius, nei ji yra iš tiesų. Net ir įtraukus nepiniginius kintamuosius būtų ne visai teisinga daryti prielaidą, kad gerovė priklauso tik nuo pasiekimų kiekvienoje dimensijoje. Svarbu atsižvelgti ir į žmogaus bendrą pasitenkinimą gyvenimu, kuris, pasak Easterlin (2005: 52), priklauso nuo atotrūkio tarp jo siekių ir pasiekimų kiekvienoje dimensijoje, taip pat nuo kiekvienos dimensijos santykinės svarbos pagal asmens naudingumo funkciją.

Sukonstruotas indeksas yra bene pirmasis bandymas, pasinaudojus Sen galimybių prieiga, empiriškai įvertinti Lietuvos gyventojų gerovę, į ją žvelgiant plačiau ir išsamiau, nei tradiciškai vertinant tik pajamų ar išlaidų prasme. Indekso pranašumas tas, kad vertinant gerovę ne tik įtraukiamas išteklių turėjimas (pvz., pajamų, įvairių ilgalaikio naudojimo daiktų), bet ir funkcionavimas (pvz., galėjimas patenkinti pagrindinius poreikius, įvairių ligų ar sveikatos sutrikimų turėjimas, kurie gali trikdyti kasdienę veiklą, išgyvenimai, užimtumas), taip pat atsižvelgiama į naudingumą (laimę), t. y. į asmens subjektyvų pasitenkinimo tam tikra sritimi vertinimą (kaip žmogus patenkintas savo sveikata, užimtumu, finansinėmis galimybėmis).

Atlikto tyrimo rezultatai patvirtina gerovės sampratų skirtumus. Kai gerovė vertinama ne vien tik materialiomis gyvenimo sąlygomis ir juo labiau ne vien tik pinigais, kiti gerovės komponentai gali kompensuoti

materialios gerovės stoką. Ir atvirkščiai, sveikatos ar išsilavinimo stoka sumažina net ir pakankamas pajamas gaunančių namų ūkių gerovę.

Sudarytas gerovės indeksas patvirtina aprašomosios statistikos pagrindu susiformavusią nuomonę, kad Lietuvos vyrų gerovė yra didesnė nei moterų. Tačiau gali atrodyti netikėta išvada, kad mažiausia yra vienišų asmenų gerovė, o didžiausia – porų, kurios turi nepilnamečių vaikų. Nors turint vaikų sumažėja namų ūkio pajamos, tenkančios vienam asmeniui, bet padidėja nematerialios gerovės komponento svarba. Kita vertus, žvelgiant į bendrąją asmenų gerovę, nepriklausomai nuo namų ūkio tipo, kuriame jie gyvena, nustatyta, kad gerovės indeksas visiškai atitinka vien pajamomis paremtą gyventojų diferenciaciją, t. y. gerovė tolygiai auga pagal vis aukštesnį pajamų decilį.

Amžius yra gerovę mažinantis veiksnys: blogiausiai gyvena senelių karta, o tėvų ir vaikų kartų gerovės indeksai yra didesni už visų gyventojų gerovės vidurkį. Pagal pajamas kuo jaunesnė karta, tuo ji gyvena geriau, nes pajamos vienam nariui yra didžiausios vaikų, mažiausios – senelių kartoje. Nematerialūs gerovės elementai – sveikata, išsilavinimas, užimtumas – irgi blogėja su asmens amžiumi. Senelių gerovė mažesnė visuose namų ūkiuose, nepriklausomai nuo jų struktūros. Tik būsto dydžio ir jo turėjimo nuosavybės teise požiūriu senelių karta lenkia jaunesnes kartas (tačiau ši gerovės sritis neįtraukiama į gerovės indeksą).

Pagal bendrąjį gerovės indeksą didžiausią gerovę yra pasiekusi vaikų karta, o pagal pavienius gerovės dimensijų kintamuosius „lenktyniauja“ su tėvų karta.

Žinoma, sukurtą gerovės indeksą galima ir reikėtų tobulinti. Kaip minėta, pats indekso konstravimas apima daug sprendimų: nuo dimensijų ir kintamųjų pasirinkimo iki svorių nustatymo ir dimensijų agregavimo. Kiekviename išskirtame žingsnyje galima būtų daryti ir kitokius sprendimus, kurie neišvengiamai paveiktų galutinį gerovės indeksą.

Pati gerovės sąvoka gali būti praplečiama įtraukiant daugiau sričių, tokių kaip santykiai su artimaisiais, kaimynais, tam tikrų paslaugų prieinamumas, gamtinės ir kultūrinės aplinkos, vaikų paslaugų įstaigų ir pan. infrastruktūros išvystymas gyvenamojoje vietovėje. Gerovės (ar gyvenimo kokybės) samprata taip pat galėtų įtraukti aplinkos užterštumo ir triukšmo lygį.

Šiuo atveju tyrėjai buvo apriboti turimais duomenimis, taigi galėjo panaudoti tik duomenų bazėje prieinamus kintamuosius, tačiau planuojant patiems atlikti tyrimą – galima apgalvoti ir į anketą įtraukti daugiau reikalingų klausimų. Planuojant tolesnius tyrimus gali pravesti užsienio

autorių jau pasiūlytos dimensijos ir kintamieji, kuriais gali būti matuojama žmonių gerovė (pvz., Alkire (2007), Lambiri ir kt. (2006), Land ir kt. (2001) ir kiti). Tačiau svarbu turėti galvoje, kad gerovės rodikliai turi ir kultūrinį kontekstą: tai, kas aktualu besivystančioms šalims, gali būti visai nereikšminga išsivysčiusioms (kaip antai valgio maistingumas; prieinamumas prie švaraus vandens).

Svorių pasirinkimas arba kintamųjų agregavimas pagal atskiras gerovės dimensijas, kaip ir pačių dimensijų jungimas yra kitas ir ne mažiau svarbus bei diskutuotinas klausimas. Čia vėlgi vienintelio tinkamo sprendimo nėra, tačiau kuriant indeksą svarbu išvengti tautologijos. Šiame darbe buvo naudoti logistinės regresijos ir ekspertų nuomonės metodai, tačiau taip pat dažnai naudojama tiriančioji ar patvirtinančioji faktorinė analizė, kiti regresijos metodai. Kiekvienas pasirinkimas, siekiant sukurti gerovės indeksą, priklauso nuo tyrėjo, turimų ar ketinamų surinkti duomenų, tyrimo aprėpties, naudojamų metodų, laiko, suvokiamų apribojimų.

PENKTA DALIS

Šeimos, kartų ir lyčių sveikatos gerovės matmenys

9 SKYRIUS

Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai

Įvadas

Dabartiniame demografinės raidos etape dauguma vyrų ir moterų, gyvenančių išsivysčiusiose popramoninėse šalyse, išgyvena iki senyvo amžiaus ribos. Remiantis 2000–2004 m. duomenimis, Vakarų šalyse iki 65 metų ribos išgyvena daugiau kaip 80 % vyrų (*The Human Mortality Database*, 2009). Daugumoje šių šalių gyventojų mirtingumas nuosekliai mažėja, ilgėja vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, sparčiai auga senyvo amžiaus gyventojų dalis. Todėl vienu iš pagrindinių socialinių ir gyventojų sveikatos kriterijų tampa ne gyventojų mirtingumas, o kiti sveikatos rodikliai, labiau atspindintys kokybines gyventojų sveikatos charakteristikas – negalios ir funkcinių sutrikimų paplitimą ir subjektyviąją sveikatą (Sermet, Cambois, 2006). Vienas iš labiausiai integruotų ir šiuo metu plačiausiai taikomų gyventojų sveikatos rodiklių – vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė. Šie rodikliai vienu metu atskleidžia tiek kiekybines, tiek ir kokybines tikėtinų išgyventų metų skaičiaus dimensijas. Sparčiai didėjant senyvo amžiaus žmonių skaičiui, jų gyvenimo kokybės ir ypač sveikatos klausimai ima dominuoti nacionaliniuose ir tarptautiniuose socialinės ir sveikatos politikos dokumentuose. Neatsitiktinai vidutinės sveiko gyvenimo trukmės rodikliai (vieninteliai iš gyventojų sveikatos rodiklių) yra įtraukti į Europos Sąjungos struktūrinių rodiklių sąrašą (EUROSTAT, 2009). Šie rodikliai taikomi vertinant Europos Sąjungos šalių pažangą įgyvendinant Lisabonos strategijos tikslus.

Modernioji gyventojų sveikatos paradigma apibrėžia sveikatą kaip „fizinę, dvasinę ir socialinę gerovę, o ne vien tik ligos ar negalios nebuvimą“ (WHO, 1998). Dauguma šiuolaikinių tyrėjų atsisako siauro biomedicininio požiūrio ir gyventojų sveikatai vertinti pasitelkia funkcinės ir subjektyviosios sveikatos modelius, vis daugiau dėmesio skiria individų galimybėms gyventi visavertį šeiminį ir visuomeninį gyvenimą ir efektyviai kontroliuoti savo sveikatą bei psichologinį ir socialinį stresą (Sermet,

Cambois, 2006; Last ir kt., 2001). Vertinant gyventojų sveikatos veiksnius sutinkama, kad dabartiniame visuomenių raidos etape socialiniai veiksniai turi lemiamos įtakos (Cockerham, 2007a). Daugelis tyrimų ir sveikatos politikos dokumentų akcentuoja didėjančią gyventojų sveikatos diferenciaciją pagal sociodemografinius (amžius/karta, lytis, išsilavinimas, santuokinis statusas, socioekonominis statusas) ir sociokultūrinius (tautybė, rasė) kintamuosius (Valkonen, 2001; WHO, 1998). Gyventojų sveikatos tyrimams vis labiau pasitelkiamos sociologijos ir psichologijos teorijos, galinčios paaiškinti labai sudėtingus procesus makro- ir mikrolygmeniu (individualiu) (Cockerham, 2007b), pavyzdžiui, socialinio kapitalo teorija besiremiantys tyrimai išryškina socialinių struktūrų (socialinės tinklaveikos, sąveikos normų ir pasitikėjimo) poveikio kanalus ir svarbą sveikatai individualiu lygmeniu (Putnam, 1997, 2000; Inglehart, 1997; Ferlander, 2007).

Lietuva iš kitų Europos Sąjungos šalių išsiskiria aukštu ir aukštėjančiu gyventojų mirtingumo lygiu, specifiniais sveikatos rizikos veiksniais bei unikaliu gyventojų sveikatos pokyčių kontekstu. Nuo 2000 m. tebetrunkanti vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės rodiklių raidos stagnacija ar net situacijos blogėjimo požymiai (2004–2007 m.) lemia smarkiai didėjantį Lietuvos vyrų ir moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės atsilikimą tiek nuo senųjų, tiek ir naujųjų (ypač Vidurio Europos) Europos Sąjungos narių. Gyvensenos ir epidemiologiniai gyventojų sveikatos tyrimai atskleidžia itin nepalankią Lietuvos situaciją pagal daugelio sveikatos rizikos veiksnių (nesaikingo alkoholio vartojimo, rūkymo, menko fizinio aktyvumo, viršsvorio, prastos psichikos sveikatos) paplitimą (Grabauskas ir kt., 2004). Didelį nerimą kelia tai, kad šios problemos pastebimos vis jaunesniame amžiuje (Zaborskis, Cirtautienė, Žemaitienė, 2005; Zaborskis ir kt., 2006). Todėl akivaizdu, kad didelė dalis asmenų, išgyvenančių iki vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės amžiaus ribos, yra ligoti arba turi funkcinių sutrikimų. Aukštas Lietuvos gyventojų bendrojo mirtingumo lygis susijęs su specifiniais sociodemografiniais veiksniais. Lietuvai būdingas didelio priešlaikinio mirtingumo modelis ir labai dideli mirtingumo skirtumai pagal lytį, išsilavinimą, santuokinį statusą, miesto ar kaimo gyvenamąją vietą ir tautybę (Jasilionis, Stankūnienė, Shkolnikov, 2006; Jasilionis ir kt., 2007).

Lietuvos gyventojų sveikatos raida vyksta kintančiame politiniame, socioekonominiame ir demografiniame kontekste. Lietuvos, kaip ir daugelio kitų pokomunistinių šalių, gyventojų mirtingumo kitimo kryptis jau keturiasdešimt metų yra bendros žmonijos raidos patirties šioje srityje iš-

imtis (Jasilionis, 2003). Akivaizdu, kad šiuolaikinę Lietuvos gyventojų sveikatą lemia specifiniai socialiniai makro- ir mikrolygmens veiksniai. Pirma, beveik penkiasdešimt metų Lietuva buvo plėtojama savita (sovietine) modernizacijos trajektorija. Neabejotinai ši patirtis paveikė ir šiuolaikinius individų socialinius santykius ir tebeformuoja elgsenos (taip pat ir susijusios su sveikata) modelius. Antra, spartūs politiniai ir socioekonominiai pokyčiai pokomunistiniu periodu vyko tiek vakarietiškų moderniosios visuomenės bruožų bei vertybių plitimo, tiek ir transformacijų neigiamų pasekmių (deprivacijos ir anomijos) kontekste. Vadinasi, gyventojų sveikatos (ypač subjektyviosios) veiksniai turi būti vertinami ne vien „vakarietiškų" teorinių modelių perspektyvoje, bet ir specifinių socialinės raidos sąlygų ir socialinių santykių patyrimo požiūriu.

Šio tyrimo tikslas – naudojant naujus ir patikimus TEVAMO tyrimo ir oficialiosios statistikos duomenis kompleksiškai vertinti šiuolaikinius Lietuvos gyventojų sveikatos sociodemografinius ir socialinius bei psichosocialinius veiksnius. Pirma, straipsnyje aptariamos moderniosios demografijos, epidemiologijos ir sociologijos gyventojų sveikatos teorijos, didžiausią dėmesį skiriant sociodemografinių veiksnių, socialinio kapitalo ir sveikatos sąryšiams. Antra, taikant formaliosios demografijos metodus apskaičiuojami integruoti vidutinės tikėtinos sveiko gyvenimo trukmės rodikliai ir nustatomi jų pasiskirstymo dėsningumai pagal amžių ir lytį. Trečia, taikant statistinius modelius vertinami įvairių sveikatos rodiklių (blogos subjektyviosios sveikatos, ilgalaikės ar lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų) sociodemografiniai veiksniai. Ketvirta, atskleidžiami Lietuvos gyventojų subjektyviosios sveikatos ir socialinio kapitalo (socialinių santykių, psichologinės paramos, asmens autonomiškumo ir vertybinių orientacijų) sąryšiai.

9.1. Teoriniai-metodologiniai gyventojų sveikatos ir jos veiksnių tyrimo pagrindai

9.1.1. Šiuolaikiniai gyventojų sveikatos vertinimo modeliai

Iki XX a. septinto dešimtmečio pradžios pagrindiniu visuomenės sveikatos kriterijumi buvo laikomas gyventojų mirtingumas (Bergner, 1985). Tačiau ilgėjant vidutinei tikėtinai gyvenimo trukmei tapo aišku, kad taikant vien mirtingumo ar išgyvenamumo kriterijus objektyviai ir kompleksiškai vertinti sveikatos srities nebeįmanoma. Būtent septintame dešimtmetyje buvo pradėti sistemingai vykdyti sveikatos tyrimai (apklausos), kurie pateikė naujų duomenų apie gyventojų sveikatos veiks-

nius. Šių duomenų pagrindu buvo pradėti diegti integruoti sintetiniai mirtingumo ir sveikatos dimensijas jungiantys rodikliai (pvz., vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė ir gyvenimo be negalios gyvenimo metai (DALY)) (Sermet, Cambois, 2006). Vertinant sveikatą imta plačiai taikyti gyvenimo kokybę atspindinčių fiziologinių, socialinių ir psichologinių funkcijų rodikliai.

9.1 lentelė. Sveikatos vertinimo modeliai ir instrumentai

Medicininis, arba fiziologinis ir psichiatrinis, modelis	Socialinės sąveikos, arba funkcinis, modelis	Subjektyviosios sveikatos modelis
Klinikinis tyrimas, fiziologinė ar psichiatrinė nukrypimų paieška (*screening*)	Fizinės arba psichinės negalios testai	Subjektyvus savo sveikatos vertinimas
ir (arba)	*ir (arba)*	*ir (arba)*
Medicininė fizinės ar psichikos ligos diagnozė nukrypimų paieškos metu	Funkcinio statuso nustatymas pagal negalią (pvz., negalintis dirbti, prikaustytas prie lovos)	Subjektyvus patirtų nesveikatos epizodų vertinimas
ir (arba)	*ir (arba)*	*ir (arba)*
Medicinos mokslo apibrėžtų ligų ar nukrypimų nustatymas pagal subjektyvų savo sveikatos vertinimą	Negalėjimas atlikti paprastų kasdienių užduočių darbų (dėl ligos ar negalios)	Subjektyvus patirtų psichosocialinio diskomforto epizodų vertinimas

Šaltinis: Blaxter, 1989.

Šiuolaikinės sveikatos vertinimo prieigos ir instrumentai gali būti skirstomi į tris kategorijas (9.1 lent.). Pirmasis modelis sietinas su biomedicininiu požiūriu, kuris apibrėžia blogą individo sveikatą kaip deviaciją nuo fiziologinių ar psichinių normų (Blaxter, 1989). Vadovaujantis šiuo požiūriu sveikatos būklė vertinama pirmiausia medicinos mokslo apibrėžtais kriterijais – ligų diagnozėmis, o pagrindinis vertinimo instrumentas – sergamumas. Išskiriami trys gyventojų sergamumo vertinimo tipai: diagnozuotasis sergamumas, matuojamasis (*measured*) sergamumas ir subjektyvusis sergamumas. Diagnozuotasis sergamumas nustatomas pagal einamosios medicinos statistikos arba medicinos registrų duomenis, o matuojamojo sergamumo duomenys surenkami specialių medicinos patikrinimų metu. Abiem atvejais sergamumą, remdamiesi medicinos diagnozėmis, nustato medikai. Subjektyvusis sergamumas išimtinai remiasi individų savos sveikatos vertinimais. Svarbu tai, kad individai negalias ar ligas bando identifikuoti pagal medicinos mokslo apibrėžtus simptomus. Remiantis PSO rekomendacijomis šiame tyrime taikomas vienas iš subjekty-

viojo sergamumo kriterijų – ilgalaikės arba lėtinės ligos deklaravimas remiantis savo savijauta.

Funkcinis modelis sveikatą apibrėžia kaip ligų, nelaimingų įvykių, senėjimo pasekmių poveikį kasdieniam individo gyvenimui. Literatūroje dažniausiai sutinkamos dvi funkcinės sveikatos kategorijos: funkciniai sutrikimai (*impairment*) ir negalia (*disability*) (Sermet, Cambois, 2006). PSO funkcinius sutrikimus apibrėžia kaip „bet kokį psichinės, fiziologinės ar anatominės struktūros ar funkcijos praradimą ar sutrikimą“ (WHO, 1980), o negalia laikomos funkcinių sutrikimų pasekmės – „bet koks normalios (būdingos sveikam žmogui) veiklos gebėjimų trūkumas ar praradimas“ (WHO, 1980). Funkciniai sutrikimai ir negalia nustatomi specialių medicininių tyrimų ir apklausų metu. Subjektyviajai negaliai (remiantis subjektyviu savų funkcinių gebėjimų vertinimu) identifikuoti taikomi specialūs klausimynai su klausimais apie individo kasdienės veiklos funkcinius apribojimus (pvz., regos, atminties ar judėjimo) (Sermet, Cambois, 2006). Vienas labiausiai taikomų tokių tyrimų instrumentarijų – kasdienio gyvenimo veiklos (*activities of daily living*) skalė (ADL), skirta apibrėžti individų galimybėms *savarankiškai* (be pagalbos) atlikti elementarią kasdienę gyvenimo veiklą (pvz., apsirengti, nusiprausti, užlipti/nulipti laiptais, pasinaudoti tualetu). Pagal instrumentinės kasdienio gyvenimo veiklos (*instrumental activities of daily living*) skalę (IADL) matuojami ne tik individo funkciniai parametrai, bet ir bendros individo galimybės išgyventi vienam (pasigaminti maisto, atlikti namų ruošą, tvarkyti banko sąskaitą ir pan.) (Lawton, Brody, 1969). Šiame tyrime taikomas subjektyvusis negalios kriterijus – fizinių ir protinių sutrikimų arba negalios, ribojančios gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą, deklaravimas remiantis savijauta.

Pagal subjektyviosios sveikatos modelį sveikata apibrėžiama remiantis individualiu sveikatos suvokimu (Sermet, Cambois, 2006). Šis suvokimas laikomas individualių jausmų, idėjų ir įsitikinimų visuma ir nebūtinai objektyviai atspindi realią sveikatos būklę. Kiekvienas individas savo sveikatą suvokia skirtingai, be to, toks suvokimas priklauso nuo individo sveikatos lūkesčių, įgytų sveikatos žinių ir įgūdžių, turimos objektyvios informacijos apie savo sveikatos būklę (nustatytų diagnozių) ir psichikos sveikatą (Connelly ir kt., 1989; Sermet, Cambois, 2006). Vienas iš labiausiai taikomų subjektyviosios sveikatos vertinimo instrumentų – bendrosios suvokiamos sveikatos (*perceived general health*) kriterijus. Bendroji suvokiama sveikata atskleidžia individų savijautą (savo sveikatos požiūriu) ir jos santykį su individualiais sveikatos lūkesčiais (Sermet, Cambois, 2006). Pažymėtina, kad, skirtingai nuo medicininio ar funkcinio sveikatos

modelių, subjektyviosios sveikatos veiksnių apibrėžimas yra gerokai sudėtingesnis ir reikalauja tarpdisciplininio požiūrio. Todėl šiame tyrime minėti veiksniai aptariami demografijos, sociologijos ir psichologijos teorijų kontekste. Subjektyvioji sveikata (bendroji suvokiama sveikata arba savijauta) nustatoma remiantis penkiabale skale (1 – labai gera sveikata, 2 – gera sveikata, 3 – vidutiniška sveikata, 4 – bloga sveikata, 5 – labai bloga sveikata) (WHO, *Statistics Netherlands*, 1996)). Tokia klasifikacija vertinant blogos subjektyviosios sveikatos (savijautos) veiksnius taikoma ir šiame tyrime.

Kritinė, konflikto ir socialinio konstravimo teorija kartu su viešosios nuomonės apie subjektyviąją sveikatą (sveikatos savijautą) tyrimais leido pagrįsti subjektyvaus sveikatos vertinimo svarbą sveikatos sociologijos ir medicinos praktikos srityje. Įvykus šiam pokyčiui „sveikatos" problema iškilo į viešumą ir prasidėjo plačios diskusijos apie tai, kas galėtų ar turėtų būti „sveikata". Nors vienareikšmiškai nesutariama, tačiau dauguma tyrėjų pripažįsta, kad individo sveikatos savijautos vertinimas gali patikimai atspindėti jo sveikatos būklę (Martikainen ir kt., 1999; Andreev, McKee, Shkolnikov, 2003; Manor ir kt., 2001; Chandola, Jenkinson, 2000).

Negalavimo, arba blogos sveikatos savijautos, ir ligos, arba objektyviais biomedicininiais parametrais apibūdinamos individo būklės, analitinis atskyrimas leidžia parodyti kultūrines neprofesionalių žinių, arba sveikatos savijautos, priežastis. Individo biologiškai identifikuojama sveikatos būklė ir subjektyviai jaučiamas negalavimas yra abipusiškai susiję, todėl vienos srities žinios priklauso nuo žinojimo apie kitą. Sveikatos savijautą lemia žmonių neprofesionalios, arba kasdienio gyvenimo, žinios apie negalavimą. Kitaip tariant, sveikatos savijauta konstruojama individų žinojimo: pavyzdžiui, empiriškai patvirtinta, kad įmanoma jaustis negaluojančiu, nors medikai ligos nenustato, ir, atvirkščiai, medikai, remdamiesi objektyviais parametrais, nustato ligą, bet pacientas gali nesijausti negaluojančiu (Hardey, 1997). Jei liga, kaip tam tikra anomalija, apibrėžiama biologiškai arba kliniškai, o negalavimas – kaip blogos sveikatos savijauta, tai akivaizdu, kad įmanoma būti ligotam nesijaučiant negaluojančiu ir jaustis negaluojančiam nesant ligos. Sveikatos sociologijoje metaforiškai šios dvi prieigos apibūdinamos:

- ✓ „iš viršaus į apačią" – medikų diagnozuojama liga pagal biomedicininius parametrus (objektyvius kūno būklės rodiklius);
- ✓ „iš apačios į viršų" – subjektyvus kūno negalavimo suvokimas (Hardey, 1997).

Socialinės sąveikos teorijos ir antropologai, taikantys kokybinio tyrimo metodus ir tyrinėjantys neprofesionalias individų žinias apie savo

sveikatą, tirdami tam tikrų socialinių grupių patyrimą atranda skirtingas sveikatos ir negalavimo sampratas, pavyzdžiui, aukštesnių ir žemesnių klasių atstovai, vyrai ir moterys dėl savo skirtingų socialinių vaidmenų ar tapatybės, dėl savo amžiaus ir kūno funkcinių skirtumų nevienodai suvokia arba konstruoja savo negalavimus. Nepaisant subjektyviosios sveikatos būklės identifikavimo sudėtingumo ir apibūdinimo problematiškumo, analitiškai įmanoma tipologizuoti sveikatos būsenas, grindžiamas sveikatos savijautos ypatumais. Anot C. Herzlich (1973), kurios tyrimai remiasi konstruktyvistine sociologijos prieiga, galima būtų išskirti tris *sveikatos matus*, apibūdinančius geros sveikatos savijautą:

- ✓ Sveikata kaip gera individų savijauta be kokių nors papildomų žinių apie savo kūno sutrikimus. Tokia gera savijauta yra tarsi *sveikata vakuume*.
- ✓ Sveikata kaip individų suvokimas, kad jie gali palaikyti ir kontroliuoti geros sveikatos būklę, taip pat gali išvengti įvairių negalavimų. Sveikata suvokiama kaip vertingas kapitalas, kurį galima tiek išeikvoti, tiek atnaujinti. Toks sveikatos suvokimas būdingas individams, sugebantiems kontroliuoti savo gyvenimą, todėl potencialiai galintiems pasirinkti sveiką gyvenseną bei sveiką gyvenimo būdą. Autorė tokį sveikatos suvokimą vadina *sveikatos kaip atsargų (reserve of health)* prieiga. Galėjimas jaustis, kad gali kontroliuoti savo sveikatą ar būti jos šeimininku, turėtų rodyti ir geresnę sveikatą.
- ✓ Sveikata kaip teigiamų jausmų ir gerų santykių su kitais individais dalis. C. Herzlich ją vadina „tikra“ sveikata, atitinkančia sveikatos tarsi palankios pusiausvyros sampratą. Autorė tokį sveikatos suvokimą vadina *pusiausvyros* prieiga, o geri santykiai su žmonėmis turi pozityvią reikšmę savo sveikatos vertinimui. Anot Hardey (1998), tai primena Maslow idėją apie saviraiškos (*self-actualization*) poreikius, įgyvendinamus bendraujant su kitais. Gerų santykių reikšmė sveikatai tampa itin svarbi vėlyvosios modernybės visuomenėse.

9.1.2. Gyventojų sveikatos veiksniai

Šiuolaikiniai gyventojų sveikatos veiksniai

Remiantis biomedicininiu požiūriu, kertiniais gyventojų sveikatos veiksniais laikoma sveikatos apsaugos sistema ir gydomosios medicinos technologijos. Medicininiame sveikatos modelyje socialinių veiksnių įtaka apibrėžiama kaip netiesioginė arba antraeilė (Cockerham, 2007a). Ta-

čiau pastarojo dešimtmečio moksliniai tyrimai įrodė, kad socialiniai veiksniai turi tiesioginį priežastinį poveikį individų fizinei sveikatai. Įvairių šalių mokslinių tyrimų duomenys rodo, kad būtent socialiniai sveikatos veiksniai yra tiesiogiai susiję su įvairių ligų ir mirties priežasčių rizika.

9.1 pav. Penki šiuolaikinių sveikatos veiksnių lygmenys

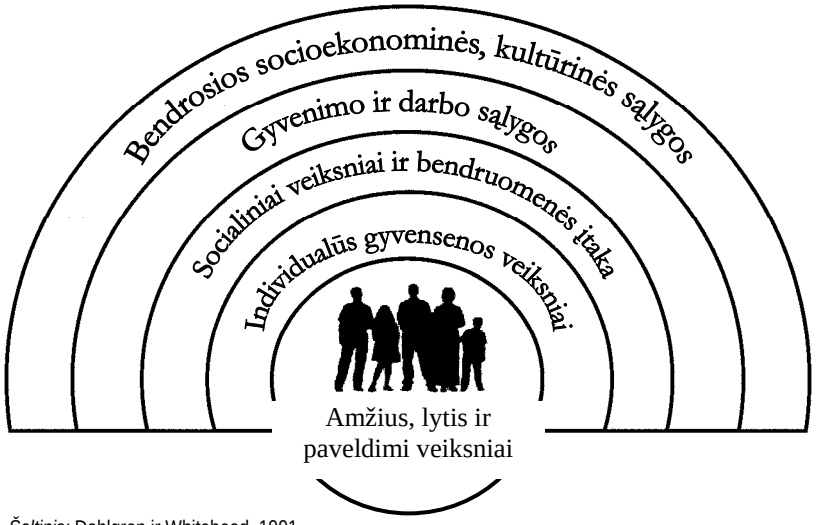

Šaltinis: Dahlgren ir Whitehead, 1991.

Dahlgren ir Whitehead (1991) išskiria 5 šiuolaikinės gyventojų sveikatos veiksnių lygmenis (9.1 pav.). Pirmas lygmuo – nekintantys veiksniai (amžius, lytis ir paveldimi veiksniai). Antram–penktam lygmeniui priskiriami kintantys ir modifikuojami veiksniai. Socialiniai mikrolygmens (individualaus), mezolygmens (psichosocialiniai veiksniai, bendruomenės įtaka bei gyvenimo ir darbo sąlygos) ir makrolygmens (socioekonominės, kultūrinės ir aplinkos sąlygos) veiksniai individo sveikatą veikia ne kiekvienas atskirai, o sąveikaudami tarpusavio sąryšių sistemose (Dahlgren, Whitehead, 1991).

Sociodemografinius gyventojų sveikatos veiksnius galima skirstyti į nekintančius (svarbiausi – amžius ir lytis) ir kintančius/modifikuojamus veiksnius (gyvenamoji vieta, išsilavinimas, socioekonominis statusas, santuokinis statusas, gyvenamoji vieta ir kt.). Nors amžius ir lytis yra aiškiai apibrėžti kriterijai, kitų sociodemografijos dimensijų samprata ir reikšmė varijuoja tiek laike, tiek ir erdvėje.

Amžius ir lytis

Amžius – vienas svarbiausių demografinių gyventojų sveikatos veiksnių, apibrėžiančių biologines individo išgyvenamumo charakteristikas (Vallin, Berlinguer, 2006). Nustatyta, kad mirties rizika didėja beveik eksponentine progresija, o sulaukus itin senyvo amžiaus (per 100 metų) rizikos augimo tempai mažėja (Horiuchi, Wilmoth, 1998). Panašios priklausomybės nuo amžiaus būdingos ir funkcinių sutrikimų, negalios, sergamumo ir blogos subjektyviosios sveikatos rizikai (Robine, Romieu, Michel, 2003).

Lytis – antra pagal svarbą (po amžiaus) demografinė sveikatos dimensija. Nors lytis laikoma nekintančiu ir nemodifikuojamu veiksniu, mažesnį moterų mirtingumą lemiantys įgimti (genetiniai ir biologiniai) veiksniai paaiškinti gali tik iš dalies (Vallin, 2006). Moterų pranašumas prieš vyrus sveikatos požiūriu labai varijuoja tiek lyginant įvairias šalis ir regionus, tiek ir vertinant įvairius istorinės raidos periodus. Vallin (2006) šiuolaikinius prastesnius vyrų sveikatos rodiklius pirmiausia sieja su specifinėmis „vyriškomis" mirties priežastimis (su alkoholiu susijusios mirties priežastys, transporto įvykiai, rūkymas) ir su profesine veikla susijusiais rizikos veiksniais. Nors pastaraisiais dešimtmečiais moterys vis labiau perima „tradiciškai" vyriškus vaidmenis (pvz., susijusius su profesine veikla) ir (iš dalies) žalingus sveikatai įpročius (pvz., rūkymą), moterų sveikatos rodiklių pranašumas tebėra labai didelis. Vallin (2006) pastarąjį paradoksą aiškina atsakingesniu moterų požiūriu į sveikatą, kuris iš dalies susijęs su jų reprodukcine funkcija. Sveikatos apsaugos sistemoms vis didesnį dėmesį skiriant reprodukcinei sveikatai (kartu ir moterų sveikatai apskritai), kartu gerėjo ir bendroji moterų sveikata. Moksliniai tyrimai taip pat atskleidė, kad didesnis nei vyrų dėmesys savo kūno ir sveikatos poreikiams (siekiant kuo ilgiau išlikti jaunatviškai ir sveikai) bei dažnesnis sveikatos paslaugų vartojimas lemia objektyvesnį moterų savos sveikatos suvokimą (subjektyvųjį sveikatos vertinimą) (Vallin, 2006). Pastarieji veiksniai paaiškina ir prastesnę moterų subjektyviąją sveikatą – jos tiesiog yra geriau informuotos apie savo sveikatos būklę, o vyrai mažiau linkę pripažinti savo „silpnumą" – blogą sveikatą ar negalią.

Socialiniai veiksniai ir bendruomenės įtaka: socioekonominis ir sociodemografinis statusas

Pastaraisiais dešimtmečiais vis daugiau dėmesio skiriama *socioekonominiams* sveikatos veiksniams, ypač gyventojų mirtingumo ir sveikatos socioekonominiams skirtumams. Tokių tyrimų objektas – sveikatos rodik-

lių skirtumai pagal aiškiai apibrėžtas gyventojų grupes (pvz., pagal išsilavinimą ar santuokinį statusą). Socioekonominių grupių sąvokos užuomazgos kyla iš Max Weber (1922) socialinių statuso grupių teorijos, kuri statuso grupę apibrėžia kaip žmonių grupę, kuriai būdingos panašios materialinės sąlygos, prestižo suvokimas, išsilavinimas ir politinė įtaka. Svarbiais statuso požymiais laikomi gyvenimo stiliai, apibrėžiami tuo, ką žmonės vartoja, ir atspindintys individų elgsenos modelius gyvenimo kelyje (*life course*) (Cockerham, 2007b). Šie gyvenimo stiliai priklauso nuo norimos elgsenos pasirinkimo (*life conduct*), kuris savo ruožtu yra apribotas gyvenimo šansų (finansinių išteklių, statuso, teisių ir pan.). Gyvenimo šansai atspindi socialinio statuso ar grupės ypatumus – jie arba įgalina elgsenos modelių pasirinkimą, arba apriboja (Cockerham, 2007b). Cockerham (2007a, 2007b) su sveikata susietus gyvenimo stilius apibūdina kaip kolektyvinius su sveikata susietos elgsenos modelius, kurie priklauso nuo pasirinkimo įvairovės esamų gyvenimo šansų kontekste.

Išsilavinimas ir užimtumo statusas (pagal užimtumą ir darbo/profesijos pobūdį) laikomi pagrindinėmis socioekonominėmis sveikatos dimensijomis. Išsilavinimas laikomas socialinio kapitalo, sukaupto ankstyvuoju gyvenimo kelio etapu, sudedamąja dalimi. Išsilavinimas apibrėžia racionalaus pasirinkimo vykdymo bei socialinių, psichologinių ir ekonominių išteklių įgijimo įgūdžius (Cockerham, 2007b). Užimtumo statusas siejamas su socialiniu kapitalu, įgytu vėlesniame gyvenimo kelio etape, kuris atspindi darbo pobūdį, einamų pareigų statusą (taip pat ir atsakomybės lygį) ir profesinius sveikatos rizikos veiksnius (Valkonen, 2006). Plačiai taikomi ir kiti socioekonominio statuso rodikliai – pajamos, gyvenimo sąlygų pobūdis ir kitų ekonominių išteklių kriterijai.

Macintyre (1997) išskiria keturis vyraujančius požiūrius į socioekonominių sveikatos skirtumų veiksnius:

1. *Statistinis artefaktas.* Šio požiūrio šalininkai teigia, kad iki šiol patikimų duomenų apie socioekonominius statuso ir sveikatos sąryšius nėra.

2. *Natūrali/socialinė atranka.* Remiantis šiuo požiūriu pačios socioekonominės grupės iš dalies formuojamos natūralios/socialinės atrankos būdu. Todėl dauguma prastos sveikatos individų lieka žemesnio socioekonominio statuso grupėse ir lemia prastesnius šių grupių sveikatos statuso parametrų vidurkius. Netiesioginė atranka vyksta per medijuojančius mechanizmus – tėvų socioekonominį statusą ar kitas gyvenimo kelio aplinkybes.

3. *Materialistinis/struktūrinis požiūris.* Pagal šį požiūrį sveikatos skirtumai aiškinami materialinėmis ir fizinėmis gyvenimo sąlygomis, kurios „įsitvirtina“ klasių struktūrose. Cockerham (2007) ir Valkonen (2006) tei-

gia, kad prastesnė žemesnio socioekonominio statuso individų sveikata priklauso nuo reikšmingų gyvenimo šansų apribojimų – gyvenimo sąlygų (pajamų, mitybos, sveikatos apsaugos) bei menkesnių išteklių kovojant su gyvenimo iššūkiais.

4. *Kultūrinis – bihevioristinis požiūris.* Šio požiūrio šalininkai teigia, kad skirtingų grupių individų *laisvai* pasirenkama sveikatą žalojanti elgsena gali paaiškinti ir bendrus sveikatos duomenų vidurkių skirtumus.

Nuo devinto dešimtmečio vidurio vis labiau taikoma ir *bendrojo jautrumo* (*general susceptibility*) *hipotezė*. Epidemiologiniai tyrimai parodė, kad kai kurioms (žemesnėms) socialinėms grupės *visada* nustatoma padidėjusi mirties rizika (nepriklausomai nuo mirties priežasties) (Marmot, Shipley, Rose, 1984). Ši priklausomybė išlieka ir kontroliuojant visus žinomus rizikos veiksnius. Tai rodo, kad egzistuoja bendrieji, didinantys jautrumą (*susceptibility*) daugumai ligų, veiksniai (Marmot, Shipley, Rose, 1984), pavyzdžiui, buvo nustatyta, kad aukštesnio lygmens administratorius, surūkantis dvidešimt cigarečių per dieną, vis tiek mažiau rizikuos mirti nuo plaučių vėžio nei *tokį patį* skaičių cigarečių surūkantis eilinis tarnautojas (taip pat atsižvelgiant į tabako kokybę ir kitus rūkymo įpročius) (Marmot, Shipley, Rose, 1984). Marmot, Shipley ir Rose (1984) teigia, kad prastesnius žemesnių socioekonominių grupių rodiklius lemia:

1. Didesnis psichosocialinis stresas;
2. Nepakankami išgyvenimo (*coping*) ištekliai;
3. Genetiniai (įgimti) veiksniai.

Mokslinių tyrimų rezultatais patvirtinti žemesnio išsilavinimo ar žemesnio užimtumo statuso grupių rizikos veiksniai:

- ✓ labiau paplitę negatyvūs gyvenimo įvykiai ir nuolatinė įtampa (Pearlin ir kt., 2005);
- ✓ stresą kelianti gyvenimo aplinka (Browning ir Cagney, 2003);
- ✓ mažesni ištekliai ir menkesnės kovos su stresu žinios (Mirowsky, Ross, 2003);
- ✓ fatalistinės nuostatos ir žemas gyvenimo kontrolės lygis (Mirowsky, Ross, 2003);
- ✓ menkesnis biologinis organizmo atsparumas streso poveikiui (Kristenson ir kt., 2001);
- ✓ didelis pastangų ir atlyginimo disbalansas (nepaisant visų pastangų – menkos karjeros galimybės) ir jo sukeltas stresas, ypač didinantis susirgimų ir negalios riziką (Siegrist, 2000, 2005).

Viena labiausiai ištirtų sveikatos skirtumų dimensijų – sveikatos priklausomybė nuo *santuokinio statuso.* Visose išsivysčiusiose šalyse nusta-

tytas gyvenančių santuokoje pranašumas, palyginti su niekada nesituokusiais, išsiskyrusiais abiejų lyčių asmenimis ir našliais (Valkonen, 2001). Šie skirtumai dažniausiai aiškinami socialinio priežastingumo ir sveikatos atrankos veiksniais (Hu, Goldman, 1990). Viena vertus, gyvenimas susituokus siejamas su šeimos teikiama socialine, ekonomine, emocine ir psichologine parama, kita vertus, santuokos nutrūkimas siejamas su psichosocialiniu stresu ir ekonominiais praradimais (Goldman, 2001). Santuokos sukūrimas susijęs su sveikatos atrankos procesais – prastesnės sveikatos ir neįgalūs individai turi mažesnę tikimybę susituokti (Goldman, 1993, 2001).

Mažiau reikšmingais laikomi *tautybės bei miesto ir kaimo gyvenamosios vietovės* veiksniai. Tautybė dažniausiai apibrėžiama kaip nekintantis veiksnys (nors individualus savo tautybės suvokimas gali kisti). Šis veiksnys glaudžiai susijęs su kitais veiksniais, ypač išsilavinimu ir gyvenimo sąlygomis. Papildomai kontroliuojant pastaruosius veiksnius, „grynojo" tautybės poveikio mirtingumui reikšmingumas dažnai gerokai sumažėja (Jasilionis ir kt., 2007). Miesto ir kaimo gyvenamosios vietos poveikis dažnai siejamas su specifiniais urbanizacijos proceso raidos bruožais, miesto ir kaimo gyventojų sudėtimi pagal sociodemografines ir socioekonomines charakteristikas (pvz., pagal išsilavinimą ir užimtumo pobūdį), aplinkosaugos veiksniais bei kultūriniais skirtumais (gyvenimo stilių).

Socialiniai veiksniai ir bendruomenės įtaka: socialinis kapitalas

Socialinio kapitalo (SK) sąvoka ir koncepcija tampa ypač reikšminga vėlyvosios modernybės visuomenių raidos analitine priemone, sėkmingai pritaikoma ir individų sveikatos savijautos analizei. Aukštas moderniųjų visuomenių materialinės gerovės lygis suteikia visuomenės sveikatos tyrėjams galimybę kreipti didesnį dėmesį į socialinių santykių svarbą sveikatai, nes šių visuomenių ištekliai daugumai gyventojų suteikia sveikos gyvensenos ir elgsenos garantijas. Kokybiški socialiniai santykiai yra neabejotinai svarbus, bet kur kas sunkiau identifikuojamas geros sveikatos savijautos veiksnys. C. Herzlich minima sveikatos kaip pusiausvyros ar gerų tarpusavio santykių prieiga sociologijoje analitiškai gali būti modeliuojama ir apibendrintai traktuojama kaip socialinio kapitalo (SK) ir sveikatos tarpusavio priklausomybės ryšys (Ferlander, 2007). SK teorija gali būti taikoma įvairioms visuomenės gyvenimo sritims aiškinti, tad galima analizuoti, kaip įvairaus pavidalo SK arba įvairūs socialiniai ryšiai susiję su didėjančia ar mažėjančia sveikatos grąža ir savijauta.

Daugelis autorių socialinį kapitalą apibūdina kaip *socialinę tinklaveiką, sąveikos normas* ir *pasitikėjimą* (Ferlander, 2003; Putnam, 1997). Jei tin-

klaveika yra struktūrinis, tai normos ir pasitikėjimas – kognityvinis (vertybė ir nuostatos) SK aspektas. Socialinės sąveikos normos apibrėžiamos kaip socialinės paramos mainų formų įvairovė, skirstoma į emocinę, instrumentinę, informacinę ir socialinę draugystę (*companionship*).

Anot Baum ir Ziersch (2003), nevienodas SK pasiskirstymas gali turėti įtakos sveikatos nelygybei. Lygiai taip pat SK yra svarbus ir tuo atveju, kai žmonės jau negaluoja. Teigiama, kad žmonės turi didesnę galimybę išgyventi ir greičiau pasveikti po insulto ar miokardo infarkto, jei jaučia didelę emocinę paramą. Analogiškai galima tirti, kaip bendravimo dažnumas ar galimybė bendrauti yra susiję su asmens savijauta (subjektyviąja sveikata). Gana tikėtina, kad stiprios vienijančios socialinės tinklaveikos (*bonding social networks*) gali paveikti individų sveikatą per jų psichologinius mechanizmus. Vienijančios tinklaveikos teikia emocinę paramą, kartu per saviveiksmingo skatinimo (*promotion of self-efficiency)* arba asmens kontrolės jausmo bei streso mažinimo mechanizmus paveikdamos individų sveikatą. Šiame straipsnyje pateiksime bendravimo ir sveikatos savijautos priklausomybę. Tačiau stiprūs ryšiai paramos teikėjams taip pat gali būti didelė emocinė našta. Manoma, kad tai gali būti viena iš priežasčių, kodėl moterys daugiau skundžiasi dėl sveikatos problemų nei vyrai. Nustatyta, kad moterys, labai įsitraukusios į tinklaveikas, kartu labiau įsijaučia į sau artimų žmonių stresines situacijas ir išgyvena didesnį stresą nei vyrai.

Į SK sudėtį įtraukiamos socialinės sąveikos normos apibrėžiamos kaip įvairios socialinės paramos mainų formos ir skirstomos į emocinę, instrumentinę, informacinę ir socialinę draugystę (*companionship*). Šiame tyrime orientuojamės į klausimus, atspindinčius emocinę paramą bei socialinę draugystę. SK tinklaveika turi būti ypač svarbi suteikiant emocinę paramą, kuri sumažina emocinės depresijos tikimybę. Emocinės paramos sąvoka apima:

- ✓ empatiją arba supratimo ir įsijautimo poreikio patenkinimą;
- ✓ pasitikėjimą;
- ✓ globą.

Socialiniai veiksniai ir bendruomenės įtaka: asmens autonomiškumas

Asmens autonomiškumą taip pat galima laikyti su socialiniu kapitalu susijusia savybe, pavyzdžiui, galima vertinti, kaip asmens autonomiškumas yra funkciškai susijęs su socialine tinklaveika. Sociologijoje autonomiškumas siejamas su racionaliu ir save patį sąlygojančiu veikėju, kurį santykinai galima laikyti nepriklausomu nuo išorinių sąlygų ir įgyvendinančiu savo paties tikslus bei interesus. Tyrimai parodė, kad asmens autonomiškumas darbe yra susijęs su mirtingumu ir sergamumu (Marmot, 1994).

Jau minėjome, kad negalavimo savijauta, anot Williams (1983), remiasi tam tikromis prielaidomis, pavyzdžiui, „negalavimo tarsi gyvenimo griovėjo“ suvokimas atrodo logiškai galėtų remtis prielaidomis, kurios leidžia identifikuoti socialinio veikėjo ir jo socialinės aplinkos ypatumus. R. G. A. Williams (1983) daro išvadą, kad gera savijauta remiasi trimis prielaidomis:

- ✓ Jei aš esu energingas (*active*), tai aš esu sveikas.
- ✓ Jei aš esu pats savimi (*I am myself*), tai aš esu energingas.
- ✓ Aš turiu imtis kokios nors iniciatyvos, jei ir tik jei esu energingas.

Anot Williams (1983), žmonių blogos savijautos suvokimas rodo, kad jie buvo tarsi nesavi ar negalėjo būti patys savimi, negalėjo imtis iniciatyvos (*had nothing to offer*) ir tarsi nyko akyse (*fading away*).

Galima teigti, kad individai, kurie yra socialiai apriboti, atskirti ar dominuojami aplinkos ir socialinės sistemos, ribojančios pasirinkimą, dažniau nei laisvesni ir iniciatyvūs individai jausis negaluojantys. Šiuo atveju svarbu ir tai, kad individai susitaiko su primesta socialinės sistemos gyvenimo būdų tvarka ir dažniau atsisako aktyviai rinktis sveikos elgsenos ar sveiko gyvenimo būdus, nes tie individai netiki jokiomis alternatyvomis. Susitaikymas tarsi „įmeta“ individus į uždarą ratą. Kadangi tokių individų atsakomybė yra ribota, kartu jie nesiima iniciatyvos ir nesiekia pakeisti sąlygų, galinčių keisti juos pačius. Atrodo, kad sovietinio ir posovietinio laikotarpio visuomenės sveikatos ypatumus galima iš dalies paaiškinti šių veiksnių įtaka.

Negalavimo priežasčių suvokimo ir asmeninės atsakomybės už savo sveikatą ryšį atspindi respondentų siekiai kontroliuoti savo gyvenimo sąlygas. Tyrimai parodė, kad tos respondentės, kurios siekė didesnio formalaus išsilavinimo ar įsigyti privatų namą, buvo identifikuojamos tarsi kuriančios *savo gyvenimo stilių* (Hardey, 1998). Jos pripažino, kad *gali būti keičiama* gyvenamoji aplinka, veikianti jų sveikatą. Moterys iš aukštesnių socioekonominių klasių ar turinčios aukštesnį išsilavinimą dažniau sveikatą apibūdindavo daugiamatėmis kategorijomis, išskirdavo daugiau veiksnių, galinčių veikti, o kartu ir kontroliuoti sveikatą (Hardey, 1998). Priešingai, dauguma moterų, kurios gyveno savivaldybės paskirtuose butuose, buvo apibūdintos kaip *fatalistės*. Dauguma jų tikėjo, kad negalavimo priežastys yra išoriškos (pvz., mikrobai) ir neleidžiančios kontroliuoti savos sveikatos veiksnių.

Tyrimų metu buvo nustatyta, kad moterys dažniau nei vyrai sveikatą apibrėžia socialinių santykių su kitais individais kontekste. Subjektyvusis sveikatos suvokimas joms dažniau siejasi su santykiais su kitais žmo-

nėmis. Be to, subjektyvioji sveikata yra labai susijusi su psichologine gerove (*psychological welfare*). Anot C. D. Ruffo (1996), galima išskirti psichologinę gerovę konstruojančių elementų kompleksą:

- ✓ Individo savarankiškumas, arba nepriklausomas sugebėjimas veikti patį save (*self-determination).*
- ✓ Efektyvus esamų galimybių naudojimas tvarkantis įprastinėje aplinkoje.
- ✓ Individo pasitenkinimas gyvenimu, noras veikti ir sugebėjimas spręsti.
- ✓ Asmens augimas, susijęs su nuolatine plėtra, atvirumu naujai patirčiai ir pasitikėjimu savimi keičiantis asmens gyvenimo būdui, jei yra toks poreikis.
- ✓ Pozityvus individo santykis su aplinka (sugebėjimas empatiškai komunikuoti).
- ✓ Gyvenimo tikslas, apimantis tiek praeities, tiek dabarties supratimą bei jo interpretaciją.
- ✓ Pritarimas sau, pozityvus savo pasiekimų supratimas priimant savo teigiamas ir neigiamas savybes.

Moderniosiose visuomenėse atsiskleidžia nevienodos socialinių veikėjų atsakomybės už sveikatą galimybės, kurios glaudžiai susipina su subjektyviu negalavimo priežasčių suvokimu. Individai, atsakomybę už savo sveikatą perkeliantys institucijoms, arba individai, kurie imasi patys saugoti savo sveikatą, rinkdamiesi sveiką gyvenseną bei sveiką elgseną nevienodai suvokia negalavimo priežastis. Šia prasme sveikatos negalavimų priežasčių suvokimą galima suskirstyti į dvi grupes:

- ✓ negalavimo priežastys labiau suvokiamos kaip išorinės;
- ✓ negalavimo priežastys labiau suvokiamos kaip vidinės (Hardey, 1997).

Individai, kurie savo negalavimo priežasčių stengiasi ieškoti išorėje, veikiausiai rečiau prisiims atsakomybę už savo aplinkos sąlygas. Anot Locker (1981), individai, manantys, kad jie negali kontroliuoti pagrindinės savo negalavimo priežasties, nebus laikomi atsakingi už savo negalavimą. Negalavimo pradžia siejama su nesėkmingai susiklosčiusiomis aplinkybėmis, todėl individas nelaikomas kaltu ar moraliai atsakingu. Toks teorinis modelis suponuoja mintį, kad individualus socialinis veikėjas visada didesniu ar mažesniu laipsniu rizikuoja susirgti, tačiau kartu pripažįstama, kad individai gali arba negali kontroliuoti šios rizikos. Nuo ko priklauso toks supratimas apie rizikos kontrolę?

Davison ir kolegų pasiūlytoje sveikatą sąlygojančių veiksnių klasifikacijoje yra vadinamasis „fatalistinis“ veiksnys (nesėkmės, asmens likimas), kuris leidžia identifikuoti ryšį tarp *gyvenimo stiliaus pasirinkimo* ir *rizikos sunegaluoti* (Hardey, 1998). Tikėjimas likimu ar sėkme, kuriuos individai suvokia kaip nekontroliuojamus, teikia menkesnes įvairių sveiko elgesio pasirinkimo ir keitimo būdų galimybes. Individai sukuria savo negalavimų paaiškinimus, kurių semiasi iš žinojimo ir liaudiškos išminties, o pastaruosius perima iš socialinės aplinkos. Tyrimai rodo, kad šios žinios perduodamos iš kartos į kartą ir tarsi laikomos ar saugomos bendruomenės atmintyje. Panašiai kaip epidemiologai, žmonės siekia paaiškinti negalavimo atsiradimą remdamiesi sava patirtimi ir liaudies išmintimi. „Lemtis“ ar „sėkmė“ tarsi teikia tam tikrus negalavimo suvokimo paaiškinimus. Jie gali prieštarauti oficialiems ar moksliniams įrodymams. Svarbiausia tai, kad toks tikėjimas lemtimi gali atspindėti ir individų išgyvenamas socialines nesėkmes. Fatalistinį požiūrį skatina tiek totalus sistemos dominavimas, tiek kultūriškai įsitvirtinęs bejėgiškumo jausmas (Stainton-Rogers, 1991). Taigi galima daryti prielaidą, kad dažnesnis negalavimo priežasčių perkėlimas į išorinės aplinkos sąlygas turėtų atspindėti socialinės sistemos dominavimo ir socialinio veikėjo bejėgiškumo ar nesugebėjimo keisti savo gyvenimo stilių diskursą. Tokia prielaida paaiškintų negatyvius sovietinio ir posovietinio laikotarpio subjektyviosios sveikatos vertinimus. Išorinių negalavimo priežasčių dominavimo suvokimas lemia atsainesnį požiūrį į savo sveikatą, nes asmuo suvokia, kad jis negali kontroliuoti išorinių veiksnių. Individų elgesys tampa labiau savidestruktyvus.

Socialiniai veiksniai ir bendruomenės įtaka: „iškūnyta“ savimonė

Asmens autonomiškumas labai susijęs su reiškiniu, kurį psichoanalitikai apibūdina *„iškūnytos“ savimonės* (*„unembodied self“*) sąvoka. Jau M. Foucault atkreipė dėmesį į savitą modernybės ir kūno santykį, parodęs, kaip, sukurdama individų vidinės savikontrolės mechanizmus, valdžia (*power*) išplėtoja jų kūno kontrolę. Disciplinuojantis mechanizmas produkuoja „paklusnius kūnus“ (Foucault, 1998). Vis dėlto, anot A. Giddenso (1991), M. Foucault neišsamiai atskleidžia kūno disciplinavimo mechanizmą, nes *iš esmės kūnas kartu su galia* (power) *yra lygus veiksnumui* (agency), t. y. galėjimui keisti aplinką. A. Giddens struktūracijos teorijoje veiksnumas aiškinamas kaip socialinio veikėjo galia keisti socialinį pasaulį. Veiksnumas susijęs su įvykiais, kurių kaltininku laikomas individualus veikėjas (Giddens, 1984). Todėl kūno disciplina šiuo atveju būdinga kompetentingam socialiniam veikėjui ir yra pastovus kasdienio gyvenimo

tėkmės elgesio bruožas. Ypač svarbu tai, kad pastovi kūno kontrolė yra neatsiejama tiek nuo individo veiksnumo, tiek nuo kitų jam teikiamo pasitikėjimo ir pripažinimo.

Vėlyvosios modernybės laikotarpiu socialinės sistemos ir visuomenės priešprieša susilpnina sistemos dominavimą, bet kartu atleidžia individus nuo privalomų ir aiškių tapatumo modelių, kartu tarsi įstumia juos į neapibrėžtos socialinės tapatybės ir sudėtingų tarpusavio santykių būklę. Sudėtingų socialinių santykių sąlygotas stresas tampa vienu iš svarbesnių vėlyvosios modernybės visuomenių sveikatą lemiančių veiksnių. Potradicinės modernybės tvarkos ir naujų medijuoto patyrimo formų sąlygomis saviidentifikacija tampa refleksyviai organizuojamu tikslu. Refleksyvus savimonės projektas (*reflexive project of the self*) verčia individus palaikyti rišlius, bet nuolat revizuojamus biografijos naratyvus, kurie įgyvendinami, kai daugeriopų pasirinkimo variantų kontekste perfiltruojami per abstrakčias sistemas (Giddens, 1991). Individai ne tik nėra tikri dėl savo tradicinių socialinių tapatybių (tėvas, sūnus, vyras, žmona), bet ir jomis grindžiami asmenų santykiai nebūtinai kels tarpusavio pasitikėjimą yrančių šeimų, nutolusių tėvų (laikinai migravusių į kitą šalį), vienišų motinų (tėvų) ir masinių skyrybų fone. *Tarpusavio pasitikėjimas kyla iš asmens autonomijos ir abipusio atsivėrimo pusiausvyros, arba iš „grynųjų" santykių.* Kuriant asmenų pasitikėjimą grynaisiais santykiais svarbu, kad kiekvienas asmuo pažintų kito asmenybę ir sugebėtų pasitikėti tomis reakcijomis, kurias jis sukelia kitam asmeniui.

Anot Giddens (1991), bėgimas į intymumą – tai mėginimas išsaugoti prasmingą gyvenimą aplinkoje, kuri nebuvo įtraukta į didesnes sistemas. Intymumas arba jo paieškos yra moderniųjų draugystės formų ir užmegztų seksualinių ryšių esmė. Intymumas paprastai pasiekiamas tik psichologiniu „darbu" ir galimas tik tarp individų, kurie ramūs dėl savimonės tapatumo. Anot Rainwater (žr. Giddens, 1991), intymi draugystė arba partnerystė yra pasirinkimas dviejų žmonių, kurie įsipareigoja vienas kitam dėl prasmingo gyvenimo būdo. Intymiems santykiams, suponuojantiems būtinybę ar net reikalaujantiems įsipareigoti palaikyti santykio kokybę, priešingi santykiai būtų tie, kurie yra:

- ✓ Konfliktiški santykiai.
- ✓ Praradę energiją – iš inercijos palaikomi santykiai.
- ✓ „Patogūs" santykiai – individai susitaria išlaikyti santykius dėl išorinės naudos (Giddens, 1991).

Toks „sadomazochistinis“ asmens savimonės prievartavimas yra sąlygotas asmens suskilimo, kurio pasekmės įgyja somatinį pavidalą – esant savimonės suskilimui asmenys jaučiasi blogiau[1].

Bendrosios socioekonominės, kultūrinės ir aplinkos sąlygos: kintančios vertybės

Socioekonominiai visuomenės pokyčiai, lėmę didelės išsilavinusios miesto vidurinės klasės susiformavimą, kartu sudarė prielaidas per kelias kartas kultūroje (vertybių sistemoje) įsitvirtinti sveikatos vertybėms arba sveikatą saugančioms nuostatoms (Giddens, 1990; Inglehart, 1997). Apie 1980 m. popramoninėse gerovės valstybėse formuojasi nauja sveikatos sąmonė (Shilling, 2002).

> „Industrializuojamos visuomenės bet kuria kaina koncentruojasi į maksimalią materialinių produktų gamybą, nes tai yra geriausias būdas maksimaliai kelti žmogaus gerovę. Ši strategija buvo ypač veiksminga mažinant nepriteklius ir ilginant tikėtiną vidutinę gyvenimo trukmę. Tačiau popramoninėse visuomenėse ši strategija sukėlė mažėjančią grąžą (*diminishing returns*). Popramoninė modernizacija iš pagrindų pakeitė ekonomikos strategijas, perkeldama akcentus nuo maksimaliai plėtojamų materialių gyvenimo standartų į maksimaliai plėtojamą gerovę keičiant gyvenimo stilių“ (Inglehart, Welzel, 2005: p. 25).

Modernizacijos teorijų požiūriu visuomenėje, kurioje svarbiausi socialinės raidos prioritetai yra gamyba ir materialinės gerovės plėtra, kartu dominuoja individų fizinio ir materialinio saugumo vertybės. Tada socializuojamos generacijos įgyja padidėjusį materialinio saugumo poreikį. Materialinę gerovę pasiekusiose popramoninėse vėlyvosios modernybės visuomenėse, kurios yra tapusios ir vartotojiškomis visuomenėmis, kartos jau yra socializuojamos santykinės gerovės sąlygomis. Vis labiau išryškėja individualios saviraiškos, savirealizacijos ir savęs vertinimo prioritetai, todėl vartojimas tampa priemone reikšti ir kurti individualumą (Inglehart, 1997).

Socioekonominė vėlyvosios modernybės plėtra sudarė galimybę institucinę sveikatos priežiūros politiką paremti sveikos gyvensenos pasirinkimo prioritetais, nes individų dėmesys savo sveikatai ir kūnui tampa

---

[1]Anot D. Winnicott, *tikroji savimonė* (true self) – tai instinktyvi asmenybės šerdis (*instinctive core of the personality*), tai jau kūdikio sugebėjimas atpažinti ir įgyvendinti savo spontaniškus poreikius ir juos reikšti. *Tikroji savimonė* – tai integruotumo ir sujungtos visumos pojūtį (*of connected wholeness*) turinti savimonė. Ši spontaniška savimonė ir gyvumo (*aliveness*) patyrimas ir yra autentiškumo šerdis. Kai kūdikis pirmiausia išreiškia spontaniškus gestus, tai jau ir yra potencialios tikrosios savimonės egzistavimo ženklas. Tačiau tikroji savimonė atsiranda silpną kūdikio ego sustiprinus motinos reakcijomis. Šis vystymosi procesas priklauso nuo motinos elgesio ir nuostatos: pakankamai gera mama (*the good-enough mother*) nuolat reaguoja į kūdikio visagališkumo iliuziją (*illusion of omnipotence)* ir kažkiek kuria šį jo pojūtį. Tikroji savimonė išsiskleidžia tik reaguodama į nuolatinę optimalios motinos reakcijos į vaiko spontanišką raišką sėkmę.

viena iš prioritetinių orientacijų. Kaip jau buvo minėta, kartu su modernizacijos sklaida neišvengiamai stiprėjo refleksyvaus asmens projekto svarba. Tiek sveikatos priežiūros sistemoje, tiek viešajame diskurse negatyvų sveikatos apibrėžimą (individas yra sveikas, jei jis neserga) galėjo pakeisti ir įsitvirtinti pozityvus sveikatos apibrėžimas, kai sveikata apibrėžiama ne kaip ligos nebuvimas, o kaip sveika gyvensena ir elgsena. Atitinkamos informacijos sklaida viešajame diskurse suformuoja žinojimą apie nemedicinines sveikatos ir ligos priežastis bei technologijų ir pramonės plėtros keliamus pavojus sveikatai ir riziką (Beck, 1998).

Socioekonominis pramoninių ir popramoninių visuomenių kitimas tiesiogiai nelemia kultūros (vertybių) ir politinių santykių kaitos, nes tai veikiau statistinio, o ne priežastinio ryšio apibūdinimas. Vis dėlto analitinis socioekonominių procesų ir vertybių ryšio aiškinimo modelis pakankamai logiškas ir empiriškai pagrindžiamas. Popramoninėse visuomenėse formuojasi emancipacinių vertybių sistema, grindžianti žmonių elgsenos, socialinių sąjūdžių ir jų veikiamus institucinės tvarkos pokyčius, kurie susiję su gerėjančios sveikatos ir mažėjančio mirtingumo rodikliais. Galima daryti prielaidą, kad visuomenės industrializacijos plėtros (ir su ja susijusių socialinių procesų), iš vienos pusės, ir emancipacinių bei saviraiškos vertybių institucinio slopinimo (pvz., sovietinio totalitarinio režimo), iš kitos pusės, sąveika (ne visai tipiškas modernizacijos ar net *antimodernizacijos* raidos atvejis) galėjo turėti įtakos blogėjančios visuomenės sveikatos ir didėjančio mirtingumo rodikliams[2].

Vertybinių orientacijų ryšys su sveikatos savijauta (subjektyviąja sveikata) papildo santykinai autonomiško socialinio veikėjo ir jo sveikatos savijautos priklausomybės ryšį. Totalitarinis režimas nesudaro sąlygų plėtotis socialinio veikėjo aktyvumui bei atsakingumui ir minimizuoja jo tapatybės refleksijos projekto plėtrą. Remiantis Williams (1983) galima teigti, kad blogesnis kai kurių Lietuvos gyventojų socialinių grupių sveikatos vertinimas sovietiniu ir iš dalies posovietiniu laikotarpiu susijęs su sovietinės totalitarinės sistemos dominavimo pasekmėmis. Ši sistema smarkiai ribojo individų galimybę būti patiems savimi (*oneself*). Dominuojami socialinės sistemos, ribojančios individualų pasirinkimą, priversti labiau rūpintis materialiniais ir fizinio saugumo poreikiais, individai mažiau skirs dėmesio sveikatos puoselėjimui ir veikiausiai dažniau jausis negaluojantys.

---

[2] „Materialistinių" vertybinių orientacijų kintamasis išskiriamas remiantis tokiais vertybiniais prioritetais: *stabilia ekonomika ir kova su nusikalstamumu,* „pomaterialistinių" – *mažiau susvetimėjusia ir žmogiškesne visuomene, visuomene, kuriai idėjos yra svarbesnės už pinigus*.

Nuo septinto dešimtmečio vidurio pradėjusi mažėti vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė (ypač vyrų) ir prastėjanti subjektyvioji sveikata Sovietų Sąjungoje atspindi sovietinės modernizacijos ypatumus (Appels ir kt., 1996). Ilgalaikė sovietmečio sveikatos krizė rodo, kad dominuojanti sistema, blokuodama socialinę, o kartu ir vertybių kaitą, nesudarė palankaus sveikatos puoselėjimo diskurso. Sovietinio laikotarpio visuomenė iš esmės liko ankstyvosios modernizacijos vertybių stadijoje, kai visuomenės pastangos totaliai orientuojamos į gamybą, o individų vertybinės orientacijos pirmiausia nukreipiamos į materialinio ir fizinio saugumo garantijas.

9.2. Tyrimo duomenys ir metodai

Tyrimo metu gyventojų sveikata buvo vertinama taikant subjektyviosios sveikatos (sveikatos savijautos) (701 kl.), sergamumo (ilgalaikės lėtinės ligos) (702a kl.) ir negalios (funkcinių sutrikimų) (703a kl.) kriterijus. Šios trys sveikatos dimensijos buvo laikomos priklausomais kintamaisiais. Gyventojų sveikatos veiksniai buvo tiriami remiantis šešiomis nepriklausomų kintamųjų grupėmis:

1. *Amžius ir lytis* (104, 103 kl.).

2. *Socioekonominis ir sociodemografinis statusas*. Šiai grupei priskiriami išsilavinimo (aukštasis, vidurinis ir žemesnis nei vidurinis išsilavinimas) (120 kl.); santuokinio statuso (vedę/ištekėjusios (registruota santuoka), gyvenantys neregistruotoje santuokoje, išsituokę/išsituokusios, niekada nevedę/netekėjusios, našliai/našlės) (302a kl.); tautybės (lietuvių, rusų, lenkų, kitos tautybės) (1100a kl.) ir gyvenamosios vietos (miestas, kaimas) (A4 kl.) kintamieji. Be minėtų „standartinių“ kintamųjų, papildomai išskiriamos trys namų ūkio socioekonominės charakteristikos: nuosavo automobilio turėjimas (turi automobilį; norėtų turėti automobilį, bet neišgali; neturi automobilio dėl kitų priežasčių) (a1001i kl.), turto areštas dėl įsiskolinimo už komunalines paslaugas per pastaruosius 12 mėnesių (turtas buvo areštuotas; nebuvo arešto) (a1003c kl.) ir galimybės valgyti mėsą ar žuvį kas antrą dieną (turi galimybę; neturi galimybės) (a1003e kl.).

3. *Asmens autonomiškumas*. Šis kintamasis buvo išskirtas remiantis kompleksiniu anketos klausimu apie jautimąsi padėties šeimininku įvairiose gyvenimo srityse (719 anketos klausimas „Kaip jums atrodo, kokiu mastu per artimiausius trejus metus jūs būsite padėties šeimininkas šiose gyvenimo srityse: finansinės, darbo, būsto sąlygų, sveikatos, šeimos gyvenimo?“). Kiekvienam iš šių (sričių) nepriklausomų kintamųjų buvo išski-

riamos dvi kategorijos: yra savo padėties šeimininkas labai daug ir daug; yra savo padėties šeimininkas šiek tiek ir visiškai ne.

4. *Socialinis kapitalas*. Šiai kintamųjų grupei priklauso: du emocinės paramos kintamieji (respondento kalbėjimasis su kuo nors apie savo jausmus (kalbėjosi su kuo nors; nesikalbėjo su niekuo) ir kitų žmonių kalbėjimasis su respondentu apie jausmus ar išgyvenimus su respondentu (kalbėjosi kas nors; nesikalbėjo niekas)). Tyrimo metu buvo išskirti du socialinės tinklaveikos kintamieji (buvimas žmonių, prie kurių galima šlietis ištikus bėdai, buvimas žmonių, kurie yra artimi (720a, 720f kl.). Kiekvienam iš šių kintamųjų buvo išskiriamos trys kategorijos: yra tokių žmonių; daugiau ar mažiau yra tokių žmonių; nėra tokių žmonių. Tyrimo metu buvo išskirtas vienas vienišumo kintamasis (sudarytas iš anketos klausimų: „Man trūksta žmonių artumos“ (720c kl.); „Dažnai jaučiuosi atstumtas“ (720e kl.)) (išskiriamos dvi kategorijos: jaučiasi vienišas/-a ar atstumtas/-a; nesijaučia vienišas/-a ar atstumtas/-a) ir vienas pasitikėjimo žmonėmis kintamasis (dauguma žmonių galima pasitikėti; reikia būti labai atsargiam su žmonėmis). Jungiančios tinklaveikos kintamasis buvo sudarytas pagal tokius kriterijus: „Yra pakankamai daug žmonių, prie kurių aš galėčiau šlietis ištikus bėdai“ (taip, yra pakankamai tokių žmonių; daugiau ar mažiau yra tokių žmonių; nėra tokių žmonių) (720a kl.); „Yra daugybė žmonių, kuriais aš galiu visiškai pasikliauti“ (taip, yra daugybė tokių žmonių; daugiau ar mažiau yra tokių žmonių; nėra tokių žmonių) (720d kl.); „Yra pakankamai žmonių, kuriems aš jaučiuosi artimas“ (taip, yra pakankamai tokių žmonių; yra daugiau ar mažiau tokių žmonių; nėra tokių žmonių) (720f kl.).

5. *„Iškūnyta“ savimonė („disembodied self“)*. Šis kompleksinis kintamasis buvo sudarytas taikant septynis kriterijus: „Jaučiu, kad net šeimos ar draugų padedamas negaliu atsikratyti liūdesio“ (721 kl.); „Jaučiausi prislėgtas“ (721b kl.); „Mąsčiau, kad mano gyvenimas nenusisekė“ (721c kl.); „Buvau apimtas baimės“ (721d kl.); „Jaučiausi vienišas“ (721e kl.); „Man buvo verksmo protrūkių“ (721f kl.); „Jaučiausi nusiminęs“ (721g kl.). Šiam kintamajam buvo išskirtos dvi kategorijos: yra „iškūnytos“ savimonės simptomų (pagal vieną iš septynių kriterijų buvo nurodyta, kad per praeitą savaitę kartais, dažnai, arba visą laiką (dažniausiai) buvo patirti atitinkami jausmai); nėra „iškūnytos“ savimonės simptomų (pagal visus septynis kriterijus nurodoma, kad tokie jausmai buvo nepatirti arba patirti retai).

6. *Vertybiniai prioritetai*. „Materialistinių“ ir „pomaterialistinių“ vertybinių orientacijų tipai išskiriami remiantis dviem kriterijais. Pirmasis kri-

terijus – nuomonė apie svarbiausius tikslus savo šaliai, kurių turėtų būti siekiama per artimiausius dešimt metų (stabili ekonomika, kova su nusikalstamumu, mažiau susvetimėjusi ir žmogiškesnė visuomenė, vystymasis link visuomenės, kuriai idėjos yra svarbesnės už pinigus) (1104 kl.). „Materialistinės" vertybinės orientacijos buvo priskiriamos respondentams, nurodžiusiems, kad svarbiausi tikslai – stabili ekonomika ir kova su nusikalstamumu (materialinis ir fizinis saugumas). „Pomaterialistinės" vertybinės orientacijos buvo siejamos su tokiu atsakymu: „žmogiškesnė visuomenė ir idėjos svarbiau nei pinigai" (psichologinis komfortas). Antrasis kriterijus atspindi nuomonę apie svarbiausias asmenines vertybes, kurios turėtų būti skiepijamos savo vaikams (1108 kl. „Yra savybių, kurias vaikas turėtų įgyti. Kokios, iš išvardintų savybių, jūsų nuomone, yra ypač svarbios?" (geros manieros, savarankiškumas, darbštumas, atsakomybės jausmas, vaizduotė, tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms, taupumas, ryžtingumas/atkaklumas, religingumas, nesavanaudiškumas, paklusnumas). „Materialistams" buvo priskirtos su materialiniu ir fiziniu saugumu susijusios vertybės (darbštumas, taupumas ir paklusnumas), o „pomaterialistams" – su psichologiniu komfortu susietos vertybės (mandagus elgesys, vaizduotė ir tolerancija).

Gyventojų sveikatos kiekybinės charakteristikos bei blogos sveikatos veiksniai buvo vertinami taikant tris metodų grupes:

1. *Formaliosios demografijos metodai.* Vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ir kitų mirtingumo lentelių funkcijų (išgyvenamumo, mirties tikimybės) skaičiavimai buvo atlikti taikant Chiang (1984) metodiką.

2. *Specialieji vidutinės sveiko gyvenimo trukmės skaičiavimo metodai.* Vidutinės sveiko gyvenimo trukmės ir vidutinės gyvenimo be negalios trukmės rodiklių skaičiavimai buvo atlikti taikant Europos sveiko gyvenimo trukmės monitoringo skyriaus (*European Health Expectancy Monitoring Unit* – EHEMU) metodiką.

3. *Statistiniai metodai (logistinė regresija).* Siekiant įvertinti nepriklausomų kintamųjų ir blogos sveikatos rizikos statistinius sąryšius buvo taikoma dvinarė logistinė regresija. Tokia modeliavimo prieiga priimtiniausia, kai priklausomi kintamieji yra dichotominiai, o nepriklausomi kintamieji – kategorizuoti (išskiriant vieną lyginamąją grupę). Vertinant sociodemografinius ir socioekonominius veiksnius buvo taikomi du statistiniai modeliai: pagal pirmąjį modelį buvo kontroliuojami tik amžiaus veiksniai, pagal antrąjį – amžiaus, išsilavinimo, santuokinio statuso, gyvenamosios vietos ir tautybės kintamieji. Vertinant socialinio kapitalo, asmens autonomišku-

mo, „iškūnytos“ savimonės ir vertybinių prioritetų veiksnius taip pat buvo naudojamas vienas modelis (kontroliuojant amžiaus, kartos, išsilavinimo ir santuokinio statuso kintamuosius). Siekiant analizės statistinio patikimumo kiekvienam iš modelių logistinėje regresijoje buvo taikomas Chi kvadrato laisvųjų reikšmių metodas. Buvo nustatyti šansų santykių reikšmių patikimumo intervalai (šiame tyrime remiamasi 95 % patikimumo intervalais). Jei į šansų santykių reikšmių patikimumo intervalus nepateko vienetas, šansų santykis, tiriamoje grupėje, buvo laikomas statistiškai patikimai ($p<0,05$) skirtingu nuo šansų santykio lyginamojoje grupėje.

9.3. Lietuvos gyventojų sveikata ir jos veiksniai

9.3.1. Vidutinė tikėtina su sveikata susijusi gyvenimo trukmė

Remiantis tarptautinėmis rekomendacijomis šiame poskyryje vertinami keturi svarbiausi vyrų ir moterų tikimybiniai sveikatos rodikliai: vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė[3], vidutinė tikėtina gyvenimo be ilgalaikės/lėtinės ligos trukmė ir vidutinė tikėtina gyvenimo be funkcinių sutrikimų[4] trukmė. Visi svarbiausi mirtingumo lentelių rodikliai pagal penkiametes amžiaus grupes pateikiami 1 priede. Su sveikata susietos mirtingumo lentelės (pvz., vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė) sudarytos remiantis Sullivan metodika (Sullivan, 1971).

2006 m. duomenimis, vidutinė tikėtina dvidešimtmečių vyrų gyvenimo trukmė siekia 46,3 metų, o moterų – 57,9 metų. Vyrų grupėje šie rodikliai yra 2 metais mažesni nei Estijoje, 8 metais – nei Čekijoje ir apie 10–11 metų – nei Vakarų Europos šalyse. Moterų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės atsilikimas nuo minėtų šalių yra mažesnis ir atitinkamai sudaro 1, 2 ir 6 metus.

Palyginti su kitomis Europos Sąjungos šalimis, Lietuva išsiskiria ir mažiausiais vidutinės tikėtinos sveiko gyvenimo trukmės rodikliais (WHO, 2008). 9.2 lentelėje ir 9.2 pav. pateikti duomenys rodo, kad nepaisant palyginti trumpos vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės, tikėtini išgyventų su gera sveikata metų skaičiai yra dar gerokai mažesni.

Lietuvos vyrų (sulaukusių 20 metų amžiaus) vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė siekia tik 41,6 metų, o moterų – 48,3 metų. Dar 4,7 ir 9,6 metų vyrai ir moterys gali tikėtis išgyventi būdami blogos sveikatos

[3] Remiantis subjektyviuoju sveikatos vertinimu bloga sveikata (savijauta) laikoma, kai pagal penkiabalę vertinimo skalę nurodoma „bloga“ arba „labai bloga“ sveikata.

[4] Fiziniai arba protiniai sveikatos sutrikimai ar neįgalumas, kuris riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą.

(9.2 pav.). Šie rezultatai patvirtina prielaidą, kad dauguma iki pensijos amžiaus (62,5 metų) išgyvenusių dvidešimtmečių vyrų yra blogos sveikatos. Svarbu pažymėti, kad senyvame amžiuje vidutinės tikėtinos sveiko gyvenimo trukmės skirtumai pagal lytį tampa mažiau reišmingi. Šešiasdešimtmečių vyrų ir moterų sveiko gyvenimo trukmė siekia atitinkamai 11 ir 13,1 metų, taigi skirtumas – tik 2,1 metų.

Tyrimo metu buvo nustatyta, kad vidutinė tikėtina gyvenimo be ilgalaikės/ lėtinės ligos trukmė yra gerokai trumpesnė nei vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė (9.2 lent.). Lietuvos vyrų grupėje šis rodiklis tesiekė 36,6 metų, o moterų – 40 metų. Tai rodo, kad labai didelei vyrų ir moterų daliai ilgalaikė ar lėtinė liga yra diagnozuojama jauname (darbingame) amžiuje. Taigi tikėtina, kad net 9,7 iš 46,6 metų dvidešimtmečiai vyrai išgyvena sirgdami ilgalaike arba lėtine liga. Dvidešimtmečių moterų tikėtinas išgyventų sergant ilgalaike arba lėtine liga metų skaičius sudaro net 17,9 metų (apie 30 % visų tikėtinų išgyventi metų). Vidutinės tikėtinos gyvenimo be ilgalaikės/lėtinės ligos trukmės skirtumai pagal lytį yra mažiau reikšmingi nei vidutinės sveiko gyvenimo trukmės: sulaukusių 20 metų amžiaus grupėje jie siekia 3,4 metų, o sulaukusių 60 metų amžiaus grupėje – tik 1,2 metų. 60 metų amžiaus vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo be ilgalaikės arba lėtinės ligos trukmė sudaro tik 7,5 metų, o moterų – 8,7 metų. Taigi išgyventų sergant ilgalaike arba lėtine liga metų dalis bendrame tikėtinų išgyventų metų skaičiuje pasiekia net apie 50%.

9.2 lentelė. Vidutinės tikėtinos su sveikata susijusios gyvenimo trukmės rodikliai

	Vyrai	Moterys
20 metų amžiaus gyventojai		
Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė	46,34	57,88
Vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė	41,64	48,31
Vidutinė tikėtina gyvenimo be ilgalaikės / lėtinės ligos trukmė	36,64	40,01
Vidutinė tikėtina gyvenimo be funkcinių sutrikimų trukmė	44,13	54,01
60 metų amžiaus gyventojai		
Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė	15,55	21,52
Vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė	11,03	13,08
Vidutinė tikėtina gyvenimo be ilgalaikės / lėtinės ligos trukmė	7,51	8,65
Vidutinė tikėtina gyvenimo be funkcinių sutrikimų trukmė	14,05	18,52

Tyrimo rezultatai rodo, kad nors ilgalaikės ar lėtinės ligos yra diagnozuojamos palyginti jauname amžiuje, jų pasekmės (funkciniai sutriki-

mai) yra labiau jaučiamos vyresniame amžiuje (9.2 lent., 9.2 pav.). Dvidešimtmečių vyrų ir moterų vidutinė tikėtina gyvenimo be funkcinių sutrikimų trukmė siekia atitinkamai 44,1 ir 54 metus. Kita vertus, vidutinė tikėtina išgyventų metų turint funkcinių sutrikimų trukmė yra labai maža ir siekia atitinkamai 2,2 (vyrų) ir 3,9 metų (moterų). Šie skaičiai yra dar mažesni šešiasdešimties metų amžiaus grupėje (1,5 metų – vyrų ir 3 metai – moterų). Tai rodo, kad dėl ligos atsiradę funkciniai sutrikimai (ypač senyvame amžiuje) labai sumažina išgyvenamumo tikimybę tiek vyrams, tiek ir moterims. Tyrimo rezultatai išryškino ir didelius vidutinės tikėtinos gyvenimo be funkcinių sutrikimų trukmės skirtumus pagal lytį, kurie išlieka reikšmingi ir senyvame amžiuje (9,9 metų – sulaukusių 20 metų amžiaus grupėje ir 4,5 metų – sulaukusių 60 metų amžiaus grupėje).

9.2 pav. Tikėtini su įvairiomis sveikatos būklėmis susiję išgyventų metų skaičiai

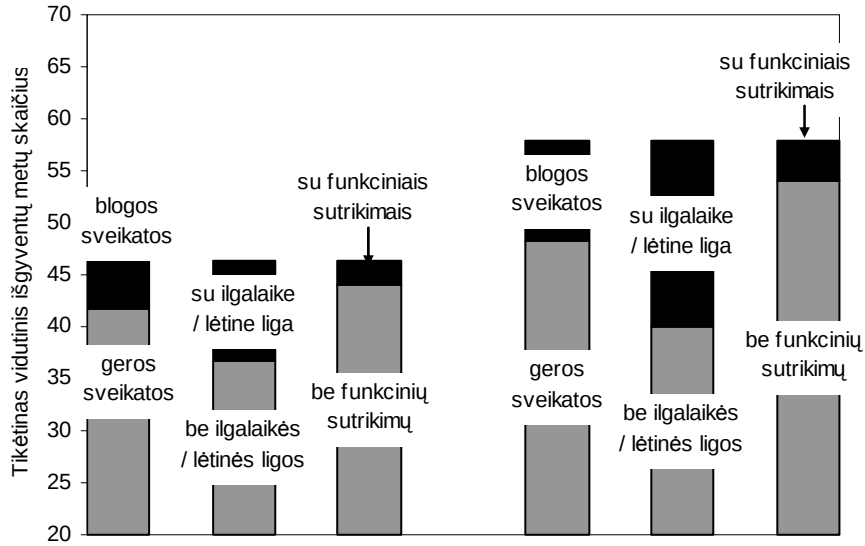

9.3.2. Gyventojų sveikatos sociodemografiniai ir socioekonominiai veiksniai

Amžius ir lytis

Vienas svarbiausių gyventojų sveikatos veiksnių – amžius. Visose šalyse ir gyventojų grupėse didėjant amžiui atitinkamai auga mirtingumo, sergamumo ir blogos (subjektyviosios) sveikatos rizika. 9.3 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad bloga subjektyvioji sveikata labiau susijusi su amžiumi nei ilgalaikės/lėtinės ligos arba funkcinių sutrikimų rizika. Skir-

tumai ypač išryškėja vyriausioje amžiaus grupėje: 60 ir vyresnių metų amžiaus gyventojų blogos sveikatos rizika yra net 93 kartus didesnė nei 18–29 metų amžiaus grupėje. Šie skirtumai apie keturis kartus mažesni vertinant ilgalaikės/lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumus (atitinkamai 22 ir 24 kartai).

9.3 lentelė. Blogos sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų (kurie riboja kasdienę veiklą) rizikos skirtumai pagal amžių ir lytį (logistinės regresijos rezultatai)

	Bloga sveikata	Ilgalaikė arba lėtinė liga	Funkciniai sutrikimai
Amžius			
18–29 m.	1,00	1,00	1,00
30–39 m.	3,06* 2,53–3,69	2,00* 1,53–2,62	4,05* 1,96–8,38
40–49 m.	8,12* 6,81–9,68	3,55* 2,78–4,53	6,45* 3,24–12,82
50–59 m.	22,44* 18,64–27,01	9,00* 7,12–11,38	12,79* 6,56–24,92
60+ m.	93,36* 76,87–113,39	21,60* 17,36–26,87	24,19* 12,75–45,88
Lytis			
Vyrai	1,00	1,00	1,00
Moterys	1,68* 1,51–1,86	1,42* 1,28–1,58	1,00 0,83–1,22

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Kita svarbi sociodemografinė sveikatos dimensija – lytis. Šio tyrimo rezultatai patvirtino prielaidą, kad moterys objektyviau vertina savo sveikatą nei vyrai. Kaip ir daugumoje kitų šalių, Lietuvos moterys savo sveikatą vertina prasčiau nei vyrai, be to, apklausose jos labiau linkusios pripažinti ilgalaikę arba lėtinę ligą bei funkcinius sutrikimus. Taigi Lietuvos moterų blogos sveikatos ir ilgalaikės arba lėtinės ligos rizika yra atitinkamai 1,7 ir 1,4 karto didesnė nei vyrų, o šie funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Tai rodo, kad, modeliuojant subjektyviosios sveikatos rodiklių priklausomybę nuo kitų sociodemografinių veiksnių, tikslinga taikyti statistinius modelius atskirai vyrams ir moterims.

Išsilavinimas

Ankstesni tyrimai parodė, kad Lietuvai yra būdingi labai dideli gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ir mirtingumo skirtumai tarp aukštąjį išsilavinimą ir žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turinčių gyventojų grupių (Jasilionis, Stankūnienė, Shkolnikov, 2006).

Didžiausi skirtumai nustatyti vertinant blogos subjektyviosios sveikatos ir funkcinių sutrikimų rizikos diferenciaciją (9.4 lent.). Kontroliuojant amžiaus kintamąjį (1 modelis) vyrų ir moterų, kurių išsilavinimas žemesnis nei vidurinis, blogos sveikatos rizika yra atitinkamai 2,5 ir 2,3 karto didesnė nei vyrų ir moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą (9.4 lent.). Rekordinio dydžio skirtumai būdingi moterims: funkciniai sutrikimai yra net 3,9 karto dažnesni moterų, turinčių žemesnį nei vidurinį išsilavinimą, grupėje nei moterų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, grupėje. Svarbu, kad papildomai kontroliuojant santuokinio statuso, gyvenamosios vietos ir tautybės veiksnius (2 modelis), funkcinių sutrikimų šansų santykiai žemiausio išsilavinimo grupėje gerokai sumažėja (nuo 3,9 iki 3,4 karto moterų grupėje ir nuo 2,2 iki 1,7 karto vyrų grupėje). Mažiausi santykiniai skirtumai buvo nustatyti ilgalaikės arba lėtinės ligos rizikos atveju. Vyrų ir moterų, turinčių žemiausią išsilavinimą, ilgalaikės arba lėtinės ligos rizika buvo atitinkamai tik apie 1,3 ir 1,6 karto didesnė nei įgijusių aukštąjį išsilavinimą. Vidurinis išsilavinimas yra svarbus moterų sveikatos diferenciacijos veiksnys, tačiau ilgalaikės/lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai tarp vyrų vidurinio ir aukštojo išsilavinimo grupių yra statistiškai nepatikimi (9.4 lent.).

9.4 lentelė. Blogos sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal išsilavinimą (logistinės regresijos rezultatai)

	Bloga subjektyvioji sveikata		Ilgalaikė arba lėtinė liga		Funkciniai sutrikimai	
	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis
VYRAI						
Aukštasis	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Vidurinis	1,51* 1,23–1,85	1,45* 1,18–1,79	1,03 0,83–1,29	1,05 0,84–1,32	1,48 0,91–2,41	1,32 0,81–2,14
Žemesnis nei vidurinis	2,52* 2,02–3,13	2,33* 1,86–2,92	1,25* 1,00–1,58	1,31* 1,04–1,66	2,24* 1,38–3,65	1,71* 1,04–2,80
MOTERYS						
Aukštasis	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Vidurinis	1,89* 1,15–3,12	1,79* 1,16–1,66	1,89* 1,15–3,12	1,79* 1,09–1,61	1,89* 1,15–3,12	1,79* 1,09–2,95
Žemesnis nei vidurinis	2,32* 1,83–2,94	2,22* 1,74–2,83	1,40* 1,12–1,74	1,57* 1,25–1,97	3,89* 2,31–6,56	3,37* 1,99–5,69

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Santuokinis statusas

Tyrimų duomenys rodo, kad santuokinis statusas yra svarbus Lietuvos vyrų mirtingumo veiksnys, o moterų grupėje ši priklausomybė yra mažiau reikšminga (Jasilionis, Stankūnienė, Shkolnikov, 2006).

Viena vertus, gyvenimas susituokus siejamas su šeimos teikiama socialine, ekonomine, emocine ir psichologine parama, kita vertus, santuokos nutrūkimas siejamas su psichosocialiniu stresu ir ekonominiais praradimais (Goldman, 2001). Santuokos sudarymas susijęs su sveikatos atrankos procesais – prastesnės sveikatos ir neįgalūs individai turi mažesnę tikimybę sudaryti santuoką (Goldman, 1993, 2001).

Tyrimo metu buvo išskirtos trys santuokinio statuso grupės: vedę/ištekėjusios (gyvenantys registruotoje santuokoje), gyvenantys neregistruotoje santuokoje ir visi kiti (išsiskyrę/išsiskyrusios, niekada nevedę/netekėjusios ir našliai/našlės). 9.5 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad gyvenančių neregistruotoje santuokoje ir oficialiai susituokusių vyrų ir moterų sveikatos rodikliai statistiškai patikimai nesiskiria.

9.5 lentelė. Blogos sveikatos, ilgalaikės/lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal išsilavinimą (logistinės regresijos rezultatai)

	Bloga subjektyvioji sveikata		Ilgalaikė arba lėtinė liga		Funkciniai sutrikimai	
	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis
VYRAI						
Vedę (registruota santuoka)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Gyvenantys neregistruotoje santuokoje	1,45 0,71–2,97	1,40 0,86–1,67	1,45 0,71–2,97	1,40 0,59–1,31	1,45 0,71–2,97	1,40 0,67–2,90
Išsituokę, niekada nevedę, našliai	1,25* 1,04–1,50	1,12 0,93–1,35	1,32* 1,10–1,58	1,28* 1,07–1,54	2,34* 1,73–3,18	2,21* 1,62–3,01
MOTERYS						
Ištekėjusios (registruota santuoka)	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Gyvenančios neregistruotoje santuokoje	0,82 0,58–1,15	0,76 0,54–1,08	1,07 0,70–1,63	1,08 0,70–1,65	2,73* 1,32–5,62	2,44* 1,19–5,01
Išsituokusios, niekada netekėjusios, našlės	1,09 0,93–1,28	1,06 0,91–1,25	1,26* 1,08–1,47	1,24* 1,07–1,45	1,82* 1,31–2,53	1,72* 1,23–2,41

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Vienintelė išimtis – itin reikšminga funkcinių sutrikimų rizika gyvenančių neregistruotoje santuokoje grupėje, kuri 2,4–2,7 karto viršija

ištekėjusių moterų funkcinių sutrikimų riziką. Didžiausi skirtumai tarp niekada nesituokusių, išsiskyrusių ir našlių grupės ir gyvenančių registruotoje santuokoje vyrų ir moterų grupės yra pagal funkcinių sutrikimų rodiklius (2,2–2,3 karto – vyrų, 2,4–2,7 karto – moterų). Pagal ilgalaikės arba lėtinės ligos rizikos rodiklius šie skirtumai neviršija 1,3 karto, o pagal blogos subjektyviosios sveikatos rodiklius skirtumai statistiškai reikšmingi tik vyrų grupėje (9.5 lent.).

Gyvenamoji vietovė (miestas ir kaimas)

Vienas labiausiai ištirtų gyventojų sveikatos diferenciacijos procesų – miesto ir kaimo gyventojų mirtingumo skirtumų augimas sovietmečiu ir socialinių transformacijų periodu (Kalėdienė, 1998; Jasilionis, Stankūnienė, 2002). Lyginamieji tyrimai rodo, kad iš kitų Europos šalių Lietuva išsiskiria būtent rekordinio dydžio miesto ir kaimo gyventojų mirtingumo skirtumais (Jasilionis, 2003).

Gyventojų sveikatos ir gyvenamosios vietos sąryšiai pasitvirtina pagal blogos subjektyviosios sveikatos ir funkcinių sutrikimų rodiklius (9.6 lent.). Kaimo vyrams ir moterims nustatyta 1,4–1,6 karto didesnė funkcinių sutrikimų rizika nei miesto vyrams ir moterims. Miesto pranašumas (nors ir ne toks žymus) išryškėja ir vertinant blogos subjektyviosios sveikatos rizikos pasiskirstymą (9.6 lent.). Tačiau ilgalaikės arba lėtinės ligos rizika kaimo vietovėse yra mažesnė nei miestuose. Tokius prieštaringus rezultatus galima paaiškinti didesniu miesto gyventojų informuotumu apie savo sveikatą (dėl geresnės ligų diagnostikos ir didesnio medicinos paslaugų prieinamumo mieste).

9.6 lentelė. Blogos sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal miesto ir kaimo gyvenamąją vietą (logistinės regresijos rezultatai)

	Bloga subjektyvioji sveikata		Ilgalaikė arba lėtinė liga		Funkciniai sutrikimai	
	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis
VYRAI						
Miestas	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Kaimas	1,37* 1,17–1,60	1,19* 1,01–1,40	0,83* 0,69–0,98	0,78* 0,65–0,93	1,61* 1,20–2,16	1,42* 1,04–1,92
MOTERYS						
Miestas	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Kaimas	1,29* 1,10–1,51	1,18* 1,00–1,38	0,71* 0,61–0,83	0,66* 0,56–0,77	1,50* 1,14–1,97	1,20* 0,91–1,60

* Skirtumas yra statistiškai patikimas ($p \leq 0,05$). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Tautybė

Ankstesni tyrimai parodė, kad Lietuvos gyventojų mirtingumo skirtumai pagal tautybę nėra reikšmingi (Jasilionis ir kt., 2007). Didžiausias mirtingumo lygis nustatytas lenkų grupėje, o mažiausias – lietuvių grupėje.

Tyrimo metu buvo nustatytas vienintelis statistiškai patikimas skirtumas – tarp lenkų ir lietuvių vyrų funkcinių sutrikimų rizikos (9.7 lent.). Nors lenkų vyrų funkcinių sutrikimų rizika yra net 1,7 karto didesnė nei lietuvių vyrų, moterų grupėje šie skirtumai yra statistiškai nepatikimi. Šie skirtumai taip pat nereikšmingi pagal blogos subjektyviosios sveikatos ir ilgalaikės arba lėtinės ligos rodiklius.

9.7 lentelė. Blogos sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal tautybę (logistinės regresijos rezultatai)

	Bloga subjektyvioji sveikata		Ilgalaikė arba lėtinė liga		Funkciniai sutrikimai	
	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis
VYRAI						
Lietuviai	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Rusai	1,20 0,85–1,68	1,22 0,86–1,71	1,03 0,72–1,47	0,99 0,69–1,42	0,89 0,46–1,73	0,91 0,46–1,79
Lenkai	0,99 0,73–1,35	0,97 0,71–1,33	0,92 0,68–1,25	0,95 0,70–1,30	1,73* 1,05–2,84	1,72* 1,05–2,83
Kitos tautybės	0,68 0,39–1,18	0,74 0,42–1,27	1,22 0,71–2,10	1,23 0,71–2,13	1,71 0,68–4,34	1,86 0,73–4,74
MOTERYS						
Lietuvės	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Rusės	1,14 0,79–1,65	1,17 0,82–1,67	0,79 0,55–1,12	0,76 0,53–1,08	0,74 0,37–1,48	0,82 0,40–1,64
Lenkės	1,15 0,86–1,53	1,06 0,79–1,43	1,00 0,76–1,31	1,03 0,79–1,35	1,36 0,81–2,28	1,26 0,75–2,11
Kitos tautybės	1,48 0,80–2,75	1,48 0,81–2,72	1,39 0,90–2,17	1,35 0,87–2,08	0,92 0,38–2,23	0,99 0,40–2,43

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Kai kurios namų ūkio socioekonominės charakteristikos

Socioekonominės charakteristikos (pajamos, užimtumas, profesija) – vieni pagrindinių sveikatos veiksnių. Kita vertus, įvairių šalių patirtis rodo, kad šie duomenys dažnai yra arba neprienami (pvz., pajamos) arba nepatikimi (Valkonen, 1993). Vienas iš šios problemos sprendimo būdų – alternatyvių arba netiesioginių rodiklių panaudojimas. Šiame tyrime socioekonominė namų ūkio gerovė vertinama pagal tris kriterijus:

1. Nuosavo automobilio turėjimas.

2. Turto areštas už įsiskolinimus už komunalines paslaugas (per pastaruosius 12 mėn.).

3. Galimybės valgyti mėsą ar žuvį kas antrą dieną.

9.8 lentelė rodo, kad neišgalėjimas nusipirkti automobilio yra glaudžiai susijęs su blogesniais sveikatos rodikliais, ypač vyrų grupėje. Vyrams, neišgalintiems nusipirkti automobilio, nustatyta 2–3 kartus didesnė blogos subjektyviosios sveikatos, ilgalaikės ar lėtinės ligos bei funkcinių sutrikimų rizika. Skirtumai tarp atitinkamų moterų grupių yra gerokai mažesni (neviršija 2 kartų). Pažymėtina, kad šiuo atveju didelę reikšmę turi išsilavinimo ir kiti sociodemografiniai veiksniai, kuriuos kontroliuojant (2 modelis) santykiniai rizikos rodikliai (šansų santykiai) reikšmingai sumažėja.

Turto areštas dėl komunalinių įsiskolinimų atskleidžia galimą kraštutinių ekonominių sąlygų poveikį. Viena vertus, ši patirtis gali būti būdinga ribinėms grupėms (alkoholikams, asocialiems asmenims), kita vertus, šis rodiklis gali atskleisti ir itin nepalankias individų su negalia socioekonomines sąlygas. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad turto areštas dėl komunalinių įsiskolinimų susijęs su 3,6 karto didesne vyrų blogos subjektyviosios sveikatos rizika ir net su 4 kartus didesne moterų funkcinių sutrikimų rizika (9.8 lent.).

Trečiasis kriterijus – galimybė valgyti mėsą ar žuvį kas antrą dieną – atskleidžia galimus sveikos mitybos apribojimus, kylančius dėl socioekonominių sunkumų. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad neturėjimas galimybės valgyti mėsą ar žuvį yra susijęs su 2–3 kartų didesne vyrų ir moterų blogos subjektyviosios sveikatos ir funkcinių sutrikimų rizika (9.8 lent.). Mažesni, tačiau statistiškai reikšmingi skirtumai buvo nustatyti pagal ilgalaikės arba lėtinės ligos rodiklius.

Socioekonominius sveikatos skirtumus iš dalies paaiškina išsilavinimo ir kiti sociodemografiniai kintamieji. Kontroliuojant visus sociodemografinius kintamuosius (2 modelis), blogos subjektyviosios sveikatos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai reikšmingai sumažėja arba tampa statistiškai nepatikimi (9.8 lent.).

9.8 lentelė. Blogos sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal kai kurias socioekonomines namų ūkio charakterstikas (logistinės regresijos rezultatai)

	Bloga subjektyvioji sveikata		Ilgalaikė arba lėtinė liga		Funkciniai sutrikimai	
	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis	1 modelis	2 modelis
A) Vyrai						
1. Nuosavas automobilis						
Turi automobilį	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Norėtų turėti automobilį, bet neišgali	2,15* 1,74–2,65	1,95* 1,56–2,44	1,74* 1,43–2,10	1,74* 1,42–2,13	2,49* 1,72–3,60	2,01* 1,36–2,98
Neturi dėl kitų priežasčių	2,32* 1,79–3,01	2,01* 1,53–2,62	1,77* 1,37–2,30	1,81* 1,39–2,35	3,39* 2,22–5,17	2,65* 1,72–4,07
2. Turto areštas už įsiskolinimus už komunalines paslaugas						
Nebuvo	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Turtas buvo areštuotas	3,64* 2,21–6,00	3,04* 1,85–4,99	2,08* 1,27–3,41	1,88* 1,14–3,10	2,58* 1,22–5,45	1,89 0,89–4,01
3. Ar namų ūkis gali sau leisti kas antrą dieną valgyti mėsą ar žuvį?						
Gali	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Negali	2,54* 2,07–3,11	2,22* 1,79–2,75	1,37* 1,13–1,66	1,29* 1,05–1,57	2,87* 2,13–3,88	2,31* 1,66–3,20
B) Moterys						
1. Nuosavas automobilis						
Turi automobilį	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Norėtų turėti automobilį, bet neišgali	1,51* 1,26–1,82	1,50* 1,22–1,85	1,27* 1,06–1,52	1,15 0,94–1,40	1,92* 1,27–2,92	1,47 0,95–2,29
Neturi dėl kitų priežasčių	1,69* 1,36–2,09	1,65* 1,31–2,09	1,41* 1,14–1,75	1,31* 1,04–1,65	3,43* 2,22–5,31	2,72* 1,72–4,29
2. Turto areštas už įsiskolinimus už komunalines paslaugas						
Nebuvo	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Turtas buvo areštuotas	1,68* 1,08–2,63	1,44* 0,91–2,27	1,82* 1,16–2,87	1,59* 1,00–2,51	3,98* 2,13–7,41	3,11* 1,61–5,98
3. Ar namų ūkis gali sau leisti kas antrą dieną valgyti mėsą ar žuvį?						
Gali	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Negali	1,96* 1,63–2,35	1,77* 1,47–2,14	1,40* 1,19–1,64	1,32* 1,12–1,56	2,07* 1,56–2,74	1,66* 1,25–2,21

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

9.3.3. Sveikata ir asmens autonomiškumas

Remiantis Williams (1983), gera subjektyvioji sveikata (savijauta) remiasi individų autonomiškumo prielaidomis. Tyrimo duomenys rodo, kad tie respondentai, kurie jaučiasi esą savo įvairiapusės padėties šeimininkais, sveikatą vertina geriau. Herzlich (1973) teigia, kad geros sveikatos savijauta slepia pripažinimą, kad asmuo gali palaikyti ir kontroliuoti gerą sveikatos būklę ir jaustis galįs išvengti įvairių negalavimų. Williams (1983) taip pat atskleidė, kad žmonės labiau tiki esą negaluojantys tuo atveju, kai „nėra patys savimi" ir kai „socialiai yra labiau apriboti", atskirti ar dominuojami išorinių veiksnių, ribojančių pasirinkimą, – taigi jei jie negali kontroliuoti padėties ar būti tam tikrų sričių šeimininkais.

Pritaikius logistinę regresiją, kai kontroliuojami kartos, amžiaus, išsilavinimo ir santuokinio statuso veiksniai, buvo nustatyta, kad visais atvejais respondentai, kurie nesijaučia savo padėties šeimininkais, patiria didesnę blogos sveikatos riziką nei respondentai, besijaučiantys savo padėties šeimininkais. Šie sąryšiai yra kiek reikšmingesni vyrų grupėje, išskyrus buvimo savo finansinės padėties šeimininku kintamąjį (9.9 lent.). Tai yra kiek netikėta, nes Lietuvos vyrai yra labiau linkę save sieti su šeimos maitintojo vaidmeniu (Jonkarytė, 2005). Kita vertus, tai gali reikšti, kad moterys labiau nerimauja dėl finansinės padėties, nes jos labiau nei vyrai orientuojasi į šeimos rūpesčius, kartu prisiimdamos ir didesnę atsakomybę.

9.9 lentelė. Blogos sveikatos savijautos rizikos priklausomybė nuo buvimo savo padėties šeimininku (logistinės regresijos rezultatai)

Ar jaučiatės šeimininku	Yra šeimininkas labai daug ir daug	Yra šeimininkas šiek tiek ir visiškai ne	Yra šeimininkas labai daug ir daug	Yra šeimininkas šiek tiek ir visiškai ne
	Vyrai		Moterys	
Savo finansinės padėties	1	1,57*	1	1,66*
Savo būsto sąlygų	1	1,48*	1	1,33*
Savo sveikatos	1	2,01*	1	1,80*
Savo šeimos gyvenimo	1	1,72*	1	1,54*

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Vertinant visus su buvimo padėties šeimininku susijusius klausimus pagal kartas, akivaizdu, kad visose kartose blogos sveikatos rizika yra didesnė nesijaučiančių savo padėties šeimininkais grupėje (9.10 lent.).

9.10 lentelė. Subjektyvioji sveikata ir buvimas savo padėties šeimininku pagal kartas (procentais)

	Nesijaučia padėties šeimininku			Jaučiasi padėties šeimininku		
	18–29	30–49	50 m. >	18–29	30–49	50 m. >
Gera ir labai gera sveikata	84,8	62,1	14,4	96	77,2	33,3
Vidutinė sveikata	13,0	34,2	61,0	3,8	21,5	52,0
Bloga ir labai bloga sveikata	2,2	3,7	24,7	0,2	1,3	14,8

9.3.4. Sveikata ir vienijantis socialinis kapitalas

Anketoje buvo nemažai jungiančią socialinę tinklaveiką (JST) arba jungiantį socialinį kapitalą (JSK) apibūdinančių kintamųjų, todėl JST ir SK bei sveikatos savijautos ryšio analizę suskaidėme į keletą temų: *socialinę tinklaveiką, emocinę paramą,* kuri apima *empatiją (supratimo ir įsijautimo poreikio patenkinimą)* bei *pasitikėjimą kitais žmonėmis, globą.*

Sveikata ir emocinė parama

Tyrimo metu kėlėme prielaidą, kad subjektyviosios sveikatos (savijautos) vertinimas susijęs su kalbėjimu *su kuo nors* apie savo jausmus ir išgyvenimus. Šis kintamasis išreiškia asmens poreikį pajusti aplinkinių empatiją. Gauti duomenys patvirtino C. Herzlich (1973) tyrimo duomenis, rodančius, kad tie individai, kurie galėjo pasikalbėti su kuo nors apie savo jausmus ir asmeninius išgyvenimus, t. y. kurie turėjo žmonių, su kuriais galėjo pasidalyti savo išgyvenimais, taigi kurie juos lyg ir užjautė, savo sveikatos savijautą vertino geriau (9.11 lent.).

Tyrimo rezultatai išryškino subjektyviosios sveikatos ir kalbėjimo *su kuo nors* apie savo jausmus sąryšių skirtumus pagal lytį. Net ir tuo atveju, kai vyrai priklauso nesidalijančių savo jausmais ir išgyvenimais su kitais grupei, jie vis tiek geriau vertino savo sveikatą už tas moteris, kurios dalijasi savo jausmais ir išgyvenimais su kitais (9.11 lent.). Dauguma subjektyviosios sveikatos savijautos tyrimų rodo, kad moterys dažniau nei vyrai savo sveikatą vertina prasčiau, taip pat dažniau savo sveikatą apibrėžia socialinių santykių su kitais asmenimis terminais. Tyrimo duomenys patvirtina prielaidą, kad Lietuvos moterims socialinis bendravimas yra ypač svarbus jų subjektyviosios sveikatos (savijautos) veiksnys (9.11 lent.).

Subjektyviosios sveikatos (savijautos) vertinimas susijęs ir su *kitų žmonių kalbėjimu* apie jausmus ir išgyvenimus *su respondentais* arba *kitų* žmonių poreikiu susirasti empatišką respondentą. Tyrimo rezultatai rodo, kad tuo atveju, kai kiti individai dalijosi savo jausmais ir asmeniniais išgyvenimais su abiejų lyčių respondentais arba, kitaip tariant, ieškojo jų

empatijos, respondentai savo sveikatą vertino geriau nei tuo atveju, kai su jais niekas nesidalijo savo jausmais ir išgyvenimais (9.12 lent.).

9.11 lentelė. Subjektyvioji sveikata ir emocinė parama pagal lytis (procentais)

	Kalbėjosi *su kuo nors* apie savo jausmus ir asmeninius išgyvenimus			Nesikalbėjo *su niekuo* apie savo jausmus ir asmeninius išgyvenimus		
	Vyrai	Moterys	Bendras	Vyrai	Moterys	Bendras
Gera ir labai gera sveikata	65,3	50,7	56,6	57,7	44,9	52,2
Vidutinė sveikata	27,8	38,1	34,0	32,2	40,2	35,6
Bloga ir labai bloga sveikata	6,9	11,2	9,5	10,0	14,8	12,1

9.12 lentelė. Subjektyvioji sveikata ir emocinė parama pagal lytį (procentais)

	Kalbėjosi *kas nors su* jumis apie savo jausmus ir asmeninius išgyvenimus			Nesikalbėjo *niekas su* jumis apie savo jausmus ir asmeninius išgyvenimus		
	Vyrai	Moterys	Bendras	Vyrai	Moterys	Bendras
Gera ir labai gera sveikata	65,9	51,0	57,2	56,7	44,3	51,2
Vidutinė sveikata	27,4	38,4	33,9	32,8	39,5	35,8
Bloga ir labai bloga sveikata	6,7	10,69	9,0	10,5	16,2	13,0

Blogos sveikatos savijautos rizika ir vienijanti socialinė tinklaveika

Pirmiau aptartus duomenis apie geros sveikatos savijautos ir empatiškos paramos ryšį patvirtina ir struktūrinis SK kapitalo kintamasis – *socialinė tinklaveika*. Tyrimo rezultatai patvirtina prielaidą, kad socialinė tinklaveika yra reikšmingas subjektyviosios sveikatos (savijautos) veiksnys Lietuvoje. Abiejų lyčių atstovai, kurie turi žmonių, prie kurių gali šlietis ištikus bėdai, arba turi artimų žmonių, mažiau rizikuoja, kad jausis blogiau. Tuo tarpu neturinčių prie ko šlietis ištikus bėdai arba neturinčių artimų žmonių respondentų blogos sveikatos rizika buvo beveik dvigubai didesnė (9.13 ir 9.14 lent.).

Sujungus į vieną tris kintamuosius, kurie žymėtų jungiančią socialinę tinklaveiką (JST), subjektyviosios sveikatos (savijautos) vertinimai yra daug palankesni įsitraukusių į tinklaveiką grupėje (9.15 lent.).

9.13 lentelė. Blogos sveikatos rizika ir buvimas žmonių, prie kurių galima šlietis ištikus bėdai (logistinės regresijos rezultatai)

	Vyrai	Moterys
Taip, yra tokių žmonių	1	1
Daugiau ar mažiau	1,04	1,24*
Ne, nėra tokių žmonių	1,93*	1,86*

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

9.14 lentelė. Blogos sveikatos rizika ir žmonės, su kuriais jaučiasi artimi (pagal lytį) (logistinės regresijos rezultatai)

	Vyrai	Moterys
Taip, yra tokių žmonių	1	1
Daugiau ar mažiau	1,18	1,24*
Ne, nėra tokių žmonių	1,86*	1,84*

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Taip pat išryškėja socialinės tinklaveikos dimensijų ir subjektyviosios sveikatos (savijautos) sąryšių skirtumai pagal lytį. Pavyzdžiui, vyrams svarbesnis bendravimo aspektas (žmonių, su kuriais galima bendrauti, buvimas) – šios grupės vyrai dažniau nei moterys mini savo gerą sveikatos savijautą (9.15 lent.).

Tos pačios kartos atstovai dažniau vertina savo sveikatos savijautą gerai, kai yra įsitraukę į socialinę tinklaveiką (9.16 lent.). Jei skirtingų kartų respondentai bendrauja tik empatiškai, jų sveikatos savijautos vertinimai nesiskiria.

9.15 lentelė. Subjektyvioji sveikata (savijauta) ir jungianti socialinė tinklaveika (JST) pagal lytį (procentais)

	Turi JST			Neturi JST		
	Vyrai	Moterys	Abi lytys	Vyrai	Moterys	Bendras
Gera ir labai gera	68	56,8	61,8	46,8	35,2	41
Vidutinė	25,3	19,6	30,1	34,7	5,8	37,5
Bloga ir labai bloga	6,7	9,1	8,1	18,4	24,6	21,4

9.16 lentelė. Subjektyvioji sveikata (savijauta) ir jungianti socialinė tinklaveika (JST) amžiaus (kartos) atžvilgiu (procentais)

	Turi JST			Neturi JST		
	18–29 m.	30–49 m.	>50 m.	18–29 m.	30–49 m.	>50 m.
Gera ir labai gera	94,2	75,6	19,1	91,6	51,8	11,7
Vidutinė	5,8	22,7	58,8	8,5	40,7	46,8
Bloga ir labai bloga	0,0	1,7	22,1	0,0	7,4	41,5

Blogos sveikatos savijautos rizika ir vienišumas

Logiška, kad ir vieniši respondentai turėtų patirti didesnę blogos sveikatos savijautos riziką. *Vienišumas* taip pat rodytų jungiančio SK arba jungiančios socialinės tinklaveikos situaciją. Remiamės prielaida, kad,

jei individui trūksta žmonių artumos ar jis jaučiasi atstumtas, tai rodytų jo socialinių ryšių menkumą. 9.17 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad tuo atveju, kai trūksta žmonių artumos ir individai jaučiasi atstumti, abiejų lyčių atstovų subjektyviosios sveikatos (savijautos) vertinimas yra kur kas blogesnis.

Kartos veiksnys yra reikšmingas vertinant blogos subjektyviosios sveikatos ir vienišumo jausmo sąryšius (9.17 lent.). Net ir tuo atveju, kai tiriamos jaunesnės kartos, jų atstovai sveikatą vertina geriau, jei neišgyvena vienišumo jausmo.

Taigi apibendrinant vienišumo kintamąjį galima teigti, kad kintamasis atspindi specifinę socialinės tinklaveikos situaciją ir parodo, kad socialinių ryšių trūkumas neigiamai veikia sveikatos savijautą.

9.17 lentelė. Subjektyvioji sveikata (savijauta) ir vienišumo jausmas pagal lytį ir kartą (procentais)

	Jaučiasi vienišas/-a			Nesijaučia vienišas/-a		
	Lytis					
	Vyrai	Moterys	Bendras	Vyrai	Moterys	Bendras
Gera ir labai gera	30,5	19,0	23,7	68,0	55,9	62,0
Vidutinė sveikata	33,1	43,1	38,9	26,6	35,5	31,0
Bloga ir labai bloga	36,4	37,9	37,5	5,3	8,6	7,0
	Amžius					
	18–29	30–49	50 m. >	18–29	30–49	50 m. >
Gera ir labai gera	67,4	39,5	4,8	93,7	73,2	21,9
Vidutinė sveikata	27,9	41,9	39,9	6,0	24,9	59,6
Bloga ir labai bloga	4,7	18,6	55,3	0,3	1,9	18,6

Blogos sveikatos savijautos rizika ir pasitikėjimas

Kaip jau minėjome, pasitikėjimas kitais žmonėmis yra kognityvinė jungiamosios socialinės tinklaveikos arba jungiamojo socialinio kapitalo sudedamoji dalis. 9.18 lentelėje pateikti pasitikėjimo ir subjektyviosios sveikatos (savijautos) duomenys. Tais atvejais, kai individai tiki, kad pasitikėti kitais žmonėmis verta, jų sveikata yra geresnė (9.18 lent.).

9.18 lentelė. Subjektyvioji sveikata (savijauta) ir pasitikėjimas kitais žmonėmis (procentais)

	Dauguma žmonių galima pasitikėti	Su žmonėmis reikia būti labai atsargiam
Gera ir labai gera sveikata	51,5	42,1
Vidutinė sveikata	36,7	42,6
Bloga ir labai bloga sveikata	11,7	15,3

Logistinės regresijos rezultatai rodo, kad tik moterų nepasitikėjimas kitais žmonėmis yra reikšmingas jų blogos sveikatos savijautos vertinimui. Vyrų grupėje šis sąryšis yra statistiškai nepatikimas (9.19 lent.). Taigi pasitvirtina įvairių tyrimų duomenys, rodantys, kad moterų sveikatai socialinės tinklaveikos veiksnys yra reikšmingesnis nei vyrų.

9.19 lentelė. Blogos sveikatos rizika ir pasitikėjimas kitais pagal lytį (logistinės regresijos rezultatai)

	Vyrai	Moterys
Dauguma žmonių galima pasitikėti	1	1
Reikia būti labai atsargiam su žmonėmis	1,18	1,39*

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

9.3.5. Blogos sveikatos savijautos rizika ir „iškūnyta“ savimonė

Net ir tuo atveju, kai individai gali turėti jungiančio socialinio kapitalo, jie gali jaustis vieniši, prislėgti ir nelaimingi. Vakarų visuomenėse vis labiau pastebima, kad pastarosios psichikos sveikatos problemos glaudžiai susijusios su sparčiais šiuolaikiniais visuomenės pokyčiais, taip pat ir su tradicinių elgesio modelių atsisakymu ir šeimos ryšių silpnėjimu. Tyrimų rezultatai rodo, kad psichikos sveikata labai priklauso nuo individo kūno, proto ir dvasios vientisumo savivokos (kuri dar įvardijama kaip „įkūnyta“ savimonė (*embodied self*)). Nustatyta, kad šio vientisumo praradimas (arba „iškūnytos“ savimonės (*disembodied self*) būsena) yra tiesiogiai susijęs su padidėjusia prastesnės psichikos sveikatos ar net psichikos ligų (depresijos ir šizofrenijos) rizika.

Šiame tyrime vertinama tik keletas „iškūnytos“ savimonės dimensijų, kurios labiau atspindi psichologines individų savijautos charakteristikas. Pirmas kintamasis – jaučiamas liūdesys ir vienišumas, kuris gali rodyti asmens savimonės naratyvo ir jo kasdieniškų rutinų neatitikimą. Remiantis Williams (1983), žmonės jaučiasi negaluojantys, jei nesijaučia esantys pačiais savimi ir netenka „gyvenimo džiaugsmo“. Taigi, net ir tuo atveju, kai individai turi galimybę bendrauti šeimoje ar su artimais draugais, jie vis tiek gali išgyventi netikrumo, liūdesio ir vienišumo būsenas. Psichoanalitiniais terminais tariant, atsiranda *nesveikos klaidingos savimonės (unhealthy false self)* požymių, kai individas, jausdamas išorinę prievartą, paklūsta kasdienei rutinai. Asmuo ima suvokti, kad yra nepajėgus vadovautis savo tikrąja savimone ir veikiau turi prisitaikyti prie socialinės situacijos nei reikšti savo savimonę (Winnicott, 1993). Kasdienybės rutina sutrinka, nes individas, pajutęs, kad jo vaidinamas vaidmuo tarsi atstovauja kitam asmeniui, dėl įvairių priežasčių tarsi susidvejina. Taip atsitinka, jei

individai jaučiasi socialiai apriboti, atskirti ar dominuojami aplinkos sąlygų ar socialinės sistemos, ribojančios pasirinkimą. Todėl šiame tyrime „iškūnytos“ savimonės simptomai taip pat identifikuojami taikant kompleksinį kintamąjį, kuris iškart sujungia kelis psichosocialinius kriterijus.

9.20 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad respondentai, kurie negali atsikratyti liūdesio ir jaučiasi vieniši, patiria didesnę blogesnės sveikatos riziką. Šios priklausomybės buvo panašios tiek vyrų, tiek ir moterų grupėse. Net 69,4 % vyrų ir 66,1 % moterų, priklausančių blogos sveikatos grupei, nurodė, kad negali atsikratyti liūdesio (9.21 lent.). Tyrimo rezultatai patvirtino prielaidą apie glaudų subjektyviosios sveikatos (savijautos) sąryšį su „iškūnytos“ savimonės simptomais. Vyrų ir moterų, turinčių „iškūnytos“ savimonės simptomų, blogos sveikatos rizika buvo net du kartus didesnė nei respondentų, neturinčių šių simptomų (9.22 lent.).

9.20 lentelė. Subjektyvus savo sveikatos vertinimas ir negalėjimas atsikratyti liūdesio net su šeimos ir draugų pagalba bei vienišumo jausmas (procentais)

	Retai arba niekada	Kartais	Dažniausiai	Visą laiką
Negali atsikratyti liūdesio net su šeimos ir draugų pagalba ir savo sveikatos vertinimas				
Gera ir labai gera sveikata	61,7	44,4	27,3	25,6
Vidutinė sveikata	31,3	41,3	39,2	41,0
Bloga ir labai bloga sveikata	7,0	14,4	33,5	25,3
Jaučiasi vienišas ir savo sveikatos vertinimas				
Gera ir labai gera sveikata	61,5	45,0	29,1	26,7
Vidutinė sveikata	31,7	40,2	42,2	27,7
Bloga ir labai bloga sveikata	6,8	14,8	28,7	45,5

9.21 lentelė. Subjektyvus savo sveikatos vertinimas ir negalėjimas atsikratyti liūdesio (procentais)

	Retai arba niekada	Kartais	Dažniausiai	Visą laiką
VYRAI				
Gera ir labai gera sveikata	67,1	49,5	28,8	29,6
Vidutinė sveikata	27,2	36,9	38,7	33,3
Bloga ir labai bloga sveikata	5,7	13,6	32,4	37,0
MOTERYS				
Gera ir labai gera sveikata	55,8	41,4	26,6	24
Vidutinė sveikata	35,8	43,8	39,4	44
Bloga ir labai bloga sveikata	8,5	14,7	34,1	32

9.22 lentelė. Blogos sveikatos rizika ir „iškūnyta“ savimonė lyties atžvilgiu (logistinės regresijos rezultatai)

	Vyrai	Moterys
Neturi „iškūnytos“ savimonės simptomų	1	1
Turi „iškūnytos“ savimonės simptomų	1,98*	1,95*

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05). Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

9.3.6. Blogos sveikatos savijautos rizika ir vertybiniai prioritetai

Teorinėje dalyje minėjome, kad pomaterialistinių vertybinių atsiradimas konceptualiai ir empiriškai gali būti siejamas tiek su generacijos socializacija socioekonomiškai išsivysčiusios visuomenės sąlygomis (Inglehart ir kt., 2005), tiek su aukštesniu išsilavinimu (Moors, 2007). Norėtume atkreipti dėmesį į vieną svarbią žmogaus vystymosi (*human development*) teorijos bruožą. Nors R. Inglehart požiūris į nuoseklią moderniosios visuomenės vertybių kaitą primena marksistinį ekonominį determinizmą, vis dėlto jis atmeta K. Marx ekonominį determinizmą ir, sekdamas M. Weber, teigia, kad iš praeities ateinantis kultūrinis paveldas taip pat formuoja visuomenėje dominuojančius tikėjimus, nuostatas ir motyvacijas. Nors santykinai galima kalbėti apie linijinę *socioekonominę* visuomenės raidą, *sociokultūrinė* kaita nėra linijinė. Taigi dabarties Lietuvos visuomenės įvairios vertybinės nuostatos, veikiančios žmonių elgseną, turėtų būti analizuojamos ne tik kaip dabartinių socioekonominio išsivystymo sąlygų, bet ir ankstesnio, taigi kartu ir sovietinio laikotarpio kultūrinis padarinys.

Pasaulio vertybių apklausos (*world value survey 2005* – WVS) duomenys rodo, kad didelei Lietuvos gyventojų daliai yra ypač svarbūs fizinio saugumo ir materialiniai poreikiai. Panašius rezultatus gavome TEVAMO projekto atliktoje apklausoje. Apklausos duomenys rodo, kad svarbiausi Lietuvai tikslai yra stabili ekonomika ir kova su nusikalstamumu, o žmogiškesnės visuomenės ir didesnis idėjų nei pinigų svarbumas yra mažiau reikšmingi tikslai.

Vertinant Lietuvos gyventojų skirtingų vertybių prioritetų tipų ir subjektyviosios sveikatos sąryšius išaiškėja, kad nėra esminių sveikatos vertinimo skirtumų tarp „materialistų“ ir „pomaterialistų“. Duomenys netgi rodo, kad „materialistai“ savo sveikatą vertina šiek tiek geriau nei „pomaterialistai“ (9.23 lent.).

Kiti duomenys, kuriuos atrinkome vertybių ir sveikatos vertinimo sąryšiui nustatyti, taip pat nerodo esminių sveikatos vertinimo skirtumų tarp skirtingų vertybių tipų atstovų. Tiesa, šioje lentelėje šiek tiek geriau savo sveikatą vertina „pomaterialistai“, vis dėlto skirtumai statistiškai nereikšmingi (9.24 lent.).

9.23 lentelė. Sveikatos savijautos vertinimas (701 kl.) ir vertybinės orientacijos pagal lytį (procentais) (1104 kl.)

	Tikslai – stabili ekonomika ir kova su nusikalstamumu (materialinis ir fizinis saugumas)		Tikslai – žmogiškesnė visuomenė ir idėjos svarbiau nei pinigai (psichologinis komfortas)		Mišrus	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Gera ir labai gera	62,2	50,6	56,2	43,5	61	48,0
Vidutinė	29,1	39,2	31,8	40,5	30,5	38,2
Bloga ir labai bloga	8,7	13,8	12,0	16,0	7,9	13,8

9.24 lentelė. Sveikatos savijautos vertinimas (701 kl.) ir vertybinės orientacijos pagal lytį (procentais) (1108 kl.)

	Darbštumas, taupumas, paklusnumas (materialinis ir fizinis saugumas)		Mandagus elgesys, vaizduotė, tolerancija (psichologinis komfortas)	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Gera ir labai gera	53,1	38,9	66,7	51,4
Vidutinė	34,6	44,5	24,2	34,8
Bloga ir labai bloga	12,3	16,5	9,1	14,5

Remdamiesi G. Moors (2007) ir pirmiau minėtais empiriniais duomenimis, rodančiais, kad išsilavinimas reikšmingai susijęs su sveikatos vertinimu, galėtume teigti, kad dabarties Lietuvos visuomenėje galbūt ir neturėtų būti skirtumų tarp „materialistų“ ir „pomaterialistų“ savos sveikatos vertinimų.

Veikiausiai logiška, kad gaunantys daugiau pajamų ir turintis geresnes gyvenimo sąlygas „materialistai“ geriau vertina savo sveikatą nei mažiau pajamų gaunantys „materialistai“. „Materialistai“ ir „pomaterialistai“ vyrai savo sveikatą vertina geriau nei abiejų vertybinių tipams atstovaujančios moterys (9.24 lent.). Tačiau šie duomenys tik patvirtina ankstesnių apklausų duomenis, kurie rodo, kad vyrai dažniausiai geriau nei moterys vertina savo sveikatą (Leonavičius ir kt., 2007)

Logistinė regresija parodė, kad pagal savo sveikatos vertinimą nėra reikšmingo skirtumo tarp „materialistų“ ir „pomaterialistų“. Abu tipai sveikatą vertina labai panašiai. Tačiau egzistuoja reikšmingi skirtumai šių tipų viduje (9.25 lent.).

Kuo didesnės „materialistų“ pajamos ir išsilavinimas, tuo sveikata vertinama geriau, tačiau „pomaterialistų“ sveikatos vertinimas nuo pajamų nepriklauso. Tik aukštąjį išsilavinimą turintys „pomaterialistai“ geriau

vertina savo sveikatą. Pagal amžiaus kohortas „materialistai“ ir „pomaterialistai“ labai panašiai vertina savo sveikatą. Tačiau vyresnės kartos visada prasčiau vertina savo sveikatą.

9.25 lentelė. Geros sveikatos savijautos vertinimo ir vertybinių orientacijų tipas (logistinės regresijos duomenys, kai kontroliuojami kartos, amžiaus, išsilavinimo ir santuokinio statuso kintamieji)

	Materialistinių vertybinių orientacijų tipas	Pomaterialistinių vertybinių orientacijų tipas
Pajamos		
Iki 800 Lt	1	1
801–1600 Lt	0,78*	0,55*
1601–3000 Lt	0,66*	0,54*
3001–5000 Lt	1,11*	0,99
Daugiau nei 5000 Lt	1,54*	1,46
Išsilavinimas		
Pradinis	1	1
Vidurinis	1,6*	1,61
Aukštasis	2,15*	2,23*
Gimimo kohorta		
1925–1934	1	1
1935–1944	1,4	2,03
1945–1954	3,43*	3,81*
1955–1964	8,32*	9,83*
1965–1974	25,32*	25,14*
1975–1984	61,66*	78,82*
1985–1994	139,65*	166,9*

* Skirtumas yra statistiškai patikimas (p≤0,05).
Lyginamosios grupės šansų santykiai yra lygūs vienetui.

Galima daryti prielaidą, kad kintamieji, suskirstantys Lietuvos gyventojus į „materialistus“ ir „pomaterialistus“, nebūtinai susiję su geresnėmis ar blogesnėmis materialinėmis socializacijos sąlygomis – tokį pasiskirstymą gali lemti ir aukštesnis išsilavinimas, sukuriantis didesnes savirefleksijos galimybes.

Anot R. Inglehart, socioekonominė modernizacija padidina žmonių materialinius, kognityvinius ir socialinius išteklius ir sumažina išorinius žmogaus pasirinkimo apribojimus. Kartu atsiranda galimybės plėstis individų saviraiškos poreikiams ir formuojasi atitinkamos vertybės, kurios tiesiogiai lemia didesnius emancipacinius poreikius. Saviraiškos vertybių plėtra keičia pačią modernizaciją paversdama ją žmogaus vystymusi (*human development*) bei sukurdama didėjančio žmogaus centriškumo visuomenę. Žmogaus vystymosi šerdis – žmonių pasirinkimo ir autonomijos didėjimas. Šis procesas atspindi humanistinę modernybės transformaciją (Inglehart ir Welzel, 2005). Mes kėlėme hipotezę, kad „pomaterialistai“ turėtų geriau vertinti savo sveikatą, nes saviraiškos vertybių stiprėjimas tiesiogiai atspindi tiek asmens autonomiškumo didėjimą, kuris rodo asmens pasirinkimo laisvės didėjimą, tiek jo galimybes konstruoti asmeninio gyvenimo būdą. Tačiau, kaip pripažįsta ir pats R. Inglehart (1997), aplinkybės, kai dauguma gauna mažai pajamų, ir posovietinių visuomenių situacija santykinai mažai veikia žmonių autonomijos ir pasirinkimo tendenci-

jas. Šių visuomenių vertybių sistemos ir toliau palaiko stiprius individualios saviraiškos apribojimus. Asmenims labiau rūpi darbinė veikla, garantuojanti materialinį saugumą, nei individuali saviraiška, kurios didesnius poreikius grindžia pasiturinčios visuomenės gerovė. Savo ruožtu teigėme, kad asmenys, teikiantys prioritetą saviraiškai, turėtų geriau vertinti savo sveikatą, nes jie jaučiasi labiau nepriklausomi ir turi didesnį individualaus gyvenimo stiliaus bei sveikos gyvensenos prioritetus.

Kita vertus, jei aukštesnį išsilavinimą turintys respondentai geriau vertina savo sveikatą, galime daryti prielaidą, kad išsilavinimas ir vertybės nėra vienareikšmiškai tarpusavyje susiję. Regresinės analizės pateikti skaičiai tik labai nežymiai „palankesni“ Lietuvos visuomenės „pomaterialistams“.

Jei sveikatos vertinimo skirtumai susiję ne su vertybėmis, o su išsilavinimu, tai žmogaus vystymosi teorija (*human development theory*), kuri remiasi socializacijos hipoteze (Inglehart, 1997) čia turėtų būti taikoma su tam tikromis išlygomis. Pirmiausia dėl to, kad Lietuvoje nėra ryškaus ilgalaikio socioekonominio kilimo, kuris leistų aiškiai identifikuoti skirtingomis socioekonominėmis sąlygomis socializuotų generacijų. Pastarųjų dvidešimties metų ekonominio vystymosi pokyčiai socializacijos požiūriu neišskyrė nė vienos generacijos. Lietuvos ekonomika ne tik nepatyrė ilgalaikio pakilimo, bet ir nesusiformavo aiški ir didelė socialinė grupė, kuri būtų pasiturinti per visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį. Nors pragyvenimo lygis gerėjo, vargu ar jis radikaliai pasikeitė per kelias kartas. Taigi sudėtinga kalbėti apie Lietuvos vidurinę klasę ir jos jaunąją kartą, analogišką Vakarų visuomenių pereito amžiaus trečiame ketvirtyje socializuotai kartai.

Duomenys rodo, kad išsilavinimas yra reikšmingai susijęs su sveikatos vertinimu, tačiau aukštasis mokslas ne tik nekoreliuoja su vertybėmis, bet jų veikiausiai ir nekoreguoja, panašiai kaip asmens žinojimas nekeičia jo vertybių. Tokią prielaidą rodytų išsilavinimo ir vertybių tipų sugretinimas.

9.26 lentelė. Išsilavinimas ir vertybinės orientacijos pagal lytį (procentais)

	Tikslai – stabili ekonomika ir kova su nusikalstamumu (materialinis ir fizinis saugumas)		Tikslai – žmogiškesnė visuomenė ir idėjos svarbiau nei pinigai (psichologinis komfortas)		Mišrus	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Aukštasis	81,2	77,6	18,8	22,4	79,1	20,9
Vidurinis	84,6	80,1	15,4	19,9	82,2	17,8
Pradinis	81,1	71,3	18,9	28,7	76,1	23,9

Lentelėje matyti, kad tarp išsilavinimo ir vertybių tipų nėra reikšmingo skirtumo (9.26 lent.). Galima daryti prielaidą, kad asmenys, įgyję aukštąjį išsilavinimą, yra labiau informuoti, autonomiški ir pasitikintys, turi aukštesnį socialinį statusą, bet nebūtinai jų vertybės yra pomaterialistinės. Todėl šiuo atveju geresnis sveikatos vertinimas susijęs su išsilavinimu, o ne su vertybėmis.

9.3.7. Socialiniai ir psichosocialiniai veiksniai pagal kartas

Tyrimo metu buvo nustatyta, kad karta (pagal gimimo metus) yra svarbus kai kurių socialinių ir psichosocialinių veiksnių pasiskirstymo kriterijus. 9.3 pav. rodo, kad vyrų ir moterų, kurie per artimiausius 3 metus nebus savo sveikatos ar savo šeimos padėties šeimininkais, dalis didėja su kiekviena vyresne karta. Socialinės tinklaveikos arba turimų socialinių ryšių pasiskirstymas pagal kartas yra reikšmingas tik tarp moterų, tačiau „neįkūnytos“ savimonės kintamojo priklausomybė nuo kartos labiau būdinga vyrams (9.3 pav.)

9.3 pav. Socialiniai ir psichosocialiniai sveikatos veiksniai pagal kartas (procentais)

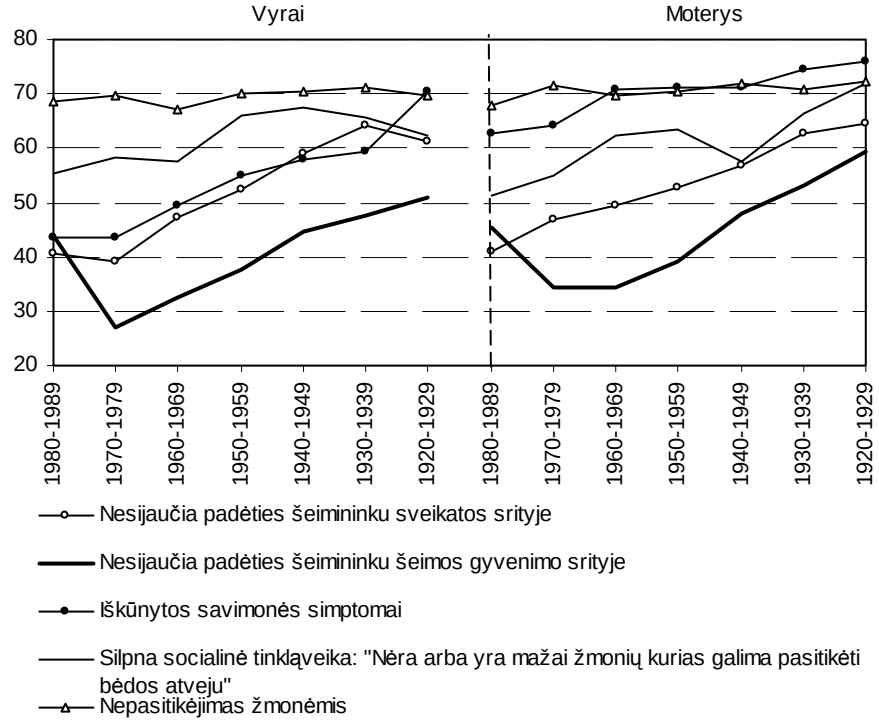

Išvados

Šiuo tyrimu pirmą kartą Lietuvoje gyventojų sveikata buvo vertinama kompleksiškai taikant demografijos, epidemiologijos ir sociologijos mokslo prieigas. Gyventojų sveikata buvo tiriama sistemingai taikant medicininio, funkcinio ir subjektyviosios sveikatos modelių kriterijus.

Tyrimo metu gyventojų sveikatos situacija buvo vertinama taikant integruotus vidutinės tikėtinos su sveikata susijusios gyvenimo trukmės rodiklius. Taikant statistinio modeliavimo (logistinės regresijos) procedūras buvo įvertinta gyventojų sveikatos sociodemografinė diferenciacija pagal amžių, lytį, išsilavinimą, santuokinį statusą, miesto ir kaimo gyvenamąją vietą, tautybę ir kai kurias socioekonomines namų ūkių charakteristikas.

Tyrimo rezultatai patvirtino prielaidą, kad palyginti aukštas bendrasis Lietuvos gyventojų mirtingumo lygis yra sietinas tiek su sveikatos problemų (ypač ilgalaikių ir lėtinių ligų) paplitimu jauname darbingame amžiuje, tiek ir su reikšmingais gyventojų sveikatos rodiklių sociodemografiniais skirtumais. Ilgalaikių ar lėtinių ligų ir blogos subjektyviosios sveikatos paplitimo mastai rodo, kad daugelis gyventojų pensinio amžiaus ribą „pasitinka“ blogos sveikatos, ligoti ar turintys funkcinių sutrikimų. Itin maži vidutinės tikėtinos gyvenimo turint funkcinių sutrikimų trukmės rodikliai rodo, kad dažna ligos pasekmė – funkciniai sutrikimai – smarkiai riboja ir bendrojo išgyvenamumo tikimybę. Šie rezultatai taip pat atskleidžia nemažus sveikatos priežiūros ir socialinės paramos sistemų trūkumus.

Tyrimo metu buvo nustatyti labai dideli santykiniai blogos subjektyviosios sveikatos, lėtinių ligų ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal išsilavinimą ir socioekonomines namų ūkių charakteristikas. Atitinkami skirtumai pagal santuokinį statusą ir gyvenamąją vietą buvo mažiau reikšmingi, o pagal tautybę – statistiškai nepatikimi (išskyrus funkcinių sutrikimų rizikos skirtumą tarp lenkų ir lietuvių vyrų).

Didžiausios blogos sveikatos rizikos gyventojų grupės yra panašios į kitų šalių: su didesne blogos subjektyviosios sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizika siejamos žemesnio nei vidurinio išsilavinimo, niekada nesituokusių, išsiskyrusių ir našlių gyventojų grupės. Nors kaimo gyventojų blogos subjektyviosios sveikatos ir funkcinių sutrikimų rizika buvo didesnė nei miesto gyventojų, pagal ilgalaikės ar lėtinės ligos rizikos rodiklius buvo nustatyta atvirkštinė priklausomybė. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad ekonominiai namų ūkių suvaržymai buvo labai susiję su reikšmingai padidėjusia blogesnės sveikatos rizika. Viena vertus, ši priklausomybė gali būti siejama su ribinėmis gyventojų grupėmis (alkoholikais, asocialiais asmenimis), kita vertus, šie skirtumai gali atskleisti ir labai

nepalankias individų su negalia gyvenimo sąlygas. Akivaizdu, kad, nesumažinus šių reikšmingų gyventojų sveikatos skirtumų, tolesni pozityvūs gyventojų sveikatos pokyčiai šalies lygmeniu taip pat neįmanomi.

Tyrimo duomenys parodė, kad asmens autonomiškumas, turimas socialinis kapitalas sumažina blogos sveikatos suvokimo riziką, o asmens „iškūnytos" savimonės reiškinys padidina blogos sveikatos savijautos riziką.

Buvo nustatytas ryšys tarp asmens savos sveikatos vertinimo ir socialinio kapitalo. Turintis daugiau įvairių socialinio kapitalo elementų (asmens autonomiškumas, artimi socialiniai santykiai, psichologinė parama ir dalyvavimas įvairiose socialinėse tinklaveikose) asmuo patiria mažesnę riziką jaustis blogos sveikatos.

Dažnesni socialiniai kontaktai labiau sumažina moterų blogos sveikatos savijautos riziką nei vyrų. Net ir tuo atveju, kai vyrai nesidalija ar neturi su kuo dalytis savo jausmais ir išgyvenimais, jie vis tiek geriau vertina savo sveikatą už tas moteris, kurios dalijasi savo jausmais ir išgyvenimais su kitais.

Visoms kartoms svarbus geros sveikatos vertinimo veiksnys yra socialinė tinklaveika. Šią prielaidą patvirtina ir pasitikėjimo kitais žmonėmis bei blogos sveikatos savijautos rizikos ryšys: pasitikėjimas kitais žmonėmis moterims yra daug svarbesnis nei vyrams.

Taikant statistinio modeliavimo (logistinės regresijos) procedūras paaiškėjo, kad moterų blogos sveikatos savijautos rizika labiau nei vyrų yra susijusi tik su buvimu savo finansinės padėties šeimininke. Visais kitais atvejais (darbo, būsto, sveikatos, šeimos gyvenimo) vyrai patiria didesnę riziką jaustis esą blogesnės sveikatos, jei nesitiki kontroliuoti įvairių savo gyvenimo sričių.

Sveikatos savijautos tyrimas leidžia daryti kai kurias išvadas apie dabarties visuomenės ir jos grupių socialinę būklę. Duomenys patvirtina prielaidą, kad įprasti geresni vyrų savos sveikatos vertinimo rodikliai gali būti susiję su stipriu vyriškumo įvaizdžiu, verčiančiu vyrus savo sveikatą vertinti geriau už objektyvią sveikatos būklę.

Vyrų blogos sveikatos vertinimo rizikai labiau nei moterims svarbus „iškūnytos" savimonės kintamasis. Lietuvos vyrai vis dar yra prisirišę prie savojo tradicinės ir moderniosios visuomenės santykiams būdingo vyriškumo įvaizdžio, nors kartu yra įstumti į sunkią refleksinio savimonės tapatumo projektavimo būklę. Būtent tuo galima aiškinti faktą, kad vyrų blogos sveikatos savijautos rizikai didesnę reikšmę turi „iškūnytos" savimonės pasekmės. Modernizacijos procesai labiau destruktyviai paveikė

būtent vyriško vaidmens ir įvaizdžio situaciją. Šiame kontekste psichologiškai moteris galėjo pasitraukti į šeimą, o vyro vaidmuo buvo ir labiau viešas, ir platesnis.

Tyrimo duomenys rodo, kad vertinant sveikatą vyrams svarbesnis yra jų vaidmuo ir įvaizdis, o moterims – socialinė tinklaveika ir pasitikėjimas kitais žmonėmis.

Tyrimo metu išryškėjo prieštaringi Lietuvos gyventojų sveikatos savijautos ir vertybinių orientacijų sąryšiai. Nors blogos sveikatos rizika yra labiau būdinga neautonomiškiems ir neturintiems socialinio kapitalo individams, atitinkamų sveikatos skirtumų tarp „materialistų“ ir „pomaterialistų“ nebuvo nustatyta. Galima teigti, kad tokie rezultatai tiesiog atspindi materialistinių vertybių dominavimą.

ŠEŠTA DALIS

Kartų ir lyčių tyrimo metodologija

10 SKYRIUS

Kartų ir lyčių tyrimo metodologija, struktūra ir organizacija

Pastarųjų kelių dešimtmečių Lietuvos demografinė raida ir dabartinė situacija, kaip ir daugumos Europos ir kitų kontinentų išsivysčiusių šalių, yra didžiulis iššūkis demografinei perspektyvai, dabartinei ir ateities ekonominei raidai, socialiniam tvarumui, viešajai politikai. Sparčiai kintanti šeima, labai sumažėjęs gimstamumas, dideli gyventojų senėjimo tempai, depopuliacija reikalauja ryžtingų inovacinėmis žiniomis paremtų sprendimų. Atsakas į šį poreikį mokslinių tyrimų srityje yra modernia metodologija paremta tarptautinė *Kartų ir lyčių programa (Generations and Gender Programme).*

Kartų ir lyčių programos **organizacija ir struktūra**. Tarptautinę *Kartų ir lyčių programą* 2000 m. inicijavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys – JT EEK GAP *(United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit – UN ECE PAU*). *Kartų ir lyčių programa* yra inovacinė naujos kartos tarptautinė mokslo studija, skirta iš esmės pagerinti žinioms apie demografinę ir socialinę raidą ir ją lemiančius veiksnius. *Kartų ir lyčių programa* yra unikali tarptautiniu lygmeniu, nes tai – longitiudinis, tarpdisciplininis, lyginamasis mikro-, mezo- ir makrolygmens demografinę raidą ir jos veiksnius vertinantis sociodemografinis tyrimas.

Tarptautinę *Kartų ir lyčių programą* (KLP*)* sudaro dvi dalys:

1. *Kartų ir lyčių tyrimas* – KLT (*Generations and Gender Survey – GGS*). Tai pagrindinė programos dalis.

2. *Kontekstinė duomenų bazė* – KDB *(Contextual Data Base – CDB).*

Tarptautinės *Kartų ir lyčių programos* pagrindinės dalies – *Kartų ir lyčių tyrimo* – metodologiją ir metodiką kūrė JT EEK įsteigtas konsorciumas, jungiantis pajėgiausias demografijos mokslo ir kelias statistikos institucijas. Šiuo metu į konsorciumą įeina Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (koordinatorius), „Kanados

statistika“ (*Statistics Canada*), Vengrijos centrinė statistikos tarnyba (*Hungarian Central Statistical Office*), „Norvegijos statistika“ (*Statistics Norway*), Nacionalinis demografinių tyrimų institutas (*Institute national d'études démographiques*, Prancūzija), Makso Planko demografinių tyrimų institutas (*Max Planck Institute for Demographic Research*, Vokietija), Nyderlandų tarpdisciplininis demografijos institutas (*The Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute*), Jorko universiteto Socialinės politikos departamentas *(Department of Social Policy at the University of Yor*k, JK) (*Generations*, 2007). Pradiniame tyrimo metodologijos kūrimo etape į konsorciumą įėjo ir Londono ekonomikos mokykla (*London School of Economics*, JK), Romos universitetas *„La Sapienza“* (*University La Sapienza*, Italija). *Kartų ir lyčių programai* vadovauja konsorciumo taryba.

Rengiant pagrindinį *Kartų ir lyčių tyrimo* instrumentarijų – klausimyną dalyvavo ir daugelio kitų institutų ir universitetų mokslininkai. Tyrimo dizainą plėtojo ir neformali Tarptautinė darbo grupė *(International Working Group)*, kuriai priklauso visų programos vykdymu suinteresuotų šalių (tarp jų ir Lietuvos) mokslininkai.

Siekiant palyginti tyrimo metu gautą informaciją, visose šalyse naudojama ta pati tyrimo metodika ir standartizuoti instrumentarijai.

Kartų ir lyčių programa remiasi XX a. devinto dešimtmečio pabaigoje–dešimto dešimtmečio pradžioje ir viduryje 21-oje Europos šalyje, JAV, Kanadoje bei Naujoje Zelandijoje atlikto *Gimstamumo ir šeimos tyrimo (Fertility and Family Survey – FFS)* patirtimi (šį tyrimą taip pat inicijavo ir koordinavo JT EEK GAP) ir buvo sukurta žengiant kokybiškai naują metodologinį žingsnį. *Gimstamumo ir šeimos tyrimas* buvo atliktas ir Lietuvoje. Šį tyrimą 1994–1995 m. atliko Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografinių tyrimų centras. Lietuvos *Gimstamumo ir šeimos tyrimo* rezultatai publikuoti keturiose knygose lietuvių ir anglų kalba (Šeima, 1997; Stankūnienė, Baublytė, 1998; Stankūnienė ir kt., 1999; Stankūnienė ir kt., 2000) bei daugelyje straipsnių.

Tarptautinę *Kartų ir lyčių programą* vykdo daugiau kaip 20 šalių: arti 20 Europos šalių ir keletas kitų kontinentų šalių (Japonija, Kanada, Australija).

Lietuvoje vykdomos abi *Kartų ir lyčių programo*s dalys. Pirmos *Kartų ir lyčių tyrimo* (*KLT_Lietuva*) bangos apklausa atlikta 2006 m., antros bangos apklausa atliekama 2009 m. *Kontekstinė duomenų bazė (KDB_Lietuva)* parengta 2006–2007 m.

Lietuvoje organizuoti *Kartų ir lyčių programą* 2000 m. iniciatyvos ėmėsi Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras (iki 2002 m. priklausęs Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutui). Per pra-

dinį *KLP_Lietuva* organizavimo etapą susidomėjimą programa rodė kelios mokslo ir valstybės politiką šioje srityje formuojančios institucijos. Tačiau dėl tyrimo brangumo ir finsansinių sunkumų organizaciniai darbai užtruko, ir vienintelis kolegialus partneris ir konsultantas liko Lietuvos statistikos departamentas. Programai *KLT_Lietuva* vykdyti finasiniai ištekliai buvo surinkti iš įvairių šaltinių. Daugiausia lėšų, skirtų anketavimo darbams, analizei ir rezultatams publikuoti, buvo gauta iš Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo. Anketavimo darbams pradėti finasavimas buvo gautas iš Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijos. Tai leido intensyviai pradėti *KLT_Lietuva* pirmos bangos apklausos metodologinius ir organizacinius darbus, o gavus pagrindinį finansavimą iš Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo – baigti *KLT_Lietuva* pirmos ir pradėti antros bangos anketavimo darbus, taip pat baigti *KDB_Lietuva* kūrimą. Apklausos darbus atliko „Baltijos tyrimai Ltd." Lietuvoje *Kartų ir lyčių programa* dar vadinama *Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje* (trumpinys – TEVAMO).

***Kartų ir lyčių programos* tikslai.** Nuo septinto XX a. dešimtmečio daugumoje išsivysčiusių šalių prasidėjo spartūs šeimos pokyčiai: mažėja besituokiančiųjų, vis didesnė jaunimo dalis pirmenybę teikia nesantuokinei partnerystei, šeimos kuriamos esant vis vyresnio amžiaus, labai sumažėjo gimstamumas, gausėja vaikų, gimusių ne santuokoje. Dėl mažo gimstamumo intensyvėja demografinis visuomenės senėjimas. Lietuvoje, kaip ir daugumoje kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių, šie pokyčiai prasidėjo vėliau – praėjusio šimtmečio pabaigoje, tačiau jie yra spartesni nei daugumoje senųjų rinkos ekonomikos šalių. Šie demografiniai išsivysčiusių šalių pokyčiai yra tokie dideli ir esminiai, kad jie įvardijami naujuoju demografiniu režimu (Macura ir kt., 2005), reikalaujančiu ir naujo požiūrio į demografinius procesus bei ryžtingų žingsnių siekiant pakeisti situaciją. Norint suprasti tokių pokyčių prielaidas bei veiksnius ir turint tikslą politikos rengėjams teikti kokybiškai naujos informacijos apie demografinę elgseną, galinčios padėti modernizuoti socialinę, gyventojų *(population-related)*, šeimos politiką, daryti ją efektyvesnę, paskatino tarptautinę demografų bendruomenę siekti naujų žinių (GGP. Objectives. http://www.unece.org/pau/ggp/objectives.htm). Visa tai buvo svarbiausia prielaida inicijuoti ir vykdyti inovacinę *Kartų ir lyčių programą* Europos bei kitų kontinentų šalyse, kurioms būdingi šie reiškiniai. Tai buvo svarbiausia prielaida, paskatinusi ir Lietuvą jungtis prie *Kartų ir lyčių programos*.

Pagrindinis *Kartų ir lyčių programos* tikslas – iš esmės pagerinti supratimą apie demografinių ir socialinių procesų raidą, jų sąryšį ir veiksnius,

sąlygojančius šių procesų raidą, ypač daug dėmesio skiriant santykių tarp vaikų ir tėvų (tarp kartų) ir santykių tarp partnerių (tarp lyčių – *gender*) vertinimui (Macura, 2002), o atskleidus tų santykių esmę – išsiaiškinti demografinės elgsenos pasirinkimą individualiu lygmeniu, geriau suprasti priežastinius demografinių pokyčių mechanizmus (Vikat ir kt., 2007) ir teikti informaciją viešajai politikai modernizuoti. Vykdant programą dėmesys telkiamas į svarbiausius santykių tarp kartų ir lyčių pokyčius, susijusius su tokiais demografiniais įvykiais kaip išėjimas iš tėvų namų, partnerystės ryšių kūrimas ir irimas, vaikų gimimas, išėjimas į pensiją. Be to, akcentuojama šių ryšių kokybė, stiprumas, pasitenkinimas jais (Vikat ir kt., 2007).

***Kartų ir lyčių programos* požymiai.** *Kartų ir lyčių programa* išsiskiria inovatyvumu ir pasižymi *masiškumu, perspektyviniu požiūriu, tarpdisciplininiškumu, palyginamumu, kompleksiškumu ir konteksto vertinimu, kartų ir lyčių (gender) perspektyva, žinių pritaikomumu.*

Masiškumas. Siekiant didelio tyrimo patikimumo ir reprezantatyvumo, per pirmą *Kartų ir lyčių tyrimo* bangą apklausiama ne mažiau kaip dešimt tūkstančių respondentų. Tyrimo klausimyną sudaro apie du tūkstančius klausimų. *Kontekstinę duomenų bazę* sudaro daugiau nei 30 metų periodo įvairių demografinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių, politinių indikatorių dinaminės eilutės ir situacijos apžvalga.

Perspektyvinis požiūris. Tyrimo metu taikoma longitiudinė metodologija: tyrimas vykdomas keliomis bangomis, apklausiant tuos pačius respondentus. Tyrime taikomas gyvenimo kelio požiūris *(life course approach)* leidžia geriau suprasti demografinės elgsenos kitimą laike: retrospektyvoje, dabartiniu metu, perspektyvoje. Taikant šį tyrimo požiūrį į santuokinę ir prokreacinę elgseną žiūrima kaip į tarpusavyje susijusius procesus, kartu susijusius ir su kitais individo gyvenimo kelio įvykiais bei makro- ir mikrolygmens veiksniais (Generations, 2007; GGP. Key features. http://www.unece.org/pau/ggp/keyfeatures.htm).

Tarpdisciplininiškumas. Įvairūs tyrimai parodė, kad vienos kurios nors mokslo disciplinos prieigos nesudaro pakankamų prielaidų suprasti sparčius šeimos ir gimstamumo pokyčius, šeiminius ryšius, juos lemiančius veiksnius. Todėl tyrime taikomos demografijos, sociologijos, ekonomikos, psichologijos, epidemiologijos ir politikos mokslų teorijų prieigos (Generations, 2007). Vis dėlto, nors *Kartų ir lyčių programa* yra tarpdisciplininis tyrimas, tyrimo pagrindą sudaro demografiniai elementai.

Palyginamumas. Demografiniai pokyčiai įvairiose industrinėse šalyse turi labai daug panašumų. Be panašumų, yra ir nemažų skirtumų, nulem-

tų ilgalaikės raidos ypatumų. Tai susiję su įvairių šalių ekonominės, socialinės, kultūrinės raidos specifika bei šiuolaikine visuomenės organizacija ir politika. Visa tai daro įtaką demografinei elgsenai. Siekiant suprasti, kodėl šalys, atstovaujančios įvairiems socialinės, ekonominės, gerovės, kultūrinės, demografinės raidos režimams, gali būti panašios demografinės raidos indikatoriais ir pasekmėmis, tyrimo metu siekiama gauti lyginamųjų demografinės elgsenos duomenų ilgalaikėje retrospektyvoje. Duomenų palyginamumo tarp šalių principas taikomas nuo pat *Kartų ir lyčių programos* idėjos atsiradimo pradžių: kuriant tyrimo metodologiją, definicijas, tyrimo dizainą, standartinį klausimyną, atrankos kriterijus, bendras tyrimo organizavimo ir vykdymo instrukcijas (Generations, 2007; Generations, 2005).

Kompleksiškumas ir konteksto vertinimas. Viena iš *Kartų ir lyčių programos* inovacijų yra mikro- ir makrolygmens informacijos jungimas. *Kartų ir lyčių tyrimo* (apklausos) duomenys derinami su kontekstiniais duomenimis (*Kontekstinės duomenų bazės*). *Kontekstinė duomenų bazė* teikia informaciją apie makrolygmens sąlygas, kuriomis gyvena ir renkasi elgsenos modelius individai ir šeimos (Generations, 2007). Ji apima informaciją apie socialines ir ekonomines sąlygas (pvz., darbo, būstų rinką), politiką (pvz., paramos šeimai), paslaugas, kultūrinę aplinką apklausos metu ir ilgalaikėje retrospektyvoje. *Kontekstinės duomenų bazės* informacija, naudojama analizuojant *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenis, sudaro prielaidas geriau suprasti apklausos metu gautą mikrolygmens informaciją (duomenis apie individo gyvenimą ir elgseną) ir paaiškinti demografinės elgsenos kitimą ir veiksnius. *Kartų ir lyčių tyrimo* klausimynas jungia įvairius klausimus, atsakymai į kuriuos teikia labai įvairiapusę, tarpusavyje susietą informaciją apie individą, jo namų ūkį, šeimą, sutuoktinį/partnerį, vaikus, tėvų šeimą. Apklausos metu gaunama informacija apie pagrindinius respondento biografijos įvykius ir faktus, respondento tėvus, jų sociodemografines charakteristikas (respondento ankstyvosios socializacijos periodu ir apklausos metu), šeimos gyvenimo lygį (pajamas, materialinį apsirūpinimą), sveikatą, vertybines orientacijas ir kita.

Kartų ir lyčių (gender) perspektyva. Tyrime kartų ir lyčių perspektyva taikoma analizuojant santykius tarp vyrų ir moterų, tarp kartų, šeimos organizaciją, socialinius tinklus, darbą, preferencijas ir vertybes (Generations, 2007). Tyrime taikoma kartų ir lyčių perspektyva leidžia gerinti žinias apie demografinę elgseną ir apie jos raidą kintančiuose socialiniuose kontekstuose, kuriems būdinga savita lyčių sistema. Svarbus tyrime yra lyčių aspektas, naudojamas tiriant prokreacinę elgseną. Iki šiol gimstamumas dažniausiai buvo tiriamas tik per moters prokreacinės elgsenos per-

spektyvą. Labai mažai žinoma apie vyrų šeimos kūrimo, vaikų turėjimo karjerą. *Kartų ir lyčių tyrimas* sudaro informacines prielaidas gilintis ir į vyrų demografinę elgseną. Svarbus tyrimo aspektas yra ir tarpgeneracinių ryšių vertinimas, socialinės politikos rengėjams teikiantis naujos informacijos, būdingos sparčiai senstančiai visuomenei.

Žinių pritaikomumas. Tyrimo metu gauta informacija orientuota į žinių taikymą kuriant ir modifikuojant viešąją politiką (socialinę, šeimos, pagyvenusių žmonių gerovės (*ageing policy*), lyčių politiką) ir pagrindžiant jos prioritetus. Tyrimo rezultatai teikia galimybę tapti realia viešosios politikos, turinčios įtakos demografiniams procesams, modernizavimo prielaida.

Pagrindiniai *Kartų ir lyčių tyrimo* metodikos bruožai. *Kartų ir lyčių tyrimas* yra longitiudinis: tyrimas atliekamas trimis bangomis, kas treji metai apklausiant tuos pačius respondentus. Kiekvienai tyrimo bangai ruošiamas klausimynas, užtikrinantis nagrinėjamų procesų fiksavimo tęstinumą ir atliekant atitinkamas modifikacijas. Siekiant užtikrinti kokybišką ir statistiškai patikimą tiriamų gyvenimo kelio įvykių analizę visų trijų tyrimo bangų laikotarpiu, per pirmos bangos etapą būtina apklausti ne mažiau kaip 10 000 respondentų.

Tyrimo objektas yra 18–79 metų šalies asmeninių namų ūkių gyventojai.

Tyrimo informacijos rinkimo metodas – apklausa, kai respondentas pagal klausimyną interviuojamas akis į akį *(face-to-face)*, o atsakymus fiksuoja apklausiantis asmuo (Generations, 2005).

Tyrimo instrumentarijų sudaro *pagrindinis klausimynas* (Priedas), kurį kiekviena šalis tyrime turi naudoti visą, ir keturi *papildomi moduliai,* skirti specifiniams, nebūdingiems visoms šalims, procesams tirti (Vikat ir kt., 2007). *Pagrindinį klausimyną* sudaro 13 dalių: Namų ūkis; Vaikai; Gimstamumas; Partnerystė; Santykiai šeimoje; Tėvai ir tėvų namai; Sveikata ir savijauta; Respondento veikla ir pajamos; Partnerio veikla ir pajamos; Namų ūkio nuosavybė ir pajamos; Vertybinės orientacijos ir požiūriai; Interviu apžvalga; Inteviuotojo ataskaita. *Papildomi moduliai*: A – Pilietybė ir tautybė; B – Ankstesni partneriai; C – Ketinimai nutraukti partnerystę ir D – Apsirūpinimas būstu.

Lietuvoje apklausos metu naudotas beveik visas pagrindinis klausimynas, adaptuotas pagal Lietuvos sąlygas, ir modulis C – Ketinimai nutraukti partnerystę. Per pirmą *Kartų ir lyčių tyrimo* bangą iš pagrindinio klausimyno buvo išbraukti klausimai, skirti gauti informacijai apie Lietuvoje nesančius reiškinius (pvz., vyrų alimentai moterims po skyrybų), ir keletas klausimų, į kuriuos dėl objektyvių priežasčių nebuvo tikimasi gau-

ti teisingų atsakymų (pvz., apie ekstraordinarines gyventojų pajamas – gautą palikimą).

Kartų ir lyčių tyrime taikomas įvykių istorijos principas – renkama retrospektyvinė (apie jau buvusius demografinius individo įvykius) ir perspektyvinė informacija (apie ketinimus, kurių buvimas/nebuvimas ateityje fiksuojamas per antros ir trečios tyrimo bangos etapą).

Individualūs respondentai teikia informaciją ne tik apie save, bet ir apie savo partnerį (partnerius), vaikus, tėvus, kitus namų ūkio narius. Taip gaunama informacija individualiu, partnerystės ir namų ūkio lygmeniu (Vikat ir kt., 2007).

Lietuvoje per pirmą *Kartų ir lyčių tyrimo* bangą buvo apklausti 10 036 18–79 metų respondentai, gimę 1927–1988 metais (10.1 lent.).

10.1 lentelė. Per pirmą Lietuvos *Kartų ir lyčių tyrimo* bangą (2006 m.) apklaustų respondentų skaičius pagal kartas, amžių ir lytį

Gimimo metai	Amžius (apytiksliai)	Iš viso	Vyrai	Moterys
Apklausta				
1927–1929	77–79	311	159	311
1930–1939	67–76	1528	730	1528
1940–1949	57–66	1423	643	1423
1950–1959	47–56	1689	880	1689
1960–1969	37–46	1799	863	1799
1970–1979	27–36	1624	818	1624
1980–1988	18–26	1662	907	1662
Iš viso	18–79	10036	5000	10036
Sverti duomenys pagal amžių ir lytį (naudoti atliekant visus skaičiavimus)				
1927–1929	77–79	241	90	151
1930–1939	67–76	1301	495	805
1940–1949	57–66	1386	559	827
1950–1959	47–56	1426	702	724
1960–1969	37–46	1865	958	907
1970–1979	27–36	2013	991	1022
1980–1988	18–26	1981	996	985
Iš viso	18–79	10214	4791	5421

***Kartų ir lyčių tyrimo* metu gautos informacijos struktūra.** *Kartų ir lyčių tyrimo* dizainas sukurtas atsižvelgiant į gyvenimo kelio (*life course*) perspektyvą: šeiminė ir gimstamumo elgsena suprantama kaip procesas, kuris vystosi sąveikaudamas su kitais individo gyvenimo įvykiais (socialiniais, ekonominiais ir pan.). Ypač daug dėmesio skiriama vaikų susilaukimo, partnerystės, tėvų namų palikimo ir išėjimo į pensiją procesams. Didelė tyrimo temų dalis skirta ekonominiams gyvenimo aspektams (užim-

tumui, pajamoms, ekonominei gerovei). Tai įgalina nagrinėti šeimos ir ekonominių procesų sąveiką. Nemaža tyrimo dalis skirta vertybėms ir nuostatoms, kurios turi svarios įtakos šiuolaikinei šeimos ir gimstamumo transformacijai. Kitos tyrimo sritys apima santykius tarp kartų ir lyčių, namų ūkių sudėtį, socialinius tinklus, išsilavinimą, sveikatos būklę. Tiriant šiuos aspektus ir jų tarpusavio sąryšius gaunama unikali informacija apie demografinius įvykius bei elgseną, juos lemiančius mechanizmus, privačius ir viešuosius paramos tiekėjus (Vikat ir kt., 2007).

Taigi *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys teikia informaciją apie: *demografinius procesus* (gimstamumą, šeimos formavimą, senėjimą), *santykius* (tarp tėvų ir vaikų, lyčių, namų ūkio narių, giminių, neformalios paramos tiekėjų), *ketinimus* (susilaukti vaiko(-ų), kurti šeimą, palikti tėvų namus, mokytis, dirbti, išeiti į pensiją), *veiksnius* (ekonominius, vertybinius, politinius) (Vikat ir kt., 2006). Individualiu lygmeniu svarbi ateitį projektuojanti informacija yra *lūkesčių* vertinimas – kaip įvairių demografinės elgsenos ketinimų realizavimas (vaiko gimimas, santuoka, skyrybos ir pan.) gali keisti individo gyvenimą (gerovę, gyvenimo kokybę) (10.1 pav.).

10.1 pav. *Kartų ir lyčių tyrimo* informacijos struktūra

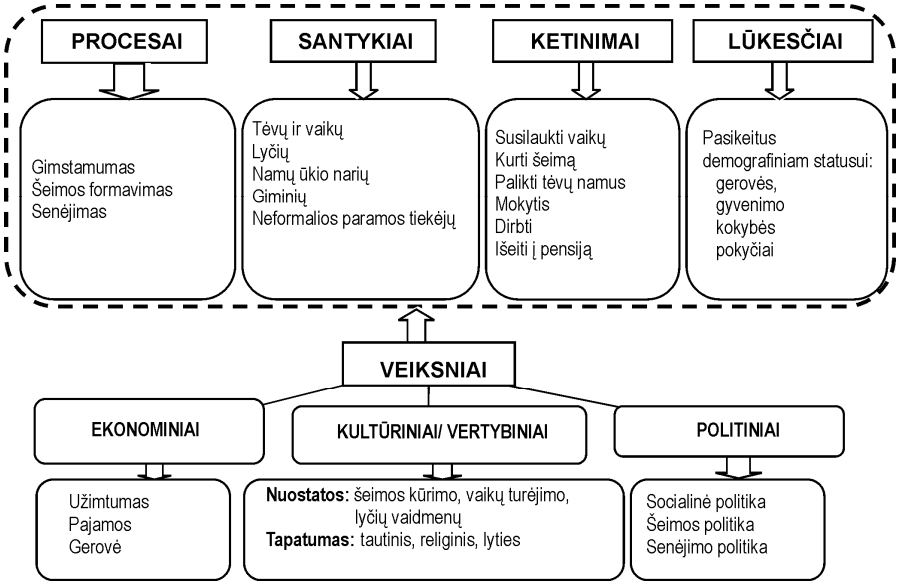

LIETUVOS ŠEIMA: TARP TRADICIJOS IR NAUJOS REALYBĖS

Santrauka

Remiantis tarptautinio inovacinio *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis ir kontekstine informacija, monografijoje kompleksiškai analizuojami Lietuvos šeimos, jos formų, santuokinės ir prokreacinės elgsenos, perėjimo į socialinę brandą pokyčiai per ilgesnį nei penkių pastarųjų dešimtmečių periodą, vertinami dabartiniu metu sparčiai kintančio šeimos formavimo modelio, gimstamumo ir sveikatą lemiantys veiksniai, tiriami santykiai tarp kartų ir lyčių, vertinamos demografinės elgsenos nuostatos ir perspektyvos.

Informacinį monografijos pagrindą sudarantis *Kartų ir lyčių tyrimas* yra longitiudinis, kartojamas kas treji metai. Lietuvoje pirmos tyrimo bangos metu apklausta dešimt tūkstančių 18–79 metų vyrų ir moterų. Tyrime naudojama kartų demografinės elgsenos įvykių ir faktų biografinė prieiga.

Vertinant demografinės elgsenos (šeimos formavimo, irimo, vaikų susilaukimo, išėjimo iš tėvų namų) struktūrinius ir vertybinius veiksnius bei sociodemografinius skirtumus naudojami modernūs statistiniai, matematiniai ir demografiniai metodai – gyvenimo įvykių istorijos *(event history),* logistinės regresijos, kohortinė analizė ir kt. Analizuojant individo ir šeimos demografinę elgseną tiriami santykiai tarp šeimos, namų ūkio narių (tarpgeneraciniai ryšiai, lyčių vaidmenys šeimoje ir prižiūrint vaikus). Vertinama šeimos ir namų ūkio gerovės įtaka demografinei elgsenai.

Monografiją sudaro šešios organiškai susietos dalys: šeimos formavimo modeliai ir formos; gimstamumas ir prokreacinė elgsena; lyčių vaidmenys; santykiai tarp kartų; sveikatos socialiniai veiksniai ir *Kartų ir lyčių tyrimo* metodologija.

Raktiniai žodžiai: karta, lytis, šeima, vaikai, gimstamumas, partnerystė, santuoka, kohabitacija, kartų solidarumas, lyčių vaidmenys, vaikų priežiūra, gyventojų sveikata, perėjimas į socialinę brandą, šeimos gerovė, santuokinė elgsena, prokreacinė elgsena.

I dalis. ŠEIMOS FORMAVIMO MODELIAI: KAITOS VEKTORIAI

1 skyrius. Šeimos formavimo modelių kaita: lyginamoji analizė

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, kontekstine informacija, fundamentaliomis šeimos formavimo istorinių (Hajnal, 1965) ir modernių demografinės raidos teorijų idėjomis (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986) atliekama lyginamoji Lietuvos šeimos formavimo modelio kaitos analizė (lyginama su Prancūzija ir Rusija). Vertinami šeimos formavimo kalendo-

riaus *(timing)* ir formų pokyčiai istoriniame kontekste. Atlikta matrimonialinės elgsenos nuostatų analizė.

Tyrimas leido atskleisti, kad XX a. Lietuvos šeimos kūrimo modelis ne kartą keitėsi: vadinamąjį vėlyvų „europinių santuokų" modelį, kuriam būdinga ir didelė nesusituokusiųjų dalis, pakeitė tradicinis modelis, pasižymintis ankstyvomis santuokomis ir maža nesusituokusiųjų dalimi („santuokos aukso amžiaus" laikotarpis), o šį – naujas modelis, pasižymintis vėlyvomis santuokomis, didele nesusituokusiųjų dalimi bei šeimos/partnerystės formų įvairove (antrasis demografinis perėjimas).

„Europinių santuokų" modelis, Lietuvoje dominavęs iki XX a. vidurio, po Antrojo pasaulinio karo apie keturis XX a. antros pusės dešimtmečius evoliucionavo į tradicinį modelį ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje revoliucingai pasuko į modernųjį. Nors Lietuvoje šeima keičiasi labai sparčiai, pagal pasiektą „modernumo" laipsnį gerokai skiriasi nuo Vakarų šalių. Lietuvos šeimos formavimo modelis dar tebeturi tradicinio modelio bruožų.

Raktiniai žodžiai: šeimos formavimas, santuoka, kohabitacija, partnerystė, nuostatos dėl santuokinės elgsenos, antrasis demografinis perėjimas.

2 skyrius. Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima"?

XX a. paskutinį dešimtmetį kohabitacija tapo akivaizdžia Lietuvos šeimos realybės dalimi, tačiau šio reiškinio ištirtumas dėl patikimų duomenų stygiaus buvo nepatenkinamas. Šią spragą užpildo *Kartų ir lyčių tyrimas*.

Iki XXI a. pirmo dešimtmečio vidurio kohabitacijos raida Lietuvoje vyko keliais etapais. Pirmasis truko iki aštunto dešimtmečio ir gali būti laikomas marginaliniu, nes kohabitacija buvo ypač reta, o dominuojanti šeimos kūrimo strategija buvo santuoka. Aštuntame ir devintame dešimtmetyje truko latentinės akceleracijos periodas, kai kohabitacija nuosaikiai, bet nuosekliai plito. Dešimto dešimtmečio pradžioje prasidėjo spartaus akceleracijos ir kohabitacijos įsitvirtinimo periodas. XXI a. pirmo dešimtmečio pradžioje prasidėjo kohabitacijos dominavimo periodas, kai kur kas didesnė dalis partneryščių pradedama kohabitacija, o ne santuoka.

Kohabitacija kaip reiškinys yra kompleksiškas, kohabitacijos raidos procesas daugiasluoksnis, o plitimo modelis nevienalytis. Nustatyta, kad kohabitacija egzistuoja ir kaip pirma partnerystė, ir sudaroma kaip šeimos atkūrimo būdas po skyrybų ar partnerio mirties. Priklausomai nuo koha-

bitacijos tipo galime kalbėti apie skirtingus ir paraleliai vykstančius šių partnerystės formų raidos procesus. Kohabitacija kaip pirma partnerystė atkartoja pradinius kohabitacijos visuomeninės raidos etapus, tačiau ilgėjanti perėjimo iš kohabitacijos į santuoką trukmė rodo, kad vyksta slinktis link paskesnių raidos etapų, kai kohabitacija vis mažiau skiriasi nuo santuokos. Kohabitacija kaip partnerystė, sukurta po skyrybų ar partnerio mirties, plinta kaip santuokos alternatyva. Kohabitacijos plitimo modelis pagal kohabituojančiųjų grupės selektyvumą Lietuvoje yra greičiau universalistinis nei partikuliaristinis, nes kohabitaciją kaip pirmą partnerystę besirenkančių individų nediferencijuoja socialinė klasė.

Raktiniai žodžiai: kohabitacija, šeimos formavimas, santuoka, šeiminiai santykiai.

II dalis. GIMSTAMUMO IR PROKREACINĖS ELGSENOS KAITA

3 skyrius. Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis ir įvairių gimstamumo bei demografinės raidos teorijų, ypač pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo teorijos idėjomis, analizuojamas Lietuvos 1926–1987 m. gimusių kartų prokreacinės elgsenos kitimas pagal išsilavinimą, gyvenamąją vietovę, santuokinį statusą; analizuojami prokreaciniai lūkesčiai; atlikta prokreacinius lūkesčius formuojančių veiksnių analizė logistinės regresijos metodu.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad vyresnių kartų, gimusių XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmetyje, prokreacinei elgsenai vis dar būdinga pirmojo demografinio perėjimo ir „europinių santuokų" modelio įtaka: prokreacinės elgsenos debiutas vėlesnis, per visą gyvenimą gimdžiusių dalis mažesnė. Vėlesnių kartų (gimusių penktame–septintame dešimtmečiuose) prokreacinė elgsena jau rodo pirmojo demografinio perėjimo pabaigą ir „santuokų aukso amžiaus" įsigalėjimą: gimstamumo lygis stabilizuojasi būdamas žemo, bet kartų kaitą dar užtikrinančio lygio. Kartų, gimusių aštuntame dešimtmetyje ir vėliau, prokreacinei elgsenai jau būdingi antrojo demografinio perėjimo požymiai, pvz., prokreacinės elgsenos atidėjimas vyresniam amžiui. Atskleista, kad Lietuvoje ėmė rastis neseniai Vakarų Europos šalyse pastebėtų naujų prokreacinių lūkesčių, būdingų postmodernioms visuomenėms, bruožų: pirma, norimo vaikų skaičiaus sumažėjimas iki kartų kaitos neužtikrinančio lygio (projektuo-

jantis tolesnę depopuliaciją), antra, skirtingai nuo vyresnių kartų, didžiausių prokreacinių ketinimų turi jauniausių kartų atstovai, turintys aukštąjį išsilavinimą.

Raktiniai žodžiai: gimstamumas, prokreacinė elgsena, prokreacinės nuostatos, pirmasis demografinis perėjimas, antrasis demografinis perėjimas, socialiniai demografiniai gimstamumo skirtumai.

III dalis. LYČIŲ VAIDMENYS: KAITOS ŽYMĖS IR PRIEŠTAROS

4 skyrius. Vyriškas ir moteriškas šeimos pasaulis: struktūros poveikis ar tapatumo konstravimo strategija?

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis, skyriuje aptariamas struktūrinių veiksnių poveikis namų ūkio darbų pasiskirstymui tarp vyrų ir moterų, rūpinimuisi vaikais ir kasdienių sprendimų priėmimui. Taikant daugialypės regresijos ir politominės regresinės analizės modelius įvertinta respondentų amžiaus, jų išsilavinimo, pajamų dydžio, disponuojamo laisvo laiko, šeimos struktūros, vaikų ir nuostatų tradicinių lyties vaidmenų atžvilgiu įtaka vyrų ir moterų elgsenai. Nustatyta, kad reikšmingi struktūriniai veiksniai yra abiejų sutuoktinių/partnerių išsilavinimas ir vyro nuostatos lyties vaidmenų atžvilgiu, o pajamų, disponuojamo laiko, šeimos struktūros ir vaikų įtaka netolygiam darbų pasiskirstymui tarp vyrų ir moterų yra kur kas menkesnė. Pavyzdžiui, aukštesnis vyro išsilavinimas ir liberalesnis požiūris į lyčių vaidmenis susijęs su mažesniu vyro indėliu į namų ūkio darbus. Priešingai lūkesčiams, liberalios nuostatos ir sutuoktinių/partnerių socialinio ekonominio statuso panašumas (kai abu gauna panašaus dydžio pajamas, yra panašaus išsilavinimo ir praleidžia panašų valandų skaičių profesinio užimtumo sferoje) nerodo tolygesnio namų ūkio naštos pasiskirstymo tarp vyrų ir moterų. Gana prieštaringi analizės rezultatai leidžia kelti hipotezę, kad tradicinis namų ūkio darbų pasiskirstymas tarp vyrų ir moterų gali būti geriau apmąstomas ne kaip socialinės struktūros vedinys, o kaip reikšminga lyties tapatumo konstravimo erdvė ir kaip aktyvi tokio konstravimo strategija.

Raktiniai žodžiai: lyčių santykiai, lyties tapatumas, namų ūkio darbai, darbų pasiskirstymas šeimoje, vaikų priežiūra.

5 skyrius. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas: konflikto perspektyva

Naujai atsiveriančios galimybės darbo rinkoje kuria naują socialinę įtampą tarp darbo intensyvumo ir darbo trukmės, iš vienos pusės, ir poreikio daugiau laiko skirti šeimai ir vaikų priežiūrai, iš antros pusės. Vaidmenų konfliktas dažniausiai riboja moterų profesinio užimtumo galimybes, neigiamai veikia vaikų priežiūros kokybę, tarpasmeninius santykius šeimoje ir gimstamumo rodiklius. Šeiminių ir profesinių vaidmenų konfliktą didina įvairios politinės, teisinės, ekonominės ir kultūrinės priežastys. Skyriaus tikslas – aptarti šeimos ir darbo vaidmenų konflikto problemą Lietuvoje. Analizuojami veiksniai, sunkinantys egalitarinio lyčių vaidmenų modelio įsitvirtinimą, šeimai palankaus darbo organizavimo plėtrą ir kokybišką vaikų priežiūrą šalyje. Nagrinėjami tarptautinio tyrimo *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, kurie leidžia atskleisti gyventojų subjektyvų požiūrį į asmeninį šeimos ir darbo vaidmenų konfliktą, to požiūrio priklausomybę nuo respondentų darbo pobūdžio, vaikų priežiūros būdų ir vaidmenų pasidalijimo šeimoje. Duomenys rodo, kad paplitusios darbo organizavimo praktikos nėra palankios šeimai ir vaikų priežiūrai. Darbdavių geranoriškumas darbuotojų šeiminių problemų atžvilgiu yra sąlyginis. Didėjantis moterų ekonominis aktyvumas taip pat nelėmė esminių lyčių vaidmenų pasidalijimo šeimoje pokyčių. Tradiciniai lyčių vaidmenų lūkesčiai sunkina tėvų galimybes lanksčiai valdyti įtampą, kylančią dėl įsipareigojimų susikirtimo. Šeimos ir darbo derinimo problema – vienas iš svarbiausių socialinės politikos klausimų.

Raktiniai žodžiai: vaidmenų konfliktas, lyčių vaidmenys, lyčių nelygybė, darbo organizavimas, šeimai palanki organizacija, vaikų priežiūra, prokreacinės preferencijos.

IV dalis. KARTŲ DEMOGRAFINIAI IR SOCIALINIAI MATMENYS BEI SKIRTYBĖS

6 skyrius. Socialinės brandos žymenys: atsiskyrimo nuo tėvų trajektorijos ir veiksniai

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* tyrimo duomenimis, skyriuje nagrinėjamas Lietuvos jaunimo perėjimas į socialinę brandą XX a. antroje pusėje–XXI a. pradžioje. Daugiausia dėmesio skiriama tokių socialinės brandos žymenų kaip išėjimas iš tėvų namų, pirmoji partnerystė, santuoka, pirmojo vaiko gimimas analizei. Nustatyta, kad ilgainiui perėjimo į socialinę brandą trajektorijos kito. Kaitą lėmė edukacinės ir įdarbinimo struk-

tūrų permainos bei vertybių sistemos transformacija Antrojo pasaulinio karo, pokario, industrializacijos, XX a. pabaigos politinės santvarkos pokyčių kontekste. Perėjimo į socialinę brandą modelių kaita nagrinėta įvedus kartos (kohortos) ir lyties matmenis. Išskirti trys perėjimo į socialinę brandą modeliai susieti su trims kartomis (gimusiais iki 1940 m., nuo 1940 iki 1960 m., nuo 1960 m.). Vyriausiai kartai būdingas vėlyvas ir užsitęsęs išėjimas iš namų, vidurinei kartai – ankstyvas ir greitas atsiskyrimas nuo tėvų šeimos, jauniausia karta išėjimą iš tėvų namų buvo (ir yra) linkusi atidėti. Tačiau, nepaisant bendrų tendencijų, matyti ir tai, kad socialinių vaidmenų lūkesčiai vyrams ir moterims diktuoja skirtingą įvykių tempą gyvenimo eigos kalendoriuje.

Raktiniai žodžiai: socialinė branda, perėjimas į socialinę brandą, išėjimas iš tėvų namų, jaunimas, kohorta, karta, lytis.

7 skyrius. Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai

Remiantis solidarumo, konflikto ir ambivalencijos paradigmomis skyriuje analizuojamos kartų solidarumo formos, atskleidžiami veiksniai, lemiantys kartų solidarumą. Tiriant kartų solidarumą *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys analizuojami dviem etapais: pirmiausia analizuojamas jaunesnių kartų, vėliau – vyresnių kartų su jaunesnėmis solidarumas. Naudoti du pagrindiniai duomenų analizės metodai: daugialypė regresija ir aprašomoji statistika. Suformuluotos išvados, rodančios, kad tėvų karta pasižymi kiek aukštesniu solidarumo lygmeniu negu vaikų karta: tėvų karta turi palankesnių struktūrinių solidarumo galimybių, būdingas kiek geresnis santykių su vaikais vertinimas. Iš tyrimo paaiškėjo, kad daug įtakos vaikų solidarumui su tėvais turi aplinkybė, ar respondento tėvai gyvena kartu ar atskirai: skiriasi tiek solidarumo lygmenys, tiek solidarumą lemiantys veiksniai. Funkcinio solidarumo analizė atskleidė, kad teikiant ir gaunant emocinę paramą pirmenybė teikiama ne tarpgeneracinio tinklo atstovams. Tyrimas atskleidė gana aukštą normatyvinio solidarumo lygmenį Lietuvoje. Analizuojant tarpgeneracinius lūkesčius paaiškėjo, kad finansinė atsakomybė už priklausomus šeimos narius priskiriama visuomenei, o atsakomybė, susijusi su asmens priežiūra, – šeimai.

Skyriuje pabrėžiama būtinybė atsižvelgti į įvairias galimas solidarumo formas ir skirtingas gyvenimo kelio situacijas, kuriomis reikšmingai keičiasi solidarumo lygmuo ir jį nulemiantys veiksniai.

Raktiniai žodžiai: kartų solidarumas, kartų solidarumo veiksniai.

8 skyrius. Kartų, lyčių ir šeimų gerovės skirtumai

Šiame skyriuje pristatomi pirmieji bandymai įvertinti Lietuvos gyventojų gerovę (*angl. well-being*). Konstruojant gerovės indeksą buvo naudojami *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenys, remtasi Amartye Sen galimybių prieiga (angl. *Capabilities Approach*), todėl gerovės vertinimas apima ne tik išteklius, bet ir funkcionavimą, o taip pat atsižvelgia ir į naudingumą (laimę). Iš viso buvo išskirtos 4 gerovės sritys – materialinė gerovė, sveikata, užimtumas ir išsilavinimas, – kurias atitinkantys kintamieji buvo sujungti į gerovės indeksą.

Dimensijoms ir kintamiesiems agreguoti buvo panaudota regresinė analizė, normatyvinis ekspertų nuomonės metodas. Galiausiai, siekiant patikrinti indekso taikymo nuoseklumą ir patikimumą, buvo atliktas *Cronbacho Alpha* patikimumo testas bei faktorinė analizė.

Gerovės indekso skirtumai analizuojami pagal lytis, kartas, namų ūkių tipus (vieniši asmenys; poros; turinčios vaikų poros; vaikų skaičius namų ūkyje ir pan.). Tyrimo rezultatai parodė, kad kuo jaunesnė karta, tuo didesni gerovės indekso įverčiai, palyginti su senesnėmis kartomis, o moterų gerovė yra šiek tiek mažesnė nei vyrų. Vertinant namų ūkių skirtumus nustatyta, kad mažiausios gerovės indekso vertės fiksuojamos vienišų asmenų namų ūkiuose, o didžiausios – porų ar kitų tipų namų ūkiuose, kuriuose auga vaikai.

Skyriuje pristatomos naudotos metodikos, autorių sukonstruoto gerovės indekso pranašumai ir trūkumai, pateikiami pasiūlymai atlikti naujus tokio pobūdžio tyrimus.

Raktiniai žodžiai: namų ūkio gerovė, gerovės indeksas, kartos, lytys.

V dalis. ŠEIMOS, KARTŲ IR LYČIŲ SVEIKATOS GEROVĖS MATMENYS

9 skyrius. Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai

Šio skyriaus tikslas – naudojant naujus ir patikimus *Kartų ir lyčių tyrimo* ir oficialiosios statistikos duomenis kompleksiškai vertinti šiuolaikinius Lietuvos gyventojų sveikatos sociodemografinius ir socialinius bei psichosocialinius veiksnius. Pirmojoje tyrimo dalyje buvo vertinami gyventojų sveikatos sociodemografiniai veiksniai. Šiuo tikslu buvo taikomi integruoti vidutinės tikėtinos su sveikata susijusios gyvenimo trukmės rodikliai, įtraukti į Europos Sąjungos struktūrinių rodiklių sąrašą. Tyrimo metu buvo nustatyta, kad aukštas Lietuvos gyventojų mirtingumo lygis

sietinas tiek su sveikatos problemų (ypač ilgalaikių ir lėtinių ligų) paplitimu jauname darbingame amžiuje, tiek ir su dideliais sociodemografiniais gyventojų sveikatos rodiklių skirtumais. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvai yra būdingi didžiuliai blogos subjektyviosios sveikatos, lėtinių ligų ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal išsilavinimą ir socioekonomines namų ūkių charakteristikas. Atitinkami skirtumai pagal santuokinį statusą, gyvenamąją vietą ir tautybę buvo mažiau reikšmingi.

Antrojoje skyriaus dalyje buvo vertinami socialinio kapitalo, asmens autonomiškumo, „iškūnytos" savimonės ir blogos subjektyvios sveikatos sąryšiai. Remiantis tyrimais nustatyta, kad socialinis kapitalas jungia socialinę tinklaveiką, socialinės sąveikos normas, socialinę paramą ir socialinį pasitikėjimą. Tyrimo rezultatai rodo, kad Lietuvai būdingi glaudūs ryšiai tarp blogos subjektyviosios sveikatos ir socialinio kapitalo bei socialinės tinklaveikos kintamųjų. Glaudesnė socialinė tinklaveika, pasitikėjimas kitais individais, socialinė parama ir „iškūnytos" savimonės simptomų nebuvimas susijęs su mažesne blogos sveikatos rizika.

Raktiniai žodžiai: gyventojų sveikata, sociodemografiniai sveikatos veiksniai.

VI dalis. *KARTŲ IR LYČIŲ TYRIMO* METODOLOGIJA

10 skyrius. *Kartų ir lyčių tyrimo* metodologija, struktūra ir organizacija

Šiame skyriuje trumpai pristatoma *TEVAMO* projekto kilmė, organizacija, pagrindinės metodologinės idėjos, gaunamos informacijos struktūra. *TEVAMO* projektas yra tarptautinės *Kartų ir lyčių programos (KLP)* dalis. *KLP* 2000 m. inicijavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys *(United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit*). *KLP* yra naujos kartos inovacinė tarptautinė mokslo studija, skirta iš esmės pagerinti žinioms apie demografinę ir socialinę raidą ir ją lemiančius veiksnius. Programą vykdo daugiau kaip 20 šalių.

KLP sudaro dvi dalys: *Kartų ir lyčių tyrimas (KLT)* ir *Kontekstinė duomenų bazė (KDB).* Lietuvoje vykdomos abi *KLP* dalys: *KLP* vykdo Socialinių tyrimų instituto Demografinių tyrimų centras, apklausos darbus atlieka *Baltijos tyrimai. KLT* yra longitiudinis, vykdomas trimis bangomis. Pirmos *KLT* bangos darbai Lietuvoje atlikti 2006 m.; apklausti 10 036 18–79 metų respondentai, gimę 1927–1988 m.

KLP išsiskiria novatoriškumu ir pasižymi perspektyviniu požiūriu, tarpdisciplininiškumu, palyginamumu, kartų ir lyčių perspektyva, žinių pri-

taikomumu. Tyrime taikomas gyvenimo kelio požiūris *(life course approach)* leidžia geriau suprasti demografinės elgsenos kitimą laike: retrospektyvoje, dabartiniu metu, perspektyvoje. *KLT* duomenys teikia informacijos apie demografinius procesus (gimstamumą, šeimos formavimą, senėjimą), santykius (tarp tėvų ir vaikų, lyčių, namų ūkio narių, giminių), ketinimus (susilaukti vaikų, kurti šeimą, palikti tėvų namus, mokytis, dirbti, išeiti į pensiją), veiksnius (struktūrinius, vertybinius).

Raktiniai žodžiai: Kartų ir lyčių tyrimas, šeima, gimstamumas, kartos.

THE LITHUANIAN FAMILY: BETWEEN TRADITION AND NEW REALITIES

Summary

Based on the data of the *Generations and Gender Survey* (*GGS*) and *Contextual Data Base*, this monograph presents a complex analysis of the changes in the Lithuanian family, the forms of the Lithuanian family, matrimonial and childbearing behaviour, and the transition to adulthood over the period of more than the past 5 decades; gives an evaluation of the rapidly changing family formation pattern and of the factors determining fertility and health status; provides an analysis of the generations and gender relationship; and assesses the attitudes of demographic behaviour.

The *GGS* is a longitudinal survey, repeated three times every 3 years. During the first wave of the survey, 10 thousand men and women aged 18–79 were interviewed in Lithuania. In the survey, a biographical approach to the events and the facts of the demographic behaviour of generations was used.

For the evaluation of the structural and value factors of demographic behaviour (family formation and dissolution, childbearing, and leaving the parental home) and of sociodemographic differences, modern statistical, mathematical and demographic methods (event history, logistic regression analysis, etc.) were applied. In the analysis of the demographic behaviour of individuals and families, the relationship between family members (intergeneration relations and gender roles in the family) was scrutinised. An evaluation was made of the impact of family and household wellbeing on demographic behaviour.

The monograph is composed of six parts: family formation patterns and forms, fertility and childbearing behaviour, gender roles, relationships between generations, social factors of health, and GGS methodology.

Keywords: generation, gender, family, fertility, partnership, marriage, cohabitation, solidarity between generations, gender roles, childcare, public health, transition to adulthood, family well-being.

Part I . FAMILY FORMATION MODELS: CHANGES AND DIRECTIONS

Chapter 1. Change in family formation patterns: a comparative analysis

On the basis of the findings of the *Generations and Gender Survey*, contextual information, and the fundamental ideas of the theories on historical (Hajnal, 1965) and modern family formation patterns (Lesthaeghe, Van de Kaa, 1986), an analysis is made of the changing family formation pattern in Lithuania against the background of other countries (France and Russia). In this chapter, an analysis of the changes in the timing and forms of family formation is made in the historical context. Matrimonial behaviour attitudes are studied.

The survey helps demonstrate that the 20th century family formation pattern of Lithuania was changing from the late, so-called "European marriage" pattern, with a large proportion of those who never married, to the traditional pattern noted for early marriages (the period of the "golden age of marriage") and a low proportion of those who never married and to the modern pattern typified by late marriages, a large proportion who never marry, and a variety of family/partnership forms (Second Demographic Transition).

Although the family in Lithuania is changing very fast, the modernity level that has been achieved falls considerably behind that of Russia and, especially, of the Western countries represented by France. The family formation pattern in Lithuania still has the features of the traditional pattern.

Keywords: family formation, marriage, cohabitation, partnership, attitudes towards partnership forms, second demographic transition.

Chapter 2. Cohabitation in Lithuania: a stage in family formation or "the new family"?

In Lithuanian society, the diffusion of cohabitation became obvious in the last decade of the 20th century. Despite the importance of this phenomenon in the understanding of demographic and sociological family changes, it remained mostly under-researched due to the lack of reliable and complex data. One exception was the FFS dataset, but it recorded the diffusion of cohabitation in the beginning stages of this process. Thus the *Generations and Gender Survey* provided a unique opportunity to study the development, transitions, and structures of

cohabitation and family relations in cohabitation. All these issues are covered in this chapter.

Cohabitation has developed through four stages in Lithuanian society in the second half of the 20th and the beginning of the 21st century. Till the 1970s, cohabitation was a rather marginal phenomenon, with a non-significant part of the population starting a partnership with cohabitation. The 2 successive decades are distinguished by the moderate but consistent diffusion of cohabitation. By the end of this period (end of the 1980s) almost one-fifth of partnerships started with cohabitation. The 1990s mark the acceleration of the diffusion process and by the end of this decade half of partnerships started with cohabitation. The first half of the 21st century reflects a new stage when significantly more partnerships begin with cohabitation than marriage.

Considering the transition from cohabitation to marriage, we observe an important shift between different birth cohorts. A prolonged period of transition is more common for the birth cohorts born after 1970, and thus the time spent in cohabitation becomes longer. Despite these developments, cohabitation is still accepted as a stage in the process of forming a family, and most cohabiting in their first partnership have the intention to marry. Along with the diffusion of cohabitation as a first partnership, cohabitation has become more acceptable as a way of family reconstitution. Differently from first partnerships, this type of cohabitation has fewer chances to be converted to marriage.

There is no significant difference between cohabiting and married couples regarding the social organization of family relations, i.e. sharing of household tasks and power and the quality of the partnership. The social meanings attached to relationships are not predetermined by the form of the partnership, and thus cohabitation is organized as a trial marriage.

Keywords: cohabitation, marriage, family relationships.

Part II. SHIFTS IN FERTILITY AND CHILDBEARING BEHAVIOUR

Chapter 3. Fertility behaviour and preferences: trends and determinants

On the basis of the *Generations and Gender Survey* data and different theories of fertility and demographic development, notably the theories of the first and second demographic transitions, an analysis of the

changes in fertility behaviour of the 1926–1987 birth cohorts of Lithuania has been made according to education, place of residence, and marital status; fertility preferences have been studied, and a logistic regression analysis of the factors determining fertility preferences has been made.

The results of the survey have revealed the still detectable influence of the first demographic transition and of the "European marriage" pattern on the fertility behaviour of the oldest analysed cohorts – those born in the twenties and thirties of the 20th century: the later debut of fertility behaviour and a higher proportion of women who never give birth. The fertility behaviour of the later birth cohorts of women (born in the 1940s–1960s) already have the features of the closing first demographic transition and the consolidating "golden age of marriage": stabilization of fertility level at a low level, but nevertheless at the level of replacement. The fertility behaviour of the cohorts born in the 1970s and later is marked by the features of the second demographic transition: decline of fertility below the replacement level, postponement of births to an older age.

The analysis revealed that the features of the new fertility preferences recently observed in the post-modern Western European societies are also visible in Lithuania: first, a drop in the desired number of children below the replacement level, which will lead to further depopulation.

Keywords: fertility transition, fertility behaviour, fertility preferences, first demographic transition, second demographic transition, socio-demographic differences of fertility.

Part III. GENDER RELATIONS: TRANSFORMATIONS AND CONTRADICTIONS

Chapter 4. Masculine and feminine domains of the family: structural determinants vs. identity strategies

This chapter using *Generations and Gender Survey* data examines the impact of structural determinants on the division of domestic labour and paternal and maternal involvement in child care and decision-making in families. Seven classes of potential determinants were explored: age of respondents, time availability, incomes, education, family structure, children, and gender ideology. Analyses were performed separately for samples of males and females using multiple regression and polytomous

universal models. Findings indicate the most consistent predictor of the amount of domestic labour in the family are the education of both spouses and the gender ideology of the husband, while incomes, time availability, family structure, and children are less important structural determinants. For example, husbands' higher education and liberal attitudes toward traditional gender roles are associated with their lesser involvement with domestic chores. Liberal gender ideology and the similar socioeconomic status of spouses in terms of their employment, earnings and education do not lead to a more balanced division of labour at home as might be expected. Inconsistent results suggest that the traditional masculine and feminine engagements with domestic chores should be understood as strategies of the construction of gender identities.

Keywords: gender relations, gender identity, domestic labour, household division of labour, childcare.

Chapter 5. Reconciliation of family and work lives: the conflict approach

The newly emerging opportunities in the labour market have created new social tensions between the intensification of work on one hand and the increasing need to spend more time with children and other family members on the other. The role conflict limits career opportunities, in most cases for women, and it also has a negative impact on the quality of childcare, interpersonal relationships in families, and fertility rates. The work-family conflict is enforced by the impact of various political, legal, economic and cultural factors. The aim of this chapter is to analyze the experiences of the work-family conflict in Lithuania. Particular attention is paid to the factors that limit social change towards more egalitarian gender roles, family-friendly work organisation, and quality in childcare services. The analysis is based on the data of the international *Generations and Gender Survey*. The data reveal the attitudes of Lithuanians towards their personal experiences with the work-family conflict and how it is influenced by the organization of work and childcare, as well as by the distribution of roles between partners at home. The analysis shows that the widespread practices of work organization are not family friendly. Employers' goodwill towards employees' personal problems is conditional. There are no coherent organizational policies in this regard. Moreover, the increasing employment rates of women have not led to decisive changes in the

division of roles in families. The traditional gender roles do not provide parents with sufficient flexibility to manage the tensions that arise out of role conflict. The work-family conflict is emerging as one of the most important social issues in the country.

Keywords: role conflict, gender roles, gender inequality, organization of work, family friendly organization, childcare, procreation preferences.

Part IV. GENERATIONS: SOCIAL AND DEMOGRAPHIC DIMENSIONS AND INEQUALITIES

Chapter 6. Transition to adulthood: trajectories and determinants of leaving the parental home

This chapter deals with the transition to adulthood in Lithuania during the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. The main focus of the analysis is the timing of transitional events of a person such as the first time a person moves out of the parental home, the first cohabitation, the first marriage, and the birth of the first child. Transitional trajectories of young Lithuanians reveal different patterns during the period. Remarkable changes in transition trajectories were caused by the transformation of educational and employment structures and by the shifting system of cultural values in the contexts of WWII, post-war recovery, industrialization, and political changes at the end of the 20th century. The patterns of transition to adulthood are explored along two features. The first feature is generations (or different birth cohorts), and the second one is gender. Three generations (born before 1940, born in 1940–1960, born after 1960) reveal different models of transition to adulthood, because findings suggest the existence of three home leaving patterns in Lithuania from the middle of the 20th century till now. The first generation experienced late and prolonged home leaving, early and rapid home leaving is a remarkable feature of the second one, and the last generation exhibits postponed and delayed home leaving. Moreover, the different time that the transitional events take place for males and females has been historically determined by social expectations toward gender roles. The data of the "Generations and Gender Survey" are used in the analysis.

Keywords: adulthood, transition to adulthood, transitional events, leaving parental home, youth, cohorts, generations, gender.

Chapter 7. Intergenerational solidarity and its predictors

Based on solidarity, conflict and ambivalence approaches different forms and predictors of solidarity are analysed. The analysis of *Generations and Gender Survey* data is divided into two stages. The solidarity of younger generations is discussed first, and that of older generations is discussed second. Two methods of data analysis are applied: multiple regression and descriptive statistics. The data allowed concluding that the older generation has a higher level of solidarity: structural opportunities for solidarity are more favourable, the evaluation of relationships with children is higher than it is for younger generations. Data analysis revealed that solidarity is influenced by whether the parents of the respondents live together or separately: the levels of solidarity and the predictors of solidarity are different in these two situations. The analysis of functional solidarity revealed that priority for emotional support provided and received is rendered for the members of non generational networks. The analysis of intergenerational expectations showed that the financial responsibility for dependant family members is mostly assigned to society, and responsibility for personal care is assigned to the family.

It is clear that the level of solidarity and predictors of it significantly change over the course of life. Thus, the necessity to consider different situations over the course of life is emphasized in this chapter.

Keywords: intergenerational solidarity, determinants of intergenerational solidarity.

Chapter 8. Differences in well-being of generations, gender and families

This chapter describes the first attempts to measure the overall well-being of households in Lithuania. The data of *Generations and Gender Survey* are used in the analysis. The standpoint taken is based on Amartye Sen's *Capabilities Approach*, which enables creating an index by looking at resources, functioning and utilities. Four domain (or dimensions), specifically material welfare, health, employment and education, each consisting of a number of indicators, were combined to form an overall index of well-being.

For the weighting of the indicators within dimensions, the logistic regression method was employed, and for the aggregation of dimensions, normative judgments were made. Finally, in order to examine the

consistency of an index, a *Cronbach Alpha* reliability test and factor analysis were performed.

The overall index is examined by looking at different types of households (single person, couples, couples with children, and other household with children), at the number of children within the particular household, and at the age and gender of a respondent.

Some of the findings indicate that each younger generation has more welfare than the older ones. Not surprisingly, women show somehow lower index values than men. Concerning different household types, the lowest values of the well-being index are observed in households made up of a single person, whereas the highest rates are among couples and other households who have children.

The chapter ends with a discussion of the strengths and weaknesses of the index constructed and the methodology employed.

Keywords: well-being, well-being index, generations, gender, household.

Part V . HEALTH, FAMILY, GENERATIONS AND GENDER

Chapter 9. Determinants of health: the impact of family and gender relations on self-perceived health

This study is the first attempt to assess health determinants in Lithuania simultaneously using demographic, epidemiologic, and sociologic approaches. The first part of this chapter is devoted to socio-demographic determinants of health in Lithuania. Assessment of population health was performed using health expectancy, disability-free life expectancy, and life expectancy without long-standing (chronic) illnesses criteria, which are included on the list of EU structural indicators. The results suggest that the relatively high mortality in Lithuania is associated with the notable prevalence of bad health (such as chronic illnesses) among adults. In addition, there are particularly notable differences in the prevalence of perceived bad health, disability, and chronic illnesses according to education and the socio-economic characteristics of households. At the same time, relationships between health and marital status, place of residence, and ethnicity are much less pronounced.

The second aim of this chapter is to provide evidence about the impact of social capital, personal independence, and divided self on the risk of bad self-perceived health. Numerous studies have shown that

social capital comprises social networks, norms of reciprocity or social support, and social trust. In addition, there are many different forms of social capital or social networks that influence the self-perceived health. In this study, we analyze the impact of bonding social networks on the self-perceived health. The research results suggest that there are strong relationships between the risk of the bad self-perceived health in Lithuania and social capital and social networks. Closer social network, trust in other individuals, stronger social support, and no symptoms of a divided self were associated with a lower risk of bad health.

The data of the *Generations and Gender Survey* are used in the analysis.

Keywords: population health, sociodemographic determinants.

Part VI. *GENERATIONS AND GENDER SURVEY* METHODOLOGY

Chapter 10. *Generations and Gender Survey* methodology, structure and organization

This chapter presents a concise outline on the origin, organization, structure, basic methodological ideas, and scope of the accumulated information package of the *TEVAMO* project. The *TEVAMO* project run in Lithuania is part of the international *Generations and Gender Programme – GGP*. The *GGP* was initiated by the *Population Activities Unit of the United Nations Economic Commission for Europe* in the year 2000.

The *GGP* comprises two parts: the *Generations and Gender Survey – GGS* and the *Contextual Data Base – CDB*. The *GGS* is longitudinal in character and is conducted in three waves.

In Lithuania both parts of the *GGP* have been carried out. The survey of the first wave of the *GGS* was conducted in 2006, and the *CDB* was prepared in 2006–2007. In Lithuania, the Demographic Research Centre of the Institute for Social Research has been conducting *GGP*, and the surveying has been done by the company *Baltic Surveys*. Within the course of the first wave of the *GGS*, 10,036 respondents aged 18–79 (born in 1927–1988) were interviewed.

The *GGP* is marked by innovative features and prospective attitudes, interdisciplinarity, comparability, a generational and gender approach, and the applicability of the information. In the survey, the life-course approach used enables researchers to better grasp the shifts in demographic behaviour in time – its past, present and future aspects.

The *GGS* data provide information about demographic processes (fertility, family formation, and ageing), relationships (between parents and children, genders, household members, and relatives), intentions (to have children, start a family, leave parental home, study, work, and retire), and factors (structural and value).

Keywords: GGP, Lithuania, generations, gender, family, fertility.

LITERATŪRA

Adlys P., Račkauskaitė A. (1989). Izucheniye reproduktivnogo povedeniya zhenshchin. *Demograficheskoye razvitiye Litvy: retrospektiva, sovremennyye problemy, sravnitel'nyy analiz*. Otv. red. V. Stankūnienė. Vilnius: Institut ekonomiki AN Litovskoy SSR, p. 107–116.

Aging and Generational Relations: Life Course and Cross-Cultural Perspectives. (1996). Ed. T. K. Hareven. New York: Aldine de Gruyter.

Albertini M., Kohli M., Vogel V. (2007). Intergenerational Transfers of Time and Money in European Families: Common Patterns – Different Regimes? *Journal of European Social Policy* 17(4): 319-334.

Alkire S. (2007). Choosing Dimensions: The Capability Approach and Multidimensional Poverty. *OPHI Working Paper 88*. Oxford.

Allen S. M., Hawkins A. J. (1999). Maternal Gatekeeping: Mothers' Beliefs and Behaviors that Inhibit Greater Father Involvement in Family Work. *Journal of Marriage and the Family* 61: 199-212.

Altonji J. G., Hayashi F., Kotlikoff L. J. (1992). Is the Extended Family Altruistically Linked – Direct Tests Using Micro Data. *American Economic Review* 82(5): 1177-1198.

Andersson G. (2005). A Study on Policies and Practices in Selected Countries that Encourage Childbirth: The Case of Sweden. *MPIDR Working Paper WP2005–005*, March 2005.

Andreev E. M., McKee M., Shkolnikov V. M. (2003). Health Expectancy in the Russian Federation: A New Perspective on the Health Divide in Europe. *Bulletin of the World Health Organization* 81(11): 778-789.

Appels A., Bosma H., Grabauskas V., Gostautas A., Sturmans F. (1996). Self-Rated Health and Mortality in a Lithuanian and a Dutch Population. *Social Science & Medicine* 42(5): 681-689.

Aquilino W. S. (1999). Two Views of One Relationship: Comparing Parents and Young Adult Children's Reports of the Quality of Intergenerational Relations. *Journal of Marriage and Family* 61(4): 858-870.

Arnett J. J. (2003). *Adolescence and Emerging Adulthood.* New Jersey: Pearson.

Arnett J. J. (2006). *Emerging Adulthood.* Oxford: Oxford University Press.

Arnlaug L. (2006). *Dirbantys tėvai ir socialinės gerovės valstybė.* Vilnius: Eugrimas.

Axinn W. G., Thornton A. (1996). The Influence of Parents' Marital Dissolutions on Children's Attitudes toward Family Formation. *Demography* 33: 66-81.

Axinn W. G., Thornton A. T. (1993). Mothers, Children and Cohabitation: The Intergenerational Effects of Attitudes and Behaviour. *American Saociological Review* 58: 233-246.

Baanders A. N. (1998). *Leavers, Planners and Dwellers. The Decision to Leave the Parental Home*. Wageningen: Wageningen Agricultural University, Department of Economics and Management, Subdepartment of Household and Consumer Studies.

Baizan P. Transition to Adulthood in Spain. Eds. M. Corijn, E. Klijzing. *European Studies of Population: Transitions to Adulthood in Europe* 10. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Balancing Work and Family Life: Helping Parents into Paid Employment (2001). OECD Employment Outlook.

Baltes P. B. (1979). Life Span Developmental Psychology: Some Converging Observations on History and Theory. Eds. P. Baltes, O. Brim. *Life Span Development and Theory*. New York: Academic Press, p. 256-274.

Barnett R. C., Baruch G. K. (1987). Determinants of Fathers' Participation in Family Work. *Journal of Marriage and the Family* 49: 29-40.

Batalova J. A., Cohen Ph. N. (2002). Premarital Cohabitation and Housework: Couples in Cross-national Perspective. *Journal of Marriage and Family* 64: 743-755.

Baublytė M., Stankūnienė V. (2007–2008a). *Parents and Children, Men and Women in Family and Society*. Vilnius: STI, 268 p.

Baublytė M., Stankūnienė V. (2007–2008b). *Tėvai ir vaikai, vyrai ir moterys šeimoje ir visuomenėje*. Vilnius: STI, 320 p.

Baum F., Ziersch A. (2003). Social Capital Glossary. *Journal of Epidemiology and Community Health* 57: 320-323.

Beck U. (1998). *Risk Society. Toward a New Modernity*. London: Sage Publication.

Becker G. S. (1960). An Economic Analysis of Fertility. *Demographic and Economic Change in Developed Countries*. An Conference of the Universities-National Bureau Committee for Economics. Princeton. NJ: Princeton University Press: 209-240.

Becker G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Cambridge: Harvard University Press.

Becker, G. S., Barro R. J. (1986). Altruism and the Economic Theory of Fertility. *Below Replacement Fertility in Industrial Societies: Causes, Consequences, Polices*, ed. K. Davis, M. S. Bernstam, R. Ricardo-Campbell. A supplement to *Population and Development Review*. No 12.

Behning U., Pascual S. A. (2001). *Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy*. Brussels: ETUI.

Bengston V. L. (2001). Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family* 63(1): 1-16.

Bengston V. L., Giarrusso R., Mabry B. J., Silverstein M. (2002). Solidarity, Conflict and Ambivalence: Complementary or Competing Perspectives on Intergenerational Relationships? *Journal of Marriage and Family* 64(3): 568-576.

Bengston V. L., Richards L. N., Roberts R. E. (1991). Intergenerational Solidarity in Families: Untangling the Ties that Bind. Eds. S. P. Pfeifer, M. B. Sussman. *Families: Intergenerational and Generational Connections*. New York, London: The Haworth Press.

Bengston V. L., Roberts R. E. L. (1988). Stability and Change in Value Orientations over Time: Some Implications of an Aging Society for the Family. A paper presented at *the Annual Meetings of the American Sociological Association*. Atlanta, Georgia, August 1988.

Bengtson V. L., Allen K. R. (1993). The Life Course Perspective Applied to Families over Time. Eds. P. Boss, W. Doherty, R. La Rossa, W. Schumm, S. Steinmetz. *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach*. New York: Plenum.

Bengtson V. L., Kuypers, J. A. (1971). Generational Difference and the Developmental Stake. *Aging and Human Development* 2: 249-260.

Bergner M. (1985). Measurement of Health Status. *Medical Care* 23(5): 696-704.

Berk R. A., Berk S. F. (1979). *Labor and Leisure at Home: Content and Organization of the Household Day*. Beverley Hills: Sage Publications.

Berk S. F. (1985). *The Gender Factory: The Apportionment of Work in American Households*. New York: Plenum Press.

Bernhardt E. (2007). Cohabitation and Commitment: Is Cohabitation Really Indistinguishable Form Marriage in Norway and Sweden? Paper presented at the *Annual Meeting of Population Association of America*. New York City, 29-31 March 2007.

Bernhardt E., Noack T., Lyngstad T. H. (2008). Shared Housework in Norway and Sweden: Advancing the Gender Revolution. *Journal of European Social Policy* 18: 275-288.

Berrington A. (2004). Perpetual Postpones? Women's, Men's and Couple's Fertility Intentions and Subsequent Fertility Behaviour. *Population Trends* 117: 9-19.

Billari F. C., Liefbroer A. C. (2007) Should I Stay or Shoul I Go? The Impact of the Age Norms on Leaving Home. *Demography* 44(1): 181-198.

Billari F. C., Philipov D., Baizán P. (2001). Leaving Home in Europe: The Experience of Cohorts Born around 1960. *MPIDR Working Paper WP-2001-014*. Rostock.

Björnberg U. (2001). Cohabitation and Marriage in Sweden – Does Family Form Matter? *International Journal of Law, Policy and the Family* 15: 350-362.

Björnberg U., Latta M. (2007). The Roles of the Family and the Welfare State: The Relationship between Public and Private Financial Support in Sweden. *Current Sociology* 55(3): 415-445.

Blaxter M. (1989). A Comparison of Measures of Inequality in Morbidity. Ed. J. Fox. *Health Inequalities in European Countries*. Aldershot: Gower, p. 199-230.

Blood R. O. Jr., Wolfe D. M. (1960). *Husbands and Wives: The Dynamics of Married Living*. Glencoe, Ill: Free Press.

Blum A., Rallu J. L. (1993). *European Population II. Demographic Dynamics*. Paris.

Böhnke P. (2005). *First European Quality of Life Survey: Life Satisfaction, Happiness and Sense of Belonging*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Prieiga Internete: http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2005/91/en/1/ef0591en.pdf.

Bongaarts J. (2001). Fertility and Reproductive Preferences in Post-Transitional Societies. *Global Fertility Transition. Population and Development Review* 27: 260-281.

Bongaarts J. (2002). The End of the Fertility Transition in the Developed World. *Population and Development Review* 28(3): 419-443.

Bongaarts J., Watkins S. C. (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review* 22(4): 639-682.

Brachnost', rozhdaemost', smertnost' v Rossiyi i v SSSR (1977). Ed. A. G.Vishnevsky. Moskva: Statistika.

Bradshow J., Hoelscher P., Richardson D. (2007). An Index of Child Well-being in the European Union. *Social Indicators Research* 80(1): 133-177. Springer.

Braungart R. G., Braungart M. M. (1986). Life-Course and Generational Politics. *Annual Review of Sociology* 12: 205-231.

Breton D., Prioux F. (2005). Two Children or Three? Influence of Family Policy and Sociodemographic Factors. *Population. English edition* 60(4): 415-448.

Brines J. (1994). Economic Dependency, Gender, and the Division of Labor at Home. *American Journal of Sociology* 100: 652-688.

Browning Ch. R., Cagney K. A. (2003). Moving beyond Poverty: Neighbourhood Structure, Social Process, and Health. *Journal of Health and Social Behaviour* 44: 552-571.

Brückner E., Mayer K. U. (1998). Collecting Life History Data: Experiences from the German Life History Study. Eds. J. Z. Giele, G. H. Elder Jr. *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Bulatao R. A. (1979). On the Nature of the Transition in the Value of Children. *EWPI-Paper 60-A*. Honolulu: East West Center, (percit. iš Van de Kaa 1996).

Bulatao R. A. (1980). The Transition in the Value of Children and the Fertility Transition. *Seminar on Determinants of Fertility Trends: Major Theories and New Directions for Research*. Bad Homburg, 14-17 April 1980.

Bulatao R. A. (1982). The Transition in the Value of Children and the Fertility Transition. Eds. C. Hohn, R. Mackensen. *Determinants of Fertility Trends: Theories Re-Examined*. Liege, Belgium, Ordina Editions: Proceedings of Seminar held in Bad Homburg (F.R. Germany), 14-17 April 1980, p. 95-122.

Bumpass L. L. (1990). What Happening to the Family? Interaction between Demographic and Institutional Change. *Demography* 27: 483-493.

Bumpass L. L., Lu H. H. (2000). Trends in Cohabitation and Implications for Children's Family Contexts in the United Stated. *Population Studies* 54: 29-41.

Caldwell J. C. (1976). Toward a Restatement of Demographic Transition Theory. *Population and Development Review*, 2(3-4): 321-367.

Caldwell J. C. (1980). The Wealth Flows Theory of Fertility Decline. Seminar on *Determinants of Fertility Trends: Major Theories and New Directions for Research*. Bad Homburg, 14–17 April 1980.

Caldwell J. C. (1982). *Theory of Fertility Decline*. London: Academic Press, (percit. iš Van de Kaa 1996.)

Carr-Saunders A. M. (1936). *World Population: Past Growth and Present Trends*, (percit. iš Kirk 1996).

Casper L. M., Bianchi S. M. (2002). *Trends in the American Family*. Thousand Oaks: Sage.

Chandola T., Jenkinson C. (2000). Validating Self-Rated Health in Different Ethnic Groups. *Ethnicity and Health* 5: 151-159.

Charton L., Surkov S., Stankuniene V., Baublyte M. (2009). Births and Fertility Intentions in France, Lithuania and Russia. *RECEO (REVUE D'ETUDES COMPARATIVES EST-OUEST)* (spaudoje).

Chaudhuri H. (1987). *The Philosophy of Love. Family and Relationships*. Ed. D. Marx. London: Routledge.

Chesnais J. S. (1996). Fertility, Family and Social Policy in Contemporary Western Europe. *Population and Development Review* 22 (4): 729-739.

Clark D. A. (2005). *The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advantages*. UK: University of Manchester, Global Poverty Research Group. Prieiga internete: http://www.gprg.org/pubs/workingpapers/pdfs/gprg-wps-032.pdf.

Clarkberg M. E., Stolzenberg R. M., Waite L. J. (1995). Attitudes, Values and Entrance into Cohabitational versus Marital Unions. *Social Forces* 74:606-634.

Cleland J. (1985). Marital Fertility Decline in Developing Countries: Theories and Evidence. Eds. J. Cleland, J. Hobcraft. *Reproductive Change in Developing Countries: Insights from the World Fertility Survey*. Oxford: Oxford University Press.

Cliquet R. (1991). The Second Demographic Transition: Fact or Fiction? *Population Studies* 23. Strasbourg: Council of Europe.

Cliquet R. (2002). Origin and History of the FFS Project: Achievements and Limitations. Eds. M. Macura, G. Beets. *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research* 1. New York, Geneva: United Nations, p. 17-26.

Cockerham W. (2007a). Medical Sociology (Tenth Edition). Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.

Cockerham W. (2007b). *Social Causes of Health and Disease*. Cambridge: Polity Press.

Cohen Ph. N. (2004). The Gender Division of Labor. "Keeping House" and Occupational Segregation in the United States. *Gender & Society* 18: 239-252.

Coleman D. (2004). Why We Don't Have to Bedieve witout Doubting in the „Second Demographic Transition" – Some Agnostic Comments. *Vienna Yearbook of Population Research* 23: 11-24.

Coleman D. (2005). Facing the 21st Century: New Developments, Continuing Problems. Eds. M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. New York, Geneva: United Nations.

Coltrane S. (1996). *Family Man. Fatherhood, Housework and Gender Equity*. New York: Oxford University Press.

Coltrane S. (2000). Research on Household Labor: Modelling and Measuring the Social Embeddedness of Routine Family Work. *Journal of Marriage and the Family* 62: 1208-33.

Commin F. (2001) Operationalizing Sen's Capability Approach. Paper presented for the conference *Justice and Poverty: Sen's Capability Approach*. Cambridge. Prieiga internete. http://www.uia.mx/humanismocristiano/seminario_capability/pdf/7.pdf.

Connelly J. E., Philbrick J. T., Smith G. R. Jr., Kaiser D. L., Wymer A. (1989). Health Perceptions of Primary Care Patients and the Influence on Health Care Utilization. *Medical Care* 27(3), (Supplement S99-S109).

Connidis I. A. (2001). *Family Ties and Aging*. London, New Delhi: Sage Publications.

Connidis I. A., McMullin J. A. (2002). Ambivalence, Family Ties, and Doing Sociology. *Journal of Marriage and the Family* 64(3): 594-601.

Connidis I. A., McMullin J. A. (2002). Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective. *Journal of Marriage and the Family* 64(3): 558-567.

Corijn M. (2001). Transition to Adulthood in France. Eds. M. Corijn, E. Klijzing. *European Studies of Population: Transitions to Adulthood in Europe* 10. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Coverman Sh. (1985). Explaining Husbands' Participation in Domestic Labor. *Sociological Quarterly* 26: 81-97.

Cunningham A. (2007). Premarital Cohabitation and Marital Disruption across Time: New Results from the NSFH 3. Paper presented at the *Annual Meeting of Population Association of America*. New York City, 29-31 March 2007.

Dahlgren G., Whitehead M. (1991). *Policies and Strategies to Promote Social Equity*. Stockholm: Institute for Future Studies.

Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas (Gyventojų užimtumo tyrimo duomenys) (2007). Statistikos departamentas.

Davis Sh. N., Greenstein Th. N., Gerstein Marks J. P. (2007). Effects of Union Type on Division of Household Labor. Do Cohabiting Men Really Perform More Housework? *Journal of Family Issues* 28: 1246-1272.

De la Croix D., Doepke M. (2003). Inequality and Growth: Why Differential Fertility Matters. *American Economic Review* 93(4): 1091-1113.

Decancq K., Lugo M. A. (2008). Setting Weights in Multidimensiona Indices of Well-Being. *OPHI Working Paper 18*. Oxford: Prieiga internete: http://www.ophi.org.uk/pubs/OPHI_WP18.pdf.

Demografijos metraštis 2005 (2006). Vilnius: Statistikos departamentas.

Demografijos metraštis 2007 (2008). Vilnius: Statistikos departamentas.

Demografijos metraštis 2008 (2009). Vilnius: Statistikos departamentas.

Demographic Regime: Population Challenges and Policy Responses (2005). Eds. M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. New York, Geneva: United Nations.

Deutsch F. M. (2007). Undoing Gender. *Gender & Society* 21: 106-127.

Dibben C. et al. (2007) *Investigating the Impact of Changing Weights that Underpin the Index of Multiple Deprivation 2004*. London: Communities and Local Government. Prieiga internete: http://www.communities.gov.uk/documents/communities/pdf/323211.pdf.

Dictionary of Demography Terms, Concepts, and Institutions (1986). New York.

Diffusion Processes and Fertility Transition: Selected perspectives. (2001) Ed. J. B. Casterline. Washington: National Academy Press.

Easterlin R. A. (1975). An Economic Framework for Fertility Analysis. *Studies in Family Planning* 6(3): 54-63.

Easterlin R. A. (1978). What Will 1984 Be Like? Socioeconomic Implications of Recent Twists in Age Structure. *Demography* 15(4).

Easterlin R. A. (2005). Building a Better Theory of Well-Being. Eds. L. Bruni, P. L. Porta. *Economics and Happiness. Framing the Analysis*. UK: Oxford University Press.

Easterlin R. A., Crimmins E. M. (1985). *The Fertility Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.

Elder G. (1975a). Age Differentiation and the Life Course. *Annual Review of Sociology* 1: 165-190.

Elder G. (1975b). *Children of the Great Depression*. Chicago: University of Chicago Press.

Elder G. (1978a.) Approaches to Social Change and the Family. *American Journal of Sociology* 84: 1-38.

Elder G. (1978b.) Family History and the Life Course. Ed. T. K. Hareven. *Transitions*. New York: Academic, p. 7-64.

Elder G. (1981). History and the Life Course. Ed. D. Bertaux. *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. California: Sage, p. 77-115.

Elder G. H. Jr. (1994). Time, Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly* 57: 5-15.

Elder G. H. Jr. (1998). The Life Course as Developmental Theory. *Child Development* 69: 1-12.

European Commission, Eurostat (2004). *How Europeans Spend Their Time. Everyday Life of Women and Men. Data 1998–2002*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Commission, Eurostat (2008). *The Life of Women and Men in Europe. A Statistical Portrait.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Health Expectancy Monitoring Unit (EHEMU) (2009). Prieiga internete: http://www.ehemu.eu.

EUROSTAT (2007). Prieiga internete: http://epp.eurostat.cec.eu.int.

EUROSTAT (2009). Prieiga internete: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home.

EUROSTAT duomenys. Tema: *Population and social conditions,* potemė: *Living conditions and welfare.* Prieiga internete: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?

Ferlander S. (2003). *The Internet, Social Capital, and Local Community*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Stirling. Stirling: University of Stirling.

Ferlander S. (2007). The Importance of Different Forms of Social Capital for Health. *Acta Sociologica* 50: 115-128.

Festy P. (1980). On the New Context of Marriage in Western Europe. *Population and Development Review* 6(2): 311-315.

Fine-Davis, M., Fagnani, J. et al. (2004). *Fathers and Mothers: Dilemmas of the Work – Life Balance: A Comparative Study of Four European Countries.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Fisher L. R. (1981). Transitions in the Mother – Daughter Relationship. *Journal of Marriage and the Family* 43: 613-622.

Foucault M. (1998). *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Fox B. (2001). The Formative Years: How Parenthood Creates Gender. *Canadian Review of Sociology and Anthropology / Revue canadienne de sociologie et anthropologie* 38: 373-390.

Fox K. D., Nickols Sh. Y. (1983). The Time Crunch: Wife's Employment and Family Work. *Journal of Family Issues* 4: 61-82.

Freedman R. (1979). Theories of Fertility Decline: A Reappraisal. *Social Forces* 58(1), (percit. iš Van de Kaa 1996).

Frejka T., Sobotka T. (2008). Overview Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, Delayed and below Replacement. *Demographic Research* 19(7): 15-46.

Frejka T., Sobotka T., Hoem J. M., Toulemon L. (2008). Childbearing Trends and Policies in Europe. *Demographic Research* 19(7): 1-46.

Friedman D., Hechter M., Kanazawa S. (1994). The Theory of the Value of Children. *Demography* 31(3): 375-401.

Fromm E. (1985). *The Art of Loving.* London: George Allen and Unwin Ltd.

Fux B. (2008). Pathways of Welfare and Population-Related Policies. *People, Population Change and Policies. Lessons from the population policy acceptance study* 1. Springer, p. 113-140.

Garfinkel H. (1967). *Studies in Ethnomethodology.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Gaunt R. (2008). Maternal Gatekeeping. Antecendents and Consequences. *Journal of Family Issues* 29: 373-395.

Gauthier A. H. (2002). Family Policies in Industrialized Countries: Is there Convergence? *Population (English Edition)* 57(3): 447-474.

Gauthier A. H. (2004). Choices, Opportunities and Constraints on Partnership, Childbearing and Parenting: Policy Responses. Paper presented at the *European Population Forum 2004*: *Population Challenges and Policy Responses*. Geneva, 12–14 January 2004. Prieiga internete: www.unece.org/ead/pau/epf/.

Gauthier A. H. (2005). Trends in Policies for Family-Friendly Societies. Eds. M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. New York, Geneve: United Nations, p. 95-108.

Gauthier A. H. (2007). The Impact of Family Policies on Fertility in Industrialized Countries: A Review of the Literature. *Population Research and Policy Review* 26: 323-346.

Gauthier A. H., Hatzius J. (1997). Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis. *Population Studies* 51.

Gečienė I. (2006). Išsilavinimas. Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, p. 28-43.

Gender, Welfare State and the Market. Towards a New Division of Labour. (2000). Eds. T. Boje, L. Arnlaug. London and New York: Routledge.

Generations and Gender Programme. Concepts and Guidelines (2007). New York, Geneva: UNECE.

Generations and Gender Programme. Surveys Instruments (2005). New York, Geneva: UNECE.

George L. K. (1993). Sociological Perspectives on Life Transitions. *Annual Revue of Sociology* 19: 353-73.

Gerstel N., Gallaher S. K. (2001). Men's Caregiving: Gender and the Contingent Character of Care. *Gender & Society* 15: 197-217.

GGP. Key features. Prieiga internete: http://www.unece.org/pau/ggp/keyfeatures.htm.

GGP. Objectives. Prieiga internete: http://www.unece.org/pau/ggp/objectives.htm.

Giddens A. (1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. London: Hutchison.

Giddens A. (1991). Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Stanford (USA): Stanford University Press.

Giddens A. (1996). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Giele J. Z., Elder G. H. Jr. (1998). *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Gíslason I. (2006). Modern Men in Enlarged Europe II: Family Friendly Policies. *Literature Review*. Prieiga internete: www.dadcomehome.org.

Gyventojai pagal šeiminę padėtį (2003). Vilnius: Statistikos departamentas.

Goffman E. (1977). The Arrangement between the Sexes. *Theory and Society* 4: 301-331.

Goffman E. (1979). *Gender Advertisements*. New York: Harper and Row.

Goldman N. (1993). Marriage Selection and Mortality Patterns: Inferences and Fallacies. *Demography* 30(2): 189-208.

Goldman N. (2001). Mortality Differentials: Selection and Causation. Eds. N. Smelser, P. B. Baltes. *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences*. Amsterdam: Elsevier.

Goldscheider F., K., Goldscheider C. (1998). The Effects of Childhood Family Structure on Leaving and Returning Home. *Journal of Marriage and Family* 60: 745-56.

Goldstein J., Lutz W., Testa M. R. (2003). The Emergence of Sub Replacement Family Size Ideals in Europe. *European Demographic Research papers* 2.

Golini A., Iacoucci R. (2006). Demographic Trends and Relationships between Generations. Eds. G. Caselli, J. Vallin, G. Wunsch. *Demography: Analysis and Synthesis*. London: Academic Press.

Goodnow J. (1988). Children's Household Work. *Psychological Bulletin* 103: 5-26.

Grabauskas V., Zaborskis A., Klumbienė J., Petkevičienė J., Žemaitienė N. (2007). Changes in Health Behavior of Lithuanian Adolescents and Adults over 1994–2002. *Medicina* 40(9): 884-890.

Greenstein Th. N. (1996). Husbands' Participation in Domestic Labor: Interactive Effects of Wifes' and Husbands' Gender Ideology. *Journal of Marriage and the Family* 58: 585-595.

Gstrain M., Mateeva L. (2008). A Macro Perspective of Work-Care Balance in the Enlarged Union. *Sociological problems*: 29-45.

Gupta S. (1999). The Effects of Marital Status Transitions on Men's Housework Performance. *Journal of Marriage and the Family* 61: 700-711.

Haines M. R. (1992). Occupation and Social Class during Fertility Decline: Historical Perspectives. Eds. J. R. Gillis, L. A. Tilly, D. Levine. *The European Experience of Declining Fertility 1850–1970. The Quiet Revolution.* Cambridge, Massachusetts, Blackwell, p. 193-226.

Hajnal J. (1965). European Marriage Pattern in Perspective. *Population in History*. London.

Hakim C. (2003). A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. *Population and Development Review* 29(3): 349-374.

Hammarström G**.** (2005). The Construct of Intergenerational Solidarity in a Lineage Perspective: A Discussion on Underlying Theoretical Assumptions. *Journal of Aging Studies* 19: 33-51.

Hantrais L. (1997). Exploring Relationships between Social Policy and Changing Family Forms within the European Union. *European Journal of Population* 13: 339-379.

Hantrais L. (2000). *Gendered Policies in Europe*. London: Macmillan.

Hantrais L., Philipov D., Billari F. C. (2005). Policy Implications of Changing Family Formation. *Population Studies* 49.

Hardey M. (1998). *The Social Context of Health*. Buckingham (USA): Open University Press.

Haskey J. (2001). Cohabitation in Great Britain: Past, Present and Future Trends and Attitudes. *Population Trends* 103. Springer.

Herzlich C. (1973). *Health and Illness*. London: Academia Press.

Heuveline P., Timberlike J. M. (2004). The Role of Cohabitation in Family Formation: The United States in Comparative Perspective. *Journal of Marriage and Family* 66: 1214-1230.

Hildebrandt E. (2006). Balance Between Work and Life – New Corporate Impositions through Flexible Working Time or Opportunity for Time Sovereignty. *European Societies* 8(2).

Hiller D. V., Philliber W. (1986). The Division of Labor in Contemporary Marriage: Expectations, Perceptions and Performance. *Social Problems* 33: 191-201.

Hochschild A. R., Machung A. (1989). *The Second Shift*. New York: Avon Books.

Hoem J. (1986). The Impact of Education on Modern Family-Union Initiation. *European Journal of Population* 2(2):113-133.

Hoem J. M. (2005). Why Does Sweden Have Such High Fertility? *Demographic Research* 13(22): 559-572.

Hoem J. M., Kostova D., Jasilioniene A., Mureşan C. (2009). Traces of the Second Demographic Transition in Four Selected Countries in Central and Eastern Europe: Union Formation as a Demographic Manifestation. *European Journal of Population* 25(3): 239-255.

Hoem J., Kostova D., Jasilioniene A., Mureşan C. (2009a). The Structure of Recent First-Union Formation in Romania. *Romanian Journal of Population Studies* 3(1): 33-45.

Hoem J., Kostova D., Jasilioniene A., Mureşan C. (2009b). Traces of the Second Demographic Transition in Four Selected Countries in Central and Eastern Europe: Union Formation as a Demographic Manifestation. *European Journal of Population* 25: 239-255.

Hogan D. P, Astone N. M. (1986). The Transition to Adulthood. *Annual Review of Sociology* 12: 109-30.

Hoyert D. L. (1989). The Elder Parent's Report of Intergenerational Exchange. A Paper Presented at *the 1989 Annual Meeting of the American Sociological Association*, San Francisco, CA.

Horiuchi Sh., Wilmoth J. (1998). Decelaration in the Age Pattern of Mortality at Older Ages. *Demography* 35(4): 391-412.

Hu Y., Goldman N. (1990). Mortality Differentials by Marital Status: An International Comparison. *Demography* 27(2): 233-250.

Huber J., Spitze G. (1983). *Sex Stratification: Children, Household and Work*. New York: Academic Books.

Human Development Reports. Prieiga internete: http://hdr.undp.org/en.

Impicciatore R., Billari F. C. (2005). Does Premarital Cohabitation and Civil Marriage Have a Negative Impact on Marital Stability? Empirical Evidences for the Italian Case. Paper presented European Association for the *Population Studies Conference*. Liverpool.

Inglehart R. (1997). *Modernization and Post-Modernization. Cultural Economic and Political Change in 43 Societies*. New Jersey: Princeton University Press.

Inglehart R., Welzel Ch. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jamieson L. (2002). Is Intimacy Transformed? Eds. S. Jackson, S. Scott. *Gender: A Sociological Reader*. London and New York: Routledge.

Janušauskaitė G. (2008) Gyvenimo kokybės tyrimai: problemos ir galimybės. *Filosofija. Sociologija* 19(4): 34-44.

Januškevičius V., Stankūnienė V. (1979). Litovskaya SSR. Kompleksnaya programma nauchno-tekhnicheskogo progressa i yego sotsial'no-ekonomicheskikh posledstviy na perspektivu do 2005 goda. Tom 22. *Demografiya, ratsional'noye ispol'zovaniye trudovykh resursov*. Moskva, p. 507-535.

Jasilionienė A. (2005) *Šeimos politikos modernizavimas Lietuvoje: prioritetų problema (Disertacija)*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Jasilionis D. (2003). *Lietuvos gyventojų mirtingumo miesto-kaimo skirtumų sociodemografiniai veiksniai (Disertacija)*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Kauno Technologijos universitetas.

Jasilionis D., Shkolnikov V., Andreev E., Jdanov D., Ambrozaitienė D., Stankūnienė V., Meslé F., Vallin J. (2007). Socio-cultural Mortality Differentials in Lithuania: Results Obtained by Matching Vital Records with the 2001 Census Data. *Population (English)* 62(4): 597-646.

Jasilionis D., Stankūnienė V., Shkolnikov V. M. (2006). *Lietuvos gyventojų sociodemografiniai mirtingumo skirtumai, 2001–2004*. Vilnius: Statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas.

Jasilionis, D. Stankūnienė V. (2002). Lietuvos miesto ir kaimo gyventojų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės skirtumas. *Geografijos metraštis* XXXV(1-2): 193-199.

Jerrome D. (1996). Intimate Relationships. Eds. Sh. Peace, P. Colemas, J. Bond. *Ageing in Society. An Introduction to Social Gerontology. Second Edition*. London: Sage Publications Ltd.

Jonkarytė A. (2002). Antrojo demografinio perėjimo teorijos bruožai. *Filosofija. Sociologija* 3.

Kakliauskas S. (1936). Natūralus gyventojų judėjimas Lietuvoje. Kaunas.

Kalėdienė R. (1998). Lietuvos miesto ir kaimo gyventojų vidutinės būsimo gyvenimo trukmės palyginamoji analizė. *Socialiniai mokslai. Sociologija* 4: 73-76.

Kalliath T., Brough P. (2008). Work-Life Balance: A Review of the Meaning of the Balance Construct. *Journal of Management and Organization* 7.

Kalmijn M. (2005). *Intergenerational Solidarity: A Review of Three Theories and their Evidence*. November 24, work in progress.

Kamo Yoshinori. (1988). Determinants of the Household Division of Labor: Resources, Power and Ideololgy. *Journal of Family Issues* 9: 177–200.

Kanopienė V. (1997). Darbas ir šeima: vaidmenų pasidalijimas. Ats. red. V. Stankūnienė. *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vinius: LFSI.

Kašelionis J. (1936). Gyventojų mažėjimo problema. *Naujoji Romuva* 29-30.

Katus K. (1994) Fertility Transition in Estonia, Latvia, Lithuania. Eds. W. Lutz, S. Sscherbov, A. Volkov. *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London and New York: IIASA, p. 89-111.

Katus K. (1997) Post-Transitional Fertility: Case of Estonia. Eds. K. Katus, V. Stankuniene, A. Vikat. *Demographic Development in Baltic Countries. Special Issue of Revue Baltique,* p. 49-63.

Katus K., Poldma A., Puur A. (2008). Work-Family Orientation and Female Labour Market Participation. *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study* 1. Springer, p. 113-140.

Katus K., Sakkeus L., Puur A., Poldma A. (2000). Demographic Development of Estonian Population: Recent Changes in the Context of the Long-Term Trends. Eds. T. Kucera, O. Kucerova, O. Opara, E. Schaich. *New Demographic Faces of Europe*. Springer, 129 p.

Keilman N. (1987). Recent Trends in Family and Household Composition in Europe. *European Journal of Population* 3: 297-325.

Kessler S. J., McKenna W. (1978). *Gender. An Ethnomethodological Approach*. Chicago: The University of Chicago Press.

Kiernan K. (2001). The Rise of Cohabitation and Childbearing outside Marriage in Western Europe. *International Journal of Law, Politics and the Family* 15: 1-21.

Kiernan K. (2002a). The State of European Unions: An Analysis of FFS Data on Partnership Formation and Dissolution. Eds. M. Macura, G. Beets. *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe: Insights and Lessons from Comparative Research* 1. United Nations.

Kiernan K. (2002b).Cohabitation in Western Europe: Trends, Issues, and Implications. Eds. A. Booth, A. C. Crouter. *Just Living together. Implications of Cohabitation on Families, Children and Social Policy*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Kiernan K. (2004). Unmarried Cohabitation and Parenthood in Britain and Europe. *Law and Policy* 26: 33-55.

Kirk D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies* 50(3): 361-387.

Kohler H. P., Billari F. C., Ortega J. A. (2002). The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review* 28(4): 641-680.

Kostova D. (2007). Cohabitation vs. Marriage in Bulgaria. Paper presented at the *Annual Meeting of Population Association of America*. New York City, 29-31 March 2007.

Kovacheva S. (2008). Combining Work and Family Life in Young People's Transitions to Adulthood in Bulgaria. *Sociological Problems*: 174-192.

Kraniauskienė S. (2002). Metodologiniai laiko problemos tyrimo ypatumai sociologijoje. *Tiltai. Bridges. Brücken* 4(21): 41-48.

Kraniauskienė S. (2003). *Tapatybės konstravimas biografijose (Kartos ir lyties identitetas XX a. lietuvių autobiografijose) (Disertacija)*. Vilnius: VU.

Kristenson M., Kucinskiene Z., Bergdahl B., Orth-Gomér K. (2001). Risk Factors for Coronary Heart Disease in Different Socio-Economic Groups of Lithuania and Sweden – the LiVicordia study. *Scandinavian Journal of Public Health* 29: 140-150.

Kroska A. (2000). Conceptualizing and Measuring Gender Ideology as Identity. *Gender & Society* 14: 368-394.

Kroska A. (2004). Division of Domestic Work. Revising and Expanding the Theoretical Explanations. *Journal of Family Issues* 25: 900-932.

Kublickienė L. (2003). Vyriškų vaidmenų ypatumai dabarties Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 77-86.

Kulik M. C. (2005). The Emergence of Cohabitation as a First Union and its Later Stability: The Case of Hungarian Women. *MPIDR Working Paper* WP 2005-031.

Lambiri D., Biagi B., Royuela V. (2006) Quality of Life in the Economic and Urban Economic Literature. *Social Indicators Research* 84. The Netherlands: Springer, p. 1-25.

Land K. C., Lamb V. L., Mustillo S. K. (2001). Child and Youth Well-Being In The United States, 1975–1998: Some Findings from A New Index. *Social Indicators Research* 56: 241-320. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Landry A. (1934). *La Révolution Démographique: Etudes et Essais sur les Problèmes de la Population*. Paris, (percit. iš *Dictionary of Demography Terms, Concepts, and Institutions* 1986).

Last J. M., Spasoff R., Harris S. S., Thuriaux M. C. (2001). *A Dictionary of Epidemiology*. New York: Oxford University Press.

Lawton P. M., Brody E. M. (1969). Assessment of Older People: Self Maintaining and Instrumental Activities of Daily Living. *Gerontologist* 9(3): 179-186.

Leccardi C., Ruspini E. (2006). A New Youth? Young People, Generations and Family Life. Aldershot: Ashgate.

Leitner A., Wroblewski A. (2006). Welfare States and Work-Life Balance. *European Societies* 8(2): 273-94.

Leonavičius V., Baltrušaitytė G., Naujokaitė I. (2007). *Sociologija ir sveikatos paslaugų sistemos vartotojai (Moderniosios Lietuvos sveikatos priežiūros sistemos pertrūkiai ir tęstinumas*). Kaunas: VDU.

Lesthaeghe R. (1995). The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation. Eds. K. O. Mason, A. M. Jensen. *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press, p. 17-62.

Lesthaeghe R., Surkyn J. (2002). New Forms of Household Formation in Central and Eastern Europe: Are They Related to Newly Emerging Value Oientations? *Economic Survey of Europe 2002,* 1. New York, Geneva: Economic Commission for Europe, United Nations, p. 197-216.

Lesthaeghe R., van de Kaa D. J. (1986). Twee demografische transities? (Two demographic transitions?). *Bevolking: groei en krims (Population: Growth and Decline)*. Eds. D. J. Van de Kaa and R. Lesthaeghe. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Lesthaeghe R., Willems P. (1999). Is Low Fertility a Temporary Phenomenon in the European Union? *Population and Development Review* 25(2): 211-228.

Lewis J. (1997). Gender and Welfare Regimes: Further Thoughts. *Social Politics* 4(2): 160-77.

Liefbroer A. C., De Jong Gierveld, J. (1995). Standardization and Individualization: The Transition to Adulthood among Cohorts Born between 1903 and 1965. Eds. H. van den Brekel, F. Deven. *Population and Family in the Low Countries*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys (1925). Kaunas.

Livi Bacci M. (1986). Social-Group Forerunners of Fertility Control in Europe. *The Decline of Fertility in Europe*. Eds. A. J. Coale, S. C. Watkins. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, p. 182-200.

Livi Bacci M. (2001). Comment: Desired Family Size and the Future Course of Fertility. Eds. R. Bulatao, J. B. Casterline. *Global Fertility Transition. Population and Development Review* 27: 282-289.

Locker D. (1981). *Symptoms of Illness. The Cognitive Organization of Disorder*. London: Tavistock.

Luescher K., Pillemer K. (1998). Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent-Child. *Journal of Marriage and the Family* 60(2): 413-425.

Lury C. (1996). *Consumer Culture*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

MacInnes J. (2006). Work-Life Balance in Europe: A Response to the Baby Bust or Reward for the Baby Boomers? *European Societies*: 8(2): 223-50.

Macintyre S. (1997). The Black Report and Beyond. What Are the Issues? *Social Science & Medicine* 44(6): 723-745.

Macura M. (2002). Executive Summary. *The Generations and Gender Programme: A Study of the Dynamics of Families and Family Relationships*. Geneva: UNECE.

Macura M., Beets G., Burkimsher M. (2002). Fertility and Partnership: Why the FFS and What Did We Learn from It? Eds. M. Macura, G. Beets. *Dynamics of Fertility and*

Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research 1. New York, Geneva: United Nations, p. 1-12.

Macura M., Mochizuki-Sternberg Y. Garcia J. L. (2002). Eastern and Western Europe's Fertility and Partnership Patterns: Selected Development from 1987 to 1999. *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research* 1. New York, Geneva: UN.

Mačėnienė L. P. (1974). *Nekotoryye mediko-sotsial'nyye aspekty rozhdayemosti*. Avtoreferat dissertatsiyi. Vilnius.

Mayer K. U., Müller W. (1986). The State and the Structure of the Life Course. Eds. A. B. Sorensen, F. E. Weinert, L. R. Sherrod. *Human Development and the Life Course.* Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 217-45.

Mamolo M. (2005). Union Formation, Marriage and First Birth: Convergence across Cohorts in Austria, Hungary, Northern Italy and Slovenia? Session 54: Eastern and Western Europe: Convergence and Divergence. Paper presented at the *IUSSP XXV International Population Conference*. Tours, France, July 18–23, 2005.

Manor O., Matthews S., Power C. (2001). Self-Rated Health and Limiting Longstanding Illness: Inter-Relationships with Morbidity in Early Adulthood. *International Journal of Epidemiology* 30: 600-607.

Marcinkevičienė D. (1999). *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga.

Marcinkevičienė D., Praspaliauskienė R. (1999). Moters įvaizdžio transformacija moterų spaudoje 1975–1995 m. Ats. red. M. A. Pavilionienė. *Feminizmas, visuomenė, kultūra.* Vilnius: VU spaustuvė.

Maret E., Finlay B. (1984). The Distribution of Household Labor among Women in Dual-Earner Families. *Journal of Marriage and the Family* 46: 473-483.

Marmot M. G. (1994). Social Differentials in Health within and Between Populations. *Daedalus* 123: 197-216.

Marmot M., Shipley M. J., Rose G. (1984). Inequalities in Death – Specific Explanations of a General Pattern. *Lancet* 83: 1003-1006.

Martikainen P., Aromaa A., Heliovaara M., Klaukka T., Knekt P., Maatela J., Lahelma E. (1999). Reliability of Perceived Health by Sex and Age. *Social Science & Medicine* 48: 1117-1122.

Maslauskaitė A. (2004). Lytis, globa ir kultūriniai gerovės kapitalizmo barjerai Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3: 39-51.

Maslauskaitė A. (2004). *Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Maslauskaite A. (2006). Asmeninių namų ūkių gyventojų šeiminė padėtis. Ats. red. V. Stankūnienė. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

Maslauskaitė A. (2008). Moterų užimtumas ir lyčių kultūra: palyginamoji Lietuvos ir Europos šalių analizė. *Moterys, darbas, šeima: lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Mason Oppenheim K. (1997). Explaining Fertility Transition. *Demography* 34(4): 443-454.

Mazur G. A. (2002). *Theorizing Feminist Policy*. Oxford: Oxford University Press.

McDonald P. (2000a). Gender Equity in Theories of Fertility Transition. *Population and Development Review* 26(3): 427-439.

McDonald P. (2000b). Gender Equity, Social Institutions and the Future of Fertility. *Journal of Population Research* 17(1): 1-16.

McDonald P. (2000c). The "Toolbox" of Public Policies to Impact on Fertility – a Global View. Paper presented at the seminar *Low Fertility, Families and Public Policies. The European Observatory on Family Matters in Sevilla.* September 15–16, 2000.

McDonald P. (2002). Sustaining Fertility Through Public Policy: The Range of Options. *Population (English Edition)* 57(3): 417-445.

McDonald P. (2005). Fertility and the State: The Efficacy of Policy. Paper presented at the *XXV^th International Population Conference.* Tour, 18–23 July, 2005.

McDonald P. (2006). An Assessment of Policies that Support Having Children from the Perspective of Equity, Efficiency and Efficacy. *Vienna Yearbook of Population Research 2006*, p. 213-234.

Measuring Human Well-being: Key Findings and Policy Lessons (2007). Policy Brief. United Nations University, November 3, 2007.

Merčaitis A. (1968). Lietuvos TSR gyventojų natūraliojo prieaugio klausimu. *Mokslinis komunizmas. Sociologija* 1.

Merčaitis A. (1985). Litovskaya sotsialisticheskaya respublika. *Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, p. 226-228.

Mikulionienė S. (2000). *Gyvenimo kelias: perėjimas į socialinę brandą. (Disertacija).* Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Miller J., Garrison H. H. (1982). Sex Roles: The Division of Labor at Home and in the Workplace. *Annual Review of Sociology* 8: 237-262.

Mirowsky J., Ross C. E. (2003). *Education, Social Status, and Health.* Nawthorne, NY: Aldine de Gruyter.

Mitchell B. A. (2000). The Refilled 'Nest': Debunking the Myth of Families in Crisis. Eds. E. M. Gee, G. M. Gutman. *The Overselling of Population Aging: Apocalyptic Demography, Intergenerational Challenges, and Social Policy.* Toronto: Oxford University Press.

Mitrikas A. A. (2007). Lietuvos šeima: vertybiniai pokyčiai 1990–2005 metais. Ats. red. R. Žiliūkaitė. *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai virsmai.* Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Mynarska M., Bernardi L. (2007). Meanings and Attitudes Attached to Cohabitation in Poland: Qualitative Analyses of the Slow Diffusion of Cohabitation among the Young Generation. *Demographic Research* 16: 519-554.

Model S. (1981). Housework by Husbands: Determinants and Implications. *Journal of Family Issues* 2: 225-237.

Moors G. (2007). Testing the Internal Validity of the Inglehart Thesis by Means of a Latent Class Choice Model. *Acta Sociologica* 50(2): 147-160.

Morgan S. P. (2001). Should Fertility Intentions Inform Fertility Forecasts? *The Direction of Fertility in the United States,* p. 153-165.

Moss N. E., Abramowitz S. I. (1982). Beyond Deficit-Filling and Developmental Stakes: Cross-Disciplinary Perspectives on Parental Heritage. *Journal of Marriage and Family* 44: 357-366.

Namboodiri N. K. (1983). Sequential Fertility Decision Making and the Life Course. Eds. R. A. Bulatao, R. D. Lee. *Determinants of Fertility in Developing Countries 2. Fertility Regulation and Institutional Influences*. New York: Academic Press, p. 444-472.

Namų ūkių biudžetai 2006 (2007). Vilnius: Statistikos departamentas.

Naseleniye Rossiyi 1995 (1996). 3 yezhegodnyy demograficheskiy doklad. Red A.G.Vishnevsky. Moskva.

Naseleniye Rossiyi 2003–2004 (2006). 11-12 yezhegodnyy demograficheskiy doklad. Red. A.G.Vishnevsky. Moskva.

Naseleniye Rossiyi 2006 (2007). Yezhegodnyy demograficheskiy doklad. Red. A.G.Vishnevsky. Moskva.

Naseleniye Rossiyi 2007 (2008). Yezhegodnyy demograficheskiy doklad. Red. A.G.Vishnevsky. Moskva.

Navaitis G. (2005). Vyrų nuostatos į vyriškumo sklaidą šeimoje. *Socialinis darbas* 4: 34-39.

(Ne)apmokamas darbas: šeimai palanki darbo aplinka ir lyčių lygybė Europoje. (2006). Ats. red. J. Reingardė. Vilnius: Eugrimas.

Neff D. (2008). A Sociological View on the Relationship Between Capabilities and Functionings – A Critical Realist View**.** Paper presented for the *HDCA conference.* New Delhi, India, September 2008.

Neyer G. (2003a). Family Policies and Low Fertility in Western Europe. *MPIDR Working Paper WP 2003-021.* Prieiga internete: http://www.demogr.mpg.de

Neyer G. (2003b). Gender and Generations Dimentions in Welfare-State Policies. *MPIDR Working Paper WP 2003-022*. Prieiga internete: http://www.demogr.mpg.de

Neyer G. (2005). Family Policies in Europe Fertility Policies at the Intersection of Gender, Employment and Care Policies. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP)* 34: 91-102.

Neyer G., Andersson G. (2008). Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts. *Population and Development Review* 34(4): 699-724.

Noack T., Ostby L. (2002). Free to Choose – but Unable to Stick to It. *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe* 2. New York, Geneva: United Nations.

Norkus Z. (2004). Ar galime gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alteratyvos. *Politologija* 4(36): 30-39.

Norušis M. J. (2008). *SPSS 16.0 Advanced Statistical Procedures Companion.* Upper Saddle River (N.J.): Prentice Hall.

Notestein F. W. (1945). Population – the Long View. Ed. T. W. Schultz. *Food for the World.* Chicago: Chicago University Press, (percit. iš Van de Kaa 1996), p. 37-57.

Notestein F. W. et al. (1944). *The Future Population of Europe and Soviet Union: Population Projections, 1940–1970.* Geneva: League of Nations, (percit. iš Kirk 1996).

Orbuch T. L., Eyster S. L. (1997). Division of Household Labor among Black Couples and White Couples. *Social Forces* 76: 301-332.

Oželis K. (1934). *Natūralinis ir mechaninis gyventojų keitimasis Lietuvoje 1915–1933 metais.* Kaunas.

Pagrindiniai 1989 metų gyventojų surašymo duomenys (1990). Vilnius: Lietuvos valstybinis statistikos komitetas.

Parasuraman S., Greenhaus J. H. (1997a). The Integration of Work and Family Life: Barriers and Solutions. Eds. S. Parasuraman, J. H. Greenhaus. *Integrating Work and Family: Challenges and Choices for a Changing World*. Westport, CT: Quorum Books, p. 232-42.

Pavlik Z. (1998). The Concept of Demographic Development. Eds. A. Kuijsten, H. de Gans, H. de Feijter. *The Joy of Demography... and other Disciplines. Essay in Honour of Dirk van de Kaa*. Amsterdam: NethurD-publications. Thela Thesisi.

Pearlin L. I., Schieman S., Fazio E. M., Meersman S. C. (2005). Stress, Health, and Life Course: Some Conceptual Perspectives. *Journal of Health and Social Behaviour* 46: 205-219.

Philipov D. (2001). Low Fertility in Central and Eastern Europe: Culture or Economy? Paper presented at the IUSSP seminar *International Perspectives on low fertility: Trends, theories and policies*. Tokyo.

Philipov D. (2002). Fertility in Times of Discontinuous Societal Change: The Case of Central and Eastern Europe. *MPIDR Working Paper WP 2002-024*, June 2002.

Philipov D., Dorbritz J. (2003). *Demographic Consequences of Economic Transition in Countries of Central and Eastern Europe. Population Studies 39*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 208 p.

Philipov D., Jasilioniene A. (2008). Union Formation and Fertility in Bulgaria and Russia: A Life Table Description of Recent Trends. *Demographic Research* 19: 2057-2114.

Pilcher J. (1994). Mannheim's Sociology of Generations: An Undervalued Legacy. *The British Journal of Sociology* 45(3): 481-494.

Pinnelli A. (1995). Women's Condition, Low Fertility, and Emerging Union Patterns in Europe. Eds. K. O. Mason, A. M. Jensen. *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Oxford: Calendon press, p. 82-104.

Pinnelli A. (1999). Gender and Family in Developed Countries. *Population Studies*. Liege: IUSSP.

Pyke K. D. (1993). Women's Employment as a Gift or Burden? Marital Power across Marriage, Divorce and Remarriage. *Gender & Society* 8: 73-91.

Pokorska A., Bergmann M. (2008). Families and their Experiences from the Reconciliation of Private Life and Work in Poland, Greece, Spain and France. *Sociological Problems*: 46-59.

Powell G., Greenhaus J. (2006). Managing Incidents of Work-Family Conflict: A Decision-Making Perspective. *Human Relations* 59: 1179-1212.

Prescott-Allen R. (2001). *The Wellbeing of Nations: A Country-by-Country Index of Quality of Life and the Environment*. Washington: Island Press.

Prinz C. (1995). *Cohabiting, Married, Single*. Avebury: Aldershot.

Pritchett L. H. (1994). Desired Fertility and the Impact of Population Policies. *Population and Development Review* 20(1): 1-55.

Purvaneckas A., Purvaneckienė G. (2001) *Moteris Lietuvos visuomenėje: palyginamoji tyrimų analizė*. Vilnius: Danielius, 147 p.

Purvaneckienė G. (2003). *Darbo ir šeimos pareigų derinimas*. Prieiga internete: http://www.seimairdarbas.lt/files/Darbo%20ir%20seimos%20pareigu%20derinimas%20straipsnis.doc

Purvaneckienė G. (2009). *Moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje – 2009*. Tyrimo ataskaita. Available on http://www.socmin.lt/index.php?1606775163, viewed on 02 December 2009.

Putnam R. D. (1993). *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.

Putnam R. D. (1997). Democracy in America at Century's End. Ed. A. Hadenius. *Democracy's Victory and Crisis*. New York: Cambridge University Press, p. 27-70.

Recent Demographic Developments in Europe 2004 (2004). Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Reconciliation of Work and Private Life: A Comparative Review of Thirty European Countries (2005). European Commission.

Reher D. S. (1998). Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts. *Population and Development Review* 24(2): 203-234.

Reingardė J., Tamutienė I., Ališauskienė M., Jančaitytė R., Kudinavičiūtė-Michailovienė I. (2008). *Šeimos instituto stiprinimas: poreikiai ir galimybė. Tyrimo ataskaita*. Prieiga internete: www.socmin.lt.

Reingardienė J. (2004). Moterų karjeros ir šeimos dilemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1: 59-72.

Reingardienė J. ir kt. (2005). *Vyrai ir vaiko priežiūros atostogos. Kokybinio tyrimo, kuriame dalyvavo vaiko priežiūros atostogų išėję tėvai, darbdaviai ir valdžios atstovai Lietuvoje, Islandijoje, Danijoje ir Maltoje, bendra ataskaita*. Vilnius: Eugrimas.

Reneflot A. (2007). A Gender Perspective on Preferences for Marriage among Cohabiting Couples. *Demographic Research* 15: 311-328.

Résultats statistiques du recensement général de la population (1926). Tome I, deuxième partie. Paris: Imprimerie Nationale, 34 p.

Riley M. W. (1987). On the Significance of Age in Sociology. *American Sociological Review* 52: 1-14.

Riley M. W. (1998). A Life Course Approach: Autobiographical Notes. Eds. J. Z. Giele, G. H. Elder Jr. *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage, p. 28-51.

Riley M. W., Foner A., Waring J. (1988). Sociology of Age. Ed. N. J. Smelser. *Handbook of Sociology*. Newbury Park: Sage.

Rimka A. (1937). Lietuvos gyventojai 1936. *Ekonomika* 2.

Rindfuss R. R, Swicegood G. G., Rosenfeld R. A. (1987). Disorder in the Life Course: How Common and Does it Matter? *American Sociological Review* 52: 785-801.

Rindfuss R. R., Van den Heuvel A. (1990). A Precursor to Marriage or an Alternative to Being Single? *Population and Development Review* 16: 703-726.

Risman B. J. (1998). *Gender Vertigo. American Families in Transition*. New Haven: Yale University Press.

Ryder N. B. (1983). Fertility and Family Structure. *Population Bulletin of the United Nations* 15.

Robeyns I. (2005) The Capability Approach: A Theoretical Survey. *Journal of Human Development* 6(1): 93-114. Prieiga internete: http://biblioteca.hegoa.efaber.net/registro/ebook/15356/

Robine J. M., Romieu I., Michel J. P. (2003). Trends in Health Expectancies. Eds. J. M. Robine, C. Jagger, C. D. Mathers, E. M. Crimmins, R. M. Suzman. *Determining Health Expectancies*. Chichester: John Wiley & Sons, p. 75-101.

Roosi A. A. (1980). Aging and Parenthood in the Middle Years. Eds. P. B. Baltes, O. G. Brim. *Life-Span Development and Behavior*. New York: Academic Press, p. 138-207.

Ross C. E. (1987). The Division of Labor at Home. *Social Forces* 65: 816-833.

Rossi A. S., Rossi P. H. (1990). *Of Human Bonding: Parent-Child Relationships across the Life Course*. New York: Alydine De Gruyter.

Ruff C. D. (1996). Psychological Well-Being. Eds. V. W. Marshal et al. *Encyclopaedia of Gerontology. Age, Aging and the Agenda* 2. Burlington: Academic Press, p. 365-369.

Rukšaitė G. (2008). Santykio su tėvu svarba moters individualizacijai. Ats. red. G. Gudataitė. *Santykis ir pokytis. Tarpasmeninių ryšių gelminės prielaidos ir psichoterapija.* Vilnius: VU leidykla.

Safilios-Rothschild C. (1970). The Study if Family Power Structure: A Review. *Journal of Marriage and the Family* 32: 539-552.

Scanzoni J. H. (1978). *Sex Roles, Women's Work and Marital Conflict. A Study of Family Change*. Lexington: Lexintong Books.

Scanzoni J. H., Szinovacz M. (1980). *Family Decision-Making*. Beverley Hills: Sage Publications.

Schoen R., Kim Y. J., Nathanson C. A., Fields J. M., Astone N. M. (1997). Why Do Americans Want Children. *Population and Development Review* 23(2): 333-358.

Schultz T. P. (1993). Sources of Fertility Decline in Modern Economic Growth: Is Aggregate Evidence on the Demographic Transition Credible? *Demografia* 36(2-3): 190-224.

Sen A. (1984). Poor, Relatively Speaking. Ed. A. Sen. *Resources, Values and Development*. Blackwell, p. 325-345.

Sen A. (1992). *Inequality Reexamined*. Oxford: Clarendon Press.

Sen A. (1997). *On Economic Inequality. Expanded Edition with a Substantial Annex by James E. Foster and A. Sen*. Oxford: Clarendon Press.

Sen A. (1999). *Commodities and Capabilities*. Oxford University Press.

Sermet C., Cambois E. (2006). Measuring the State of Health. Eds. G. Caselli, J. Vallin, G. Wunsch. *Demography: Analysis and Synthesis* 2, Burlington: Academic Press, p. 13-27.

Shanahan M. J. (2000). Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective. *Annual Review of Sociology* 26: 667-692.

Shelton B. A., John D. (1993). Does Marital Status Make a Difference? Housework among Married and Cohabiting Men and Women. *Journal of Family Issues* 14: 401-420.

Shilling C. (2002). Culture, the „Sick Role" and the Consumption of Health. *The British Journal of Sociology* 53(4): 621-638.

Siegrist J. (2000). Place, Social Exchange and Health: Proposed Sociological Framework. *Social Science & Medicine* 51: 1283-1293.

Siegrist J. (2005). Work, Stress, and Health. Ed. W. Cockerham. *The Blackwell Companion to Medical Sociology*. Oxford: Blackwell.

Silverstein M., Chen X., Heller K. (1996). Too Much of a Good Thing? Intergenerational Social Support and the Psychological Well-Being of Older Parents. *Journal of Marriage and the Family* 58(4): 970-982.

Smallwood S., Jefferies J. (2003). Family Building Intentions in England and Wales: Trends, Outcomes and Interpretations. *Population Trends* 112: 1-28.

Smock P. J. (2000). Cohabitation in the United States: An Appraisal of Research Themes, Findings, and Implications. *Annual Review of Sociology* 26: 1-20.

Smock P. J., Gupta S. (2002). Cohabitation in Contemporary North America. Eds. A. Booth, A. C. Crouter. *Just Living together. Implications of Cohabitations on Families, Children, and Social Policy*. Lawrence Erlbaum Associates, 53-85.

Smock, P. J., Manning, W. D. (2004). Living together Unmarried in the United States: Demographic Perspectives and Implications for Family Policy. *Law and Policy* 26: 87-117.

Sobotka T. (2008). The Diverse Faces of the Second Demographic Transition in Europe. Eds. T. Frejka, T. Sobotka, J. M. Hoem, L. Toulemon. *Childbearing Trends and Policies in Europe*. Demographic Research 19(7): 171-224.

Sobotka T., Toulemon L. (2008). Changing Family and Partnership Behaviour: Common Trends and Persistent Diversity across Europe. *Childbearing Trends and Policies in Europe. Demographic Research* 19(6): 85-138.

Spitze G. (1988). Women's Employment and Family Relations: A Review. *Journal of Marriage and the Family* 50: 595-618.

Stainton-Rogers W. (1991). *Explaining Health and Illness*: *An Eploration of Diversity*. London: Harvester Wheatsheaf.

Stanaitis A., Adlys P. (1973). *Lietuvos TSR gyventojai*. Vilnius.

Stanaitis A., Stankūnienė E. (1983). Evolyutsiya sem'i sel'skogo naseleniya Litvy i nekotoryye opredelyayushchiye yego faktory. *Aktual'nyye problemy demografiyi*. Riga: Zinatne, p. 122-125.

Stankūnienė V. (2001). A Changing Lithuanian Family throughout the 20th Century. The Demography of Central and Eastern Europe. Paper presented for the *XXIV General Population Conference, Session 44*. Salvador de Bahia, Brazil, 18–24 August 2001.

Stankūnienė E. (1976). Kaimo gyventojų šeimos. *Mokslas ir gyvenimas* 4.

Stankūnienė V. (1989). Vosproizvodstvo naseleniya Litvi. *Demograficheskoye razvitiye Litvy*. Vilnius.

Stankūnienė V. (1995). Family in the Baltic States: Trends and Features. *Demographic Changes and Population Policy in Lithuania*. Vilnius.

Stankūnienė V. (1997). New Phenomena in Family Formation: Case of Lithuania. *Revue Baltique* 8.

Stankūnienė V. (1997). Šeimos kūrimo strategijos kitimas Lietuvoje: nuo tradicinio prie modernaus modelio. *Lietuvos mokslas* 5(15). Vilnius.

Stankūnienė V. (2002). Gimstamumas ir šeima. *Lietuvos gyventojai 1990–2000*. Vilnius, p. 25-40.

Stankūnienė V. (2006). Gimstamumas. *Lietuvos gyventojų struktūra ir demografinė raida*. Vilnius, p. 116-135.

Stankūnienė V. (2006). *Santuokos, ištuokos, santuokinis statusas. Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, p. 101-115.

Stankūnienė V. (2007). Šeimos transformacijos ir žemo gimstamumo iššūkiai. *Lietuvos demografinės raidos iššūkiai*. Vilnius: 13-27.

Stankūnienė V., Baublytė M. (1996). *Lietuvos šeimos ir gimstamumo tyrimas. Standartinės lentelės ir pagrindiniai tyrimo duomenys*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Stankūnienė V., Baublytė M., Kanopienė V., Mikulionienė S. (1999). *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Stankūnienė V., Baublytė M., Kanopienė V., Mikulionienė S. (2000). *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region. Lithuania*. New York, Geneva: United Nations.

Stankūnienė V., Jasilionienė A. (2008). Lithuania: Fertility Decline and its Determinants. Eds. T. Frejka et al. *Childbearing Trends and Policies: Country Case Studies. Demographic Research*.

Stankūnienė V., Jonkarytė A., Mikulionienė S., Mitrikas A. A., Maslauskaitė A. (2003). *Šeimos revoliucija: iššūkiai šeimos politikai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

Stankūnienė V., Maslauskaitė A. (2008). Family Transformations in the Post-Communist Countries: Attitudes toward Changes. *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study* 1. Springer: 113-140.

Stankūnienė V., Maslauskaitė A., Baublytė M., Zakharov S., Régnier-Loilier A. (2009). Transition to the New Partnership Formation Pattern in France, Lithuania and Russia. *RECEO* (forthcoming).

Stankūnienė V., red. (1997). *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.

Sullivan D. F. (1971). A Single Index of Mortality and Morbidity. *HSMHA Health Reports* 86: 347-354.

Surkyn J., Lesthaeghe R. (2004). Value Orientations and the Second Demographic Transition (STD) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research* 3: 45-86.

Szydlik M. (2008). Intergenerational Solidarity and Conflict. *Journal of Comparative Family Studies* 1: 27-40.

Schoen R., Astone N. M., Kim Y. J., Nathanson C. A., Fields J. M. (1999). Do Fertility Intentions Affect Fertility Behavior. *Journal of Marriage and the Family* 61: 790-799.

Šeima ir gimstamumas Lietuvoje. (1997). Ats. red. V. Stankūnienė. LFSI.

Taipale A., Anttila T., Natti J. (2008). Organisational Culture and Work-Life Balance in Eight European Countries. *Sociological problems*: 97-112.

Tereškinas A. (2001). *Kūno žymės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.

Tereškinas A. (2004). Vyrai, vyriškumo formos ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje**.** Vilnius: VU leidykla.

Tereškinas A. (2007). *Esė apie skirtingus kūnus: kultūra, lytis, seksualumas*. Vilnius: Apostrofa.

Testa M. A., Simonson D. C. (1996). Assessment of Quality-of-Life Outcomes. *The New England Journal of Medicine* 334(13): 835-840.

The Decline of Fertility in Europe (1986). Eds. A. J. Coale, S. C. Watkins. Princeton: Princeton University Press.

The Human Mortality Database (2009). Prieiga internete: http://www.mortality.org.

The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses. (2005). Eds. M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. New York, Geneva: United Nations.

The Satisfaction and Costs of Children: Theories, Concepts, Methods (1972). Ed. J. T. Fawcett. Honolulu: East West Population Institute, (percit. iš Van de Kaa 1996).

Thompson L., Walker A. J. (1989). Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work and Parenthood. *Journal of Marriage and the Family* 51: 845-871.

Thompson W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology* 34(6): 28-35, (percit. iš Van de Kaa 1996).

Thomson E. (1997). Couple Childbearing Desires, Intentions and Births. *Demography* 34(3): 343-354.

Thomson E., Hoem J. M. (1998). Couple Childbearing Plans and Births in Sweden. *Demography* 35(3): 315-322.

Thornton A. T. (1991). Influence of the Marital History of Parents on the Marital and Cohabitation Experience of Children. *American Journal of Sociology* 96: 868-894.

Thornton A. T., Axinn W. G. (1992). Reciprocal Effects of Religiosity, Cohabitation, and Marriage. *American Journal of Sociology* 96:628-651.

Thornton A. T., Axinn W. G., Teachman J. D. (1995). The Influence of School Enrollment and Accumulation on Cohabitation and Marriage in Early Adulthood. *American Sociological Review* 60: 762-774.

Tong R. (1989). *Feminist Thought. A Comprehensive Introduction*. San Francisco: Westview Press

Toulemon L. (1997). Cohabitation Is here to Stay. *Population. An English selection* 9: 11-46.

Toulemon L., Testa M. R. (2005). Fertility Intentions and Actual Fertility: A Complex Relationship. *Population and Societies* 415.

Trost J. A Renewed Social Institution: Non-Marital Cohabitation. *Acta Sociologica* 21: 303-315.

Turcotte P., Bélanger A. (1997). *The Dynamics of Formation and Dissolution of First Common-Law Unions in Canada*. Ottawa: Statistics Canada.

Turner B. S. (1998). Ageing and Generational Conflicts. *The British Journal of Sociology* 49(2).

Vaitiekūnas S. (1981). Yestestvennoye dvizheniye naseleniya i planirovaniye sem'i v Litovskoy SSR. Pod. red. P. Zvidrinš. *Issledovaniye narodonaseleniya. Mezhvedomstvennyy sbornik nauchnykh trudov*. Riga, p. 118-128.

Vaitiekūnas S., Adlys P., Perkumas L. (1986). *Karta keičia kartą.* Vilnius: Mokslas.

Valkonen T. (1993). Problems in the Measurement and International Comparisons of Socio-Economic Differences in Mortality. *Social Science and Medicine* 36(4): 409-418.

Valkonen T. (2001). Trends in Differential Mortality in European Countries. *Population Studies* 36: 185-332.

Valkonen T. (2006). Social Inequalities in Mortality. Eds. G. Caselli, J. Vallin, G. Wunsch. *Demography: Analysis and Synthesis* 2. Burlington: Academic Press, p. 195-206.

Vallin J., Berlinguer G. (2006). From Endogenous Mortality to the Maximum Life Human Life Span. Eds. G. Caselli, J. Vallin, G. Wunsch. *Demography: Analysis and Synthesis* 2. Burlington: Academic Press, p. 95-115.

Valstybinė šeimos politikos koncepcija (2008). Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. X-1569. 2008 06 03.

Van de Kaa D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin* 42(1).

Van de Kaa D. J. (1996). Anchored Naratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Fertility. *Population Studies* 50: 389-432.

Van de Kaa D. J. (1997). Options and Sequences: Europe's Demographic Patterns. *Journal of Australian Population Association* 14(1): 1-29.

Van de Kaa D. J. (1998). Post-Modern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behaviour. *Working Papers in Demography*. The Australian National University.

Van de Kaa D. J. (2002). The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Working Paper for *the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security*. Tokyo, Japan, 29 January, 2002. Prieiga internete:

http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf.

Van de Kaa D. J. (2009). Demographic Transition. Paper presented at the workshop *Fertility Declines in the Past, Present and Future*. University of Cambridge, 15–17 July, 2009.

Van Dongen W., Omey E., Wijgaerts D. (2001). Professional Life and Family Life. The Combination Model as a Motor for an Active Welfare State? Paper presented for the conference *Combining Work, Home, and Education*. University of Minho, Braga, Portugal, 26–27 October, 2001.

Van Hoorn W., Keilman N. (1997). Births Expectations and their Use in Fertility Forecasting. *EUROSTAT Working Paper*.

Van Peer C. (2002). Desired and Achieved Fertility. *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe* 2. New York, Geneva: United Nations.

Van Peer C., Rabušic L. (2008). Will We Witness an Upturn in European Fertility in the Near Future? Eds. C. Hohn, D. Avramov, I. Katowska. *People, Population, Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study* 1. Springer, p. 215-242.

Véron J., Pennec S. (2007). Demographic Context of the Social Contract in Developed Countries: Unity and Diversity. Eds. J. Vèron, S. Pennec. J. Legare. *Ages, Generations and the Social Contract. The Demographic Challenges Facing the Welfare State*. Netherlands: Springer.

Vikat A., Spéder Z., Beets G., Billari F. C., Bühler Ch., Désesquelles A., Fokkems T., Hoem J. M., MacDonald A., Neyer G., Pailhé A., Pinnelli A. (2007). Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course. *Demographic Research* 17(14): 384-440. Prieiga internete: http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol17/14/.

Vikat A., Spéder Z., Beets G., Billari F. C., Bühler Ch., Désesquelles A., Fokkems T., Hoem J. M., MacDonald A., Neyer G., Pailhé A., Pinnelli A. (2006). Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course. *Paper presented for the EAPS conference*. Liverpool, 24 June, 2006.

Villeneuve-Gokalp C. (1991). From Marriage to Informal Union: Recent Changes in the Behavior of French Couples. *Population. An English selection* 3: 81-111.

Vishnevsky A. (1991). Demographic Revolution and the Future of Fertility: A System Approach. Ed. W. Lutz *Future Demographic Trends in Europe and North America*. London: Academic Press, p. 257-280.

Vishnevsky A. G. (1982). *Vosproizvodstvo naseleniya i obshchestvo*. Moskva.

Vishnevsky A., ed. (1977). *Brachnost', rozhdaemost', smertnost' v Rossiyi i v SSSR*. Moskva: Statistika.

Vishnevsky A., Tolts M. (1983). Brachnost' i yeye vliyaniye na rozhdaemost'. *Vosproizvodstvo naselenya SSSR*. Moskva.

Vishnevsky A., Zakharov S., Ivanova E. I. (2006). Obnovleniye sem'i i braka. Red. A.Vishnevsky. *Demograficheskaya modernizaciya Rossiyi 1900–2000*. Moskva.

Volkov A. (1986). *Sem'ya – ob''ekt demografiyi*. Moskva.

Waite L. (1995). Does Marriage Matter? *Demography* 32: 483-507.

Waite L., Goldscheider F., Witsberger Ch. (1986). Non-Family Living and the Erosion of Traditional Family Orientations among Young Adults. *American Sociological Review* 51: 541-554.

Walby S. (1990). *Theorising Patriarchy*. Oxford: Blackwell.

Walker K. E. (1973). Household Work Time: Its Implication for Family Decisions. *Journal of Home Economics* 65: 7-11.

Walker K. E., Woods M. (1976). *Time Use: A Measure of Household Production of Goods and Services*. Washington: American Home Economics Association.

Watkins S. C. (1990). From Local to National Communities. The Transformation of Demographic Regions in Western Europe, 1870–1960. *Population and Development Review* 16.

Weber M. (1922). *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

West C., Zimmerman D. H. (1987). Doing Gender. *Gender & Society* 1: 125-151.

Westoff Ch. F., Ryder B. (1977). The Predictive Validity of Reproductive Intentions. *Demography* 14(4): 431-453.

What are equivalence scales? (2005). OECD: Social Policy Division. Prieiga internete: http://www.oecd.org/dataoecd/61/52/35411111.pdf.

White L. (1992). The Effect of Parental Divorce and Remarriage on Parental Support for Adult Children. Paper presented at the *National Symposium on Stepfamilies*, Pennsylvania State University.

White L. (1994). Growing up with Single Parents and Stepparents: Long-Term Effects on Family Solidarity. *Journal of Marriage and Family* 56(4): 935-948.

WHO (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps: A Manual of Classification Relating to the Consequences of Diseases*. Geneva: World Health Organization.

WHO (1998). *Health 21 – Health for all in the 21st century*. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe.

WHO (2009). *WHO Health for All Database*. Prieiga internete: http://www.euro.who.int/hfadb.

WHO, Statistics Netherlands (1996). *Health Interview Surveys: Towards International Harmonization of Methods and Instruments*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Wilhelm M. O. (1996). Bequest Behavior and the Effect of Heirs' Earnings: Testing the Altruistic Model of Bequests. *American Economic Review* 86(4): 874-892.

Williams R. G. A. (1983). Concepts of Health: Analysis of Lay Logic. *Sociology* 17: 185-205.

Winnicott D. W. (1993). *Playing and Reality*. Harmondsworth: Penguin.

Wolfe D. (1959). Power and Authority in the Family. Ed. D. Cartwright. *Studies in Social Power*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Wolfinger N. H. (2005). *Understanding the Divorce Cycle. The Children of Divorce in their Own Marriages*. Cambridge: University Press.

World Values Survey (2009). Prieiga internete: http://www.worldvaluessurvey.org.

Wringley E. A. (1961). *Industrial Growth and Population Change,* (percit. iš Kirk 1996).

Wrong D. H. (1958). Trends in Class Fertility in Western Nations. *The Canadian Journal of Economics and Political Science* 24(2): 216-229.

Zaborskis A., Cirtautienė L., Žemaitienė N. (2005). Moksleivių patyčios Lietuvos mokyklose 1994–2002 m. *Medicina* 41(7): 614-620.

Zaborskis A., Sumskas L., Maser M., Pudule I. (2006). Trends in Drinking Habits among Adolescents in the Baltic Countries over the Period of Transition: HBSC Survey Results, 1993–2002. *BMC Public Health* 6(67).

Zakharov S. V. (2006). Age of Marriage in Russia. *Otechestvennye Zapiski* 4(31): 271-300.

Zakharov S. V. (2007a). New Tendencies in Family Formation in Russia. *Mir Rossiyi* XVI (4): 73-112.

Zakharov S. V. (2007b). Transformatsiya brachno-partnerskikh otnosheniy v Rossiyi: „zolotoy vek" traditsionnogo braka blizit'sya k zakatu? *Roditeli i deti, muzhchiny i zhenshchiny v sem'ye i obshchestve*. Vypusk 1. Moskva.

Zakharov S. V. (2008). Russian Federation: From the First to Second Demographic Transition. Eds. T. Frejka, T. Sobotka, J. M. Hoem, L. Toulemon. *Childbearing Trends and Policies in Europe. Demographic Research* 19(7): 907-972.

Zvidrinš P. (1978). O demograficheskom perekhode v Latviyi. Izvestiya AN Latv. SSR 4.

PRIEDAI

1.1 priedas. Niekada nesituokusiųjų dalis Lietuvoje, Prancūzijoje ir Rusijoje (procentais)

	1923	1989	2001	1926	1989	2002	1926	1990	2001	2005
	Lietuva			Rusija			Prancūzija			
Vyrai										
20–24	87,5	65,8	82,4	47,5	59,5	73,6	55,7	91,8	97,6	97,8
25–29	60,2	22,2	42,0	15,6	20,8	34,8		58,1	76,2	81,6
30–34	34,7	11,5	19,5	6,8	10,5	16,8	15,7	31,4	50,0	54,9
35–39	20,2	8,5	11,8	4,1	6,8	10,0		18,4	35,2	39,0
40–44	10,6	6,6	8,6	3,1	4,7	7,0	10,3	12,1	24,3	29,5
45–49		5,6	7,8	2,6	3,7	5,4		9,7	16,2	20,8
Moterys										
20–24	73,3	41,8	65,0	28,0	33,5	52,6	39,5	79,3	92,2	93,4
25–29	43,0	15,3	26,1	9,1	12,0	21,8		42,0	62,5	69,2
30–34	25,1	9,0	13,1	5,7	6,9	10,9	16,3	22,0	39,8	44,6
35–39	16,5	6,3	9,0	4,3	5,3	6,8		13,5	27,4	31,7
40–44	12,5	5,3	7,3	4,2	4,5	5,1	11,4	9,4	18,1	23,0
45–49		5,1	6,3	4,1	3,5	4,5		7,6	12,3	15.7

Šaltiniai: Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009; Naseleniye, 2006; Pagrindiniai, 1990; Gyventojai, 2003; Lietuvos gyventojai, 1925; Résultats, 1926; Stankūnienė, Maslauskaitė, Baublytė, Zakharov, Régnier-Loilier, 2009.

1.2 priedas. Pirmosios partnerystės kaip **santuokos** ir pirmosios partnerystė kaip **kohabitacijos** kumuliaciniai procentai

A) Santuoka

	1985+	1980-1984	1975-1979	1970-1974	1965-1969	1960-1964	1950-1959	1940-1949	1930-1939	<1929
VYRAI										
18	0,4	0,7	3,4	1,9	1,5	2,1	1,2	1,5	1,0	1,9
19		1,4	5,5	6,9	3,9	5,5	3,0	3,1	2,6	2,8
20		4,0	9,1	11,2	8,2	10,6	7,8	7,3	6,1	3,3
21		7,0	11,9	15,9	16,4	17,6	15,0	12,1	11,0	9,1
22		11,2	15,5	20,4	29,5	26,6	23,6	21,0	16,7	11,1
23			18,5	26,2	39,4	36,9	33,0	30,8	25,0	17,4
24			24,2	32,7	46,4	48,8	41,4	40,8	33,0	26,1
25			27,1	36,6	52,6	54,8	51,3	50,3	41,2	33,4
26			29,4	41,2	55,9	58,6	56,2	57,9	50,2	37,7
27			31,3	44,4	59,4	61,0	60,8	61,2	56,5	43,1
28				45,3	61,3	63,9	64,4	64,5	61,7	54,0
29				48,0	61,8	65,8	66,2	68,1	66,1	58,4
30				49,0	62,5	67,4	67,7	70,7	69,1	60,8
35					64,7	70,8	70,9	75,5	74,4	67,1
40						71,7	72,7	78,1	76,9	69,4
N	493	503	476	515	468	490	702	559	495	90
MOTERYS										
18	1,7	3,5	9,4	8,9	7,4	6,9	6,2	8,5	6,6	7,4
19		5,9	15,0	17,6	15,6	15,1	13,0	16,1	11,4	11,3
20		8,8	23,3	27,1	26,0	24,2	21,0	24,7	20,2	15,4
21		12,5	29,4	32,3	39,2	33,6	29,3	33,9	27,8	19,1
22		15,4	34,6	38,6	48,9	42,0	39,1	41,6	34,5	25,0
23			37,9	43,9	54,1	49,0	45,8	49,5	43,9	33,5
24			40,3	46,3	57,8	55,0	51,9	56,3	50,1	36,1
25			42,3	49,4	61,0	59,5	56,0	61,9	57,0	40,7
26			43,8	51,9	62,4	62,7	60,2	64,9	61,5	46,8
27			44,8	53,2	64,8	65,8	62,1	68,3	63,4	50,7
28				54,4	65,3	67,7	64,3	70,1	65,8	54,2
29				55,1	65,5	68,2	66,0	71,7	68,1	56,0
30				55,9	65,7	69,4	66,9	72,5	69,9	56,5
35					66,3	71,2	70,1	75,1	73,2	59,0
40						72,3	70,6	76,9	74,6	60,9
N	*519*	*466*	*508*	*514*	*468*	*440*	*724*	*827*	*805*	*151*

1.2 priedo tęsinys

B) Kohabitacija

	1985+	1980-1984	1975-1979	1970-1974	1965-1969	1960-1964	1950-1959	1940-1949	1930-1939	<1929
VYRAI										
18	9,6	6,9	2,6	1,7	0,3	0,7	0,8	0,3	0,8	0,0
19		11,9	3,8	3,2	1,0	1,5	1,5	0,5	1,0	0,0
20		17,9	6,3	5,7	2,3	2,4	2,2	0,7	1,3	0,0
21		28,2	9,8	7,7	4,8	6,0	3,7	1,7	2,1	0,0
22		39,2	17,6	11,2	7,1	8,0	5,6	2,0	2,8	0,0
23			22,2	13,6	11,4	8,9	7,6	3,0	3,1	1,4
24			26,9	16,2	13,6	9,7	9,6	3,7	4,0	1,9
25			32,4	17,9	14,9	12,1	11,0	5,2	4,3	2,4
26			36,0	20,8	15,6	13,3	11,4	6,3	5,1	2,4
27			39,5	23,3	16,5	14,3	12,4	6,4	5,5	2,8
28				25,7	17,7	14,5	12,7	6,4	5,8	3,9
29				27,5	19,1	16,1	13,4	6,9	6,3	4,3
30				29,0	20,6	16,6	14,0	7,9	6,9	4,8
35					23,2	17,9	15,6	8,7	8,1	5,7
40						19,2	16,5	9,5	8,6	6,2
N	493	503	476	515	468	490	702	559	495	90
MOTERYS										
18	16,4	11,2	8,2	3,3	3,0	3,1	1,6	1,8	0,8	1,4
19		17,2	13,1	6,6	5,0	4,3	3,1	2,4	1,4	1,4
20		25,5	17,5	11,4	7,7	5,5	4,7	3,5	1,8	2,5
21		33,4	22,3	16,0	9,2	8,3	6,9	4,7	2,4	3,4
22		42,1	25,2	18,0	12,6	10,1	7,7	5,4	3,6	3,4
23			28,8	20,6	14,5	11,7	7,9	5,8	4,2	4,4
24			32,2	22,2	15,5	13,3	8,7	6,4	4,7	4,4
25			34,5	25,5	16,9	14,2	9,4	7,0	5,0	4,9
26			36,3	27,1	17,7	14,4	10,2	7,2	5,0	4,9
27			38,0	28,2	18,1	15,0	10,9	7,2	5,4	4,9
28				29,5	18,5	15,6	11,1	7,4	5,6	4,9
29				30,0	18,7	15,6	11,7	7,6	5,6	4,9
30				30,6	19,7	15,9	12,3	7,9	5,6	5,5
35					20,5	16,6	14,6	8,3	6,0	6,9
40						18,1	15,5	8,4	6,1	7,4
N	*519*	*466*	*508*	*514*	*468*	*440*	*724*	*827*	*805*	*151*

1.3 priedas. Nuostatos dėl gyvenimo kohabitacijoje (procentais)
(Atsakymai į klausimą: "Ar Jūs sutinkate ar nesutinkate, kad nėra nieko bloga, jei pora gyvena kartu be ketinimų kada nors susituokti?")

	Visiškai sutinku+sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Visiškai nesutinku+sutinku	Atsakiusių skaičius
Vyrai				
1930–1939	15,2	36,0	48,8	491
1940–1949	23,9	39,0	37,1	556
1950–1959	36,9	37,9	25,2	699
1960–1969	46,0	37,6	16,4	956
1970–1979	57,7	29,6	12,6	989
1980+	61,7	28,6	9,7	994
Moterys				
1930–1939	13,2	25,8	60,9	797
1940–1949	21,1	34,1	44,9	818
1950–1959	37,9	36,2	22,5	721
1960–1969	44,6	36,9	18,5	905
1970–1979	49,6	34,5	15,9	1022
1980+	55,0	31,2	13,8	981

*Šaltinis: Kartų ir lyčių tyrimas*_Lietuva.

3.1 priedas. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal gimimo kartas

	Iš viso	Vyrai	Moterys
iki 1929	2,10	2,06	2,12
1930–1934	2,02	2,02	2,01
1935–1939	1,90	1,89	1,91
1940–1944	1,86	1,93	1,82
1945–1949	1,93	1,94	1,92
1950–1954	1,87	1,92	1,83
1955–1959	1,89	1,95	1,83
1960–1964	1,86	1,85	1,87
1965–1969	1,82	1,80	1,83
1970–1974	1,63	1,58	1,67
1975–1979	1,44	1,35	1,50
1980–1984	1,19	1,13	1,23
1985+	1,07	1,0	1,09
Iš viso	1,79	1,79	1,79

3.2 priedas. Vidutinis turimų vaikų skaičius pagal išsilavinimą ir gimimo kartas (vyrai ir moterys)

	Aukštasis	Vidurinis	Žemas	Iš viso
iki 1929	1,8759	1,7936	2,1762	2,0962
1930–1934	1,8208	1,8207	2,1100	2,0167
1935–1939	1,5979	1,8363	2,0263	1,9010
1940–1944	1,6824	1,8052	2,0372	1,8640
1945–1949	1,6688	1,9629	2,0272	1,9276
1950–1954	1,8014	1,8585	2,1699	1,8747
1955–1959	1,8684	1,8790	2,0652	1,8897
1960–1964	1,7795	1,8780	1,9975	1,8598
1965–1969	1,7259	1,8155	2,1901	1,8152
1970–1974	1,4948	1,6703	1,6670	1,6292
1975–1979	1,2686	1,4486	1,7328	1,4411
1980–1984	1,0826	1,1956	1,3375	1,1925
1985+	1,0000	1,0509	1,1678	1,0731
Iš viso	1,6379	1,7671	2,0069	1,7908
Vyrai	1,6940	1,7448	1,9927	1,7894
Moterys	1,5974	1,7851	2,0192	1,7920

3.3 priedas. Vidutinis norimas vaikų skaičius pagal išsilavinimą, 1950–1988 m. gimimo kartos

	Iš viso	Vyrai	Moterys
Išsilavinimas			
Aukštasis	1,91	1,96	1,88
Vidurinis	1,88	1,86	1,89
Žemas	1,84	1,82	1,88
Gyvenamoji vieta			
iki 10 000	1,93	1,89	1,98
10 001–100 000	1,77	1,77	1,76
100 001–500 000	1,74	1,75	1,72
Vilnius	2,09	2,11	2,06
Santuokinis satusas			
Susituokęs (-usi)	2,02	2,04	2,02
Kohabituoja	1,90	1,78	1,90
GVA	1,83	1,79	1,83
Vienišas (-a)	1,72	1,61	1,72
Iš viso	**1,88**	**1,88**	**1,88**

3.4 priedas. Nori/nenori turėti vaikų/dar vaikų (procentais)

	IŠ VISO	Respondentų amžius			IŠ VISO	Respondenčių amžius		
		18–29	30–39	40–49		18–29	30–39	40–49
NORI DAR VAIKŲ (-O), KAI RESPONDENTAS NETURI VAIKŲ (%)								
Respondentų skaičius	*1360*	*1016*	*239*	*105*	*1083*	*863*	*144*	*76*
Nori (dar) vaikų (-o) dabar	12,7	9,0	27,2	15,5	15,0	10,4	36,6	27,3
Nori (dar) vaikų per artimiausius trejus metus	18,3	18,7	23,7	2,2	23,2	25,4	21,7	0,0
Nori (dar) vaikų vėliau	56,4	69,8	21,3	7,3	52,9	63,2	17,6	3,4
Nenori daugiau vaikų	12,6	2,5	27,8	74,9	8,8	1,0	24,1	69,3
NORI DAR VAIKŲ (-O), KAI RESPONDENTAS TURI 1 VAIKĄ (%)								
Respondentų skaičius	*745*	*193*	*319*	*232*	*860*	*269*	*349*	*242*
Nori (dar) vaikų (-o) dabar	23,3	28,7	29,6	10,2	16,1	22,8	17,6	6,4
Nori (dar) vaikų per artimiausius trejus metus	17,7	36,2	17,8	2,4	13,9	27,2	12,6	0,9
Nori (dar) vaikų vėliau	12,8	25,0	12,7	2,9	12,8	32,2	6,0	0,9
Nenori daugiau vaikų	46,2	10,2	39,9	84,5	57,3	17,8	63,8	91,8
NORI DAR VAIKŲ (-O), KAI RESPONDENTAS TURI 2 VAIKUS (%)								
Respondentų skaičius	*729*	*38*	*315*	*376*	*858*	*105*	*382*	*372*
Nori (dar) vaikų (-o) dabar	6,7	15,1	9,0	3,9	5,2	9,9	7,7	1,4
Nori (dar) vaikų per artimiausius trejus metus	1,8	3,3	3,2	0,5	2,0	4,3	3,4	0,0
Nori (dar) vaikų vėliau	4,0	13,0	5,7	1,8	3,7	14,7	3,9	0,3
Nenori daugiau vaikų	87,4	68,6	82,2	93,8	89,1	71,1	85,0	98,3
NORI DAR VAIKŲ (-O), KAI RESPONDENTAS TURI 3 IR DAUGIAU VAIKŲ (%)								
Respondentų skaičius	*176*	*4*	*57*	*94*	*204*	*8*	*83*	*93*
Nori (dar) vaikų (-o) dabar	3,0	0,0	5,6	1,8	0,7	0,0	1,8	0,0
Nori (dar) vaikų per artimiausius trejus metus	0,6	23,3	0,0	0,0	0,6	14,1	0,0	0,0
Nori (dar) vaikų vėliau	0,6	0,0	1,8	0,0	4,0	13,2	7,5	0,7
Nenori daugiau vaikų	95,9	76,7	92,6	98,2	94,7	72,7	90,7	99,3

5.1 priedas. Šeimos ir darbo vaidmenų derinimo sunkumai pagal kartu su tėvais augančių vaikų iki 18 metų skaičių ir amžių (dirbantys ir kartu su vaikais iki 18 metų gyvenantys respondentai)

	IŠ VISO	Kartu su tėvais gyvenančių vaikų iki 18 metų amžiaus skaičius			Kartu su tėvais gyvenančių vaikų iki 18 metų amžius							
					Iki 3 metų amžiaus		4–7 metų amžiaus		8–14 metų amžiaus		15–18 metų amžiaus	
		1 vaikas	2 vaikai	3 ir daugiau vaikų	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko
*Iš darbo grįžau per daug pavargęs/-usi, kad daryčiau būtinus namų ruošos darbus (%)**												
Keletą kartų per savaitę	21,4	21,3	21,1	24,1	21,4	21,1	22,2	21,0	22,2	20,8	19,2	21,5
Keletą kartų per mėnesį	29,2	28,5	30,5	28,2	31,4	28,7	27,6	29,2	28,7	29,1	31,6	28,6
Kartą ar du kartus per mėnesį	28,1	28,1	28,7	24,2	29,8	26,3	25,5	26,7	27,6	26,3	29,3	26,1
Niekada	21,3	22,1	19,7	23,5	17,4	23,9	24,7	23,1	21,5	23,8	19,9	23,8
IŠ VISO (N)	*3077*	*1857*	*1071*	*149*	*524*	*4754*	*667*	*4610*	*1267*	*4010*	*729*	*4548*
*Man sunku atlikti savo pareigas šeimai, nes daug laiko praleidžiu darbe (%)***												
Keletą kartų per savaitę	13,4	13,2	13,4	16,2	15,7	12,2	12,6	12,5	14,3	12,0	13,9	12,3
Keletą kartų per mėnesį	25,1	24,6	25,8	25,7	25,0	20,9	25,8	20,6	24,1	20,4	25,4	20,6
Kartą ar du kartus per mėnesį	24,6	24,6	24,7	24,3	23,7	22,1	23,3	22,2	23,9	21,7	26,3	21,6
Niekada	36,9	37,6	36,1	33,8	35,6	44,8	38,3	44,7	37,7	45,9	34,4	45,5
IŠ VISO (N)	*3072*	*1855*	*1069*	*148*	*523*	*4748*	*666*	*4604*	*1266*	*4004*	*727*	*4544*

5.1 priedo tęsinys

	IŠ VISO	Kartu su tėvais gyvenančių vaikų iki 18 metų amžiaus skaičius			Kartu su tėvais gyvenančių vaikų iki 18 metų amžius							
					Iki 3 metų amžiaus		4–7 metų amžiaus		8–14 metų amžiaus		15–18 metų amžiaus	
		1 vaikas	2 vaikai	3 ir daugiau vaikų	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko	Bent vienas vaikas	Nė vieno vaiko
*Dėl per sunkių namų ūkio darbų buvau per daug pavargęs ir negalėjau kokybiškai dirbti darbe (%)****												
Keletą kartų per savaitę	2,4	3,0	1,2	3,4	2,1	2,2	1,3	2,3	2,6	2,1	2,6	2,1
Keletą kartų per mėnesį	9,0	7,9	10,9	8,8	11,1	7,5	10,5	7,5	8,9	7,5	8,4	7,7
Kartą ar du kartus per mėnesį	16,0	15,6	16,6	16,2	14,5	14,2	15,3	14,1	16,1	13,7	18,2	13,7
Niekada	72,6	73,5	71,3	71,6	72,3	76,1	72,9	76,1	72,4	76,7	70,8	76,5
IŠ VISO (N)	*3070*	*1853*	*1069*	*148*	*524*	*4747*	*667*	*4604*	*1265*	*4006*	*727*	*4542*
*Dėl šeimos rūpesčių man buvo sunku susikoncentruoti darbe (%)*****												
Keletą kartų per savaitę	2,2	1,3	2,3	2,6	1,5	2,0	1,6	2,0	2,1	1,8	2,7	1,8
Keletą kartų per mėnesį	7,5	10,5	7,5	8,9	13,2	7,9	10,9	8,1	9,1	8,2	9,3	8,3
Kartą ar du kartus per mėnesį	14,2	15,3	14,1	16,1	22,9	19,1	23,1	19,1	23,1	18,5	24,2	18,8
Niekada	76,1	72,9	76,1	72,4	62,4	71,0	64,4	70,8	65,7	71,5	63,8	71,1
IŠ VISO (N)	*3072*	*1854*	*1070*	*148*	*523*	*4747*	*668*	*4604*	*1265*	*4005*	*728*	*4543*

* Vaikų skaičius – χ^2=17, df=6, p<0,05; vaikai iki 3 metų – χ^2=12, df=3, p<0,05; 15–18 metų – χ^2=10, df=3, p<0,05

** Vaikai iki 3 metų – χ^2=18, df=3, p<0,001; 4–7 metų – χ^2=13, df=3, p<0,05; 8–14 metų – χ^2=27, df=3, p<0,001; 15–18 metų – χ^2=32, df=3, p<0,001

*** Vaikai iki 3 metų – χ^2=9, df=3, p<0,05; 4–7 metų – χ^2=11, df=3, p<0,05; 8–14 metų – χ^2=10, df=3, p<0,05; 15–18 metų – χ^2=13, df=3, p<0,05

**** Vaikai iki 3 metų – χ^2=25, df=3, p<0,001; 4–7 metų – χ^2=14, df=3, p<0,05; 8–14 metų – χ^2=16, df=3, p<0,001; 15–18 metų – χ^2=18, df=3, p<0,001

5.2 priedas. Vaidmenų konflikto intensyvumas pagal vaikų iki 14 metų amžiaus priežiūros darbų pasidalijimą tarp partnerių šeimoje ir pagal lytį (dirbantys ir kartu su vaikais iki 14 metų gyvenantys respondentai)

	VYRAI					MOTERYS				
	IŠ VISO	Dažniausiai respondentas	Respondentas ir partneré po lygiai	Dažniausiai partnerė	Dažniausiai kiti asmenys	IŠ VISO	Dažniausiai respondentė	Respondentė ir partneris po lygiai	Dažniausiai partneris	Dažniausiai kiti asmenys
*Vaikų aprengimas arba prižiūrėjimas, kad jie tinkamai apsirengtų (%)**										
Stiprus	9,5	12,2	5,3	10,5	16,7	14,3	14,5	13,6	0,0	21,4
Vidutinis	38,9	41,5	36,1	39,4	50,0	33,5	33,2	30,0	100	42,9
Silpnas	51,6	46,3	58,6	50,1	33,3	52,2	52,3	56,4	0,0	35,7
IŠ VISO (N)	*903*	*41*	*191*	*665*	*6*	*684*	*554*	*110*	*6*	*14*
*Vaikų guldymas miegoti arba rūpinimasis, kad jie atsigultų patys (%)***										
Stiprus	9,7	12,5	9,7	9,4	25,0	14,4	14,5	13,4	0,0	42,9
Vidutinis	38,9	40,0	33,3	41,5	50,0	34,4	33,6	36,2	60,0	14,3
Silpnas	51,4	47,5	57,0	49,1	25,0	51,2	51,9	50,4	40,0	42,8
IŠ VISO (N)	*897*	*40*	*279*	*574*	*4*	*675*	*509*	*149*	*10*	*7*
*Buvimas namie su vaikais, kai jie serga (%)****										
Stiprus	9,4	11,5	14,2	8,5	10,5	12,8	13,7	12,5	0,0	7,7
Vidutinis	37,2	32,7	35,0	38,0	31,6	33,0	33,8	23,6	32,0	36,0
Silpnas	53,4	55,8	50,8	53,5	57,9	54,2	52,5	63,9	68,0	56,3
IŠ VISO (N)	*1002*	*52*	*120*	*811*	*19*	*795*	*659*	*72*	*25*	*39*
*Žaidimas su vaikais ir/ arba laisvalaikio leidimas kartu su jais (%)*****										
Stiprus	9,7	16,4	8,5	10,3	25,0	13,7	15,8	12,5	3,6	11,1
Vidutinis	37,6	32,9	33,4	48,9	50,0	33,1	31,8	33,2	35,7	66,7
Silpnas	52,7	50,7	58,1	40,8	25,0	53,2	52,4	54,3	60,7	22,2
IŠ VISO (N)	*973*	*73*	*634*	*262*	*4*	*783*	*361*	*385*	*28*	*9*
*Pagalba ruošiant namų darbus (%)******										
Stiprus	11,3	12,5	11,2	10,7	50,0	13,5	13,1	14,4	13,9	14,3
Vidutinis	38,7	36,4	33,1	44,5	25,0	32,6	32,1	31,9	36,1	50,0
Silpnas	50,0	51,1	55,7	44,8	25,0	53,9	54,8	53,7	50,0	35,7
IŠ VISO (N)	*736*	*88*	*305*	*339*	*4*	*672*	*434*	*188*	*36*	*14*
Vaikų nuvedimas/ parvedimas į /iš mokyklos, darželio, auklės ar laisvalaikio užsiėmimų (%)										
Stiprus	10,3	12,1	10,0	10,0	15,4	15,6	17,6	12,5	11,4	19,0
Vidutinis	39,8	37,3	36,6	43,0	46,2	36,0	33,9	38,6	40,0	38,1
Silpnas	49,9	50,6	53,4	47,0	38,4	48,4	48,5	48,9	48,6	42,9
IŠ VISO (N)	*649*	*83*	*262*	*291*	*13*	*570*	*330*	*184*	*35*	*21*

*Moterų – χ^2=18, df=8, p<0,05

** Moterų – χ^2=19, df=8, p<0,05

*** Moterų – χ^2=18, df=8, p<0,05

**** Vyrų – χ^2=32, df=8, p<0,001

***** Moterų – χ^2=21, df=8, p<0,05

7.1 priedas. Daugialypės regresijos rezultatai prognozuojant veiksnius, lemiančius respondentų susitikimų su kartu gyvenančiais tėvais dažnį, santykių su jais vertinimą ir kelionės pas juos trukmę

Respondentų charakteristikos	MOTINA		
	A	B	C
Lytis (0 – vyrai, 1 – moterys)	-0,06	15,07***	0,15*
Amžius	0,00	-1,19***	0,00
IŠSILAVINIMAS			
Vidurinis (0) vs žemesnis nei vidurinis (1)	-0,21***	-,18	0,19
Vidurinis (0) vs aukštesnis nei vidurinis (1)	,07	-4,46	0,22
PARTNERYSTĖS STATUSAS			
Vedę (0) vs kohabituojantys (1)	0,03	-3,74	0,19
Vedę (0) vs gyvena kartu atskirai (1)	-0,06	-20,61*	0,16
Vedę (0) vs nevedę(1)	-0,13	-13,11*	0,07
UŽIMTUMO STATUSAS			
Dirbantys (0) vs bedarbiai (1)	-0,05	2,08	-0,45*
Dirbantys (0) vs studentai (1)	0,92***	9,35	-0,10
Dirbantys (0) vs kita(1)	0,09	6,74	0,13
Vaikų skaičius	-0,13***	10,80***	0,02
Namų ūkio pajamos	0,00	0,00	0,00
Šeimos tipas (0 – branduolinė, 1 – sudėtinė)	0,05	26,72***	-0,22
Sveikatos vertinimas (0 – gera, 1 – bloga)	0,07	-0,98	0,09
GYVENVIETĖS TIPAS			
Didieji miestai (0) vs kaimai (1)	-0,32***	38,07***	-0,09
Didieji miestai (0) vs miesteliai (1)	-0,35***	24,80***	0,07
TĖVŲ CHARAKTERISTIKOS			
Amžius	-0,00	-0,37	0,00
Sveikata (0 – neturi sutrikimų, 1 – turi)	0,12	-13,07	0,19
KITI VEIKSNIAI			
Susitikimų dažnis	–	–	,00*
Santykių vertinimas	0,02	3,89**	
Kelionės trukmė	–	–39,84***	0,05
Tėvų santykių iki R sukako 15 m. vertinimas	–		0,44***
R^2	0,17	0,28	0,27
N	1490	1474	1457

7.1 priedo tęsinys

Respondentų charakteristikos	TĖVAS		
	A	B	C
Lytis (0 – vyrai, 1 – moterys)	-0,06	11,33**	-0,03
Amžius	0,01	-1,24**	-0,01
IŠSILAVINIMAS			
Vidurinis (0) vs žemesnis nei vidurinis (1)	-0,22*	-2,07	0,16
Vidurinis (0) vs aukštesnis nei vidurinis (1)	0,07	-4,55	0,21
PARTNERYSTĖS STATUSAS			
Vedę (0) vs kohabituojantys (1)	0,03	-3,35	0,15
Vedę (0) vs gyvena kartu atskirai (1)	-0,07	-20,56*	0,15
Vedę (0) vs nevedę(1)	-0,12	-11,44	0,00
UŽIMTUMO STATUSAS			
Dirbantys (0) vs bedarbiai (1)	-0,05	3,51	-0,26***
Dirbantys (0) vs studentai (1)	0,92***	10,22	0,28*
Dirbantys (0) vs kita(1)	0,11	10,06	0,08
Vaikų skaičius	-0,13***	10,68***	0,02
Namų ūkio pajamos	0,00	0,00	0,00
Šeimos tipas (0 – branduolinė, 1 – sudėtinė)	0,05	24,24*	-0,07
Sveikatos vertinimas (0 – gera, 1 – bloga)	0,06	-0,32	0,19
GYVENVIETĖS TIPAS			
Didieji miestai (0) vs kaimai (1)	-0,32***	38,38***	-0,14
Didieji miestai (0) vs miesteliai (1)	-0,35***	24,78***	0,03
TĖVŲ CHARAKTERISTIKOS			
Amžius	0,00	-0,56	-0,01
Sveikata (0 – neturi sutrikimų, 1 – turi)	0,10	-8,11	-0,19
KITI VEIKSNIAI			
Susitikimų dažnis	–	–	0,00
Santykių vertinimas	0,02	2,91*	
Kelionės trukmė	–	-38,26***	0,06
Tėvų santykių iki R sukako 15 m. vertinimas	–		0,67***
R^2	0,17	0,27	0,42
N	1489	1477	1459

* p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

A – kelionės trukmė, B – susitikimų dažnumas, C – santykių vertinimas.

7.2 priedas. Daugialypės regresijos rezultatai prognozuojant veiksnius, lemiančius respondentų susitikimų su atskirai gyvenančiais tėvais dažnumą, santykių su jais vertinimą ir kelionės iki jų trukmę

Respondentų charakteristikos	MOTINA		
	A	B	C
Lytis (0 – vyrai, 1 – moterys)	0,03	18,20***	0,07
Amžius	0,00	-0,39	0,00
IŠSILAVINIMAS			
Vidurinis (0) vs žemesnis nei vidurinis (1)	-0,18*	-7,24	0,54***
Vidurinis (0) vs aukštesnis nei vidurinis (1)	0,09	0,56	0,41
PARTNERYSTĖS STATUSAS			
Vedę (0) vs kohabituojantys (1)	0,07	-1,32	0,19
Vedę (0) vs gyvena kartu atskirai (1)	0,15	6,56	0,15
Vedę (0) vs nevedę(1)	0,05	-5,61	0,38*
UŽIMTUMO STATUSAS			
Dirbantys (0) vs bedarbiai (1)	0,01	10,17	0,01
Dirbantys (0) vs studentai (1)	0,55***	4,77	0,55***
Dirbantys (0) vs kita(1)	0,04	10,31	0,04
Vaikų skaičius	-0,5	9,39**	-0,5
Namų ūkio pajamos	0,00	0,00	0,00
Šeimos tipas (0 – branduolinė, 1 – sudėtinė)	0,08	-6,91	0,08
Sveikatos vertinimas (0 – gera, 1 – bloga)	0,12	5,53	0,12
GYVENVIETĖS TIPAS			
Didieji miestai (0) vs kaimai (1)	-0,43***	24,98***	-0,43***
Didieji miestai (0) vs miesteliai (1)	-0,34***	13,40*	-0,34***
TĖVŲ CHARAKTERISTIKOS			
Amžius	,00	-,31	-,00
SU KUO GYVENA TĖVAI			
Vienas(-a) (0) vs su partneriu(-e) (1)	0,09	-17,35*	-0,19
Vienas(-a) (0) vs su kitais asmenimis (1)	0,13*	-14,80**	-0,05
Sveikata (0–neturi sutrikimų, 1 – turi)	-0,03	-3,46	-0,02
KITI VEIKSNIAI			
Susitikimų dažnis	–	–	0,00***
Santykių vertinimas	-0,00	7,60***	–
Kelionės trukmė	–	43,55***	0,19**
Tėvų santykių iki R sukako 15 m. vertinimas	–	–	0,03**
R^2	0,08	0,26	0,07
N	1316	1298	1135

7.2 priedo tęsinys

Respondentų charakteristikos	TĖVAS		
	A	B	C
Lytis (0 – vyrai, 1 – moterys)	0,08	2,30	0,50
Amžius	-0,00	-0,15	-0,04
IŠSILAVINIMAS			
Vidurinis (0) vs žemesnis nei vidurinis (1)	-0,42*	-33,80**	-0.26
Vidurinis (0) vs aukštesnis nei vidurinis (1)	-0,30	-18,26	-0,27
PARTNERYSTĖS STATUSAS			
Vedę (0) vs kohabituojantys (1)	0,04	13,40	0,19
Vedę (0) vs gyvena kartu atskirai (1)	0,47*	10,15	-0,20
Vedę (0) vs nevedę(1)	0,28*	8,89	0,72*
UŽIMTUMO STATUSAS			
Dirbantys (0) vs bedarbiai (1)	0,21	-12,58	-0,09
Dirbantys (0) vs studentai (1)	0,15	42,20*	0,56
Dirbantys (0) vs kita(1)	-0,25	-4,26	-0,85
Vaikų skaičius	-0,05	-8,19	-0,10
Namų ūkio pajamos	0,00	0,00	0,00*
Šeimos tipas (0 – branduolinė, 1 – sudėtinė)	-0,14	5,92	-0,02
Sveikatos vertinimas (0 – gera, 1 – bloga)	0,59*	11,78	-2,0**
GYVENVIETĖS TIPAS			
Didieji miestai (0) vs kaimai (1)	-0,37**	9,17	-0,34
Didieji miestai (0) vs miesteliai (1)	-0,42**	14,29	-34
TĖVŲ CHARAKTERISTIKOS			
Amžius	0,00	-0,70	-0,06**
SU KUO GYVENA TĖVAI			
Vienas(-a) (0) vs su partneriu(-e) (1)	-0,09	-20,83**	0,82**
Vienas(-a) (0) vs su kitais asmenimis (1)	0,04	-19,98*	0,68*
Sveikata (0–neturi sutrikimų, 1 – turi)	0,02	-16,57*	0,25
KITI VEIKSNIAI			
Susitikimų dažnis		–	0,01***
Santykių vertinimas	-0,05**	6,97***	–
Kelionės trukmė		23,66***	0,06
Tėvų santykių iki R sukako 15 m. vertinimas	–	–	0,45***
R^2	0,10	0,29	0,30
N	437	435	435

* p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

A – kelionės trukmė, B – susitikimų dažnumas, C – santykių vertinimas.

8.1 priedas. Senosios ir naujosios dimensijos bei kintamųjų reikšmės (deprivacijos ribos)

Dimensijos ir kintamieji	Atsakymai	Naujas kodavimas (0-skursta, 1-neskursta)
MATERIALINĖ GEROVĖ		
Ekvivalentinės namų ūkio pajamos vienam namų ūkio nariui	Įvardytos pajamos	0 – pajamos ≤ 60% ekvivalentinių pajamų; 1 – pajamos aukštesnės
Ilgalaikio vartojimo daiktai spalvoto vaizdo televizorius vaizdo arba DVD grotuvas automatinė skalbyklė mechaninė skalbyklė mikrobangų krosnelė asmeninis kompiuteris indaplovė telefonas (mobilusis arba stacionarusis) lengvasis automobilis arba furgonas asmeniniam naudojimui antras lengvasis automobilis antras namas/butas	1 „turiu“ 2 „norėčiau, bet neišgaliu“ 3 „neturiu dėl kitų priežasčių“	0 – „norėčiau, bet neišgaliu“ 1 – visi kiti atsakymai
Pagrindinių poreikių patenkinimas Ar gali namų ūkis sau leisti: palaikyti pakankamą šilumą namuose išvykti kasmetinių atostogų vienai savaitei toli nuo namų pakeisti susidėvėjusius baldus pirkti ne dėvėtus, o naujus drabužius kas antrą dieną valgyti mėsos ar žuvies nors kartą per mėnesį pasikviesti draugų ar šeimos narių pietų	1 „taip“ 2 „ne“	0 – „ne“ 1 – „taip“
BŪSTAS		
Kambarių skaičius vienam namų ūkio nariui	Įvardytas kambarių skaičius	0 – kambarių skaičius vienam asmeniui ≤0,5 1 – kambarių skaičius didesnis
Būsto nuosavybė	1 „savininkas (mano arba kitų namų ūkio narių nuosavybė)“ 2 „nuomininkas, mokantis nuomą“ 3 „nuomininkas, bet nemokantis nuomos mokesčio“ 4 „kita“	0 – „nuomininkas, mokantis nuomą“ 1 – visi kiti atsakymai

8.1 priedo tęsinys

Dimensijos ir kintamieji	Atsakymai	Naujas kodavimas (0-skursta, 1-neskursta)
SVEIKATA		
Sutrikimai ar neįgalumas, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą	Ar žmogus turi sutrikimų: 1 „taip“ 2 „ne“	0 – „taip“ 1 – „ne“
Išgyvenimai ir jausmai yra pakankamai daug žmonių, prie kurių aš galėčiau šlietis ištikus bėdai mane apima visiškos tuštumos jausmas man trūksta žmonių artumos yra daugybė žmonių, kuriais aš galiu visiškai pasikliauti dažnai jaučiuosi atstumtas yra pakankamai daug žmonių, kuriems aš jaučiuosi artimas	Kokiu mastu tinka teiginiai (per praėjusią savaitę): 1 „taip“ 2 „kažkiek“ 3 „ne“	0 – „taip“ 1 – visi kiti atsakymai
Išgyvenimai ir jausmai (2) jaučiau, kad net šeimos narių padedama negaliu atsikratyti liūdesio jaučiausi prislėgtas mąsčiau, kad mano gyvenimas nenusisekė buvau apimtas baimės jaučiausi vienišas man būdavo verksmo protrūkių jaučiausi nusiminęs	Kaip dažnai per praėjusią savaitę patyrė: 1 „retai arba niekada“ 2 „kartais “ 3 „dažnai“ 4 „dažniausiai arba visą laiką“	0 – „dažnai“ ir “dažniausiai arba visą laiką“ 1 – visi kiti atsakymai
UŽIMTUMAS		
Respondento veikla:	11 „samdomas darbuotojas“; 12 „savarankiškai dirbantis, neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų“; 13 „darbdavys savininkas, turintis samdomų darbuotojų“; 2 „šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas“); 3 „bedarbis“; 4 „moksleivis, studentas“; 5 „pensininkas“; 6 „išėjęs motinystės/tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų“; 7 „ilgą laiką sergantis arba neįgalus“; 8 „namų šeimininkas“; 9 „atliekantis privalomąją karinę arba alternatyviąją karo tarnybą“; 10 kita.	0 – „bedarbis“ visi kiti atsakymai, naudojami nekeičiant kodavimo

8.1 priedo tęsinys

Dimensijos ir kintamieji	Atsakymai	Naujas kodavimas (0-skursta, 1-neskursta)
IŠSILAVINIMAS		
Aukščiausias turimas respondento išsilavinimas:	1 „doktorantūra“; 2 „universitetas, akademija“; 3 „kolegija“; 4 „aukštesnioji mokykla“; 5 „specialioji vidurinė (technikumas) iki 1991 m.“; 6 „vidurinė mokykla (gimnazija), bet neįgyta profesija“; 7 „profesinė mokykla, į kurią įstota baigus vidurinę mokyklą, įgyta profesija“; 8 „profesinė mokykla, į kuria įstota baigus pagrindinę mokyklą, įgyta profesija ir gautas vidurinio mokslo atestatas“; 9 “profesinė mokykla, į kurią įstota baigus pagrindinę mokyklą, įgyta profesija, bet negautas vidurinio mokslo atestatas“; 10 „profesinė mokykla, į kurią įstota nebaigus pagrindinės mokyklos, įgyta profesija arba gautas pagrindinio mokslo pažymėjimas ir įgyta profesija“; 11 „pagrindinė mokykla“; 12 „pradinė mokykla“; 13 „nebaigta pagrindinė mokykla“.	0 – atsakymai ≥ 11 1 – visi kiti atsakymai

8.2 priedas. Kintamųjų koeficientai ir svoriai (gauti logistinės regresijos analizės būdu)

Dimensija	Kintamieji	Koeficientai	Svoriai
Materialinė gerovė	Pajamos	5,239	0,20
	ILGALAIKIO VARTOJIMO DAIKTAI		
	Spalvoto vaizdo televizorius	0,500	0,02
	Vaizdo arba DVD grotuvas	1,766	0,07
	Automatinė skalbimo mašina	2,465	0,09
	Mikrobangų krosnelė	1,316	0,05
	Lengvasis automobilis	2,102	0,08
	Antras namas/butas	0,633	0,02
	PAGRINDINIAI POREIKIAI		
	Palaikyti pakankamą šilumą namuose	0,823	0,03
	Išvykti kasmetinių atostogų vienai savaitei toli nuo namų	2,656	0,10
	Pakeisti susidėvėjusius baldus	2,645	0,10
	Pirkti ne dėvėtus, o naujus drabužius	2,989	0,11
	Kas antrą dieną valgyti mėsos ar žuvies	1,688	0,06
	Nors kartą per mėnesį pasikviesti draugų ar šeimos narių pietų	1,750	0,07
Būstas	Kambarių skaičius vienam namų ūkio nariui	3,538	0,34
	Būsto nuosavybė	6,882	0,66
Sveikata	Sutrikimai ar neįgalumas, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą	7,735	0,75
	Buvau apimtas baimės	0,527	0,05
	Mane apima visiškos tuštumos jausmas	1,521	0,15
	Dažnai jaučiuosi atstumtas	0,528	0,05
Užimtumas	Moksleivis, studentas	56,826	0,42
	Pensininkas arba ilgą laiką sergantis ar neįgalus, arba kita	10,870	0,08
	Išėjęs motinystės/tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų	20,195	0,15
	Namų šeimininkas arba šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas)	2,821	0,02
	Samdomas darbuotojas arba atliekantis karinę ar alternatyviąją tarnybą	18,854	0,14
	Savarankiškai dirbantis, neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų	34,483	0,25
	Darbdavys savininkas, turintis samdomų darbuotojų	136,801	1,00

9.1 priedas.

A) Tikimybė numirti (qx), išgyvenusiųjų skaičiai l(x), vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė e(x), blogos sveikatos gyventojų dalis ph(x) ir vidutinė tikėtina sveiko gyvenimo trukmė h(x) nurodyto amžiaus (x) gyventojams

Amžius	Vyrai					Moterys				
	q(x)	l(x)	e(x)	ph(x)	h(x)	q(x)	l(x)	e(x)	ph(x)	h(x)
20	0,0098	100000	46,34	0,01	41,64	0,0019	100000	57,88	0,01	48,31
25	0,0146	99020	41,77	0,00	37,10	0,0038	99807	52,99	0,01	43,45
30	0,0197	97574	37,36	0,02	32,63	0,0056	99426	48,18	0,02	38,66
35	0,0274	95652	33,06	0,03	28,33	0,0085	98874	43,43	0,02	33,95
40	0,0422	93034	28,92	0,02	24,19	0,0118	98031	38,79	0,04	29,30
45	0,0582	89112	25,08	0,06	20,24	0,0188	96879	34,22	0,07	24,82
50	0,0899	83929	21,47	0,10	16,64	0,0271	95062	29,82	0,11	20,62
55	0,1219	76385	18,35	0,17	13,57	0,0389	92489	25,58	0,17	16,66
60	0,1618	67074	15,55	0,18	11,03	0,0552	88890	21,52	0,20	13,08
65	0,1961	56219	13,07	0,22	8,65	0,0750	83984	17,63	0,30	9,70
70	0,2529	45196	10,64	0,34	6,40	0,1183	77684	13,86	0,40	6,84
75	0,3324	33765	8,40	0,41	4,70	0,2056	68495	10,38	0,53	4,54
80	0,4712	22542	6,34	0,43	3,39	0,3583	54416	7,42	0,55	3,04
85+	1,0000	11920	4,76	0,52	2,29	1,0000	34916	5,17	0,64	1,86

B) Tikimybė numirti (qx), išgyvenusiųjų skaičiai l(x), vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė e(x), turinčių ilgalaikę arba lėtinę ligą gyventojų dalis ph(x) ir vidutinė tikėtina gyvenimo be ilgalaikės arba lėtinės ligos trukmė h(x) nurodyto amžiaus (x) gyventojams

Amžius	Vyrai					Moterys				
	q(x)	l(x)	e(x)	ph(x)	h(x)	q(x)	l(x)	e(x)	ph(x)	h(x)
20	0,0098	100000	46,34	0,05	36,64	0,0019	100000	57,88	0,05	40,01
25	0,0146	99020	41,77	0,05	32,24	0,0038	99807	52,99	0,06	35,35
30	0,0197	97574	37,36	0,06	27,95	0,0056	99426	48,18	0,09	30,79
35	0,0274	95652	33,06	0,08	23,77	0,0085	98874	43,43	0,12	26,38
40	0,0422	93034	28,92	0,10	19,79	0,0118	98031	38,79	0,16	22,19
45	0,0582	89112	25,08	0,14	16,05	0,0188	96879	34,22	0,22	18,22
50	0,0899	83929	21,47	0,22	12,64	0,0271	95062	29,82	0,29	14,62
55	0,1219	76385	18,35	0,32	9,80	0,0389	92489	25,58	0,37	11,40
60	0,1618	67074	15,55	0,37	7,51	0,0552	88890	21,52	0,45	8,65
65	0,1961	56219	13,07	0,45	5,53	0,0750	83984	17,63	0,52	6,30
70	0,2529	45196	10,64	0,53	3,79	0,1183	77684	13,86	0,59	4,32
75	0,3324	33765	8,40	0,64	2,35	0,2056	68495	10,38	0,67	2,73
80	0,4712	22542	6,34	0,75	1,30	0,3583	54416	7,42	0,75	1,55
85+	1,0000	11920	4,76	0,87	0,64	1,0000	34916	5,17	0,84	0,83

9.1 priedo tęsinys

C) Tikimybė numirti (qx), išgyvenusiųjų skaičiai l(x), vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė e(x), turinčių funkcinių sutrikimų gyventojų dalis ph(x) ir vidutinė tikėtina gyvenimo be funkcinių sutrikimų trukmė h(x) nurodyto amžiaus (x) gyventojams

Amžius	Vyrai					Moterys				
	q(x)	l(x)	e(x)	ph(x)	h(x)	q(x)	l(x)	e(x)	ph(x)	h(x)
20	0,0098	100000	46,34	0,05	44,13	0,0019	100000	57,88	0,05	54,01
25	0,0146	99020	41,77	0,01	39,80	0,0038	99807	52,99	0,01	49,37
30	0,0197	97574	37,36	0,02	35,41	0,0056	99426	48,18	0,01	44,57
35	0,0274	95652	33,06	0,03	31,17	0,0085	98874	43,43	0,02	39,86
40	0,0422	93034	28,92	0,03	27,10	0,0118	98031	38,79	0,03	35,26
45	0,0582	89112	25,08	0,03	23,32	0,0188	96879	34,22	0,04	30,80
50	0,0899	83929	21,47	0,05	19,79	0,0271	95062	29,82	0,05	26,52
55	0,1219	76385	18,35	0,06	16,76	0,0389	92489	25,58	0,05	22,44
60	0,1618	67074	15,55	0,07	14,05	0,0552	88890	21,52	0,07	18,52
65	0,1961	56219	13,07	0,09	11,66	0,0750	83984	17,63	0,09	14,81
70	0,2529	45196	10,64	0,11	9,39	0,1183	77684	13,86	0,13	11,28
75	0,3324	33765	8,40	0,11	7,34	0,2056	68495	10,38	0,17	8,16
80	0,4712	22542	6,34	0,13	5,44	0,3583	54416	7,42	0,22	5,58
85+	1,0000	11920	4,76	0,15	4,03	1,0000	34916	5,17	0,28	3,70

KLAUSIMYNAS

TĖVAI IR VAIKAI, VYRAI IR MOTERYS ŠEIMOJE IR VISUOMENĖJE

PRISISTATYMAS:

Laba diena. Aš atlieku apklausą pagal Jungtinių Tautų projektą. Apklausa atliekama daugiau kaip 20-yje pasaulio šalių. Apklausos tikslas yra ištirti kaip žmonės apsisprendžia kurti šeimą, susilaukti vaikų, kokie yra jaunimo ir vyresnių kartų santykiai, su kokiomis problemomis susiduria šeimos ir kaip jas spręsti.

Lietuvoje, kaip ir kiekvienoje šalyje, bus apklausta 10 tūkst. žmonių. Jus, kaip ir kitus apklausos dalyvius, atrinkome atsitiktiniu būdu. Jūsų atsakymai bus naudojami tik apibendrintiems statistiniams skaičiavimams kartu su kitų 10 tūkst. žmonių atsakymais.

Labai svarbu, kad Jūs atsakytumėte į visus klausimus, nes tik įvertinus Lietuvos žmonių nuomonę galima kurti veiksmingą socialinę ir paramos šeimai politiką. Mums labai svarbu žinoti, kaip laikui bėgant keičiasi įvairūs dalykai, todėl po kurio laiko mes norėtume jus apklausti dar kartą. Ar jūs neprieštarautumėte, kad po kurio laiko mes vėl kreiptumėmės į jus su anketa?

INTERVIUOTOJUI: Įrašykite interviu pradžios datą ir laiką.

001. Interviu pradėtas (metai, mėnuo, diena) _____ m. _____ mėn. _____ d.

Interviu pradžia: _____val. _____ min.

Jeigu įmanoma, būtų geriau, jei šį interviu galėtume atlikti be kitų žmonių.
Jeigu kas nors neaišku, prašome klausti.

INTERVIUOTOJUI: Jei interviu pradedamas esant kitiems žmonėms, parašykite kas jie.

002. Kiti asmenys, esantys interviu metu (parašyti): _____

PIRMIAUSIA REIKĖS UŽPILDYTI NAMŲ ŪKIO SCHEMĄ, ESANČIĄ 3 PSL. 2 PUSLAPYJE YRA KLAUSIMAI, O VIETA, KUR REIKIA PAŽYMĖTI, YRA NAMŲ ŪKIO SCHEMOJE. PRAŠOME ATIDŽIAI SEKTI INSTRUKCIJAS IR NUORODAS (RODYKLES)

1. NAMŲ ŪKIS

Namų ūkio sudėtis

101. Pirmiausia norėčiau jūsų paklausti apie visus asmenis, gyvenančius šiame namų ūkyje. Kas jie? Kad būtų lengviau sekti jūsų atsakymus, prašyčiau pasakyti jų vardus ar bent pirmąsias vardo raides ir kokie giminystės ryšiai jus sieja.

INTERVIUOTOJUI: Respondentas (toliau rašoma R) turėtų išvardinti namų ūkio narius pats. Jei respondentas nenori sakyti savo partnerio(-ės), vaikų ar kitų namų ūkio narių vardų, paaiškinti, kad vardai surašomi dėl aiškumo (kad būtų lengviau bendrauti) ir jie nebus naudojami.

101 KORTELĖ: Giminystės ryšys Respondento(-ės) atžvilgiu. Įrašyti atsakymus į Namų ūkio schemą.

102 a. Ar yra kitų namų ūkio narių, kurie paprastai čia gyvena, <u>bet šiuo metu yra išvykę</u> (verslo reikalais, yra mokykloje, universitete, pensionate, ligoninėje kitame mieste ar kur kitur)?

1 – taip ↓ 2 – ne → **103**

b. Prašau pasakyti jų vardus ir kokie giminystės ryšiai jus sieja. *Įrašyti vardus ir giminystės pobūdį į Namų ūkio schemą, <u>pažymėti varnele</u> skiltyje „Laikinai išvykę“.*

103. Respondento lytis. *Namų ūkio schemoje eilutėje „R“ pažymėkite respondento lytį.*

104. a. Dabar norėčiau užduoti jums keletą klausimų apie jus patį. Kiek jums metų? *Įrašyti amžių*

b. Kelintais metais ir kurį mėnesį jūs gimėte? *Į Namų ūkio schemą įrašyti gimimo metus ir mėnesį*

108. Kokia šiuo metu yra jūsų pagrindinė veikla? Iš kortelės pasirinkite jums labiausiai tinkantį atsakymą. *<u>TIK VIENAS ATSAKYMAS.</u> 108 KORTELĖ. Veikla. Įrašyti veiklos KODĄ į Namų ūkio schemą.*

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti, ar Respondentas(-ė) gyvena vienas(-a)? Žiūrėti į Namų ūkio schemą.

Jei gyvena vienas/viena → **105 kl. kitame puslapyje** *Jei gyvena ne vienas(-a)* → **109 kl.** ↓

Dabar norėčiau paklausti apie asmenis, kurie gyvena kartu su jumis šiame namų ūkyje.
INTERVIUOTOJUI: 109 ir 110 klausti apie kiekvieną namų ūkio narį ir atsakymus įrašyti į Namų ūkio schemą.

109. Dabar pažymėsiu, kad [vardas] yra vyras/moteris.

110. a. Kiek jai/jam metų?
b. Kuriais metais ir mėnesį ji/jis gimė?

INTERVIUOTOJUI: 111 klausti apie kiekvieną namų ūkio narį, kuriam 14 ir daugiau metų. Žiūrėti į Namų ūkio schemą amžiui nustatyti.

111. Kokia šiuo metu [vardas] pagrindinė veikla? Iš kortelės pasirinkite labiausiai tinkantį atsakymą. *108 KORTELĖ. Veiklos kodą iš kortelės įrašyti į Namų ūkio schemą.*

INTERVIUOTOJUI: 112 klausti apie <u>kiekvieną ne biologinį vaiką namų ūkyje (kodai 4-6 giminystės ryšiuose su Respondentu(-e))</u>.

112. Kada (metai ir mėnuo) jūs ir [vardas] pirmą kartą pradėjote gyventi tame pačiame namų ūkyje? *Įrašyti į Namų ūkio schemą.*

113. a. Ar jūsų namų ūkyje yra asmenų, kurių gebėjimai savarankiškai atlikti kasdienę veiklą yra riboti dėl fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumo? *INTERVIUOTOJUI: Registruoti teigiamą atsakymą, jeigu Respondentas sako, kad negali atlikti kokį nors su asmens priežūra susijusį veiksmą (atsikelti, nusiprausti, apsirengti, pavalgyti, judėti ir pan.) arba negali savarankiškai pasigaminti maisto, tvarkyti namų, naudotis telefonu, vartoti vaistus, vesti pinigų apskaitą ir pan.*

1 – taip ↓ 2 – ne → ***114***

b. Kas yra tie asmenys? *Pažymėti <u>(varnele)</u> skiltyje „Negalia“ Namų ūkio schemoje.*

Namų ūkio schema

Paaiškinimas: R – respondentas/respondentė
P – partneris (-ė)/sutuoktinis (-ė)

			101	102	103/ 109	104a/ 110a	104b/ 110b	112	108/ 111	113
	Nr.	**Vardas**	**Giminystės ryšys R atžvilgiu**	**Laikinai išvykę (-s, -usi)**	**Lytis**	**Amžius**	**Gimimo metai ir mėnuo**	**Metai ir mėnuo, kuomet pirmąkart pradėjo gyventi su R (tik nebiologiniams vaikams)**	**Veikla**	**Negalia**
R	1		**R**		1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
P	2				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
Vaikai[1]	3				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.	m. mėn.		
	4				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.	m. mėn.		
	5				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.	m. mėn.		
	6				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.	m. mėn.		
	7				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.	m. mėn.		
	8				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.	m. mėn.		
Kiti nariai	9				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
	10				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
	11				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
	12				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
	13				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			
	14				1. Vyras 2. Moteris		m. mėn.			

Kortelė 101: Giminystės ryšys R atžvilgiu

1 – sutuoktinis(-ė) ar partneris(-ė)
2 – biologinis vaikas nuo dabartinio (-ės) sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės)
3 – biologinis vaikas nuo buvusio(-ios) sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės)
4 – posūnis/ podukra
5 – įvaikis
6 – globotinis(-ė)
71 – biologinis(-ė) tėvas/ motina
72 - įtėvis/ įmotė
81 – patėvis/ pamotė
82 - globėjas(-a)
91 – dabartinio(-ės) sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės) biologinis(-ė) tėvas/ motina
92 - dabartinio(-ės) sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės) įtėvis/ įmotė
101 - dabartinio(-ės) sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės) patėvis/pamotė
102 - dabartinio(-ės) sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės) globėjas(-a)
111 – anūkas(-ė)
112 - proanūkis(-ė) (R arba R sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės))
121 – senelis(-ė)
122 - prosenelis(-ė) (R arba R partnerio(-ės))
13 – brolis arba sesuo
14 – sutuoktinio(-ės) ar partnerio(-ės) brolis arba sesuo
15 – vaiko sutuoktinis(-ė) ar partneris(-ė)
16 – kitas R giminaitis(-ė)
17 – kitas sutuoktinio(-ės) ar partnerio (-ės) giminaitis(-ė)
18 – ne giminaitis

Kortelė 108: Veikla.

11 – samdomas(-a) darbuotojas(-a)
12 – savarankiškai dirbantis(-i), neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų
13 – darbdavys(ė) savininkas, turintis samdomų darbuotojų,
2 – šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas)
3 – bedarbis
4 – moksleivis, studentas
5 – pensininkas
6 – motinystės/ tėvystės ar vaiko priežiūros atostogose
7 – ilgą laiką ar nuolat sergantis arba neįgalus
8 – namų šeimininkė/ šeimininkas
9 – atliekantis privalomąją karinę arba alternatyviąją tarnybą
10 – kita

[1] Visi namių ūkio nariai, kurių kodai "*Giminystės ryšys R atžvilgiu*" yra 2-6, turėtų būti įrašyti į eilutes skiltyje *"Vaikai"*.

105. Ar jūs gimėte Lietuvoje? (*pažymėti atsakymą ir sekti rodyklės kryptimi*)

1 – taip ↓ 2 – ne ↓

106. a. Kur jūs gimėte? Gimimo vieta (parašyti rajoną/ savivaldybę ir miesto/kaimo pavadinimą)

_____

106.b. Kurioje šalyje jūs gimėte? Gimimo vieta (šalis) _____

107. Kada (metai, mėnuo) Jūs pirmą kartą pradėjote nuolat gyventi Lietuvoje? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei respondentas tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Būstas

114. O dabar keletas klausimų apie Jūsų būstą. Kiek kambarių yra būste, kuriame jūs gyvenate, NESKAIČIUOJANT virtuvės, vonios ir tualeto? Neįskaičiuokite ir kambarių, naudojamų tik komercinei veiklai, koridorių ir pagalbinių patalpų.

Kambarių skaičius: _____

115. Kada (metai ir mėnuo) jūs pradėjote gyventi šiame būste? |___|___| metai |___|___| mėnuo

INTERVIUOTOJUI: Jei respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

116. Jūs arba jūsų namų ūkio nariai esate šio būsto...:

1 – savininkas (būstas yra mano arba kitų namų ūkio narių nuosavybė)
2 – nuomininkas ar dalinis nuomininkas, mokantis nuomą
3 – nuomininkas, bet nemokantis nuomos mokesčio
4 – kita

117. Ar jūs patenkintas(-a) savo būstu? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje nuo 0 iki 10, kur 0 reiškia „visiškai nepatenkintas(-a)“ ir 10 - „visiškai patenkintas(-a)“, o 5 - „nei patenkintas, nei nepatenkintas“. *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.*

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

118. Ar per artimiausius trejus metus jūs ketinate išsikelti iš šio būsto? *INTERVIUOTOJUI: Jei respondentas nėra visiškai tikras, parašyti (ranka) „97 – nežinau“ kategoriją.*

1 – tikrai ne ..... → ***120***
2 – tikriausiai ne ..... → ***120***
3 – tikriausiai taip ..... → 119
4 – tikrai taip ..... → 119

119. Kur jūs keltumėtės?

1 – kitą šalį
2 – kitą savivaldybę/ rajoną
3 – kitą vietą toje pačioje savivaldybėje/ rajone
4 – nežinau į kurią savivaldybę/ rajoną Lietuvoje

Išsilavinimas

Dabar keletas klausimų apie jūsų išsilavinimą.

120. Jūs baigėte: (pasakykite aukščiausią išsilavinimą)? *120 KORTELĖ. Aukščiausias išsilavinimas*

1. Doktorantūrą
2. Universitetą, akademiją (bakalauro, magistratūros, rezidentūros studijas)
3. Kolegiją
4. Aukštesniąją mokyklą
5. Specialiąją vidurinę (technikumą) iki 1991 m.
6. Vidurinę mokyklą (gimnaziją), bet neįgijo profesijos → ***Klausti 123***
7. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus vidurinę mokyklą ir įgijo profesiją
8. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir kartu su profesija gavo vidurinio mokslo atestatą
9. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir įgijo profesiją, bet negavo vidurinio mokslo atestato
10. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo nebaigus pagrindinės mokyklos ir įgijo tik profesiją arba gavo pagrindinio mokslo pažymėjimą ir įgijo profesiją
11. Pagrindinę mokyklą (devynmetę, aštuonmetę, septynmetę) → ***Klausti 123***
12. Pradinę mokyklą → ***Klausti 123***
13. Nebaigė pradinės mokyklos → ***Klausti 123***

121 klausti, jei respondentas mokymo įstaigoje įgijo kokią nors profesiją (120=1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9 arba 10)

121. Kokią specialybę įgijote šių studijų metu? Įrašyti <u>visas</u> aukščiausio įgyto išsilavinimo specialybes.

Įrašyti tikslų atsakymą: _____

122. Kada (metai ir mėnuo) jūs įgijote šį išsilavinimą/šias specialybes? Įrašyti visų aukščiausio išsilavinimo specialybių <u>įgijimo</u> datas.

metai |___|___| mėnuo |___|___|

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

123. Ar šiuo metu jūs mokotės?

1 – taip → ***201***
2 – ne → 124

124. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pradėti mokytis?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

2. VAIKAI

Vaikų priežiūra

201. INTERVIUOTOJUI: Patikrinti, ar Respondentas(-ė) turi kartu gyvenančių jaunesnių nei 14 metų vaikų. Kodai - 2-6 Namų ūkio schemos skiltyje „Giminystės ryšys R atžvilgiu“ ir „Amžius“<14.

turi → tęsti ↓ ***neturi → 208***

a. Išvardinsiu keletą darbų, kurie paprastai atliekami, kai namuose yra vaikų. Apie kiekvieną mano paminėtą darbą pasakykite, <u>kas jūsų namuose paprastai jį atlieka</u>? Pasirinkite atsakymą iš kortelės.

<u>PATIKRINTI NAMŲ ŪKIO SCHEMOJE:</u>

JEI RESPONDENTAS(-Ė) TURI PARTNERĮ(-Ę)/SUTUOKTINĮ(-Ę) - PARODYTI 201-1 KORTELĘ

JEI RESPONDENTAS(-Ė) NETURI PARTNERIO(-ĖS)/SUTUOKTINIO(-ĖS) - PARODYTI 201-2 KORTELĘ

Perskaityti iš lentelės vaiko priežiūros darbą. Jei atsakymas yra 6 - „Visada arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys“, prieš pereinant prie kito darbo, klausti 201b ir langelyje parašyti tą darbą atliekančio namų ūkio nario numerį iš Namų ūkio schemos.

b. Gal galėtumėte pasakyti, kas iš kitų šeimos narių tai daro?

INTERVIUOTOJUI: Apie kiekvieną vaiko priežiūros darbą į lentelės 6 stulpelį po skaičiumi „6“ įrašykite reikiamą(-us) namų ūkio narį(-us) žymintį(-čius) numerį(-ius) iš Namų ūkio schemos.

	Visuomet Respondentas	Dažniausiai Respondentas	Resp. ir partneris maždaug po lygiai	Dažniausiai partneris	Visuomet partneris	Visuomet arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys	Visuomet arba dažniausiai asmuo (-ys), negyvenantis (-ys) šiame namų ūkyje	Vaikai atlieka patys	Netaikytina
a. Vaikų aprengimas arba prižiūrėjimas, kad jie tinkamai apsirengtų	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	88	99
b. Vaikų guldymas miegoti arba rūpinimasis, kad jie atsigultų patys	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	88	99
c. Buvimas namie su vaikais, kai jie serga	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	88	99
d. Žaidimas su vaikais ir/ arba laisvalaikio leidimas kartu su jais	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	88	99
e. Pagalba ruošiant namų darbus	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	88	99
f. Vaikų nuvedimas/ parvedimas į /iš mokyklos, darželio, auklės ar laisvalaikio užsiėmimų	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	88	99

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti ar namuose gyvena partneris. Žiūrėti Namų ūkio schemoje.

taip → tęsti ↓ *ne → 203*

202. Ar jūs patenkintas(-a) vaikų priežiūros darbų pasidalijimu tarp jūsų ir jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės)? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje. *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.*

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

203. a. Ar jūs pastoviai naudojatės profesionaliomis vaikų priežiūros paslaugomis, tokiomis kaip vaikų lopšelis, darželis, po-pamokinės priežiūros įstaiga, savarankiškai suburta vaikų priežiūros grupė, auklė ar kitomis?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***204***

b. Naudodamiesi kortele, prašau išvardinkite visus variantus, kuriais pastoviai naudojatės. *203 KORTELĖ: Profesionalūs vaikų priežiūros paslaugų teikėjai. Nurodytus teikėjus pažymėkite lentelėje.*

c. Ar dažnai jūs naudojatės [minėta paslauga]? *Klausti apie kiekvieną paminėtą priežiūros būdą ir įrašyti į lentelę*

	203 a pažymėti, jei nurodė	203b. Naudojimosi dažnumas ***Parašyti, kiek kartų ir pažymėti, ar per savaitę, ar per mėnesį, ar per metus, pvz (S)*** S= savaitė; Mėn= mėnuo; M= metai
1 – auklė	1	_____ kartų per S Mėn M
2 – vaikų priežiūros centras (dienos metu)	2	_____ kartų per S Mėn M
3 – vaikų lopšelis, darželis ar kt. ikimokyklinio ugdymo įstaiga	3	_____ kartų per S Mėn M
4 – po-pamokinės priežiūros įstaiga	4	_____ kartų per S Mėn M
5 – savarankiškai suburta vaikų priežiūros grupė	5	_____ kartų per S Mėn M
6 - kitos paslaugos	6	_____ kartų per S Mėn M

204. a. Ar jūs pastoviai naudojatės giminaičių, draugų ar kitų žmonių, kuriems vaikų priežiūra nėra apmokamas darbas, pagalba, prižiūrint vaikus (išskyrus sutuoktinį(-ę)/partnerį(ę)?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***205***

b. Iš ko jūs sulaukiate tokios pagalbos?

204 KORTELĖ. Teikėjų ir gavėjų sąrašas. Įrašykite iki 5-ių asmenų į lentelę apačioje.

c. Ar dažnai [minėtas asmuo] padeda prižiūrėti jūsų vaikus? *Klausti apie kiekvieną pagalbos teikėją, paminėtą 204b klausime, ir įrašyti į lentelę, kiek kartų ir per kokį periodą*

204b. <u>Įrašyti kodą iš Teikėjų ir gavėjų sąrašo</u>	**204c. Naudojimosi dažnumas** *Parašyti, kiek kartų ir pažymėti, ar per savaitę, ar per mėnesį, ar per metus* **S= savaitė; Mėn= mėnuo; M= metai**
	_____ kartų per S Mėn M
	_____ kartų per S Mėn M
	_____ kartų per S Mėn M
	_____ kartų per S Mėn M
	_____ kartų per S Mėn M

205. Jei tenka mokėti už vaikų priežiūrą, kokią sumą šiuo metu šiam tikslui išleidžiate? *Parašyti, kokią sumą išleidžia ir apibraukti raidę(es) - ar per savaitę (S), ar per mėnesį (Mėn), ar per metus (M).*

_____ Lt per S Mėn M
0 – už vaikų priežiūrą nemoka

206. Dabar norėčiau paklausti apie vaikus, kurie šiuo metu gyvena su jumis. Kuriuos iš jų auginant buvote/ esate išėję vaiko priežiūros (neskaitant motinystės) atostogų?

Įrašykite atitinkamą(-us) vaiko(-ų) numerį (-ius) iš Namų ūkio schemos.

Atitinkami vaiko(-ų) numeriai iš Namų ūkio schemos _____
0 – nebuvo išėjęs(-usi) vaiko priežiūros (neskaitant motinystės) atostogų dėl kartu gyvenančio vaiko

207. Taip pat norėčiau paklausti, kuriuos iš vaikų auginant vaiko priežiūros (neskaitant motinystės) atostogų buvo išėjęs(-usi) vaiko tėvas (motina)?

Atitinkami vaiko(-ų) numeriai iš Namų ūkio schemos _____
0 – nebuvo išėjęs(-usi) vaiko priežiūros (neskaitant motinystės) atostogų dėl kartu gyvenančio vaiko

208. Ar per pastaruosius 12 mėnesių esate kam nors nuolat padėję prižiūrėti vaikus?
Jei Respondento darbas yra teikti vaikų priežiūros paslaugas, atsižvelgti tik į pagalbą, teikiamą ne darbo metu.

1 – taip ↓ 2 – ne → ***209***

		Asmenys, kuriems R padeda				
		1	2	3	4	5
b. Kam esate padėję? *Šioje eilutėje įrašykite iki 5-ių asmenų kodų. Kodus paimti iš 204 KORTELĖS. Teikėjų ir gavėjų sąrašo .*	204 KORTELĖ Teikėjų ir gavėjų sąrašas					
c. Ar šis žmogus gyveno/-na kartu su jumis (tame pačiame namų ūkyje)?	1 – taip 2 – ne	1.Taip 2. Ne	1.Taip 2. Ne	1.Taip 2. Ne	1.Taip 2. Ne	1.Taip 2. Ne

Atskirai (ne tame pačiame namų ūkyje) gyvenantys vaikai ir mirę vaikai

209. Ar Jūs turite vaikų (tikrų ar įvaikintų) kurie gyvena atskirai? Neįskaičiuokite posūnių/podukrų, t.y. jūsų esamo ar buvusio sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) vaikų. Apie juos kalbėsime vėliau.

1 – Taip, turi → 210
2 – Ne, neturi → ***225***

INTERVIUOTOJUI: Pirmiausia užpildykite 210 ir 211 klausimų atsakymus. Pildykite apie kiekvieną atskirai gyvenantį paminėtą vaiką. Toliau tęskite klausdami visų kitų klausimus apie pirmą ne kartu gyvenantį vaiką, po to – apie antrą ir t.t. Į atitinkamą langelį įrašykite atsakymo kodą.

	Vaikų eilės Nr.→	1	2	3	4	5	6	7	8
210. Kad būtų paprasčiau, pasakykite visų tokių atskirai gyvenančių vaikų vardus, pradėdami nuo <u>vyriausiojo,</u> o po to pasakykite <u>mirusių vaikų vardus</u>, jei tokių buvo. Vaikų, kurie gyvena kartu su jumis šiuose namuose ir jau buvo paminėti interviu pradžioje, antrą kartą neminėkite. *Įrašyti.*	Įrašyti vardą →								
211. a. Kartais vaikų netenkama. Ar visi jūsų vaikai gyvi? *Jei visi gyvi, pažymėti "1" ir pereiti prie 212 klausimo. Jei ne visi gyvi, pažymėti "2" ir klausti b*	a. 1 – Visi gyvi 2 – ne ↓								
b. Prašau išvardinti mirusius vaikus.	b. pažymėti mirusius vaikus →	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs
INTERVIUOTOJUI: <u>Apie gyvus</u> atskirai gyvenančius vaikus <u>klausti klausimus 212, 213, 214, 215, 216a, 216b</u>; <u>Apie mirusius</u> vaikus <u>klausti klausimus 212, 213, 214, 215, 216b, 217</u>. Apie mirusį vaiką klauskite būtuoju laiku.									
212. Dabar norėčiau paklausti Jūsų apie kiekvieną iš vaikų, kurie šiuo metu jūsų namų ūkyje negyvena. Dabar pažymėsiu, kad [vardas] yra vyras/moteris? *Įrašykite "1", jei tai vyras arba "2", jei tai moteris*	1 – vyras 2 – moteris								
213. Ar [vardas] yra jūsų tikras (biologinis) vaikas ar įvaikintas? *Langelyje įrašykite "1", jei tai tikras/ biologinis vaikas, "2" – įvaikintas, "3" - globojamas*	1 – tikras → ***215*** 2 – įvaikintas 3 – globojamas								
214. *Jei tai įvaikintas arba globojamas vaikas:* **Kada (metai ir mėnuo) jis/ji pradėjo gyventi jūsų namuose?** *Įrašyti metus ir mėnesį:* ***Pereiti prie 216***	metai ... mėnuo ... 9999 – niekada negyveno R namuose	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|
215. *(Jei gyvena su partneriu(-e))***Ar šis vaikas taip pat yra ir jūsų dabartinio sutuoktinio (-ės)/ partnerio (-ės) tikras (biologinis) vaikas?**	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne
216.a. *(Apie mirusį vaiką neklausti).* **Kiek jam/jai metų?**		_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____
Klausti apie visus vaikus – gyvus ir mirusius **b. Kelintais metais ir kurį mėnesį jis/ji gimė?** ***Į**rašyti gimimo metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|
INTERVIUOTOJUI: Patikrinti: Jei vaikas yra gyvas (žr. 211) → 218. Jei vaikas miręs, tęsti ↓									
217. Kelintais metais ir kurį mėnesį [vardas] mirė? *Įrašyti mirimo metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|
Grįžti prie 212 (dėl kito mirusio vaiko). Jei daugiau mirusių vaikų nėra → 225									

	Vaikų eilės Nr.→	1	2	3	4	5	6	7	8
218 INTERVIUOTOJUI: Patikrinti: Jei vaikas yra 14-os metų ar vyresnis (žr. 216a) → 220. Jei vaikas 14-os dar neturi, tęsti ↓									
218. Ar buvote vaiko priežiūros (neskaitant motinystės) atostogų su [vardas]?	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne
219. Ar [vardo] motina/ tėvas buvo su [vardas] vaiko priežiūros atostogų?	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne
Klausti apie visus vaikus:									
220. Kada (metai ir mėnuo) Jūs ir [vaiko vardas] pradėjote gyventi atskirai (nurodykite tik paskutinio išsikėlimo datą)? *Įrašyti metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____
221. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki [vardas] namų? *Įrašyti:*	valanda (os) ... min ...	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __
INTERVIUOTOJUI: Patikrinti: Jei vaikas yra 14-os metų ar vyresnis (žr. 216a) → 223. Jei vaikas 14-os dar neturi, klausti 222 klausimą									
222. Ar dažnai jūs prižiūrite [vardas]? *Parašyti, kiek kartų ir per kokį periodą.Pvz., 3 ir Mėn. (jei per mėnesį)* **S= savaitė Mėn= mėnuo M= metai**	kartų per S Mėn M 0 – niekada	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __
Klausti apie visus vaikus:									
223. Ar dažnai susitinkate su [vardas]? *Parašyti, kiek kartų ir per kokį periodą.Pvz., 4 ir M. (jei per metus)* **S= savaitė Mėn= mėnuo M= metai**	kartų per S Mėn M 0 – niekada	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __	__ __
224. Kaip vertinate santykius su [vardas]? [vertinkite savo pasitenkinimą skalėje. *Įrašyti skaičių iš kortelės*	Reikšmė iš 117 KORTELĖS:								
Grįžti prie 212 (dėl kito vaiko). Jei daugiau vaikų nėra, tęsti ↓									

225. (Išskyrus vaikus, apie kuriuos mes jau kalbėjome), ar kada nors turėjote globojamų vaikų (nebūtinai įforminus globą)?

1 – taip → *grįžti prie 210 ir pakartoti lentelę visiems globojamiems vaikams, vietoj termino* „vaikai“ *naudojant terminą* „globotiniai“. *213 koduokite skaičiumi “3“ neklausdami.*

2 – ne ↓

Klausti apie posūnius/podukras kitame puslapyje

Posūniai/ podukros

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti ar Respondentas(-ė) gyvena kartu su sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e). Žiūrėti Namų ūkio schemoje.

taip → tęsti ↓ ***ne → 238***

226. Ar Jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo/turi vaikų, kurie šiuo metu negyvena kartu su Jumis? Įskaičiuokite ir tuos, kurie yra įvaikinti ar mirę.

1 – taip ↓ 2 – ne → ***238***

Dabar norėčiau paklausti apie kiekvieną iš jų, pradedant nuo vyriausiojo.

INTERVIUOTOJUI: Pirmiausia įrašykite atsakymus į 227 ir 228 klausimus apie kiekvieną kartu negyvenantį paminėtą vaiką, toliau tęskite klausdami visų kitų klausimų apie pirmą povaikį, vėliau antrą ir t.t.

	Vaiko eilės Nr. →	1	2	3	4	5	6	7	8
227. Kad būtų paprasčiau, pasakykite visų atskirai gyvenančių vaikų vardus, o po to – mirusių vaikų vardus, jei tokių buvo. *Įrašyti vardus*.	Vardas →								
228. a. Ar visi jie gyvi? *Jei visi gyvi, pažymėti "1", jei ne visi – "2" ir pažymėti mirusius vaikus toliau esančiuose langeliuose.*	a. 1 – taip 2 – ne ↓								
b. Prašau išvardinti mirusius vaikus.	b. pažymėti mirusius vaikus →	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs	1.gyvas 2. miręs
INTERVIUOTOJUI: Apie gyvus atskirai gyvenančius vaikus klausti klausimus 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237; Apie mirusius vaikus klausti klausimus 229, 230, 231, 232, 233. Apie mirusį vaiką klauskite būtuoju laiku.									
229. Dabar pažymėsiu, kad [vardas] yra vyras/ moteris? *Langelyje įrašykite "1", jei tai vyras arba "2", jei tai moteris*	1 – vyras 2 – moteris								
230. Kelintais metais ir kurį mėnesį jis/ji gimė? *Įrašyti metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋
231. Ar [vardas] yra gyvenęs jūsų namuose nenutrūkstamai bent 3 mėnesius? *Jei taip, į langelį įrašyti "1", jei ne, įrašyti "2".*	1 – taip 2 – ne → ***229*** *(dėl kito posūnio/ poduk-ros). Jei daugiau posūnių/ podukrų nėra →* ***238***								
232. Kada (metai ir mėnuo) jis/ji pradėjo gyventi Jūsų namuose? *Įrašyti metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋	⌊_⌊_⌋ ⌊_⌊_⌋

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti: jei vaikas yra gyvas (žr. 228) →234. Jei vaikas miręs, tęsti ↓									
	Vaiko eilės Nr. →	1	2	3	4	5	6	7	8
233. Kada jis/ji mirė? *Įrašyti metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|
Pereiti prie 229 (dėl kito mirusio povaikio). Jei daugiau mirusių povaikių nėra →238									
234. Kada (metai ir mėnuo) Jūs ir [vaiko vardas] pradėjote gyventi atskirai? *Įrašyti metus ir mėnesį:*	metai ... mėnuo ...	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|
235. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki [vardas] namų? *Įrašyti*	valandų ... minučių ...	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____
236. Ar dažnai susitinkate su [vardas]? *Parašyti, kiek kartų ir per kokį periodą. Pvz., 4 ir M.(jei per metus)* **D= diena S= savaitė Mėn= mėnuo M= metai**	0 – niekada Kiek kartų: per S Mėn M	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____
237. Kaip vertinate santykius su [vardas]? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje. *Įrašyti skaičių iš kortelės*	Reikšmė iš 117 kortelės								
Pereiti prie 229 (dėl kito povaikio). Jei daugiau povaikių nėra, tęsti ↓									

Anūkai

238. Kiek anūkų jūs turite (tikrų - biologinių ir įvaikintų vaikų vaikai)? *Parašyti:* _____

0 – anūkų neturi → ***301***

Klausti, jei R turi 2 ar daugiau anūkų ↓

239. a. Kelintais metais ir kurį mėnesį gimė vyriausias jūsų anūkas?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

240. Ir kelintais metais ir kurį mėnesį gimė jauniausias jūsų anūkas?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

Klausti, jei R turi 1 anūką ↓

239. b. Kelintais metais ir kurį mėnesį gimė jūsų anūkas?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

Pereiti prie 241

241. Ar dažnai padedate prižiūrėti savo anūkus?
Parašyti, kiek kartų ir pažymėti, per kokį periodą.Pvz., 4 ir Ⓜ *(jei per metus)*

_____ kartų per S Mėn M
0 – nepadeda

242. a. Ar turite proanūkų?

1 – taip → ***242.b***
2 – ne → ***301***

b. Kiek proanūkų jūs turite? _____

3. PARTNERYSTĖ (S)

Dabartinis kartu gyvenantis sutuoktinis ar partneris

301 INTERVIUOTOJUI: Patikrinti ar Respondentas(-ė) gyvena kartu su sutuoktiniu(-e)/partneriu(-e). Žiūrėti Namų ūkio schemoje.

taip → tęsti ↓ ***ne → 306***

Norėtume paklausti keleto klausimų apie jūsų dabartinį(-ę) sutuoktinį(-ę) ar partnerį(-ę).

301. Kada (metai ir mėnuo) jūs ir jis/ji pirmąkart pradėjote gyventi kartu viename namų ūkyje?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti, ar partneris yra tos pačios lyties kaip ir Respondentas. Žiūrėti Namų ūkio schemoje.

taip → 303 ***ne → 302*** ↓

302. a. Ar jūs ir jis/ji esate įregistravę santuoką (civilinę ar bažnytinę)?

1 – taip → **302.b** 2 – ne → ***303***

b. Kada (metai ir mėnuo) jūs įregistravote santuoką (civilinę arba bažnytinę)?
Datą įrašyti tos, kuri įregistruota pirmoji.

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) yra susituokęs(-usi), naudokite terminą „sutuoktinis(-ė)“*, jei Respondentas(-ė) nėra susituokęs, naudokite terminą* „partneris(-ė)“ *visur, kur parašyta* „sutuoktinis(-ė)“ /partneris(-ė)

303. a. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) gimė Lietuvoje? *(Pažymėti atsakymą)*

1 – taip → ***304*** 2 – ne ↓

b. Kurioje šalyje jis/ji gimė?
Gimimo vieta (šalis) _____

c. Kada (metai ir mėnuo) jis/ji pirmą kartą pradėjo nuolat gyventi Lietuvoje?
metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

304. Ką baigė jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė)? Koks aukščiausias jo/jos įgytas išsilavinimas?
120 KORTELĖ. Aukščiausias išsilavinimas

1. Doktorantūrą
2. Universitetą, akademiją (bakalauro, magistratūros, rezidentūros studijas)
3. Kolegiją
4. Aukštesniąją mokyklą
5. Specialiąją vidurinę (technikumą) iki 1991 m.
6. Vidurinę mokyklą (gimnaziją), bet neįgijo profesijos → ***Klausti 319***
7. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus vidurinę mokyklą ir įgijo profesiją
8. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir kartu su profesija gavo vidurinio mokslo atestatą
9. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir įgijo profesiją, bet negavo vidurinio mokslo atestato
10. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo nebaigus pagrindinės mokyklos ir įgijo tik profesiją arba gavo pagrindinio mokslo pažymėjimą ir įgijo profesiją
11. Pagrindinę mokyklą (devynmetę, aštuonmetę, septynmetę) → ***Klausti 319***
12. Pradinę mokyklą → ***Klausti 319***
13. Nebaigė pradinės mokyklos → ***Klausti 319***

305 klausti, jei respondentas mokymo įstaigoje įgijo kokią nors profesiją (304=1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9 arba 10)

305. Kokią specialybę jis/ ji įgijo šių studijų metu? Įrašyti <u>visas</u> aukščiausio įgyto išsilavinimo specialybes.

Įrašyti tikslų atsakymą._____

Pereiti prie 319

Dabartinis(-ė) atskirai gyvenantis(-i) sutuoktinis(-ė) ar partneris(-ė)

Pastaba: Respondentams, kurie turi kartu gyvenantį sutuoktinį(-ę)/partnerį(-ę), į šios dalies klausimus atsakinėti nereikia.

306. Ar šiuo metu turite partnerį su kuriuo kartu negyvenate (tai taip pat galėtų būti ir jūsų sutuoktinis(-ė), jei jis/ji su jumis negyvena; jei jūs turite tos pačios lyties partnerį, prašau taip pat atsakyti į šiuos klausimus)?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***319***

307. Nuo kada jūs tapote partneriais? *INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentui(-ei) sunku atsakyti, paklausi, kada Respondentas(-ė) pradėjo manyti, kad asmuo yra jo partneris.*

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

308. a. Kodėl gyvenate atskirai? Prašau pasirinkti atsakymą iš 308a kortelės. *308a KORTELĖ*

1. Aš noriu gyventi atskirai → ***KLAUSTI b***
2. Tiek mano sutuoktinis/partneris, tiek aš norime gyventi atskirai → ***KLAUSTI b, c***
3. Mano sutuoktinis/partneris nori, kad gyventume atskirai → ***KLAUSTI c***
4. Mes esame suvaržyti aplinkybių → ***KLAUSTI d***

b. Kodėl jūs (R) norite gyventi atskirai? Prašau nurodykite vieną pačią svarbiausią priežastį.	**c. Kodėl jūsų sutuoktinis/ partneris nori gyventi atskirai? Prašau nurodykite vieną pačią svarbiausią priežastį.**	**d. Kokių aplinkybių? Prašau nurodykite pačias svarbiausias aplinkybes. Galimi keli atsakymo variantai**
308b KORTELĖ 1 – dėl finansinių priežasčių 2 – kad išlikčiau nepriklausomas (-a) 3 – dėl vaikų 4 – dar nepasiruošęs(-usi) gyvenimui drauge 5 – kita ***Jei 308a=2*** tęsti nuo 308c→ ***Jei 308a=1*** tęsti nuo 309 ↓	*308c KORTELĖ* 1 – dėl finansinių priežasčių 2 – kad išliktų nepriklausomas (-a) 3 – dėl vaikų 4 – dar nepasiruošęs(-usi) gyvenimui drauge 5 – kita 97 – nežinau	*308d KORTELĖ* 1 – darbo aplinkybės 2 – finansinės aplinkybės 3 – būsto aplinkybės 4 – įstatyminės aplinkybės 5 – mano partneris(-ė) turi kitą šeimą 6 – kita

309. Prašau pasakyti, ar jūsų partneris yra moteris ar vyras.

1 – vyras 2 – moteris

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti ar partneris yra tos pačios lyties kaip ir Respondentas(-ė)

Tos pačios lyties → 311 ***ne → tęsti 310 ↓***

310. a. Ar jūs ir jis/ji buvote kada nors įregistravę santuoką (civilinę ar bažnytinę)?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***311***

b. Kada (metai ir mėnuo) jūs įregistravote santuoką (civilinę ar bažnytinę)? *Datą įrašyti tos, kuri įregistruota pirmoji.*

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei R tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

c. Ar jūs vis dar su juo/ja susituokę?

1 – taip → ***311*** 2 – ne ↓

d. Kada (metai ir mėnuo) jūs įregistravote ištuoką? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) yra susituokęs(-usi), naudokite terminą „sutuoktinis(-ė)“, *jei Respondentas(-ė) nėra susituokęs(-usi), naudokite terminą* „partneris(-ė)“ *visur, kur parašyta* „ sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė)“.

311. Kelintais metais ir kurį mėnesį gimė jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė)?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

312. a. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) gimė Lietuvoje?

1 – taip → ***313*** 2 – ne ↓

b. Kurioje šalyje jis/ji gimė?
Gimimo vieta (šalis) _____

c. Kada (metai ir mėnuo) jis/ji pirmą kartą pradėjo nuolat gyventi Lietuvoje?
metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – ***pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).***

313. **Ką baigė jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė)? Koks aukščiausias jo/jos įgytas išsilavinimas?**
120 KORTELĖ. Aukščiausias išsilavinimas

1. Doktorantūrą
2. Universitetą, akademiją (bakalauro, magistratūros, rezidentūros studijas)
3. Kolegiją
4. Aukštesniąją mokyklą
5. Specialiąją vidurinę (technikumą) iki 1991 m.
6. Vidurinę mokyklą (gimnaziją), bet neigijo profesijos → ***Klausti 315***
7. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus vidurinę mokyklą ir įgijo profesiją
8. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir kartu su profesija gavo vidurinio mokslo atestatą
9. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir įgijo profesiją, bet negavo vidurinio mokslo atestato
10. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo nebaigus pagrindinės mokyklos ir įgijo tik profesiją arba gavo pagrindinio mokslo pažymėjimą ir įgijo profesiją
11. Pagrindinę mokyklą (devynmetę, aštuonmetę, septynmetę) → ***Klausti 315***
12. Pradinę mokyklą → ***Klausti 315***
13. Nebaigė pradinės mokyklos → ***Klausti 315***

314 klausti, jei respondentas mokymo įstaigoje įgijo kokią nors profesiją (313=1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9 arba 10)

314. Kokią specialybę jis/ ji įgijo šių studijų metu? Įrašyti visas aukščiausio įgyto išsilavinimo specialybes.

Įrašyti tikslų atsakymą._____

315. Kokia šiuo metu yra jo/ jos pagrindinė veikla? Iš kortelės pasirinkite labiausiai tinkantį atsakymą. *108 KORTELĖ: Veikla.*

11 – samdomas darbuotojas(-a)
12 – savarankiškai dirbantis(-i), neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų
13 – darbdavys(-ė)/ savininkas, turintis samdomų darbuotojų
2 – šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas)
3 – bedarbis
4 – moskleivis, studentas
5 – pensininkas
6 – motinystės/ tėvystės ar vaiko priežiūros atostogose
7 – ilgą laiką ar nuolat sergantis arba neįgalus
8 – namų šeimininkė/ šeimininkas
9 – atliekantis privalomąją karinę arba alternatyviąją tarnybą
10 – kita

316. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki jo/ jos namų? _____ valandų _____minučių

317. Kaip dažnai su juo/ja susitinkate? *Parašyti, kiek kartų ir per kokį periodą.Pvz., 4 ir M. (per metus)*

_____ kartų per: S Mėn M

318. a. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jo/jos gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

Ketinimai kurti šeimą

319. INTERVIUERIUI:

Jei respondentas(ė) gyvena kartu su sutuoktiniu/partneriu ir yra susituokę → 325

Jei respondentas(ė) gyvena kartu su sutuoktiniu/partneriu ir yra nesusituokę → 324

Jei respondentas(ė) neturi kartu gyvenančio sutuoktinio/partnerio, bet turi atskirai gyvenantį sutuoktinį/partnerį ir yra susituokę → 319

Jei respondentas(ė) neturi kartu gyvenančio sutuoktinio/partnerio, bet turi atskirai gyvenantį sutuoktinį/partnerį ir yra nesusituokę → 319

Jei respondentas(ė) neturi sutuoktinio/partnerio → 325

319. Ar per ateinančius trejus metus ketinate pradėti gyventi kartu su (savo) dabartiniu ar kitu partneriu(e)?

1. Tikrai ne
2. Tikriausiai ne
3. Tikriausiai taip
4. Tikrai taip

320. Tarkime, kad per ateinančius trejus metus jūs pradėsite gyventi kartu su savo dabartiniu(-e) ar kitu partneriu(-e). Kaip manote, kaip tai paveiktų JŪSŲ gyvenimą. Įvertinkite kiekvieną žemiau išvardintą dalyką. *320 KORTELĖ: Pagerintų ar pablogintų*

	Labai pagerintų	Pagerintų	Nei pagerintų, nei pablogintų	Pablogintų	Labai pablogintų
a. Galimybę daryti tai, ką norite	1	2	3	4	5
b. Į(si)darbinimo galimybes	1	2	3	4	5
c. Finansinę situaciją	1	2	3	4	5
d. Seksualinį gyvenimą	1	2	3	4	5
e. Aplinkinių nuomonę apie jus	1	2	3	4	5
f. Pasitenkinimą gyvenimu	1	2	3	4	5

321. Kaip jūsų sprendimas gyventi ar negyventi kartu su dabartiniu(-e) ar kitu partneriu(-e) priklausytų nuo žemiau išvardintų aplinkybių? Prašau pasirinkite atsakymus iš kortelės.
321 KORTELĖ: Kaip jūsų sprendimas priklausytų nuo ...?

	Visiškai nepriklausytų	Šiek tiek priklausytų	Gana stipriai priklausytų	Labai stipriai priklausytų	Netaikytina
a. jūsų finansinės padėties	1	2	3	4	99
b. jūsų darbo	1	2	3	4	99
c. jūsų būsto sąlygų	1	2	3	4	99
d. jūsų sveikatos	1	2	3	4	99

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti ar R turi ne kartu gyvenantį partnerį? Žr. 306.
taip → tęsti ↓ ***ne → 323***

322. Ar jūsų partneris(ė) mano, kad jūs turėtumėte pradėti gyventi kartu?

1 – taip
2 – ne
3 – partneris(ė) nėra apsisprendęs
4 – R nežino

323. Nors gali atrodyti, kad pradėti gyventi kartu per artimiausius trejus metus yra jūsų (ir jūsų partnerio(-ės)) sprendimas, tikėtina, kad aplinkiniai irgi turi savo nuomonę šiuo klausimu. Prašau pasakyti, ar jūs sutinkate, ar nesutinkate su tokiais teiginiais? *323* KORTELĖ*: Pritarimo skalė*

	visiškai sutinku	sutinku	nei sutinku, nei nesutinku	nesutinku	visiškai nesutinku	netaikytina
a. Dauguma jūsų draugų mano, kad jūs turėtumėte pradėti gyventi kartu su savo dabartiniu ar bet kuriuo kitu partneriu(-e)	1	2	3	4	5	99
b. Jūsų tėvai mano, kad jūs turėtumėte pradėti gyventi kartu su savo dabartiniu ar bet kuriuo kitu partneriu(-e) *(Interviuotojui: jei būtina, klauskite apie patėvius/ globėjus)*	1	2	3	4	5	99
c. Jūsų vaikai mano, kad jūs turėtumėte pradėti gyventi kartu su savo dabartiniu ar bet kuriuo kitu partneriu(-e)	1	2	3	4	5	99
d. Dauguma jūsų kitų giminaičių mano, kad jūs turėtumėte pradėti gyventi kartu su savo dabartiniu ar bet kuriuo kitu partneriu(-e)	1	2	3	4	5	99

324. Ar per ateinančius 3 metus ketinate susituokti su savo dabartiniu ar bet kuriuo kitu partneriu(e)?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip
99- netaikoma (jei su partneriu jau susituokęs(-usi), bet kartu negyvena)

Partnerystės istorija

325. (Neskaitant jūsų dabartinės santuokos ar partnerystės), ar esate kada nors anksčiau su kuo nors gyvenęs kartu kaip pora ar buvęs susituokęs(-usi)? Jei jūs kada nors esate turėjęs tos pačios lyties partnerį, prašau taip pat atsakyti į šiuos klausimus *(Pažymėti atsakymą apačioje ir tęsti pagal rodykles).*

1 – taip ↓ 2 – ne → ***401***

Norėtume Jūsų paklausti apie jūsų BUVUSIUS sutuoktinius(-es) ar partnerius(-es). Jei su tuo pačiu sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e) gyvenote kartu daugiau nei vieną kartą, tai laikoma atskira partneryste. Pradėkim nuo jūsų pirmos partnerystės.

	Buvusio partnerio Nr →	1	2	3	4	5	6	7	8
326. Kada (metai ir mėnuo) jūs pirmąkart pradėjote gyventi kartu su pirmuoju/antruoju/... partne-riu(-e) ar sutuoktiniu(-e)? *Įrašyti metus ir mėnesį*	metai ... mėnuo ...	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____
327. a. Ar jūs ir jis/ji buvote įregistravę santuoką (civilinę ar bažnytinę)?	1 – taip 2 – ne → ***328***	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne
b. Kada (metai ir mėnuo) jūs įregistravote santuoką (civilinę ar bažnytinę)? *Datą įrašyti tos, kuri įregistruota pirmoji.*	metai ... mėnuo ...	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____
328. Kelintais metais ir kurį mėnesį gimė jūsų partneris(-ė)? *Įrašyti metus ir mėnesį*	metai ... mėnuo ...	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____
329. Tuo metu kai pradėjote gyventi kartu, kiek jūsų partneris(-ė) jau turėjo vaikų (jei apskritai turėjo), kurie buvo ne jūsų? Prašau įskaičiuoti įvaikintus ir globojamus vaikus. *Įrašyti skaičių*	skaičius								
330. Kaip baigėsi ši partnerystė? Prašau pasirinkite atsakymą iš kortelės. *Jei išsiskyrė, įrašyti "1", jei mirė, įrašyti "2"* *330 KORTELĖ: Partnerystės pabaiga*	1 – Išsiskyrėme (nustojome būti partneriais, bet nebūti-nai įregistravome ištuoką ar pradėjome gyventi atskirai) 2 – Partneris(-ė) mirė								
331. Kada (metai ir mėnuo) tai atsitiko? *Įrašyti metus ir mėnesį*	metai ... mėnuo ...	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____	____ ____

	Buvusio partnerio Nr →	1	2	3	4	5	6	7	8
332. Ar su juo/ja turėjote vaikų (kurių kartu susilaukėte, ar įsivaikinote)?	1 – taip 2 – ne → ***334***	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne
333. Su kuo pirmaisiais metais po skyrybų dažniausiai būdavo vaikai? Prašau pasirinkite atsakymą iš kortelės. Jūs galite pasirinkti daugiau nei vieną atsakymą, jei jūsų bendri vaikai gyveno skirtingose vietose. *Įrašyti atsakymo kodą iš kortelės* *333* KORTELĖ*: Kur vaikai dažniausiai gyvendavo?*	1 – su manimi 2 – su mano buvusiu(-a) sutuoktiniu(-e)/partneriu(-e) 3 – su mumis abiem pakaitomis 4 – su giminaičiais 5 – su kitais 6 – vaikų namuose 7 – pradėjo gyventi savarankiškai 8 – vaikas jau gyveno savarankiškai 9 – kita								
INTERVIUOTOJUI: Patikrinti: Jei R su šiuo partneriu(-e) (327) buvo susituokęs(-usi), tęsti ↓. Jei susituokęs(-usi) su šiuo partneriu(-e) nebuvo → 336									
334. a. Ar jūs ir jis/ji įregistravote ištuoką?	1 – taip 2 – ne → ***336***	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne	1. Taip 2. Ne
b. Kada (metai ir mėnuo) jūs įregistravote ištuoką? *Įrašyti metus ir mėnesį*	metai ... mėnuo ...	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|	__|__| __|__|
335. Kas buvo skyrybų iniciatorius? *Įrašyti atsakymo kodą*	1 – Respondentas (-ė) 2 – R ir P drauge 3 – Partneris (-ė)								

336. Ar netekus partnerio(-ės) po išsiskyrimo/skyrybų ar partnerio(-ės) mirties Jūs turėjote kitų partnerystės ryšių (neskaitant dabartinės partnerystės)?

1 – taip → *326 klausiant apie kitą partnerį(-ę)* ↑ 2 – ne → 337

337. a. Ar galėčiau paklausti, ar kur nors iš ankstesnių jūsų partnerių buvo tos pačios lyties kaip ir jūs?

1 – taip. → b. Kurie? *Įrašyti paminėtus partnerių numerius iš lentelės* _____

2 – ne → ***338***

Vaiko išlaikymas/ alimentai

338 INTERVIUOTOJUI: Patikrinti: Ar R yra turėjęs bendrų vaikų su kuriuo nors iš sutuoktinių/ partnerių? Žr. 332 Partnerystės lentelėje
taip → tęsti ↓ ***ne → 401***

338. Ar jūs šiuo metu gaunate pinigų kurio nors vaiko, kurį sugyvenote su ankstesniu(-e,-ais) sutuoktiniu(-e,-iais)/ partneriu(-e,-iais), išlaikymui?

1 – taip → ***340*** 2 – ne ↓

339. Ar per pastaruosius 12 mėnesių esate gavę pinigų vaikų išlaikymui?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***342***

340. Kokią sumą? *Įrašyti sumą ir pažymėti laikotarpį, pvz 100 Lt ir (M) (jei per mėnesį).*

_____ Lt per S Mėn M

341. Kiek kartų jūs gavote šias išmokas per pastaruosius 12 mėnesių? _____ kartų

Pereiti prie 401

342. Ar jūs šiuo metu mokate pinigus kurio nors vaiko išlaikymui?

1 – taip → ***344*** 2 – ne ↓

343. Ar esate mokėjęs pinigus vaikų išlaikymui per pastaruosius 12 mėnesių?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***401***

344. Kokią sumą? *Įrašyti sumą ir pažymėti laikotarpį, pvz 100 Lt ir M (jei per mėnesį)*

_____ Lt per S Mėn M

345. Kiek kartų per pastaruosius 12 mėnesių jūs mokėjote šią sumą? _____ kartų

4. Šeiminiai santykiai

401. a. Dabar norėčiau užduoti keletą klausimų apie tai, kas ir ką atlieka jūsų namų ūkyje. Atsakymus pasirinkite iš kortelės. *INTERVIUOTOJUI: Žiūrėti į Namų ūkio schemą.*

Jei respondentas(-ė) gyvena vienas(-a), rodyti 401-1 KORTELĘ
*Jei respondentas(-ė) gyvena ne vienas(-a) ir namuose yra sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė), rodyti **401-2 KORTELĘ***
*Jei respondentas(-ė) gyvena ne vienas(-a), bet namuose sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) nėra, rodyti **401-3 KORTELĘ***

Jei atsakymas yra 6 „Visada arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys“, prieš tęsiant paklausti 401b.

b. Gal galėtumėte pasakyti, kuris iš kitų šeimos narių?

Įrašyti reikiamą(-us) namų ūkio narį(-us) žymintį(-čius) skaičių(-us) iš Namų ūkio schemos į lentelę apačioje.

	visuomet R	Dažniausiai R	R ir P maždaug po lygiai	Dažniausiai P	Visuomet P	visuomet arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys	visuomet arba dažniausiai asmuo (-ys), negyvenantis (-ys) šiame namų ūkyje	Netaikytina
a. Kasdienis valgio ruošimas	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
b. Indų plovimas	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
c. Maisto pirkimas	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
d. Namų valymas dulkių siurbliu	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
e. Smulkių remonto darbų atlikimas namuose ir apie namus	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
f. Mokesčių mokėjimas ir namų ūkio finansinės apskaitos vedimas	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
g. Šeimos laisvalaikio organizavimas	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99

INTERVIUOTOJUI: Žiūrėti į Namų ūkio schemą.

*Jei respondentas gyvena vienas, klausti **403 ir 404,** vietoj ”jūsų namų ūkis” naudojant žodį ”jūs”*
*Jei respondentas gyvena ne vienas ir namuose yra sutuoktinis/partneris, klausti **402***
*Jei respondentas gyvena ne vienas, bet sutuoktinio/partnerio nėra, klausti **403***

402. Ar jūs patenkintas(-a) namų ūkio darbų pasidalinimu tarp jūsų ir jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(ės)? Įvetinkite savo pasitenkinimą skalėje. *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.*

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

403. Kas jums teikia nuolatinę pagalbą rūpinantis namais? *Įrašyti kodus iš 204 KORELĖS Teikėjų ir gavėjų sąrašas.*

_____

404. Ar jūsų namų ūkis ką nors nuolatos samdo namų ruošos darbams atlikti?

1 – taip 2 – ne

Sprendimų priėmimas

INTERVIUOTOJUI: Žiūrėti į Namų ūkio schemą ir 306 klausimą.

*Jei respondentas gyvena kartu su sutuoktiniu/partneriu (iš namų ūkio schemos), klausti **405***
*Jei respondento namų ūkyje sutuoktinis/partneris negyvena,o respondentas turi atskirai gyvenantį sutuoktinį/partnerį, klausti **407***
*Jei respondentas neturi nei kartu, nei atskirai gyvenančio sutuoktinio/partnerio, klausti **501***

405. Dabar norėtume paklausti kas priima sprendimus žemiau išvardintais namų ūkio klausimais?

401-2 KORTELĖ. Jei atsakymas yra 6 „Visada arba dažniausiai kiti asmenys namų ūkio asmenys“, prieš tęsiant, klausti 405b.

b. Gal galėtumėte pasakyti, kuris iš kitų namų ūkio narių priima sprendimus…?

Įrašykite reikiamą (-us) namų ūkio narį (-us) žymintį (-čius) skaičių (-us) iš Namų ūkio schemos

	Visu omet R	Dažniausiai R	R ir P maždaug po lygiai	Dažniausiai P	Visuomet P	Visuomet arba dažniausiai kiti namų ūkio asmenys	Visuomet arba dažniausiai asmuo, negyvenantis (-ys) šiame namų ūkyje	Netaikytina
a. Įsigyjant įprastinius pirkinius namams	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
b. Įsigyjant rečiau perkamus, brangesnius pirkinius namams	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
c. Kiek laiko jūs galite skirti apmokamam darbui	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
d. Kiek laiko jūsų sutuoktinis (-ė)/ partneris (-ė) gali skirti apmokamam darbui	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
e. Kaip auklėti vaikus	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99
f. Dėl visuomeninio gyvenimo ir laisvalaikio	1	2	3	4	5	6 Šeimos nario Nr:	7	99

406. Kaip jūs su sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e) tvarkote namų ūkio pajamas? Kuris iš kortelėje esančių variantų jums geriausiai tinka? *406 KORTELĖ: Įplaukų tvarkymas.*

1 – Visus pinigus tvarkau aš ir sutuoktiniui(-ei)/ partneriui(-ei) duodu jo/ jos dalį
2 – Visus pinigus tvarko mano sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) ir duoda man mano dalį
3 – Visus pinigus dedame bendrai ir kiekvienas ima, kiek jam/jai reikia
4 – Dalį pinigų dedame bendrai, likusius turime atskirai
5 – Kiekvienas savo pinigus turime atskirai
6 – Kita

Klausimus 407-415 užduoti tiems respondentams, kurie turi arba kartu, arba atskirai gyvenantį sutuoktinį(ę)/ partnerį(-ę). Neturinčius tokio partnerio pereiti prie 5 dalies (501 klausimo)

407. Kaip jūs bendrai vertinate santykius su savo sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e)? *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.*

0	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

408. Poros nesutaria dėl įvairių dalykų. Ar dažnai per pastaruosius 12 mėnesių jūs ir jūsų partneris(-ė)/ sutuoktinis(-ė) nesutarėte dėl žemiau išvardintų dalykų? *408 KORTELĖ: Ar dažnai jūs...*

	Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Labai dažnai
a. Namų ruošos	1	2	3	4	5
b. Pinigų	1	2	3	4	5
c. Laisvalaikio leidimo	1	2	3	4	5
d. Seksualinių santykių	1	2	3	4	5
e. Santykių su draugais	1	2	3	4	5
f. Santykių su tėvais/ uošviais	1	2	3	4	5
g. Vaikų auginimo ar auklėjimo	1	2	3	4	5
h. Dėl to, ar turėti, ar neturėti vaikų	1	2	3	4	5
i. Alkoholio vartojimo	1	2	3	4	5

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) į visus klausimus (408) atsakė „niekada" (1), pereiti prie 410.

409. Rimtus nesutarimus poros sprendžia įvairiais būdais. Kuomet nesutariate su savo sutuoktiniu (-e)/ partneriu(-e), kaip dažnai jūs ... [savo nuomonę pasilaikote sau]? Prašau pasirinkti atsakymus iš kortelės. *408 KORTELĖ: Ar dažnai jūs….*

	Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Labai dažnai
a. savo nuomonę pasilaikote sau	1	2	3	4	5
b. ramiai aptariate nesutarimą	1	2	3	4	5
c. karštai ginčijatės ar šaukiate	1	2	3	4	5
d. smurtaujate	1	2	3	4	5

410. Net ir gerai su sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e) sugyvenantys žmonės kartais pamąsto ar jų santuoka/ partnerystė nusiseks. Ar per pastaruosius 12 mėnesių jūs bent kartą svarstėte nutraukti santykius?

1 – taip
2 – ne

Ketinimas išsiskirti

411. Ar per artimiausius trejus metus jūs asmeniškai ketinate nutraukti santykius su savo sutuoktiniu(-e) / partneriu(-e)?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

412. Kaip jūs manote, jei per artimiausius trejus metus jūs nutrauktumėte santykius su savo sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e) net jei tai ir mažai tikėtina, kaip tai paveiktų šiuos jūsų gyvenimo dalykus? *320 KORTELĖ: Pagerintų ar pablogintų.*

	Labai pagerintų	Pagerintų	Nei pagerintų, nei pablogintų	Pablogintų	Labai pablogintų	Netaikytina
a. galimybę daryti tai, ką norite	1	2	3	4	5	99
b. įsidarbinimo galimybes	1	2	3	4	5	99
c. finansinę situaciją	1	2	3	4	5	99
d. seksualinį gyvenimą	1	2	3	4	5	99
e. aplinkinių nuomonę apie jus	1	2	3	4	5	99
f. pasitenkinimą gyvenimu	1	2	3	4	5	99
g. jūsų vaikų gerovę	1	2	3	4	5	99
h. artumą tarp jūsų ir vaikų, anūkų	1	2	3	4	5	99

413. Kaip jūsų sprendimas nutraukti ar nenutraukti santykius su savo sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e) per artimiausius trejus metus priklausytų nuo žemiau išvardintų dalykų. Prašome pasirinkti atsakymus iš kortelės. *321 KORTELĖ: Kaip jūsų sprendimas priklausytų nuo ...?*

	Visiškai nepriklausytų	Šiek tiek priklausytų	Gana stipriai priklausytų	Labai stipriai priklausytų	Netaikytina
a. Jūsų finansinės padėties	1	2	3	4	99
b. Jūsų darbo	1	2	3	4	99
c. Jūsų būsto sąlygų	1	2	3	4	99
d. Jūsų sveikatos	1	2	3	4	99

414. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) mano, kad jūs turėtumėte nutraukti santykius?

1 – taip
2 – ne
3 – partneris/-ė nėra įsitikinęs
97 – R neturi nuomonės

415. Nors gali atrodyti, kad nutraukti santykius per artimiausius trejus metus yra/būtų jūsų (ir jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės)) sprendimas, tikėtina, kad aplinkiniai irgi turi savo nuomonę šiuo klausimu. Prašau pasakyti, ar jūs sutinkate, ar nesutinkate su žemiau išvardintais teiginiais?
323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku	Netaikytina
a. Dauguma jūsų draugų mano, kad jūs turėtumėte nutraukti santykius su savo sutuoktiniu(-e) / partneriu(-e)	1	2	3	4	5	99
b. Jūsų tėvai mano, kad jūs turėtumėte nutraukti santykius su savo sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e) (Interviuotojui: jei būtina, klauskite apie patėvius/ globėjus)	1	2	3	4	5	99
c. Jūsų vaikai mano, kad jūs turėtumėte nu-traukti santykius su savo sutuoktiniu(-e) /partneriu(-e)	1	2	3	4	5	99
d. Dauguma jūsų kitų giminaičių mano, kad jūs turėtumėte nutraukti santykius su savo sutuoktiniu(-e)/ partneriu(-e)	1	2	3	4	5	99

5. Tėvai ir tėvų namai

[Pastaba: Šioje dalyje Respondentas(-ė) atsako tik į vieno jam tinkančio poskyrio klausimus.]

Dabar norėtume paklausti apie jūsų tėvus ir gimtuosius namus.

Klausimas VISIEMS

501. Interviu pradžioje, kuomet kalbėjome apie jūsų namų ūkį, minėjote, kad jūs ...
Surasti Namų ūkio schemoje.

1 – gyvenate kartu su (abiem) tėvais.....→ 502
2 – gyvenate su savo tėvu (bet ne su motina).....→ ***503***
3 – gyvenate su savo motina (bet ne su tėvu).....→ ***504***
4 – negyvenate su savo tėvais.....→ ***533***

Gyvenimas viename namų ūkyje su tikrais (biologiniais) tėvais

502. Ar abu tėvai, su kuriais gyvenate šiuose namuose, yra jūsų tikri (biologiniai) tėvai?

1 – taip, abu.....→ ***564***
2 – ne, tik mano tėvas.....→ ***505***
3 – ne, tik mano motina.....→ ***519***
4 – ne, abu yra įtėviai, globėjai arba patėviai.....→ ***533***

503. Ar tėvas, su kuriuo gyvenate šiuose namuose, yra jūsų tikras (biologinis) tėvas?

1 – taip.....→ ***505***
2 – ne.....→ ***533***

504. Ar motina, kuri gyvena su jumis šiuose namuose, yra jūsų tikra (biologinė) motina?

1 – taip.....→ ***519***
2 – ne.....→ ***533***

Klausimai tiems, kurie gyvena su tikru (biologiniu) tėvu, bet ne motina

505. Ar jūsų tikra (biologinė) motina gyva?

1 – taip, gyva.....→ ***510***
2 – ne, jau mirusi.....→ 506
3 – nežinau, ar ji gyva.....→ ***507***
4 – apie savo tikrą (biologinę) motiną visai nieko nežinau.....→ ***566***

506. Kada ji mirė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

507. O kada ji gimė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|___|___|

508. Ar jūsų tikri (biologiniai) tėvai buvo išsiskyrę (nustojo būti partneriai, nesvarbu kada ir ar iš viso buvo įregistruota ištuoka)?

1 – taip .....→ 509
2 – ne, jie niekada negyveno kartu.....→ ***566***
3 – ne, kitas atvejis.....→ ***566***

509. Kada tai atsitiko? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

Pereiti prie 566

510. Kada ji gimė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|___|___|

511. Ar jūsų tikri (biologiniai) tėvai yra/buvo išsiskyrę (nustojo būti partneriai, nesvarbu kada ir ar iš viso buvo įregistruota ištuoka)?

1 – taip, ...→ 512
2 – ne, jie niekada negyveno kartu.....→ ***513***
3 – ne, kitas atvejis.....→ ***513***

512. Kada tai atsitiko? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

513. Su kuo dabar gyvena jūsų motina? Nurodykite visus tinkančius atsakymus.

513 KORTELĖ: Motinos namų ūkio sudėtis. Koduokite visus tinkančius atsakymus.

1 – viena
2 – su savo sutuoktiniu/ partneriu(-e)
3 – su savo sūnumi(-s)
4 – su savo dukra(-omis)
5 – su savo sutuoktiniu/ partneriu(-e) ir jo/ jos vaiku(-ais)
6 – su savo giminaičiu(-te)
7 – su savo draugu(-e)
8 – pensiono kambaryje
9 – būste, pritaikytame senyvo amžiaus žmonių poreikiams (pvz., paslaugų bute, bendro gyvenimo namuose, bendrabutyje iš dalies savarankiškiems žmonėms ir pan.)
10 – senelių globos namuose
11 – slaugos namuose/ ligoninėje

514. Norėtume paklausti apie jūsų motinos sveikatą. Ar jūsų motina turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jos gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

515. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki jūsų motinos namų? ____ val. ____min.

516. Ar dažnai susitinkate su ja? *Įrašyti kiek kartų ir per kokį periodą, pvz. 4 ir Mėn (per mėnesį)*

_____ kartų per: S Mėn M

517. Kaip vertinate santykius su savo motina? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje. *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.*

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

518. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pradėti gyventi kartu su savo motina?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Pereiti prie 566

Klausimai gyvenantiems su tikra (biologine) motina, bet ne tėvu

519. Ar jūsų tikras (biologinis) tėvas gyvas?
1 – taip, gyvas.....→ ***524***
2 – ne, jau miręs.....→ 520
3 – nežinau, ar jis gyvas.....→ ***521***
4 – apie savo tikrą (biologinį) tėvą visai nieko nežinau.....→ ***566***

520. Kada jis mirė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

521. O kada jis gimė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|___|___|

522. Ar jūsų tikri (biologiniai) tėvai buvo išsiskyrę (nustojo būti partneriai, nesvarbu kada ir ar iš viso buvo įregistruota ištuoka)?

1 – taip. .....→ 523
2 – ne, jie niekada negyveno kartu.....→ ***566***
3 – ne, kitas atvejis.....→ ***566***

523. Kada tai atsitiko? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

Pereiti prie 566

524. Kada jis gimė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|___|___|

525. Ar jūsų tikri (biologiniai) tėvai yra/buvo išsiskyrę (nustojo būti partneriai, nesvarbu kada ir ar iš viso buvo įregistruota ištuoka) ?

1 – taip .....→ 526
2 – ne, jie niekada negyveno kartu.....→ ***527***
3 – ne, kitas atvejis.....→ ***527***

526. Kada tai atsitiko? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

527. Su kuo dabar gyvena jūsų tėvas? Nurodykite visus tinkančius atsakymus.
527 KORTELĖ: Tėvo namų ūkio sudėtis. Koduokite visus tinkančius atsakymus.

1 – vienas
2 – su savo sutuoktine/ partneriu(-e)
3 – su savo sūnumi(-s)
4 – su savo dukra(-omis)
5 – su savo partneriu(-e)/ sutuoktiniu(-e) ir jo(-s) vaiku(-ais)
6 – su savo giminaičiu(-te)
7 – su savo draugu(-e)
8 – pensiono kambaryje
9 – būste, pritaikytame senyvo amžiaus žmonių poreikiams (pvz., paslaugų bute, bendro gyvenimo namuose, bendrabutyje iš dalies savarankiškiems žmonėms ir pan.)
10 – senelių globos namuose
11 – slaugos namuose/ ligoninėje

528. Norėtume paklausti apie jūsų tėvo sveikatą. Ar jūsų tėvas turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jo gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

529. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki jūsų tėvo namų?

_____ valandų _____minučių

530. Kaip dažnai susitinkate su juo? *Įrašyti kiek kartų ir per kokį periodą, pvz. 4 ir Mėn (per mėnesį)*

_____ kartų per: S Mėn M

531. Kaip vertinate santykius su savo tėvu? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

532. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pradėti gyventi kartu su savo tėvu?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Pereiti prie 566

Klausimai tiems, kurie negyvena nė su vienu iš tikrų (biologinių) tėvų

533. Dabar norėtume paklausti apie jūsų tikrus (biologinius) tėvus. Ar jūsų tikras (biologinis) tėvas gyvas?

1 – taip, gyvas.....→ ***535***
2 – ne, jau miręs.....→ 534
3 – aš nežinau, ar jis gyvas.....→ ***535***
4 – apie savo tikrą (biologinį) tėvą visai nieko nežinau.....→ ***536***

534. Kada jis mirė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

535. O kada jis gimė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|___|___|___|

536. O jūsų tikra (biologinė) motina, ar ji gyva?

1 – taip, gyva.....→ ***538***
2 – ne, jau mirusi.....→ 537
3 – aš nežinau, ar ji gyva.....→ ***538***
4 – apie savo tikrą (biologinę) motiną visai nieko nežinau..... → ***566***

537. Kada ji mirė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

538. O kada ji gimė? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

539. Ar jūsų tikri (biologiniai) tėvai yra/buvo išsiskyrę (nustojo būti partneriai, nesvarbu kada ir ar iš viso buvo įregistruota ištuoka)?

1 – taip. .....→ 540
2 – ne.....→ ***541***
3 – ne, jie niekada negyveno kartu.....→ ***541***
4 – apie savo tėvus visai nieko nežinau.....→ ***566***

540. Kada tai atsitiko? *Įrašyti metus:* metai |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti, kuris iš tikrų (biologinių) tėvų – motina ar tėvas – yra gyvas (žr. 533 ir 536). Jeigu gyvi abu, žiūrėti, ar jie kada nors buvo išsiskyrę (žr. 539). Apačioje pažymėkite, kokia yra šeiminė tėvų padėtis ir tęskite tolimesnius klausimus pagal nuorodas.

541. Apibendrinkime:

1 – abu jūsų tikri (biologiniai) tėvai yra gyvi ir niekada nebuvo išsiskyrę.....→ 542
2 – abu jūsų tikri (biologiniai) tėvai yra gyvi, bet yra išsiskyrę arba niekada negyveno kartu...→ ***543***
3 – jūsų tikras (biologinis) tėvas yra gyvas, o tikra (biologinė) motina (turbūt) ne.....→ ***543***
4 – jūsų tikra (biologinė) motina yra gyva, o tikras (biologinis) tėvas (turbūt) ne.....→ ***549***
5 – nė vienas iš jūsų biologinių tėvų (tikriausiai) nėra gyvas.....→ ***566***

Tėvų gyvenimas kartu

542. Ar jūsų tėvas ir motina gyvena kartu?

1 – taip.....→ ***555***
2 – ne.....→ 543

Apie tėvą (jei tėvai negyvena kartu arba motina yra mirusi)

543. Su kuo dabar gyvena jūsų tėvas? Nurodykite visus tinkančius atsakymus.
527 KORTELĖ: Tėvo namų ūkio sudėtis. Koduokite visus tinkančius atsakymus.

1 – vienas
2 – su savo sutuoktine/ partneriu(-e)
3 – su savo sūnumi(-s)
4 – su savo dukra(-omis)
5 – su savo partneriu(-e)/ sutuoktiniu(-e) ir jo(-s) vaiku(-ais)
6 – su savo giminaičiu(-te)
7 – su savo draugu(-e)
8 – pensiono kambaryje
9 – būste, pritaikytame senyvo amžiaus žmonių poreikiams (pvz., paslaugų bute, bendro gyvenimo namuose, bendrabutyje iš dalies savarankiškiems žmonėms ir pan.)
10 – senelių globos namuose
11 – slaugos namuose/ ligoninėje

544. Norėtume paklausti apie jūsų tėvo sveikatą. Ar jūsų tėvas turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jo gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

545. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki jūsų tėvo namų?

_____ valandų _____minučių

546. Ar dažnai susitinkate su juo? *Įrašyti kiek kartų ir per kokį periodą, pvz. 4 i(Mėn) (jei per mėnesį)*

_____ kartų per: S Mėn M

547. Kaip vertinate santykius su savo tėvu? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

548. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pradėti gyventi kartu su savo tėvu?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

---

*INTERVIUOTOJUI: Pasitikrinti atsakymus į klausimą 536. Jei motina gyva, klausti **549.** Jei motina mirusi, klausti **566***

Apie motiną (jei tėvai negyvena kartu arba jei tėvas yra miręs)

549. Su kuo dabar gyvena jūsų motina? Nurodykite visus tinkančius atsakymus.
513 KORTELĖ: Motinos namų ūkio sudėtis. Koduokite visus tinkančius atsakymus.

1 – viena
2 – su savo sutuoktiniu/ partneriu(-e)
3 – su savo sūnumi(-s)
4 – su savo dukra(-omis)
5 – su savo sutuoktiniu/ partneriu(-e) ir jo/ jos vaiku(-ais)
6 – su savo giminaičiu(-te)
7 – su savo draugu(-e)
8 – pensiono kambaryje
9 – būste, pritaikytame senyvo amžiaus žmonių poreikiams (pvz., paslaugų bute, bendro gyvenimo namuose, bendrabutyje iš dalies savarankiškiems žmonėms ir pan.)
10 – senelių globos namuose
11 – slaugos namuose/ ligoninėje

550. Norėtume paklausti apie jūsų motinos sveikatą. Ar jūsų motina turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jos gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

551. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki jūsų motinos namų?

_____ valandų _____minučių

552. Ar dažnai susitinkate su savo motina? *Įrašyti kiek kartų ir per kokį periodą, pvz. 4 ir Mėn (per mėnesį)*

_____ kartų per: S Mėn M

553. Kaip vertinate santykius su savo motina? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

554. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pradėti gyventi kartu su savo motina?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Pereiti prie 566

Apie tėvus, jei jie gyvena abu kartu

555. Su kuo dabar gyvena jūsų tėvai? Nurodykite visus tinkančius atsakymus.
555 KORTELĖ: Tėvų namų ūkio sudėtis. Koduokite visus tinkančius atsakymus.

1 – gyvena tik dviese
2 – su savo sūnumi(-s)
3 – su savo dukra(-omis)
4 – su savo giminaičiu(-te)
5 – su savo draugu(-e)
6 – pensiono kambaryje
7 – būste, pritaikytame senyvo amžiaus žmonių poreikiams (pvz., paslaugų bute, bendro gyvenimo namuose, bendrabutyje iš dalies savarankiškiems žmonėms ir pan.)
8 – senelių globos namuose
9 – slaugos namuose/ ligoninėje

556. Norėtume paklausti apie jūsų tėvo sveikatą. Ar jūsų tėvas turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jo gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

557. O jūsų motina? Ar ji turi kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja jos gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1 – taip 2 – ne

559. Kaip dažnai susitinkate su savo tėvu? *Įrašyti kiek kartų ir per kokį periodą, pvz. 4 ir Mėn (jei per mėnesį)*

_____ kartų per: S Mėn M
0 – niekada

560. Kaip dažnai susitinkate su savo motina? *Įrašyti kiek kartų ir per kokį periodą, pvz. 4 ir Mėn (jei per mėnesį)*

_____ kartų per: S Mėn M
0 – niekada

558. Kiek vidutiniškai trunka kelionė nuo jūsų namų iki jūsų tėvų namų? ____ va. ____min.

561. Kaip vertinate santykius su savo tėvu? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Visiškai nepatenkintas — Nei patenkintas, nei nepatenkintas — Visiškai patenkintas

562. Kaip vertinate santykius su savo motina? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Visiškai nepatenkintas — Nei patenkintas, nei nepatenkintas — Visiškai patenkintas

563. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pradėti gyventi kartu su savo tėvais?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Pereiti prie 566

Klausimai gyvenantiems su abiem tikrais (biologiniais) tėvais

564. Ar jūsų tikri (biologiniai) tėvai buvo išsiskyrę (nustojo būti partneriais, nesvarbu kada ir ar iš viso buvo įregistruota ištuoka)?

1 – taip, buvo išsiskyrę/nustojo būti partneriais → 565
2 – ne → ***566***

565. Kada tai atsitiko? *Įrašyti metus* metai |___|___|

Broliai, seserys, seneliai

566. a. Kiek turite (esate turėję) brolių ir seserų (tikrų ir netikrų)? _____ brolių _____ seserų

b. Keli jūsų broliai ir seserys yra gyvi? _____ brolių _____ seserų

567. Keli jūsų seneliai yra gyvi (tėvų tėvai arba įtėvių tėvai)? _____

Tėvų namai vaikystėje

568. Kur ilgiausiai jūs gyvenote iki jums sukako 15 metų?

1 – Lietuvoje (***Parašyti*** rajoną/savivaldybę ir miesto ar kaimo pavadinimą) .....
2 – Užsienyje (***Parašyti, kokioje*** šalyje) .....

569. Ar iki 15 metų amžiaus didžiąją savo vaikystės dalį gyvenote kartu su abiem savo tikrais (biologiniais) tėvais?

1 – taip → ***571*** 2 – ne → 570

570. Su kuo jūs ilgiausiai gyvenote iki jums sukako 15 metų? Atsakymą pasirinkite iš kortelės.
570 KORTELĖ: Šeima vaikystėje.

1 – tik su tikra (biologine) motina.....→ ***574***
2 – tik su tikru (biologiniu) tėvu.....→ ***572***
3 – su tikra (biologine) motina ir patėviu ...→ 571
4 – su tikru (biologiniu) tėvu ir pamote .....→ 571
5 – su seneliu(-e, -iais).....→ ***576***
6 – su kitu(-a, -ais) giminaičiu(-te, -iais).....→ ***576***
7 – su įmote/ įtėviu(-ais).....→ 571
8 – su globėju(-a, -ais)..... .....→ 571
9 – internatinėje mokykloje.....→ ***576***
10 – vaikų namuose .....→ ***576***
11 – specialiuose jaunimo namuose.....→ ***576***
12 – kita.....→ ***576***

INTERVIUOTOJUI: Atsakymą į 570 naudokite kitame (tolimesniame) sakinyje.

571. Kokie buvo jūsų tėvų, įtėvių ar globėjų tarpusavio santykiai iki jums sukako 15 metų? Įvertinkite jų TUOMETINIUS santykius skalėje nuo 0 iki 10, kur 0 žymi „labai blogi“ ir 10 – „tiesiog puikūs“.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Labai blogi Tiesiog puikūs

97 – nežino
99 – netaikytina

572. Koks buvo jūsų tėvo užsiėmimas, kai jums buvo 15 metų? Kokioje srityje jis dirbo, ir kokios buvo jo pareigos? Apibūdinkite jo darbą smulkiau. *(Parašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

97 – nežino 99 – netaikytina

573. Ką yra/buvo baigęs jūsų tėvas? Pasakykite aukščiausią jo išsilavinimą.

120 KORTELĖ. Aukščiausias išsilavinimas

1. Doktorantūrą
2. Universitetą, akademiją (bakalauro, magistratūros, rezidentūros studijas)
3. Kolegiją
4. Aukštesniąją mokyklą
5. Specialiąją vidurinę (technikumą) iki 1991 m.
6. Vidurinę mokyklą (gimnaziją), bet neįgijo profesijos
7. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus vidurinę mokyklą ir įgijo profesiją
8. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir kartu su profesija gavo vidurinio mokslo atestatą
9. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir įgijo profesiją, bet negavo vidurinio mokslo atestato
10. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo nebaigus pagrindinės mokyklos ir įgijo tik profesiją arba gavo pagrindinio mokslo pažymėjimą ir įgijo profesiją
11. Pagrindinę mokyklą (devynmetę, aštuonmetę, septynmetę)
12. Pradinę mokyklą
13. Nebaigė pradinės mokyklos

_____

97 – nežino
99 – netaikytina

574. Koks buvo jūsų motinos užsiėmimas, kai jums buvo 15 metų? Kokioje srityje ji dirbo, ir kokios buvo jos pareigos? Apibūdinkite jos darbą smulkiau. *(Parašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

96 – apie motiną nieko nežino → ***576***
97 – nežino
99 – netaikytina

574. Ką yra/buvo baigusi jūsų motina? Pasakykite aukščiausią jos išsilavinimą.

120 KORTELĖ. Aukščiausias išsilavinimas

1. Doktorantūrą
2. Universitetą, akademiją (bakalauro, magistratūros, rezidentūros studijas)
3. Kolegiją
4. Aukštesniąją mokyklą
5. Specialiąją vidurinę (technikumą) iki 1991 m.
6. Vidurinę mokyklą (gimnaziją), bet neįgijo profesijos
7. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus vidurinę mokyklą ir įgijo profesiją
8. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir kartu su profesija gavo vidurinio mokslo atestatą
9. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo baigus pagrindinę mokyklą ir įgijo profesiją, bet negavo vidurinio mokslo atestato
10. Profesinę mokyklą, į kurią įstojo nebaigus pagrindinės mokyklos ir įgijo tik profesiją arba gavo pagrindinio mokslo pažymėjimą ir įgijo profesiją
11. Pagrindinę mokyklą (devynmetę, aštuonmetę, septynmetę)
12. Pradinę mokyklą
13. Nebaigė pradinės mokyklos

_____

97 – nežino
99 – netaikytina

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti Namų ūkio schemoje, ar šiuo metu Respondentas(-ė) gyvena nors su vienu iš tėvų (Ieškoti kodų 71, 72 ir 81, 82).

Jei respondentas(-ė) gyvena nors su vienu iš tėvų → ***577***

Jei respondentas(-ė) negyvena nė su vienu iš tėvų → ***576***

576. Kada (metai ir mėnuo) jūs pirmą kartą gyvenote atskirai nuo tėvų bent 3 mėnesius?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Pereiti į 6 dalį "Gimstamumas"

577. a. Ar kada nors esate gyvenęs atskirai nuo tėvų bent 3 mėnesius?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***578***

b. Kada pirmą kartą tai buvo? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Ketinimai pradėti gyventi atskirai nuo tėvų

578. Ar ketinate apsigyventi atskirai nuo tėvų per artimiausius 3 metus?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

579. Tarkime, kad per ateinančius trejus metus jūs pradėsite gyventi atskirai nuo savo tėvų. Kaip manote, kaip tai paveiktų JŪSŲ gyvenimą? Įvertinkite kiekvieną žemiau išvardintą dalyką.

320 KORTELĖ: Pagerintų ar pablogintų.

	Labai pagerintų	Pagerintų	Nei pagerintų, nei pablogintų	Pablogintų	Labai pablogintų
a. Galimybę daryti tai, ką norite	1	2	3	4	5
b. Įsidarbinimo galimybes	1	2	3	4	5
c. Finansinę situaciją	1	2	3	4	5
d. Seksualinį gyvenimą	1	2	3	4	5
e. Aplinkinių nuomonę apie jus	1	2	3	4	5
f. Pasitenkinimą gyvenimu	1	2	3	4	5

580. Kaip jūsų sprendimas gyventi ar ne atskirai nuo tėvų per artimiausius trejus metus priklausytų nuo žemiau išvardintų aplinkybių? Nurodykite jums tinkantį atsakymą.

321 KORTELĖ: Kaip jūsų sprendimas priklausytų nuo ...?

	Visiškai nepriklausytų	Šiek tiek priklausytų	Gana stipriai priklausytų	Labai stipriai priklausytų	Netaikytina
a. jūsų finansinės padėties	1	2	3	4	99
b. jūsų darbo	1	2	3	4	99
c. jūsų būsto sąlygų	1	2	3	4	99
d. jūsų sveikatos	1	2	3	4	99
e. jūsų tėvų sveikatos	1	2	3	4	99
f. partnerio(-ės) turėjimo	1	2	3	4	99

INTERVIUOTOJUI: Patikrinti namų ūkio schemoje ir 306 klausime, ar respondentas turi kartu ar atskirai gyvenantį sutuoktinį(-ę) /partnerį(-ę).

*Jei turi → Klausti **581***
*Jei neturi → **582***

581. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė)galvoja, kad jūs turėtumėte pradėti gyventi atskirai nuo savo tėvų?

1 – taip
2 – ne
3 – sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) nėra tikras
97 – R nežino

582. Nors gali atrodyti, kad pradėti gyventi atskirai nuo tėvų per artimiausius trejus metus yra jūsų (ir jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės)) sprendimas, tikėtina, kad aplinkiniai taip pat turi savo nuomonę šiuo klausimu. Prašome pasakyti, ar jūs sutinkate ar nesutinkate su žemiau pateiktais teiginiais. *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.*

	Visiškai sutinku	Sutin-ku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesu-tinku	Visiškai nesutinku	Netai-kytina
a. Dauguma jūsų draugų mano, kad jums jau laikas gyventi atskirai nuo tėvų	1	2	3	4	5	99
b. Jūsų tėvai mano, kad jau laikas jums gyventi atskirai nuo tėvų	1	2	3	4	5	99
c. Dauguma jūsų giminaičių mano, kad jums jau laikas gyventi atskirai nuo tėvų	1	2	3	4	5	99
d. Jūsų vaikai galvoja, kad jūs turėtumėte gyventi atskirai nuo tėvų	1	2	3	4	5	99

6. Gimstamumas

INTERVIUOTOJUI: Pasitikrinti Namų Ūkio Schemoje ir instrukcijoje nurodytuose klausimuose:

*Jei dabartinis respondento(-ės) partneris yra tos pačios lyties → **631**.*
*Jei respondentė yra 50 metų ar vyresnė **moteris** → **631***
*Jei respondentė yra jaunesnė nei 50 metų **moteris** ir turi ar kada nors turėjo kartu gyvenantį partnerį (iš 325 klausimo) → **602***
*Jei respondentė yra jaunesnė nei 50 metų **moteris** ir neturi ir neturėjo kartu gyvenančio partnerio (iš 325 klausimo) → Rodyti **601 KORTELĘ moterims** ir klausti **601** klausimą*
*Jei respondentas yra **vyras** ir šiuo metu turi kartu arba atskirai (iš 306 klausimo) gyvenančią partnerę, kuri yra 50 metų arba vyresnė → **631***
*Jei respondentas yra **vyras** ir šiuo metu turi arba anksčiau turėjo kartu arba atskirai (iš 306 klausimo) gyvenančią partnerę, kuri yra jaunesnė nei 50 metų → **602***
*Jei respondentas yra **vyras** ir šiuo metu neturi ir anksčiau neturėjo kartu (iš 325 klausimo) gyvenančios partnerės → Rodyti **601 KORTELĘ vyrams** ir klausti **601** klausimą*

601. Prašome atsakyti į klausimą šioje kortelėje. Pasakykite tik „taip“ arba „ne“.

*Pastaba: **601 kortelėje moterims** yra klausimas „Ar jūs kada nors turėjote seksualinių santykių su vyru?“*
***601 kortelėje vyrams** yra klausimas „Ar jūs kada nors turėjote seksualinių santykių su moterimi?“*

1 – taip → 602
2 – ne → **622**

Dabartinis nėštumas

602. Klausimas **moterims**	→	**Dabar norėčiau paklausti apie vaikus ir nėštumą. Ar jūs dabar esate nėščia?** *(Pažymėti atsakymą skalėje apačioje)*
602. Klausimas **vyrui**, kuris **turi kartu arba atskirai gyvenančią** (žr. namų ūkio schemą), **sutuoktinę /partnerę** (žr. 306)	→	**Dabar norėčiau paklausti apie vaikus ir jūsų sutuoktinės/partnerės nėštumą. Ar ji šiuo metu yra nėščia?** *(Pažymėti atsakymą skalėje apačioje)*
602. Klausimas **vyrui, kuris neturi sutuoktinės /partnerės**	→	**Dabar aš norėčiau užduoti keletą klausimų apie vaikus. Gal kartais kuri nors moteris yra nėščia nuo jūsų?** *(Pažymėti atsakymą skalėje apačioje)*

1 – taip ..... → 603
2 – ne ..... → ***611***
3 – galbūt, dar nežinau .....→ ***611***

INTERVIUOTOJUI: Jei atsakymas „Taip“ gaunamas iš vyro be partnerės, klausimuose apie nėštumą naudokite „Ji“ vietoj „Partnerė“ arba „Sutuoktinė“.

603. Kada (metai ir mėnuo) vaikas turėtų gimti? metai |___|___| mėnuo |___|___|
INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai nežino mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

604. Prieš šį nėštumą ar jūs kada nors norėjote turėti vaiką/ dar vaikų?

1 – taip..... → 605
2 – ne..... → **606**
3 – nesu tikras/-a..... → 605

605. Ar pastojote (jūsų partnerė pastojo)...

1 – anksčiau nei norėjote
2 – vėliau nei norėjote
3 – maždaug tuo metu kada norėjote

606. Sutuoktiniai/ partneriai ne visada sutaria dėl vaikų skaičiaus ar laiko, kada jų susilaukti. Ar prieš pastojant ŠĮ KARTĄ jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė)norėjo turėti vaiką/ dar vaikų?

1 – taip	3 – sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė)nebuvo tikras/-a
2 – ne	97 – R nežino

INTERVIUOTOJUI: Pažiūrėkite į 604 ir 606 klausimų atsakymus.
*Jei atsakymai į abu klausimus (604 ir 606) yra „2 – ne“.....→ **609***
*Jei atsakymų kombinacija yra kuri nors kita.....→**607*** ↓

607. Ar prieš šį nėštumą jūs arba jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) ėmėtės kokių nors papildomų priemonių, kurios padėtų pastoti? Nurodykite visus tinkamus variantus.
607 KORTELĖ: Nevaisingumo gydymas.

1 – gydymas vaistais	
2 – vaisingų dienų skaičiavimo metodai	
3 – dirbtinis apvaisinimas: in vitro apvaisinimas (mėgintuvėlyje) (IVF) arba intracitoplazminė spermatozoidų injekcija (ICSI)	→ 608
4 – operacija	
5 – dirbtinė inseminacija	
6 – kitos medicininės priemonės	
0 – nesiėmė jokių papildomų priemonių	→ **609**

608. Kada (metai ir mėnuo) jūs (ar jūsų sutuoktinis(ė)/partneris(ė) pirmą kartą ėmėtės papildomų priemonių, kurios padėtų pastoti?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 – metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Pereiti prie 630

---

609. Ar jūs arba jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) naudojo kurią nors iš apsisaugojimo nuo nėštumo priemonių, tuo metu, kai pastojote/jūsų partnerė pastojo? Prašytume nurodyti visas naudotas priemones. *609 KORTELĖ: Kontracepcija.*

1 – prezervatyvai	
2 – kontraceptinės piliulės	
3 – gimdinės priemonės (gimdinės spiralės)	
4 – diafragma/gimdos kaklelio gaubtuvėliai	
5 – putos/kremas/želė/žvakutės	
6 – įšvirkščiamieji (pvz. Depo – Provera)	→ **630**
7 – implantai (pvz. Norplant)	
8 – Persona	
9 – ekstrinė hormoninė kontracepcija („rytmetinė tabletė“/ po lytinio akto)	
10 – lytinio akto nutraukimas	
11 – kalendorinis nėštumo reguliavimo metodas/ saugių dienų skaičiavimas	
0 – nenaudotas nei vienas iš išvardintų būdų	→ 610

610. Kada (metai ir mėnuo) paskutinį kartą jūs naudojote kokias nors priemones, kad apsisaugotumėte nuo nėštumo?

metai |___|___| mėnuo |___|___|
0 – niekada nenaudojau jokių apsisaugojimo priemonių

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Pereiti prie 630

Vaisingumas

611. Ar jūs norėtumėte šiuo metu turėti vaiką/dar vaikų?

1 – taip 2 – ne 3 – nesu tikras

612. Kai kurie žmonės dėl sveikatos sutrikimų negali turėti vaikų. Kiek jums žinoma, ar jūs galite turėti vaiką/ dar vaikų?

1 – tikrai ne.....…→ 613
2 – tikriausiai ne..... → 613
3 – tikriausiai taip..... .→ ***615***
4 – tikrai taip.....…→ ***615***
97 - nežinau.....…→ ***615***

613. a. Ar jums kada nors buvo atlikta sterilizacija ar kokia kita operacija, dėl kurios jūs negalite turėti vaikų?

1 – taip → 613 b
2 – ne → 614

b. Kada (metai ir mėnuo) ši operacija buvo atlikta? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Klausti 615

---

614. Kada (metai ir mėnuo) jūs sužinojote, kad (tikriausiai) negalėsite turėti vaikų?

metai |___|___| mėnuo |___|___|
97 – nežinau, negaliu pasakyti

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

615 INTERVIUOTOJUI: Ar Respondentas(-ė) šiuo metu turi kartu (žr. namų ūkio schemą) ar atskirai (žr. 306) gyvenantį sutuoktinį(-ę)/ partnerį(-ę)?
Jei turi → tęsti ↓ ***jei neturi → 622***

615. Sutuoktiniai/ partneriai ne visada sutaria dėl vaikų skaičiaus ar laiko, kada jų susilaukti. Ar jūsų sutuoktinis(-ė) /partneris(-ė) šiuo metu norėtų susilaukti vaiką/dar vaikų?

1 – taip
2 – ne
3 – sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) nėra tikras(-a)
97 – R nežino

616. Kaip jūs manote, ar dabartinis jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) fiziškai pajėgtų susilaukti vaikų, jei jis/ji to norėtų?

1 – tikrai ne.....→ 617
2 – tikriausiai ne..... → 617
3 – tikriausiai taip..... .→ ***618***
4 – tikrai taip.....→ ***618***
97 – nežinau.....→ ***618***

617. a. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) kada nors buvo sterilizuotas ar kitaip operuotas ir dėl to negali turėti vaiko/ daugiau vaikų?

1 – taip ↓ 2 – ne → **618**

b. Kada (metai ir mėnuo) ši operacija buvo atlikta? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

618. Ar norėdami pastoti jūs arba jūsų dabartinis sutuoktinis(-ė) /partneris(-ė) naudojate kokias nors papildomas priemones? Nurodykite visus tinkamus variantus.
607 KORTELĖ: Nevaisingumo gydymas

1 – gydymas vaistais 2 – vaisingų dienų skaičiavimo metodai 3 – dirbtinis apvaisinimas: in vitro apvaisinimas (mėgintuvėlyje) (IVF) arba intracitoplazminė spermatozoidų injekcija (ICSI) 4 – operacija 5 – dirbtinė inseminacija 6 – kitos medicininės priemonės	→ 619
0 – nesiėmė jokių papildomų priemonių	→ **620**

619. Kada (metai ir mėnuo) jūs pirmą kartą ėmėtės kažkokių priemonių, kurios padėtų pastoti?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Pereiti prie 622

INTERVIUOTOJUI: Pažiūrėkite į 612 ir 616 atsakymus.
Jei atsakymas į 612 arba 616 yra „1 – tikrai ne“.... → ***623***
Jei tokio atsakymo nėra..... → ***620*** ↓

620. Ar jūs ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) šiuo metu naudojate kurias nors iš apsisaugojimo nuo nėštumo priemonių? Prašytume nurodyti visas naudojamas priemones.

609 KORTELĖ: Kontracepcija.

1 – prezervatyvai	
2 – kontraceptinės piliulės	
3 – gimdinės priemonės (gimdinės spiralės)	
4 – diafragma/gimdos kaklelio gaubtuvėliai	
5 – putos/kremas/želė/žvakutės	
6 – įšvirkščiamieji (pvz. Depo – Provera)	→ **622**
7 – implantai (pvz. Norplant)	
8 – Persona	
9 – ekstrinė hormoninė kontracepcija („rytmetinė tabletė“/ po lytinio akto)	
10 – lytinio akto nutraukimas	
11 – kalendorinis nėštumo reguliavimo metodas/ saugių dienų skaičiavimas	
0 – nenaudotas nei vienas iš išvardintų būdų	→ 621

621. Kada (metai ir mėnuo) paskutinį kartą jūs naudojote kokias nors priemones, apsaugojančias nuo pastojimo?

metai |___|___| mėnuo |___|___|
0 – niekuomet nieko nenaudojau ir nedariau

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

Ketinimai susilaukti vaikų

622. Ar jūs ketinate susilaukti vaiko/dar vaikų per artimiausius trejus metus?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

623. Ar jūs ketinate įsivaikinti ar pradėti globoti vaiką per artimiausius trejus metus?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Jei bent viename iš klausimų 622 ir 623 pažymėta 3 arba 4, klausti 625
Jei nei 622, nei 623 klausime nėra pažymėta 3 arba 4 atsakymai, klausti *624*

624. O ar jūs iš viso ketinate kada nors turėti vaikų?

1 – tikrai ne..... → **627**
2 – tikriausiai ne..... → **626**
3 – tikriausiai taip..... → 625
4 – tikrai taip.....→ 625

625. Ar jūs norėtumėte, kad šis vaikas būtų:

1 – berniukas
2 – mergaitė
3 – nesvarbu

626. Kiek ketinate turėti vaikų/dar vaikų, neįskaičiuojant jau turimų? _____vaikus

627. Tarkime, kad per ateinančius trejus metus jūs susilauksite vaiko/dar vaikų. Kaip manote, kaip tai paveiktų JŪSŲ gyvenimą. Įvertinkite kiekvieną žemiau išvardintą dalyką.
320 KORTELĖ: Pagerintų ar pablogintų.

	Labai pagerintų	Page-rintų	Nei pagerintų nei pablogintų	Pablo-gintų	Labai pablogintų	Netai-kytina
a. Galimybę daryti tai, ką norite	1	2	3	4	5	99
b. Įsidarbinimo galimybes	1	2	3	4	5	99
c. Finansinę padėtį	1	2	3	4	5	99
d. Seksualinį gyvenimą	1	2	3	4	5	99
e. Aplinkinių nuomonę apie jus	1	2	3	4	5	99
f. Pasitenkinimą gyvenimu	1	2	3	4	5	99
g. Artumą tarp jūsų ir jūsų sutuoktinio /partnerio	1	2	3	4	5	99
h. Jūsų sutuoktinio /partnerio įsidarbinimo galimybes	1	2	3	4	5	99
i. Priežiūrą ir saugumą, kurių sulauksite senatvėje	1	2	3	4	5	99
j. Tikrumo jausmą jūsų gyvenime	1	2	3	4	5	99
k. Artumą tarp jūsų ir jūsų tėvų	1	2	3	4	5	99

628. Kaip JŪSŲ sprendimas turėti ar neturėti vaiką/ dar vaikų per artimiausius trejus metus priklausytų nuo žemiau išvardintų dalykų? Prašau pasirinkite atsakymus iš kortelės.

321 KORTELĖ: Kaip jūsų sprendimas priklausytų nuo ...?

	Visiškai nepri-klausytų	Šiek tiek priklau-sytų	Gana stipriai priklausytų	Labai stipriai priklausytų	Netai-kytina
a. Finansinės padėties	1	2	3	4	99
b. Darbo	1	2	3	4	99
c. Būsto sąlygų	1	2	3	4	99
d. Sveikatos	1	2	3	4	99
e. Ar turite tam tinkamą partnerį(-ę)	1	2	3	4	99
f. Jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės) darbo	1	2	3	4	99
g. Jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės) sveikatos	1	2	3	4	99
h. Vaiko priežiūros paslaugų prieinamumo	1	2	3	4	99
i. Jūsų galimybės pasinaudoti vaiko priežiūros atostogomis	1	2	3	4	99

629. Nors gali atrodyti, kad turėti vaiką/ dar vaikų per artimiausius trejus metus yra tik jūsų vieno/-os (ir jūsų sutuoktinio(-ės) /partnerio(-ės)) sprendimas, tačiau tikėtina, kad aplinkiniai irgi turi savo nuomonę šiuo klausimu. Prašau pasakyti, ar jūs sutinkate, ar nesutinkate su žemiau išvardintais teiginiais? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė*

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesu-tinku	Visiškai nesutinku	Netai-kytina
a. Dauguma jūsų draugų mano, kad jums reikėtų turėti vaiką/dar vaikų	1	2	3	4	5	99
b. Jūsų tėvai mano, kad jums reikėtų turėti vaiką/dar vaikų	1	2	3	4	5	99
c. Dauguma jūsų giminių mano, kad jums reikėtų turėti vaiką/dar vaikų	1	2	3	4	5	99

Pereiti prie 701

Pastaba: Į 630 klausimą atsako tik nėščios moterys ar vyrai, kurių sutuoktinė ar partnerė yra nėščia.

630. Neskaitant šio nėštumo, kiek vaikų jūs dar ketinate susilaukti? _____vaikų

Pereiti prie 701

631. Ar jūs ketinate įsivaikinti ar pradėti globoti vaiką per artimiausius tris metus?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

7. Sveikata ir savijauta

Sveikata

701. Kokia yra jūsų sveikatos būklė?

1 – labai gera
2 – gera
3 – vidutiniška
4 – bloga
5 – labai bloga

702. a. Ar sergate ilgai besitęsiančiomis ar lėtinėmis ligomis?

1- taip ↓ 2 – ne → ***703***

b. Ar ilgai jūs sergate šia ilgalaike arba lėtinė liga? *INTERVIUOTOJUI: Jeigu R turi keletą lėtinių ligų, paraginkite atsakinėti apie bet kurios vienos pasirinktos ligos trukmę.*

1 – mažiau nei 6 mėnesius
2 – nuo 6 mėnesių iki metų
3 – nuo 1 iki 5 metų
4 – nuo 5 iki 10 metų
5 – 10 ir daugiau metų

703. a. Ar jūs turite kokių nors fizinių ar protinių sveikatos sutrikimų ar neįgalumą, kurie riboja gebėjimą savarankiškai atlikti kasdienę veiklą?

1- taip ↓ 2 – ne → ***710***

b. Kiek laiko tai tęsiasi?

1 – mažiau nei 6 mėnesius
2 – nuo 6 mėnesių iki metų
3 – nuo 1 iki 5 metų
4 – nuo 5 iki 10 metų
5 – 10 ir daugiau metų

Pagalba prižiūrint asmenį namuose[2]

704. Ar jums reikalinga nuolatinė kito asmens pagalba atliekant kasdienę asmens priežiūrą: valgant, keliantis, apsirengiant, prausiantis ir pan.?

1- taip ↓ 2 – ne → ***710***

705. Ar per paskutiniuosius 12 mėnesių jūs sulaukėte nuolatinės profesionalios pagalbos iš kito asmens atliekant kasdienę savęs priežiūrą? *INTERVIUOTOJUI: Galimi keli atsakymų variantai.*

1 – taip, iš viešo sektoriaus
2 – taip, iš privačios organizacijos
3 – taip, tik nežinau iš ko (nežino organizacijos tipo)
4 – ne

706. Ar per pastaruosius 12 mėnesių jūs susilaukėte pagalbos iš asmens, kuriam rūpinimasis kitų asmens priežiūra nėra apmokamas darbas?

1- taip ↓ 2 – ne → **710**

		Asmenys, kurie padėjo Respondentui(-ei)				
		1	2	3	4	5
707. Iš ko jūs susilaukėte šios pagalbos? *Šioje eilutėje įrašykite iki 5 asmenų. Įrašykite kodus iš 204 KORTELĖS Teikėjų ir gavėjų sąrašas. 708 ir 709 klauskite apie kiekvieną išvardintą asmenį*	**Teikėjų ir gavėjų sąrašas**					
708. Ar šis asmuo tuo metu, kai teikė jums pagalbą, gyveno kartu su jumis (tame pačiame namų ūkyje)?		1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne
709. Ar jam [pvz. jūsų sutuoktiniui ar tėvui] buvo mokama už pagalbą?		1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne

710. Ar per pastaruosius 12 mėnesių jūs kam nors nuolat padėjote atlikti kasdienę asmens priežiūrą: maitinote, padėjote atsikelti, rengėte, prausėte ir pan.?

Jei Respondento(-ės) darbas yra prižiūrėti žmones, klausti tik apie paramos teikimo atvejus ne darbo metu.

1- taip ↓ 2 – ne → ***713***

		Asmenys, kuriems padėjo Respondentas(-ė)				
		1	2	3	4	5
711. Kam jūs padėjote? *Šioje eilutėje įrašykite iki 5 asmenų. Koduokite naudodamiesi Teikėjų ir gavėjų sąrašu iš 204 KORTELĖS. 712 kl. klauskite apie kiekvieną išvardintą asmenį*	**Teikėjų ir gavėjų sąrašas**					
712. Ar tuo metu, kai jam padėjote, šis žmogus gyveno kartu su jumis (tame pačiame namų ūkyje)?		1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne

[2] ***INTERVIUOTOJUI: klausimuose 704-712 <u>neturėtų būti registruojami atsakymai</u> tų Respondentų,kurie gauna/teikia paramą progomis arba laikinai, pvz., sveikimas po traumos, persirgtos ligos. Taip pat neįtraukti asmens priežiūros paslaugas, teikiamas mažiems vaikams (sveikiems), bei asmens priežiūros paslaugas, kurios yra paslaugos teikėjo profesinė veikla.***

Emocinė parama

713. Ar per pastaruosius 12 mėnesių jūs su kuo nors kalbėjotės apie jūsų jausmus, asmeninius išgyvenimus?

1- taip ↓ 2 – ne → ***716***

		Asmenys, su kuriais R kalbėjo				
		1	2	3	4	5
714. Su kuo jūs kalbėjotės? *Šioje eilutėje įrašykite iki 5 asmenų. Koduokite naudodamiesi Teikėjų ir gavėjų sąrašu iš 204 KORTELĖS. 715 kl. klauskite apie kiekvieną išvardintą asmenį*	**Teikėjų ir gavėjų sąrašas**					
715. Ar tuo metu šis žmogus gyveno kartu su jumis (tame pačiame namų ūkyje)?		1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne

716. Ar per pastaruosius 12 mėnesių kas nors su jumis kalbėjosi apie savo asmeninius išgyvenimus ir jausmus?

Jei R darbas yra išklausyti kitų žmonių problemas, atsižvelgti tik į atvejus ne darbo metu.

1- taip ↓ 2 – ne → ***719***

		Asmenys, kurie kalbėjo su R				
		1	2	3	4	5
717. Kas buvo šis asmuo? *Šioje eilutėje įrašykite iki 5 asmenų. Koduokite naudodamiesi Teikėjų ir gavėjų sąrašu iš 204 KORTELĖS. 718 klauskite apie kiekvieną išvardintą asmenį*	**Teikėjų ir gavėjų sąrašas**					
718. Ar tuo metu šis žmogus gyveno kartu su jumis (tame pačiame namų ūkyje)?		1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne	1 – taip 2 – ne

719. Kaip jums atrodo, kokiu mastu per artimiausius trejus metus jūs būsite padėties šeimininkas šiose gyvenimo srityse? *719 KORTELĖ: Kokiu mastu jūs būsite padėties šeimininkas ...?*

	Visiškai ne	Šiek tiek	Gana daug	Labai daug	Netaikytina
a. jūsų finansinės padėties	1	2	3	4	99
b. jūsų darbo	1	2	3	4	99
c. jūsų būsto sąlygų	1	2	3	4	99
d. jūsų sveikatos	1	2	3	4	99
e. jūsų šeimos gyvenimo	1	2	3	4	99

720. Perskaitysiu šešis teiginius apie jūsų dabartinius išgyvenimus. Prašome pasakyti, kokiu mastu šie teiginiai šiandien jums tinka apibūdinant jūsų išgyvenimus per praėjusią savaitę? *720 KORTELĖ*

	Taip	Daugiau ar mažiau	Ne
a. Yra pakankamai daug žmonių, prie kurių aš galėčiau šlietis ištikus bėdai	1	2	3
b. Mane apima visiškos tuštumos jausmas	1	2	3
c. Man trūksta žmonių artumos	1	2	3
d. Yra daugybė žmonių, kuriais aš galiu visiškai pasikliauti	1	2	3
e. Dažnai jaučiuosi atstumtas	1	2	3
f. Yra pakankamai daug žmonių, kuriems aš jaučiuosi artimas	1	2	3

721. Prašome pasakyti, kaip dažnai per praėjusią savaitę patyrėte žemiau išvardintus jausmus.
721 KORTELĖ

Per praėjusią savaitę…	Retai arba niekada	Kartais	Dažnai	Dažniausiai arba visą laiką
a. Jaučiau, kad net šeimos ar draugų padedamas negaliu atsikratyti liūdesio	1	2	3	4
b. Jaučiausi prislėgtas	1	2	3	4
c. Mąsčiau, kad mano gyvenimas nenusisekė	1	2	3	4
d. Buvau apimtas baimės	1	2	3	4
e. Jaučiausi vienišas	1	2	3	4
f. Man būdavo verksmo protrūkių	1	2	3	4
g. Jaučiausi nusiminęs	1	2	3	4

8. Respondento veikla ir pajamos

[Pastaba: Šioje dalyje atskiri poskyriai skirti respondentams su skirtingu veiklos statusu.]

801. Dabar norėtumėme paklausti apie jūsų dabartinį darbą ir kasdieninę veiklą. Interviu pradžioje jūs minėjote, kad jūs esate (atsakymas į 108 klausimą). *INTERVIUOTOJUI: Pažiūrėkite į 108 klausimo atsakymą, pažymėkite jį apačioje esančioje skalėje ir klauskite klausimus pagal nuorodas.*

11 – samdomas darbuotojas(-a)..... → ***832***
12 – savarankiškai dirbantis(-i), neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų ..... → ***832***
13 – darbdavys(-ė)/ savininkas, turintis samdomų darbuotojų ..... → ***832***
2 – šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas)..... → ***832***
3 – bedarbis……..... → ***808***
4 – moksleivis, studentas……..... → ***812***
5 – pensininkas……..... → ***816***
6 – motinystės/tėvystės ar vaiko priežiūros atostogose……..... → ***802***
7 – ilgą laiką arba nuolatos sergantis arba neįgalus ……..... → ***820***
8 – namų šeimininkė/ šeimininkas ……..... → ***822***
9 – atliekantis privalomąją karinę arba alternatyviąją tarnybą ..... → ***826***
10 – kita……..... → ***831***

Klausimai, esantiems motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros atostogose

802. Ar jūs esate...

1 – motinystės atostogose (56-70 dienų prieš ir po gimdymo)
2 – tėvystės atostogose (iki vaikui sukaks vieneri metai)
3 – vaiko priežiūros atostogose (kada vaikas yra nuo vienerių iki trejų metų)?

803. Kada (metai ir mėnuo) prasidėjo šios atostogos? metai |___|___| mėnuo |___|___|
INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

804. Ar jūs patenkintas(-a) tuo, kad esate motinystės/ tėvystės/ vaiko priežiūros atostogose?
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Visiškai nepatenkintas — Nei patenkintas, nei nepatenkintas — Visiškai patenkintas

806. Ar jūs turėsite galimybę sugrįžti į turėtą darbą, kai motinystės/ tėvystės/ vaiko priežiūros atostogos baigsis?

1- taip ↓ 2 – ne ↓ 3 – Niekada nedirbo → **831**

807. a. Ar jūs ketinate sugrįžti į darbą, kai atsotogos pasibaigs?
1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Pereiti prie 828

b. Ar jūs norėtumėte grįžti į darbą, kai atostogos pasibaigs?
1 - taip
2 – ne
3 – nesu tikras

Pereiti prie 828

Klausimai bedarbiams

808. Kada prasidėjo jūsų dabartinė bedarbystė? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21- metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

809. Ar jūs patenkintas(-a) tuo, kad esate bedarbis? Prašome įvertinti tai skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

810. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus įsidarbinti ar pradėti verslą?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

811. Ar jūs turėjote darbą ar verslą prieš dabar tampant bedarbiu?

1 – taip → ***828*** 2 – ne → ***831***

Klausimai studentams/moksleiviams

812. Kada (metai ir mėnuo) jūs pradėjote mokytis/studijuoti? metai |___|___| mėnuo |___|___|
9999 – netaikytina (nebaigę vidurinės)

INTERVIUOTOJUI: Jei R tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

813. Ar jūs patenkintas(-a) tuo, kad esate moksleivis/studentas? Įvertinkite savo pasitenkinimą skalėje. *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo Skalė.*

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

814. Ar jūs per artimiausius trejus metus ketinate baigti savo mokslus/studijas?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

815. Ar jūs turėjote darbą ar verslą prieš pradedant mokytis/studijuoti?

1 – taip → ***828*** 2 – ne → ***831***

Klausimai pensininkams

816. Kada (metai ir mėnuo) jūs išėjote į pensiją? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei R tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

817. Ar jūs patenkintas(-a) tuo, kad esate pensininkas? Prašome įvertinti tai skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

818. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus įsidarbinti ar pradėti verslą?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

819. Ar jūs turėjote darbą ar verslą prieš pat išeinant į pensiją?

1 – taip → ***828***
2 – ne → ***831***

Klausimai sergantiems arba neįgaliesiems

820. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus įsidarbinti ar pradėti verslą?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

821. Ar jūs turėjote darbą ar verslą prieš pat susirgdami ar tapdami neįgalūs?

1 – taip → ***828***
2 – ne → ***831***

Klausimai namų šeimininkėms/ šeimininkams

822. Kada (metai ir mėnuo) jūs tapote namų šeimininke/ šeimininku? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei R tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

823. Ar jūs patenkintas(-a) tuo, kad esate namų šeimininkė/ šeimininkas? Prašome įvertinti tai skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

824. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus įsidarbinti ar pradėti verslą?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

825. Ar jūs dirbote arba turėjote verslą prieš pat tampant namų šeimininke/šeimininku?

1 – taip → ***828***
2 – ne → ***831***

Klausimai tarnaujantiems kariams arba atliekantiems alternatyviąją tarnybą

826. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus įsidarbinti ar pradėti verslą?

1 – tikrai ne 3 – tikriausiai taip
2 – tikriausiai ne 4 – tikrai taip

827. Ar jūs dirbote arba turėjote verslą prieš pat pradedant tarnybą?

1 – taip → ***828*** 2 – ne → ***831***

Ankstesnis darbas

Norėčiau paklausti apie jūsų ankstesnį darbą ar verslą. Jei jūs turėjote kelis darbus ar užsiėmėte keliais verslais, papasakokite tik apie tą, kuriame jūs praleidote daugiausia darbo valandų.

828. Koks buvo jūsų paskutinis užsiėmimas? Gal galėtumėte papasakoti, kokioje srityje jūs dirbote ir kokios buvo jūsų pareigos? *(Užrašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

829. Ar šis darbas arba verslas buvo…

1 – samdomo darbuotojo apmokamas darbas
2 – savarankiškai dirbančio/ darbdavio darbas
3 – ūkininkavimas
4 – darbas be atlyginimo šeimos įmonėje

830. Kodėl jūs nebedirbate ankstesniame darbe ar versle? Prašome nurodyti vieną pagrindinę priežastį. *830 KORTELĖ: Darbo nutraukimo priežastys.*

1 – atleidimas (verslo užsidarymas, etatų mažinimas, ankstyvas išėjimas į pensiją, pašalinimas ir pan.)
2 – būtinas išėjimas į pensiją
3 – darbo sutarties pasibaigimas/ laikinas darbas
4 – savo ar šeimos verslo uždarymas/išpardavimas
5 – vedybos
6 – vaiko gimimas/ reikėjo rūpintis vaiku
7 – priežiūra seno, sergančio ar neįgalaus asmens(ų)
8 – dėl sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės) darbo teko persikelti į kitą vietovę
9 – studijos
10 – karinė ar alternatyvi tarnyba
11 – paties liga ar neįgalumas
12 – noras išeiti į pensiją ar gyventi iš sukauptų lėšų
13 – kita priežastis ***(PARAŠYTI)*** _____
Klausti 831

Klausimai tiems, kurie nenurodė, kad dirba

831. Ar jūs per paskutines 7 dienas nuo praėjusio sekmadienio dirbote kokį nors apmokamą darbą kaip darbuotojas arba darbdavys?

1- taip ↓ 2 – ne →***864***

Klausimai dirbantiems

Norėtume paklausti apie dabartinį jūsų darbą ar verslą. Jei jūs turite kelis darbus ar užsiimate keliais verslais, papasakokite tik apie tą, kuriame jūs praleidžiate daugiausiai darbo valandų.

832. Koks yra jūsų dabartinis užsiėmimas? Gal galėtumėte papasakoti, kokioje srityje jūs dirbote ir kokios buvo jūsų pareigos? *(Užrašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

833. Kada (metai ir mėnuo) jūs įsidarbinote šiame darbe ar pradėjote šį verslą?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

834. Ar jūs dirbate visą ar dalį darbo laiko?

1 – visą darbo laiką
2 – dalį darbo laiko

835. Kiek <u>valandų per savaitę</u> paprastai jūs dirbate šitame darbe ar versle (įskaičiuokite ir viršvalandžius)?

_____ valandas per savaitę

836. Kurie iš šių teiginių geriausiai apibūdina vietą, kurioje jūs dirbate?

1 – Dažniausiai dirbu vienoje darbo vietoje ne namuose
2 – Paprastai dirbu namie
3 – Paprastai dalį savaitės dirbu namie ir dalį ne namie
4 – Paprastai dirbu skirtingose darbo vietose ne namie

837. Kada jūs paprastai dirbate šiame darbe? Pasirinkite vieną jums tinkamą atsakymą.
837 KORTELĖ: *Darbo grafikas.*

<u>Reguliariai:</u>
1 – dienos metu
2 – vakare
3 – naktį
4 – anksti ryte
5 – savaitgaliais
6 – darbo laikas nuolat kinta
7 – dvi ar daugiau darbo pamainų kiekvieną darbo dieną

<u>Nereguliariai:</u>
8 – darbas pagal iškvietimą
9 – nereguliarus darbo grafikas
10 – kitoks darbo laiko organizavimas

838. Jūs …
1 – esate samdomas darbuotojas…..…….....→ 839
2 – dirbate savarankiškai/ esate darbdavys……..……..…….....→ ***850***
3 – mokotės profesijos ar keliate kvalifikaciją su darbu susijusiuose mokymuose.....→ 839
4 – dirbate be atlyginimo šeimos įmonėje…….....→ 839

Klausimai samdomiems darbuotojams

839. Kaip vertinate savo dabartinį darbą? Pasitenkinimą darbu įvertinkite naudodamiesi 117 kortele.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

840. Ar jūs dirbate vadovaujantį darbą/ turite pavaldinių?

1 – taip 2 – ne

841. Ar jūsų darbovietėje (vietiniame padalinyje) dirba daugiau vyrų, moterų, ar jų skaičius yra beveik vienodas?
1 – daugiau vyrų
2 – daugiau moterų
3 – vyrų ir moterų skaičius beveik vienodas

842. Ar organizacija, kurioje dirbate, yra privati, valstybinė, ar mišri?

1 – privati
2 – valstybinė
3 – mišri

843. Ar jūs turite teisę gauti kokias nors žemiau išvardintas paslaugas ar išmokas, kurias visiškai arba iš dalies apmoka darbovietė?

	Taip	Ne
a. Vaikų darželį ar lopšelį	1	2
b. Sveikatos priežiūrą ar draudimą	1	2
c. Išsilavinimą ir kvalifikacijos kėlimą	1	2
d. Aprūpinimą būstu	1	2
e. Sporto, sveikatingumo, laisvalaikio paslaugas	1	2
f. Transporto išlaidas	1	2
g. Telefono, interneto išlaidas	1	2
h. Darbinius drabužius	1	2
i. Maitinimą, maitinimo lengvatas	1	2

844. Ar jūsų darbdavys leidžia jums lanksčiai planuoti darbo laiką pagal asmeninius poreikius, pvz., prisitaikyti prie vaiko priežiūros?

1 – taip 2 – ne

845. Ar jūs dirbate pagal pastovią, terminuotą ar laikiną darbo sutartį?

1 – pastovią 3 – laikiną
2 – terminuotą 4 – nėra raštiškos sutarties

846. Neskaitant darbo laiko, kaip jūs geriausiai apibūdintumėte savo darbą?

1 – nuolatinis darbas
2 – sezoninis darbas
3 – nereguliarus darbas
4 – laikinas darbas
5 – kita

847. Ar jūs patenkintas savo darbo užtikrintumu, t.y. tikimybe neprarasti darbo? Prašome įvertinti tai skalėje. *117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.*

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

848. Ar per artimiausius trejus metus ketinate pakeisti darbovietę ar pradėti savo verslą?

1 – tikrai ne 3 – tikriausiai taip
2 – tikriausiai ne 4 – tikrai taip

849. Ar per artimiausius trejus metus planuojate išeiti iš apmokamo darbo?

1 – tikrai ne 3 – tikriausiai taip
2 – tikriausiai ne 4 – tikrai taip

Pereiti prie 855

Klausimai tiems, kurie dirba savarankiškai/ yra darbdaviai

850. Ar jūs patenkintas tuo, kad dirbate savarankiškai/ esate darbdavys? Prašome įvertinti tai skalėje.
117 KORTELĖ: Pasitenkinimo skalė.

0	***1***	***2***	***3***	***4***	***5***	***6***	***7***	***8***	***9***	***10***
Visiškai nepatenkintas				Nei patenkintas, nei nepatenkintas						Visiškai patenkintas

851. Kiek samdomų darbuotojų jūs turite, įskaitant ir šeimos narius, dirbančius už atlyginimą?

Darbuotojų skaičius_____ 0 – nėra samdomų darbuotojų

852. Ko tikitės iš savo verslo ar ūkio per artimiausius trejus metus? Ar jūs manote, kad jūsų verslas ar ūkis…

1 – augs ir plėsis
2 – bus toks, koks yra dabar
3 – sumažės/smuks
4 – tikriausiai žlugs/ atsisakysiu
97 – nežinau

853. Ar per artimiausius trejus metus jūs ketinate pradėti naują verslą ar susirasti naują darbą?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

854. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus mesti apmokamą darbą?

1 – tikrai ne
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

Klausimai visiems dirbantiems

855. Ar dažnai per pastaruosius tris mėnesius jums atsitiko kiekvienas iš žemiau išvardintų dalykų?

	Keletą kartų per savaitę	Keletą kartų per mėnesį	Kartą ar du kartus per mėnesį	Niekada
a. Iš darbo grįžau per daug pavargęs/-usi, kad daryčiau būtinus namų ruošos darbus	1	2	3	4
b. Man sunku atlikti savo pareigas šeimai, nes daug laiko praleidžiu darbe	1	2	3	4
c. Dėl per sunkių namų ūkio darbų buvau per daug pavargęs ir negalėjau kokybiškai dirbti darbe	1	2	3	4
d. Dėl šeimos rūpesčių man buvo sunku susikoncentruoti darbe	1	2	3	4

856. INTERVIUOTOJUI: Patikrinti namų ūkio schemoje:
Jei respondentui(-ei) yra 45 metai ar daugiau ir jis/ji neišėjęs(-usi) į pensiją → ***856 a***
Visus kitus klausti ***860*** *klausimą*

856. a. Kokio amžiaus sulaukęs(-usi) Jūs planuojate išeiti į pensiją?

Parašyti, nuo kokio amžiaus ketina eiti į pensiją _____ metų

856. Ar jūs ketinate per artimiausius trejus metus išeiti į pensiją ar išankstinę pensiją ir nebedirbti?

1 – tikrai ne → *klausti* ***860***
2 – tikriausiai ne
3 – tikriausiai taip
4 – tikrai taip

857. Dabar įsivaizduokite, kad per artimiausius trejus metus jūs išeitumėte į pensiją. Kaip manote, kaip tai paveiktų JŪSŲ gyvenimą. Įvertinkite kiekvieną žemiau išvardintą dalyką. *320 KORTELĖ:.*

	Labai pagerintų	Page-rintų	Nei pagerintų nei pablogintų	Pablo gintų	Labai pablogintų	Netai-kytina
a. Galimybę daryti tai, ką jūs norite	1	2	3	4	5	99
b. Jūsų finansinę situaciją	1	2	3	4	5	99
c. Aplinkinių nuomonę apie jus	1	2	3	4	5	99
d. Pasitenkinimą gyvenimu	1	2	3	4	5	99
e. Jūsų sveikatos būklę	1	2	3	4	5	99
f. Artumą tarp jūsų ir sutuoktinio(-ės) /partnerio(-ės)	1	2	3	4	5	99
g. Artumą tarp jūsų, jūsų vaikų ir anūkų	1	2	3	4	5	99

858. Kaip jūsų sprendimas išeiti į pensiją per artimiausius trejus metus priklausytų nuo žemiau išvardintų dalykų? *321 KORTELĖ: Kaip jūsų sprendimas priklausytų nuo ...?*

	Visiškai nepriklausytų	Šiek tiek priklausytų	Gana stipriai priklausytų	Labai stipriai priklausytų	Netai-kytina
a. Jūsų finansinės padėties	1	2	3	4	99
b. Jūsų darbo	1	2	3	4	99
c. Jūsų sveikatos	1	2	3	4	99
d. Jūsų šeimos gyvenimo	1	2	3	4	99

859. Nors jums gali atrodyti, kad išeiti į pensiją per artimiausius trejus metus apsispręstumėte jūs pats, tikėtina, kad aplinkiniai irgi turi savo nuomonę šiuo klausimu. Prašome pasakyti, ar jūs sutinkate, ar nesutinkate su žemiau išvardintais teiginiais? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė*

	Visiškai sutinku	Su-tinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesu-tinku	Visiškai nesutinku	Netai-kytina
a. Jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) mano, kad jūs turėtumėte išeiti į pensiją	1	2	3	4	5	99
b. Jūsų vaikai mano, kad jūs turėtumėte išeiti į pensiją	1	2	3	4	5	99
c. Dauguma jūsų draugų mano, kad jūs turėtumėte išeiti į pensiją	1	2	3	4	5	99
d. Dauguma jūsų giminaičių mano, kad jūs turėtumėte išeiti į pensiją	1	2	3	4	5	99

Papildomas darbas arba verslas

860. Ar šiuo metu jūs gaunate pajamų iš papildomo darbo ar verslo? Tai apima bet kokį papildomą darbą, nebūtinai registruotą (pvz. dalis darbo laiko, atsitiktinis darbas, darbas namie, antraeilis darbas, ne visas darbo laikas savame versle, smulkus verslas ar dalis darbo laiko žemės ūkyje).

1 – taip ↓ 2 – ne → ***864***

861. Kokio pobūdžio šis darbas? Gal galėtumėte papasakoti, kokioje srityje jūs dirbate ir kokios yrajūsų pareigos? *(Užrašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

862. Kiek valandų per savaitę jūs paprastai dirbate papildomą darbą (įskaitant viršvalandžius)?

_____ valandas per savaitę

863. Ar šis darbas ar verslas yra…

1 – samdomo darbuotojo apmokamas darbas
2 – savarankiškas/ darbdavio darbas
3 – darbas be užmokesčio šeimos įmonėje
4 – su darbu susijęs apmokymas ar apmokama stažuotė
5 – atsitiktiniai darbai
6 – kitokio pobūdžio?

Pajamos

	864 KORTELĖ: Pajamų tipas	1	2	3	4	5	6	7	8	9
864. Šiame sąraše nurodyti skirtingi pajamų tipai. Prašome pasakyti, kokio pobūdžio pajamas jūs gavote per pastaruosius 12 mėnesių? *Pažymėkite visus gautus pajamų tipus eilutėje – įrašykite pajamų tipo kodą iš kortelės* *Jei pajamų neturi, klausti 9 skyrių apie partnerio veiklą ir pajamas*	0 – pajamų neturi 1 – pajamos iš pagrindinio darbo ar verslo 2 – pajamos iš papildomo darbo ar verslo 3 – senatvės pensija 4 – našlės/našlio pensija, pašalpa nukentėjusiems Nepriklausomybės kovose ar kare 5 – neįgalumo pensija ar ligos pašalpa 6 – bedarbio pašalpa 7 – socialinės paramos išmokos 8 – stipendija ar pašalpa studijoms 9 – motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų išmokos 10 – alimentai 11 – Kitos pajamos									
865. Kiek kartų šio tipo pajamas jūs gavote per pastaruosius 12 mėnesių?	Skaičius, kiek kartų									
866. Vidutiniškai kokią sumą jūs gaudavote per mėnesį? **<u>Gaunantiems darbines pajamas:</u> Jei jūs dirbate viršvalandžius, įskaičiuokite ir pajamas, gautas už juos. Prašome pasakyti grynas pajamas, t.y. į rankas gaunamą atlyginimą.**	*Įrašykite sumą ir pereikite prie 865 kitam pajamų tipui. Parašyti apie visų gaunamų pajamų tipus* 7 - nežinau → 867 8 - atsisakė→ **865 kitam pajamų tipui**									
867. Žiūrėdami į kortelę pasakykite, kokią vidutinę sumą jūs gaunate kiekvieną kartą pagal kiekvieną pajamų tipą	***867 KORTELĖ: Pajamų skalė*** 1 – iki 200 Lt 2 – 201 – 400 Lt 3 – 401 – 600 Lt 4 – 601 – 800 Lt 5 – 801 – 1000 Lt 6 – 1001 – 1200 Lt 7 – 1201 – 1400 Lt 8 – 1401 – 1600 Lt 9 – 1601 – 1800 Lt 10 – 1801 – 2000 Lt 11 – 2001 – 2500 Lt 12 – 2501 – 3000 Lt 13 – 3001 – 3500 Lt 14 – 3501 – 4000 Lt 15 – 4001 – 4500 Lt 16 – 4501 – 5000 Lt 17 – 5001 – 7000 Lt 18 – 7001 – 10 000 Lt 19 – Daugiau nei 10 000 Lt 97 – nežinau 98 – atsisakė nurodyti ***Pereiti prie 865 kitam gautam pajamų tipui.***									

9. Partnerio veikla ir pajamos

INTERVIUOTOJUI: Žr. Namų ūkio schemą ir 306 klausimą.
Jei Respondentas(-ė) turi kartu gyvenantį partnerį(-ę) , klausti 901.a klausimą
Jei Respondentas(-ė) turi atskirai gyvenantį partnerį(-ę) (iš 306 kl.) , klausti 901.a klausimą
Jei Respondentas(-ė) neturi nei kartu, nei atskirai gyvenančio partnerio(-ės) , klausti 1000 klausimą

901. a. Dabar norėtume paklausti apie jūsų sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) dabartinį darbą ir kasdieninę veiklą. Interviu pradžioje jūs minėjote, kad jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) yra [*atsakymas į 111 Namų ūkio schemoje arba atsakymas į 315 klausimą*]....

INTERVIUOTOJUI: Pažiūrėkite į 111 klausimo atsakymą,, pažymėkite jį žemiau ir klauskite pagal nuorodas.

11 – samdomas darbuotojas(-a)..... → ***921***
12 – savarankiškai dirbantis(-i), neturintis nuolatinių samdomų darbuotojų..... → ***921***
13 – darbdavys(-ė)/ savininkas, turintis samdomų darbuotojų ..... → ***921***
2 – šeimos narys, padedantis šeimos versle ar ūkyje (darbas neapmokamas) ..... → ***921***
3 – bedarbis……..... → ***907***
4 – moksleivis, studentas……..... → ***909***
5 – pensininkas……..... → ***911***
6 – motinystės/ tėvystės ar vaiko priežiūros atostogose..... → *902*
7 – ilgą laiką arba nuolatos sergantis arba neįgalus ……..... → ***913***
8 – namų šeimininkė/ šeimininkas……..... → ***914***
9 – atliekantis privalomąją karinę arba alternatyviąją tarnybą..... ..... → ***916***
10 – kita……..... → ***920***

Klausimai tiems, kurių partneris yra motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros atostogose

902. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė)yra...

1 – motinystės atostogose (56-70 dienų po gimdymo)
2 – tėvystės atostogose (iki vaikui sukaks vieneri metai)
3 – vaiko priežiūros atostogose (kada vaikas yra nuo vienerių iki trejų metų)

903. Kada (metai ir mėnuo) jūsų sutuoktiniui(-ei)/ partneriui(-ei) prasidėjo šios atostogos?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

905. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) turės galimybę sugrįžti į darbą, kai motinystės/tėvystės/ vaiko priežiūros atostogos baigsis?

taip ↓ 2 – ne ↓ 3 – niekada nedirbo → **920**

906. a. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) ketina sugrįžti į darbą po atostogų?	**906. b. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) norėtų grįžti į darbą, kai atostogos pasibaigs?**
1 – tikrai ne	1 - taip
2 – tikriausiai ne	2 – ne
3 – tikriausiai taip	3 – nesu tikras
4 – tikrai taip	97 – R nežino
97 – R nežino	

Pereiti prie 920 ***Pereiti prie 920***

Klausimai tiems, kurių partneris yra bedarbis

907. Kada (metai ir mėnuo) jis/ji tapo bedarbiu(-e)? metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

908. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo darbą ar verslą prieš dabar tampant bedarbiu?

1 – taip → ***917*** 2 – ne → ***920***

Klausimai tiems, kurių partneris yra studentas

909. Kada (metai ir mėnuo) jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) pradėjo studijuoti?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

910. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo darbą ar verslą prieš pradedant studijuoti?

1 – taip → ***917*** 2 – ne → ***920***

Klausimai tiems, kurių partneris yra pensininkas

911. Kada (metai ir mėnuo) jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) išėjo į pensiją?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

912. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo darbą ar verslą prieš pat išeinant į pensiją?

1 – taip → ***917*** 2 – ne → ***920***

Klausimai tiems, kurių partneris serga ar yra neįgalus

913. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo darbą ar verslą prieš pat jam susergant ar tampant neįgaliu?

1 – taip → ***917*** 2 – ne → ***920***

Klausimai tiems, kurių partneris(-ė) yra namų šeimininkė/šeimininkas

914. Kada (metai ir mėnuo) jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) tapo namų šeimininke/ šeimininku?

metai |___|___| mėnuo |___|___|

INTERVIUOTOJUI: Jei Respondentas(-ė) tiksliai neprisimena mėnesio, koduoti: 21 - metų pradžia (sausis, vasaris), 22 – pavasaris, 23 – vasara, 24 – ruduo, 25 - metų pabaiga (gruodis).

915. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo darbą ar verslą prieš pat tampant namų šeimininke/ šeiminku?

1 – taip → ***917*** 2 – ne → ***920***

Klausimai tiems, kurių partneriai yra tarnaujantys kariai ar atlieka alternatyviąją tarnybą

916. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) turėjo darbą ar verslą prieš pradedant tarnybą?

1 – taip↓ 2 – ne → ***920***

Ankstesnis partnerio darbas

917 **Norėčiau paklausti apie ankstesnį jūsų sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) darbą ar verslą. Jei jis/ ji turėjo kelis darbus ar užsiimė keliais verslais, papasakokite tik apie tą, kur jis/ ji praleido daugiausiai darbo valandų.**

917. Koks buvo jo/jos paskutinis užsiėmimas? Gal galėtumėte papasakoti, kokioje srityje jis/ji dirbo ir kokios buvo jo/jos pareigos? *(Užrašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

918. Ar šis darbas arba verslas buvo…

1 – samdomo darbuotojo apmokamas darbas
2 – savarankiškai dirbančio/ darbdavio darbas
3 – ūkininkavimas
4 – darbas be atlyginimo šeimos įmonėje

919. Kodėl jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) nebedirba ankstesniame darbe ar versle? Prašome nurodyti vieną pagrindinę priežastį. *919 KORTELĖ: Partnerio(-ės) darbo nutraukimo priežastys.*

1 – atleidimas (verslo užsidarymas, etatų mažinimas, ankstyvas išėjimas į pensiją, pašalinimas ir pan.)
2 – būtinas išėjimas į pensiją
3 – darbo sutarties pasibaigimas/ laikinas darbas
4 – savo ar šeimos verslo uždarymas/ išpardavimas
5 – vedybos
6 – vaiko gimimas/ reikėjo rūpintis vaiku
7 – priežiūra seno, sergančio ar neįgalaus asmens(ų)
8 – dėl respondento darbo teko persikelti į kitą vietovę
9 – studijos
10 – karinė ar alternatyvi tarnyba
11 – paties liga ar neįgalumas
12 – noras išeiti į pensiją ar gyventi iš sukauptų lėšų
13 – kita priežastis_____

Klausimai tiems, kurie nenurodė, kad dirba

920. Ar per praėjusią savaitę jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) dirbo kokį nors apmokamą darbą kaip darbuotojas arba darbdavys?

1– taip ↓ 2 – ne → ***936***

Klausimai tiems, kurių partneris dirba

921 **Norėčiau užduoti jums keletą klausimų apie dabartinį jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės) darbą ar verslą. Jei jis/ji turi kelis darbus ar užsiima keliais verslais, papasakokite tik apie tą, kuriame jis/ji dirba daugiausiai darbo valandų.**

921. Koks yra jūsų sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) dabartinis užsiėmimas? Gal galėtumėte papasakoti, kokioje srityje jis/ji dirba ir kokios yra jo/jos pareigos? *(Užrašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

922. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) dirba visą ar dalį darbo laiko?

1 – visą darbo laiką 2 – dalį darbo laiką

923. Kiek valandų per savaitę paprastai jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) dirba šiame darbe ar versle (įskaičiuokite ir viršvalandžius)?

_____ valandas per savaitę

924. Kurie iš šių teiginių geriausiai apibūdina vietą, kurioje dirba jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė)?

1 – Dažniausiai jis/ji dirba vienoje vietoje ne namuose
2 – Paprastai jis/ji dirba namie
3 – Paprastai dalį savaitės jis/ji dirba namie ir dalį savaitės ne namie
4 – Paprastai jis/ji dirba skirtingose darbo vietose ne namie

925. Kada jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) paprastai dirba šiame darbe? Pasirinkite vieną jums tinkamą atsakymą iš lentelės. *837 KORTELĖ: Darbo grafikas.*

Reguliariai:
1 – dienos metu
2 – vakare
3 – naktį
4 – anksti ryte
5 – savaitgaliais
6 – darbo laikas nuolat kinta
7 – dvi ar daugiau darbo pamainų kiekvieną darbo dieną

Nereguliariai:
8 – darbas pagal iškvietimą
9 – nereguliarus darbo grafikas
10 – kitoks darbo laiko organizavimas

926. Jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) …

1 – yra samdomas darbuotojas…….....→ 927
2 – dirba savarankiškai/ yra darbdavys…….....→ **931**
3 – mokosi profesijos ar kelia kvalifikaciją su darbu susijusiuose mokymuose..... → 927
4 – dirba be atlyginimo šeimos įmonėje…….....→927

Klausimai tiems, kurių sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) yra samdomas(-a) darbuotojas(-a)

927. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) dirba vadovaujantį darbą/ turi pavaldinių?

1 – taip 2 – ne

928. Ar verslas arba organizacija, kurioje dirba jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) yra privati, valstybinė, ar mišri?

1 – privati 2 – valstybinė 3 – mišri

929. Ar jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) turi teisę gauti kokias nors žemiau išvardintas paslaugas ar išmokas, kurias visiškai arba iš dalies apmoka darbovietė?

	Taip	Ne
a. Vaikų darželį ar lopšelį	1	2
b. Sveikatos priežiūrą ar draudimą	1	2
c. Išsilavinimą ir kvalifikacijos kėlimą	1	2
d. Aprūpinimą būstu	1	2
e. Sporto, sveikatingumo, laisvalaikio paslaugas	1	2
f. Transporto išlaidas	1	2
g. Telefono, interneto išlaidas	1	2
h. Darbinius drabužius	1	2
i. Maitinimą, maitinimo lengvatas	1	2

930. Ar jūsų sutuoktinio(-ės)/ partnerio(-ės) darbdavys leidžia jam/jai lanksčiai planuoti darbo laiką pagal asmeninius poreikius, pvz., prisitaikyti prie vaiko priežiūros?

1 – taip
2 – ne

Pereiti prie 932

Klausimai tiems, kurių sutuoktiniai(-ės)/ partneriai(-ės) dirba savarankiškai/ yra darbdaviai

931. Kiek samdomų darbuotojų turi jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė), įskaitant ir šeimos narius, dirbančius už atlyginimą?

Darbuotojų skaičius_____
0 – nėra samdomų darbuotojų

Papildomas partnerio darbas arba verslas

932. Ar šiuo metu jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) gauna pajamų iš papildomo darbo ar verslo? Tai apima bet kokį papildomą darbą (pvz. dalis darbo laiko, atsitiktinis darbas namie, antraeilis darbas, ne visas darbo laikas savame versle, smulkus verslas ar dalis darbo laiko žemės ūkyje).

1 – taip ↓ 2 – ne → ***936***

933. Kokio pobūdžio šis darbas? Gal galėtumėte papasakoti, kokioje srityje jis/ji dirba ir kokios yra jo/jos pareigos? *(Užrašyti kiek įmanoma smulkiau)*

_____

934. Kiek valandų per savaitę jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) paprastai dirba papildomą darbą (įskaitant viršvalandžius)?

_____valandas per savaitę

935. Ar šis darbas ar verslas yra…

1 – samdomo darbuotojo apmokamas darbas
2 – savarankiškas/ darbdavio darbas
3 – darbas be užmokesčio šeimos įmonėje
4 – su darbu susijęs apmokymas ar apmokama stažuotė
5 – atsitiktiniai darbai
6 – kitokio pobūdžio?

Partnerio pajamos

	864 KORTELĖ: Pajamų tipas	1	2	3	4	5	6	7	8	9
936. Šiame sąraše nurodyti skirtingi pajamų tipai. Prašome pasakyti, kokias pajamas jūsų sutuoktinis(-ė)/partneris(-ė) gavo per pastaruosius 12 mėnesių? *Pažymėkite visus gaunamus pajamų tipus eilutėje. Įrašykite pajamų tipo kodą iš kortelės* *Jei pajamų neturi, klausti 10 skyrių apie namų ūkio nuosavybę*	0 – pajamų netrui 1 – pajamos iš pagrindinio darbo ar verslo 2 – pajamos iš papildomo darbo ar verslo 3 – senatvės pensija 4 – našlės/našlio pensija, pašalpa nukentėjusiems Nepriklausomybės kovose ar kare 5 – neįgalumo pensija ar ligos pašalpa 6 – bedarbio pašalpa 7 – socialinės paramos išmokos 8 – stipendija ar pašalpa studijoms 9 – motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų išmokos 10 – alimentai 11 – Kitos pajamos									
937. Kiek kartų jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) gavo šio tipo pajamas per pastaruosius 12 mėnesių?	Skaičius, kiek kartų									
938. Vidutiniškai kokią sumą jūsų partneris(-ė) /sutuoktinis(-ė) gaudavo per mėnesį? <u>Jei gauna darbines pajamas:</u> Jei jis/ji dirba viršvalandžius, prašome įskaičiuoti ir pajamas, gautas už juos. Prašome pasakyti grynąją pelną, t.y. į rankas gaunamą atlyginimą.	*Įrašykite sumą ir pereikite prie 937 kitam užmokesčio tipui. Parašyti apie visų gaunamų pajamų tipus* 7 - nežinau → 939 8 - atsisakė→ **937**									
939. Žiūrėdami į kortelę pasakykite, kokią vidutinę sumą jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė) gauna kiekvieną kartą pagal kiekvieną pajamų tipą.	***867 KORTELĖ: Pajamų skalė*** 1 – iki 200 Lt 2 – 201 – 400 Lt 3 – 401 – 600 Lt 4 – 601 – 800 Lt 5 – 801 – 1000 Lt 6 – 1001 – 1200 Lt 7 – 1201 – 1400 Lt 8 – 1401 – 1600 Lt 9 – 1601 – 1800 Lt 10 – 1801 – 2000 Lt 11 – 2001 – 2500 Lt 12 – 2501 – 3000 Lt 13 – 3001 – 3500 Lt 14 – 3501 – 4000 Lt 15 – 4001 – 4500 Lt 16 – 4501 – 5000 Lt 17 – 5001 – 7000 Lt 18 – 7001 – 10 000 Lt 19 – Daugiau nei 10 000 Lt 97 – nežinau 98 – atsisakė nurodyti ***Pereiti prie 937 kitam gautam pajamų tipui.***									

10. Namų ūkio nuosavybė, pajamos

1000. Ar jūs neprieštarautumėte, jei mes paklaustume apie tai, kokie daiktai yra jūsų namų ūkyje?

1. Neprieštarauja → klausti 1001 2. Prieštarauja → klausti 1002

1001. Toliau norėtume paklausti apie jūsų namų ūkio finansinę padėtį – kokius daiktus jūs turite, kokius pajėgūs įsigyti, kokios yra jūsų pajamos. *1001 KORTELĖ.*

Prašome pažiūrėti į šį sąrašą. Nurodykite, ar jūs turite, ar neturite sąraše išvardintus daiktus (Nesvarbu, ar šis daiktas yra jūsų, nuomojamas, ar kitaip įgytas jūsų naudojimui. Jei jūs jo neturite, pasakykite, ar jūs norėtumėte jį įsigyti, bet neįstengiate, ar neturite jo dėl kitų priežasčių, pvz. nenorite ar jums jo nereikia.)

	Turiu	Norėčiau, bet neišgaliu	Neturiu dėl kitų priežasčių
a. Spalvoto vaizdo televizorius	1	2	3
b. Video grotuvas ar DVD grotuvas	1	2	3
c. Automatinė skalbimo mašina	1	2	3
d. Mechaninė skalbimo mašina	1	2	3
e. Mikrobangų krosnelė	1	2	3
f. Personalinis kompiuteris	1	2	3
g. Indų plovimo mašina	1	2	3
h. Telefonas (mobilus arba stacionarus)	1	2	3
i. Lengvasis automobilis ar furgonas asmeniniam naudojimui	1	2	3
j. Antras lengvasis automobilis	1	2	3
k. Antras namas/butas (pvz. atostogoms)	1	2	3

1002. Namų ūkis gali turėti skirtingus pajamų šaltinius ir daugiau nei vienas šeimos narys gali prisidėti prie namų biudžeto. Kalbant apie jūsų namų ūkio bendras mėnesio pajamas, ar jums jų užtenka pragyvenimui?

1 – labai sunkiai
2 – sunkiai
3 – gana sunkiai (šiaip taip)
4 – gana (pakankamai) lengvai
5 – lengvai
6 – labai lengvai

1003. Kai kurių daiktų žmonės negali įsigyti net jei ir norėtų. Pažymėkite, ką jūsų namų ūkis galėtų sau leisti.

	Taip	Ne
a. Palaikyti pakankamą šilumą namuose	1	2
b. Išvykti į kasmetines atostogas vienai savaitei toli nuo namų	1	2
c. Pakeisti susidėvėjusius baldus	1	2
b. Pirkti ne dėvėtus, bet naujus drabužius	1	2
e. Kas antrą dieną valgyti mėsą ar žuvį	1	2
f. Pasikviesti savo draugus ar šeimos narius pietums nors kartą per mėnesį	1	2

1004. Ar jūsų namams buvo uždėtas areštas per paskutiniuosius 12 mėnesių dėl negalėjimo laiku sumokėti kurių nors iš žemiau išvardintų mokesčių?

	Taip	Ne
a. Nuomos mokesčio	1	2
b. Nekilnojamo turto įkeitimo mokesčio	1	2
c. Už komunalines paslaugas, elektrą, vandenį, dujas	1	2
d. Paskolos įmokų ar kitų paskolos mokesčių	1	2

1005. Suskaičiavus jūsų namų ūkio pajamas ir išlaidas, ar jums paprastai lieka pinigų, kuriuos galėtumėte taupyti?

1 – taip 2 – ne

Pajamos iš kitų šaltinių (ne darbo)

1006. Prašome pasakyti, kokie jūsų namų ūkio pajamų šaltiniai buvo per pastaruosius 12 mėnesių?

1006 KORTELĖ: Namų ūkio pajamų šaltiniai.

	Taip	Ne
a. Išmokos už vaiką(-us)	1	2
b. Lengvatos už šildymą ir karštą vandenį/ socialinis būstas	1	2
c. Socialinės paramos išmokos	1	2
d. Ne piniginė parama iš socialinės rūpybos	1	2
e. Pajamos, gaunamos iš nuomos, santaupų, draudimo ar kitos nuosavybės	1	2

INTERVIUOTOJUI: Neskaitant Respondento(-ės) partnerio/-ės, ar namuose dar yra 14 metų ar vyresnių asmenų? Žr. Namų ūkio schemą.

Yra→ tęsti ↓ ***nėra → 1008***

1007. Jūs jau sakėte, kokias jūs (ir jūsų sutuoktinis(-ė)/ partneris(-ė)) gaunate pajamas. Ar dar kas nors iš jūsų namų ūkio, per pastaruosius 12 mėnesių gavo 1007 kortelėje išvardintas pajamas?
1007 KORTELĖ.

	Taip	Ne
a. Atlyginimas	1	2
b. Alimentai vaiko išlaikymai	1	2
c. Stipendija ar pašalpa studijoms	1	2
d. Motinystės, tėvystės ar vaiko priežiūros atostogų išmokos	1	2
e. Bedarbio pašalpa	1	2
f. Neįgalumo pensija ar ligos pašalpa	1	2
g. Senatvės pensija	1	2
h. Socialinės paramos išmokos	1	2
i. Našlės/našlio pensija	1	2
j. Pašalpa nukentėjusiems Nepriklausomybės kovose/ kare/ kita	1	2
k. Pajamos iš nekilnojamojo turto	1	2

Bendros namų ūkio pajamos

1008. Jei susumuotumėte visas jūsų šeimos pajamas, kurias visi šeimos nariai ir jūs gavote <u>per pastaruosius 12 mėnesių iš visų šaltinių</u>, kokia būtų bendra metinė pajamų suma? Prašome nurodyti bendrą sumą, kuri lieka atėmus mokesčius.

Įrašykite: viso _____ Lt per metus → *1010*

Jei Respondentas(-ė) nežino metinės pajamų sumos ir nurodo pajamas per mėnesį, pasiteiraukite:
Ar ši suma nusako vidutines jūsų namų ūkio mėnesio pajamas, kurias gavote per pastaruosius 12 mėnesių? Jei ne → Prašome pasakyti vidutines mėnesio pajamas per pastaruosius 12 mėnesių.

_____ Lt per mėnesį → ***1010***
97 – nežinau, negaliu pasakyti……→ 1009
98 – atsisakė nurodyti……→ ***1010***

1009. Prašome pažiūrėti į šią lentelę ir nurodyti vidutines jūsų namų ūkio pajamas per mėnesį (sumą).
867 KORTELĖ: Pajamų skalė.

1 – iki 200 Lt
2 – 201 – 400 Lt
3 – 401 – 600 Lt
4 – 601 – 800 Lt
5 – 801 – 1000 Lt
6 – 1001 – 1200 Lt
7 – 1201 – 1400 Lt
8 – 1401 – 1600 Lt
9 – 1601 – 1800 Lt
10 – 1801 – 2000 Lt
11 – 2001 – 2500 Lt
12 – 2501 – 3000 Lt
13 – 3001 – 3500 Lt
14 – 3501 – 4000 Lt
15 – 4001 – 4500 Lt
16 – 4501 – 5000 Lt
17 – 5001 – 7000 Lt
18 – 7001 – 10 000 Lt
19 – Daugiau nei 10 000 Lt
97 – nežinau
98 – atsisakė nurodyti

11. Vertybinės orientacijos ir požiūriai

Dabar norėtume sužinoti jūsų nuomonę apie įvairius gyvenimo dalykus.

1100. a. Kokia yra jūsų tautybė?

1 – Lietuvis(-ė)
2 – Rusas(-ė)
3 – Lenkas(-ė)
4 – Kita tautybė

INTERVIUOTOJUI:Patikrinti Namų ūkio schemoje ir 306 klausime
Jei Respondentas(-ė) turi kartu ar atskirai gyvenantį sutuoktinį(-ę)/partnerį(-ę) → ***1100.b***
Jei Respondentas(-ė) neturi kartu ar atskirai gyvenančio sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) → ***1101***

b. Kokia yra jūsų sutuoktinio(-ės)/partnerio(-ės) tautybė?

1 – Lietuvis(-ė)
2 – Rusas(-ė)
3 – Lenkas(-ė)
4 – Kita tautybė

1101. Kuriai religinei bendruomenei jūs save priskirtumėte?

1 – Romos katalikų
2 – Ortodoksų (stačiatikių/ provoslavų)
3 – Sentikių
4 – Evangelikų liuteronų
5 – Evangelikų reformatų
6 – Musulmonų
7 – Judėjų
8 – Graikų apeigų katalikų (unitų)
9 – Karaimų
10 – kitai religinei bendruomenei
11 – jokiai

1102. Ar dažnai jūs lankotės (jei iš viso lankotės) religinėse apeigose (išskyrus vestuves, laidotuves, krikštynas ir pan.)? *(Parašykite kiek kartų ir per kokį periodą, pvz 4 iš Mėn (jei per mėnesį))*

_____ kartus per Savaitę Mėnesį Metus
0 – niekada

1103. Perskaitysiu keletą teiginių apie religines apeigas. Ar jūs sutinkate ar nesutinkate su šiais teiginiais? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.*

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesu-tinku	Visiškai nesutinku
a. Kūdikį svarbu pakrikštyti	1	2	3	4	5
b. Svarbu, kad žmonės, registruodami civilinę santuoką, susituoktų ir bažnyčioje	1	2	3	4	5
c. Svarbu, kad žmogus būtų palaidotas su religinėmis apeigomis	1	2	3	4	5

1104. Kartais žmonės kalba apie tikslus, kurių jų šalis turėtų siekti per artimiausius 10 metų. Kuris iš žemiau išvardintų tikslų yra svarbiausias Lietuvai, o kuris – antras pagal svarbą?
1104 KORTELĖ. Pažymėkite pirmą ir antrą pasirinkimus.

	a. pirmas pasirinkimas	b. antras pasirinkimas
1. Stabili ekonomika	1	1
2. Mažiau susvetimėjusi ir žmogiškesnė visuomenė	2	2
3. Visuomenė, kur idėjos yra svarbesnės už pinigus	3	3
4. Kova su nusikalstamumu	4	4

1105. Kaip jūs manote, ar apskritai žmonėmis galima pasitikėti, ar reikia būti atsargiam?

1 – dauguma žmonių galima pasitikėti
2 – su žmonėmis reikia būti labai atsargiam

1106. Kaip jums atrodo, ar dauguma žmonių mėgintų jumis pasinaudoti, jei turėtų tokią galimybę, ar jie būtų sąžiningi?

1 – bandytų pasinaudoti
2 – būtų sąžiningi

1107. Ar jūs sutinkate, ar nesutinkate su šiais teiginiais? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.*

	Visiškai sutinku	Sutin-ku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesu tinku	Visiškai nesutinku
a. Santuoka (registruota) yra pasenęs dalykas	1	2	3	4	5
b. Nėra nieko blogo, jei pora gyvena kartu, be ketinimų kada nors susituokti	1	2	3	4	5
c. Vedybos yra visą gyvenimą besitęsiantys santykiai ir niekada neturėtų baigtis	1	2	3	4	5
d. Nėra nieko blogo, jei nelaimingi sutuoktiniai išsiskiria, net jei jie ir turi vaikų	1	2	3	4	5
e. Tik turėdama vaikų moteris gali pilnai save realizuoti	1	2	3	4	5
f. Tik turėdamas vaikų vyras gali pilnai save realizuoti	1	2	3	4	5
g. Tam, kad vaikas augtų laimingas, jam reikalingi namai su tėvu ir motina	1	2	3	4	5
h. Moteris gali turėti vaiką kaip vieniša mama, net jei ir nenori pastovių santykių su vyru	1	2	3	4	5
i. Kai vaikams sukanka 18 – 20 metų, jie turėtų pradėti gyventi savarankiškai	1	2	3	4	5
j. Homoseksualios poros turėtų turėti tas pačias teises kaip ir heteroseksualios	1	2	3	4	5

1108. Yra savybių, kurias vaikas turėtų įgyti. Kurios, iš išvardintų savybių, jūsų nuomone, yra ypač svarbios? Prašome pasirinkti tris svarbiausias ir paminėti jas pradedant nuo pačios svarbiausios.
1108 KORTELĖ. Vaiko savybės. Kiekviename stulpelyje tik vienas atsakymas.

	Svarbiausia	Antra pagal svarbą	Trečia pagal svarbą
1. Geros manieros	1	1	1
2. Savarankiškumas	2	2	2
3. Darbštumas	3	3	3
4. Atsakomybės jausmas	4	4	4
5. Vaizduotė	5	5	5
6. Tolerancija ir pagarba kitiems žmonėms	6	6	6
7. Taupumas (rūpestingumas pinigų ir daiktų atžvilgiu)	7	7	7
8. Ryžtingumas, atkaklumas	8	8	8
9. Religingumas	9	9	9
10. Nesavanaudiškumas	10	10	10
11. Paklusnumas	11	11	11

1109. Žmonės darbe vertina skirtingus dalykus. Kurie iš išvardintų dalykų jūsų nuomone darbe yra svarbūs? Prašome pasirinkti tris svarbiausius ir paminėti jas pradedant nuo pačio svarbiausio.
1109 KORTELĖ. Darbo aspektai.

	Svarbiausias	Antras pagal svarbą	Trečias pagal svarbą
1. Geras užmokestis	1	1	1
2. Ne per daug įtemptas darbas	2	2	2
3. Darbo užtikrintumas (tikimybė, kad neprarasite darbo)	3	3	3
4. Visuomeninis pripažinimas	4	4	4
5. Patogus darbo laikas	5	5	5
6. Galimybė pasireikšti, parodyti iniciatyvą	6	6	6
7. Ilgos atostogos	7	7	7
8. Galimybė kažką pasiekti darbe	8	8	8
9. Atsakingas darbas	9	9	9
10. Įdomus darbas	10	10	10
11. Darbas, atitinkantis sugebėjimus	11	11	11

1110. Yra įvairių nuomonių, kaip mūsų visuomenė turėtų rūpintis žmonėmis. Kaip jūs manote, kieno tai būtų pareiga? *1110 KORTELĖ.*

	Daugiausia visuomenės pareiga	Daugiau visuomenės nei šeimos pareiga	Tiek pat visuomenės, kiek ir šeimos pareiga	Daugiau šeimos nei visuomenės pareiga	Daugiausia šeimos pareiga
a. Rūpinimasis pagyvenusiais žmonėmis, kuriems reikalinga pagalba namuose	1	2	3	4	5
b. Rūpinimasis ikimokyklinio amžiaus vaikais	1	2	3	4	5
c. Rūpinimasis mokiniais po pamokų	1	2	3	4	5
d. Finansinė parama pagyvenusiems, kurie gyvena žemiau pragyvenimo minimumo ribos	1	2	3	4	5
e. Finansinė parama jauniems žmonėms su vaikais, gyvenantiems žemiau pragyvenimo minimumo ribos	1	2	3	4	5

1111. Ar jūs pritariate ar nepritariate žemiau išvardintiems teiginiams?
323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
a. Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti	1	2	3	4	5
b. Tėvai turėtų finansiškai padėti suaugusiems vaikams, turintiems finansinių sunkumų	1	2	3	4	5
c. Jei suaugusiems vaikams reikia pagalbos, tėvai turėtų padaryti viską, kad jiems padėtų	1	2	3	4	5

1112. Perskaitysiu keletą teiginių apie tai, kas turėtų rūpintis pagyvenusiais tėvais. Ar jūs pritariate ar nepritariate žemiau išvardintiems teiginiams? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.*

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
a. Vaikai turėtų prisiimti atsakomybę už tėvų priežiūrą, jei jiems jos reikia	1	2	3	4	5
b. Vaikai savo darbo laiką turėtų derinti prie tėvų poreikių	1	2	3	4	5
c. Jei tėvams reikia priežiūros, dukterys turėtų prisiimti daugiau atsakomybės nei sūnūs	1	2	3	4	5
d. Vaikai turėtų padėti tėvams finansiškai, jei jie turi finansinių sunkumų	1	2	3	4	5
e. Vaikai turėtų priimti tėvus gyventi kartu, jei tėvai nebegali savimi pasirūpinti	1	2	3	4	5

1113. Ar jūs pritariate ar nepritariate šiems teiginiams? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.*

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
a. Porai yra geriau, jei vyras yra vyresnis nei moteris	1	2	3	4	5
b. Jei moteris uždirba daugiau nei sutuoktinis/ partneris, tai gali kenkti jų santykiams	1	2	3	4	5
c. Apskritai vyrai yra geresni politiniai lyderiai nei moterys	1	2	3	4	5
d. Moterys turėtų pačios nuspręsti, kaip gali išleisti savo uždirbamus pinigus, neatsiklaususios sutuoktinio/ partnerio	1	2	3	4	5
e. Būnant namų šeimininke galima pajusti tokią pat pilnatvę, kaip ir dirbant apmokamą darbą	1	2	3	4	5
f. Ikimokyklinio amžiaus vaikai nukenčia, jei jų motina dirba	1	2	3	4	5
g. Vaikai dažnai nukenčia, jei jų tėvas per daug dėmesio skiria savo darbui	1	2	3	4	5
h. Jei tėvai išsiskiria, vaikui geriau pasilikti su motina nei su tėvu	1	2	3	4	5

1114. Ar jūs pritariate, ar nepritariate šiems teiginiams? *323 KORTELĖ: Pritarimo skalė.*

	Visiškai sutinku	Sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Nesutinku	Visiškai nesutinku
a. Jei trūksta darbo vietų, daugiau teisių dirbti turėtų turėti vyrai nei moterys	1	2	3	4	5
b. Jei trūksta darbo vietų, daugiau teisių dirbti turėtų turėti jauni žmonės nei pagyvenę	1	2	3	4	5
c. Jei trūksta darbo vietų, daugiau teisių dirbti turėtų turėti žmonės su vaikais nei be vaikų	1	2	3	4	5

1115. a. Tai visi klausimai. Dėkoju už jūsų laiką ir kantrybę. Jūs mums labai padėjote. Mums labai svarbu žinoti, kaip laikui bėgant keičiasi įvairūs dalykai, todėl, kaip jau minėjau pradžioje, mes norėtumėme jus apklausti dar kartą. Jei išsikraustytumėte, ar yra koks asmuo, kuris padėtų mums jus susirasti?

Vardas_____

Ryšys su respondentu_____

Telefono numeris_____

---

12. Interviuotojo pastabos

INTERVIUOTOJUI: Į žemiau esančius kausimus atsakykite neklausdami interviuojamojo.

1201. Interviu pabaiga: _____val. _____ min.

Data, kai baigtas interviu: _____ mėn. _____diena

1202. Būsto tipas:

1 – atskiras namas
2 – dviejų šeimų namas
3 – kotedžas (blokuotas namas)
4 – butas/kambarys pastate, mažesniame nei 4 aukštai, be lifto
5 - butas/kambarys pastate, mažesniame nei 4 aukštai, su liftu
6 – butas/kambarys pastate, kuriame yra 4 ar daugiau aukštai, be lifto
7 – butas/kambarys pastate, kuriame yra 4 ar daugiau aukštai, su liftu
8 – būstas, specialiai pritaikytas pagyvenusių poreikiams (butas, kuriame teikiamos paslaugos, pusiau neprikausomas namas, prieglauda)
9 – ferma/ūkis
10 – institucija (senelių namai, slaugos namai)
11 – kita, nurodyti_____

1203. Aukštas, kuriame gyvena R _____

INTERVIUOTOJUI: Užpildykite Interviuotojo ataskaitą iškarto po interviu.

13. Interviuotojo ataskaita

1301. Interviu buvo nutrauktas/ sutrukdytas:

1 – per/po klausimo Nr. ... ... minutėms
2 – per/po klausimo Nr. ... ... minutėms
3 – per/po klausimo Nr. ... ... minutėms
4 – per/po klausimo Nr. ... ... minutėms
5 – per/ po klausimo Nr. ... ... minutėms

1302. a. Ar kuriuo nors interviu metu dalyvavo kiti žmonės?

1 – taip ↓ 2 – ne → ***1303***

b. Ar kuris nors iš šių žmonių galėjo turėti įtakos kuriems nors respondento atsakymams?

1 – turėjo didelės įtakos
2 – turėjo nemažai įtakos
3 – šiek tiek įtakos
4 – neturėjo įtakos

c. Kokiu būdu buvo daroma įtaka respondentui? Nurodykite, kurių klausimų (ar ištisų klausimyno dalių) metu buvo daroma įtaka respondentui ir aprašykite, kaip ši įtaka pasireiškė.

1 – asmuo atsakė į klausimą vietoj respondento
2 – R nenoriai atsakinėjo į klausimą
3 – R dėmesį atitraukė vaikai
4 – kita, ***parašyti***:

_____

_____

_____

1303. Ar noriai respondentas atsakinėjo į klausimus?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Visiškai nenoriai									Labai noriai

1304. Kaip jūs įvertintumėte informaciją, kurią suteikė respondentas?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Visiškai nepatikima									Labai patikima

Kodas: _____

Li331 **Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės**/ Monografija/ Atsakingos rdaktorės ir sudarytojos Vlada Stankūnienė ir Aušra Maslauskaitė/ Socialinių tyrimų institutas/ Vilnius, 2009, 560 p.

ISBN 978-9955-531-28-9

Remiantis tarptautinio *Kartų ir lyčių tyrimo* duomenimis ir kontekstine informacija, monografijoje kompleksiškai analizuojami Lietuvos šeimos, jos formų, santuokinės ir prokreacinės elgsenos, perėjimo į socialinę brandą pokyčiai, nagrinėjama dabartiniu metu sparčiai kintančio šeimos formavimo modelio kaita, gimstamumą ir sveikatą lemiantys veiksniai, tiriami santykiai tarp kartų ir lyčių, vertinamos demografinės elgsenos nuostatos ir perspektyvos.

UDK 316.3(474.5)

LIETUVOS ŠEIMA: TARP TRADICIJOS IR NAUJOS REALYBĖS
THE LITHUANIAN FAMILY: BETWEEN TRADITION AND NEW REALITIES

Monografija

Leidėjas: Socialinių tyrimų institutas
Saltoniškių 58, 08001 Vilnius

Spausdino leidykla-spaustuvė FIRIDAS, Kareivių g. 19-188, 09133 Vilnius